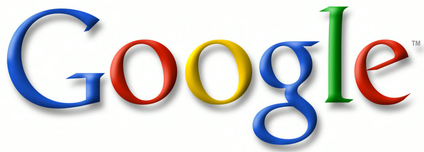
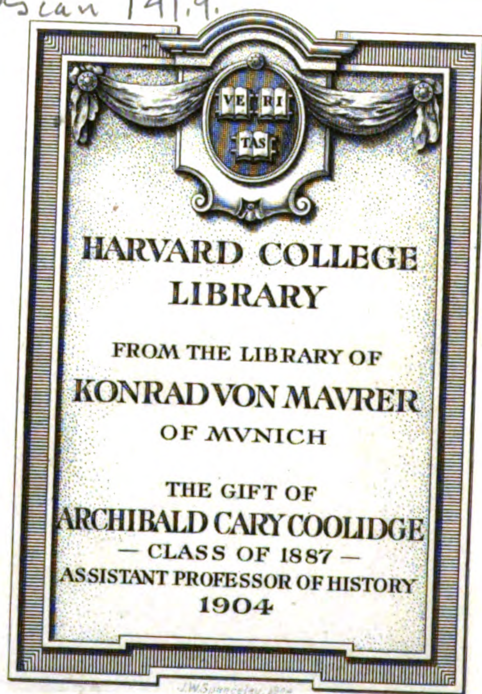

Google

VE RI
TAS
HARVARD COLLEGE
LIBRARY
FROM THE LIBRARY OF
KONRAD VON MAVRER
OF MVNICH
THE GIFT OF
ARCHIBALD CARY COOLIDGE
— CLASS OF 1887 —
ASSISTANT PROFESSOR OF HISTORY
1904

Historisk Tidsskrift,

Sjette Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

C. F. Bricka,
Foreningens Sekretær.

Første Bind.

Kjøbenhavn.
Bianco Lunos Kgl. Hof-Bogtrykkeri (F. Dreyer).
1887—88.

Indhold.

Litteratur og Kritik.

Side

Smaastykker.

Den politiske Krise i 1807.

Af

Carl Th. Sørensen.

I Fjor traf jeg i Udenrigsministeriets Arkiv nogle Aktstykker, som gave mig et dybere Indblik i de politiske Tildragelser 1807, end jeg havde haft, den Gang jeg i Generalstaben havde fuldendt III Binds 1ste Hæfte af „Meddelelser fra Krigsarkiverne", i hvilket Perioden 1807 behandles. Selvfølgelig beklagede jeg, at jeg ikke havde fundet disse Oplysninger paa en Tid, da de vilde have bidraget til at give den orienterende Oversigt i det nævnte Hæfte den Korrekthed ogsaa med Hensyn til de politiske Begivenheder, som jeg ønskede; men paa den anden Side opsatte jeg ikke, saa nøjagtigt som muligt, at gjennemgaa de nye Samlinger, der ikke vare kjendte af Professor E. Holm eller, saa vidt jeg tror, af nogen anden historisk Forfatter. Den lille Afhandling, som her følger, er et Forsøg paa at give en afrundet og, saa vidt muligt, udtømmende Fremstilling af det for de forenede Rigers senere Skæbne saa sørgelige Brud med England 1807.

Saa omhyggeligt en lille Stat end søger at holde sig ude fra de store Stridigheder, kan det Øjeblik dog ind-

træde, da Nevtralitet er absolut uholdbar, og da det gjælder om at træffe et Valg. Dette var Tilfældet i Sommeren 1807, da Kejserne Napoleon og Alexander pludselig endte Krigen i Polen og ved en personlig Samtale paa en Bro i Niemen ved Tilsit sluttede Fred og Venskab. Hvad et fransk-russisk Forbund den Gang betød, havde man et levende Minde om fra 1801. Det var Tilnærmelsen mellem Napoleon og Kejser Poul, som havde ført til Fastlandsspærringen mod England og Østersøens Lukning for engelske Flaader, hvad der atter havde haft Slaget paa Reden og Danmarks nødtvungne Udtræden, i det mindste for en Tid, af Østersømagternes Forbund til Følge.

Det var i 1807 langt værre end i 1801 at indtage en krigersk Holdning mod England; thi uden at tale om, at vore Bælter og Sundet vare i Englændernes Vold, fordi de gjennem store Bælt havde en sikret Forbindelse med Hæren paa Rügen, stod denne Gang Sverig paa Englands Side, hvorved Forbindelsen med Norge vilde være uopretholdelig under en Krig med England.

Paa den anden Side stode franske Tropper truende ved Sydgrænsen. Danmark havde i nogle Aar opbudt hele sin militære Magt paa Halvøen for at holde dem i ærbødig Afstand, men de vare blevne mere og mere paatrængende, og i 1806 havde Murat med Bernadotte og Soult besat Lübek, Hamburg og Hertugdømmet Lauenburg. Kronprins Frederik, som kommanderede den danske Hær fra Kiel, hvor han havde sit Hovedkvarter, havde da trukket Hæren tilbage til Slesvig, Jylland og Fyn, for ikke at lade den staa for nær ved de franske Forbindelseslinier til Hæren i Polen og derved udsætte den for et fra krigersk Standpunkt berettiget Overfald

fra deres Side, som skulde vaage over disse Liniers absolute Sikkerhed. Han var i Steden for slaaet ind paa den Politik, at stille sig i et i det ydre saa venskabeligt Forhold til sine frygtede Naboer som muligt og gjøre dem alt det til Behag, som han paa nogen Maade kunde. Derfor opsagde han Konventionen, som var sluttet med England om Postforbindelse over Tønning, og søgte i Forholdet til England at undgaa alt, hvad der kunde vidne om et intimere Forhold til denne Magt end til andre. Desværre opnaaede han ved sin Handlemaade kun at forbitre den engelske Regering, der alt følte sig indigneret ved vor Hærs Tilbagetog, hvilket den betragtede som en den franske Hær umiddelbart ydet Hjælp. De franske Myndigheder ved Grænsen ansaa vor Regering for engelsksindet, som den engelske Regering ansaa den for fransksindet om end ikke af Lyst saa dog af Beregning for ved Imødekommen at kunne vinde de bedst mulige Existensvilkaar. Vi kunde ikke gjøre noget, som var tilfredsstillende for de Franske, saa længe vi ikke sluttede os til deres Sag. Det var efter deres Mening ikke Tider for Nevtralitet. Alle Magter maatte tage Parti i den store Kamp, som udfægtedes i Evropa og mere og mere nærmede sig de nordlige Lande. Østersøens Lukning, Sundets og Bælternes Spærring nævnedes af de franske Befalingsmænd i Hannover og Hamburg som en Nødvendighed og som noget, der maatte blive de nye Begivenheders simple Konsekvens.

At en Gjenoptagelse af Politikken fra 1801, at Østersøens Lukning og Fastlandsspærringens Udvidelse til de nordlige Lande var bleven vedtaget mellem Napoleon og Alexander i Tilsit, ansaa man udenfor enhver Tvivl, og en Udnævnelse, som sattes i Forbindelse hermed, vakte

stor Opsigt i Evropa. Kejser Napoleon udnævnte nemlig 5 Dage efter Tilsitforhandlingernes Tilendebringelse Marechal Bernadotte til Guvernør i de hanseatiske Byer. Man forstod, at det maatte betyde noget, at en Marechal ansattes i en saa ubetydelig Post. Det maatte være Meningen, at der i de hanseatiske Byer skulde dannes et Armékorps med en betydelig Opgave, og denne kunde ikke være nogen anden end Danmarks Erobring, Sundets og Bælternes Lukning. Eftertiden har vist, at man ikke sluttede helt galt den Gang. Nu kjende vi de Instruxer, som Napoleon efter sin Hjemkomst til Paris sendte Bernadotte.

Men Meningen var ikke at optræde strax. Der kunde ikke være Tale om øjeblikkelig at lukke Østersøen. England havde en Hær paa Rügen og en Flaade i Østersøen, og det var Herre i de danske Farvande, hvor der ogsaa holdtes en saa nøje Kontrol med vor store Orlogsflaade, som laa aftaklet i Kjøbenhavn, at vi ikke kunde røre det mindste ved den uden strax at blive besværede med diplomatiske Forespørgsler. Derimod vilde man oppebie Vinteren. Til den Tid vilde de engelske Flaader sejle hjem; thi de kunde ikke overvintre i Østersøen. Før vilde heller ikke Rusland træde ind i Krigen, eftersom denne Magt som Overgang fra Englands til Frankrigs Allierede havde paataget sig at optræde som Mægler.

Hvis det paa hin Tid havde staaet klart for vor Regering, at Øjeblikket var kommet, da ingen Nevtralitet længere kunde opretholdes, saa et Valg maatte træffes, vilde den uden Tvivl have nærmet sig England fortroligt og hemmeligt. Thi derom vare baade Kronprinsen, Udenrigsminister Bernstorff, som var hos ham i Kiel, og Direktør J. Bernstorff, som styrede Departementet for

de udenrigske Anliggender under Kongen i Kjøbenhavn, samt hele Landets oplyste Befolkning paa det rene, at en Krig med England vilde være den største Ulykke, som kunde times de forenede Riger under de daværende Forhold, da den ogsaa vilde ledsages af en Krig mod Sverig. Danmarks og Norges for Øjeblikket saa blomstrende Handel vilde knækkes, Norge, berøvet sine Indtægtskilder og spærret fra Danmark, vilde blive Sverigs Bytte, Sjælland vilde blive erobret eller blokeret, Rigerne i det hele ødelagte. En Krig med Frankrig vilde have Holstens og en Del af den nordligere Halvøs Tab til Følge, men langt op kunde de Franske ikke trænge i den cul de sac, som den danske Halvø efter Napoleons Betegnelse dannede. Vi vilde nemlig kunne holde Femern, Als og Fyn, naar vi vare allierede med England, hvad vi i det Tilfælde vilde være. Hvad der foregik ved Rügen, hvor de Svenske og Englænderne endnu paa denne Tid trodsede den franske Hærmagt paa den anden Side af det Vand, der skiller Rügen fra Fastlandet, vilde saa være efterlignet ved Holstens og Slesvigs Kyster. Vi vilde have faaet en Stilling lig den, vi indtoge i vore senere slesvigske Krige, og være blevne en af Frankrigs besværligste og farligste Modstandere, fordi vi ikke kunde naas af Napoleon, men vare i Stand til, hver Gang den franske Hærs Hovedstyrke var engageret andensteds, som i 1809 og 1812, at bryde ud og gjøre os til Herre over den vigtige Egn ved Elbens Munding.

Men ingen Statsmand kunde tænke sig, at den engelske Regering, hvor omtumlet den end var af mistrøstende Efterretninger fra Niemen, vilde gjøre et saa kolossalt Misgreb, som det Lord Perciyal og Lord Castlereagh havde udfundet og Lord Canning understøttet.

Ingen kunde forestille sig, at Englands Regering vilde ved klodset og meningsløs Optræden støde den Magt over i Modstanderens Arme, som ganske naturligt vilde blive Englands Forbundsfælle, netop naar det stadfæstede sig, som berettedes fra Tilsit. Der var god Tid; thi store Bælt kunde ikke overskrides af de Franske, saa længe den engelske Flaade opholdt sig i vore Farvande, og hvad Vinteren angaar, var den ikke umiddelbart forestaaende. Man var midt i Sommeren; der var 4 à 5 Maaneder tilbage, inden den engelske Flaade skulde hjem, saa man nok kunde give sig Tid til at lade Blodet blive koldt, inden man fastslog Udførelsen af den brutaleste og hensynsløseste Voldshandling, Historien kjender. Havde man blot givet sig Tid til at drøfte den militære Side af Sagen, havde man indhentet Marineavtoriteternes Erklæring, da havde den engelske Regering faaet et andet Syn paa Forholdene, da havde den erfaret, hvad den senere hørte af sine Sagkyndige, at endog en Overvintren i vore Farvande ikke var nogen Umulighed, naar der i Tide blev truffet hensigtssvarende Udrustninger med dette Maal for Øje. Der vilde jo heller ikke være noget i Vejen for at tiltvinge sig visse Indrømmelser i det Øjemed af Danmark. Netop naar Danmark var saa svagt, som England paastod, at det ikke kunde modstaa Forlangender af en Stormagt, maatte jo ogsaa England kunne have fordret noget. Det vilde, naar det var slaaet ind paa denne Vej og var optraadt med Ro, ikke have mødt nogen uovervindelig Modstand, hvis ikke Danmark forinden af sig selv havde budt England, hvad det i saa Henseende kunde ønske sig.

Men Beslutningen om en overrumplende Optræden i Danmark blev tagen uden roligt Overlæg faa Dage

efter, at Lord Hutchinsons Depecher fra Niemen vare komne — og vare blevne misforstaaede. Strax efter, den 21de Juli, iværksattes den almindelige Afspærring, som i England altid gik forud for enhver krigersk Optræden, saa at selv Rygterne om Udrustningens Natur ikke kunde komme ud af Landet. Det var imidlertid ingen Hemmelighed, at Rustningerne gjaldt Østersøen, hvor der var Anledning nok for England til at forøge sin Søstyrke. Man mente her hjemme nærmest, at de gjaldt Rusland, der var faldet fra England som Bundsforvandt, men Danmark og Sundet nævnedes ogsaa som Rustningernes Maal. Ingen troede dog, at Hensigten i saa Fald var nogen anden end at øve et Tryk paa Danmark, tvinge det til at erklære sig for England, eller med andre Ord: gjentage Fremgangsmaaden fra Aaret 1801.

Desværre var Forholdet mellem England og Danmark paa den Tid meget uvenskabeligt. Det kom ikke blot af Kronprinsens nys berørte Politik lige over for de franske Grænsehære, men ogsaa af vor Stilling til Napoleons Berlinerdekret af 21de November 1806 og den engelske „Order in council“ af 7de Januar 1807, af de mange Reklamationer, vi havde været nødte til at gjøre i Anledning af danske og norske Skibes Opbringelse paa Søen, og maaské ogsaa for en Del af vor Repræsentant i London, chargé d'affaires Rists Personlighed. Den engelske Presse rettede paa denne Tid det ene heftige Angreb paa Danmark efter det andet. Vi skildredes som villige til at underordne os de Planer, Napoleon havde med Hensyn til Danmark.

Uheldigvis beskæftigede man sig i franske Kredse i Nordtyskland og i Hamburg i lige saa høj en Grad og med ikke større Hensynsfuldhed med Danmark. Det var,

som om Modstanderne offentligt skjændtes om, hvem af dem der vilde faa os i sin Magt.

Det vakte Røre tildrog sig naturligvis stor Opmærksomhed baade i Kiel og i Kjøbenhavn; men diplomatisk skete der ikke noget usædvanligt i den første Tid. Direktøren i Departementet for de udenrigske Anliggender, Grev Joachim Bernstorff, som boede paa Bernstorff Slot, hvor fra han daglig tog ind til Kjøbenhavn, og som ledede „det udenrigske" efter de Regler, Broderen i Kiel foreskrev ham, talte af og til med den engelske Gesandt Garlike, og ved disse Lejligheder berørtes ogsaa de „løgnagtige" Rygter, som udspredtes om Danmark i den engelske Presse, uden at der dog deraf udspandt sig nogen alvorlig Samtale. Men den 28de Juli, altsaa 7 Dage efter Afspærringen i England og 2 Dage efter, at Admiral Gambiers Flaade var løben ud fra Yarmouth, begav Garlike sig til Bernstorff for mere indgaaende at tale om disse Rygter, og han medbragte denne Gang et skriftligt Forlangende, som han tænkte paa at indgive til den danske Regering, om beroligende Erklæringer i Anledning af de verserende Rygter om Danmarks Forhold til Frankrig og Rusland. Han indledede Samtalen med den Meddelelse, at han med Posten den 27de havde faaet Breve fra Hamburg, som vare af en meget ubehagelig Natur, i det Rygterne om de Franskes Indrykning i Holsten og Besættelse af vore Havne stedse bleve lydeligere. De franske Officerer talte aabent derom, ja man anførte endog Ytringer af Marechal Bernadotte selv, som ikke lode Tvivl tilbage om, hvad de Franske pønsede paa. Derfor var det ham ikke længere muligt at forholde sig rolig.

Bernstorff, som antog, at Garlike gjorde dette Skridt

af egen Drift for ikke at synes ligegyldig eller paadrage sig Bebrejdelser af sin Regering for Uvirksomhed, gjennemlæste den overrakte Skrivelse, der indeholdt, at Efterretningerne fra Grænsen af Holsten vare af den Art, at han ikke turde forholde sig rolig, — at han vel ikke havde nogen Tvivl om vort Hofs Loyalitet, men at Bekymringen for forestaaende Begivenheder, som kunde krænke det frie Samkvem mellem England og de kongelige Stater, paalagde ham den Pligt at tilstille det danske Udenrigsministerium denne Skrivelse, for at give Hoffet Lejlighed til og at bede det om at ville paa en eller anden Maade — ligegyldigt hvilken Vej eller hvilken Form det vilde vælge — give det engelske Hof beroligende Forsikringer om sine Hensigter og Følelser.

Dette Skridt af Garlike tiltalte paa ingen Maade Bernstorff. Han gjorde Gesandten opmærksom paa, at der efter hans Formening ikke var Anledning til at overrække en saadan Skrivelse, og at han ikke engang troede at turde tillade sig en Modtagelse af Skrivelsen, som den var. Dernæst udtalte han sig vidtløftigt om vor Situation.

De Rygter, sagde han, som have foranlediget denne Skrivelse, ere den danske Regering kun lidet eller slet ikke bekjendte. Der var vel for nogen Tid siden blevet udspredt saadanne i England, og det havde gjort os ondt at se, hvor megen Tiltro de havde fundet der, selv i Ministeriets Kreds; men de havde strax efter vist sig grundløse. Paa os kunde disse Rygter umuligt gjøre noget Indtryk, saa længe der ikke i vort Forhold til Frankrig var det ringeste, som bestyrkede dem. Vi kunne umuligt tro at være udsatte for et umiddelbart fjendtligt Angreb fra en Magt, med hvem vi ikke have haft noget

at forhandle, men med hvem vi have staaet i almindelig venskabelig Forbindelse. Endnu mindre kunne vi mene, at Rygter kunne berettige en tredje Magt eller dens Gesandtskab til at affordre os en Erklæring, især naar den ikke skal angaa Fakta, men Stemninger og Hensigter i Almindelighed. Det engelske Hof maa kjende vore Grundsætninger og vor Handlemaade saa vel paa Grund af vor stedse ensartede Opførsel som paa Grund af de baade mundtlige og skriftlige Forsikringer og Erklæringer, vi ved enhver Lejlighed aabent have givet dets Gesandt. At tvivle om vor Fastholdelse af disse for Dagen lagte Grundsætninger er at krænke os. Og naar man ikke blot vil fremsætte en saadan Tvivl, men endog vil tro sig berettiget til at tilkjendegive os den i en officiel, skriftlig Opsats og fordre beroligende Forsikringer, maatte man dog i det mindste kunne henvise til Handlinger, Forholdsregler eller Ytringer, som vare i Stand til at forurolige den Magt, som ønskede en Erklæring. Men hvor fandtes saadanne? Han turde opfordre Garlike til at paavise blot Skyggen af en Handling eller et Skridt, som var egnet til at indgyde ham den mindste Mistanke til vort Sindelag mod hans Hof, eller som var sket imod Englands Interesse.

Bernstorff kunde derfor, som han forklarede, ikke andet end ansé den af Garlike overrakte Skrivelses Indlevering for uhensigtsmæssig og egnet til at fjærne Hofferne fra hinanden. Alle Forklaringer, Oplysninger eller Forsikringer, som Garlike kunde ønske i Anledning af de omtalte Rygter, vilde han, naar de begjæredes fortroligt, være beredt til at give med al den Aabenhjærtighed, Udførlighed og Bestemthed, som han altid havde víst imod Garlike. Han turde paastaa, at ingen af de Oplys-

ninger, han nogen Sinde havde givet, vare blevne dementerede af hans Hof. Naar han derfor nu gav tilfredsstillende Forsikringer om vore Hensigter og Følelser, kunde Garlike føle sig fuldstændigt beroliget og tilfredsstillet. Derimod vilde Døren være lukket for en saadan fortrolig og venskabelig Forhandling, naar man først havde begyndt med at forlange officielle, skriftlige Erklæringer, hvortil Garlike i det højeste turde beslutte sig, naar han (Bernstorff) forsøgte at undvige en bestemt Ytring eller ikke mundtlig vilde gaa ind paa en Sag.

„Det ligger i Sagens Natur," ytrede saa Bernstorff videre, „at Modtagelsen af en saadan Skrivelse maa være os ubehagelig, da dens Gjenstand, Foranledning og Øjemed hviler paa Mistro mod os og paa Mistanke om, at vi enten, naar de Franske under Trusel af Angreb forlangte Lukningen af vore Havne, strax vilde indvillige i det begjærede, eller at vi, naar de rykkede ind for selv at besætte vore Havne, vilde lade det ske uden den yderste Modstand, eller at der mellem os og Frankrig alt var truffet en hemmelig Aftale, i Følge hvilken saadant skulde gaa for sig. Det ligger da ogsaa i Sagens Natur, at vort Svar paa en saadan indgiven Skrivelse kun vilde blive ganske kort og tørt, i det vi ganske i Almindelighed maatte henvise til vore bekjendte Følelser og Grundsætninger, som der ikke er Grund til at tvivle om. Jeg indsér ikke, hvorledes De eller Deres Hof kan være tjent med en saadan Correspondance; thi det engelske Ministerium, som kun er altfor tilbøjeligt til at vise os en fuldkommen grundløs Mistro, vilde føle sig bestyrket i den, naar det erfarede, at dets Gesandt her havde følt sig kaldet til at indlevere en saadan Skrivelse, og at han

derpaa havde faaet enten et ganske kort Svar eller slet intet."

Bernstorff endte med at sige, at i det Tilfælde, Garlike fastholdt denne Skrivelses Indgivelse, maatte han vel indsende den til højere Steder og indhente Kongens Befalinger; men han maatte i hvert Fald bede Garlike om at forandre nogle Udtryk, som han paapegede, og at affatte det øvrige noget anderledes, lidt mindre almindeligt, da vi dog umuligt kunde indlade os paa en Correspondance under en stiltiende Forudsætning om, at de Franske stode i Begreb med at rykke ind i Holsten for at lukke dets Havne for Englænderne. Garlike tog da ogsaa Skrivelsen tilbage. Han var nemlig villig til at forandre nogle Udtryk, men mindre tilbøjelig til at forandre den i andre Retninger. Til Slutning erklærede han, at han nøjere vilde overveje Sagen.

Dette Referat af Samtalen er gjengivet efter en fortrolig, selvfølgelig paa Tysk skreven, Beretning fra J. Bernstorff til Broderen og røber tilstrækkeligt for os, hvor lidet man i Danmark den Gang var sig den Fare bevidst, som hang umiddelbart truende over Landet. Tillige undlader det ikke at bære Vidne om den vel fornemme Utilgængelighed og Højhed, som prægede vort lille Hofs hele Optræden lige over for Udlandet, og som var vel kjendt og kritiseret. Mest kommer denne dog maaské for Dagen i en Efterskrift, som Bernstorff tilføjede, og hvori vi først synes at spore noget af den egentlige Diskussion. I Referatet læse vi jo nemlig mest kun Bernstorffs egne Udviklinger om et enkelt Punkt, hvilke han meddeler Broderen for at erholde hans Billigelse. Hvad Garlike indvendte, høre vi mindre om, og dog slutter Bernstorff sin Beretning blandt andet med den Bemærkning, at han i

denne Diskussion har fundet Garlike vanskeligere og mere haardnakket end sædvanlig. Efterskriften lyder saaledes:

„Jeg har gjort ham (Garlike) opmærksom paa, hvorledes en Forhandling af den Art, han ønskede, særligt maatte være os ubehagelig paa en Tid, da alle engelske ministerielle Blade ere fyldte med Artikler, der ere rettede mod os og tale om Udrustning af en til Angreb paa os bestemt Flaade, saa at det snarere var os, der var i det Tilfælde at kunne forlange en Erklæring af den engelske Regering. Herpaa svarede Garlike, at engelske Bladartikler aldrig havde nogen som helst officiel Karakter; men at det vilde være ham behageligt, om vi forlangte en saadan Erklæring af hans Hof; thi hans Ønsker og Øjemed vare kun, at der paa én eller anden Maade blev hidført en aaben Explikation mellem begge Hoffer.

Da Garlike blandt hamburgske Rygter ogsaa omtalte, at det hed sig, at Danmark vilde afstaa Holsten til Frankrig eller stille det til dets Disposition, troede jeg at maatte sige ham, at det var det første Ord, jeg hørte om et saadant Project, og at jeg ikke troede, at Kongen let vilde være tilbøjelig til at aftræde eller bytte en Del af sine Stater; men — dersom det kunde være Tilfældet, afhang det kun af hans frie Vilje, og han vilde ikke have at gjøre nogen Tredje Regnskab derfor."

Nu, da vi vide, hvilken stor Kraft Danmark og Norge formaaede at udfolde i de 7 Aar, da de førte den Krig, som ingen i 1807 troede Rigerne i Stand til at udholde blot nogle Maaneder, maa vi indrømme, at Regeringen havde større Ret, end man i Almindelighed antog, til at hævde en selvstændig og myndig Holdning lige over for England, men man maa dog beklage, at den altfor lidt

fulgte med i den almindelige evropæiske Politik. Paa en Tid, da hele Evropas Øjne hvilede paa Danmark, og man overalt drøftede, hvilken Side denne lille Magt nu vilde stille sig paa, tænkte Regeringen kun paa at værge sin Nevtralitet, ligegyldigt hvem der antastede den. Og da hele Landets oplyste Befolkning var enig med Kronprinsen og Ministrene i, at det var Frankrig, som var den truende Magt, og England, som vi til syvende og sidst maatte vente Hjælp fra, vilde det have været ønskeligt, om Landets Regering havde stillet sig paa en mere aaben Fod med Storbritannien og stræbt at dæmpe den Storm, som var i Færd med at rejse sig. Men de uretfærdige og løgnagtige Angreb, som de engelske Avisskrivere og de engelske Statsmænd lod falde om Danmark, besvarede vor Regering kun med indigneret Tavshed. Den sluttede sig mere og mere ind i sig selv og blev bitter i sit Forhold til England. Da den engelske Minister Thornton, som opholdt sig i Altona, paa Grund af den bevægede og spændte Situation havde beordret de engelske Skibe, som vare paa Vej til Ejderen, til ikke at løbe længere ind end til Vollerwiek og der losse og betale Told, og han i den Anledning skrev til C. Bernstorff i Kiel, var denne ikke Mand for at kunne benytte dette abnorme Tilfælde til at faa et roligt Ord anbragt i den febrilske Ophidselse, som havde grebet de engelske Politikere. Han blev meget opbragt og skrev til Broderen i Kjøbenhavn, at Regeringen ikke kunde være ligegyldig ved, at denne fremmede Gesandt, paa Grund af tomme Rygter eller ledet af et skjævt Syn, kunde føle sig berettiget til paa egen Haand at træffe Forholdsregler, som kunde faa skadelige Følger ikke blot for vore Handelsforbindelser, men ogsaa for vore politiske Forhold til

England. Gesandten var uberettiget til at optræde i Holsten, hvor han ikke var akkrediteret, og hans Ophold der vilde ikke blive taalt, hvis han blev saaledes ved.

Uden Tvivl har vor Regering ment, at Tiden snart skulde overbevise den engelske Regering om Grundløsheden af de Rygter, som verserede. Nogen egentlig Fare ventede man kun fra Frankrigs Side. Bernadotte var den 26de Juli ankommen til Hamburg, og hans aabenmundede Adfærd lod ingen Tvivl tilbage om, at hans Nærværelse stod i Forbindelse med Fastlandsspærringen og dens Udstrækning ind over Danmarks Grænser. Hovedkvarteret i Kiel havde i den Grad sin Opmærksomhed udelukkende rettet mod Syd, at den engelske Mistænksomhed og, hvad den foranledigede, kun forekom den en fortrædelig Tilvæxt i de Besværligheder, som Situationen affødte.

Fra det Synspunkt, som noget, der var skikket til at forøge vore Vanskeligheder lige over for Frankrig, betragtede man ogsaa nærmest det Valg, England havde gjort af en ny Gesandt hos os, og som meddeltes vor Regering den 1ste Avgust af Garlike, i det denne underrettede J. Bernstorff i Kjøbenhavn om, at der var betroet ham (Garlike) en extraordinær Mission til Kongen af Preussen i den Ministers Fraværelse, som ellers var ansat ved det preussiske Hof, og at dette havde gjort det nødvendigt for den engelske Regering atter at beordre en anden Gesandt til at overtage hans Funktioner i dette Tidsrum hos Kongen af Danmark, og at Taylor havde faaet dette Hverv og alt var ankommen med sit Kreditiv, som han ønskede at overrække Kongen.

Rist havde i Forvejen underrettet os om Muligheden af, at maaské Taylor vilde komme til os. Det var nem-

lig under Overvejelse, om han eller Garlike skulde sendes til Preussen. Hvis det blev sidstnævnte, som skulde der hen, vilde Taylor komme til Danmark.

Taylor var en berygtet Gesandt, thi det var ham, hvis Færd med Hensyn til Brødrene Daniel og Charles Thums Sammensværgelse Napoleon havde afsløret for Verden i Moniteur universel, dimanche 27 brumaire du 13me de la république (18de November 1804). De to Brødre havde underholdt Brevvexling med Personer paa den østre Side af Rhinen og satte sig, da Krigen mellem Frankrig og England udbrød 1803, i Forbindelse med Taylor, som den Gang var engelsk Gesandt hos Kurfyrsten af Hessen. Taylor sendte de modtagne Breve til sin Regering, og med dennes Bemyndigelse udbad han sig af Brødrene en fortsat Brevvexling, til hvis Udførelse han sendte Brødrene en egen Slags sympathetisk Blæk. Correspondancen ophørte, da den ene Broder blev arresteret, forraadt af den anden; men Taylors tidligere Breve fandtes mellem de Papirer, som bleve beslaglagte og offentliggjorte efter endt Undersøgelse. Det viste sig, at Gesandten havde modtaget et Brev, hvori det meddeltes ham, at hvis den engelske Regering vilde sætte Sammensværgelsen i Stand til at virke, saa vilde Ankomsten af Kejseren til et vist Departement, hvor hen han vilde foretage en Rejse, frembyde en Lejlighed til at ende alle Ulykker „par un seul coup“, og at Taylor efter den Tid havde vedligeholdt Forbindelsen.

Chr. Bernstorff vidste ikke, om Taylors Udnævnelse, hvis den virkelig fandt Sted, var en Følge af Ubetænksomhed fra den engelske Regerings Side, eller om den fremgik af den bestemte Hensigt at kompromittere os; men han var paa det rene med, at Taylors Modtagelse

af os vilde udsætte os for Forviklinger med Frankrig og derfor være baade ubehagelig og farlig. Imidlertid mente hverken han eller Kronprinsen, med hvem han talte om Sagen, at man lige ud kunde nægte at anerkjende den nye Afsending, hvis han kom, men han paalagde Broderen at se nøje efter i det Kreditiv, Taylor vilde medføre, om der ikke i det skulde være noget, som kunde forhale Anerkjendelsen, ligesom han ogsaa anbefalede Broderen, hvis Taylors Udnævnelse blev til Virkelighed, da at tale fortroligt med Garlike om den Ubehagelighed, dette Valg skaffede os, men derimod ikke at ytre noget derom til Taylor selv.

J. Bernstorff havde nøje indpræntet sig disse Forskrifter og foresatte sig derfor, da han fik Garlikes Brev, foreløbig at undgaa Samtale med Taylor, til hans Kreditiv var blevet undersøgt, og han derefter var bleven modtagen i Avdiens hos Kongen. Inden den Tid vilde han have hørt mere fra Broderen, hvem han strax tilmeldte, at den frygtede Udnævnelse var foregaaet.

Men den 2den Avgust kom Garlike og Taylor samlede til ham. Den sidste, som var en ung Mand med et lidet aandfuldt Udseende, overrakte en Afskrift af sit Kreditiv og sagde, at han havde faaet Befaling til at overbringe det danske Hof de behageligste Forsikringer om sin Regerings venskabelige Følelser, hvortil Bernstorff bemærkede, at disse Følelser vare gjensidige og plejedes af den danske Regering med den største Oprigtighed.

Garlike tog nu Ordet for at sige, at han havde Befaling til at begive sig til det preussiske Hof, og at der var hidsendt et engelsk Krigsskib for at bringe ham til Tyskland. Han vilde dog næppe rejse strax; thi da Befalingen til ham var udstedt i London, havde man ikke

der kjendt den preussiske Fredstraktat og særligt ikke Artiklerne om de preussiske Havnes Lukning. Han mente derfor at maatte oppebie nærmere Befalinger, og disse kunde forhale hans Afrejse i nogen Tid; men han bad Bernstorff om ikke desto mindre at betragte ham som fraværende og Taylor i Funktion. Herimod gjorde Bernstorff den Indvending, at Taylor jo kun var bestemt til at indtage Garlikes Plads under hans Fraværelse, hvorfor det var naturligst at betragte ham, der ikke ophørte med at beklæde den herværende Gesandtskabspost, som værende i Funktion, saa længe han forblev her; men Garlike henviste til Taylors Kreditiv og udbad sig Tilladelse til at maatte lade Bernstorff alene med den nye Gesandt.

Saa snart Garlike havde fjærnet sig, læste Bernstorff Kreditivet, hvilket han fandt udstedt som et almindeligt Dokument af den Art og ikke blot for den Tid, Garlike var fraværende. Han kunde derfor ikke andet end love, at han skulde søge Kongens Befalinger med Hensyn til Avdiensen. Men næppe havde han fremført dette, før Taylor tog Ordet og ytrede, at han efter sin Ankomst her til havde modtaget en Depeche fra Canning, som meddelte ham, at Rusland og Frankrig havde indgaaet Forbindelser med hinanden, der vare rettede mod England, og at det danske Hof havde ladet sig bevæge til at tiltræde disse, hvorfor det var blevet ham paalagt at begjære Erklæringer af vort Hof derover.

Bernstorff gjorde opmærksom paa, at Taylors Mission først begyndte, naar han havde overleveret Kongen sit Kreditiv, og at der før den Tid derfor ikke kunde finde officielle Forhandlinger Sted, men at han personligt og fortroligt gjærne vilde udtale sig for ham. Han maatte da sige, at det var det første Ord, han havde hørt om

en Forbindelse af den Art mellem Frankrig og Rusland. Der var ingen, som vidste, hvad der var aftalt mellem disse Magter; det holdtes fuldkommen hemmeligt, og det undrede ham meget, om man i London paa den Tid, den nævnte Depeche maatte være afsendt, allerede skulde have erfaret noget derom. Han troede ikke, at Kejser Alexander vilde indlade sig paa noget fjendtligt mod England, men vidste bestemt, hvor grundløse de Efterretninger vare, som udspredtes i England om os. Den Mistanke, der vistes os, var krænkende. Der var intet, som berettigede England til at tiltro os noget, der stred mod vor Nevtralitet eller vort venskabelige Forhold til England. Det var umuligt at anføre nogen Handling eller Forholdsregel fra vor Side, som kunde begrunde en saadan ærekrænkende Mistanke, og saa længe dette ikke var Tilfældet, manglede enhver Berettigelse til at affordre os en Erklæring.

Taylor indskød her, at han havde faaet Paalæg om at gjøre dette paa den allervenskabeligste Maade. Og noget tungt — thi han var ingen Mester i at føre Ordet — gav han sig til at forklare, hvor vigtigt det var for England, at Sagen bragtes paa det rene. Man havde hine Angivelser fra meget paalidelige Kilder — „som dog ere fuldstændig falske“, faldt Bernstorff ind, „og ikke fortjene det engelske Ministeriums Opmærksomhed“.

Bernstorff udviklede nu vort politiske System, talte om vore uforandrede venskabelige Følelser mod England, om den Kjendsgjerning, at tomme Rygter troedes i England, og sluttede med det Haab, at man i England vilde yde os Retfærdighed og føre Forhandlingerne med os i Venskabelighed, hvad vi fra vor Side oprigtigt ønskede og aldrig vare afvegne fra.

Efter Samtalen skrev Bernstorff til Hofmarskalk Hauch om Taylors Avdiens, som efter hans Mening ikke kunde opsættes, og begav sig hjem til Bernstorff Slot.

Her erfarede han næste Dag, at en engelsk Flaade var kommen til Sundets Indløb. Admiralitetet sendte ham om Middagen en Melding fra Vagtskibet ved Helsingør, hvis Chef om Morgenen havde set 12 engelske Linieskibe ligge for Anker omtrent en Mil nord for Kronborg. Om Eftermiddagen talte Bernstorff med Schimmelmann, som netop var kommen tilbage fra Hellebæk. Statsministeren havde set Flaaden om Formiddagen gaa gjennem Sundets nordlige Indløb, ved hvilken Lejlighed den efter Skyldighed honorerede Kronborg, efter at Admiralen først for Saluttens Skyld havde haft en Officer i Land hos Kommandanten. Flaaden havde dernæst lagt sig for Anker syd for Helsingør nærmere den svenske end den danske Kyst, og efter Ministerens Udsagn var der 14 Linieskibe, deraf 3 Tredækkere, i alt 20 Sejlere.

Dette var opsigtvækkende; thi de tidligere engelske Expeditioner vare altid gaaede gjennem store Bælt. Det var altsaa øjensynligt med Hensigt, at denne Expedition, hvad enten den gjaldt Rusland eller blot skulde ind i Østersøen, lagde Vejen gjennem Øresund. For Bernstorff var det paafaldende, at hverken Garlike eller Taylor havde talt om en engelsk Flaades Komme. Vel kunde vi ikke forlange det som en Ret, at den engelske Regering forud skulde meddele os, naar den vilde lade en Flaade gaa gjennem Sundet; men det var dog en almindelig Skik, som Høflighed bød. Undladelsen heraf forekom ham derfor som en højst paafaldende Mangel paa Opmærksomhed og Skaansomhed, især efter hvad de engelske Blade havde udtalt om denne Flaades Bestemmelse.

Hvad England havde til Hensigt at opnaa ved denne Demonstration, var han ude af Stand til at gætte. Flaadens Afsendelse forekom ham en højst uoverlagt Forholdsregel, og hvilke Hensigter der end var forbundet med den, var det os smerteligt at se England for Evropas Øjne indtage en truende Stilling imod os.

At forespørge sig hos Garlike eller Taylor angaaende Flaadens Bestemmelse faldt ham dog, besynderligt nok, ikke ind; det stred mod den Holdning, vi nu én Gang havde vænnet os til at indtage lige over for England. Derimod vilde han ved Lejlighed lade Garlike høre, med hvilke Følelser vi saa' paa dette. Det eneste, han foretog sig i Anledning af Flaadens Komme, var derfor at sende en Stafet til Broderen i Kiel, hvilken afgik fra Bernstorff samme Aften Kl. 10 med de Efterretninger og Betragtninger, vi her have læst.

Der var dog dem, som mente, at vi ikke burde have forholdt os rent passive, og til dem hørte den franske Gesandt Didelot, der om Onsdagen den 5te kom til Bernstorff for at tale om Dagens Begivenheder og især om en engelsk Flaades Ankomst til Østersøen, en Begivenhed, som ikke kunde være Frankrig ligegyldig og heller ikke de Magter, der havde sluttet sig til Napoleon. Det er tydeligt nok, at heller ikke han havde nogen Forestilling om, at Flaaden skulde bruges mod os; det var kun det, at den havde faaet Lov til uden videre at passere Kronborg, som bevægede ham. Han indsaa vel, at vi ikke havde kunnet forhindre dens Gjennemgang; men han beklagede, at det ved Sendelsen af en engelsk Officer til Kommandanten paa Kronborg og ved de Detailler, som derom læstes i de danske Blade, var kommet til at staa for Offentligheden, som om der fra Danmarks

Side var udstedt et formeligt Samtykke til at passere. Efter hans Mening var Flaadens Indladelse stridende mod det Princip, i Følge hvilket Østersøen var et lukket Hav, og imod de af vort Hof derover i Aarene 1780 og 1794 afgivne Erklæringer. Han mente derfor, at naar vi ikke havde kunnet forhindre Gjennemgangen, saa burde vi dog have protesteret.

Hertil svarede Bernstorff, at Flaadens Ankomst havde været helt uventet, og at dens Bestemmelse var os ganske ubekjendt. Dens Tilsynekomst kunde i intet Tilfælde være os behagelig, da det maatte være vort naturlige Ønske, saa lidt som muligt at se Østersøen gjort til Skueplads for Krigsbegivenheder. Derfor overlod han sig hellere til det Haab, at Flaaden vilde blive uvirksom og snart vende tilbage til det Sted, hvor fra den var kommen, et Haab, som han grundede paa, at den engelske Regering kun kunde være bleven bevæget til denne Expedition ved Forudsætninger, hvis Ugrundethed snart vilde afsløre sig for den, og at den især ved den af Rusland overtagne Mæglerrolle vilde se sig i en helt anden Stilling til denne Magt, end den formodentlig havde tænkt sig.

Med Hensyn til, hvad der var berørt om Kronborg, bemærkede Bernstorff, at den engelske Admirals Forespørgsel hos Kommandanten og dennes Svar alene havde angaaet Salutten, og dette var en ren Formsag. Det var nemlig Praxis mellem de Magter, som ikke have truffet bindende Aftaler om denne Ting, at den Saluterende, inden han giver Salutten, ved Forespørgsel forvisser sig om, hvorvidt han ogsaa vil faa Svaret saaledes, som han tror sig berettiget til at vente.

Med Hensyn til Spørgsmaalet om Østersøens Lukning forklarede han, at Princippet maris Baltici clausi

ingenlunde var et i og for sig forstaaeligt, a priori antageligt Princip. Det eneste og nødvendige Grundlag for samme havde i tidligere Tider været en Søkrig mellem forskjellige Magter, under hvilken alle de Østersøen tilgrænsende Lande havde været nevtrale, hvorfor disse havde holdt sig berettigede til ogsaa at erklære dette Hav for nevtralt og indbyrdes vare blevne enige om at opretholde denne Erklæring med forenede Kræfter, i fornødent Fald med væbnet Haand, og ikke at tillade de krigførende at forlægge deres gjensidige Fjendtligheder ind i Østersøen. De herover i Aarene 1780 og 1794 afgivne Erklæringer havde haft Hensyn til de samtidige Konventioner og stode i uløselig Forbindelse med dem. Disse Konventioner bestode ikke mere, derfor heller ikke de Erklæringer, som havde haft dem til Grundlag. For paa ny at opstille det nævnte Princip, maatte der afsluttes nye Traktater mellem Østersømagterne; men disse vilde ikke kunne tænkes, uden at alle de Østersøen omkransende Lande vare nevtrale, saa at ingen anden Magt havde nogen Foranledning til at foretage sig krigerske Handlinger i Østersøen. For en slig fredelig Ro vare Østersøens Strandbredder vidt fjærnede paa en Tid, da Svenskerne befandt sig i aabenbar Krig, i hvilken de havde England til Allieret, da Pommern var Skuepladsen for Krigsbegivenheder mellem franske, svenske og engelske Hære, da næsten alle preussiske Landsdele endnu vare besatte af den franske Hær, og da Preussen selv satte sine Havne i en mod England fjendtlig Forfatning. Som Følge heraf var det omtalte Princip paa ingen mulig Maade anvendeligt for Øjeblikket, og Rusland, som var mest interesseret i, at Princippet ikke krænkedes, hvis det bestod, vilde sikkert dele den danske Regerings Opfat-

telse deraf. I øvrigt hørte dette Princip til dem, hvis Anerkjendelse af andre Magter man aldrig havde betragtet som en Ret, hvorfor der ogsaa altid tidligere, naar Princippet var opstillet, tillige var blevet udrustet en betydelig væbnet Styrke af Østersømagterne, som lod det komme an paa, om nogen vilde byde deres forenede Kræfter Trods.

Didelot indvendte ikke noget mod denne Udvikling og ytrede, hvad Bernstorff særligt lagde Mærke til, heller ikke noget om Taylors Ankomst.

Desto mere oprørtes Bernstorff selv — nu, da den engelske Flaades Ankomst havde ydet et nyt Vidnesbyrd om den engelske Regerings Hensynsløshed — over Valget af denne Gesandt. Han følte ligesom en Trang til at lade sin Harme gaa ud over denne og aftalte derfor med Hofmarskalk Hauch, at Taylor ikke skulde modtages af Kongen den 7de Avgust, som det først havde været bestemt. Han lod Taylor vide, at en let Upasselighed hos Kongen gjorde en Opsættelse af Avdiensen nødvendig. Det var et Paaskud, som han ikke var utilfreds med at Taylor gjennemskuede, og det vilde han utvivlsomt; thi Statsraadsmødet og Taflet, som sædvanlig fandt Sted om Fredagen, bleve ikke opsatte. Med nogen af de engelske Gesandter talte Bernstorff slet ikke i denne Tid. Der havde været berammet et Møde mellem ham og Garlike til om Torsdagen den 6te i Anledning af noget, de havde at afgjøre om Rist; men Garlike undskyldte sig i en Billet.

Til Fredag forandrede imidlertid hele Situationen sig ganske betydeligt. Hidtil havde der kun vist sig engelske Orlogsskibe, hvem man ikke kunde tillægge anden Opgave end en maritim Demonstration, men den 6te om Aftenen Kl. 9½ afsendte Chefen for Vagtskibet ved Kron-

borg, Kapitajnlieutenant Gerner, følgende Melding til Admiralitetet:

„Kl. 3 kom syd fra Briggen „Intelligent“ paa 12 Kanoner, ført af Lieutenant Tucker, fra Kiel efter 3 Dages Rejse og ankrede her.

Kl. 5 kom nord fra Briggen „Agressor“ paa 12 Koronader, ført af Lieutenant Watson. Han sagde at have 24 Skibe under Konvoj, som ikke ere indkomne, og at vi hvert Øjeblik kunne vente en Transportflaade paa 80 Sejl, som han havde passeret i Kattegat. Paa samme Tid indkom Briggen „Minx“ paa 14 Koronader, ført af Lieutenant Manderson. Han havde to fladbundede smaa Fartøjer med en Rappert forud i hvert paa Slæbetov og fortalte, at vi vilde komme til at se et Par Hundrede Stykker af dem, og at han var gaaet ud her fra i Gaar for at hente dem, hvilket er rigtigt. Kl. 5½ indkom Briggen „The Mariner“ paa 14 Koronader, ført af Lieutenant Lapslie, og strax efter indkom et lidet Todæks-Skib, der ikkun havde Koronader paa øverste Dæk, men da den lagde sig helt ovre til svensk Side, har jeg ikke haft Fartøj om Bord paa ham endnu.

Jeg kan ikke undlade at underrette det høje Kollegium om, at den svære Fregat, der i Morges krydsede sig sønden efter, og som Kl. 7½ her igjen kom til Ankers agter for Fregatten, har haft Admiral Gambier og Sir Home Popham om Bord, da vi bestemt saa' dem der at gaa fra Borde.“

Nu havde Transportflaaderne altsaa lagt Vejen over Øresund ligesom Orlogsskibene. Der var Midler tilstede for de engelske Øverstbefalende til at foretage noget andet end en blot maritim Demonstration. Dette forandrede i væsentlig Grad Situationen.

Admiralitetets ældste Deputerede, Admiral Wleugel, blev meget alarmeret over den modtagne Melding og raadslog med General Peymann. I Forening henvendte de sig til Statsminister Schimmelmann, som i en lille fransk Billet, afsendt til Bernstorff Slot, bad Direktøren for det udenrigske Departement om at samles med de nævnte tre til Raadslagning paa Frederiksberg Slot den 7de, for at der kunde blive sendt en Expres til Kronprinsen i Kiel. Schimmelmann skrev i denne Billet, at han kun til et vist Punkt delte Wleugels og Peymanns Alarm, men at han i hvert Fald ansaa Situationen for værdig til alvorlig Overvejelse.

Ved Raadslagningen, som derefter fandt Sted paa det kongelige Residensslot ved Frederiksberg, forelaa der en stor Del andre Meldinger, som alle stadfæstede Kapitajnlieutenant Gerners. Bernstorff maatte indrømme, at Sagen nu forekom ham alvorligere og frygteligere, end den hidtil havde gjort. Imidlertid forandrede den dog efter hans Mening ikke i den Grad Tingenes Stilling, som man kunde synes. Den gjorde Faren større, saafremt der overhovedet var nogen Fare, men den viste ikke Faren nærmere, mere truende. Vel maatte han nu anse det for utvivlsomt, at vi vare tagne med i Betragtning ved Planen for den engelske Expedition, men han fastholdt vedblivende, at Planen maatte være baseret paa urigtige Forestillinger og Forudsætninger om vor Stilling, Stemning og Fremfærd. At den engelske Øverstkommanderende kunde have Befalinger, i Følge hvilke han uden Hensyn til de Tilstande, han maatte forefinde, og de Oplysninger, han maatte modtage af Garlike, skulde udføre noget fjendtligt, var efter hans Mening ikke at befrygte.

Som Følge heraf fandt han ikke, at de fremlagte Meldinger afgave nogen Grund til at træffe Forsvarsforanstaltninger. Han mente, man burde oppebie Kronprinsens Befalinger, i Særdeleshed da man om faa Timer kunde have Efterretninger fra Kiel, hvis Kronprinsen i Anledning af de første til ham afgaaede Beretninger om den engelske Orlogsflaades Ankomst havde afsendt en Stafet. Hvis Forsvarsanstalter skulde være alvorlige og betyde noget, vilde de vække Opsigt, og dette vilde være skadeligt. Det vilde ogsaa staa i Strid med, at han fra sin Side indtil nu havde iagttaget fuldstændig Tavshed over for de engelske Gesandter. Ja — han havde ikke engang forlangt Erklæringer af dem om det, som foregik, og dette maatte dog afgjort gaa forud for ethvert Skridt, som bestemt pegede paa, at vi troede at have noget at befrygte.

Wleugel og Peymann mente, at der var visse Sikkerhedsforanstaltninger, som dog ikke kunde undlades. Batterierne maatte dog have Krudt og tilstrækkeligt Betjeningsmandskab. De foresloge derfor, at der i det mindste kjørtes Krudt fra Amager ud til Batterierne, at der sendtes Mandskab til „Prøvesten“ og Forstærkning til Kronborg. Bernstorff vilde dog i det højeste billige saadanne Forberedelser, som kunde ske ubemærket, men dog kunde tjene til at lette alvorligere Foranstaltninger, naar enten Kronprinsen skulde befale saadanne, eller en uventet truende Vending af Tingene vilde gjøre saadanne uafviselige.

Raadslagningens Resultat blev, at de modtagne Rapporter skulde sendes pr. Stafet til Kronprinsen. Bernstorff paatog sig Sendelsen. Han skrev strax paa Slottet i al Hast en Beretning til Broderen, som han lagde ved

det øvrige, der skulde afsted. Som han var færdig — Kl. 4 om Eftermiddagen —, modtog han en Efterretning, der bevægede ham til at føje følgende Efterskrift til sin Beretning: „Efter at jeg har skrevet dette, har jeg set et Brev fra Helsingør, i Følge hvilket Admiral Gambier skal have faaet fredeligere Efterretninger fra England. Ogsaa skal den paa Flaaden værende Admiral Sidney Smith være kaldt tilbage for at overtage Kommandoen i Archipel i Louis's Sted."

Den Stafet, som afgik med disse Brevskaber fra Frederiksberg Slot den 7de Kl. 4 Eftermiddag, havde den 9de om Morgenen passeret Flensborg, da han 1 Mil sydligere mødte Kronprinsen, som hemmeligt havde forladt Kiel og ilede mod Hovedstaden. Kronprinsen brød Brevene og læste dem, hvorefter han forøgede Indholdet med følgende Billet til Bernstorff i Kiel:

„Mein lieber Graf Bernstorff. Diese Estafette habe ich angehalten und die Papiere an Ihnen gebrochen. Diese sind allerdings beunruhigend, aber am Ende von Ihr Bruders Rapport werden Sie finden, dass Gambier hat friedliche Nachrichten von England erhalten. Ebenfalls soll Sydney Smith abgerufen sein um Admiral Louis in Archipelagus abzulösen. Grüssen Sie meine Frau und Tochter. Stets der Ihrige

Frederik K. P.

Helligbæk, eine Meile von Schleswig, 9ten August 1807, 9½ Vormittags."

Kronprinsen havde allerede den 6te Avgust, da Stafetten indtraf med Efterretningen om den engelske Orlogsflaades Ankomst til Sundet, taget under Overvejelse, om han ikke strax burde rejse til Kjøbenhavn. Imidlertid sendte han den 7de kun sine noksom bekjendte Befalinger afsted;

men denne Dag begyndte Samtalerne i Kiel med Mr. Jackson, den Afsending, som den engelske Regering havde skikket særligt til Kiel, og som allerede var kommen der den 6te Avgust, og det var en Følge af det, som nu skal berettes, at Kronprinsen den 8de om Eftermiddagen gjorde Alvor af at tage til Kjøbenhavn.

Den 6te Avgust om Aftenen meldte Mr. Jackson sig med en fransk Billet til Chr. Bernstorff, der i Oversættelse lyder saaledes:

Hr. Greve!

Jeg iler med at tilkjendegive Deres Excellence min Ankomst til Kiel, og at jeg af Hans Britanniske Majestæt har faaet et Hverv af yderste Vigtighed for vore to Stater.

Vil De, min Herre, angive mig den Tid, da jeg kan have den Ære at tale med Dem om denne Gjenstand og i Overensstemmelse med den Ordre, jeg har modtaget, bede Dem om at forskaffe mig en Lejlighed til at gjøre Hs. Højhed Kronprinsen min Opvartning.

Jeg griber med den største Tilfredsstillelse det første Øjeblik efter min Ankomst for at forny for Deres Excellence Forsikringen om min Højagtelse.

Jackson.

Da Udenrigsministeriets Sæde var Kjøbenhavn, hvor ogsaa Regeringen opholdt sig, og alle diplomatiske Anliggender behandledes dér, var denne Mission strax Chr. Bernstorff paafaldende, men han svarede Jackson den 7de om Morgenen, at hvorvel hans herværende Stillings Natur ikke kunde tilstede officielle Meddelelser mellem ham og en fremmed Gesandt, var han dog meget villig til at underholde sig med Jackson fortroligt om alt, hvad

der kunde angaa det danske og det engelske Hofs gjensidige Interesser.

Strax efter at han havde afsendt dette Svar, begav han sig — eftersom hans Bolig i Kiel endnu ikke var i den Stand, at han kunde modtage Besøg dér — til den engelske Afsending, og der paafulgte derpaa en lang og yderst levende Samtale, der strejfede alle de Tvistepunkter, som diplomatisk bestod mellem England og Danmark, men især dog samlede sig om den Beskyldning, som Garlike og Taylor havde givet Ord i Kjøbenhavn, og som Jackson her gjentog, at Danmark ikke vilde stille sig fjendtligt til Frankrigs og Ruslands nye Planer. De samtalende bleve mere og mere heftige, thi Jackson var brutal og formløs, og Bernstorff synes ikke at have holdt sig tilbage. Eftersom han forud havde erklæret og ideligen gjentog, at han ikke kunde indlade sig paa nogen officiel Forhandling, kunde han — som han meddelte Broderen — saa meget mere ubunden overlade sig til sine dybt oprørte Følelser i Anledning af Englands Opførsel.

Da Jackson, paa Grund af Bernstorffs Uvilje til at modtage nogen officiel Meddelelse, ikke med tilstrækkelig Bestemthed kunde komme til at tale om sin Sendelse og sine Forslags Natur, blev det vanskeligt for Bernstorff at danne sig en Forestilling om, hvad det egentlig var, England vilde. Men ved at overveje og sammenstille de faldne Ytringer forekom det ham dog, at de kunde føres tilbage til følgende, som han meddelte sin Broder:

„Den engelske Regering er sikkert underrettet om, at Frankrig kun venter paa det Øjeblik, da en tilstrækkelig stærk Hær vil være samlet ved den holstenske Grænse, for at tvinge Danmark til at tiltræde de Foranstaltninger mod Englands Handel og Skibsfart, som ere

iværksatte i alle de Lande, der staa under fransk Indflydelse.

Den engelske Regering er sig selv skyldig, ikke rolig at afvente det Øjeblik, da Frankrig vil bringe denne Hensigt til Udførelse ved at sætte sig i Besiddelse af de Hjælpemidler, som Danmark byder det mod Storbritannien, men meget mere at forekomme det ved kraftige og afgjørende Forholdsregler.

Da det paa den ene Side skorter Danmark paa tilstrækkelige Modstandsmidler mod Frankrig, og paa den anden Side Danmarks Hensigt at ville yde Modstand ikke kan blive tilstrækkeligt garanteret ved almindelige og ubestemte Forsikringer, saa ser den engelske Regering sig sat i den Nødvendighed at tilbyde Danmark:

enten paa det nøjeste at forene sig med England og med det at aftale alle til Landets Sikring og Velfærd nødvendige Forholdsregler

eller ogsaa at give samme et til dets Sikkerhed nødvendigt Pant.

Herover maatte Danmark snarest muligt fatte Beslutning og erklære sig."

Hvad den engelske Regering tænkte sig ved et til dets Sikkerhed nødvendigt Pant, erfarede Bernstorff ikke. Jackson udtalte sig ikke nærmere derom, og Bernstorff følte sig, som han skrev til Broderen, paa Grund af Samtalens hele Natur ikke kaldet til derover at affordre ham nogen bestemt Oplysning. Andensteds fra vide vi, at man i militære Kredse antog, at Pantet maatte bestaa i en Havn, en mindre Ø eller maaské Sjælland.

Da Jackson uden Hensyn til, hvad Bernstorff havde udtalt om Kronprinsens Stilling i Kiel, vedblivende forlangte at gjøre denne sin Opvartning, eftersom det i hans

Instruktion udtrykkeligt var foreskrevet ham at fremsætte det engelske Hofs Forslag for ham, lovede Bernstorff til sidst at underrette Kronprinsen om hans Begjæring og derover at udbede sig Kronprinsens Befalinger.

Dette gjorde saa Bernstorff, og Resultatet vil fremgaa af følgende Ord, som Bernstorff efter Hjemkomsten fra Kronprinsen som Postscriptum føjede til den Beretning til Broderen, der afgik den 7de Avgust:

„Jeg kommer nu fra Kronprinsen, og da jeg om en Time atter skal hen til ham, og jeg desuden har saa meget andet at tage vare, kan jeg nu kun slutte.

I hvilken Bevægelse jeg har fundet og forladt Kronprinsen, lader sig ikke beskrive. Han er ubesluttet paa, om han selv skal gaa til Kjøbenhavn eller ej. Hvad der efter min Mening lader sig sige derfor eller derimod, kan jeg ikke her sætte ud fra hinanden. Kronprinsen vil se Jackson i Morgen Formiddag (den 8de Avgust). Jeg vil imidlertid forud betyde denne, at det ikke er Kronprinsens Hensigt at indlade sig med ham i politiske Forhandlinger. Jeg er derimod i Betragtning af den trængende Fare i Øjeblikket meget tilbøjelig til, hvis Kronprinsen billiger det, at erklære mig for avtoriseret til at høre hans Forslag og, saafremt disse Forslags Natur i og for sig tillader det, at forhandle med ham derom. Jeg vilde da mest bestræbe mig for at vinde Tid og, om muligt, lede Forhandlingerne saaledes, at den virkelige Fuldbyrdelse af den Voldshandling, hvormed vi trues, i det mindste udebliver, indtil det er afgjort, om den engelske Regering antager den russiske Mægling og derved baner Vej for den almindelige Fred. Men at Jackson skulde være bemyndiget til eller paa nogen Maade skulde indlade sig paa at tilstaa os denne Frist, — derom har jeg

ikke det ringeste Haab. Jeg maa opgive i Dag at sige Dig mere. Din Stafet bekom jeg i Gaar Morges. Kronprinsen har fuldstændigt billiget Din Opførsel og Dine Ytringer til Taylor — ogsaa det Raad, Du efter Din Skrivelse i Dag gav Peymann."

Den 8de Avgust havde Bernstorff om Morgenen en ny Samtale med Jackson, hvilken dog ikke førte videre end den Dagen forud. Jackson vilde, som Bernstorff troede at bemærke, holde sig bag Bjærget, til han havde talt med Kronprinsen. Og da det nu, som før, forekom Bernstorff vigtigst at vinde Tid, troede denne snarere at burde undvige end opmuntre til en definitiv Explikation. Talen drejede sig derfor om det samme som den foregaaende Dag. Bernstorff talte om de falske Efterretninger, England satte Lid til, om det russiske Hofs Stemning, der ikke var saa engelskfjendtlig, som man troede, og om, at nogen Fare fra fransk Side ikke var tilstede for de engelske Interesser i Danmark, da England, selv efter et fransk Indfald i Holsten, kunde forhindre en Erobring af de Dele af det danske Monarki, til hvis Beskyttelse den engelske Hærs Bistand vilde være virksom. Men alt dette gjorde intet Indtryk paa Jackson. Han beraabte sig paa sine Instruktioners Bestemthed og Begrænsning og kom stadig tilbage til, at Alliance eller Krig var det Alternativ, som han skulde give os Valget imellem. Imidlertid gav han dog at forstaa, at hvis vi valgte Alliance, vilde den engelske Regering yde os 25 Linieskibe og 40,000 Mand til Beskyttelse, ja være tilbøjelig til at byde endnu mere, hvis vi fordrede det. Ogsaa slog han paa Muligheden af en Skadesløsholdelse ved Kolonier for det Tab, som et Brud med Frankrig kunde tilføje os. Bernstorff fra sin Side tilkjendegav ham, at han af Kronprin-

sen var bemyndiget til at høre paa ham og i fornødent Fald forhandle med ham, saa at Forhandlingerne kunde begynde, naar først den Avdiens havde fundet Sted, efter hvilken Jackson higede.

Denne fandt nu Sted i Løbet af Dagen, og umiddelbart efter modtog Bernstorff to Breve, et fra Kronprinsen, et fra Jackson.

Det første, som gives i det Sprog, hvori det skreves, lød saaledes:

„Meine Unterredung mit Jackson war ziemlich lebhaft auf beiden Seiten. Von Unterpfand war nicht die Rede. Gründe nahm er nicht an; dagegen beschuldigte er Rist, und dass wir in unseren Arsenalen uns bereit machten zum Krig gegen England, und da ich ihm bewies, dass dies Unwahrheit war, wich er aus und sagte ziemlich deutlich, dass wir entweder uns alliiren mussten oder auch Krieg haben konnten.

Ich erwiederte, dass ich dies als Prinz und General nicht anhören konnte, und erwies ihn an Ihnen, mein lieber Graf, damit er näher müsste sich expliciren. Er sagte ja und fing wieder an zu sagen, dass er pleins pouvoirs hätte um mit Ihnen alles abzuschliessen.

Wenn Sie Zeit haben, erwarte ich Sie um 6 Uhr diesen Nachmittag im Garten.

Frederik, K. P.“

Brevet fra Jackson lyder i Oversættelse saaledes:

„Jeg kommer i dette Øjeblik fra Hs. Højhed Kronprinsens Avdiens, for hvem jeg har fremsat det, som jeg var bemyndiget til fra mit Hof. Hs. Højhed Kronprinsen har gjort mig den Ære at sige mig, at han vilde bemyndige Deres Excellence til at indtræde i Diskussionen med mig om det Anliggende, hvorom der handles. Tiden

trænger, og jeg beder derfor Deres Excellence om at nævne mig den Tid, da jeg kan have den Ære at komme sammen med Dem og fremsætte paa ny de Motiver, der forpligte til en hurtig Antagelse af de Tilbud, som min Konge har paalagt mig at gjøre.

Jeg gjentager med Højagtelse for Deres Excellence Forsikringen om min Ærbødighed.

Jackson."

Da Bernstorff om Eftermiddagen gjensaa Kronprinsen, fandt han ham besluttet paa uopholdelig at rejse til Kjøbenhavn. Han holdt Faren for uundvigelig og mente, at hans Kald anviste ham hans Plads, hvor den var størst.

Her maa vi lægge Mærke til, at Kronprinsen efter Bernstorffs Referat til Broderen bruger Udtrykket Faren. Det er ikke Krigen, han ansér for uundgaaelig. Tvært imod. Han tillagde endnu ikke Englands Forehavende nogen synderlig Alvor. Han forestillede sig, at England ligesom i 1801 vilde øve et Tryk paa os, maaské angribe Sjælland ligesom da, men at det hele saa vilde ende med et Kompromis ligesom da, en Forpligtelse fra vor Side til ikke at lukke vore Havne for Englænderne, ikke at udruste Flaaden eller noget saadant. Hans Udtryk i det nys gjengivne Brev til Bernstorff om Samtalen med Jackson: „oder auch Krieg haben konnten" og hans lille Billet til Bernstorff fra Landevejen syd for Flensborg, vise ogsaa, at han rejste til Kjøbenhavn med Forestilling om en mindre Krigsfare, end der slog ham i Møde fra det Øjeblik, han var kommen i Land paa Sjælland. Derimod maatte der rustes, Sjælland maatte sættes i Forsvarsstand, og han var den eneste, som kunde gjøre det hurtigt. Derfor skrev Bernstorff ogsaa til Broderen,

at Kronprinsens Nærværelse i Kjøbenhavn i Virkeligheden var nødvendig for at forebygge en endeløs og uberegnelig Forvirring, og det, hvilken Vending de politiske Forhold end vilde tage.

At Kronprinsen aabenbart ikke saa' rigtigt paa Krisen, har Christian Bernstorff selvfølgelig en væsentlig Del af Ansvaret for. Denne begik den samme Fejl som Broderen, ikke rigtig at tage Situationen under Øje. Ligesom J. Bernstorff ikke forespurgte sig hos de engelske Gesandter om Flaadens Bestemmelse, som for ikke at udrives af de Forestillinger, han havde dannet sig selv om dens Ufarlighed, saaledes søgte Christian Bernstorff for at vinde Tid at undvige en definitiv Explikation fra Jacksons Side om det engelske Foretagendes Øjemed. Han anede paa denne Tid ikke, at den engelske Regering i sin Hensynsløshed havde berammet et Tidspunkt, inden hvilket vi skulde have bestemt os, at Krigen vilde udbryde, naar den Frist var siddet over, og at Flaaden saa vilde være Krigens foreløbige Maal. Han saa' Sagen omtrent som Kronprinsen — herom indeholde flere af hans Depecher til danske Gesandter i Udlandet Vidnesbyrd — og bildte sig i alt Fald ind, at Faren fra Englands Side betydeligt vilde forringes, naar man blot kunde overbevise den engelske Regering om, at de Forudsætninger med Hensyn til Frankrig og Rusland og Danmarks Forhold til disse, hvorpaa dens Optræden hvilede, vare usande.

Imidlertid traadte nu Christian Bernstorff mere i Baggrunden med Hensyn til Forhandlingerne med England. Kronprinsen havde besluttet ikke at tage ham med til Kjøbenhavn, men at efterlade ham i Kiel. Han skrev derom til sin Broder den 8de i det samme Brev,

hvori han beder denne om at opsøge Kronprinsen Tirsdag Morgen i Kjøbenhavn, men ellers ikke at omtale hans Ankomst for nogen, da Kronprinsen ikke ønskede, man skulde vide noget om hans Komme: „Jeg var fattet paa, at han vilde have taget mig med. Og jeg havde i visse Maader heller ikke kunnet ønske andet. Min Følelse tilsiger mig, at jeg i et saa afgjørende, skæbnesvangert Øjeblik kun kan søge mit Kald ved hans Side. Men han har besluttet anderledes. Det forekom ham, da han finder Dig i Kjøbenhavn, hensigtsmæssigere at efterlade mig her og at anbetro mig Omsorgen for de politiske Forhold med Hensyn til Landene her. Det saa meget mere, som vi ikke kunne afvise Muligheden af en Afbrydelse af Forbindelsen med Sjælland. Han har til dette Hverv efterladt mig en uindskrænket Fuldmagt og opgivet Civil- og Militærøvrighederne at vende sig til mig i alle de Tilfælde, i hvilke politiske Forhold indtræde, og at efterkomme alle af mig til dem rettede Rekvisitioner."

Samme Fuldmagt indeholdt ogsaa en Bemyndigelse for Bernstorff til at forhandle med Jackson; thi den lyder i sin Helhed saaledes:

„Da jeg paa en kort Tid har i Sinde at være fraværende fra Hertugdømmerne, saa har jeg tillagt saa vel Statholderskabet som Overretterne i begge Hertugdømmerne den fornødne Anvisning til at iværksætte de Foranstaltninger, som De i politisk Henseende maatte finde nødvendige.

Medens samme min Fraværelse bemyndiger jeg Dem herved til efter bedste Skjønnende og saaledes, som De agter at tilsvare, at træffe de Foranstaltninger i Hertugdømmerne, som De i politisk Henseende maatte finde

nødvendige, samt at iagttage, hvad De maatte ansé tjenligt i Anledning af de Propositioner, som gjøres af den engelske Befuldmægtigede Jackson.

Hovedkvarteret Kiel, den 8de Avgust 1807.

Frederik, K. P.

Til

Hr. Statsminister, Gehejmeraad Grev Bernstorff, Ridder o. s. v."

Fuldmagten synes ogsaa i saa Henseende vid nok, men nogen Instrux eller diplomatisk udfærdiget Fuldmagt havde Bernstorff ikke, og han var selv overbevist om, at Jackson strax vilde ile til Kjøbenhavn, saa snart han hørte, at Kronprinsen var rejst. Han var fuldkommen paa det rene med sig selv om, at Underhandlingernes Sæde nu var forlagt til Kjøbenhavn, hvorfor han ogsaa bevidnede Broderen, hvor trykkende, ja over al Maade smertelig Følelsen var ham af de Vanskeligheder, hvormed denne vilde faa at kæmpe.

Hele Aftenen dvælede hans Tanker herved. Men jo mere han grublede, desto mindre formaaede han at finde en Udvej. „En Krig med England," skrev han til Broderen, „er for os en Ødelæggelseskrig; men enhver Eftergivenhed mod Englands Fordringer maa ufejlbarligt hidføre et Brud med Frankrig." Dette var netop Grunden, hvorfor vi burde have truffet et politisk Valg, hvis vi vilde have undgaaet at overlade det til Tilfældet, med hvem vi skulde alliere os. Men Bernstorff kom ikke ud over den Forestilling, at det var Nevtraliteten, der skulde forsvares, altsaa mod den, som først krænkede den. Hans Raad til Broderen gik kun ud paa, at han skulde søge at vedligeholde en Slags Forbindelse med Garlike, for gjennem ham at virke paa Jackson, og tillige søge at formaa

den russiske Gesandt Lisakewitz til at virke for en Udjævning eller Opsættelse af Fjendtlighederne. Dertil mente han, at Lisakewitz maatte være kaldet, da hans Hof paa denne Tid optraadte som Mægler mellem England og Frankrig.

Imidlertid maatte Jackson nu have Svar paa sit Brev af 8de. Den 9de om Morgenen sendte Bernstorff ham følgende Billet:

„Min Herre!

Jeg har modtaget den Note, De har gjort mig den Ære at adressere til mig i Gaar Aftes.

Jeg har i Dag at underrette Dem om, at Øjeblikkets Omstændigheder have bevæget Kronprinsen til at begive sig til Kjøbenhavn.

Dersom det — trods dette — endnu skulde passe Dem at forhandle med mig, vil De finde mig beredt til at høre og modtage de Forslag, som De maatte have at gjøre mig. Jeg kunde i saa Fald, hvis det konvenerer Dem, begive mig til Dem Kl. 12.

Modtag, min Herre, Forsikringen o. s. v."

Jackson svarede mundtligt tilbage med Buddet, at han vilde vente Ministeren Kl. 12, men strax efter ilede han til Bernstorff, hos hvem han viste sig bestyrtet over Kronprinsens Afrejse og spurgte, om han nu ogsaa var bemyndiget til at afslutte en Traktat med ham, da ellers Underhandlingerne maatte ansés for afbrudte og Krigen begyndt. Hertil svarede Bernstorff, at han endnu stedse var bemyndiget til at høre paa hans Forslag og diskutere dem med ham, men ikke videre, hvorfor Jackson indtrængende bad, ja besvor ham om at angive et Middel til at benytte den Tid, der var tilovers, til at bringe en Forstaaelse i Gang. Han betroede ham nemlig nu, at Cheferne for den britiske Sø- og Landmagt havde Ordre

til ikke længere end til næste Fredag at afvente Underhandlingernes Gang. Og da han nu var i Færd med at afsløre, kom det ogsaa frem, at det Pant, man ønskede, var Flaaden, men Bernstorff forstod dog ikke dette ganske saaledes, som det senere fordredes. Jackson forestillede sig nemlig vor Flaade udrustet, og han talte om den store engelske Overmagt af 25 Linieskibe og 40,000 Mand, som den nødvendigvis maatte overgive sig til.

I øvrigt synes Bernstorff her selv at have opfordret ham til at rejse til Kjøbenhavn. Thi da Jackson, som nævnt, bad ham om at anvise ham et Middel til at virke for en Forstaaelse, svarede Bernstorff, at han lige fra Begyndelsen af havde gjort opmærksom paa Uregelmæssigheden og Formløsheden af en Underhandling i Kiel, ja tilføjede endog, at selv om Kronprinsen var bleven her, vilde han ikke have bekvemmet sig til at tage en Beslutning, som var afgjørende for Danmarks hele politiske System, uden at have forelagt Kongen den til Sanktion. Og da Jackson dertil bemærkede, at der saa ikke var andet for ham at gjøre end at følge Kronprinsen til Kjøbenhavn, for der at gjøre et sidste Forsøg paa at bringe en Udjævning i Stand, billigede Bernstorff det, eftersom Kjøbenhavn var det naturlige Sted, hvor politiske Forhandlinger med fremmede Hoffer skulde føres.

Efter at have forladt Bernstorff, besluttede Jackson sig til at gaa til Søs til Kjøbenhavn og indskibede sig om Aftenen. Men Dagen efter, den 10de, kom han som Følge af ugunstig Vind tilbage til Kiel, for nogle Timer efter at tiltræde Rejsen over Land til Kjøbenhavn. I det Par Timer, han var i Land inden Bortkjørslen, udspurgtes han af en Baudissin, rimeligvis en Grev Baudissin til Knoop, som berettede Bernstorff, hvad han havde kunnet

„pumpe“ ud af ham. Det, Jackson ytrede, angik dog mest kun almindelige evropæiske Spørgsmaal. Det eneste, der for os kan have nogen Interesse, var, at Jackson beklagede sig over, at man ligesom vilde undgaa en Diskussion med ham.

Efter Jacksons Afrejse var Christian Bernstorff spændt paa at høre, hvorledes Sagerne politisk vilde udvikle sig i Kjøbenhavn. Han benyttede Tiden til at udarbejde Fremstillingen af det passerede for vore Gesandter i Udlandet, men opskræmmedes pludselig ved foruroligende Efterretninger fra Kammerjunker Levetzau i Hamburg. Som bekjendt, troede Bernadotte ikke paa vor Skyldfrihed med Hensyn til Englænderne, men mente, vi spillede under Dække med dem. Den 10de havde han efter en Ordre fra Kejseren afbrudt en Badekur i Travemünde, var kommen til Hamburg, og Troppebevægelser fandt Sted — som det senere viste sig — til Holland. Følgende lille Brev fra Bernstorff til Broderen af 12te Avgust, oversat fra Tysk, vil bære Vidnesbyrd om hans Stemning disse Dage:

„Jeg benytter Baudissins Afrejse for at meddele Dig Koncepterne til mine afgaaede Depecher. Jeg ønsker, at de maa finde Dit Bifald. Med Sikkerhed tør jeg ikke regne derpaa, thi det kunde i hvert Fald synes omtvisteligt, i hvad Aand vi bør fremstille vor Sag, især i Paris. Over al Maade græsselig vilde vor Stilling være, hvis den franske Regering virkelig af det engelske Angreb vilde tage et Paaskud til egenmægtigt at besætte Holsten. Skulde en Fare af den Art nærme sig, begiver jeg mig til Altona og træder i personlig Forbindelse med Bernadotte. Efter de første Fjendtligheder, som Englænderne maatte udøve, lader jeg de herværende Havne spærre

for dem og al herværende engelsk Ejendom beslaglægge. Hvilken Udsigt! Hvilket Tidspunkt! O, lad os endnu tilkæmpe os Kraft og Besindighed, for at Farens Dage og de tunge Prøvelser ikke skulle røve os det sidste kostelige Klenodie, den ubesmittede Ære! O, at jeg i disse skæbnesvangre Dage skal være fjærnet fra Dig, skilt fra Dig, Du over alt elskede, og være fremmed for en Fare, som derved først virkelig bliver gyselig for mig! Nat og Dag staar Billedet af Eders Stilling for mig og forfølger mig med alle sine Skrækkebilleder. — —"

Bernstorffs Utaalmodighed efter at høre noget fra Kjøbenhavn blev sat paa Prøve; thi en Stafet, som rejste med Breve fra Kjøbenhavn af 11te, var gaaet om Bord i en Postjagt, som, for at undgaa de engelske Skibe, maatte gjøre en Omvej og til sidst var strandet paa Fyns Sydkyst. Først den 14de kom Stafetten til Kiel, men saa fik Bernstorff et Brev fra Broderen, der var skrevet den 11te, samme Dag Kronprinsen kom til Frederiksberg, om Aftenen, og i Oversættelse lyder saaledes:

„Kjøbenhavn den 11te Avgust 1807.

Jeg vilde forgjæves søge at beskrive Dig det Indtryk, som Dine Skrivelser af Fredag og Lørdag[1]) have gjort paa mig.

Saa truende, saa farlig, saa nær havde jeg ikke kunnet tænke mig den Krise, i hvilken vi uforskyldt befinde os. Maaské maa jeg bebrejde mig, at jeg ikke har forestillet mig Faren saa stor og derved bidraget til, at man har undladt Foranstaltninger, som nu vilde have været til Nytte. Men jeg har handlet efter bedste Overbevisning. Ogsaa er det dog vel tvivlsomt, om saadanne

[1]) De Breve, som berettede om Jacksons Ankomst til Kiel.

Foranstaltninger ikke havde udøvet en skadelig Virkning. At Krisens Udvikling pludselig kunde naa os fra Kiel af, kunde jeg i min Uvidenhed om Jacksons Sendelse ikke ane.

Din sidste Skrivelse[1]) erholdt jeg Dags Morgen. Jeg havde, da Sagen én Gang er kommen saa vidt, inderligt ønsket, at Kronprinsen vilde komme her for at bringe Enhed i det hele og for ikke at lade de herværende Myndigheder (mig og alle) uden Ledelse med det skrækkeligste Ansvar i det mest afgjørende og farefuldeste Øjeblik. Men jeg havde forudsat, at Du vilde ledsage ham. At erfare, at han vilde komme uden Dig, har bestyrtet mig over al Maade. Jeg befinder mig derved i en Stilling, hvis Vanskeligheder og Ansvar svimle for mig. Forgjæves har jeg bedet Kronprinsen om at kalde Dig hid.

Jeg begav mig strax efter Modtagelsen af Din Skrivelse til Staden, hvor Kronprinsen kom nogle Timer senere mellem Kl. 12 og 1.

Du kan tænke Dig den Art Existens, i hvilken jeg senere har befundet mig, og vil begribe, at jeg kun kan skrive af Pligt.

Hvorledes Tallet paa engelske Skibe i Sundet er tiltaget, vil Du kunne se af vedliggende Beretning. De, som senere ere komne til, betyde ikke meget.

I Gaar erholdt jeg hoslagte Brev fra Taylor, hvori han beder mig om en Samtale. Jeg troede nu at kunne sætte mig ud over den Formsag, at han ikke har haft Avdiens, og tilsagde ham derfor til i Dag Kl. 1.

Fra Garlike erholdt jeg ligeledes i Gaar vedlagte

---

[1]) Hvilken anmeldte Kronprinsens Ankomst m. m.

Billet. Jeg havde nemlig i Torsdags, da han afsagde den aftalte Samtale og tilbød at komme en anden af mig bestemt Dag, bedet ham komme i Gaar. Jeg har i mit Svar, i hvilket jeg beklagede, at han ikke kom, udtrykt Ønsket om at faa en Samtale med ham. Men han har ikke senere ladet høre fra sig og skal i Dag være afrejst, hvorom jeg dog endnu ikke har nogen Vished.

Taylor var hos mig Dags Formiddag. Han sagde, at han havde villet underrette mig om Jacksons Komme, men at det nu var overflødigt, da Kronprinsen var kommen til Staden og maatte kjende Jacksons Forslag.

Jeg vilde ikke give til Kjende, at Kronprinsen fuldstændig havde hørt disse Forslag, end mindre, at jeg var ganske bekjendt med dem; men jeg fordulgte ikke for Taylor, i hvilken smertefuld Forundring Kronprinsen var bleven sat ved det, han havde maattet høre af Jackson.

Taylor ytrede, at ikke han, men alene Jackson var befuldmægtiget med denne Kommission og denne Underhandling, at han derfor fra sin Side ikke havde noget at sige; men at alt vilde afhænge af Udfaldet af Forhandlingerne med Jackson, om hvilke han nu først vilde afvente Efterretning.

Vor Underhandling var derefter ikke egentlig officiel Forhandling. Desto mere har jeg med ubunden Aabenhed kunnet lade Taylor høre alt, hvad der lader sig sige om hans Hofs Skridt, om Arten af dets Fremgangsmaade og om Grundløsheden af dets Bebrejdelser mod os og af Forudsætningerne med Hensyn til vort System og vore Følelser.

Jeg behøver ikke at gjentage dette for Dig og er ikke i Stand dertil, lige saa lidt, som jeg kan gjengive

Taylors Ord, der i det væsentlige sagde det samme, som Du har hørt af Jackson. Men han forebragte, uden Heftighed, snarere med en vis Frygtagtighed, hvad han kun daarligt forstod at udvikle, saa det ikke var svært at bringe ham til Tavshed med de Grunde, som vor Sags Renhed byder os.

Da jeg gjorde gjældende som et Tegn paa vort Maadehold og vor Tiltro til vor gode Sag, at vi i fulde 8 Dage have set Flaaden i en truende Stilling uden at forlange Forklaring derover af det engelske Gesandtskab og uden at træffe nogen Forsvarsforanstaltning, omtalte han de nu siden i Gaar trufne Forholdsregler, hvilke han lagde megen Vægt paa. Han ytrede, at han havde maattet give den engelske Admiral Underretning derom, og ikke vidste, hvorledes han vilde optage dette, og at saadant ikke vilde gjøre Forhandlingerne lettere og venskabeligere. Hvorpaa jeg lod ham føle det urigtige i, at han vilde forekaste os eller blot lade os høre, at vi endelig havde truffet nogle Foranstaltninger, som vi, truede i den Grad, ikke længer kunde undlade uden at drives en ridicule. Men tillige erklærede jeg ham, at vi øjeblikkeligt vilde indstille dem, saa snart han vilde meddele os den officielle Forsikring, at det engelske Armement ikke er rettet mod os, saa vi ikke vilde være udsatte for Fjendtligheder fra Englands Side.

For at gjøre mig nærmere bekjendt med Jacksons Kommission viste Taylor mig en Opsats, der var et Udkast til en hemmelig Artikel til en Konvention, som burde afsluttes. Den gik ud paa, at vor Flaade skulde udrustes og sættes under Kommando af de engelske Befalingsmænd, at England vilde give os den tilbage i samme Stand efter endt Krig og til Erstatning for Omkostnin-

ger vilde give os Subsidier. Jeg gav ham med Uvilje Papiret tilbage.

Jeg har i denne Samtale gjort Brug af alle de Ytringer, som Du efter Din Skrivelse har brugt lige over for Jackson. Tillige har jeg, for saa vidt jeg i denne Tingenes Tilstand kunde gjøre det, givet Taylor de fasteste Forsikringer om vor venskabelige Stemning mod England.

Mine Ytringer syntes at gjøre Indtryk paa ham, og han gav mig mange Forsikringer om sit Hofs Ønske, at alt vilde blive afgjort fredeligt med os. Men hvad hjælper det saa, naar Sagen blot afhænger af Jackson.

Om denne nu har forhandlet med Dig eller følger Kronprinsen her til, derom ere vi i Uvidenhed. I første Tilfælde kunne vi tænke os den skrækkelige Mulighed, at han, naar han finder Forhandlingerne fuldkommen utilfredsstillende, gjennem en uden al Tvivl bestaaende Kjæde af Signalfartøjer her fra til Kiel, pludselig giver den engelske Admiral Avtorisation til at begynde Fjendtligheder.

Saaledes staa Sagerne her. Om vor Aktivitet behøver jeg ikke at sige Dig noget. Denne forøges meget derved, at Kronprinsen har til Hensigt meget hurtigt at gaa bort igjen. Om de Forhold, i hvilke han efterlader Sagerne her, hvilken Art af Ledelse han vil foretrække, derom har jeg intet Begreb, men jeg frygter de allerfarligste Ting, som næppe blive at udholde.

Ogsaa har Kronprinsen besluttet strax at føre Hoffet her fra. Mod denne Beslutning og mod hans egen Bortfjærnelse lader der sig i nogle Henseender intet indvende. Men der er mange Betænkeligheder derved. Navnlig opstaar der en stor Forlegenhed med Hensyn til corps

diplomatique, af hvilken jeg endnu ikke paa nogen Maade kan finde ud.

Jeg havde haabet at kunne skrive Dig vidtløftigere til om alt dette; men jeg er bleven saa forstyrret, at det er mig umuligt. Give Gud, at jeg næste Gang havde noget beroligende at meddele Dig eller endnu hellere erfarede noget saadant af Dig. Jeg er meget ilde til Mode ved denne Krise. Gud hjælpe os!

Kun endnu det. Med at give vore Gesandtskaber i Udlandet Efterretninger om Begivenhederne her er jeg — ogsaa hvis Kommunikationen forbliver aaben — ude af Stand til at befatte mig. Det skulde da være, at Du meddelte mig, hvad Du maaské vilde skrive til nogle, som Forskrift for det til de øvrige."

Saa snart Chr. Bernstorff i Kiel havde modtaget og gjennemlæst dette lange Brev, satte han sig uopholdelig til at besvare det og meddele Broderen nogle Raad eller Anskuelser angaaende visse deri berørte Anliggender, men han var ikke kommen langt, da han modtog et Brev fra Nyborg, der nedslog de Forventninger, han havde gjort sig om en mulig fredelig Udjævning paa en eller anden Maade. Brevet var fra Kronprinsen, som altsaa maatte have forladt Sjælland. Det var skrevet med Bülows Haand, derfor rimeligvis dikteret, men forsynet med en egenhændig Paaskrift af Kronprinsen: „Dette vilde De sende min Kone, naar de har læst det." hvilken Paaskrift dog ikke forhindrede Bernstorff fra at tilstille sin Broder det.

Brevet lyder saaledes:

„Nyborg den 13de Avgust 1807.

Min kjære Grev Bernstorff!

Min Rejse til Kjøbenhavn gik meget lykkelig; jeg ankom der om Middagen mod Kl. 12. De Engelske havde

aldeles efter de indkomne Rapporter lagt sig om Kronborg, som om de strax vilde lande. Transportskibenes Mængde var saare betydelig, og de øvrige Linieskibe og smaa Fartøjer vare stationerede fra Helsingør forbi Hveen gjennem Hollænderdybet lige til Kastrup.

I Henseende til Defensionen paa Kjøbenhavns Red, da var der begyndt at arbejdes paa den tillige med Fæstningen, hvor særdeles Mandskab til Besætning manglede. Til at bringe dette i fuldkommen Orden behøvedes i det mindste 8 Dage endnu.

Mit første Øjemed var derfor anvendt paa at skaffe det Mandskab til Veje, som uomgængelig var fornødent. Om dertil bliver Tid, eller hvorvidt jeg deri haver været heldig, vil Tiden lære

Deres Broder haver samme Dag haft en Samtale med Minister Taylor, som vilde underrette ham om det, som Jackson var bemyndiget til, hvilket bestod omtrent i det samme, som jeg ved min Nærværelse i Kiel havde erfaret ved Jackson. Desuden beklagede Taylor sig over, at vi armerede, samt at han efter sin Pligt, som han behagede at kalde det, havde tilmeldt Admiralen derom, og at han ej vidste eller kunde vide, hvad Forandring dette vilde have i Admiralens Beslutninger. Deres Hr. Broder besvarede ham dette aldeles, som han burde, og fuldkommen efter mit Ønske. Efter alt dette fandt jeg baade Hs. Majestæt Kongens og min Nærværelse ej mere passende i Hovedstaden; jeg besluttede derfor at forlade samme med Kongen.

Generalmajor Peymann gav jeg de fornødne Instruktioner og satte under ham som Næstkommanderende Generalmajor Bielefeldt og Kommandør Steen Bille af Søetaten. Med Deres Broder tog jeg følgende Aftale, at

han skulde blive tilbage i Kjøbenhavn, uagtet Statsraadet og en Deputeret af hvert Departement skulde følge Hs. Majestæt. Imidlertid paalagde jeg ham at følge efter i det Tilfælde, at Fjendtlighederne skulde begynde. End videre aftalte jeg med ham, at i Fald denne Ruptur med England kunde undgaas ved at give en Deklaration, at man ej vilde lukke sine Havne for dem, eller at man vilde lade Armeringerne blive in statu quo, kunde derved bevirkes, at de oppebie den russiske Mediations Antagelse, forinden at de gjorde noget Skridt mod os.

Den 12te om Middagen embarquerede vi os, efter først at have nøje erkyndiget os efter de Engelske i Bæltet og om de visiterende Skibe eller, hvad de i øvrigt foretoge sig. Alle vare enige i, at de aldeles vare rolige, men som vi havde passeret Halskov og nærmede os Sprogø, bemærkede vi, at hele Eskadren gik under Sejl, og at en Færgejagt, som kom fra Nyborg, blev ved et Skud tvungen at løbe op til en Fregat. Skibet blev visiteret og de der paa værende 4 Artilleriofficerer ombordbragte paa den engelske Fregat. Men strax derpaa saa' vi dem komme om Bord igjen, og at Færgejagten styrede Kurs til Korsør. Dette vedblev de at udføre ved ethvert Skib, som kom dem i Møde.

Postjagten, hvor paa vi vare om Bord, lode de gaa tæt forbi sig, men som vi vare komne nær Knudshoved, kom pludseligt og næsten ubemærket, da det begyndte at mørknes, en armeret Chaloupe om Bord, som forlangte, at Jagten strax skulde vende og holde ned mod Briggen for at examineres; en Kvartermester tog strax Roret og styrede Jagten mod de engelske Skibe. Generaladjudant Lindholm overtalte Kvartermesteren til at lade Ankeret falde, hvorimod han lovede ham at følge med

ham til de engelske Skibe; men denne forlangte, at nogle af de paa Dækket værende Officerer skulde følge, hvilket saa og skete. Med Generaladjudant Lindholm aftalte jeg, at i Tilfælde af Postjagtens Anholdning han strax maatte deklarere, at jeg var om Bord i Skibet, og da ingen deklareret Krig var mellem Danmark og England, saa forlangte jeg den ubehindrede Passage; men dette blev ej fornødent, da Kapitajnen selv havde gjort en Mésentendu af 4 Officerer, som havde passeret Bæltet, og havde ansét dem for mine Adjudanter. Da nu Generaladjudanten sagde, at han tillige med de andre Officerer rejste til Fyn, lod han dem strax fare. Generaladjudant Lindholm erfor ved denne Lejlighed, at Admiral Gambier havde beordret, at alle fra Nyborg kommende Skibe skulde visiteres samt alle Tropper anholdes, samt at Posterne skulde anholdes og bringes til Kommandøren, som laa uden for Nyborg Fjord. Hvad alt dette haver gjort for et Indtryk paa mig, er for ubehageligt at berøre.

Minister Jackson er i Gaar Formiddags passeret Bæltet, hvilket jeg tror er godt, da man derved har vundet Tid, som er for os det højeste Øjemed.

Deres hengivne

Frederik K. P."

Der var altsaa nu ingen Regering i Kjøbenhavn, hvor Jackson snart maatte indtræffe. Derimod var ved Regeringens Forlæggelse Joachim Bernstorff bleven efterladt der, ligesom Christian Bernstorff ved Kronprinsens Afrejse fra Kiel var bleven tilbage dér.

Det maa bemærkes, at Christian Bernstorffs Beretning om Samtalen med Jackson den 9de, den eneste, hvori noget af de engelske Fordringer var kommet frem i bestemte Rids, endnu ikke havde naaet Kjøbenhavn,

da Kronprinsen forlod Byen. (Den kom først den 12te.) Kronprinsen levede derfor i Kjøbenhavn til det sidste i de Forestillinger, han havde medbragt fra Kiel, og i Henhold til dem instruerede han ved sin Bortrejse J. Bernstorff. Om denne Instruktion, der uden Tvivl skete mundtligt, have vi Underretning, thi J. Bernstorff førte paa denne Tid en Dagbog paa løse Blade, som ogsaa findes i Udenrigsministeriet, og i hvilken han indskrev fra Time til Time, hvad han oplevede. Her læse vi følgende den 11te Avgust, umiddelbart før Kronprinsens Afrejse, selvfølgelig paa Tysk nedskrevne Bemærkninger:

„Kronprinsen forudsætter, at Jackson i Kiel har afgjort Sagen med Chr. Bernstorff.

Skulde han imidlertid møde Jackson undervejs, vil han underrette ham om sin Tilbagerejse til Kiel og søge at bevæge ham til at vende tilbage der til, for dér at afhandle Sagen med ham.

Skulde Jackson alligevel komme her hen eller maaské allerede være kommen her i den Forudsætning at finde Kronprinsen her, saa har jeg først at søge at formaa ham til at rejse tilbage til Kiel [1]). Ellers er jeg avtoriseret til at indlade mig med ham. Det yderste, som jeg da maatte gaa ind paa, var en udtrykkelig, i fornødent Fald skriftlig, Erklæring eller Løfte: ikke at lukke vore Havne for Englænderne.“

Skulde det Tilfælde indtræde, at i den her forudsatte Forhandling Talen var om i en vis Tid at suspendere Sagen (f. Ex. til England antog den russiske Mægling), men at fra engelsk Side imidlertid dette kun vilde blive tilstaaet

---

[1]) Først her kommer man til at forstaa Kronprinsens Passus i Brevet fra Nyborg, at der vindes Tid ved Jacksons Rejse til Kjøbenhavn.

under den Betingelse, at i denne Mellemtid vore Forsvarsforanstaltninger ikke fortsattes, saa var J. Bernstorff, som det fremgaar af samme Dagbog, i yderste Nødsfald (naar virkelig kun derved den øjeblikkelige Begyndelse af Fjendtlighederne kunde undgaas) avtoriseret til at føje sig derefter. Dog vilde dette i højeste Grad være Kronprinsen ubehageligt. Men Kronprinsen havde villet underrette Militærøvrighederne, navnlig Peymann, om, at de i saadant Fald virkelig indstillede Forsvarsforanstaltningerne, naar de averteredes af Bernstorff.

Den 12te Avgust tidlig om Morgenen blev J. Bernstorff vækket af den Kurér, der bragte Brev fra Kiel om Samtalen med Jackson den 9de og om dennes Afrejse til Kjøbenhavn. Hele Dagen henlevede Bernstorff derefter i Kjøbenhavn i den pinligste Uvished og Spænding, imødeseende Jacksons Ankomst hvert Øjeblik. Men der sporedes ikke noget til ham, hvad der forhøjede Bernstorffs Uro, hvorvel han plejede et svagt Haab om, at maaské Kronprinsen havde mødt ham og bevæget ham til at vende tilbage til Kiel.

Den største Bevægelse herskede i Kjøbenhavn. Krigsfolket udfoldede sig, og Kollegier og Private sendte Værdisager bort. Bernstorff selv var beskæftiget med Indpakning af det udenrigske Departements Arkivalier, der skulde afgaa til Kolding. Til samme Tid bestormedes han af de udenlandske Ministre, der vilde have Passer for at følge Kongen; men han vilde ikke yde Passer i den Form, da han opretholdt Fictionen om, at Kongen kun foretog en Rejse i Provinserne. Han vilde indbyde Gesandterne til at begive sig til Kongen, naar først ved Fredsbrud Residensen virkelig forlagdes.

Fra Garlike erholdt Bernstorff denne Dag en person-

lig venskabelig Afskedsskrivelse. Garlike afgik nemlig nu til Preussen om Bord paa et engelsk Skib. Om Taylor hørte han først, at han havde modtaget en engelsk Kurér, derefter, at han var rejst til Helsingør. Men han trøstede sig med, at Gesandten, efter hvad han erfarede, havde efterladt sine Folk og Sager her, saa han mente ikke, at Afrejsen var definitiv.

Efter at have overnattet paa Bernstorff Slot erfarede han næste Morgen den 13de, at Taylor havde ladet sine Folk og sin Bagage komme efter sig. Han længtes nu med ubeskrivelig Bevægelse efter at høre noget om Jackson, der hele Formiddagen og den første Del af Eftermiddagen endnu ikke lod høre noget fra sig. Om denne Ventetid er der intet andet at berette, end at den svenske Repræsentant, Taube, kom til ham for, greben og bevæget, inden han forlod Kjøbenhavn, at udtale sine personlige Følelser for ham.

Endelig Kl. 6 om Eftermiddagen erfarede Bernstorff, at Jackson var kommen. Budskabet gaves ham i en lille Billet paa Fransk, der meddelte følgende: „Mr. Jackson er ankommen tillige med Mr. Mackensee. Da han steg af Vognen hos Rau [nuværende Hôtel d'Angleterre], sagde sidstnævnte [til det forsamlede Publikum]: Værer rolige, mine Venner; alt er arrangeret.“ Det Glimt af Haab, dette vakte hos Bernstorff, udslukkedes snart. Man har ment, at Mackensee udraabte dette, fordi han nærede Frygt for de Tilstedeværendes Holdning.

En Times Tid efter Ankomsten mødte Jackson hos J. Bernstorff efter at have ladet sig melde af sin Sekretær, Mackensee.

Jacksons første Ord vare ganske naturligt, at man i Kiel havde sagt ham, at Kjøbenhavn var Regeringens

Sæde, og at Kronprinsen var rejst her hen, fordi det var her, at der maatte tages Afgjørelse om en Sag som den, der udgjorde Gjenstanden for hans Sendelse. Nu, da han var kommen her, var der hverken Regering eller Kronprins. Bernstorff svarede, at dette beroede paa en Misforstaaelse, som han beklagede. Kronprinsen havde, da han forlod Kjøbenhavn, været i den Tro, at Jackson vilde have forhandlet Sagen med hans Broder i Kiel. Kongen havde meget ugjærne taget den under de nuværende Omstændigheder nødvendige Beslutning at forlade Byen. Men i øvrigt var han (J. Bernstorff) Organet for Regeringens Kommunikation med udenlandske Magter og derfor i Følge sin Stilling bemyndiget til at høre, hvad han var Overbringer af.

Jackson ytrede da, at han kom for at erfare, hvad Beslutning vi havde taget; thi Englands Tilbud maatte være os bekjendte ved Kronprinsen eller ved Chr. Bernstorff eller ved Taylor, som vel havde forhandlet Sagen i Kjøbenhavn. Dette benægtede Bernstorff. Taylor havde kun højst overfladisk omtalt de engelske Forslags Natur og paaberaabt sig, at det var Jackson, som var Overbringer af dem.

Jackson erklærede da, at det, som han ønskede at erfare, var, om vi vilde gribe til saadanne Midler, som kunde hjælpe os ud af vor nærværende tvetydige eller ubestemte politiske Stilling, hvortil Bernstorff svarede, at vor Stilling var saa aaben og fredelig som mulig. England havde fejlagtige Opfattelser og fejlagtige Forudsætninger. Det var let at godtgjøre dette. Vi kunde forelægge alt om vort System og om vore Følelser mod England.

Bernstorff kom nu ind paa hele den Udvikling, som vi kjende fra hans tidligere Samtaler med engelske Ge-

sandter, men Jackson var ingen rolig Tilhører. Han indskød smaa sarkastiske Bemærkninger. Dog fandt han sig til sidst foranlediget til at komme med en alvorlig Bemærkning. Han havde, sagde han, faaet en Opfattelse, som om man i Kiel havde forstaaet ham saaledes, at der i England existerede den Tro, at Danmark alt havde indgaaet Forbindelser med Frankrig. Dette vilde han berigtige. Det var aldeles ikke Tilfældet. Det var kun Fremtiden, som England vilde sikre sig.

Og i Sammenhæng dermed vilde han — for at forebygge enhver Misforstaaelse — endnu en Gang gjentage den engelske Regerings Tilbud og Fordring, og det saaledes: At man begjærer vor Flaades Forening med den engelske og tilbyder os Alliance, senere Tilbagegivelse af Flaaden i komplet Stand som nu. Garanti for Kongens Stater, Skadesløsholdelse for vore Omkostninger og Gebetsforstørrelser.

Hertil bemærkede Bernstorff, at England ikke var i Stand til at give en saadan Garanti, og at Danmark, hvis det gik ind paa det foreslaaede, strax vilde blive angrebet af Frankrig; men Jackson forsikrede, at naar England overtog en Garanti, var det i Stand til at gjennemføre den og at bevirke, at mulig erobrede Provinser tilbagegaves ved Freden. Desuden maatte vi overveje, hvad Ikkeantagelsen af de engelske Forslag betød. Han vidste bestemt, at Frankrig vilde tvinge os til Krig mod England og vilde betjene sig af vor Flaade til Udførelse af dets Planer mod England. I Krig vilde vi i hvert Fald komme, og en Krigs Ulykker kunde derfor i intet Tilfælde undgaas.

Bernstorff bad Jackson om i det mindste at bevise det, han havde fremført om Frankrigs Hensigter. Det

var dog det ringeste, vi med Billighed maatte kunne fordre. Thi var det sandt, vilde vi være beredte til at gaa nærmere ind paa Sagen. Da vilde vi ikke miskjende, at vore og Englands Interesser vare de samme. Men Jackson bemærkede, at den Slags Ting kunde man ikke forelægge formelige Beviser for. Bonaparte eller hans Generaler havde ikke hvisket ham deres Planer i Øret.

Heller ikke vilde han gaa ind paa Bernstorffs Udvikling af, hvorledes Danmark af sig selv vilde blive Englands Allierede, hvis det, som han sagde om Frankrigs Planer, var sandt, og at det derfor var uklogt at fare frem med saa stor Hast som nu, da de Franske paa ingen Maade kunde komme over Bæltet, saa længe Englænderne vilde forhindre det. „England“, svarede han, „kan umulig afvente, om Danmark vil anraabe dets Hjælp. Saa sent, saa langsomt og systematisk gaar man vel til Værks i private Forhandlinger. Men Stater handle anderledes.“

Jackson kom under Samtalen stadig tilbage til at spørge Bernstorff, om han var avtoriseret til at afslutte en Traktat med ham paa det nævnte Grundlag, og da Bernstorff til sidst maatte tilstaa, at til at afslutte en saadan Traktat var han ikke bemyndiget, erklærede Jackson, at han saa ikke havde mere at sige.

Dette er Hovedgangen i den lange Samtale, hvoraf J. Bernstorff har givet sin Broder et meget vidtløftigt Referat. Det skal blot endnu anføres, at det fremgik med Klarhed, at Jackson mente, at vi, naar Fjendtlighederne vare begyndte, vel nok vilde give Kjøb, hvad der, som bekjendt, viste sig urigtigt. Da Bernstorff saaledes havde kastet Ansvaret for Blodsudgydelsen over paa England, svarede Jackson: „Der vil ikke flyde meget

Blod. Man behøver jo ikke at slaas i det uendelige, til det yderste. Man kan jo ogsaa underhandle, fordi Fjendtligheder ere begyndte. Der vil stedse være en engelsk Underhandler tilstede i Nærheden."

Da Jackson havde forladt Bernstorff, gik denne til Peymann for at underrette Generalen om, at han ufortøvet kunde vente Fjendtlighedernes Udbrud. Jackson indskibede sig om Aftenen, efter forud at have rekvireret Pas og Tilladelse til at gaa om Bord i den engelske Flaade fra Toldboden. Bernstorff gik ikke i Seng den paafølgende Nat, men beskæftigede sig, efter at have skrevet Meldinger til Kiel og Kolding og Cirkulærnoter til de fremmede Gesandter, med at forberede sig til den forestaaende Afrejse.

Den 14de skete der intet, som er værdt at optegne her. Den engelske Flaade forholdt sig denne Dag rolig. Bernstorff fik at vide, at Jackson og Taylor vare om Bord paa en af de engelske Fregatter.

Den 15de satte hele den engelske Flaade, som havde ligget i den nordlige Del af Sundet, sig i Bevægelse og kastede Anker mellem Nivaa og Taarbæk.

Løverdag den 16de om Morgenen Kl. 6½ fik Bernstorff Melding om, at Englænderne havde begyndt at sætte Tropper i Land ved Vedbæk.

Saa maa han være rejst; thi disse ere de sidste Ord, som findes i hans Dagbog fra denne Tid.

Et Tillæg
om den politiske Krise i 1807.

Af

E. Holm.

Medens jeg i Slutningen af 1886 paa Grund af andre Studier opholdt mig nogen Tid i Paris, benyttede jeg Lejligheden til i det franske Udenrigsministeriums Arkiv at gjennemgaa den der opbevarede politiske Korrespondance, som vedrører vort Fædrelands Brud med England i Aaret 1807 og dets deraf følgende Tilslutning til Napoleon. Jeg havde, da jeg for c. 12 Aar siden udgav min „Danmark-Norges udenrigske Historie 1791—1807“, følt, at Materialet med Hensyn til en Opklaring af Forhandlingen med Jackson ikke var helt fyldestgjørende (2den Del S. 232 Not. 2), og det Forsøg, jeg derfor havde gjort paa at faa Meddelelser fra det engelske Udenrigsministeriums Arkiv i London, var slaaet fejl (se Forordet til 2den Del). Efter at Kapitain C. T. Sørensen i det i hans Forord ovenfor S. 1 nævnte Skrift atter havde henledet Opmærksomheden paa hine Begivenheder og om et Par Enkeltheder udtalt en fra min Opfattelse forskjellig Mening, var der dobbelt Anledning for mig til at undersøge.

om ikke maaske de franske Depescher fra Danmark i August 1807 indeholdt nye oplysende Træk, uagtet jeg vel vidste, at franske Historikere allerede tidligere have benyttet dem. Dette kunde jeg for saa vidt have sparet mig, som den ovenfor trykte interessante Afhandling af Kapitain Sørensen netop for en stor Del giver, hvad jeg havde savnet, da de Aktstykker, som han har Fortjenesten af at have fremdraget, ikke havde været iblandt det Materiale, som i sin Tid havde staaet til min Raadighed. Trods dette tror jeg dog ikke, det vil være uden Værd, at jeg som Tillæg til Kapitain Sørensens Afhandling lader følge et Uddrag af de franske Aktstykker fra hin Tid, som jeg har kunnet benytte i Paris. De give paa flere Punkter Oplysninger af Værd, og det har formentlig sin Interesse at følge, hvorledes Napoleons Udsending saa paa Begivenhedernes Udvikling her hjemme i hine skæbnesvangre Dage, og hvilke Meddelelser om disse der tilsendtes Kejseren.

Men først maa det være mig tilladt at knytte et Par Bemærkninger til selve Kapitain Sørensens Afhandling og at fremhæve, hvori dennes Betydning mest bestaar.

Selve de store Træk af den politiske Situation vedblive naturligvis at staa i uforandret Lys. Det staar fast, at det var den dansk-norske Regerings politiske System at ville bevare sin Neutralitet til det yderste, at den, naar dette ikke længere kunde ske, da vilde foretrække en Alliance med England fremfor Forbundet med Napoleon, og at den holdt sig overtydet om at, hvis Neutraliteten maatte opgives, vilde det ske derved, at Napoleon kræv(e)de en Alliance eller i det mindste fordrede, at Danmark-Norge skulde lukke sine Havne for Englænderne, en Fordring, man var bestemt paa ikke at ville efterkomme. Ikke mindre vedbliver Englands Politik at staa

mærket som en kolossal Fejl fra dets Side og tillige som et brutalt Overfald i dette Ords videst gaaende Betydning, brutalt baade ved den Maade, paa hvilken det fandt Sted, og ved den Fordring, der stilledes til den dansk-norske Regering. Den Karakteristik passer endnu stedse, som det engelske Parlamentsmedlem Ponsonby gav af sin Regerings Færd overfor Danmark ved at udtale, at den Art Alliance, den havde tilbudt dette Land, var, som om den havde sagt: „Træd i Forbund med os, erklær Eder imod Frankrig og hold Eder forenede med os; men først maa vi berøve Eder Eders Magt, thi vi have saa liden Tro til Eders Ærlighed, at vi ikke ville slutte nogen Traktat med Eder, førend I have mistet de Midler, der kunde gjøre det muligt for Eder at bryde den. Tilstaa selv, at I ikke fortjene Tiltro, godkjend den Plet, man sætter paa Eder, og vi ville tillade Eder at være vore Venner."

Men hvor vidt gaar Overensstemmelsen imellem, hvad tidligere var bekjendt om den engelske Regerings Holdning, og Resultaterne af Kapitain Sørensens Meddelelser? Saaledes som den dansk-norske Regering strax efter Bruddet med England ved Deklarationen af 21de August 1807 fremstillede dettes Fordringer, vare disse gaaede ud paa, „at det for at sikre sit eget Tarv og sørge for sin Selvopholdelse alene kunde lade Danmark Valget imellem Krig eller og det nøjeste Forbund med Storbrittannien". „Og", hedder det videre, „hvilket Forbund vovede man at tilbyde? Et Forbund, som til første Pant paa Danmarks Underkastelse skulde overlevere dets Krigsskibe til den engelske Regering." [1]) Flaadens Udleve-

---

[1]) Dette Aktstykke er trykt in extenso i Ræder: Danmarks Krigs- og politiske Historie fra 1807—1809 I. S. 375. Det samme staar næsten ordlydende i den af mig i mit ovennævnte

ring som Pant nævnes ikke mindre som en nødvendig Betingelse i den engelske Regerings Deklaration af 25de September 1807, hvor ogsaa den Danmark tilbudte Alliance fremhæves[1]), men idet det her tillige udtales, hvad ogsaa er vel bekjendt, at England kun krævede en midlertidig Besiddelse af Flaaden, saa længe Krigen med Napoleon varede. Det siges da ligeledes i Admiral Gambiers og General Cathcarts Proklamation af 16de August 1807, at den engelske Konge har krævet „en temporær Overlevering af de danske Linieskibe i en af Hans Majestæts Havne". Valget imellem Alliance og Krig fremsættes ikke her ligefrem, men ligger dog i en Udtalelse et andet Sted i Aktstykket om „Nødvendigheden af en Overensstemmelse i Forholdsregler" [2]). Hermed stemmer nu i Virkeligheden godt, hvad Kapitain Sørensen har meddelt. Saaledes som ifølge hans Afhandling S. 55 Joachim Bernstorff formulerer Jacksons Krav den 13de August, nævner denne vistnok blot den danske Flaades Forening med den engelske uden at sige noget om, hvorledes den skulde kommanderes; men hvad selve de nylig nævnte engelske Aktstykker viste, at den skulde være et Pant, stadfæstes ganske ved det, Taylor den 11te August (se ovenfor S. 45) meddelte Joachim Bernstorff, at England vilde kræve den danske Flaade sat under engelske Befalingsmænd[3]); thi dette var i Virkeligheden den samme Fordring, om end med andre Ord. Ogsaa havde Jack-

Skrift II, 232, Note 1 nævnte Rundskrivelse fra Regeringen af 16de August til de forskjellige Diplomater.

[1]) Ræder anf. St. I, 507.

[2]) Smsteds I, 114.

[3]) Dette har J. Bernstorff vistnok fortalt Didelot, der, som vi nedenfor S. 71 ville se, meddelte det til sin Regering, om end som noget, der allerede var udtalt i Kiel.

son allerede den 9de August i Kiel over for Chr. Bernstorff udtalt, at det Pant, England vilde have, var Flaaden (se ovenfor S. 40). Det staar altsaa fast, at dennes Udlevering var et nødvendigt Led i Afslutningen af en Alliance med England. Og naar denne Stat, om end foreløbig under Form af et Tilbud om Hjælp, vilde lade de 40,000 Mand, som den paastod, at den havde paa Flaaden ved Sjællands Kyst, virke med til Danmarks Forsvar imod Napoleon (se ovenfor S. 40), maatte det, naar dette stilledes i Forbindelse med Fordringen om Flaadens Udlevering, naturlig opfattes, som om ogsaa denne Styrke skulde bruges til at bringe vort Fædreland i en fuldstændig Afhængighed. Det er derfor ikke forunderligt, at det fra dansk Side senere er blevet fremstillet, som om England havde krævet Sjællands Besættelse af dets Tropper[1]). En saadan vilde faktisk være bleven Følgen af en Alliance under den Form, England krævede.

Foruden hvad Kapitain S.'s Afhandling saaledes indeholder af nærmere Oplysninger om det, vi have kjendt i Hovedtrækkene, har Overleveringen i et enkelt Punkt faaet en ikke uvigtig Berigtigelse. Det har været temmelig almindeligt, ved Opfattelsen af Begivenhederne 1807 udelukkende at lægge Vægt paa, at Englænderne krævede Flaaden som et Depositum. Om end dette dannede Kjærnepunktet i de Vilkaar, de stillede den dansk-norske Regering, saa har Kapitain S.'s Meddelelse gjort det klart, at det kun er fremsat i Forbindelse med Valget imellem Krig og Alliance[2]). Om at lade Dan-

[1]) Se Exposé de la situation politique du Danemarc depuis l'an 1807 jusqu' à l'an 1814 i Danske Samlinger II. S. 2.

[2]) Jacksons Ytringer under hans første Samtale med Chr. Bernstorff ere maaske faldne noget anderledes (se ovenfor S. 31.);

mark-Norge beholde sin Neutralitet, naar det blot overlod England sin Flaade, synes der ikke endnu at have været Tale. Det er først kommet frem i Slutningen af September[1]). Hertil slutter sig en velkommen Berigtigelse af flere Enkeltheder, saaledes med Hensyn til et Par Datoer, og Aktstykkerne have den store Interesse, at de ligesom give Krisens Genesis. Den hele sørgelige Forhandling ligger nu fuldstændig klar for os.

Dengang jeg udarbejdede min Danmark-Norges udenrigske Historie o. s. v., var det mig forbavsende, som jeg har udtalt i 2den Del S. 301 Note 3, at Canning kunde erklære i Parlamentet, at paa Grund af den uheldige Forretningsgang fra dansk Side var Fordringen om, at den danske Flaade kun skulde udleveres England som et Depositum, der vilde blive givet tilbage ved Freden, aldrig bleven forelagt den danske Regering. Kapitain Sørensens Afhandling viser, at jeg har havt Ret i at stemple denne Cannings Paastand som væsenlig falsk. Ganske vist ytrede Jackson — ubegribelig nok — intet derom til Kronprinsen under sin Samtale med ham i Kiel (se dennes Ord i Brevet til Chr. Bernstorff S. 34); men foruden at han talte om Flaaden som et Pant i sin Samtale med Chr. Bernstorff den 9de August (se ovenfor S. 40), saa fremsatte Taylor det med klare Ord til Joachim Bernstorff den 11te August (se S. 45), og da Kronprinsen netop den Dag kom til Kjøbenhavn, har J. Bernstorff selvfølgelig meddelt denne det. Vi vide (se S. 48), at han gav Kronprinsen et Referat af denne Samtale.

---

men det kommer ikke i Betragtning ved Siden af de senere bestemte Udtalelser.

[1]) Se min Danmark-Norges udenrigske Historie osv. II. 343.

Foruden de forskjellige Træk, vedrørende denne Side af Forhandlingerne, som findes i Kapitain Sørensens Afhandling, giver denne et — sørgelig interessant — Billede af, hvor slet den hele Sag er bleven forhandlet fra dansk Side. Vi have vel tidligere vidst, at den usalige Ordning af Regeringen, hvorefter Kronprinsen og Chr. Bernstorff vare i Kiel, medens Kjøbenhavn dog formelt skulde være Regeringens Sæde, virkede uheldig paa Forhandlingen af det skæbnesvangre Spørgsmaal. Men det Billede af Konfusion og Uklarhed, man nu faar, virker dog overraskende. Jeg vil ikke tale om, at, som Kapitain Sørensen gjør opmærksom paa, ingen af de optrædende Personligheder synes strax at have set, hvad det i Virkeligheden gjaldt om; men man tænke sig, at en saadan Sag ikke er bleven forhandlet i et formeligt Statsraadsmøde! Og saa denne underlige Hængen i Formerne, denne Afværgen af at lade det komme til en klar, afgjørende Drøftelse med Jackson! Hverken Kronprinsen eller Chr. Bernstorff ville forhandle officielt med ham, Kronprinsen rejser til Kjøbenhavn, overladende Bernstorff Ansvaret for en videre Forhandling, Chr. Bernstorff vælter det fra sig ved at vise Jackson til Kjøbenhavn, og da denne ankommer her, har Kronprinsen allerede forladt Hovedstaden, overladende Joachim Bernstorff at klare Sagen!

Efter disse Bemærkninger, som det efter mit tidligere Forhold til det her omhandlede Æmne har ligget mig nær at gjøre, gaar jeg over til at meddele et Uddrag af de tidligere nævnte franske Aktstykker.

Napoleons daværende Statsafsending i Kjøbenhavn Didelot, som kun kort Tid havde været her, havde i et Par Depescher fra Juni Maaned berørt, at der taltes om en engelsk Expeditions Afsendelse til Østersøen. Saa

hedder det i en Depesche fra ham den 27de Juni: „Man tror her mere end nogensinde, at det ikke er til Østersøen, men til Middelhavet, at denne Expedition er bestemt. Denne Formodning synes mig vel begrundet. Englænderne have en dobbelt Skam at vadske af sig, deres ufrivillige Tilbagetog fra Konstantinopel og deres fejlslaaede Angreb paa Rosette. De haabe at kunne overraske os i Italien, og fremfor alt vente de der ikke at træffe Kejseren."

Den 30te Juni meddeler han, at engelske Transportskibe med Tropper virkelig vare komne til de danske Farvande[1]). Han lægger dog ikke stor Vægt derpaa. „Jeg tror", skriver han, „fuldt og fast, at den Hjælp, som Englænderne i dette Øjeblik sende deres Forbundsfæller, maa gjælde for et Vidnesbyrd om deres gode Sindelag mod disse eller, om man vil, for et Tegn paa, at de rette sig efter deres indtrængende Opfordringer, snarere end for at være fremkaldt ved en fast Beslutning om at ville dele Faren ved deres Stilling i Farvandene her. Kejseren er der, og jeg tvivler meget om, at de ville prøve paa at tage det op med hans Hærstyrke."

4de Juli meddeler han først nogle Enkeltheder om den engelske Expedition og skriver derpaa: „For øvrigt arbejde Englænderne paa at oplive deres Forbundsfællers Haab og Mod. Elleve Linieskibe ere bestemte til Østersøen og, efter hvad man siger, allerede paa Vejen. Føjer man denne Forstærkning til de 1500 Mand, de først havde sendt afsted, ville de vistnok ikke kunne andet end helt forandre Sagernes Stilling. Men, naar de meddele saadanne skjønne Nyheder, ville de da kunne lade

[1]) Dette var den første Del af den Expedition, der afgik til Rügen for at hjælpe Svenskerne der imod Franskmændene.

være at sige til deres Allierede: *Spectatum admissi risum teneatis amici?*

Den 7de Juli indberetter han, at en Kutter er kommen fra Østersøen for at bringe Efterretninger til London om, at der var sluttet Vaabenstilstand mellem Frankrig og Rusland. Dette Budskab kunde efter Didelots Mening kun gjøre et slet *(facheuse)* Indtryk paa den engelske Regering, hvis Beregninger vilde blive kuldkastede derved.

14de Juli. Han meddeler, hvad han har erfaret om, at der var sluttet Fred i Tilsit. „Hvad jeg kan sige i den Anledning, skriver han videre, er, at man her er henrykt over den Vending, som Sagerne have taget. Imidlertid tvivler jeg om, at denne Begejstring er almindelig. Englænderne have endnu Tilhængere her i Handelsverdenen, og samtidig med at der fra selve Krigsskuepladsen kommer Rygter om Fred, udbredes der Efterretninger, som ere foruroligende med Hensyn til Danmark. Man paastaar, at vi ville lade Holsten besætte af vore Tropper, ja man fortæller endog, at vi forlange dette Landskabs Afstaaelse.“ Disse Rygter, mener han, udspredes med Flid fra engelsk og svensk Side, „for maaske at begrunde fjendtlige Skridt af England og Sverige imod Danmark“.

21de Juli. „Vi ere stedse aldeles uden Efterretninger andensteds fra . . ., de engelske Blade tale imidlertid endnu om, at den tredje Division af Expeditionskorpset skal afsted; men de ere ikke enige om, hvorhen den skal . . . Jeg tvivler imidlertid mere end nogensinde om, at denne tredje Division vil passere Sundet.“

25de Juli. „De engelske Blade have igaar meddelt en Efterretning, der er truende for dette Land. En Artikel staar i Courrier under Dato den 13de Juli med

Overskrift: „Fredspræliminærer mellem Frankrig og Rusland. Fjendtlig Holdning fra Danmarks Side mod vort Land.“ Den indeholder derpaa en Række Angreb paa den danske Politik. Jeg er mere end nogensinde af den Mening, at Englænderne ere ved at gribe til fjendtlige Skridt mod dette Land her, enten for at bekæmpe det eller for at drage det over paa sin Side[1]).“ Idet han tilføjer, at han ikke véd, hvorledes det danske Kabinet vil optræde, fortsætter han: „Uden Tvivl vil dets Hengivenhed for os og en Levning af Had imod den engelske Regering paa Grund af Angrebet den 2den April bringe det til ikke at være i Tvivl om, hvilket Parti det vil vælge; men jeg ser ikke, at det i Øjeblikket har de nødvendige Midler til at fastholde et saadant. Skibene ere ikke udrustede, og det har ingen Matroser til Raadighed. Imidlertid er jeg dog meget langt fra at se Sagerne saa fortvivlede, som de forekomme nogle at være.“

28de Juli. „Den Ængstelse, som de sidste Efterretninger fra England have udbredt, begynder at lægge sig. Det synes dog sikkert, at en engelsk Eskadre med det første vil komme til Østersøen; men man frygter ikke mere her for, at det skal ske i den Tanke at udøve Fjendtligheder imod Danmark. Uden Tvivl beroliges man ved de Forsikringer, som Courrier af 19de give i saa Henseende. Men hvad kan være Øjemedet med Afsendelsen af en engelsk Flaade til Østersøen? Hvis det maatte tillades mig at have en Mening derom, vilde jeg tro, at deres Plan er at slaa sig ned og overvintre der, enten ved at bemægtige sig en eller anden Havn eller

[1]) Han henviser i den Anledning til sine Depescher af 7de og 14de Juli. Den første af disse indeholder imidlertid intet, der vidner om en saadan Opfattelse hos ham.

ved at trække sig ind i de svenske Havne, maaske for at hindre en Koalition af Rusland, Sverige og Danmark imod dem. Den Plan, som jeg tillægger dem, er ganske vist gigantisk og kan føre til hele denne deres Flaades Undergang; men hvad kan ikke Forbitrelsens Raseri bringe Folk til!"

P. S. „En Meddelelse, jeg i dette Øjeblik har faaet fra Helsingør, underretter mig om, at den engelske Eskadre, der er bestemt til Østersøen, ventes der om 2 eller 3 Dage."

1ste August. „Endnu har man intet hørt om den store engelske Flaade, skjønt Londonnerbladene meddele, at dens Afrejse var bestemt til den 23de Juli. For øvrigt begynder man at komme sig af den Skræk, som de første Rygter om Englands fjendtlige Sind mod dette Land havde udbredt. Men Stemningen er derfor ikke bleven roligere. Man er bange for, at hvis Freden ikke bliver sluttet med det brittiske Kabinet, og hvis Rusland erklærer sig imod det, bliver Danmark tilsidst revet ind med i Striden. For øvrigt har jeg, efter hvad jeg allerede har hørt herom, Grund til at tro, at det ikke vilde tage i Betænkning at forene sig med de nordlige Magter, en Beslutning, jeg gjør mig al Umage med at støtte og med at fremstille som den eneste mulige for dette Land. Men jeg bør gjentage for Eders Højhed: Der er ikke Sandsynlighed for, at man kan gaa angrebsvis frem i Resten af den gode Aarstid, der allerede er alt for fremskreden, og man vil være nødt til at indskrænke sig til at forsvare sig imod et muligt Angreb fra engelsk Side. I saa Henseende er Kjøbenhavn og dets Havn i den bedste Forsvarsstand."

4de August. Han kan nu indberette, at en Afdeling af den engelske Flaade under Admiral Gambier er kommen til Helsingør; endnu mange flere Skibe ere, efter hvad der siges, paa Vejen igjennem Kattegat. Hvad vil denne Flaade? derom er der mange Rygter. Ingen formaar at give et sikkert Svar. „Med Hensyn til mulige fjendtlige Planer fra denne Flaades Side mod Kjøbenhavn synes man at føle sig tryg, og for atter at stadfæste, hvad jeg allerede har havt den Ære at meddele Dem, synes det mig, at alle Forholdsregler til et kraftigt Forsvar ere trufne.“ Han finder det uheldigt, at Kronprinsen ikke er i Kjøbenhavn.

6te August. I Anledning af den engelske Flaades Komme til Sundet havde han talt med Joachim Bernstorff og klaget over, at man rolig havde ladet Flaaden passere; men han havde dog maattet indrømme, at væbnet Modstand havde ikke kunnet gjøres. Han havde udtalt sin Forvisning om, at Danmark i det mindste ikke vilde lade den engelske Flaade faa Ly i dets Havne, hvad der vilde være Brud paa Neutraliteten. Bernstorff havde i den Anledning mindet om, at en fransk Flaade for 2 Aar siden havde fundet Ly i en norsk Havn. Bernstorff havde vist sig ganske rolig med Hensyn til den engelske Flaade, skjønt dens Komme var ham uforstaaelig.

8de August. Didelot har ikke faaet flere Oplysninger; han fortæller forskjellige Rygter og siger, at Befolkningen var bange for, at Englænderne have ondt i Sinde. Imidlertid var Stemningen god, man var bestemt paa at ville forsvare sig.

11te August. Han havde hørt Rygter om, at Jackson og Cathcart vare komne til Kiel. Joachim Bernstorff

havde bekræftet det for den førstes Vedkommende, benægtet det med Hensyn til den sidste. Didelot havde god Tillid til Befolkningens Tapperhed og Kronprinsens Heltemod. Denne sidste var nu kommen til Kjøbenhavn.

Den 13de om Morgenen Kl. 4 rejste Didelot fra Kjøbenhavn til Kiel, hvorhen Kronprinsen var vendt tilbage om Natten. Den næste Depesche fra Kjøbenhavn er derfor affattet i hans Fraværelse af Legationssekretæren Desaugiers og dateret den 15de August. Han fortæller her, at Jackson var kommen fra Kiel den foregaaende Aften imellem Kl. 6 og 7; han havde strax forlangt at faa Kronprinsen i Tale, men var bleven forbavset over, at denne ikke mere var i Kjøbenhavn. Han havde derpaa henvendt sig til J. Bernstorff, med hvem han havde en lang Forhandling, som man dog ikke véd noget rigtig sikkert om. „Men alle ere enige om at sige, at den engelske Udsending der har gjentaget de samme Forslag, som han havde gjort i Kiel, d. v. s. at Danmark skulde overlade Kjøbenhavn, Flaaden, Kronborg og, føjer man til, ogsaa Fæstningen Glückstadt til Englands Raadighed. Resultatet af Forhandlingen har været saa lidet tilfredsstillende, at Mr. Jackson har forlangt sine Passer."

Stemningen i Kjøbenhavn, siger han derpaa, var god; men den vilde have været bedre, saafremt Kronprinsen var bleven i Byen. „Efter at han er rejst bort, mærker jeg allevegne kun Resignationens Mod. Alle ville gjøre deres Pligt, men ingen har ret Tro til, at man vil have Lykken med sig i de Anstrængelser, man er ved at gjøre. Der hersker imidlertid en Orden og en Ro her, som kun ere lidet almindelige under slige Forhold."

18de August. Depesche fra Didelot, dateret Kiel. „Mr. Jackson, der var bleven sendt som Underhandler til Kronprinsen, har i Kiel overbragt denne Englands Fordringer. Det kræver, at Danmark skal slutte en offensiv og defensiv Alliance med det og stille sin Flaade til dets Raadighed under Kommando af engelske Admiraler. Det har ikke udtrykkelig forlangt Kronborg og Kjøbenhavn, saaledes som nogle Medlemmer af Regeringen havde forsikret mig. Men ikke desto mindre har denne Fordring været underforstaaet. Man slipper ikke med at levere Flaaden uden Havnene. Prinsen har forkastet disse Forlangender med dyb Harme. Iblandt de Ytringer af ham, der ere blevne mig meddelte, var ogsaa den, at der ikke i Historien fandtes et troløsere Angreb end det, hvori Englænderne i dette Øjeblik gjorde sig skyldige imod Danmark, at næppe Barbareskerstaternes Sørøverier vilde frembyde et Exempel derpaa, og at man vilde finde større Loyalitet hos dem end hos Englænderne. I Anledning af Ordet „Alliance," havde Prinsen udbrudt: „Ja! vi véd nok, hvad Eders Allianser ville sige. Eders egne Forbundsfæller, der nu et Aar igjennem forgjæves have ventet paa Hjælp fra Eder, have netop nu lært os det." Da Mr. Jackson gjorde Prinsen opmærksom paa, at det var meget haarde Udtryk, han benyttede, svarede Hans kgl. Højhed ham: „Naar man har Mod til at paatage sig en saadan Sendelse, maa man ogsaa have Mod til at høre alt. For øvrigt er der intet af, hvad jeg siger Eder, som jeg ikke vilde sige Eders Herre, hvis han var her."

Da Underhandleren forlangte et endeligt Svar, blev han henvist til Grev Joachim Bernstorff i Kjøbenhavn,

der har den udenrigske Portefeuille. Prinsen rejste strax fra Kiel, og jeg har allerede havt den Ære at meddele Eders Højhed hans Komme til Kjøbenhavn."

Om Kronprinsens Bortrejse fra Kjøbenhavn efter det korte Besøg her skriver han: „Budskabet derom, det bør jeg aabent tilstaa, blev modtaget med ligesaa megen Overraskelse som Forbavselse" *(avec autant de surprise que de consternation)*. Selv rejste han snart efter Kronprinsen fra Kjøbenhavn, nemlig den 13de August Kl. 7 om Morgenen sammen med den hollandske Statsafsending og den ældste af sine Legationssekretærer, medens han lod den yngste af dem, „Mr. Desaugiers le jeune" blive tilbage i Kjøbenhavn med en Konsuls Stilling.

„Under vor Overfart over store Belt," skriver han da videre, „kom vi i den samme Fare, som det var lykkedes Kongen og Kronprinsen den foregaaende Dag at undgaa. Vor Chaloupe blev indhentet af et engelsk Fartøj; men Officeren paa dette lod os dog fortsætte vor Rejse efter at have gjort flere Spørgsmaal, der bleve besvarede af Præsidenten for det danske Kancelli, Kammerherre Kaas. Denne havde villet følge os paa Vej, da han forudsaa, at vi kunde komme i en eller anden Fare. Det er hans Omsorg og hans Aandsnærværelse, vi maaske skylde vor Frihed."

Efter at være kommen over Beltet rejste Didelot til Kiel for at tale med Christian Bernstorff og Kronprinsen. Den sidste havde fortalt ham, at han var rejst til Kjøbenhavn med den faste Beslutning at blive der; men han havde forladt Byen, da han erkjendte, „at det var umuligt, om ikke at forsvare sig der, saa dog derfra at kunne vedligeholde Samkvemmet med Fastlandet og

at faa Hjælp derfra, da Øen Sjælland var ganske indesluttet af den engelske Styrke. Trods alt, hvad han sagde mig, har jeg troet at kunne bemærke, at han deri snarere havde rettet sig efter sit Raads Mening end fulgt sin egen Beslutning, og at han i dette Øjeblik beklagede dette Skridt. Uden ligefrem at udtale nogen Daddel, lod jeg ham dog forstaa, at jeg aldeles ikke kunde finde det rigtigt. Jeg sagde ham nemlig, at saafremt han var bleven i Kjøbenhavn, vilde jeg ganske sikkert ikke have forladt ham, og at hvis det paa nogen Maade var muligt at vende tilbage dertil, bad jeg ham udtrykkelig vise mig den Velvilje at lade mig følge ham, for at jeg kunde dele Farerne med ham ved et saadant Foretagende. Jeg fortalte ham, hvor ondt det havde gjort mig at se den Skræk, der havde grebet de højst staaende Mænd i Styrelsen, og den falske Sikkerhed, hvori man havde ladet ham blive med Hensyn til fjendtlige Stemninger fra Englands Side imod Danmark. Det er, tilføjede jeg, næsten en Maaned siden, at jeg har forberedt min Regering paa det, der sker idag[1]), hvor er det da muligt, at Deres Ministre have kunnet være saa trygge? Den Forlegenhed, der røbede sig i hans Svar, var mig et Bevis paa, at han erkjendte Rigtigheden af mine Bemærkninger, og at han beklagede ikke at have været godt underrettet. For øvrigt, vedblev jeg, er det ikke nu det forbigangne, det er Øjeblikket og Fremtiden, man maa tænke paa.

---

[1]) Der ligger, som de ovenfor givne Uddrag af hans Depescher vise, en umaadelig Overdrivelse heri. De give tværtimod Indtryk af, at han var aldeles uklar paa, hvad Meningen var med de engelske Rustninger. For saa vidt han i Depeschen af 14de Juli havde talt om mulige fjendtlige Skridt fra Englands Side imod Danmark, saa var vitterlig Beslutningen herom dengang endnu ikke truffet.

Jeg talte derpaa med ham om Kjøbenhavns og i det hele om Sjællands Forsvarstilstand. Han kunde ikke ganske skjule for mig, at han var nægstelig i saa Henseende. Hvad Flaaden angaar, sagde han mig, da vil den blive opbrændt, snarere end at det vil blive taalt, at den falder i deres Hænder[1]). De kunne, takket være deres Troløshed, gjøre sig til Herrer over Sjælland, men de skulle ikke faa Lov til at beholde det. Kunde Karl Gustav finde Vej over Beltets Is, saa skal jeg, hvis Vejret tillader det, gjøre det samme. Jeg spurgte ham om, hvilke Forholdsregler han vilde tage, om der var nogen Mulighed for at kaste Tropper i Land paa Sjælland. Det er forbundet med store Vanskeligheder, sagde han; men man vil ikke desto mindre forsøge det ved at prøve paa at lade Tropper passere over de Øer, der støde op til Sjælland. Tillad mig, Monseigneur, ytrede jeg da, at jeg, skjønt jeg ganske billiger slige Forsøg, dog vover at gjøre Eders kgl. Højhed opmærksom paa, at de ikke ere tilstrækkelige. De kunne ikke blive kjendte af Europa; men siden Angrebet har været et Overmaal af Troløshed og Fejghed, maa Forsvaret ogsaa være et Overmaal, hvad modige Anstrængelser angaar. Store Belt lukker for Øjeblikket Vejen til Sjælland, det indrømmer jeg; men dog bør alle Tropper samles paa Fyen. Ja endnu ét, De bør selv tage Deres Kvartér der. Naar det er klart, at De tænker paa at bruge Aarstiden eller en og anden heldig Omstændighed til at jage de Røvere bort, som have angrebet Dem, saa ville de tabe Modet. Samtidig

---

[1]) Dette er et nyt Vidnesbyrd om, at Kronprinsen mente at have givet tilstrækkelige Ordrer i saa Henseende.

vil Sjællændernes Mod gjenoplives, naar de se Dem der, eller hvis der rammer dem den Ulykke, at de maa bukke under, saa vil deres Haab ikke udslukkes, og de ville tillidsfuldt vente paa Hævnens Øjeblik. Hele Europa har sine Øjne fæstede paa Dem, det vil skjænke saadanne heltemodige Anstrængelser sit Bifald, selv om de i dette Øjeblik ere afmægtige, og det vil anstrænge sig for at støtte dem.

Denne Samtale syntes at gjøre Indtryk paa Prinsen. Han sagde mig, at han kun havde begivet sig til Kiel for at lede sine Troppers Bevægelser og for at være nærmere ved at kunne virke paa Fastlandsmagterne....

Det er mig umuligt andet end at forsikre Dem, at jeg i Prinsens Udtalelser har mærket den mest levende Harme over Englands Troløshed, og at jeg i hans hele Færd og i de Forholdsregler, han træffer, har sporet den fasteste Beslutning om at forsvare sig til det yderste og om at vove alt undtagen Æren. Netop hvad dette Punkt angaar, har jeg i min Indberetning om Prinsens Samtale med Jackson glemt at anføre, at da denne lovede Afstaaelsen af nogle Kolonier som et Slags Vederlag, havde Prinsen med Harme svaret ham: „Og hvorledes ville I vederlægge mig Tabet af Æren.“ Jeg har set. at, naar man undtager nogle enkelte frygtsomme, er dette den almindelige Aand hos Folket.“

19de August fra Kiel. Han taler ogsaa her om den gode Aand, der herskede hos de Danske, og han fortæller, at i Kjøbenhavn vare alle de Forholdsregler trufne, som Tidens Korthed og de svage Hjælpekilder, man havde til Raadighed, kunde tillade. Grev Joachim Bernstorff var dengang kommen til Kiel, hvad der giver ham An-

ledning til følgende Udtalelser, som vise, at han satte Broderen Christian over denne. „Jeg tror ganske sikkert, og især haaber jeg, at hans Broder Grev Christian nu definitivt igjen vil overtage Portefeuillen. Derved kunne hans Herres Sager ej heller andet end vinde. Han har et Præg af Aabenhed og en Frihed for alle Prætensioner, der gjør det ligesaa sikkert som behageligt at forhandle med ham[1]).“

I min Danmark-Norges udenrigske Historie o. s. v. 2den Del S. 203 ff. har jeg omtalt, at Napoleon den 31de Juli havde givet Talleyrand Befaling til „senest paa Søndag“ at tale med den dansk-norske Statsafsending i Paris, Dreyer om Danmarks Stilling til den engelsk-franske Krig, han skulde erklære Dreyer, at saafremt England afslog Ruslands Mægling, maatte Danmark nødvendigvis enten paaføre England eller Frankrig Krig. Den Samtale, som da fandt Sted den 6te August imellem den franske Udenrigsminister og Dreyer, har jeg sammesteds givet et omstændeligt Referat af, og jeg har som Tillæg til min Bog aftrykt Dreyers Indberetning om Samtalen. Ved nu under mit Ophold i Paris at gjennemgaa de ovennævnte Aktstykker, traf jeg ogsaa paa en Afskrift af en Depesche fra Talleyrand til Didelot, ved hvilken der staar tilføjet, at den var *„expedié le 3. Août“*. Jeg maa altsaa antage, at den er afsendt denne Dag (altsaa 3

[1]) En ikke mindre fordelagtig Dom om Chr. Bernstorff som Personlighed udtaler han i en Depesche af 7de Oktober, uagtet han dengang havde nogen Mistillid til hans politiske Meninger.

Dage, førend Talleyrand havde den nylig omtalte Samtale med Dreyer), og den giver et, som det synes mig, mærkeligt Indtryk af, hvorledes Danmark-Norges Skjæbne i de Dage hang i en Traad. Det er nemlig klart, at hvis denne Depesche var bleven oplæst for den dansk-norske Regering inden Jacksons Komme til Kiel, havde vort Fædreland stillet sig paa Englands Side, og dets Historie i den følgende Tid var bleven ganske forskjellig fra, hvad den blev. Blot et Par Dages Forsinkelse af Jacksons og den engelske Flaades Komme, og dette maatte være sket. Depeschens Indhold er selvfølgelig aldrig bleven meddelt Regeringen her hjemme.

Det hedder i den, at Kejseren ikke uden Smerte *(sans peine)* har maattet se, at det danske Hofs Løfter ikke ere blevne opfyldte, og at dets Samkvem med England ikke var blevet afbrudt. Didelot skulde altsaa udtale for Grev Bernstorff Kejserens Misfornøjelse og vise Nødvendigheden af at „afbryde alt Samkvem med England, thi, kun naar dette sker fra alles Side, kan det bringe England til i den fremtidige Fredstraktat at anerkjende de søfarende Nationers Rettigheder, som det idelig krænker .... Et Tidspunkt, der ikke kan være fjærnt, vil se dem alle forenede imod Havenes Undertrykkere. De maa for Grev Bernstorff fremstille dette Øjeblik som meget nær forestaaende. De maa spørge ham, hvad Danmark agter at gjøre, saafremt England vægrer sig ved at underhandle med Frankrig paa rimelige Vilkaar efter Principet om lige Ret for de søfarende, og saafremt de vigtigste Fastlandsmagter som en Følge deraf forene sig om at erklære det Krig og lukke deres Havne for dets Skibe. Under saadanne Forhold vil Danmark ikke kunne forholde sig passivt. Det maa nødvendigvis

erklære sig for eller imod England, og hvis det kun tager Hensyn til sine virkelige Interesser, vil det ikke kunne være i Uvished om, hvad det skal vælge. Strax efter at De har talt med Grev Bernstorff, maa De skrive mig til for at meddele mig, hvad han har sagt Dem, og i hvilken Stemning De har truffet ham."

Herluf Daa og Vinike Villumsdatter.

Af

Thiset.

Disse to Navne høre ikke til dem, som enhver Historiker kjender, langt mindre til dem, hvert Barn lærer udenad paa Skolebænken; thi ret Manges Vee og Vel var ikke knyttet til de Traade, hvoraf netop disse to Menneskers Livsskjæbne blev spundet. Helt ukjendte have de dog paa den anden Side ikke været; han beklædte nemlig gjentagne Gange ansvarsfulde Stillinger som Lehnsmand og Admiral, og var der end ikke knyttet særlig fremtrædende Begivenheder til hans Virksomhed i disse Stillinger, saa kunde hans Navn dog saa meget mindre forblive ubekjendt for den, som sysselsatte sig med Datidens Historie i videre Forstand, som han var en Adelsmand af god, gammel og anseet Slægt; men indrømmes maa det, at hans Personlighed vistnok kun lidet svarede til hans Byrd.

Anderledes med hende; hun var Datter af et fremmed Land, var af borgerlig Herkomst og forholdsviis ringe Fødsel, og lige saa meget Nysgjerrigheden og den til alle Tider herskende Tørst efter Skandale — vel ogsaa hist og her en bedre Følelse — utvivlsomt en Tid lang

drog Samtidens Øine hen paa hende, lige saa hastig søgte man atter at udslette Sporene af hendes Fremtræden, da hun omsider var bleven trængt til Side, og hvor mange flittige Penne, der end dengang og senere vare sysselsatte med at nedskrive historiske og genealogiske Optegnelser om den danske Adel, saa vare dog faa eller ingen af dem samvittighedsfulde nok til ved Herluf Daas Navn at minde om, at han forinden sine to jevnbyrdige Giftermaal, dem de alle omhyggelig have optegnet, havde levet i et tolvaarigt Ægteskab med en hollandsk Kvinde ved Navn Vinike Villumsdatter[1]). Dette Factum vilde utvivlsomt fuldstændig være gaaet i Forglemmelse, hvis ikke de talrige juridiske og officielle Actstykker, som dette Ægteskab foranledigede, vare blevne opbevarede og tildeels vare blevne offentliggjorte i vore Dage. Herved er Vinikes Navn gjentagne Gange bleven fremdraget, saaledes ved Udgivelsen af nogle af de vedkommende Domme, i et Par juridiske Afhandlinger om Betydningen af kirkelig Vielse[2]) og endelig i Troels Lunds Monographie om den bekjendte Søhane Mogens Heinesen[3]); men de vedkommende Forfattere have kun kortelig omtalt Herluf Daas Ægteskab i Forhold til den større eller mindre Forbindelse, hvori det stod til deres Hovedemne, og jeg frygter meget for, at selv de Læsere, som kjende disse forskjellige Afhandlinger, ikke af det flygtige Bekjendtskab, de der have gjort med min Helt og Heltinde, have fattet nogen stor Interesse for dem, og det saa

---

[1]) Navnet skrives i Flæng Vinike, Wennicke, Winnicke og Weinicke, selv skrev hun sig Wyniken.

[2]) Historisk Tidsskrift 5. I. S. 363 ff. og 5. III. S. 701 ff.

[3]) S. 151 ff., jvfr. C. F. Brickas Anmeldelse i Hist. Tidsskr. 4. VI. L. S. 156 f.

meget mere, som baade han og hun, efter hvad der hidtil forelaa, maatte gjøre Indtrykket af at have været omtrent lige brødefulde. Imidlertid var et Ægteskab i det sextende Aarhundrede imellem en dansk Adelsmand og en ufri Kvinde en saa stor Sjeldenhed, at det allerede af den Aarsag frister til en nærmere Undersøgelse; og denne har hos mig fremkaldt tilstrækkelig Overbeviisning om den ene af Parternes Uskyld til at foranledige Ønsket om at gjøre Vinike Villumsdatters Ægteskabshistorie videre bekjendt, især da Bestræbelsen for at vække Læserens Interesse for denne Kvinde maatte finde Støtte i den naturlige Medfølelse, som den uskyldig Forurettede altid vil møde, om ikke før saa hos Efterverdenen.

Men dermed skal rigtignok ikke i fjerneste Maade være antydet, at jeg venter at kunne give en fyldig Fremstilling af hendes Liv og Personlighed. Er den Art indgaaende Undersøgelser en saare vanskelig Opgave for vor egen Samtid, saa bliver den desto mere uløselig, jo længere man gaaer tilbage i Tiden. Enhver Personalhistoriker har gjort den Erfaring, at Kildernes aftagende Antal og tiltagende Fattigdom paa Indhold — desmere jo længere han gaaer tilbage — vil tvinge ham til at indskrænke sig til en kort og tør Redegjørelse af Personens ydre Livsvilkaar istedetfor den Charakteerskildring, som dog burde være et af Hovedformaalene ved ethvert biographisk Arbeide.

Den efterstaaende Fremstilling er da ogsaa heelt og holdent bygget paa de officielle Actstykker, der haves i Sagen, hvorimod jeg saa godt som ganske har maattet savne den Veiledning til Bedømmelse af de optrædende Personligheder, som Samtidens Opfattelse af dem vilde have ydet, ifald vi havde kjendt den. Men heldigviis

troer jeg, at de Fleste ville finde, at disse officielle Actstykker netop her ere ualmindelig righoldige, og jeg vil derfor formeentlig ogsaa tjene mit Emne bedst ved, saa meget som Hensynet til Begivenhedernes Rækkefølge tillader det, at lade Samtiden selv tale igjennem de nævnte Actstykker.

— — — —

Uagtet Herluf Daa som sagt var et Skud af en gammel og anseet Adelslægt, havde han dog ikke ved sin Fødsel faaet anvist nogen særlig begunstiget Plads. Den Green af Slægten Daa, hvortil han hørte, var nemlig ikke synderlig rigt udstyret, hverken med Hensyn til Jordegods, Rigdom eller Anseelse. Anseelsen indskrænkede sig til, at dens Stifter, Hr. Søren Daa, havde havt Riddérværdigheden, formodentlig erhvervet paa et af Krigstogene i Sverrig i Slutningen af det femtende eller Begyndelsen af det sextende Aarhundrede, thi ellers synes han ikke at have været nogen betydelig Personlighed. — og til, at Hr. Sørens Sønnesøn, Herluf Daas Fader, Jørgen Daa, havde tjent som Skibschef og havt en mindre Forlehning, Udsteen Kloster i Norge. Hvad Rigdommen og Jordegodset angik, da eiede samme Jørgen Daa vel et Par Hovedgaarde paa Sjælland, nemlig Vollerup, som han havde arvet efter sin Moder, Fru Inger Torbernsdatter, det sidste Skud af den engang ansete Adelslægt Present, og Snedinge, som var Arvegods efter Farmoderen, Fru Karen Grubbe, Hr. Søren Daas, samt desuden Dansted paa Laaland, der maaske var Jørgen Daas egen Medgift med sin Hustru, Fru Kirsten Beck, en Datter af Rentemester Jokum Beck til Førslev. Hvert Slægtled havde saaledes ved sit Giftermaal forøget Ættens Besiddelser

med en Hovedgaard, om paa Grund af et stærkt udviklet beregnende Træk i Slægtens Charakteer eller alene som Følge af en Række heldige Tilfældigheder, faaer at være uafgjort, men i en Retning begunstigede Skjæbnen dens Velstand: der var bestandig kun een Søn, der forplantede Slægten, saa hidindtil vare Besiddelserne forblevne temmelig samlede paa en Haand. Derimod vare alle tre Hovedgaarde kun smaa Eiendomme, og dem skulde Herluf Daa ovenikjøbet engang i Tiden dele med en Broder og syv Søstre, thi saa stor var Børneflokken i hans Forældres Hjem. Heldigviis kostede Døttrenes Opdragelse dengang neppe stort, og Forældrenes Kaar vare derfor sikkert endnu nogenlunde gode. Sønnerne synes at have været de ældste af Børnene og altsaa at være fødte i Begyndelsen af Femtenhundrede og Tredserne, thi Jørgen Daa og hans Hustru bleve gifte i 1559 og alt ved 1584 vare begge Sønnerne afsted paa den for Datidens unge Adelsmænd uundgaaelige Udenlandsreise[1]).

Det vilde utvivlsomt være en overordentlig lønnende Opgave at gjøre disse Udenlandsreiser og de Vilkaar, hvorunder de foretoges, til Gjenstand for et indtrængende Studium. Intet Offer var Datiden for stort for at sætte Sønnerne istand til at foretage disse for deres Fremtid og Indtræden i deres Fædrelands Tjeneste høist vigtige Reiser. Tanken om Reisens Langvarighed og Bekostning gjorde lige saa lidt Faderen betænkelig, som Moderhjertet ved de tusinde Farer underveis skræmmedes fra at lade Sønnerne drage afsted; og dog gjordes der bittre Erfaringer nok, thi mange unge, haabefulde Mænd droge ud

[1]) I Kolderup-Rosenvinges Gamle Danske Domme IV. S. 253 angives Herluf Daa at være født 1565, uvist med hvilken Hjemmel.

for aldrig at vende tilbage. Selv om Reisen ikke havde et særlig farefuldt Øiemed, som f. Ex. at uddanne sig i fremmed Krigstjeneste, men alene gik for sig med det mere fredelige Formaal for Øie at søge Belæring ved fremmede Universiteter og Hoffer og Uddannelse, navnlig i sproglig Retning, ved Ophold i fremmede Lande, saa gjorde dog saadanne Reiseuheld som pestagtige Sygdomme, Overfald, Dueller etc. stadig lyst iblandt de unge Reisende. End ikke hvor Haabet om Bevarelsen af et ædelt Navn og et gammelt Vaaben beroede paa en eneste Søns Liv, holdtes Forældrene tilbage fra at lade denne Søn følge Strømmen, og ikke faa gamle Slægter ere netop paa den Maade uddøde i Udlandet, som Brock'erne, hvis sidste Ætling Lave Brock døde 1619 i Paris, 22 Aar gammel, og Lunge'rne, hvis sidste Mand, den 24aarige Ove Jørgensen Lunge, døde 1637 i Padua. Reiselysten hos Ungdommen selv var desuden ubetvingelig og udvidede stadig Reisernes Omraade ikke blot det hele Europa over, men langt ind i Orienten, og tidt nok løde Forældrenes Hjemkaldelser atter og atter forgjæves.

Naturligviis fandt disse Udenlandsreiser Sted under høist forskjellige Vilkaar. Den rige Adelsjunker reiste under sin Hovmesters Opsyn og med et Følge af adskillige Svende og Heste, medens den fattige fægtede sig frem paa en Maade, der kun altfor ofte mindede om en omflakkende Haandværkssvend. Hyppigt sloge flere Fædre sig sammen og sendte deres Sønner afsted under en fælles Hovmesters Tilsyn. Skete der nu en Ulykke underveis, vilde der altid være En eller Anden til at bringe Budskabet tilbage til Hjemmet, men Stamtavlerne vise dog, hvor ofte det skete, at de unge Mænd ganske sporløst forsvandt i Udlandet. En sjelden Gang have de vel

slaaet sig ned langt borte fra Hjemmet, og nye Baand have faaet dem til at glemme de ventende Slægtninge derhjemme, langt oftere ere de faldne for Morderhaand eller blevne Offer for en af de mange Sygdomsepidemier, som dengang hjemsøgte Europa; de ere døde ukjendte af deres Omgivelser, medens Slægt og Venner i lange, tunge Aar forgjæves have ventet paa deres Hjemkomst. Saaledes havde Hr. Mourids Olsen Krogenos en ældre Broder Stig Olsen, som i sin Ungdom drog ad Tydskland til, og siden kunde Ingen spørge ham levende eller død. Da der saa efter Forældrenes Død blev holdt Skifte, udlagde Medarvingerne en Broderlod til ham, tænkende, at han skulde komme igjen. Denne Lod forblev saa uskiftet i mange Aar, og kun Indkomsten deltes imellem de øvrige Arvinger, og det saalænge, at Ordet „Stigs-Lod“ blev en almindelig Betegnelse for slig herreløs Eiendom. Endnu 150 Aar efter henlaa der efter Fru Tale Ulfstands Beretning nogle Skovlodder af dette Arvegods i Albo Herred i Skaane, „som enu kalldisz De døes loder, som alle de, der haffuer Paaløb, hollder sig till“. Stig Olsen kom nemlig aldrig tilbage. Ganske omvendt lyder Peder Henriksen Myltings Historie. Han blev 1625 sat i Sorø Skole, men efter endt Underviisning her reiste han udenlands. 1647 faae hans Søstre Tilladelse til at annamme hans Gods til sig, da han i over 20 Aar har været udenlands, og de ei vide, om han er levende eller død. Men dette Skifte var forhastet, thi 1655 var Peder Henriksen hjemkommen og bosat her i Riget. Hvor han i de mange Aar har færdedes, hvorledes han og Søstrene forligtes om Godset, derom savnes al Efterretning; men en sjelden fredelig Natur maa han da have været, ifald han har ladet en saa glimrende Leilighed til en rigtig Proces

gaae ubenyttet hen. Han døde siden som sidste Mand af sin Slægt.

De talrige, opbevarede trykte og utrykte Liigprædikener fra det 16de og 17de Aarhundrede indeholde en Mængde Oplysninger om disse Udenlandsreiser, der i Regelen gik igjennem Tydskland, Nederlandene, Frankrig, ofte med en Afstikker derfra til England, Italien og tilbage med kortere eller længere Ophold ved de Universiteter og Hoffer, som passeredes, men desværre haves der ingen Liigprædiken over Herluf Daa og end mindre over hans Broder af gode Grunde, som det strax skal sees, og man er derfor ikke istand til at følge dem paa deres Udenlandsreise. Rimeligviis fulgtes de ad, og de have vel været henviste til at fægte sig frem, som de kunde bedst, da Pengeforsendelserne fra Hjemmet, allerede paa Grund af manglende Leilighed, vistnok kun indløb sparsomt og uregelmæssigt. De Efterretninger, der haves om Reisen, vise dog, at den har strakt sig videre end sædvanligt. Disse Efterretninger findes i et Brev fra Kong Frederik II til Jørgen Daa et Par Aar senere, nemlig 16de August 1586[1]), hvori det hedder, at Albert Albertsen (en anseet Kjøbmand og senere Raadmand og Borgermester i Kjøbenhavn) har berettet for Kongen, hvorledes hans Skipper efter Jørgen Daas og Hustrus Begjæring har forstrakt deres Søn, som da var i Portugal, med 140 Dukater, for at han kunde reise hjem, men siden, da Skibet var seilfærdigt og Sønnen, der vilde følge med, seilede ud til det, kulseilede Baaden, og de fleste Ombordværende og deriblandt Jørgen Daas Søn druknede. Skipperen lod Liget optage, føre til Lissabon og der ærlig begrave; herfor

[1]) Sjæll. Tegnelser 1586 Fol. 68.

havde han udlagt 30 Rdl., saa at han ialt havde 255 Dlr. at fordre hos Jørgen Daa. Nu beklagede Albert Albertsen sig over, at Jørgen kun vilde refundere de Udgifter, som Skipperen kunde documentere med Sønnens egen Haandskrift, men derimod nægtede at betale, hvad der var bekostet paa Jordefærden. Dette fandt Kongen ubilligt af Jørgen Daa og befalede ham at betale den hele Fordring. Da Jørgen derefter kom med Udflugter og indvendte, at Skipperen ikke havde gjort Rede for noget ham medgivet Gods, og at han af den Grund kun vilde betale, hvad Skipperen havde forstrakt hans Sønner efter deres egen Haandskrift, saa befalede Kongen under 5te Septbr. s. A. Christoffer Valkendorf og Arild Hvitfeld at stævne Parterne for sig og skille deres Trætte[1]).

Herluf Daa havde altsaa havt den Sorg at miste sin Broder underveis. Nu, det var en Broderlod mindre at udlægge engang i Tiden, naar Skiftet efter Forældrene skulde staae; men jeg tør dog ikke paastaae, at Herluf trøstede sig i sin Sorg ved denne Tanke; thi han naaede aldrig til at faae en mere end høist middelmaadig Forstand paa Pengesager; i det Stykke var han ikke et Barn af sin Tid. Om Herluf var med i Portugal, synes overhovedet at være noget tvivlsomt, idet det første af de to førnævnte Breve fra Kongen kun taler om een Søn; men det er dog sandsynligst, at Brødrene gjorde Følgeskab, thi det andet Brev nævner udtrykkelig Jørgen Daas Sønner. Herlufs forulykkede Broder kjendes kun fra disse to Breve, Slægtebøgerne omtale ham aldeles ikke, og man savner derfor endogsaa Underretning om, hvad han heed til Fornavn; da imidlertid Jørgen Daas Fader

[1]) Sammesteds Fol. 79.

forlængst var død ved denne Søns Fødsel, hvorimod Morfaderen dengang var i Live, er der stor Sandsynlighed for, at Sønnen har været opkaldt efter sin Farfader og heddet Erik Daa; rimeligviis var han den ældste af Brødrene.

Herluf undgik sin Broders Skjæbne, hvad enten ved et heldigt Tilfælde eller fordi han ikke som Broderen havde besluttet sig til at tage søværts directe hjem fra Portugal. Formodentlig har han begivet sig igjennem Frankrig til Holland, hvor vi gjenfinde ham i den lille By Enckhuysen i Nordholland ved Zuydersøen. Maaskee er han søgt herhen, fordi han alt dengang havde fattet den Beslutning engang i Tiden at ville, ligesom sin Fader, tjene sit Fædreland til Søes og derfor i Holland vilde lære Sømandskab; men mest sandsynligt bliver det dog, at han kun er kommet dertil i den Hensigt at søge en Skibsleilighed til Danmark; adskillige i Enckhuysen hjemmehørende Fartøier passerede nemlig dengang Sundet mellem Aar og Dag. Men i saa Fald blev denne Plan rigtignok til Intet. I Enckhuysen boede nemlig Vinike Villumsdatter hos sin Moder Gjertrud Janssen og sin Stiffader Isebrandt Claussen. Hvorledes de to unge Mennesker (Herluf var dengang neppe mere end 20 Aar gammel) mødtes, hvorledes han fængsledes af hende; om han fra først af har nærmet sig hende i mindre rene Hensigter, hvad den mellem dem værende Standsforskjel kunde tale for; derom melde Kilderne slet Intet. Her er en Lacune, som det maa overlades til en Digters Phantasie at udfylde, men uden at vove mig ind paa hans Omraader kan jeg dog fremhæve, at den unge Piges Væsen var saa vindende, at det vel strax i Herlufs Sind har opveiet Standsfordommene, som desuden sikkert paa

Grund af hans Ungdom ikke endnu have for ham havt saa tilbørlig en Vægt, som Tidsalderen fordrede det. Jeg har nemlig her et samtidigt Vidnesbyrd om Vinike at beraabe mig paa, lydende, at hendes ringe Fødsel opveiedes af hendes Sæders Adel og Ynde, og denne Udtalelse skriver sig ikke fra en eller anden forelsket Troubadour, men skyldes en af de meest fremragende Repræsentanter for hendes eget Kjøn, nemlig ingen ringere end Dronning Elisabeth af England; Læseren vil selv af det efterfølgende kunne slutte, om Dronningens Ord staaer til troende eller ikke. Om Vinikes Ydre haves der intet Vidnesbyrd, men hun havde neppe saa hurtig vunden sig formaaende Venner, hvor hun kom frem, ifald dette ikke havde staaet i Samklang med det fordeelagtige Indtryk, hendes øvrige Fremtræden gjorde.

Man behøver saaledes ikke at drage i Tvivl, at Herluf jo har søgt Vinike i de ærligste og bedste Hensigter, og han begjærede hende da ogsaa gjentagende til Ægte af hendes Forældre; men her mødte han kun Udflugter, der sagtens skreve sig fra Mistillid til Herlufs Charakteer. Forældrene kunde da ogsaa have god Føie til at betragte dette Frieri som en Ungdomsoverilelse og saae klarere, i hvor vanskelig en Stilling deres Samtykke i Fremtiden vilde bringe Vinike ligeoverfor hans velbyrdige Slægt i Danmark, rigtignok forudsat, at de overhovedet troede paa Herlufs Beretning om sin fine Byrd og sine formaaende Slægtninge. Herom kunde der nemlig være Anledning nok til at tvivle, da Herlufs finantsielle Omstændigheder under hans Ophold i Holland kun vare saa som saa, og hans hele ydre Fremtræden derfor ikke tydede paa synderlig glimrende Kaar i Hjemmet. Herluf maatte altsaa see sig om efter en eller anden Fortaler, der kjendte

ham og hans Forhold derhjemme, og det føiede sig da saa heldigt for ham, at der just dengang i Enckhuysen opholdt sig en Landsmand af ham, en Landsmand, som rigtignok neppe vilde være bleven befunden god som Fortaler ved et Frieri i Danmark, men som kunde gjøre fortrinlig Nytte i Holland, og det var Mogens Heinesen. Hollænderne have sikkert kun kjendt denne Mand som en dygtig Sømand og driftig Kjøbmand, men derimod muligviis ikke været à jour med de gale Streger i Hjemmet, som havde gjort et længere Ophold i Udlandet tilraadeligt for denne mærkelige Bastard af en Søhelt og en Sørøver. Herluf kunde med en saa meget bedre Samvittighed henvende sig til Mogens Heinesen, som han rimeligviis paa Grund af sin Fraværelse fra Danmark ikke var bedre underrettet end Hollænderne, hvortil kom, at Mogens Heinesen til en vis Grad var knyttet til den danske Adel, idet han selv var gift med en dansk eller rettere sagt norsk Adelsjomfru, en Datter af Axel Güntersberg til Melø, der var en gammel Bekjendt af Herlufs Fader[1]).

Altsaa gik Herluf Daa til Mogens og bad ham besøge Isebrandt Claussen og Gjertrud Janssen og begjære af dem, at han maatte bekomme deres Datter til sin ægte Hustru; men Mogens, der selv havde havt adskillig Fortred i Ægteskabssager, var ikke meget villig til at opfylde denne Anmodning og svarede derfor, at Herluf selv derom skulde anlange og besøge dem, og da Herluf herpaa gav til Svar, at det havde han tidt og ofte gjort uden at kunne faae nogen endelig Besked, og derfor bad Mogens for hans Skyld gjøre saa vel og tiltale dem paa hans

---

[1]) See Norsk hist. Tidsskrift 1. II. S. 165.

Vegne, saa vægrede Mogens sig endda, sigende til Herluf, at han var en ung Mand, der skulde see sig vel for, hvad han i saa Maade angreb, efterdi hun var en ung og ærlig Jomfru, som han ikke skulde bedrage, ifald han ikke meente det alvorligt. Først da Herluf høit forsikkrede, at han meente det af Hjertens Grund og aldrig vilde forlade hende eller skilles eller lade sig skille ved hende, førend Døden adskilte dem, gav Mogens Heinesen efter. Han gik altsaa til Vinikes Forældre, og paa hans Forbøn gave disse saa endelig deres Samtykke; maaskee gik det endda ikke saa heelt glat; thi min Kilde udtrykker sig saaledes, at Mogens besøgte Forældrene, „og med vidtløftigere Ord, dennem imellem forefalden ere, have Forældrene ligevel bevilget Herluf Daa deres Datter at maatte have og beholde for sin ægte Hustru“. Og derefter „lovede og tilsagde Herluf i godt Folks Nærværelse Vinike Villumsdatter det samme og gav hende sin Haand paa sin Ære, Tro og Love ikke at ville hende forlade“. — Men da Herluf Daa i den følgende Tid ikke gjorde videre Skridt i den Anledning, sendte Forældrene Mogens Heinesen og to andre Mænd, en Lybækker: Mathias Fordt og Jakob Claussen (muligviis en Broder til Vinikes Stiffader), til ham med Forespørgsel, om han ikke efter sit Løfte vilde lade sig vie til Vinike i Kirken. Herluf gav dem „for Antvort, at han var vel tilfreds, dog vilde han det ikke før gjøre, førend han kunde fange og bekomme Penge fra hans Fader, at han kunde klæde sig, som det en Riddersmandsmand burde og anstod“. Uagtet denne Undskyldning ikke synes at have været blottet for Sandhed, opfattede Vinikes Moder den dog som en Udflugt og tilbød derfor Herluf, at dersom han syntes, at hendes Datter ikke var ham rig nok eller saa fribaaren som han, skulde

det endda staae ham aabent for at gjøre, som han lystede“; men ivrigt svarede Herluf, „om hun ikke tænkte eller meente hannem ikke saa vel at have en Sjæl udi Livet som hun“, han bekjendte, at han havde trolovet deres Datter og agtede ogsaa at holde sit Løfte. Forældrene bade ham da give Datteren et Trolovelsebrev, hvortil han ogsaa strax var villig og udgav paa staaende Fod et paa Tydsk affattet aabent Brev, der i den i en senere Dom indførte gamle Oversættelse lyder saaledes:

„Bekiender ieg Herluff Daae, at ieg haffuer throloffuit Weinicke Villom thill myn huuszfrue at leffue och døe medt och aldrig at schilles adt føerendt Døden. Thet bekiender ieg Herluff Daae mett mit Signethe her wnder trøgt. Neruerendis Mogens Heineszen och Matthis Fordt. Thend 8. Martij Anno 1585. Herluff Daae, egen Handt. Mogens Heiniszen. Thette forschreffne bekiender wy saa at werre skeedt. Mathis Fordt aff Lybeck. Jacop Clauszen.“

Det synes, at de unge Folk derefter ere flyttede sammen og have taget Ophold i Enckhuysens Naboby Horn, men Hvedebrødsdagene vare neppe sorgfri; thi om det end maa antages, at Vinike har deelt sin Husbonds Følelser, da Forældrenes Eftergivenhed ellers bliver mindre forklarlig, saa vedblev dog disse sidste aabenbart at betragte ham med mistroiske Øine, og af Omsorg for Datteren fik de Mogens Heinesen til, inden han forlod Enckhuysen, for Borgermester og Raad at afgive en beediget Erklæring om, hvorledes hele denne Trolovelse fra første Færd af var tilgaaet, hvorom de nævnte Myndigheder samme Dag, den 24de Mai 1585, udstedte et skriftligt Vidnesbyrd. Ikke blot denne Mistillid maatte trykke Herluf, men hertil kom snart Pengesorger, idet de forventede Remisser fra Hjemmet udebleve, saa at han endog maatte vandre i Gjældsfængsel, hvoraf hans Hu-

strus Slægtninge udløste ham. Til Gjengjæld for denne Villighed maatte Herluf atter give sine Svigerforældre i Hænde et nyt Pant paa sin Troskab mod sin Hustru, idet han offentlig for Byens Skultus maatte bekjende, at hun var hans ægte Hustru. Ogsaa herom og om, at Herluf og „Weinicke Willomsdatter af Vendingen“ [1]) vare optagne (i Borgerskabet?) i Byen Horn, udstedtes senere under 3. October 1585 en skriftlig Attestation af denne Bys Borgermester og Raad; men da havde det alt viist sig, at Vinikes Forældre havde bedømt Herlufs upaalidelige Charakteer rigtigt, thi efter nogle Ugers Samliv havde han absenteret sig, brudt sine paa Ære, Tro og Love baade mundtlig og skriftlig givne Løfter og forladt sin unge Hustru.

Man fristes til at troe at Herluf Daa fra først af har handlet med denne skammelige Plan for Øie og derfor med Forsæt har undgaaet den kirkelige Vielse, og hvis den af Troels Lund udtalte Mening, at Trolovelsebrevet var et Paafund af den snilde Mogens Heinesen, var rigtig, maatte man sigte denne for at have været Medskyldig i Forræderiet. Men man kan ogsaa gjøre to Skjelmer Uret; der er intet som helst Beviis for, at Mogens Heinesen er Forfatter af Trolovelsebrevet, og selv mod den mod Mogens fremførte Bebreidelse, at han burde have forstrakt sin unge Landsmand med de til et Kirkebryllup fornødne Midler, kan der indvendes, at det dog havde ligget langt nærmere for Svigerforældrene, der ingenlunde synes at have været fattige Folk, under disse Omstændigheder endogsaa for Herlufs Vedkommende at bekoste

---

[1]) Er dette en eller anden lille By i Holland, hvor maaske Vinike var født, eller snarere hendes Slægtnavn f. Ex. van Venningen eller noget Lignende?

Bryllupet i Kirken, ifald de havde anseet dette for en i juridisk Henseende nødvendig Act ovenpaa Trolovelsen, især da de ellers paa denne Tid synes at have været omhyggelige nok for at betrygge Datterens ægteskabelige Stilling. Men det er andetsteds paaviist, at det beroer paa en Misforstaaelse, naar man har villet sammenligne Trolovelsebrevet med en langt senere Tids borgerlige Vielser, da Trolovelsen dengang endnu betragtedes som den egentlige, Ægteskab stiftende Handling; men paa hele denne Sagens retshistoriske Side skal jeg saameget mindre komme ind her, som den er behandlet tilstrækkelig udtømmende tilforn[1]). Jeg er dog mere tilbøielig til at troe, at Herluf Daa virkelig i den oprigtigste Hensigt har beilet til Vinike Villumsdatter, om end hans Ungdom gjør det sandsynligt, at hans Følelser for hende ikke have været af nogen overvættes Dybde eller Varighed; men efter det Billede af hans hele svage Villiestyrke, som de efterfølgende Begivenheder vise, ligger det nær at antage, at Faderen i Hjemmet er den egentlige Aarsag til Sønnens Undvigen. Havde nemlig Jørgen Daa enten directe eller indirecte faaet Underretning om Sønnens forestaaende Giftermaal, da maatte han i Sandhed have været en mere end almindelig tolerant Adelsmand, om han ikke havde sat Himmel og Jord i Bevægelse for at forpurre en Forbindelse, som ikke blot, ifølge Datidens Mening, var en Skamplet paa Slægtens adelige Vaabenskjold, men ogsaa maatte faae en høist skjæbnesvanger Indflydelse paa dens fremtidige Existens. Netop kort forinden var det jo ved en kongelig Forordning af 19de Juni 1582 om Adelen, der tager Boelskab, bleven fast-

---

1) See de foran nævnte Afhandlinger i Hist. Tidsskr.

slaaet, at Børn af Adelsmænds Forbindelser med ufri Kvinder, lovlige saavel som ulovlige, skulde herefter være ufrie og saaledes ikke berettigede til at arve Faderens Jordegods, og da Herluf nu var sine Forældres eneste Søn, maatte det altsaa med Vished forudsees, at Følgen af Herlufs Giftermaal med Vinike vilde blive, at Jørgen Daas Hovedgaarde ved Herlufs Død vilde gaae tabt for Slægten, selv om Herluf efterlod sig Børn.

Jørgen har altsaa utvivlsomt ufortøvet kaldt sin Søn hjem, og da dette ikke hjalp, har han givet sine Ønsker det vægtigste Eftertryk ved at undlade at sende de saa længselsfuldt ventede Penge. Herlufs Kjærlighed til sin Hustru har da ikke kunnet opveie det forenede Tryk af hans Forældres Vrede med det dertil knyttede Tab af al Udsigt til at skabe sig en standsmæssig Fremtid i sit Fædreland og af Øieblikkets oeconomiske Sorger, der nødvendigviis maatte bringe ham i et piinligt Forhold til hans Svigerforældre, vare disse end aldrig saa godtroende.

Hvorledes har Vinike baaret den dybe Sorg og Skuffelse, som hendes Husbonds svigefulde Opførsel har beredt hende, og hvorledes har hendes Forhold til hendes egne Forældre derefter været? Var det hende selv, der higede efter at opsøge Forræderen og drage ham til Regnskab, eller gav hun kun efter for et Forlangende fra Forældrenes Side, da hun, ung og uerfaren som hun var, drog ud paa en lang, besværlig, for ikke at sige farefuld Reise til et fremmed Land og Folk, hvis Sprog hun end ikke kjendte, en Reise, som derfor kun gav saa ringe Haab om et gunstigt Resultat? Svaret herpaa kan ikke gives, men allerede den følgende Sommer var Vinike i Danmark, alene udrustet med sine tre Beviisligheder,

Trolovelsebrevet og de to Magistrats-Erklæringer. Efter Ankomsten opsøgte hun først skriftligt ved et Bud sin Ægtefælle, men Jørgen Daa gav paa sin Søns Vegne dette Bud en saadan Besked, at Vinike strax maatte opgive ethvert Haab om med det Gode at opnaae en mindelig Overeenskomst. Hun paakaldte derfor Rettens Hjælp og udtog en Stævning mod Herluf, og desuden henvendte hun sig til Kong Frederik II og bad om hans Hjæp. Det efterfølgende Brev viser Resultatet af denne Henvendelse: det er vel udfærdiget igjennem Cancelliet, men saa fjernt staaer dets Form fra al Cancellistiil, at det utvivlsomt er skrevet umiddelbart efter Kongens egen Dictat. Hele Formen for Datidens Retspleie og simple officielle Forretningsgang gjør det nemlig høist sandsynligt, at Vinike foruden at indgive en skriftlig Klage mundtlig har fremført sin Sag for Kongen personlig, hvad der ogsaa udtrykkelig siges at være skeet, og den afgjorte Bestemthed, hvormed Kongen, endnu inden han har hørt Modpartens Fremstilling, tager Vinikes Parti, er et lige saa levende Vidnesbyrd om hendes vindende og troværdige Væsen, som Brevets skarpe og bestemte Tone er betegnende for Kongens egen Person. For ikke at berøve Brevet det mindste af dets Charakteer gjengives det her in extenso efter det vedkommende Bind af Cancelliets Tegnelser[1]):

Jørgen Daa fich Breff, hans Søn Herloff Daa och Wenicke Willomsdatter anrørendis, vt sequitur.

Frederich.

Wor Gunst thilforn. Huad thenne Breffuiszersche Wenicke Willomsdatter haffuer vnderdanigst thill osz supliceritt och thilkiendegiffuitt, huorledis thin Søn Herloff Daa schall thill Horn vdi Nederlandt epther hans indstendig, idelig Bøn och

[1]) Sjæll. Tegn. 1586 Fol. 74.

Begier vdi erlig echte Meening offuerthallitt och siiden offentlich och epther thend Landtz Wiisz for Borgemestere och Raad sig hinde haffue throloffuitt thill sin echte Høstrw, siiden ochsaa nogen Vgger leffuitt mett hinde och ther ephter dragit fra hinde och nu sig anstille, som hand samme sin Echteschabsløffthe lettferdeligen offuergiffuitt och icke holde eller achte wille, huoroffuer hun haffuer weritt foraarsagett sig hiid ind vdi Riigitt att begiffue och siden haffuer mett egen Bud thilschreffuitt forschreffne thin Søn, huilcken hindis Schriffuelsz och aff thig gantz wthilbørlig och emod hannem aff hinde beuist Welgierning wthacknemelig och vszømelig schall were vndfangen, huorfore hun nu vnderdanigst haffuer aff osz begeritt att forhielpis therwdinden thill Rette; ther epther att motte bliffue bethallitt och fornøyett, huis hun och hindis Frender forschreffne thin Søn laantt och forstrachtt haffuer mett Schade och Omkostning, — thett haffuer thu aff hindis hoesliggende Suplicatz wiidere att forfare. Och eptherdi wij schyldig ere for Gud thend Wdlendische och Fremmitt saa well som thend Indlendische att handthaffue och hielpe, huis Loug och Rett er, och therfor ingenlunde wille, att nogen sig vden wor Riige och Lande schulle haffue att becklage hoes osz att were ladett rettisløsz, møgitt mindre att thett schulle ephtersigis, att saadan Lettferdighett, som thin Søn begyntt och anmoditt haffuer, eblantt thennom, som adelig Standis ere, vdi wor Riige schulle were och liidisz, huilchett mangen erlig Adelsmand, som theris Ehre, Lempe och adelig Thilbørlighett bedre wille haffue vdi Achtt, och thette gantze Riige schulle till Foracht och Eptherthalle vndgielde noch høre, tha ere wij aff the Aarsage endelig foraarsagitt och alffuorligenn thilsindtz ingenlunde att lade hinde hielp- eller rettisløsz. Thi bede wij thig och wille, atthu thilholder thin Søn, att hand strax uforsømmelig sig hiid begiffuer och enthen sig epther sin Echteschabsplicht indstiller hoes sin Høstrw och sig ther epther, som hand adelig loffuitt, erlig forholder, eller och thu mett hannom och hand mett thig ere forthenckt hinde vdi alle Maade att thilfritzstille och giøre aldelis klagløs. Saa framptt thett icke scheer, wij tha icke schulle were foraarsagitt hinde

att meddeele andre Middell thill Retthe, som wij aff Øffrighedzs Embitt plichtig ere, och wij thett emod thig och forschreffne thin Søn att forethage som mett thennom, ther osz, wor Skriffuelsze och Retten icke haffue achtit och ansehett. Huor thill thu mett hannum haffuer ether wist att forlade och ether ther epther att rette. Befallendis etc. Actum. Kroneborg XXXII (ɔ: 22) Augusti Aar 1586."

Jørgen Daa lod sig dog ingenlunde forbløffe af dette Brev; kun nogle faa Uger efter mødtes han med Vinike for Kongen paa Retterthinget, som da holdtes paa Antvorskov Slot; det var den 12. September. Dommerne her vare foruden Kongen selv Cantsleren Niels Kaas, Marsken Peder Gyldenstjerne, Admiralen Peder Munk, Rentemester Christoffer Walkendorf samt Rigsraaderne Steen Brahe og Hak Ulfstand og endelig Rigscantsleren Arild Hvitfeld; sandelig en underlig Domstol i denne Sag, thi skjøndt Datiden mindst af alt kan bebreides en særlig Forkjærlighed for den ugifte Stand, saa var ved et besynderligt Tilfælde af alle disse Herrer kun Kongen, Peder Munk og Steen Brahe selv Ægtemænd; alle de andre vare gamle svorne Pebersvende, og de kunde saaledes, deres øvrige fortræffelige Egenskaber ufortalte, ikke antages at være særlig sagkyndige i Ægteskabsanliggender. I dette Tilfælde var det altsaa dobbelt nødvendigt, at der, som sædvanligt ved Forhandlingen af Sager af denne Natur, var tilkaldt Mænd af den høilærde Stand, nemlig ved denne Leilighed Dr. Anders Lemvig, Rector ved Universitetet, Dr. Poul Madsen, Superintendent, Dr. Anders Lauridsen, Professor theologiæ, og Magister Christoffer Knoff, Kongens Hofprædikant. For denne høitidelige Forsamling af fremragende og ansete Mænd gjensaae Vinike altsaa sin troløse Ægtefælle; men han kom ikke alene, hans Fader ledsagede ham, og det var Faderen,

som heelt og holdent førte Ordet paa hans Vegne. Heller ikke Vinike var mødt alene, hun havde medbragt en Fuldmægtig, men da Dommen ikke angiver hans Navn, lader det sig ei afgjøre, om han var en Landsmand af hende eller kun en Tolk, der skulde hjælpe hende at følge Retsforhandlingerne; thi saa vidt skjønnes kan, talte Vinike selv sin Sag for Retten. Dommen viser, at hun ikke har ført den ilde, især naar hensees til, at de detaillerede Undersøgelser og temmelig nærgaaende Spørgsmaal, som Dommerne her maatte tillade sig, vel vare skikkede til at forvirre og nedslaae en ung, ærbar Kvindes Sind.

Vinike anklagede altsaa Herluf Daa for, at han offentlig og efter hendes Lands Sædvane havde trolovet og fæstet hende til sin ægte Hustru, men nu siden mod al christelig Lov og Ret og sit eget udgivne Brev og Segl ikke vilde holde sit Ægteskabsløfte og Pligt; hun fremlagde for Retten den lovlig forkyndte Stævning, de to Erklæringer af Borgermester og Raad i Enckhuysen og Horn samt Herlufs eget Trolovelsebrev.

Jørgen Daa indrømmede paa Sønnens Vegne, at denne havde udfærdiget dette sidste Brev, men det var skeet i hans umyndige Aar, hvorfor Jørgen mente, at det i Grunden slet ingen Magt burde have; dog forlangte han ingenlunde, at Brevet skulde rykkes, tvertimod, Sønnen skulde holde det, men kun ikke anstille nogen anden Trolovelse eller Vielse, end skeet var, saaledes at Herluf skulde annamme Vinike til sig efter sit Brevs Indhold og ikke tage nogen Anden, imedens hun levede, men rigtignok ikke holde hende som sin ægte Hustru, efterdi Brevet kun formeldte, at han skulde tage hende til Hustru, men ikke formeldte til ægte Hustru(!). Desuden an-

førte Jørgen Daa, at det i Nederlandene gik anderledes til med Trolovelse og Ægteskabssager, end som skeet var i dette Tilfælde, hvilket han meente at ville gjøre beviisligt, ifald Retten vilde give ham en vis Dag og Tid dertil; men han beraabte sig i den Anledning ikke paa noget bestemt Vidnesbyrd, ligesom han heller ikke selv begjærede Udsættelse for at skaffe et saadant tilstede. Endvidere hævdede han, at de ikke efter sædvanlig Skik vare præstegivne, og beraabte sig paa den Forordning, som nylig var udgaaet om Ægteskabssager (Ordinantsen af 19. Juni 1582), og da navnlig paa følgende Artikler: „skal og den hemmelige Trolovelse intet holdes, som er skeet foruden deres Villie, hvilke de ere undergivne, som ere Forældre eller Andre, som ere i Forældres Sted, fordi den Ære og Leilighed udkræver Gud udi det 4. Bud, dog dersom der findes slige Vilkaar paa Færde, at Forældrene ikke have nogen skjellig eller lovlig Aarsag det at forhindre, da skal deres Forbud eller hvis Forhindring, de derudinden ville gjøre, intet have paa sig. Sammeledes skal ikke heller holdes Trolovelse, som skeer udi Drukkenskab, udi nogens umyndige Aar, ikke heller om En er ikke ved sin rette Fornuft og Forstand. Saa skal ikke heller agtes eller for fulde ansees hvis hemmelige Bepligtelse- eller Trolovelsebrev, som Nogen giver hverandre indbyrdes.“ Da desuden dette altsammen var skeet udenlands, skød Jørgen sig ogsaa ind under Keiserretten, der formelder, at Ingen skal være sin egen Værge eller fuldmyndig, før han er 25 Aar gammel; og med Hensyn til det, som i Horn var passeret, da erindrede han om, at dertil var Herluf bleven saa godt som tiltvungen, efterdi han der var fængslig anholden; og sluttelig paastod han, at Vinike videre havde suppliceret, end hun kunde gjøre

beviisligt, ifald det maatte blive stykkeviis forhørt. Men alle disse Paastande og Henviisninger bar dog lige saa ringe Frugt som Jørgens fiffige Adskillelse mellem Ordene „Hustru“ og „Ægtehustru“, thi den paa Retterthinget afsagte Dom kom til at lyde:

„Efterdi der findes Herluf Daas eget Brev og Haandskrift, udi hvilket han forskrevne Vinike Villumsdatter haver sig trolovet at leve og døe med og aldrig at skilles ved uden ved Døden, der han hende og endnu aldeles haver været ubevaret, som han og selv personlig tilstod; han og, adspurgt, ikke heller haver vidst hende nogen nærlig Sag at tillægge, hvorfore de kunde skilles ad; og saadanne hans Forpligt haver efterfulgt legemlig Omgængelse; saa og om samme Sag og Giftermaalshandel findes udi Holland udgivet adskillige Breve, dennem lovligen efter den Lands Viis, Skik og Vane at være sammen kommet, vide vi ikke derimod at sige; men efterdi Hver er pligtig til at holde sit Brev, Segl og Haandskrift, da bør forskrevne Herluf Daa efter hans udgivne Brevs Lydelse som en Riddermandsmand sit Brev at fuldgjøre og fuldkomme og hende at have som hans ægte Hustru, ikke at forlade, men leve og døe med og ikke som nogen Bislopperske, og med hende tilbørligen at omgaaes, som en ægte, god Mand bør at gjøre. Men hvis saa er, at forskrevne Jørgen Daa eller hans Søn Herluf Daa formene samme Ægteskabs Proces ikke at være dreven eller fuldgjort efter den Skik og Vane, som udi Holland og paa de Steder holdes, da hannem at søge sin Sag der og med Retten at udføre og at hænde Lov efter den Lands Vane. Og skal forskrevne Herluf Daa, om han eller nogen paa hans Vegne paa mangler inden dette og SS. Philippi og Jacobi Dag førstkommende, næst efter dette Brevs Dato

regnendes, udføre hannem sin Tale, eller skal det blive en stille og kvær Sag, hvorpaa han skal være forpligtet at stille hende eller Os paa hendes Vegne nøiagtig Forvaring". [1])

Vinike havde saaledes vundet sin Sag, men hvis hun paa denne Dom har bygget et Haab om, at nu vare hendes Trængsler forbi, saa blev hun paany sørgelig skuffet. Havde hun end ved Retsforhandlingen vundet sine Dommere for sig, har maaskee endogsaa Synet af hende paany gjort et saa stærkt Indtryk paa hendes svage Ægtefælle, at han i Smug eller aabenlyst efter Dommens Afsigelse har fornyet Samlivet med hende, hvad der vel ikke med rene Ord siges i mine Kilder, men hvorom der haves det meest talende Vidnesbyrd i den Omstændighed, at Ægteparret det følgende Aar fik en Datter; saa var der dog Een tilbage, som hun ingenlunde havde vundet, og han havde et langt stærkere Tag i hendes Husbond; denne Ene var Jørgen Daa, og ligesom han under Retsforhandlingerne heelt og holdent havde ført Ordet for sin Søn, saaledes var det ogsaa ham, som strax efter Dommens Afsigelse ved nye Paafund søgte at berøve Vinike Frugterne af hendes Seir.

Foreløbig anstillede dog Jørgen Daa sig, som om han gav tabt. Der blev sluttet et Forlig mellem Parterne, af hvis Vilkaar kun det kjendes, at Vinike forpligtede sig til at følge Herluf udenlands, ifald han maatte blive tilsinds at forsøge sin Lykke i fremmede Lande. At denne tilsyneladende naturlige Bestemmelse gjemte en Snare, anede Vinike vel neppe dengang, men det var ogsaa kun Hensyn til Fremtiden, der fik Jørgen Daa

[1]) Herredags Dombogen XII Fol. 62 ff.

til at stille denne Betingelse, thi foreløbig laae hans Planer nærmere ved Haanden. Foregivende, at han agtede at efterkomme den afsagte Dom og holde hende ærlig, som det anstod hans Søns Hustru, skikkede han Bud til Vinike, at hun skulde komme til ham og tage Ophold paa hans Gaard Snedinge, og den godtroende Vinike begav sig da afsted kun i Følge med sin Tjenestepige. Men ved Ankomsten dertil fik hun en ganske uventet Modtagelse, idet Jørgen Daa strax lod hende indespærre i et Kammer, jagede hendes Tjenestepige bort og afbrød al Forbindelse mellem Vinike og Omverdenen, som det nedenfor vil sees. Hvor Herluf dengang var, vides ikke, dog neppe paa Snedinge, og han har maaskee saaledes ikke været directe Medskyldig i den Behandling, hans Hustru fik. Tvertimod ligger det nær at antage, at Jørgen Daa netop har opdaget, at Herluf var ved at slippe ham ud af Hænderne, og at han derfor for en Tid har afbrudt al Forbindelse mellem ham og hende. Ved sin ublide Behandling af Vinike har Jørgen Daa sagtens tilsigtet, at hun skulde faae nok af det fine Svogerskab, som hun ved sit Giftermaal var kommen i, og derefter af egen Drift forlade Landet; det antydes dog ogsaa, at Jørgen, da han nu eengang havde hende i sin Magt, ikke vilde vige tilbage fra nogensomhelst Voldsomhed imod hende for at naae sit Maal. Men atter krydsedes hans Planer ved Vinikes Snildhed og hendes eiendommelige Gave til at vinde Venner overalt. Uagtet alle Breve til og fra hende bleve overlæste af Jørgen Daa og hun ikke fik Lov til at see andre Mennesker end Jørgen selv, hans Hustru og Døttre, lykkedes det hende dog at faae indgivet en Klage til Kongen, hvori hun skildrede den eiendommelige Maade, hvorpaa Jørgen Daa fuld-

gjorde en kongelig Retterthingsdom. Det er næsten ubegribeligt, hvorledes Vinike har faaet denne Klage indgivet; man maa nærmest antage, at en af Døttrene har hjulpet hende enten af Medlidenhed med hendes ulykkelige Stilling eller af Nag til Broderen, der i alt Fald senere viste sig at være en mindre god Broder. Derimod sees det ikke, at hendes egen Slægt i Holland har ydet hende nogen Haandsrækning eller overhovedet taget synderlig Deel i hendes senere Skjæbne. Der indløb rigtignok en Klage fra dem, der kom til Kongen omtrent samtidig med Vinikes; men den androg nok kun om Kongens Bistand til at erholde en Pengesum, som hendes Stiffader havde tilgode hos Herluf Daa.

Vinikes Klage fandt som sagt Vei til Kongen, og et nyt, endnu mere charakteristisk Brev til Jørgen Daa udgik derefter fra Gjedsergaard paa Falster under 19. October 1586. Det lød saaledes:

„Jørgen Daahe fich Breff, sin Sønn Herloff Daahe etc. anrørendis, vt sequitur.

Frederich etc.

Wiid, att thin Søns Høstru haffuer vnderdanigst klaglig ladit giffue osz thilkiende, att som thu hinde schall haffue ladit henthe thill thin Gaard Sneding mett thend bescheed och Forthrøstning, att thin Søn wor Dom schulle eptherkomme och haffue och holde hinde for sin echte Høstrw, som thett thilbørligt (er); tha schall thu hinde haffue ladett indsperre vdi ett Kammer och foriagit hindis Thienistpiige fra hinde, och end dog hun nu siiden maa haffue samme hindis Thienistepiige hoes sig, skulle i dog hinde formene att schicke hinde nogenstedtz fra sig vdi sin Ehrinde och schall holde och spisze hinde enlich vdi samme Kammer, saa hun icke maa komme thill nogen, icke heller nogen thill hinde, vden att en thin Døttere vnderthiiden gaar thill hinde. Naar hun och will schriffue nogit fra sig, skall hun thett icke maa giøre, vden thett thil-

forn offuersehes. Thizligest huis Breffue hinde thilschriffuis, schulle opthagis och leszis, før end hun thennom maa bekomme, och i alle Maade saa holdis mere som thin och thinn Søns Fange end som hans echte Høstrw. Nu kunde wij icke wiide, huad thu for Thancke thig thilsinde thager, atthu vdi saa Maader willd sette osz Briller och Woxnesz paa, wor och wore elskelige Riigis Raadtz Dom, som wij mett thennom dømptt och affsagdt haffuer, osz och thennum thill høgiste Spott och Forachtt, i thett thu forschreffne thin Sønne Høstru haffuer fordritt och ladett henthe vdi thin Husz och ladett thig emod hinde och Alle liude och fornemme, som thin Sønn hinde schulle haffue och holde som sin echte Høstru och wor Dom i alle Maade schulle bliffue eptherkommitt, och liigeuell Inthett minder end thett anseher, men mere hinde liigere en Fange och Wdedische end nogen erlig echte Quinde schall lade holde; kunde och well erachte, att eptherdi thu thig saadant fordrister och vnderstaar, emeden wij ere endnu saa ner werendis, att wij kunde spørge om thin Forholding, skulle thu, nar wij wiidere ware forreigszet, thig thill ydermere emod hinde lade forløste, som thin Huszfolck thennum och nochsom schulle lade høre och formercke mett saadan Thruszill. Och wille wij thig ther om icke forholde, att wij thett aff thig eller Ingen wille liide, atthu wor och wor elskelige Riigis Raadz affsagde Dom och Sententz schulle haffue och holde for thin Spill och Spott, och thersom thu eller thin Søn endelig thencker att wille were the første, thett giøre schulle, wille wij och were forthencktt thill, thett ether saa att wedergiøre, att alle Eptherkommende ther wid schall haffue Exempell saadant sig att vndtholde. Huorfore wij thig her mett aduarit haffue wille engang for alle, attu er forthencktt vdi mett thin Søn och thin Søn mett thig hannum att lade haffue och holde forschreffne sin Høstrw vdi thend Ehre, Achtt, Wirde och Standt, som en erlig echte Quinde bør att holdis, och som wor Dom hannum thilholder. Saa frampt thett icke schier, men ydermere Klage ther om for osz indkommer eller wij andre Maade anderledis ther om forfare, tha maa thu wiide, att wij icke allene wille haffue mett thin Sønn att giøre som thend, osz,

wor och wor elskelige Riigis Raadz Dom haffuer hafft for Spott och Forachtt, men och mett thig, mett huis Raad och Forarbeding wij wiide Saadantt att schie, och wille finde Raad, ether bode att schaffe och forordne paa the Steder, som i schall haffue Thiid ether thill bedre Sind och Fornufftt att betencke, huor thill thu nu wist maa haffue thig att forlade. Thett haffuer och thin Sønne Høstruis Suager osz ladett giffue thilkiende, huorledis att hand aff hindis Steffader er fuldmechtig giortt att indfordre 382 Gylden, som thin Søn hannom schyldig er epther sin Breff och Segell, begerendis therfore wor Forschrifft thill thig, att hannum samme Pendinge maa bliffue fornøyett; thi bede wij thig och wille, attu retter thig selff therudinden, forschreffne Pendinge paa thilbørlig Fuldmacht och Quittering att bethalle, saa the thennom ther om icke schulle haffue for osz att beklage. Ther mett schier wor Wilge och Befalling, huor epther thu thig wilt haffue att rette. Actum Giedtzgaard thend 18. Octobris Aar 1586.“ [1])

Hele dette Brevs Indhold og Tone, ligefra den meget sigende Udeladelse af den ellers sædvanlige Indlednings Hilsen „Vor Gunst tilforn“, viser noksom, hvor levende en Deel Kongen tog i Vinikes Skjæbne. Jørgen Daa har heller neppe et Øieblik tvivlet om, at aabenbar Ulydighed imod det vilde være utilraadelig, og der indtraadte derfor en kjendelig Forbedring i Vinikes Kaar. Sin Tjenestepige havde hun alt faaet igjen til sin personlige Opvartning; herefter fik hun Adgang til Jørgen Daas og hans Hustrus eget Bord og blev i det Hele behandlet som et Familiemedlem.

Men derfor gav Jørgen Daa ikke tabt; kun valgte han nu en anden Vei, og Kongen har aabenbart kjendt sin Mand meget nøie, eftersom han i Brevet udtaler den Formening, at det kun var hans Nærhed, der beskyttede Vinike mod yderligere Overlast; thi Jørgens nye Plan

[1]) Sjæll. Tg. 1586 Fol. 96.

gik netop ud paa ganske at unddrage Vinike al Bistand fra Kongens Side ved at lokke hende ud af Landet. Men hertil var Herluf Daas Hjælp fornøden, og derfor fik han atter Lov til at optræde paa Skuepladsen. Herluf kom altsaa til Snedinge med den Besked, at han nu agtede at drage til England for at søge sin Lykke der, og opfordrede sin Hustru til at følge med sig derover. Vinike gjorde neppe store Vanskeligheder herimod. Deels havde hun jo ligefrem forpligtet sig dertil, deels var Samlivet med hans Frænder paa Snedinge sikkert alt andet end behageligt, og endelig har hun vel tænkt, at naar hun og Herluf først bleve alene i et fremmed Land, hvor Ingen behøvede at faae at vide den Forskjel, som var imellem deres Byrd, saa skulde det nok lykkes hende ganske at knytte sin Husbond til sig. Saa reiste de da til England, men hvilke Forhaabninger Vinike end kan have knyttet til denne Reise, saa viste det sig snart, at den kun vilde bringe hende nye Skuffelser og nye Sorger. Kort efter Ankomsten forandrede Herluf sin Opførsel imod hende; han viste hende mere og mere Ligegyldighed, fortalte vidt og bredt, at hun var af ringe Kjøbmandsstand og ikke adelbaaren som han, at de ikke vare lovlig viede sammen osv., og sluttelig havde han den Frækhed at indstævne hende for en geistlig Domstol, for Erkebispen af Canterbury, og forlange den i Danmark imellem dem afsagte Dom underkjendt, ligesom han endelig unddrog sig alt Samliv med hende.

Den stakkels Vinike stod saaledes atter ene og forladt i et fremmed Land, denne Gang ovenikjøbet i en lidende, høifrugtsommelig Tilstand; men desuagtet optog hun ogsaa her Kampen med den beundringsværdigste Energi. Raadsnar valgte hun samme Vei som i Dan-

mark, at tye til Landets Overhoved. Altsaa henvendte hun sig til Dronning Elisabeth, og hendes yndefulde Optræden og ulykkelige Skjæbne vakte hos Dronningen en ligesaa levende Medfølelse og Interesse for hende, som Vinike i Danmark havde fundet hos Kong Frederik II. Dronningen befalede sin Cantsler i Forening med Erkebispen at undersøge Forholdet imellem Ægtefællerne og navnlig tage nøiagtig Borgen af Herluf, at han ikke vilde forlade England, forinden hans for Erkebispens Domstol svævende Retssag var afgjort.

Destoværre savnes Actstykkerne til denne Retssag; det kan ikke sees, hvornaar den er anlagt, hvornaar Dommen er afsagt, ja hvad værre er, det lader sig end ikke med Vished afgjøre, om det virkelig var Herluf, som havde indstævnet Vinike; thi Dronning Elisabeth, der dog i det Stykke burde være vel underrettet, udtaler, som det nedenfor vil sees, at det er hende, som i Anledning af Vinikes for hende fremførte Besværing har befalet Erkebispen og Cantsleren at undersøge, om Ægteskabet var lovligt; men saaledes forholder det sig dog neppe, thi fra dansk Side bebreides det senere netop paa det Stærkeste Jørgen og Herluf Daa, at denne Sidste har formastet sig til at appellere en af Kongen og Rigsraadet afsagt Dom for en fremmed Domstol, imod hvilken Beskyldning disse ikke fremføre den ringeste Benægtelse eller Undskyldning. Om den engelske Retssag vides der kun, at den sluttelig fik samme Resultat som den danske, idet Herluf blot opnaaede at faae en ny Dom for, at han og Vinike vare lovlig viede og rette Ægtefolk. Men alt forinden, saasnart han mærkede, at Processen begyndte at tage en for hans Øiemed ugunstig Vending, havde Herluf Daa forladt England, ladende i Stikken

ikke blot sin Hustru, der imidlertid var bleven Moder til en Datter og nu selv maatte skaffe Penge til at betale deres Herberge, lange Ophold i England og Udgifterne ved sin Barselfærd, men ogsaa de Mænd, der havde sagt god for hans Tilstedeværelse i England og som nu maatte bøde en stor Sum Penge. Til disse hørte maaskee en vis John Paulsen, som ifølge et Brev fra Dronning Elisabeth til Kong Christian IV af 3. Sept. 1589 var bleven kastet i Fængsel i England paa Grund af Forløfter for Herluf Daas Gjæld[1]).

Men Vinike havde nu saa meget mere Grund til ikke at opgive Kampen, som den fremtidig ikke blot gjaldt om at sikkre hendes egen Fremtid, men ogsaa om at betrygge hendes lille Datters, og hun var derfor strax betænkt paa at følge efter sin utro Ægtefælle. Rigtignok saae hendes Udsigter i Danmark nu mindre lovende ud end nogensinde, idet hendes Beskytter, Kong Frederik II, var død og hans Efterfølger paa Thronen kun var et Barn; hun maatte altsaa være belavet paa, at hendes Svigerfader med endnu større Dristighed end hidtil vilde optræde fjendtlig imod hende, og hvad Hjælp hun kunde vente af sin Ægtefælle, havde hun havt Beviser nok paa. Hun maatte altsaa nærmest haabe paa, at Regjeringsraadet i dette som i Andet, saavidt muligt, vilde følge den afdøde Konges Fodspor, og derfor tilskrev hun først dette Raad en Fremstilling af, hvad der var passeret i England, og det viste sig snart, at Regjeringsraadet, af hvis fire Medlemmer de tre, Niels Kaas, Peder Munk og Christoffer Walkendorf, havde været iblandt hendes Dommere i sin Tid paa Antvorskov, endnu bevarede hende i vel-

---

[1]) Geh. Arch. Breve fra Dronning Elisabeth Nr. 75.

villig Erindring og med Iver tog sig af hendes Sag. Hendes skriftlige Henvendelse til Raadet var nemlig tilstrækkelig til at foranledige følgende Brev, der i Form og Tone ikke stod tilbage for de Breve, Jørgen Daa havde modtaget fra den afdøde Konge.

„Jørgenn Daa fich Breff, hans Søn Herloff Daa anrørindis, som haffde throloffuit thend Nederlendische Quinde, vt sequitur.

Christian etc.

Vor Gunst thillforn. Wiid, att som en Quinde, wid Naffn Weinicke Willomsdatter, guod Thid siden forledenn, før end Gud alldmechtigst kallditt thend stormechtigste, hogborne Første och Herre, Her Friderich thend Anden, Danmarckis, Norgis etc. Konning, wor kiere Herre Fader, salig och hoglofflig Ehuekommelsze, haffuer for hans Kierlighett wnderdanigstt bode schrifftlig och mundtlig klagligenn andragitt och thillkiende giffuitt, huorledis at thin Søn Herloff Daa haffde hinde throloffuit wdi Holland thill sinn echte Høstru epther thend Schick och Ordning, som ther wdi Landitt seduanligtt er, och nogen Thid ther epther er dragitt fran hinde hid ind wdi Rigett och sinn Echteskabs Plichtt icke haffuer willd hollditt, men hinde aldelis wille forlade, och hun therfore hosz hogbemelte wor kiere, salig Her Fader om Befordring thill Rette haffuer wnderdanigst anhollditt, saa att hans Kierlighett epther slig hindis inderlig Klage haffuer indsteffnitt hannom och hinde for sig och nogle wore ellskelige Rigens Raad och the Hoglerde wdi Rette, och tha er Dom gangen och the dømptt thillsammen wdi Echteskab, som samme Dom widere formelder, — tha komme wij nu wdj Forfaring aff huis, forschreffne Weinicke Willomsdatter wor thilforordnide Regerings Raad haffuer thillschreffuitt, huor aff wij haffue befallit thig her hosz enn Copie att schulle thill schickis, huorledis forschreffne thinn Søn, sidenn hand hinde med listige och bedrechlig Ord haffuer lockitt med sig her aff Rigett, inthett mindre haffuer ansiett end hogbemelte wor kiere, salig Her Faders Dom, medenn aldelis ther emod sig ganttzs wthilbørlig emod hinde beuist och forholldenn, hinde for Retten indfordritt wdi Engelland, først

for Biskopen aff Canterberg och siden ther fra ind for Hoff-retten appellieritt, menindis sig ther anden Sententz emod hogbemelte wor kiere, salig Her Faders Dom att wille erhollde, huilcken hans wbluferdig och wbeskemmit Dristighed wij ingenlunde wille haffue hannom skenckitt, meden thill sin Thid thilbørligen wide hosz hannom, att hand som en thette Riges Wnderdan schulle sig wnderstaa emod hogbemelte wor kiere Her Faders Dom, hans Kierlighett thill største Spott och Forachtt och thette lofflig Konge Rige, hans rette Federneland, thill merckelig Hon och Fornid, for anden Rett och Dommere att apellere, enddog hogbemelte wor kiere, salig Her Fader saa well som och icke heller wij mere end nogen wore Forfedre, fremfarne Konninger wdi Danmarck, icke kiende nogen Keiszer, Konge eller anden Potentat offuer osz eller for Offuerdommere wden Gud aldmechtigste allene. Och eptherti wij formercke, att hand dog thill Offuerflod ochsaa ther wdi Engelland for Retten, som hand haffuer apellieritt, er thilldømptt forschreffne Weinicke Willomsdatters Echtemand at bliffue och med Retten at bør thillholldis thill samme Stand och Plichtt med hinde, som thu sielff aff hoszliggende Wdschrifftt aff nøigachtig Widisze aff thend Dom, ther om wdi Engelland thennom emellom gangen er, haffuer att fornemme, tha bede wij thig och wille, attu thill thencker forschreffne thin Søn endeligen at thillholde sig epther forschreffne Domme att rette och hinde att haffue och holde for sinn echte Quinde och beuisze sig emod hinde, som thett hannom bør epther saadan hans Plichtt, saafremptt wij icke schulle foraarszagis aff ydermere Klage herudinden thill anden Middell emod hannom at lade foretage, wid huilcke hand kand bliffue holden thill thett, som christeligtt, billigt och rett er. Wij wille dog icke thes minde osz haffue forbeholditt thill sin Thid huis Thilltale, wij kunde haffue thill hannom for thend Spott, Spiid och Forachtt, hand hogbemelte wor kiere, salig Her Fader och osz och Rigett haffuer beuist, wdi thett hand offuer hans Kierlighettzs och Rigens Raadtzs och the Hoglerdis Dom och Sententzs haffuer wdi samme Sag for andre Dommere appelleritt. Her epther thu

thig wille wide att rette. Ther mett etc. Actum Kiøbenhaffn thend 21. Aprilis Anno 1589." [1])

Dengang var Vinike selv endnu i England, hvor hun udvirkede et Brev fra Dronning Elisabeth til den unge Konge Christian IV, dateret 29. Juni 1589, af følgende Indhold. En dansk Adelsmand „Herloff Daa" var for to Aar siden kommen til England med sin Hustru „Venekina Williamsaa", en hollandsk Kvinde, men forlod hende meget snart, foregivende, at han havde aldrig været lovlig viet til hende, skjøndt den eneste Grund, han havde hertil, var, at hendes Rang ikke var liig hans egen, da hun var af Kjøbmandsslægt. Hustruen havde da klaget til Dronningen, som overdrog Erkebispen af Canterbury og sin Cantsler at undersøge Sagen, og disse toge da Borgen af Herloff Daa, at han ei vilde forlade Landet, før Sagen var afgjort. Ægteskabet var derefter bleven befundet lovligt, saa meget mere som det alt var bleven undersøgt af Kong Frederik II og af Kongens Retterthing og dømt ved Magt, men forinden var Daa vendt tilbage til Danmark uden sin Hustru. Dronningen udtaler derpaa Ønsket om, at Kongen vil sørge for, at Parterne blive forenede, i Særdeleshed da, forinden Husbonden forlod England, en Datter er bleven født, som i høi Grad ligner ham af Aasyn. Brevet slutter dernæst med den foran omtalte Udtalelse om, at Hustruens ringe Fødsel synes at opveies ved hendes Sæders Adel og Ynde („certo conjux generis sui tenuitatem morum nobilitate et lepore compensare videtur"). [2])

Vinike har vist selv været Overbringer af dette Brev, i alt Fald begav hun sig nu til Danmark. Her henvendte

---

[1]) Sjæll. Tg. 1589 Fol. 144 f.

[2]) Geh. Arch. Breve fra Dronning Elisabeth Nr. 72.

hun sig ikke blot til Regjeringsraadet, men hun søgte ogsaa til Enkedronning Sophie, der strax tog sig af hendes Sag og tilskrev Regjeringsraadet et Brev, hvori hun foreholdt Raadet, at det var dets Pligt i Kongens umyndige Aar at drage Omsorg for, at hans afgangne Faders Domme bleve efterkomne. Og saa fik da Jørgen Daa en ny og endnu skarpere Paamindelse saalydende:

„Jørgen Daa fick Breff, hans Søn Herluff Daa anrørendis, vt sequitur.

Christian 4.

Wor Gunst tilfornn. Viid, att thend stormegtige, høgbornne Førstinde, Frøicken Elizabeta, Engeland, Franckeriige och Hibernne landtz Drotning, wor kiere Fencke, haffuer osz tilschreffuit met thin Søne Hustrw Winicke Willomsdatter, huorledis att de samptligen nu tho Aar siiden forleeden er kommen ther wdj Engellandt, och som thin Søn strax haffuer begynt att lade sig mercke wdi Wuillighed moed forschreffne sin Hustrw, hinde fra sig forskut och søgt Middel att schillies fraa hinde, skal Sagen werre indfodrit for Erckebispen aff Cantaber, och ther gangit Dom, siiden din Sønn er emoed sin Forplickt och Tilsauffn wdniigit, thennom Ectefolck att werre och bliffue, huorfor høgbemelte Drotning aff Engelland for forschreffne thin Sønne Hustru Winicke Willomsdatter begierer aff osz, at wij hannom wille tilholde de Domme, emellom thennom bode her wdi Riigit och wdi Engeland er gangen, at holde och epterkomme och hinde at tage til sig och haffue som sin rette Ectehustru, som du aff Copie aff hindis Kierlighets Schriffuelsze til osz, her huosz følgendis, haffuer at fornemme. Saa kunde wij osz icke nocksom forundre, aff huad wbluferdig och vbeskemmit Dristighett forschreffne din Søn sig haffuer vnderstanden at søge andre Domme offuer thend Dom, wor kiere Her Fader, salig och høglofflig Ihukommelsze, med nogle Riigens Raad och de Høglerde emellom hannom och forschreffne hans Hustrw Winicke Willomsdatter dømpt haffuer, huilckett wij och ingelunde wille haffue hannom skenckit, meden til sin Tiid tilbørligen viide huosz hannom, at hand

schulde emoed hogbemelte vor kiere Her Faders Dom, hans Kierlighet til største Spott och Foracktt och thette loffiige Kongeriige, hans rette Federneland, til merckelig Haan och Forniidtt, for anden Rett och Dommere appellere, endog hogbemelte wor kiere Her Fader, saa wel wij icke heller meere end nogen wore Forfedre, fremfarnne Konger wdj Danmarck, icke kiende nogen Keyszer, Konge eller anden Potentat offuer osz eller for Offuerdommere wden Gud almegtigste allenne. Tisligeste giiffue wij ochsaa thig aff huoszliggende Copie att forfare, huis stormegtige, hogbornne Førstinde, wor kiere Frw Moder, haffuer wor elskelige forornede Regieringsraad tilschreffuit for forschreffne thin Søne Hustru Winicke Willomsdatter. Tha epterdi forschreffne din Søn nu icke allenne her vdj Riiget formedelst hogbemelte wor kiere Her salige Faders Dom, offuer huilcken osz billig bør, som wij och icke heller wille wnderjade, tilbørligen at holde, er tildømpt forschreffne Winicke Willomsdatter at haffue for sin Ectehustrw, meden ocsaa end ydermeere haffuer vdj huoszliggende Kongeriiger kundgiort sin Letferdighed, att hand allene, som vdj hogbemelte Drotning aff Engelland Schriffuelsze formeldis, for thend Schyld, hun icke aff Stan och Biurd er hans Liige, thet hand tilforn haffde burd at betencke, søger att schillies fra hinde och ingen thilbørlig Sag eller Beschyldning haffuer emoed hinde vdj noger Maade och therfore atter till Offuerflod vdj Engelland ere dømpt Ectefolck tilsammen att werre och bliffue och met Retten burde att tilholdis sin Ecteschaffs Plickt at holde, som Du wiide(re) aff Copie aff samme Dom, her huosz ligger, haffuer at befinde; oc epterdj wij formedelst hogbemelte wor kiere Fru Moders som oc Drotningens aff Engellandts Schriiffuelsze anlangis och erindris om wor Øffrighettspligt, att wij hinde til thett, christeligt och ret er, wille hielpe och hantheffue; tha bede vij thig och wille, attu endeligen er fortenckt wdj forschreffne din Søn, thersom hand er tilstede her wdj Riigit. ther til at holde, at hand strax anammer til sig forschreffne sin Hustru oc bliiffuer huosz hinte och haffue och holde hinde. som hand sin Ectehustru bør at holde. Thersom hand endnu icke er her wdj Riiget, attu da hannom hiem forskriiffuer, at

hand sig der epter til sin tilbørlig Eckteschabspligt huosz hinde indstiller, och midlertiid hinde som din Sønehustrw met tilbørlig Wonung och Wnderholding forsørger, at hun med sit Barn maa haffue en erlig Ophold och icke foraarsagis sig ydermeere for osz at beklage, ansehendis, attu hinde som rette Ectehustru billiger hielper och wnderholder, end du hannom til hans letferdige Affuigelsze fra sin Ecteschabsplickt med zehr och Thering forstrecker. Saa framt thett icke scheer, och hun sig ydermeere for osz beklagendis vorder, wij tha icke schulde aarsagis att tencke til de Middell, ved huilcke baade du och thin Søn kunde bliffue holdenn ved thett, som christeligt, louglligt oc tilbørligt er. Her epter du thig wiide at rette. Ther med scheer wor Wilge oc aluorlige Befalning.

Haffnia thend 12. Septembris Anno 1590 (ɔ: 1589)." [1])

Men havde Jørgen Daa tidligere nølet med at efterkomme den afdøde Konges Domme og Befalinger, saa var han nu ikke bange for at vise aabenbar Ulydighed. Han svarede Raadet kort og godt, at han vidste sin Søns Hustru Intet til Villie og meente at have fortjent bedre af den afdøde Konge og af Raadet end saadanne Skrivelser.

Man skulde nu have ventet, at der ligeoverfor en saadan Gjenstridighed var bleven grebet til de „andre Midler", hvormed Jørgen Daa gjentagne Gange var bleven truet; men Regjeringsraadet, der vidste, at det kun i nogle faa Aar vilde være ved Roret, og jo aldrig kunde vide, hvorledes den unge Konge selv vilde stille sig til Sagen, naar han kom til Regimentet, ønskede at undgaae alle Voldsomheder, og det nøiedes derfor med, denne Gang i sit eget Navn, under 26. Sept. 1589 at tilskrive to Adelsmænd, Lave Beck og Claus Hundermark, et Brev, hvori Sagens Gang fra først af refereres, derunder, at Herluf Daa ikke havde agtet Kong Frederik II's

[1]) Sjæll. Tegn. 1589 Fol. 197 ff.

Dom nøiagtig, men i England paany tiltalt og for Rette stillet sin Hustru; men da han ogsaa der fik en saadan Sentents, at de skulde være og blive Ægtefolk, har han heller ikke villet agte denne Dom, men er i Mellemtiden draget fra sin Hustru og har efterladt hende i stor Elendighed i de fremmede Lande, etc. etc. Brevet slutter derefter saaledes:

. . . . Och epterdi wij icke thuiffle, at naar hogbemelte wor allernaadigste wdualde Herre Printz och Konning kommer thil hans Mayestetts myndig Aar icke wille lade sig wel befalde, at mand icke anderledis haffuer acktidt hans Mayestetts Herre Faders, salig och hoglofflig Ihukommelszis, Dom oc Sententz; wij och thett wdi hans Mayestetts wmyndige Aar icke kunde lade paszere, tha bede wij eder wenligen, atti mett thett allerførste wille begiffue eder thil forschreffne Jørgen Daa oc thale mett hannom om ald forschreffne Sags Leiglighed oc thilraade hannom, at hand forordner forschreffne hans Søns Høstrw en nottorfftig oc aarlig Wnderholding, huor mett hun sig wdj hans Søns Frauerelsze kunde wnderholde, erhindrendis hannom oc om allehonde Wleiglighett, som sig ther aff kunde begiffue, thersom hand saaledis hans Søn wdj hans moduillig Forszet wille bifalde. Huilckett wij eder wenligen icke kunde forholde. Haff. 26. Septembris Anno 1589. Subs. Niels Kaasz. P(eder) M(unch), J(ørgen) R(osenkrantz) och C(orfitz) W(iffert)." [1])

Det var nu egentlig forunderligt nok, at Raadet just henvendte sig til Lave Beck og Claus Hundermark, thi den første var Herluf Daas Morbroder og den sidste hans Svoger, og de maatte altsaa antages at være alt andet end uinteresserede Mæglere; rigtignok lod det sig tænke, at disse to Mænd af Hensyn til de kommende Tiders Skifteforhold kunde føle sig opfordrede til at støtte og befordre Vinikes Fordring om Opretholdelse af hendes Ægteskab, men for Øieblikket maatte de jo ligesaa

[1]) Sjæll. Tegn. 1589 Fol. 221 f.

vel som Jørgen Daa opfatte dette Ægteskab som en Vanære for hele Slægten. Der kom da heller ikke nogetsomhelst Resultat ud af deres Forhandling mellem Parterne, om en saadan overhovedet har fundet Sted.

Den utrættelige Kvinde søgte da paany Rettens Hjelp og udtog en Stævning over Herluf Daa til den paafølgende Herredag, som holdtes det næste Aar i Kolding. Men da hendes Sag her den 29. Juli 1590 kom for, fandt Vinike kun for sig Jørgen Daa og Claus Hundermark, der med Eed bekræftede, at Herluf Daa var i Spanien, hvorfor de i Henhold til dansk Lov forlangte, at han maatte nyde sex Ugers og et Aars Varsel, og Sagen blev saa opsat til det følgende Aar[1]).

Felttogsplanen fra Jørgen Daas Side var tydelig nok: Vinikes Udholdenhed eller i det mindste hendes Pengemidler skulde udtømmes ved at forhale Sagen. Regjeringsraadet gjennemskuede aabenbart denne Plan, thi faa Dage efter, nemlig den 13. August, sendtes der en Ordre til Rentemester Enevold Kruse om at betale Vinike 150 Rdl. i tre Terminer til hendes Underhold i det mellemliggende Aar[2]). Disse Penge fik Vinike udbetalt den 14. August, den 23. October og den 18. November[3]); alle tre Qvitteringer ere daterede Kolding og findes endnu i Geheime-Archivet iblandt Bilagene til Rentemester-Regnskabet for 1590. De ere udfærdigede paa Dansk af en af Renteskriverne, men desuagtet underskrevne af Vinike egenhændig paa Hollandsk, hvad der tyder paa, at hun dengang endnu ikke var synderlig bevandret i Dansk,

[1]) Herredags Domb. XIII. Fol. 35 f.
[2]) Sjæll. Tegn. 1590 Fol. 296.
[3]) Rentemester-Regnskab 1590 Fol. 183, 186, 189.

en Omstændighed, der er af Betydning med Hensyn til den det følgende Aar sluttede Contract. Paa den første Qvittering har hun skrevet „Dyz bofen gheschrefen becennd yck Wyniken Wyllems met eyghens hant“, paa de sidste to kun „Wyniken Wyllems myn eygen hant“. Den forholdsviis gode og læselige Haandskrift viser, at hun har faaet en Opdragelse, der fuldstændig kunde maale sig med den, Fleertallet af Datidens danske Adelsdamer nød.

Paa Regjeringsraadets velvillige Optræden overfor Vinike svarede Jørgen Daa ved selv at udtage en Contrastævning imod hende til den følgende Herredag 1591. Her anklagede Jørgen hende for, at hun paa sidste Herredag i Kolding havde ham „i Kongens, Raadets, Adels og Uadels Nærværelse aabenbarlig mod danske Lov og mod al christelig, billig Skjel og Ret uden al tilbørlig Aarsag en Skjelm og Tyv skjeldet og kaldet“, menende hende derfor at burde være den samme, hun havde skjeldet ham for, uden hun ham slig hendes Skjeldsord skjelligen kunde overbevise; i lige Maade tiltalte han hende, fordi hun for nogle Aar siden løgnagtig havde forklaget ham for den afdøde Konge og derved foraarsaget ham en ugunstig og unaadig Herre. Vinike svarede hertil, at Skjeldsordene beroede paa en Misforstaaelse, idet hun havde opfattet en Udtalelse af Jørgen Daa paa Retterthinget, som om han havde skjeldt hende for en Hore, hvortil hun i Hastmodighed havde svaret nogle Ukvemsord, nemlig, at han skulde være en Skjelm og Tyv, til han kunde overbevise hende om sligt. Jørgen Daa benægtede, at han havde kaldt hende en Hore; han havde dengang kun sagt, „at hvorledes hun havde levet med hans Søn, det vidste hun vel“, og dette havde hun besvaret ved at kalde ham en Skjelm og en Tyv, „hvil-

ket var hans Ære, Lempe, gode Navn og Rygte til Forkleining og Foragt, thi han formeente, at han havde fremdraget sit Liv og Levnet saaledes, at hverken hun eller noget ærligt Menneske skulde med Rette kunde eftersige ham Andet, end hvad som en ærlig Mand hør og bør og vel anstaaer, og han meente ogsaa at ville føre det gode Navn og Rygte med sig i Graven". Han fremlagde derhos det Brev, som Kongen den 18. Oktober 1586 havde tilskrevet ham, og forlangte Dom over hende, fordi hun formeentlig ikke skulde kunne bevise, hvad hun havde klaget angaaende sit Fængsel paa Snedinge, hvorved hun havde „forskaffet ham en unaadig Konge, hvorudover han havde lidt ikke ringe Skade". Hertil svarede Vinike, at hvad hendes Klagebrev indeholdt var rigtigt, men derimod indrømmede hun, at efterat Jørgen Daa havde faaet Kongens Brev, havde han holdt hende ærlig og vel, saa at hun gik til hans Bord og i alle Maader blev holdt saaledes, at hun ikke kunde have ham at beskylde i nogen Maade, og hvis han havde holdt hende saaledes tilforn, havde hun aldrig havt Aarsag til Klage, men ellers meente hun, at hun ikke havde forseet sig ved som en Fremmed og Elendig at beklage sin Nød for sin Overøvrighed. — Jørgen Daa fastholdt, at Vinike ingen billig Aarsag havde havt til at beklage sig, eftersom hun gik til hans eget Bord og aad og drak saa godt, som Vorherre undte ham det, og naar hun ikke vilde gaae til Bords, lod han hende spise paa hendes eget Kammer, men indespærret under Laas og Lukke her havde hun ikke været, saa at den Anklage var urigtig. Saa blev Dommen afsagt — det var den 28. Juni 1591 —, og den havde følgende snurrige Indhold. Da baade Kongen, Raadet og Adelen holder

Jørgen Daa for en ærlig, oprigtig Riddermandsmand, saa kan Vinikes Beskyldning ikke i nogen Maade komme ham til Hinder eller Skade paa hans gode Lempe; men paa den anden Side kan Vinike heller ikke dømmes i nogen Straf eller Ulempe for de af hende udsagte Ord. For den øvrige Tiltale dømmes hun ligeledes qvit, efterdi Jørgen Daa kunde tage sig let, at Vinike havde skaffet ham en unaadig Herre og Konge, al den Stund den samme Herre nu havde været død i adskillige Aar, og Jørgen Daa desuden maatte indrømme, at hun var indviist i et Kammer fra først af, og hendes Pige var hende forholdet en føie Tid, medens Vinike paa den anden Side bekjendte, at hun blev godt behandlet, efterat Kongens Brev var udgaaet[1]).

Vinike slap saaledes godt fra denne Tiltale, som for mere uvillige Dommere kunde have været faretruende nok; forhaabentlig har den Omstændighed, at hun tillod sig Brugen af Skjeldsord overfor sin Modpart, ikke i nogensomhelst Maade berøvet hende Læserens Sympathi, hvor nedsættende end en saadan Omstændighed vilde have været, hvis Talen var om en Dame fra det 19de Aarhundrede; thi hvor megen Ynde og Adel Vinikes Væsen og Sæder end besad, var hun jo dog et Barn af sin Tid, og grove Ord og kraftige Vendinger hørte nu engang med til Datidens daglige Tale endog i de høieste Kredse; man behøver blot at mindes de mærkelige Exempler i saa Henseende, som Eleonore Kirstine Ulfelds Jammersminde indeholder, og denne høisindede Kvinde levede endda et Par Menneskealdere senere end Vinike Villumsdatter.

[1]) Kolderup-Rosenvinge: Udvalg af Gamle Danske Domme IV. 251.

Desuden laa der jo en stærkt udfordrende og fornærmende Hentydning i Jørgen Daas Ord.

Der høres slet Intet til den til samme Herredag opsatte Sag, som Vinike havde anlagt mod Herluf Daa. Den synes nemlig at være bleven bilagt i Mindelighed ved, at Lave Beck og Claus Hundermark nu for Alvor begyndte Forhandlinger mellem Jørgen Daa og Vinike angaaende et passende Underhold for denne Sidste. Disse to Mægleres Navne lovede nu rigtignok, som alt forhen berørt, intet godt Resultat for Vinike paa Grund af de nære Slægtskabsbaand, hvorved de vare knyttede til Jørgen Daa og hans Huus. Rigtignok haves intet hverken rosende eller lastende Vidnesbyrd om Claus Hundermarks Charakteer, og hvad Lave Beck angaaer, da fortæller Klevenfeldt kun, at han var en kundskabsriig Mand, der iblandt Andet dyrkede Kobberstikkerkunsten; men han var vist netop den Mand, der kunde føre en saadan Finantsforhandling. Der haves et gammelt Riim, lydende

Lave Beck
var ingen Gjek,
han raadte godt for Kongens Pengesæk;

altsaa en slet dulgt Beskyldning for Underslæb, og Tyge Brahe smedede den 15. Febr. 1592 paa Veien til Ringsted et latinsk Smædevers om ham[1]), men Tyge Brahes egen Personlighed frembød saa mange mindre elskværdige Sider, at det er noget tvivlsomt, om hans Nidviser staae til Troende, og det gjør det ovennævnte gamle Riim saa meget mindre, som Kongens Pengesæk aldrig havde været Lave Beck betroet; det skulde da have været deelviis den korte Tid, da han under Krigen i Sverrig gjorde Tjeneste

[1]) Trykt i Danske Magasin II. 279.

som Proviantmester; hans Fader derimod var i over en Menneskealder Rentemester, hvilken Stilling ogsaa siden beklædtes af Laves Søn og Sønnesøn. Gode Regnemestere have de Beck'er altsaa været, men da Slægtens Talent i denne Retning forledte den til at kaste sig over industrielle Foretagender, havde disse nær bragt den til Bettelstaven. Den Art Virksomhed laa nu engang ikke for Datidens Adelsmænd, og det gik, som bekjendt, endnu slettere med Jokum Becks Allunværker end med Hr. Anders Billes Fabrikker paa Brobyværk.

Jeg vil, som sagt, ingenlunde sigte Lave Beck for at have været af en mislig Charakteer, og jeg veed desuden slet ikke, om det just er ham, der har forfattet den Contract, som blev Udbyttet af Forhandlingerne, men den vidner rigtignok om en ikke ringe Fiffighed fra Forfatterens Side, navnlig, som det synes, en snild Benyttelse af Modpartens mangelfulde Kjendskab til det danske Sprog. Den var dateret 7. Juli 1591 og fastsatte, at Vinike skulde have 500 Dlr., Halvdelen til førstkommende Mikkelsdag og den anden Halvdeel til førstkommende Jul, og derefter skulde hun aarlig „paa en Tidlang" [1]) have 150 Dlr., til det kunde opspørges, hvor Herluf Daa opholdt sig; til Gjengjæld skulde hun udlevere alle de Breve, som i England vare udgivne Herluf vedrørende, men dog uforkrænket de Domme, hvorved han og hun først i Danmark og siden i England vare dømte tilsammen. — Saasnart nu Vinike havde faaet de 500 Dlr. og havde udleveret sine Beviisligheder, opsagde naturligviis Lave Beck og Claus Hundermark hende Contracten med den for hende saare værdifulde Oplysning, at Herluf Daa var i

---

[1]) Dette Udtryk bruges i Vinikes Relation af Contractens Indhold.

Spanien. Der havde hun altsaa at henvende sig, men forøvrigt var hendes Contrapart saa ædelmodig at tilbyde hende de for det første Aar forfaldende 150 Dlr. — Vinike, der med eller uden Føie stod i den Formening, at Contracten tilsikkrede hende en aarlig Underholdning, indtil Herluf Daa selv kom tilstede og opfyldte sine Forpligtelser imod hende efter de afsagte Domme, nægtede imidlertid at modtage disse 150 Dlr., som derfor bleve indsatte hos den forannævnte Albert Albertsen i Kjøbenhavn, og anlagde istedetfor, da hun ansaae sig for brøstholden ved den i Contracten indskudte Tidsfrist, en rigtignok temmelig haabløs Sag mod Lave og Claus. Denne Sag kom for paa Herredagen i Kjøbenhavn 1593, og her paastod Vinike Contracten kjendt magtesløs, „da hver ikke selv havde underskrevet den“, da den ikke var gjort for Retten og heller ikke stilet efter den Copi, som hun havde antvordet Lave Beck og Claus Hundermark. Da Sidstnævnte i Mellemtiden var død, mødte Lave Beck alene og paastod, at Contracten var udfærdiget i Overeensstemmelse med de trufne Aftaler, hvilket bevidnedes af Breide Rantzow og Arild Hvitfeld, hvem det øvrige Rigsraad i sin Tid havde beskikket til at overvære de nævnte Forhandlinger; Lave meente derfor at have fyldestgjort Contracten ved at give Vinike de 500 Dlr., tilbyde hende de 150 Dlr. og samtidig med Opsigelsen underrette hende om Herlufs Opholdssted, og han formeente saaledes ikke mere at være pligtig til at give hende nogen Pension, især da Herluf selv siden havde været her i Riget. Dommen, der blev afsagt 15. Juni 1593, gav ham Medhold; den lød, at naar Vinike havde modtaget de 150 Dlr., som henstode hos Albert Albertsen, havde hun

intet videre at fordre hos Lave Beck og Claus Hundermark[1]).

Samtidig blev en ny Proces, som hun ifølge Stævning af 29. Aug. 1592 havde anlagt til samme Herredag mod Herluf Daa for Forsømmelse af hans Ægteskabspligt[2]), opsat som ikke lovlig forkyndt forinden hans Reise til Udlandet[3]).

Disse Uheld formaaede dog ikke at berøve Vinike Modet; ufortrøden gjenoptog hun Kampen det følgende Aar. Den 3. Febr. 1594 udtog hun en ny Stævning mod Herluf Daa til at møde til den forestaaende Herredag ikke blot angaaende Opfyldelse af hans Ægteskabspligt, men ogsaa til skadesløs Betaling af den Bekostning og Fortæring, som efter hans Bestilling var gjort hos deres Vært i England til hendes Barselseng; denne sidste Deel af Stævningen strakte sig ogsaa til Jørgen Daa i hans Søns Sted[4]). Efter denne Stævning mødte saa Vinike og Jørgen Daa den 29. Mai s. A. paa Kongens Retterthing paa Kjøbenhavns Slot. Da Jørgen berettede, at hans Søn var udenlands imod Tyrken og var uddraget, før Stævningen var læst, og da denne ikke var forkyndt paa Herredsthing og Landsthing, maatte Sagen atter opsættes, til dette, ifald Herluf ikke havde Brofjæl her i Riget, var skeet eller ogsaa Stævningen var læst i hans egen Nærværelse[5]). Vinike søgte øieblikkelig at raade Bod paa denne Forsømmelse, og allerede 6. Juni s. A. fik hun en ny Stævning over Herluf[6]), dennegang formodentlig med

[1]) Herredags Dombog XIII. Fol. 416 f.
[2]) Stævningsbog 1592—93.
[3]) Herredags Dombog XIII. Fol. 454.
[4]) Stævningsbog 1593—94.
[5]) Herredags Dombog XIII. Fol. 454.
[6]) Stævningsbog 1594—95.

tilbørlig Læsning baade til Herredsthing og Landsthing. Efter den mødte hun da paa Herredagen den 26. Juli 1595, men denne Gang gav til en Forandring hverken Herluf selv eller nogen paa hans Vegne Møde. Dommen gik ham selvfølgelig imod; den lød: „Efterdi Herluf Daa saa ofte er stævnt og ikke er mødt, hende forladt først i England og nu siden atter igjen udi nogle Aar og ei heller hende med Hjælp eller Trøst haver forsørget, og de dog af vor kjære Herre Fader ere sammendømte for rette Ægtefolk, og udi samme Dom findes, han hende ikke skulde forlade, — da haver Herluf Daa derudi gjort Uret og sig ikke forhandlet deri, som det sig burde, og bør han at stande saavel os som hende til Rette derfor“ [1]).

Den arme Vinike! Domme havde hun nu snart faaet nok af, men hvad hjalp de hende, saalænge Herluf flakkede om iblandt Spanioler og Tyrker. Det er fast ubegribeligt, hvorledes hun har fristet Livet for sig og sin Datter i disse ti lange og trange Aar og ovenikjøbet bestridt Udgifterne ved den evige Procederen med tilhørende Reiser til Herredagene her og der. Der er ikke Spor til, at hun har faaet Bistand nogetsomhelst Sted fra udover de 150 Dlr., hun fik af Regjeringsraadet, og de 500 Dlr. eller 650 Dlr., som hun fik ifølge Contracten af 1591. Havde hun i alle disse Aar boet i Kjøbenhavn, eller hvornaar var hun flyttet over til den lille By Komdrup i Hellum Herred, og hvad kan have foranlediget hende til just at vælge sit Opholdssted der? Herpaa bliver jeg Svaret skyldig; men vist er det, at hun i 1595-96 boede i Komdrup. Her laa der i det 16. Aarh. et Par smaa Adelsgaarde, der indtil faa Aar, før Vinike kom

[1]) V. A. Secher: Kongens Rettertings Domme 1595—1604 S. 42.

dertil, havde været beboede af Medlemmer af Slægterne Hvas og Munk; men hverken disse Adelsmænd selv eller deres Gaarde udmærkede sig synderligt fra de omboende Bønder og deres Eiendomme. Rimeligviis var det en af disse „Herregaarde,“ som Vinike beboede og drev, men hun synes kun at have havt den i Fæste; imidlertid viser dette Træk, hvor correct hun, Kjøbmands Datteren, opfattede sin Stilling som en dansk Adelsmands Ægtefælle.

Jørgen Daa maatte vel nu begynde at tvivle om, at det vilde lykkes at fordrive Vinike fra Danmark ved at lade Herluf flakke om i Udlandet, eller ogsaa blev denne selv kjed af denne Udlændighed, og i Efteraaret 1595 kom han da hjem. Vinike kunde heraf have øst nyt Haab, især da Herluf synes at have søgt hende paa Komdrup under Foregivende af at ville fornye det ægteskabelige Samliv med hende; men hun kjendte nu sin Ægtefælle af en med en Række bittre Skuffelser dyrekjøbt Erfaring; Kjærligheden var kølnet i hendes Hjerte, og da hun vel desuden frygtede for, at nye Forræderier skjulte sig under Herlufs Elskovsforsikkringer, afviste hun ham. Herluf tilbød da at ville forhandle med hende og gjorde hende ved fire Adelsmænd, Niels Juul til Kongstedlund, Iver Juul til Villestrup og Erik og Just Vasspyd, Tilbud om at komme til Kjøbenhavn, hvor han vilde accordere med hende om Underholdning og navnlig hyre den Gaard, som hun beboede. Vinike fulgte denne Opfordring, men enten have Herlufs Tilbud ikke været alvorlig meente, eller ogsaa er der stillet hende Betingelser, som hun maatte ansee for uantagelige; Forhandlingerne førte i det mindste ikke til noget Resultat. Overhovedet spores der fra nu af hos Vinike en saa forandret Sindsstemning mod Herluf Daa, at den ikke tilstrækkelig kan forklares af den

Modgang alene, hun hidtil for hans Skyld havde lidt. da denne væsentligst var udgaaet fra Faderen. Forklaringen vil dog snart komme i de efterfølgende Begivenheder, der vise, at Herluf under sit Ophold i Jylland havde udviist en Raahed mod den stakkels Kvinde, der for bestandig maatte støde hende fra ham. Medens Vinike nu var i Kjøbenhavn, udtog hun en Stævning mod Herluf Daa, hvorved hun forlangte ham straffet for Tilsidesættelse af de tidligere afsagte Domme og sig tilkjendt Kost og Tæring for den forgjæves Reise til Kjøbenhavn[1]); og da Herluf, imedens hun var herovre, havde begivet sig over til hendes Gaard i Jylland, og hun frygtede for, at han „unyttelig skulde øde og forkomme, hvad han der forefandt“, og i det Hele forholde sig utilbørlig imod hende, naar hun kom hjem, saa medgav Regjeringsraadet hende en Skrivelse til den paagjældende Lehnsmand, Ove Lunge paa Aalborghuus, udfærdiget under samme Dag som Stævningen over Herluf Daa, nemlig 4. Mai 1596[2]), hvorved det befaledes Lehnsmanden, naar Vinike begjærede det af ham, at undersøge, hvorledes Herluf Daa havde forholdt sig med hendes Gods i hendes Fraværelse, og dersom „han sig lader forlyste utilbørligen at skikke sig imod hende og hun sligt for dig beklagendes vorder, du da forhjelper hende til Rette, at hende imod forskrevne Herluf Daa maa vederfares, hvis billigt, christeligt og ret er“.

Dette Brev har neppe været overflødigt, skjøndt det ikke synes, at Vinike har gjort Brug af det og begjæret Lehnsmandens Indblanding; dertil har Tiden ogsaa været

---

[1]) Stævningsbog 1595—96.
[2]) Jydske Tegnelser 1596 Fol. 553.

for knap, thi allerede i de første Dage af Juni maatte hun afsted igjen til Kjøbenhavn, for at føre sin Sag mod Herluf, hvilken blev paadømt paa Kongens Retterthing den 10. Juni 1596. Vinikes Anklage lød her paa, at Herluf havde forladt hende i ti Aar, hverken agtet sit Brev og Segl eller den paa sidste Herredag afsagte Dom, men havde ladet hende beskikke paa den Gaard i Nørrejylland, som hun paaboede, begjærende, at hun vilde begive sig til Kjøbenhavn, hvor han vilde gjøre Accord med hende om en ærlig Underholdning hendes Livstid, hvad der dog ikke havde faaet Fremgang, saa hun havde gjort den Reise forgjæves og formente ham derfor pligtig at betale hende, hvad Kost og Tæring hun nu saavel som i de forløbne ti Aar havde gjort og anvendt.

Denne Gang havde Vinike den Tilfredsstillelse eller den Sorg, ligesom man vil, at hun havde Herluf selv og ikke hans Fader for sig i Retten. Han var mødt med Indlæg, hvori han paastod, at dengang Kong Frederik II dømte dem imellem, gjorde han en Forhandling med hende, at hun skulde følge ham af Landet, hvor han kunde begive sig i Tjeneste paa begges Forbedring, hvorfor han meente at have opfyldt denne Dom, idet hans Venner havde forskrevet hende 500 Daler, medens han tjente i Hispanien, og dertil givet hende 150 Daler, ligesom han ogsaa efter den sidste Dom ved fire Herremænd havde tilbudt at ville accordere med hende om Underholdning og hyre hende den Gaard, hun paaboede, hvad han endnu var villig til og ved to Borgere havde tilbudt hende her i Kjøbenhavn, uden at hun vilde agte det Tilbud eller give Gjensvar; han paastod endvidere, at han var reist til hendes Gaard i den Mening, at han vilde blive der hos hende og forsorge hendes Huushold-

ning, at han havde ladet pløie og saae der paa sin egen Omkostning og havde tilbudt at betale Afgiften af Gaarden; men desuagtet havde hun „entholdet“ sig fra ham, hvorfor han meente, at det var hende, der havde forholdt sig imod Dommen. — Vinike svarede hertil, at han elendeligen havde forladt hende paa ti Aar med hendes Barn baade i England og her i Riget, samt at han, medens hun var i Kjøbenhavn, var inddraget paa hendes Gaard og der havde ødet en Deel af hendes Gods. Dommen lød saaledes: „Efterdi vi formærke, at han hverken har efterkommet Dommen af 12. Sept. 1586, ei heller Dommen af 25. Juli 1595, da bør han strax, før han drager af Byen, disse Domme saa vel som sit eget Tilbud baade om Ægteskab og tilbørlig Underholdning efterkomme“ [1]).

Endelig skulde da Vinikes utrættelige Anstrengelser krones med Held. Nu havde hun Herluf tilstede og en Dom over ham, at han skulde opfylde sine Forpligtelser, inden han forlod Byen; men hvad blev Resultatet? En Skuffelse, bittrere end nogensinde. Som alt anført havde Vinike afviist Herlufs Forsøg paa en Tilnærmelse og nu hævnede han sig herfor.

Det næste Actstykke i denne mærkelige Sag, som haves, er efterstaaende Brev fra Kongen til Roskilde Capitel, udfærdiget knap tre Maaneder efter, at Vinike havde faaet den sidste, tilsyneladende saa afgjørende Dom over Herluf Daa.

„Roskyldt Capittell fick Breff, Herluff Dahe anrørendis, vt sequitur:

Christianus 4.

Vor synnderlig Gunst thillfornn. Wiider, effther szom osz elskelige Herluff Dahe, wor Manndt och Thienner, vnnderdanigst

[1]) V. A. Secher: Kongens Rettertings Domme 1595—1604 S. 73.

for osz haffuer ladett berethe, huorledis att then englische Quinde, wedt Nauffn Wennicke Willomsdather, som vdj wor kerre Her Faders, salig och hoglofflig Ihukommellszis, Tidt aff hanns Kierlighett sampt mennige Danmarckis Rigis Raadt och nogenn aff thi Hiøglerde her vdj Vniuersitetet schall werre hannom tilldømpt att werre hanns Egtehustru, och hanndt formener hinde sidenn den Tidt icke saa erligenn att haffue holdett sin Echteschaffs Forpligtt, som dett hinde medt Rethe burde, medenn sig ladett beligge och fangett Barnn medt enn Andenn, effther-szom handt skelligenn siger sig dett hinde att wille offuerbeuisze och denn Leglighedt yder merre berethe, vnderdanigst begierrenndis therudindenn till alle Rethe att mothe forhielpis. — tha bede wij eder och wille, att nar forschreffne Herluff Dahe eder her medt beszøger, i thaa effther hanns billige Anfordring indsteffner for eder begge Parthernne vdj Rethe, grandscher och grandgiffuelig forfarer therudindenn all Leglighedt och siden inden sex Wger dernest effther endeligenn kiennder och dømmer, ohm hun j saa Maade formiddelst slig hindis Løszachtighedt och groffuelig Forszeelsze icke haffuer forbrudt sitt Echteschaff, och hanndt medt Rethe bør att werre hinnde quitt eller icke; giffuenndis thett clarligenn fraa eder beschreffuit, effther szom j wille thett antszuarre och werre bekiendt; paa thett wij medt widerre Widtløfftighedt och ydermerre Offuerløb vdj den Sag en Gang for alle mothe bliffue forschonitt. Termett befallendis etc. Haffniæ 6. Septembris Anno 1596."[1])

Der gaaer en for Vinike saa ildevarslende Uvillie imod hende igjennem dette Brev, at det i saa Henseende staaer i en skærende Modsætning til alle de hidtil i denne Sag fra den Kant udfærdigede Breve. Der er aabenbart skeet et stort Omslag i Stemningen imod hende fra oven, men Skylden herfor bør ikke strax kastes over paa hende. Hertil kunde der have været Anledning, ifald Regjeringsraadet, der hidtil havde stillet sig velvillig overfor hende, nu havde mistet denne Sympathi for hende, uagtet der,

[1]) Sjæll. Tegn. 1596 Fol. 1.

saavidt Efterverdenen kan skjønne, dengang endnu kun forelaa en løs Anklage imod hende fra en Side, der maatte gjøre Anklagens Rigtighed mistænkelig; men saaledes forholdt det sig slet ikke. Brevskriveren er nemlig ikke længere Regjeringsraadet; dette er i de siden den sidste Doms Afsigelse forløbne tre Maaneder gaaet af, og den unge Kong Christian IV har selv overtaget Regjeringen. Den 7. August havde han underskrevet sin Haandfæstning, og den 29. August stod Kroningen. Vinikes svagelige Tilstand har formodentlig forhindret hende i strax personlig at henvende sig til den nye Konge, og Herluf er da kommen hende i Forkjøbet og har benyttet Leiligheden til at vinde Kongen for sig. Det kan ikke vække Forundring, at Kongen strax tog saa stærkt paa Veie, thi hans hele senere Liv viser, at ligesaa svag og blind som han var overfor sin egen Skrøbelighed, ligesaa streng og nøieseende var han, naar Talen var om Andres løse Sæder, hvad Hans Munk, Gjord Kaas og Berete Rosenkrantz, Frederik Rosenkrantz og Flere haardt fik at føle. At Brevet fik et saa utaalmodigt Præg, hvad der ikke havde været saa underligt, ifald Regjeringsraadet havde været Udstederen, finder vel sin Forklaring i den Omstændighed, at Herluf maa have plaget Kongen med sin Sag midt under Kroningsfestlighederne.

Det var sikkert med et tungt Hjerte og bange Anelser, at Vinike modtog Efterretningen om, at hun nu selv skulde møde som Anklaget og det for Roskilde Capitel, hvor hun ikke vilde gjenfinde en eneste af sine gamle, velsindede Dommere, men vilde møde lutter nye Ansigter. Dommerne her vare Christian Barnekow, Superintendenten i Sjællands Stift Dr. Peder Winstrup, Dr. Peder Sørensen, Dr. Niels Krag og Mester Frands Nielsen samt

Christian Barnekows Broder Johan Barnekow, hvilken Sidste under 13. Oct. fik særlig Ordre til at være tilstede ved Forhøret og Dommens Afsigelse[1]). Jo, et bekjendt Ansigt gjenfandt Vinike iblandt disse Dommere og det endogsaa paa den allerfornemste Plads; men netop dette Ansigt kunde mindst af alle spaae hende noget Godt; thi det var Lave Becks; han var nu Landsdommer i Sjælland.

For disse Dommere mødte da Herluf Daa og Vinike den 15. Oct. 1596. Herluf paastod sit Ægteskab ophævet paa Grund af, at Vinike uden for Østerport i Kjøbenhavn i et ringe Huus havde født et Barn, som han ikke var Fader til. Til denne svære Beskyldning svarede hun, at Herluf selv var Fader til Barnet, idet han anden Dag Jul var kommet til hende i hendes Kammer til Jacob Bogførers i Aarhus og der havde øvet Voldtægt imod hende. Herluf benægtede imidlertid, at han havde havt Samkvem med hende, siden han sidst kom her til Riget og nogle Aar tilforn, fordi hun ikke vilde tilstede ham det, og Vinike maatte tilstaae, at hun ikke for Nogen havde beklaget sig over, at Herluf havde taget hende med Vold, ikke heller meddeelt ham eller nogen af hans eller hendes Venner, at hun var frugtsommelig, og at Herluf Daa kun den ene Gang fik sin Villie med hende; „thi da han vilde det paa hendes Gaard Komdrup, har han det ikke fuldkommet“. Vinike forlangte nu Sagen opsat for at skaffe nye Beviser tilstede og erholdt ogsaa Udsættelse til den 24. Novb.; men da hun saa ikke medbragte disse Beviser, afsagde Capitlet paa denne Dag følgende Dom: — „Efterdi Vinike Villumsdatter haver i saa

[1]) Sjæll. Tegn. 1596 Fol. 21.

Maade, som for os beviist er, hemmeligen udi Dølgsmaal faaet Barn, hendes Husbond Herluf Daa ubevidst, at hun redede til Barsel, ei heller hannem eller nogen Anden her i Riget tilforn derom tilkjendegivet, — hun haver og selv bekjendt for gode Mænd, udi Beskikkelse sendt til hende, og andre Godtfolk, at Herluf Daa ikke har havt legemlig Samkvem med hende udi nogle Aar, og endog Herluf Daa haver villet være hos hende og søge Seng med hende som med sin Hustru, siden han sidste Gang kom igjen i Riget, haver hun ikke villet hannem det tilstede, men aldeles udslaget at være hos hannem, og ligevel befindes, at midlertid han haver været her udi Riget, er hun bleven frugtsommelig med samme Barn, — end haver hun ogsaa til sidste Herredag ublueligen staaet fremmerlig frugtsommelig for kongelig Majestæt og Danmarks Riges Raad og dermed (ufornærket) bevægeligen beklaget og sagt, at Herluf Daa udi nogle Aar elendeligen havde hende forladt, — Vinike haver derefter imod hendes Barnefødsel villet til Skibs begive sig af Riget til Nederlandene, og der hun er kommet af Modbør og synderlig Guds Skikkelse tilbage og i den Bod til den blinde Mands uden for Kjøbenhavn født sit Foster, haver hverken Jordemoder hos været, ei heller Naboerne derom været advaret, — hun haver der ladet forvende sit Navn og ladet kalde sig „Annicke“, Barnet ved en Jordemoder hemmeligen sendt ind i Kjøbenhavn til en løsagtig, beliggen Kvinde at opfostres, og begjæret, at Folket i samme Bod saa vel som Jordemoderen dermed at tie stille, — for Byfogeden, da han kom første Gang til hende, haver hun benegtet at have faaet samme Barn og sagde sig at være syg i hendes Been og laae der at lade sig curere, — siden haver hun havt sit Bud hos hannem og lod byde

hannem en stor Foræring, at han dermed vilde tie stille, — og endog Vinike, sidste Gang hun var her i Rette, skjød paa Vidnesbyrd at ville bevise, at Herluf Daa skulde være Fader til samme Barn, og at ville gjøre beviisligt med fem gode Mænd, han havde sagt sig at have en Søn i Hispanien, at hans Forseelse i de Maader og skulde findes, saa haver hun ligevel nu ikke sligt nøiagtigen for os kunnet bevise, som det sig burde og hun den Tid paaskjød, — og efter saadan Vinikes egen Ord og Bekjendelse for gode Mænd og andre godt Folk saa og for os udi Rette og andre Sagens Omstændigheder og slig hendes grove, horagtige Forseelse have vi ikke vidst anderledes derom at kunne kjende og afsige for Rette end, at Vinike Villumsdatter ikke haver skikket og handlet sig derudinden, som en Dannekvinde burde at gjøre, og hende derover at have forbrudt hendes Ægteskab, saa Herluf Daa maa være hende kvit og at være hannem frit for at maatte gifte sig igjen med hvem, Gud vil hannem tilføie."

Denne Dom var vel skikket til at efterkomme Kongens Forlangende at frie ham for „videre Vidtløftighed og ydermere Overløb", men ellers har Capitlet nok frygtet for, at den ikke blot skulde falde Vinike, men ogsaa adskillige Andre af hendes Samtid for Brystet som mindre vel begrundet, og derfor har man med en ualmindelig Vidtløftighed indført i selve Dommen en Række Detailler, som man ellers snarere skulde have ventet at finde i det forudgaaende Referat af Parternes indbyrdes Tale og Gjensvar for Retten; Bevisernes Mængde har desuden skullet raade Bod paa hvert enkelts saare ringe Vægt. Men Efterverdenen er ved denne Affattelse af Dommen gaaet glip af Vinikes Gjensvar paa alle disse

for hende mere eller mindre graverende Beskyldninger. og den har derfor brudt Staven over den ulykkelige Kvinde: at allerede Samtiden efter denne Doms Afsigelse gjorde det samme, derom er Kongens Brev til Capitlet det eneste, lidet paalidelige Vidnesbyrd. Jeg vil dog haabe, at Samtiden har gjennemskuet hele denne Dom og derved faaet en stærk Mistanke til dens Retfærdighed. Ligeoverfor Vinikes nøiagtige Angivelse af Dag og Sted og de nærmere Omstændigheder ved Barnets Undfangelse fremfører Capitlet en Række Omstændigheder, der kun bevise, at Vinike har villet skjule sin Tilstand for Verden, samt et Udsagn af Herluf Daa om, at han ikke har haft legemlig Omgang med sin Hustru i flere Aar, og saa fastslaaer Capitlet hendes „grove, horagtige Forseelse". Vinike har rigtignok selv sagt, at Herluf ikke havde pleiet Omgang med hende, men det er vel at mærke ikke for Retten, at hun har udtalt det, men tidligere ved anden Tid og Leilighed, og det har altsaa kun været et af hendes Forsøg paa at unddrage sin Frugtsommelighed fra Verdens Øine. Er denne Bestræbelse fra hendes Side da saa graverende eller den Omstændighed saa paafaldende, at hun nu omsider synes at have villet opgive det Hele og med brudt Sind vende tilbage til sine Slægtninge i Holland? Til hvem skulde hun henvende sig om Hjælp i sin Nød, for hvem skulde hun klage? Den Mand, som har øvet Vold imod hende, som hun afskyer og foragter og Intet mindre begjærer end nu at leve sammen med, er jo hendes retmæssige Ægtefælle, det har hun selv skaffet Lovudsagn nok om; hans Voldshandling mod hende var altsaa juridisk seet kun Udøvelse af hans „Ægteskabspligt". Der var slet Intet for hende at opnaae ved at klage over denne hans skjændige Handling, intet Under

derfor, at hun tav og søgte at skjule dens Følger for sine Omgivelser. Man behøver end ikke at opholde sig over selve Barselfærden, hvor Capitlet i den ene Linie finder det mistænkeligt, at der ingen Jordemoder var tilstede, for i den næste at berette, at Jordemoderen bragte Barnet til Byen; men derimod maa man vel spørge, hvorfor Herluf ikke gjorde det mindste Forsøg paa at sigte Vinike for et utilladeligt Forhold til en bestemt Person, hvad der dog havde ligget saa overvættes nær, og fremfor alt, hvad der bevægede Capitlet til at tage Herlufs blotte Udsagn om, at han ikke havde havt med Vinike at skaffe, for gode Varer, da han jo dog selv erkjendte, at det ikke havde manglet ham paa god Villie i den Retning. Skulde mon Capitlet, eller i alt Fald hans egen Morbroder Lave Beck, virkelig være uvidende om, at Herluf var en høist upaalidelig Person, hvad ikke blot Vinike dyrt havde maattet erfare, men ogsaa hans egne Søstre baade før og senere fik at føle? Samtiden vidste ellers god Besked derom. Nogle Aar senere, da Herluf Daa var indtraadt i Statstjenesten som Skibshøvedsmand, foreligger der følgende Udtalelse om ham i et Brev af 20. Febr. 1601 fra Peder Grubbe til dennes Svoger Knud Rud: „Kjære Broder, jeg haver talt med Herluf Daa om de Fribytteres Handel, som jeg lod rette; da haver han for mig forsvoret, at han det aldrig havde tænkt eller mig noget Ondt eftertalt; dog jeg veed vel, hans Eed haver ingen Grund“ [1]).

Men naar selv hans Eed ingen Grund havde, hvad Vægt kunde der saa lægges paa et simpelt Udsagn af ham? Istedetfor at forekaste den stakkels Vinike, at hun

[1]) Vedel Simonsen: Efterretninger om de danske Ruder II. 162.

til sidste Herredag „ublueligen har staaet fremmerlig frugtsommelig for kongelig Majestæt og Danmarks Riges Raad“, skulde Capitlet have spurgt Herluf Daa om Grunden til, at han ikke strax paa denne Herredag fremførte sin Beskyldning. Han havde sagtens lige saa vel som kongelig Majestæt og Rigens Raad Øine i Hovedet at see med; mere end nogen Anden maatte han finde hendes Opførsel ubluelig, at hun offentlig sigtede ham for Ikke-Opfyldelse af hans Pligter, medens hendes egen Person var et levende Vidnesbyrd om hendes egen Utroskab; han kunde ved dengang at tale have undgaaet den sidste Dom og istedetfor en Gang for alle være bleven løst fra ethvert Baand imellem dem. Hvorfor tav han da den Gang? Mon fordi han da endnu havde til Dommere gamle erfarne Mænd af prøvet Retsind og Dygtighed, der ikke havde saa god Tro til ham, som det Roskilde Capitel viste sig at have?

Som det var at vente, lod Vinike sig ikke nøie med denne Dom, der med et Slag vilde berøve hende Haabet om at opnaae noget Udbytte af saa mange Aars Anstrengelser. Forbittret over Dommens Uretfærdighed vendte hendes Vrede sig først mod Capitlet, og mod dette udtog hun derfor strax en Stævning til næste Herredag, at det for Kongen og Rigens Raad skulde svare til den afsagte Dom. Denne Stævning foranledigede strax en Contrastævning imod hende fra Capitlet, der fandt sig fornærmet ved de i hendes Stævning brugte Udtryk. Altsaa mødtes Parterne den 9. Aug. 1597 paa Herredagen i Kjøbenhavn. Her fremkom Capitlet, foruden at i Rette lægge sin afsagte Dom, med et Indlæg, hvori det beklagede sig over, at Vinike i sin Stævning angav, at det havde funderet sin Dom „efter løgnagtig og vrang

Underviisning". Uagtet Vinike strax kunde have godtgjort, at i alt Fald det allerførste af Dommens Fundamenter, nemlig at hun redede til Barsel sin Husbond ubevidst, var falsk og urigtigt, foretrak hun at gjøre Undskyldning for det brugte skarpe Udtryk; hun indvendte derfor, at Ordet „løgnagtig" ikke fandtes i den Fortegnelse, som hun havde indgivet i Cancelliet, men derimod „unnwahrhaftig", hvilket hun vilde have udtydet som „vrang Beretning"; da hun fik Stævningen, havde hun derfor ogsaa bragt den tilbage i Cancelliet og fordret en anden, men dette var bleven hende nægtet. Mod selve Dommen reiste hun derimod forskjellige Indvendinger. Hun meente, at Jordemoderens Vidnesbyrd ikke kunde kaldes nøiagtigt, da det var indgivet denne af Satans Indskydelse og hun desuden for sin Udyds Skyld var indskrevet i Bys Bog; desuden vidste Herluf Daa ikke heller anden Fader til hendes Barn.

Hertil svarede Capitlet, at ingen Ugjerning var Jordemoderen overbeviist, hvorfor hendes Vidnesbyrd maatte staae til troende som den, meest var om Sagen bevidst (men der var jo efter Dommen ingen Jordemoder tilstede), og at Herluf Daa ikke kunde være forpligtet til at vise hende Fader til hendes Barn, da han Intet vidste derom.

Men nu fremlagde Vinike for Retten de Beviisligheder, for hvis Skyld hun i sin Tid havde af Roskilde Capitel forlangt Sagens Udsættelse, men som hun den Gang ikke havde faaet saa betids, at de kunde komme hende til Nytte, formodentlig fordi de skulde hentes i Holland. Disse Beviisligheder vare nogle Breve fra Herluf Daa til hende og hendes Moder, hvori han bekjendte, at Vinike var frugtsommelig ved ham.

Herluf Daa, som selv var tilstede i Retten, indrømmede, at han havde skrevet disse Breve, men paastod, at han dengang var „i Bestrikning“ og kun havde skrevet dem for at formilde hendes og hendes Moders Hjerte, at han af samme Bestrikning kunde blive entlediget, men svor iøvrigt, at han ikke havde havt noget legemligt Samkvem med hende.

„Dog jeg veed vel, at hans Eed haver ingen Grund“; man kan sikkert underskrive denne Peder Grubbes Bedømmelse af Herlufs Sandhedskjærlighed. Alene den Omstændighed, at han i sit Fængsel, rimeligviis et eller andet Sted i Udlandet paa Grund af Gjæld, veed Besked med Vinikes frugtsommelige Tilstand, er tilstrækkelig til at røbe ham; thi i Capitlets Dom fremhæves det jo som særligt graverende for Vinike, at hun havde skjult sin Tilstand for ham og ikke beklaget sig for Nogensomhelst over hans voldelige Adfærd imod hende.

Faktum er, at Herluf meget godt vidste, at Vinike redede til Barsel, og at han ved sin Paastand om Brevenes Sammenhæng gjør sig selv til en endnu uslere Pjalt, end han nu var Slyngel, kort sagt stiller sig i et saa ynkeligt Lys, at man maa forundre sig over, at en Kvinde som Vinike nogensinde har kunnet fatte Kjærlighed til ham.

Men nu kom disse Breve ikke Vinike til nogen Nytte; thi hendes Stævning gjaldt jo Capitlet, og da Brevene ikke i sin Tid havde været fremlagte for dette, kunde det ikke lastes for sin Dom. Paa Herredagen afsagdes da følgende Kjendelse: Capitlets Dom bør ved sin fulde Magt at blive, men hvad belangende er det Brev, han hendes Moder skal have tilskrevet, da efterdi ingen Stæv-

ning derfor er taget over hannem, da opsætte vi den Sag, indtil han derfor lovlig stævnes“ [1]).

Altsaa kun paa Grund af Stævningens feilagtige Adresse stadfæstes Capitlets Dom. Vinikes Beviser ere saa afgjørende, at det med Sikkerhed kan forudsees, at Dommen vilde blive underkjendt, saa snart Herluf selv indstævnedes for Retten; — men der er ingen ny Stævning udtaget denne Gang. Forgjæves vil man gjennemsøge Stævningsbøger og Dombøger for de følgende Aar; Herlufs Navn forekommer der oftere. Vinikes derimod ikke mere. Tro dog ikke, at hendes hidtil utrættelige Energi nu havde svigtet hende, snarere. at hun har opgivet al videre Kamp. fordi hun efter det Beviis paa Herluf Daas Slethed, som den sidste Proces havde afgivet, nu Intetsomhelst vilde have med ham at skaffe. Selv dette var dog ikke Tilfældet; den ufortrødne Kvinde har sikkert havt i Sinde at fortsætte Kampen for sine Rettigheder, men strax efter den sidste Dom blev hun overfaldet og udplyndret for alle sine Breve og Beviisligheder; Gjerningsmandens Navn kjendes ikke, men hvem der stod bagved, behøve vi ikke at spørge om.

Raadsnar som altid begav den stakkels, venneløse Kvinde sig ufortøvet til England, hvor hun opsøgte Dronning Elisabeth og anraabte om hendes Hjælp. Dronningen tilskrev da ogsaa under 18. Nov. 1597 Kong Christian IV et Brev, hvori hun beder ham lade Herluf Daas Hustrus Sag undersøge og gjøre, hvad Ret er, da Hustruen nu i stor Nød er vendt tilbage til England, beklagende sig over, at da hendes Sag skulde for i Retten i Dan-

[1]) V. A. Secher: Kongens Retterting Domme 1595—1604 S. 138 ff.

mark, var hun bleven udplyndret for en stor Deel Breve og Documenter, paa hvilke hun havde bygget sin Sag[1]).

Men denne Gang frugtede Dronningens Brev Intet; der er ikke mindste Spor til, at det har foranlediget nogen retslig Undersøgelse mod Herluf Daa eller Andre angaaende den nye Voldshandling, som Vinike beklagede sig over, ja Brevet synes ikke engang at være bleven besvaret. Kongen var altsaa virkelig for Alvor kjed af mere Vidtløftighed og Overløb i den Sag. Blottet for Pengemidler som for Beviisligheder har Vinike omsider maattet give tabt og opgive den paa Skuffelser sjeldenrige Kamp, som hun nu i tolv Aar havde ført med en hidtil ubetvingelig Udholdenhed og en beundringsværdig Energi. Om gamle Jørgen Daa har oplevet den tarvelige Glæde at see sin Søns Seir, er et Spørgsmaal, han døde nemlig samme Aar 1597; Dagen vides ikke.

Der indtraadte nu en betydelig Forandring i Herluf Daas huslige Forhold. Ogsaa hans Moder døde nemlig det nævnte Aar, og efterat han havde tiltraadt Besiddelsen af Snedinge og Vollerup eller i det mindste den første af dem, giftede han sig igjen den 13. Jan. 1600. Denne Gang var Bruden, Jomfru Hilleborg Poulsdatter Skinkel, ham jævnbyrdig nok. I den Retning stod hun over sin Forgængerinde, men om hun ellers i Henseende til aandelig og legemlig Ynde kunde maale sig med hende, turde være tvivlsomt; i alt Fald havde Jomfru Hilleborg forlængst traadt sine Børnesko; thi hun var 42 Aar gammel, da hun stod Brud. Da Udsigten til at faae Livsarvinger i dette Ægteskab ikke var stor, vaagnede hos Herluf Ønsket om at faae sin Datter af første Ægteskab,

[1]) Geh. Arch., Breve fra Dron. Elisabeth Nr. 98.

der nu snart var voxen og opholdt sig hos sin Moder, til sit Huus, og da Vinike, hvis Følelser overfor Herluf ikke vare blevne mildere, gjorde Modstand, ordnedes Striden foreløbig saaledes, at Datteren skulde være hos en Borger i Helsingør, Svend Boesen, indtil Kongens Afgjørelse forelaa. Datteren, hvis Navn var Elisabeth — Vinike har altsaa opkaldt hende efter Dronningen af England —, deelte sagtens Moderens Uvillie mod Herluf Daa, og da hun havde arvet sin Moders resolute Charakteer, forlod hun Svend Boesens Huus og reiste til Danzig. Hvorfor hun just søgte herhen, vides ikke; men tænkeligt er det, at Vinike selv er havnet i denne By, og at det er hende, Datteren søgte hen til. Herluf Daa stævnede imidlertid nu Svend Boesen og to andre helsingørske Borgere, Morten Suelund og Rubbert Bryckhusen, som tilligemed Svend havde lovet for Datterens Tilstedeblivelse, og Svend Boesen maatte gjøre hele tre Reiser til Danzig i den Anledning. Om alt dette faaer man Underretning i en Proces, som Svend Boesen siden i 1606 anlagde for Kongens Retterthing imod sine to Medforlovere, der vægrede sig ved at betale deres Andeel i Svend Boesens Udgifter til Kost og Tæring paa disse tre Reiser. De nægtede nemlig at have været Forlovere og henviste til, at Herluf Daa havde fordret Svend Boesen til sig i Kjøbenhavn og havde givet ham sin Skrivelse til Borgermester og Raad i Danzig, hvori det udtrykkelig heed, at han havde betroet Svend Boesen og ingen Anden sin Datter. Svend havde ogsaa taget hende til sig i sit Huus og lovet at holde hende tilstede, men han havde ladet hende gaae ind og ud, saa hun slap af sin Forvaring; hvorfor de meente, at de burde være kvit for den Forfølgning. De fremlagde et Vidne af Hel-

singør Bything af 10. Mai 1602, hvori vidnedes, at Broder Jensen erklærede at have hørt Vinike Villomsdatter sige, at før hun vilde slippe sin Datter Lisebet Daais, vilde hun hellere hugge hende i hundrede Stykker, og endvidere hørte han, at Svend Boesen lovede for Lisbet Herlufsdatter, at hun skulde blive tilstede, til hun æskedes igjen og til Moderen fik talt med Kongen, og at hun da blev ført til Svend Boesens Huus. Da det imidlertid blev beviist, at Herluf Daa havde stævnet alle tre Borgere for at skaffe Datteren tilstede, og at hans Brev til Borgermester og Raad i Danzig alene af den Grund blot lød paa Svend Boesens Navn, fordi denne ene skulde gjøre Reisen dertil, saa tabte Morten Suelund og Rubbert Bryckhusen Sagen[1]).

I Aaret 1602 synes Vinike altsaa endnu at have været i Danmark, men om hun er forbleven her til sin Død eller er draget til Danzig eller hjem til sit Fødeland, derom savnes enhver Oplysning, thi hendes Navn forekommer ikke senere; med Processernes Ophør tabes hendes Spor. Hvor ivrig Herluf Daa imidlertid har været for at faae sin Datter, sees af, at Svend Boesen i den Anledning maatte gjøre hele tre Danzigreiser; men dette tyder ogsaa paa, at Danzigerne (paa Vinikes Tilskyndelse?) have gjort Vanskeligheder med Hensyn til Datterens Udlevering, saa at det er og bliver et Spørgsmaal, om Herluf den Gang eller maaskee først senere efter Vinikes Død naaede sit Ønske at faae Datteren til sig.

Som alt tidligere nævnt, tog Herluf Daa 1601 Tjeneste som Skibshøvedsmand, og s. A. blev han forlehnet med Nunne Kloster i Norge. Han blev derefter sendt

---

[1]) V. A. Secher: Kongens Rettertings Domme 1605—14 S. 100 ff.

paa flere lange Reiser, og navnlig var han 1602—3 Admiral paa den Flaade, som førte Prinds Hans til Rusland, hvor Prindsen skulde ægte Prindsesse Axinia. 1606 blev han forlehnet med Island, men her opholdt han sig høist om Sommeren, medens han tilbragte Vinteren i Danmark, hvor han desuden af og til maatte gjøre Tjeneste som Admiral, bl. A. under Krigen 1611. Islænderne vare meget misfornøiede med hans Lehnsstyrelse: de beskyldte ham for uretfærdige Paalæg, for at have tilladt Ægteskab i forbudne Led osv. Klevenfeldt meddeler baade paa Islandsk og Latin det første Vers af en Nidvise, som Islænderne lagde om Herluf Daa, „som de gjerne pleier at gjøre med deres Øvrighed“. Klagerne vare dog neppe ubeføiede, skjøndt Herluf kunde pege paa, at der netop i hans Lehnstid var bleven paadømt en usædvanlig Mængde Sager om Blodskam, Horeri, etc., bleven afsat en heel Deel Præster for Ægteskabsbrud og 1612 udgaaet en kongl. Forordning om, at naar en Kvinde ikke efter en tre Gange gjentagen Opfordring vilde udlægge sin Barnefader, saa skulde Bøddelen paasætte hende en Fingerklemme, kaldet „Jomfruen“, til hun tilstod; samt at Iveren for Sæderens Reenhed var bleven saa stor, at en Præst egenhændig tog Klæderne af to Kvinder og kagstrøg dem i sin Kirke ved Gudstjenesten[1]). Klagerne bleve omsider saa høirøstede, at Jørgen Vind og Frederik Friis 1618 sendtes op til Landet for som Commissairer at undersøge Forholdet, og Resultatet blev, at Herluf Daa blev afsat som Lehnsmand Aaret efter og kun mod at betale en Bøde paa 3000 Daler slap for videre Tiltale.

[1]) Espolins Islands Aarbøger.

I alle disse Aar figurerer Herlufs Navn jævnlig i Dombøgerne, men Vinike er ikke længere Anledningen dertil; det er Herluf selv, der idelig og idelig fortrædiger sine Søstre med Processer, hvis Indhold saa lidt som Vinikes Historie taler til Fordeel for ham. Der er kun et eneste svagt Lyspunkt i dette Billede af en lidet tiltalende Personlighed, og det er den Kjærlighed, han synes at have bevaret for sin og Vinikes Datter. Denne Kjærlighed gav sig Luft, da Datteren blev trolovet med en kjøbenhavnsk Borger Johan Schult, idet Herluf da lovede hende en Brudeskat paa 5000 Daler, den Gang en saa betydelig Sum, at den vakte den største Forundring. Paa disse Penge gav han hende Brev og Segl, men ogsaa hun fik at føle, at Herlufs Brev og Segl ligesom hans Eed ingen Grund havde. Under 4. Dec. 1616 befalede Kongen nemlig Breide Rantzau, at han skulde indstævne Herluf Daa og Johan Schult for sig og forlige dem angaaende den Sidstes Fordring paa en Brudeskat paa 5000 Dlr., som Herluf har givet sin Datter Brev og Segl paa, „om hvilket Rygtet noksom gaaer her udi Landene“ [1]). Breide Rantzaus Mægling førte ikke til Noget, saa at der det følgende Aar udgik en ny Befaling under 3. Mai, denne Gang til Borgermestere og Raad i Kjøbenhavn, om at være over Regnskab imellem Parterne, da Herluf ikke havde efterkommet sit Brev, men tilbød at gaae i Rette om Sagen [2]).

Denne Gang var det vistnok ikke en god Villie, som det skortede Herluf paa, men saa meget mere paa Evne. Hans Frue var død 1612, og 1615 havde han giftet sig

---

1) Sjæll. Tegn. 1616 Fol. 195.
2) Sammesteds Fol. 219; O. Nielsen: Kjøbenhavns Diplomatarium V. 26.

tredie Gang, nu med den 24aarige Jomfru Karen Grubbe, just en Datter af den Peder Grubbe, der havde saa ringe en Mening om Herlufs Eeder. Sligt gik ikke af uden store Udgifter, især da det ikke her gik an som i Holland at spare Kirkebryllupet. Slette vare hans Pengesager, og værre og værre bleve de, hvortil vel ikke lidet bidrog den store Mulkt, som han maatte betale for sit Forhold paa Island. Gjentagne Gange blev der gjort Indførsel hos ham[1]), og da han Fastelavns Søndag 1630 døde paa Snedinge, efterlod han sit Bo i en saa slet Forfatning, at Fru Karen Grubbe gik fra Arv og Gjæld efter ham[2]).

Vinike Villumsdatters Historie minder i flere Retninger om en anden, der var passeret et Par Menneskealdere forinden, nemlig Genete Jacobsdatter Craigengelts, den de fleste Læsere ville kjende fra H. F. Ewalds Roman „Den skotske Kvinde paa Tjele". Men det historiske Materiale til denne sidste indskrænker sig til et eneste, nemlig den 1554 imellem Genetes Søn Knud Mogensen og hans Faders Frænder af Slægten Skram afsagte Dom, der ikke i Virkeligheden giver noget Bidrag til de to Hovedpersoner Hr. Mogens Lauridsen Løvenbalks og Genete Jacobsdatters Charakteristik uden maaskee netop det, at Genete uden Indvending fandt sig i den nedværdigende Behandling, Hr. Mogens lod hende blive til Deel, en Omstændighed, der i høi Grad bestyrker den Tvivl, som Dommen efterlader om, hvorvidt hun virkelig havde

[1]) Sjæll. Tegn. 1627 Fol. 332, 341.
[2]) Sammesteds 1630 Fol. 380.

været gift med Hr. Mogens, saameget mere som hun var en adelig Jomfru af høi Byrd i sit Fædreland. Til Vinikes Historie derimod haves der, som det vil sees, et forholdsviis rigt Materiale, der giver et for den Tid høist sympathetisk Billede af en sjelden vindende og heltemodig Kvinde og paa den anden Side et ikke mindre mærkeligt Vidnesbyrd om Kongens og Regjeringens Mangel paa Evne til at lære en gjenstridig Adelsmand Respect for Lov og Ret.

Undersøgelser
vedrørende
Danebroge og det danske kongevåben.

Af

A. D. Jørgensen.

Siden jeg for godt en halv snes år siden i dette tidsskrift offenliggjorde en studie over „Danebroges oprindelse" og et par år senere en lignende over „det gamle danske kongevåben" i Årbøger for nordisk oldkyndighed og historie[1]), er der fremkommen forskellige andre bidrag til belysning af de nævnte emner, dels indeholdende et nyt værdifuldt stof — „et dansk flag fra unionstiden" —, dels kritiske bemærkninger til de af mig fremsatte anskuelser. Som det vil være bekendt, skyldes begge dele hr. Dr. H. Petersen. Denne forfatter har således udtalt sig stærkt imod antagelsen af en oprindelig selvstændig tanke i valget af kongeskjoldets mærker; han polemiserer imod den tradition, at kong Hans skulde have ført det oprindelige Danebrogs-flag med sig til Ditmarsken — det må efter hans mening være gået til grunde langt tidligere —, og han har senest udtalt sig imod vor fanes identitet med Johanniternes[2]). Selv har

[1]) Hist. Tidsskr. 4. række 5, 415 ff. Årbøger 1879, s. 19 ff.
[2]) Årbøger 1882, s. 1 ff. (31. 50.) Danske gejstlige (d. e. kirkelige) sigiller (1886) s. XIV.

jeg i de forløbne år havt anledning til, om end ikke i videnskabelig form, at fremkomme med nye oplysninger vedrørende Danebroges undergang i Slesvig domkirke, med en kritik af den tidligere fremsatte påstand om en flytning til Kiel m. m.[1]). Der vil således være god anledning til at komme tilbage til alle de spørgsmål, som med nogen føje kan rejses vedrørende disse vore nationale symboler, og jeg skal derfor i det følgende søge at samle og kritisk at sammenstille, hvad der formentlig kan sluttes af de forskellige kilders oplysninger om dem.

1. Danebroge og Johanniternes mærke.

I min før nævnte afhandling om Danebroges oprindelse havde jeg fremsat en, som det forekommer mig, rimelig formodning om denne fanes tilblivelse. At sagnet knyttede omslaget i kampens gang ved Reval til Danebroge, må vel have sin grund i, at denne fane, som det så ofte var tilfældet i middelalderens slag, havde været genstand for en hård strid, ligesom det af dens kors fremgår, at den ikke kan have været et bytte fra de hedenske Ester, men må have været de Danskes mærke. Nu fortælles der, at Esterne, efterat være brudte ind i den danske lejr, strax vendte sig mod det telt, i hvilket de formodede kongen fandtes; her trængte de ind og dræbte biskop Theodrik. Min tanke var da den, at det var hærens hovedbanner, plantet foran biskoppens telt, som her havde vist dem vej, og at vi altså måtte tillægge ham det korsbanner, som derefter blev kampens midpunkt. Nu var det så, at samme biskop Theodrik som

[1]) „Dansk folkeblad“, nr. 50 og 61 (Kolding 1881). Sml. „Vort forsvar“, nr. 105 (1884).

munk i Livland havde fået sværdriddernes orden oprettet, til kamp mod hedningerne, og jeg sluttede da, at han muligvis havde havt til hensigt på samme måde at oprette en dansk ridderorden i Estland. Denne skulde da bære Johanniternes mærke, om end rimeligvis med nogen modifikation, ligesom sværdridderne havde fået tempelherrernes røde kors, forøget med et sværd[1]). Det er en selvfølge, at jeg ikke gav dette ud for andet end hvad det var, en hypothes, hvis sandsynlighed senere undersøgelser muligvis kunde styrke eller svække.

Allerede i sin afhandling om „et dansk flag fra unionstiden“ fremkom Dr. Petersen med en kritisk bemærkning hertil, idet han lagde hovedvægten på den omstændighed, at jeg havde henpeget på de danske Johannitere i Andvorskov, der alt i mange år havde kæmpet under det samme mærke. Han siger i den anledning: „Når J. udleder Danebroges oprindelse af Andvorskovs st. Hansbrødres korsbanner, turde det være berettiget at henvise til, at dette klosters korsmærke, således som det ses i Andvorskovs ældste segl . . (1288) . . til begge sider for st. Hans' billede er et dobbeltkors —“ (anf. skr. s. 48). Stærkere fremhæves dette dog i den nylig udkomne fortale til sigilværket. Efter at have nævnt, at Danebrogskorset efter år 1400 kommer frem i de danske st. Hans klostres segl, siges der nemlig: „Men det må hævdes, at Danebroge har tjent som forbilledet for Johanniternes korsskjold og ikke omvendt, — netop Johanniterridderne kunde med mere berettigelse end

[1]) Der oprettedes i de tider jævnlig nye ridderordener i de forskellige lande, hvor kampen for korset førtes. Således især på den spanske halvø: Kalatravaordenen (1158. 1164), Aviz- (1162), Alkantaro- (1156. 1177), St. Jagoordenen (1171) o. a.

andre optage det hellige nationale mærke . . . . Imod at Danebroge skulde være optaget fra Johanniternes fælles ordensmærke, taler desuden i almindelighed, at dette ordensmærke som anført er det splitarmede kors, og imod at det skulde være optaget fra et særligt mærke for Andvorskovs Johanniterriddere, af dem ført i slaget ved Lyndanisse, taler konventseglet fra samme århundrede, der af korsmærker, som kunde være konventet særegne, kun viser dobbeltkorset."

Man kan som bekendt i den grad fordybe sig i et lærd studium, at man rent glemmer, hvad alle andre véd. Således er det i dette tilfælde gået Dr. Petersen; det forunderlige er kun, at denne forglemmelse har bredt sig over et længere åremål. Hvad alle véd er, at Johanniterne havde et dobbelt ordensmærke, det otteoddede (splitarmede) kors i deres sorte ordensdragt, og det simple latinske kors i deres røde fane og våbenskjold såvel som på deres røde våbenkjortel. For en sikkerheds skyld havde jeg stærkt mindet herom i min afhandling (s. 434): „Medens Johanniternes dragt var sort som Avgustinernes, hedder det, førte de et rødt banner; medens deres ordenskors var ottespidset, var fanens et sædvanligt latinsk kors, lagt på den røde dug . . . i det gamle træsnit fra Rhodus's belejring tror man at se Danebroge vaje i slotsgården. I året 1259 fik ridderne tilladelse til at bære røde våbenfrakker, tegnede med hvide kors, „således som det står i deres banner", altså uden spidser; som Malteserriddere afbildes de endnu således med de mægtige kors over bryst og skuldre." Der henvises herved til billeder af de to stormestre L'Isle Adam (1521—34) og Johan de la Valette (1557—68); den førstnævnte har Danebrogskorset som våbenskjold på sin baldakin ved det

højtidelige indtog, både selvstændigt og kvadreret med sit slægtvåben; den sidste fremstilles i kampen, klædt i den røde våbenkjortel; både han og ridderne har de brede hvide kors over bryst og ryg, såvel som på overarmen[1]). Endvidere henvises til forordningen af 25. Marts 1757, ved hvilken det bestemtes, at danske skibe, for at kunne skelnes fra Malteserne, i Middelhavet skulde føre kongens navnetræk midt på det hvide kors.

Som bekendt har huset Savojen lige fra middelalderen af ført det samme våbenmærke, således som det nu findes optaget i Italiens orlogsflag. Det var til sin tid en almindelig antagelse, at dette stammede fra grev Amadeo 5.'s tid, og at han havde optaget Johanniternes mærke i sit skjold til erindring om den hjælp, han havde ydet dem på Rhodus i året 1310. Således fremstilles sagen endnu af W. Porter i hans ordenshistorie (I 208, til år 1315). Imidlertid blev det alt eftervist af Vertot, i hans bekendte histoire des chevaliers de St. Jean (i 4 dele, 1726), at dette måtte bero på en fejltagelse, da korset forekom som slægtens mærke forud for dette tidspunkt. Undersøgelser fra den nyere tid har da også godtgjort, at Amadeo allerede i året 1287 førte „Savojens kors“, hans søster Eleonore 1273, og deres farbroder, grev Peter II's hustru Agnes endog alt i året 1263. Slægtens ældre våben, ørnen, førtes dog endnu af grev Filip

---

[1]) W. Porter, a history of the knights of Malta I—II, titelbilleder og træsnit af obsidio Rhodi, 1496. Alexanders bulle af 1259: Vobis . . . concedimus . . . qvod fratres milites . . . chlamides nigras deferant, ut ab aliis ejusdem ordinis fratribus discernantur: in bellis autem sive in præliis utantur jupellis, et aliis super insignibus militaribus, qvæ sint coloris rubri, et in qvibus etiam crux albi coloris sit, in vestri vexilli modum assuta etc. Vertot, I 584.

indtil hans død 1285. Det må antages, at det er den mægtige greve Peter II († 1268), som først har optaget det nye mærke som personligt våbenskjold, ved siden af slægtens; men det er ikke lykkedes at påvise nogen antagelig grund eller anledning dertil. Kun derom er alle enige, at Savojens kors er lig Johanniternes, og det samme er tilfældet med vort Danebroge[1]).

Det er da selvfølgelig uden al betydning, hvilket særligt mærke Johanniternes prior i Andvorskov har ført i sit segl; i den henseende indrømmede ordenen, som jeg har gjort opmærksom på, fuld frihed. Seglet har intet som helst med ordensfanen at gøre, denne er ens for alle med sit hvide latinske kors. At dette efter 1400 ligeledes bliver almindeligt i priorernes segl, fremgår af Dr. Petersens sigilværk, men at det her skulde være Danebroge, og ikke ordenens kors, som gør sig gældende, er vel mere end tvivlsomt.

---

2. Efterretninger om Danebroge i det 15. århundrede.

I et stridsskrift fra året 1424 forsvarer kong Erik af Pomern sit hærtog til Femern få år tilforn med en henvisning til indbyggernes frafald fra kronen og riget. De svor os troskab, siger han, men overgav ikke des mindre deres ø og borg til Holstenerne, dræbte vore folk og under-

[1]) L. Cibrario & D. C. Promis, Sigilli de' principi di Savoia, s. 36 f. 40. 42 (fig. 9. 26—28. 19. 34. 36); s. 43 om det hvide kors i rødt: la medesim' arme levarono non solo i cavalieri Gerosolimitani, ma eziando varie famiglie nobili, e singolarmente la parte del popolo d'alcune cittadi italiane. Det udførlige skrift af L. Wurstemberger: „Peter II von Savoyen“ (1856 ff. 4 bind), kommer ikke ind på spørgsmålet.

såtter „og opgav kronen, som de plejede at føre i deres lands segl, og rigets banner, således som de var pligtige til at føre det, og antog nældebladet, som er de holstenske herrers mærke og våben“[1]). Som det vil ses, skelnes der også her mellem to ting: våbenmærket og fanen; greverne fører nældebladet i dem begge, men Femringerne havde forhen havt forskellige mærker, kronen og rigets banner. Disse tillægges der da også et forskelligt værd: kronen „plejede“ de at føre i deres segl; det var et særmærke, som de rimeligvis selv havde valgt, eller som dog efter analogier anden steds fra beroede på egen fri vilje. „Rigets banner“ derimod var de „pligtige at føre“ (de jure habere tenebantur); det er et fælles mærke for alle kongens undersåtter.

Hvad man dengang forstod ved „rigets banner“, fremgår heldigvis med fuld tydelighed af et kun få år senere af samme konge udstedt brev for Vadstena kloster. Da dronning Filippa nemlig var død i dette kloster. 5. Jan. 1430, kom Erik kort efter tilstede og oprettede en evig messetjeneste af 12 klerke (10 præster med forstander og klokker); de skulde kaldes „kongens kapellaner“ og „hwar klærk hafui vppa sit røklinn rykens baner, swasom ær eth røt kors vppa eth gulth fiæld“[2]). Rigets banner er altså hvad vi vilde kalde dets farver, ikke noget våbenskjold; Sveriges banner var, som det senere vil ses, det samme som st. Eriks banner i Upsala. At Danebroge samtidig var Danmarks riges banner fremgår

[1]) Scr. VII 300: . . abrenunciaverunt corone, qua consveverunt uti in sigillis terre eorum solent(!), et banderium regni, sicut de jure habere tenebantur, et receperunt folium urtice, qvod est signum et de armis dominorum de Holsten et illo utebantur tam in eorum sigillis qvam banderio.

[2]) Diplomatariet i Geh. Ark. 15. Febr. 1430.

tilstrækkeligt af kongens majestets-segl, i hvilket korsflaget bæres af de tre løver, medens selve skjoldet deles af et mægtigt kors. Det store orlogsflag, som endnu er bevaret i Lybek og uden al tvivl hidrører fra kampen i Øresund 1427, deles da også i fire felter ved et hvidt kors. Et sådant må altså efter kongens ord i stridsskriftet antages at have været påbudt som et almindeligt og fælles mærke for alle Danske.

At det nu atter er dette mærke, som dengang kaldtes Danebrog, fremgår af den bekendte optegnelse om denne fanes oprindelse, som er bevaret på to forskellige steder i Peder Olsens historiske samlinger. At denne optegnelse er ældre end fra samlerens tid, har jeg alt tidligere henledet opmærksomheden på; det fremgår alene deraf, at han retter dens fejlagtige årstal i en tilføjet parenthes, medens han beholder dens lige så fejlagtige stedsangivelser i strid med sin egen efterretning. På det ene sted siger han endog ligefrem: „anden steds haves (den efterretning), at i hin Valdemar II's tid“ osv.[1]).

Medens årbogsoptegnelsen er uden tidsangivelse, indeholder stykket om „Danmarks tolv udmærkelser“ årstallet 1527; ved denne tid har Peder Olsen øjensynligt nedskrevet det. Men det er vistnok ældre. Titlen, som det har fået i udgaven, er vildledende, det kalder sig selv „Nordens tolv udmærkelser,“ nemlig „den danske klosterprovinses“, ikke det danske riges. At dette ikke blot findes således i den oprindelige overskrift, men også

[1]) Scr. r. D. I 182: Alibi habetur, qvod tempore istius Valdemari II a. d. 1208, cum Dani fideles in Livonia etc. VIII 499: Hoc contigit in Livonia tempore V. II et in loco, qvi dicitur Felin, cum Dani fideles a. d. 1208 (rect. 1219) bellarent contra Livones etc.

svarer til indholdet, ses af så godt som hvert afsnit; det er hele Nordens natur og oldtidshistorie, som her fremføres i sine hovedtræk. Slutningen, der henviser til det sørgelige i de indre krige i dette land, er derfor også misforstået af udgiverne, når den udtydes på grevefejden; det er unionskrigene, som der sigtes til. Dette, såvel som den anførte literatur, der tilhører de sidste 20 år af det 15. århundrede, peger tilbage til en tidligere affattelse end 1527; en afskriver måtte pa det pågældende sted næsten med nødvendighed komme til at sætte det løbende års tal ind, hvilket ældre der sa end stod i originalen[1]).

Men stykket om Danebroge er utvivlsomt endnu ældre end selve helheden; thi det passer kun dårligt ind i den. Det var aldrig, så vidt vides, påtænkt eller forsøgt at påtvinge de andre riger det danske banner; selv Erik af Pomern taler i Sverige, som vi har set, om et andet rigsbanner som en selvfølgelig sag. Hvad der da end kunde siges til ære for Danebroge, vilde det vel neppe være falden nogen ind at forfatte en optegnelse om det på dette sted, hvis ikke en sådan alt havde foreligget og fristet til optagelse. Stilen i dette lille stykke er da også forskellig fra den i de andre, langt mere kortfattet og ædruelig til trods for sit overnaturlige indhold. Dette henviser den da nærmest til første halvdel af det 15. århundrede, da Estlands navn var trådt aldeles i baggrunden som en del af Livland, så traditionen

---

[1]) Ser. VIII 494: 12 excellentie particulares, ex qvibus provincia Dacie pre ceteris citra mare probatur singulariter prerogata. (Udgiverne kalder stykket: 12 excellentiæ regni Daciæ.) Årstallet forekommer i 3. afsnit: der er kongerækker i uoverskuelige tidsrum, usqve ad præsentem regem anno dni 1527 sceptra tenentem Danica.

talte om en kamp i Livland og særlig nævnte Felin, hvis blodige erobring og generobring levede i erindringen i Riga, medens Reval og de danske kampe deromkring var glemte. Senere genoplivedes mindet herom og kong Kristian I antog endog for en kort tid titlen „hertug af Estland“ (1456 f.), hvorefter fordringen på denne del af ordensstaten aldrig helt opgaves[1]).

Men hidrører optegnelsen om Danebroge således formentlig fra en betydelig ældre Tid end det håndskrift, i hvilken den er opbevaret, — og det samme fremgår jo alt af den respekt, Peder Olsen viser den, — så kan vi med rette sammenstille den med Erik af Pomerns anklage mod Femringerne: det rigets banner, der er tale om, er Danebroge med sit hvide kors, det samme, som sagdes at stamme fra kampen i Livland.

Paludan-Müller rejste i sit lille skrift om „sagnet om den himmelfaldne Danebrogsfane“ tvivl om, hvorvidt bunden i den oprindelige fane havde været rød, idet han gjorde gældende, at efterretningen herom først stammede fra Svanings krønike af 1560, medens Hvidtfeld endog senere kaldte den „grå“ (s. 8 ff.). Imod dette fremhævede jeg i min afhandling, at man i den henseende måtte respektere den monumentale tradition ligeså vel som den skriftlige, ligesom det måtte indrømmes, at Svanings vidnesbyrd var utvivlsomt for sin tid, medens Hvidtfeld på dette punkt modsiger sig selv, hvis ikke grå snarest er en trykfejl for grov (graaff), således som Resen påstår[2]). Jeg er imidlertid senere bleven opmærksom på et ældre vidnesbyrd af stor betydning, som mærkeligt nok hidtil

---

1) W. Mollerup, Danmarks forhold til Livland, s. 3 fl. 22.
2) Anf. st. s. 3 fl.

helt er undgået de forfattere, der har syslet med dette spørgsmål. Det er Kristen Pedersen, som i sin fortsættelse af Saxe, forfattet i årene 1520—23, siger følgende: „Somme mene og sige, at samme kong Valdemar skulde fange(t) Danebroggi ned af himlen samme tid, som er en hvidt kors i et rødt fjeld“ [1]).

Som orlogsflag findes Danebroge nu også afbildet flere gange i det 15. århundrede; således i Roskilde domkirke 1498 på det skib, der fører Lucius's hoved til landet, og i et sønderjydsk heredssegl fra århundredets begyndelse; begge steder er det et splitflag [2]). På samme måde findes navnet i folkevisen om kong Hans's bryllup (1478); skibet, som henter hans brud, har „Danebroge i fremmerstavn“ [3]). Hertil hører også navnet „Danebrogsskibe“, der tillagdes en samling af stensætninger i skibsform, som for et par hundred år siden fandtes ved Genner i Sønderjylland og af sagnet henførtes til kong Valdemars Estlandstog. Oprindelsen til navnet var snarere den, at danske orlogsskibe efter flaget kaldtes danebrogsskibe [4]).

Med disse oplysninger for øje vil det da også være let at få den rigtige forståelse af de svenske krønikers brug af navnet Danebroge i det 15. århundrede. Således fortæller rimkrøniken med den største forargelse, at Nils

---

[1]) Danske skrifter, V 443. Tiden for krønikens affattelse kan indskrænkes til årene 1520—23, idet forf. s. 444 citerer Krantz's Vandalia, som udkom 1519, medens han ikke kan antages at have havt tid efter 1522, da han blev erkebispens kansler, eller lyst efter 1523, da Kr. II blev fordreven og han selv mistænkt og forfulgt.

[2]) Årbøger 1874, 423. 1882, 56. Johanniternes korsbanner på Rhodus, 1496, har en lang flig ud fra flagets øverste felt.

[3]) Svend Grundtvigs danske folkeviser, III 620: „Danmark-brage“, 633: „Danebroge“.

[4]) Arnkiel, Cimbrische Heidenthümer, VI 340.

Stensen, en svensk mand, i året 1439 drog ind i Østergøtland „med Danebroge udslagen“, og navnet gentages mange gange som betegnelse snart for banneret, snart for de danske tropper. At der herved kun er tænkt på det bekendte danske bannermærke, ikke på noget enkelt flag, er en selvfølge; Nils Stensen har, som rådet siger, „ført her ind i riget med hærskjold og ulovlighed Danebroge, . . . at nedertrykke Sveriges tre kroner“. Dette sidste mærke fandtes dengang i alle svenske faner, ligesom danebrogskorset i de danske[1]). Til et mere bestemt enkelt flag sigtes der i senere efterretninger. Således siger Olaus Petri, at bønderne i året 1464 overfaldt kong Kristian I i Steksund; de tog et af hans 24 skibe og fik her fat i „et banner, som de kaldte Danebroge“; det sendtes som trofæ til lejren på Nørre Malm. Hertil må dog bemærkes, at den samtidige rimkrønike intet har at fortælle herom, ligesom denne efterretning mangler i forfatterens første redaktion af krøniken; han har først senere fået fat i den. Fortællingen har således sit sidestykke i rimkrønikens yngre redaktion fra efter 1520, når den fortæller, at de Svenske 1471 på Brunkebjerg tog kongens hovedbanner, der kaldtes Danebrog. Derom véd den ældre samtidige rimkrønike intet, skønt den også giver hovedbanneret samme navn og taler om det store mandefald omkring det[2]). Fortællingerne om

---

[1]) Svenska medeltids rimkrönikor, II v. 5980. 5995. 6027. Sml. v. 8609 fl.:

ok huat i baneren malat äre,
3 cronor skulle joo mädhen wäre.

Hadorphs udgave II 133.

[2]) Om 1464: G. F. Kleming, Olai Petri Svenska krönika, s. 232. 343. Sv. medeltids rimkrönikor III v. 1097 fl. — Om 1471: Sst. v. 2302: „nu drager danabroka af bergit nider“ osv. v. 2318 fl.:

Danebroges tab ved disse lejligheder er da vel snarest fremkaldt af efterretningen om, hvad der var sket i Ditmarsken i året 1500, idet man i Sverig ønskede at have tilføjet unionskongerne den samme forsmædelse. — De svenske kilder stadfæster da kun, hvad de danske meddeler: at Danebroge var det danske rigsbanners navn, at det bestod i et hvidt kors, i rød bund, når ingen våbenmærker brugtes, og at det var et fælles mærke for danske stridsmænd til lands og til vands.

Det må herved endnu særlig fremhæves, at Danebroge er et „rigets banner“ i langt strængere forstand end f. ex. hellig Eriks banner i Upsala. Også dette kaldes vel rigets banner og det forudsattes, at rigets indbyggere vilde kunne drage erkebispen til ansvar, hvis det forkom; men det er dog ganske særligt Upsala kirkes fane, ja det siges endog 1495, at det aldrig har været fra kirken, siden det først kom til den. Derfor kan det svenske rigsråd 1439 modsætte Danebroge „de tre kroner“, ikke korsbanneret, og dette sidste optages i erkebispernes, medens Danebroge optages i r i g e t s segl. Dette sidste bør der formentlig også tillægges en vis vægt; hvor korset første gang fremtræder som skjoldmærke, i Valdemar Atterdags tid, er det i rigets kanslers

---

„bloden måtte över hænder flyta,
för end Svenske kunde danabroke slita,
striden var svår med alla,
så matte danabrok niderfalla,
hard strid mag valla,
thi kan her Strange danabrok ej halla —.“

2340 f.: „svenske mænd sankes fjerde sinde, akter det banner åter vinde“ osv. Sml. v. 4833 ff. Side 302, sml. s. 290. 293. Olai Petri, s. 272 (her intet om fanens tab).

segl, medens kongens kansler fører en krone. Danebrogseglet har udtrykkelig påskriften „til danelov“.

Således fremtræder fanen ikke blot som et rigsbanner i kong Eriks klageskrift, men også ved kongehyldingen i 1448. Efterretningen herom er bevaret i erkebispekrøniken fra Lund, den såkaldte erkebiskop Tues krønike. Efter dens beretning kom den foreløbigt udvalgte konge Kristian af Oldenborg den 28. Sept. 1448 til Lund, hvor han da blev valgt og hyldet på St. Libberts høj, idet erkebiskop Tue her overrakte ham rigets banner. Året efter kronede han ham i København.

Som det alt tidligere er bemærket i Wegeners fortale til Kristian I's diplomatarium, har der dog i denne efterretning indsneget sig en fejltagelse; det ses nemlig af kongeeden, at hyldingen på den nævnte dag foretoges i Viborg. Men hermed synes da også krønikens overskrift, efter hvilken Tue selv skulde have forfattet den, at måtte forkastes som uefterrettelig. At den imidlertid virkelig hidrører fra hans tid og nærmeste kreds, bliver ikke des mindre så godt som vist, når man ser, at den stadig for hver ny erkebiskop fulgte overgang: „cui successit N. N.“ pludselig for hans vedkommende forandres til: „cui successit reverendissimus pater dominus T.“, hvorefter fortsættelsen atter vender tilbage til den tidligere form.

Fejlen i den pågældende opgivelse kan have en nærliggende grund. Da Kristoffer d. 9. April 1440 aflagde sin kongeed på Viborg landsting, tog den tilstedeværende erkebiskop Johannes samme dag en retsgyldig afskrift af den, for at originalen, som det hedder i hans bekræftelse, skulde kunne nedlægges i Roskilde kirkes arkiv, hvor dengang uden al tvivl de ældre håndfæstninger op-

bevaredes. Erkebiskoppen skulde da som rigsrådets formand have en gyldig afskrift, for at ikke originalens tab ved en ulykkelig hændelse eller ved svig skulde ligesom kunne løse kongen fra hans forpligtelse.

Ved valget i Viborg d. 28. Sept. 1448 udstedte nu kong Kristian en omtrent lige lydende ed, og der kan da vel ingen tvivl være om, at jo erkebispen også denne gang tog en tilsvarende afskrift til opbevaring ved sin kirke[1]). Men et sådant aktstykke måtte let ved sin datering kunne vildlede en krønikeskriver, selv fra den nærmeste samtid, så han bragte hyldingen i Lund i umiddelbar forbindelse med det erkebiskoppelige diplom. Den nævnte fejl i krønikens beretning er derfor ikke skikket til at svække dens troværdighed i andre henseender.

Aftalen om grev Kristians valg fandt som bekendt sted i Haderslev, den 1. Septbr. 1448. Det højtidelige kongevalg på Viborg landsting blev dog opsat i 4 uger, dels for at de nødvendige forberedelser kunde træffes, dels vel også for at tillysningen på landstinget kunde finde sted enten tre løverdage i træk eller på det af adelen så stærkt søgte ting ved Movridsmesse, den 22. Sept.[2]). Udvælgelsen i Viborg og aflæggelsen af kongeeden her gjaldt selvfølgelig for hele riget, selv om hyldingen måtte gentages på de andre landsting. Man skulde da også synes, at overrækkelsen af rigets banner naturligst måtte have fundet sted her; men krønikens beretning om, at det var ved Lund, kan dog neppe und-

---

[1]) G. A. årsberetninger. II 40. Diplomatarium Chr. I. p. XIII. Scr. r. D. VI 633.

[2]) Danske Atlas IV 644.

erkastes tvivl. Man er da måske gået ud fra, at det ikke var rimeligt at udsætte banneret for farerne ved en længere transport tilsøs ved jævndøgnstid, eller at det mere stemmede med rigsbannerets værdighed, at den udvalgte konge opsøgte det, hvor det for tiden opbevaredes.

Hvorom alting er, synes det afgjort, at erkebiskoppen ved hyldingen i Lund overrakte den udvalgte konge rigets banner og dermed den faktiske regering. Det var altså en symbolsk handling, aldeles uafhængig af kroningen, som først fandt sted året efter og bestod i overdragelsen af de fire såkaldte regalier: krone og spir, sværd og rigsæble.

Det ved første øjekast mærkelige ved denne handling er, at den ikke er overleveret fra noget andet kongevalg. Hvad de tidligere angår, kan man endda forstå, at kildernes magerhed er skyld i denne tavshed, men hvad skal man tænke om Kristians efterfølgere? Det ligger dog nær herved at mindes den særegne situation i året 1448. Kristoffer var død strax efter nyår og først ved Mikkelsdagstider hyldes den nye konge. Hvad der var skyld i denne opsættelse, siges ikke, men det ligger ikke fjernt at antage, at enkedronningen har været frugtsommelig og at man har villet afvente barnets fødsel[1]). Men i denne lange mellemtid var regeringen hos rigets råd og da først og fremmest hos dettes formand erkebiskoppen. At dette var efter den faktisk bestående ret, ses af kong Kristian III's klageskrift mod biskopperne; her hedder det nemlig i den særlige klage mod erke-

[1]) W. Mollerup, en hidtil ukendt dansk prinsesse, i Hist. Tidsskr. 5 række. V 88. 97.

biskoppen: „Efterdi at alle vel vitterligt er, at det haver været gammel sædvane her udi riget, at når kongen er død og afgangen, at erkebispen da strax af gud og hans embede haver været pligtig at forskrive rigens råd, og holde, tvinge og formå dennem dertil, at de strax vilde udvælge en konge, på det at riget, den stund det var uden hoved, ikke skulde blive adskilt og adsplit, som nu sket er“ . . . og senere; „efterdi at samme erkebiskop er det største og principale hoved for rigens råd og alt regimentet, og rigens handel haver mest hængt ind på hannem . . .“ [1]).

Det var da en selvfølge, at erkebiskoppen 1448 måtte optræde som rigsforstander, og det er i denne egenskab han overrækker den udvalgte konge rigets banner, symbolet på den højeste myndighed til at samle riget og folket indad og udad til. Men deraf følger da også, at en sådan handling ikke kunde gentages ved de følgende kongeskifter, hvor valget var afgjort længe iforvejen og magten umiddelbart gik over fra fader til søn [2]).

Der er endnu en efterretning fra det 15. århundrede, som på grund af forfatterens avtoritet på andre områder med en vis vægt er bleven draget ind i diskussionen og som derfor fortjener en særskilt omtale. Det er Kristen Pedersens fortælling, at kong Erik af Pomern skulde have bortført rigets banner tillige med dets andre skatte og klenodjer.

Hvad selve det formentlige historiske faktum angår,

[1]) Rørdam, Kildeskrifter I 161. 163 f. På samme måde forholdt det sig i middelalderen i Tyskland med erkebispen af Mainz. Waitz, Verfassung d. deutschen Reichs II 147 f. 151. 154. 161 ff.

[2]) Dr. H. P. henfører uden hjemmel bannerets overrækkelse til kroningen, men forfejler derved aldeles det rette moment (s. 49).

da er det ikke vanskeligt at få rede på. Kristen Pedersens fremstilling af kong Erik er så aldeles gennemvævet af de mest hadefulde beskyldninger, at den ikke fortjener den mindste tiltro, om hans kilder end desværre i århundreder har givet opfattelsen af denne konge sit præg. Hvad der særlig fortælles om bortførelsen af rigets klenodjer bærer afgjort sagnets præg. Kongen tog flugten, siger han, fordi Oluf Axelsen på Højbro havde mødt hans frille Cæcilia, slået hende på bagen og bedt hende fortælle Erik, at denne legemsdel skulde drive ham af Danmark. Han „gjorde sig da hemmelig rede og for til Kalundborg og tog der Danmarks ypperste klenodjer, som var 12 apostle, støbte af nobel-guld, og kaldedes Dan (!), som danske mænd hulde i fordum tid for deres afgud(er), før de blev kristne. Han tog der en bannere, som kaldes Danebroge, hvilken Gud sendte danske mænd ned af himmelen ved sin hellige engel, at de skulde føre hannem i krig mellem dem og deres fjender, som de og ofte gjorde og vunde derved stor pris og ære osv.“ . . . „Somme mente, at den skib, som 12 apostle og Danebroge var på, skulde forganget under Pomern og alle som der var på.“ Senere fortæller han igen under kong Kristian I, at det var en aftale mellem denne og kong Erik, at han skulde have Låland og Falster imod at genafstå Danmarks „dressel“ og „de 12 apostle af nobel-guld, hvilke Danske hulde for deres afgud(er) i fordom tid, og andre rigens dyrebare klenodje, som han før tog af Folen på Kalundborg“. Men skibet gik til grunde [1]).

De samtidige kilder véd intet om et sådant ran, der

[1]) K. Pedersens danske skrifter, V 488 f. 495.

i sig selv er aldeles usandsynligt. Kong Erik forlod landet i foråret 1438 og gik tll Gulland; først i den næstfølgende Sommer blev han undsagt og hans søstersøn Kristoffer indkaldt. I undsigelsesbrevet fremføres der ganske vist en klage over, at han har ført rigets skat bort, men den lyder kun på „rigens skat og klenodje, som i løbet af en lang årrække før hans tid var bleven samlet af konger og rigets forstandere på rigets vegne og til dets nytte og behov“. Denne bortførelse knyttes ikke til noget bestemt tidspunkt, men omtales før den sidste rigsdag i Vordingborg, på hvilken han havde været til stede. Kongen svarede med et tilbud om at lade fire navngivne mænd, som han formodede havde kendt dronning Margretes klenodjer, komme til ham for at forvisse sig om, at alt hvad han havde hos sig af klenodjer, var anskaffet af ham selv eller arvet efter hans afdøde dronning. Hvad pengeskatten angik, da kunde de gennemgå rigets regnskaber for at overbevise sig om, at han i fuldeste mål havde brugt rigets indtægter til dets eget tarv[1]). Som det vil ses, er der her slet ikke tænkt på andet end penge og penges værd; ingen beskylder ham for at have bortført rigets banner eller dets breve, således som det også senere berettedes både om ham og kong Kristian II[2]).

Tilbage bliver da kun det mærkelige faktum, at Kristen Pedersen, der jo var kanik i Lund, kunde være uvidende om, at Danebroge først i hans egen tid var gået tabt i Ditmarsken, hvis dette virkelig havde været tilfældet. Dette forekommer da også Dr. Petersen så utro-

---

[1]) Danske Mag. 3. række I 224. 233.
[2]) Allen. Breve og aktstykker s. XI.

ligt, at han væsenlig herpå støtter sin påstand om, at hin originale fane alt dengang forlængst havde været tabt eller opslidt: „thi hvorledes kunde en sådan begivenhed være gået hans øre forbi?“ (s. 52). Hertil må dog bemærkes, at det ikke så sjelden kan være utroligt, hvad ellers kyndige folk er uvidende om, men at man ofte nødes til at tro det alligevel. Og hvad Kristen Pedersen angår, da var han ikke nogen særlig kyndig mand. Hans store betydning som folkelig dansk forfatter ufortalt, må det siges, at han som historiker er noget af det mest uefterrettelige og lettroende, vor litteratur kender, og at hans fortsættelse af Saxe for det meste er en stor fabelbunke. Nogle få prøver, grebne på må og få, kan vise det. Når ældre årbøger sigter Abels dronning („en tysk kvinde“) for at have ødelagt kongernes adkomstbreve på de nordtyske lande, så bliver det hos Kr. Pedersen til en fortælling om, hvorledes hun tog brevene for at få fat i de gyldne seglkapsler, som hun rev af — „hun gemte guldet, for det var dejligt og rødt“ —, medens hun brændte brevene. Han drager heraf den slutning, at man ikke bør give kvinder nøgle og gang til sådanne breve, efterdi „de er gerne løsagtige i hu og hjerte, når de se noget, som dem behager“ (s. 446). Om Margrete fortæller han, at hun blev kronet til dronning i alle tre riger; den falske Olav fremstiller sig for hende i Danmark, medens den rette er i Sverige og vender tilbage, hertil efter at den anden er bleven brændt osv. Unionen bliver sluttet på Sælland. Om Erik Glipping og Erik Menvæt fortælles der de vildeste eventyr o. s. fr. Blivende værd har denne krønike på grund af forskellige småtræk af samtidens tradition og da også som bevis på, hvor sørgelig uvidende selv dan-

nede folk dengang var m. h. t. deres fædrelands fortid. Men ved at læse blot nogle få sider i den får man et overvældende indtryk af, hvor umuligt det er at slutte noget af denne forfatters tavshed.

Det var ikke i og for sig at undres over, at særlig Danebroge var gået noget i glemme i de to slægtsaldre, som fulgte efter hyldingen 1448. Kong Erik havde havt sit kancelli og skatkammer på Kalundborg, og i et fast tårn ved dette slot, Folen, gemtes endnu rigets breve; men alt Kristoffer havde flyttet selve regeringens sæde til København. Folen blev derved i over 100 år et afsides, lidet kendt oplagssted for det ældre rigsarkiv og hvad der fra ældre tid var bleven gemt i forening med det; endnu kong Hans måtte udtrykkelig love bestandig at lade „rigets dressel og breve“ forblive her under fire råders varetægt. Herfra var da også efter den af Kr. Pedersen optegnede tradition Danebroge bleven bortført af kong Erik. Et andet vidnesbyrd om det rygte, der gik om det hemmelighedsfulde tårn, findes i pave Leos breve af 1517 og 1526 til kongerne Kristian II og Fredrik I, i hvilke han beder dem overlade sit sendebud de håndskrifter af romerske historieskrivere og Pavli breve, som findes i tårnet på Kalundborg under kongens omhyggelige bevogtning[1]).

Antages det nu, hvad der vel i alle måder er det sandsynligste, at Danebroge virkelig har været gemt på dette sted, under kongens og rådets lås, uden at der i mange år var anledning til at bruge det, så kunde jo både dets existens og dets tab i Ditmarsken gå forholds-

[1]) Pontoppidan, Annales I. fortale s. 10 f. Norsk diplomatarium VI 736.

vis sporløst hen over samtiden. Det kan ikke her komme an på, hvad en meget optagen forfatter fra hin tid, som blandt andet har skrevet en skødesløs krønike, har hørt eller ikke hørt; vi må, for at få rede på begivenhederne i Ditmarsken, henvende opmærksomheden på de forfattere, som omtaler dem og viser sig at vide besked om dem.

---

3. Danebroges tab år 1500.

Efterretningen om, at Danebroge gik tabt på kong Hans's tog til Ditmarsken, skyldes to indbyrdes uafhængige forfattere fra midten af det 16. århundrede. Den kongelige historiograf Hans Svaning skrev 1558—59 en fremstilling af kong Hans's historie, og heri forekommer den oplysning, at „rigets banner, delt af hvidt og rødt i form af et kors, og nedfalden fra himlen til kong Valdemar II, som der fortælles, da han førte krig mod Livlænderne, som dengang var kristendommens fjender," her gik tabt. Fra Svaning er denne efterretning gået over til Hvidtfeld[1]).

Uafhængigt heraf fortæller Joh. Rantzov i sin fremstilling af den sidste Ditmarskerkrigs historie, at blandt de tilbageerobrede faner var også „et stykke af det banner, som man siger til sin tid ved et mirakel blev givet en dansk konge imod Russerne og som fordum kong

---

[1]) Svaning, Refutatio calumniarum etc. Y. 3: vexillum regni, albo ac rubro in formam crucis discretum, ac cælitus missum Valdemaro II uti ferunt, qvum bellum contra Livones religionis christianæ id temporis hostes gereret, D. Joh. de Aluelde primario signifero cæso, signa præterea alia, item tormenta nostris erepta sunt omnia. Hvidtfeld, s. 1033 f. 184. Sml. Rørdam, Historieskrivningen siden reformationen, s. 78 fl.

Hans havde taget med i håb om derved at stride heldigt imod Ditmarskerne". Hans søn, den lærde statholder Henrik Rantzov, kalder fanen „det ældgamle, af Danmarks fordums konger som helligt i ære holdte banner". Ditmarskernes historieskriver Neocorus gentager Rantzovernes fortælling og viser derved, at den stemte med den tradition, som han havde havt lejlighed til at høre [1]).

At nu disse to efterretninger er indbyrdes uafhængige, fremgår noksom af deres hele indhold; Rantzov nævner Russerne, Svaning Livlænderne som vore modstandere i den pågældende kamp; Svaning har hørt det rette kongenavn, medens Rantzov ikke kender det. Der kan ikke rejses tvivl om, at det jo ved Ditmarskens undertvingelse 1559, da de gamle faner leveredes tilbage og traditionerne fra den tidligere kamp fremdroges både i Danmark, Holsten og Ditmarsken, var den enstemmige mening, at det oprindelige korsbanner, originalen af det danske rigsbanner, endnu var til som en skrøbelig levning fra hin kamp.

Hvorpå støttes da den tvivl, som er rejst imod hin tids enstemmige vidnesbyrd?

For det første på usandsynligheden af, at et flag skulde have kunnet holde sig gennem 3 århundreder „i regn og i slud", — „hvorlænge holder vel nutidens regi-

---

[1]) Wahrhaftige und kurtze Verzeichniss des Krieges 1559 etc. (1569) L. iij. . . , unter welchen ein stück von dem banner ware, welches man sagt dasz es vorzeiten einem dänischen könig durch mirakel wider die Russen gegeben, und das vormals könig Johan in hoffnung dadurch gegen die Ditmarschen glücklich zu streiten, mitgenommen und verloren. — Belli Dithmarsici vera descriptio (1570), p. 246. — Neocorus, Chronik des Landes Ditmarschen, II 232.

mentsfaner?!“ [1]) Dette er vistnok meget forskelligt efter de forhold, under hvilke de lever; på tøjhuse og i gravkirker kan de hænge længe, på exercerpladsen går det hurtigere ned ad bakke; den fane, som har givet Dr. Petersen anledning til sine studier over Danebrog, er således i god behold efter henved et halvt årtusind. Spørgsmålet er nu, hvorledes vi skal tænke os Danebroge opbevaret. Mon det er brugt ved våbenøvelser og til hverdag; eller skal vi dog ikke snarere tænke os det behandlet med en vis ærbødighed? — Den indvending, der hentes fra bannerets slid og vanrøgt, kan vi formentlig se bort fra som aldeles betydningsløs.

En anden tvivl har rejst sig af efterretningerne om Danebroge i Sverige: „I 1439 hører vi „D.“ ført af marsken Nils Stensen i Sverige. „D.“ erobres 1464 af Svenskerne ved overfaldet på kong Kristian i Stekasund. „D.“ bliver på valpladsen på Brunkebjerget 1471. „D.“ tabes i Ditmarskerkrigen 1500. Allerede det, at „Danebroge“ historisk kan påvises tabt tre gange, gør det mere end sandsynligt, at det originale Danebroge som anerkendt rigsemblem har været mangfoldiggjort ved mange efterligninger.“ [2])

Som i det foregående omtalt, beror denne påstand om et tre gange tabt Danebroge på en fejltagelse; først længe efter fanens tab i Ditmarsken fremkommer de svenske beretninger om et lignende tab i Sverige; én kilde lader det ske 1464, en anden 1471; men de samtidige véd hverken om det ene eller det andet. Derimod forholder det sig rigtigt, at „Danebroge“ alt i det 15.

---

[1]) Dr. H. Petersen, anf. skr. s. 50 f.
[2]) A. skr. s. 51 f.

århundrede er blevet navn også på enhver efterligning af dets mærke, netop som vi ser kong Erik tale om, at hans „kapellaner“ i Vadstena skal have „rigets banner“ på messekåben, og at Femringerne var forpligtede til at føre „rigets banner“. Når det da siges, at Kristian I's hovedbanner på Brunkebjerg 1471 var et Danebroge, får vi lade det stå ved sit værd, om det var originalfanen eller ej, siden det end ikke antydes i kilderne; men at man ikke betroede den svenske marsk Nils Stensen denne helligdom på toget i Østergøtland, er vel en selvfølge.

Hvad der betegner den store forskel på de svenske krønikers omtale af Danebroge i Sverige og de danske og holstenske krønikers omtale af det i Ditmarsken, er dette, at de sidste, uden at nævne navnet, betegner banneret som det himmelfaldne, som en historisk relikvie, en lykkebringende helligdom; noget sådant nævnes ikke i Sverige.

Hvad kunde nu give kong Hans anledning til at fremdrage det gamle flag af den forglemmelse, som tilsyneladende hvilede over det i de tider? Er der ikke noget påfaldende i pludselig at se det dukke op, uden at man har hørt tale om det i 50 år og uden at dets tab gør et stærkt og almindeligt indtryk?

Anledningen lå imidlertid meget nær i en umiddelbart forudgående begivenhed i Sverige, der nødvendigvis måtte komme til kongens kundskab. Da Russerne i året 1495 hærgede Finland, henvendte rigsforstanderen Sten Sture sig til erkebiskop Jakob Ulfson i Upsala med bøn om at måtte låne st. Eriks banner på sit forestående tog: „det skulde være vore venner til en ganske stor trøst og vore og kristendommens fjender til en stor vantrøst, der rygtet deraf udkomme —“. Tilladelsen blev

given, men ikke uden betænkelighed: rigsforstanderen og rådet måtte indgå en skriftlig forpligtelse til at tilbagelevere banneret uskadt, så snart toget var til ende, såvel som at svare til „al eftertale, som kunde komme deraf af Sveriges indbyggere“. Endvidere lovede de aldrig oftere at æske og begære banneret „uden mod Ryssen og den hellige kristne tros fjender, efterdi at det nævnte banner haver aldrig kommet fra Upsala domkirke, siden det var der først indkommen“. Dette måtte de stadfæste med deres ed på helligdommen.

Samme dag, som dette brev udstedtes, modtog rigsforstanderen banneret; den samtidige rimkrønike skildrer det således:

„I det udsendte de gode herrer, i Upsala bo.
alle Svenske til hugned og ro,
erkebiskop Jakob og kapitlet også,
sankti Eriks banér i Klara kloster at stå,
så måtte mange at høre,
hure sankti Eriks banér lods af Upsala føre,
stor processio af Stokholm udgik,
da ridder Sten dette banèr undfik,
jeg så der så underlig låd,
stor sorg og storen gråd,
både af kvinder og mand
tårer af deres øjen udrandt,
da ridder Sten dette banner tog,
hannem følger almuen som en skog,
både munke og præste,
ridder og svende jo de bedste
i bykirken ind,
mange med blege kind',
her degn Mattis, mester Erik og doktore to,
det banér sættes på sankti Jørgens alter da,
ridder Sten på både sine knæ nedfuld:
„Gud i himlen være alle Svenske huld!“

Dette foregik den 17. Nov. 1495; dagen efter afgik hæren til Finland. Erkebiskoppen skrev til biskoppen og kapitlet i Åbo med bøn om at følge banneret med deres opmærksomhed, for at det ikke skulde komme noget til, og at påskynde dets hjemsendelse. Efter tilbagekomsten forhastede rigsforstanderen sig imidlertid ikke med at opfylde sit løfte om tilbagegivelsen; erkebiskoppen måtte gentagne gange minde ham derom. Der er bevaret et brev af 18. Jan. 1497, i hvilket han beklager sig herover og forlanger endeligt svar; han vil have banneret til den forestående Eriksmesse, den 24. s. m., og spørger, om rigsforstanderen vil sende nogle adelsmænd med det, eller om han selv skal lade „helligdommen“ hente ved et par af domkirkens prælater[1]). Det er rimeligt, at sagen nu bragtes i orden, thi kort efter mødtes de høje herrer i Stokholm, hvorpå der fulgte et afgørende brud, som da atter førte til kong Hans's tronbestigelse samme sommer.

Det vil herefter ikke kunne forundre, at samme konge kom i tanke om Danmarks gamle rigsbanner og tog det med sig på toget til Ditmarsken for at knytte sejren desvissere til sine våben. —

Vi kommer derpå til de samtidige kilder til Ditmarskertogets historie og skal nu undersøge, om der i dem findes tilknytningspunkter til Svanings og Rantzovernes beretninger.

De mest umiddelbare kilder til togets beskrivelse

---

[1]) Hadorphs udg. af rimkrøniken, I 538. II 355. Svenska medeltids rimkrönikor, III v. 3655—76. Handlingar rör. Skand. hist. XVIII 54. 55. 65 ff. Styffe, Bidrag till Skand. historia, IV 196. CXC. CXCVIII. CCV.

er de viser, som strax efter i stort antal blev satte i omløb; i dem omtales nu også kongens hovedbanner gentagne gange. Første gang er det i anledning af Meldorfs indtagelse. Dette var en hovedbegivenhed i krigen, dens højtidelige begyndelse. Meldorf var fra gammel tid af landets hovedstad, kirken en stor og prægtig bygning fra begyndelsen af det 13. århundrede, opbevaringssted for folkets ældste frihedsbreve. Byen ligger højt, synlig til alle sider, det svære kirketårn ragede op over hele landet. — Da Meldorf var indtaget i det første stormløb, tog kongen herfra ligesom hele landet i besiddelse: han lod korsbanneret plante op på tårnets høje tag og hæren bringe det sin hyldest i livlige tilråb; det skulde være et varsel om landets snarlige undertvingelse, idet man mindedes Konstantins drøm om korset: i dette tegn skal du sejre! Det samme ord havde jo efter sagnet lydt over Dannebrog ved Reval.

At dette er meningen med visernes fremstilling, vil let ses, når deres udtryk sammenstilles. Mest betegnende er det, først for nylig fremdragne, latinske distikon af Henrik Boger:

„prominet a turri labarum victoris, ovatur
undiqve, spes belli faustior inde venit,"

„sejrherrens banner rager op fra tårnet, det tiljubles alle vegne fra, håbet om sejr er voxet derved"; eller som det oversættes på plattysk:

. . . . „vort de banner uth,
hopen me to der volghe droch,"

„strax ud med banneret, — man bar håb til udgangen".

Samme betydning ligger der nu i andre vendinger; således i det ofte fremdragne:

„tor stund is de torne geziret mit einem teken,
ein kruze mit golde und parlen besteken,
also der keiser Konstantinus ehr heft gebaden,
up dat ehn gott desto luklicher wolde raden.“

Det er det eneste sted, hvor der hentydes til bannerets ydre: det var prydet med guld og ædle stene. Også dette tyder på, at det er en kostelig relikvie, der her er tale om, og ikke et almindeligt banner.

Atter i en anden sang gives der den nærliggende modsatte fortolkning af symbolet: det er et tegn på landets skænsel, men det spår sine ophavsmænd fordærv:

„se steken ehren banner thom hogen thoren uth,
den Ditmarschen dar thor schande,
se hengen ehren schild woll aver de muren,
daraver is it en nicht wol ergangen!“

Endnu længe efter mindedes dette træk, at Danebroge skulde sikre kongens hær sejren; det udtales af Johan Rantzov, der dengang var 8 år gammel og levede i landets umiddelbare nærhed, medens hans ældre broder Brejde fulgte hæren og fandt sin død på valpladsen. Intet kunde være mere selvfølgeligt end denne opfattelse, når hint banner var det gamle Danebroge fra Estland; intet kunde være mere uhjemlet, når det var et andet tilfældigt flag.

Dernæst omtales Danebroges tab ved Hemmingstedt. I en som det synes aldeles samtidig, samme eller den følgende dag, skreven tabsliste hedder det om dette ulykkelige slag: „de konink hefft vorloren in dem stride LX gude manne. Item dar tho sin houetbanre vnde noch XV klene banre“ etc. Således hedder det ligeledes i en vise:

„he hadde sine banren dar upgericht,
de let he dar to pande.“

Bannerfører var ridderen Hans Alefeldt til Tørning, amtmand på Segeberg; om ham siger samme vise:

„de bannervorer blef dasuluest doet,
her Hans van Alefelde rakde ein busse kloet . . .“;

„han blev truffen af en bøssekugle“; bøsse er den tids feltskyts. Slægten føjede hertil en anden tradition. Hans sønnesøns sønnesøn, storkansleren Fredrik Alefeldt, fortalte Thomas Bartholin, at hans stammefader havde svøbt sig helt ind i bannerets dug og tilligemed det var bleven hugget i tusende stykker af fjendens sværd. Begge dele lader sig dog ikke helt forene; blev Hans Alefeldt truffen af en bøssekugle, så blev det tillige efter visens opfattelse hans bane, og han kan da vel endnu have draget bannerets flige om sig for om muligt at forhindre dets tab, men kampens hele karakter lader på ingen måde forudsætte, at fjenden skulde have havt anledning til yderligere at tilføje ham sår og hug. Ditmarskerne kæmpede jo som bekendt i en snæver forsvarsstilling, og hærens nederlag blev nok så meget hidført ved en almindelig panik som ved egenlig kamp, mand imod mand. Danebroge må da også efter alle beretninger antages at være falden i Ditmarskernes hænder, i det væsenlige uskadt, om end med spor af kampen og dens ofre[1]).

---

[1]) Zeitschrift f. d. Gesch. der Herzogthümer XI 23. 17. 365. V 368. Jahrbücher f. d. Gesch. der Herzth. IX 111 f. (v. 1. 9). Neocorus I 462. 499. II 564. R. Haupt, Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Schl.-Holst., s. 121 ff. Acta medica IV 68: . . eqvitem laudatum (Joh. Alef.) involvisse se tutum huic labaro et in mille partes hostili acinace utrumqve discerptum fuisse. fidem parenti meo fecit ex antiqvissimæ suæ gentis genealogia . . Fr. comes de A.“ Sml. stamtavlerne 2 og 5 i Jahrbücher X.

4. Danebroges skæbne efter 1500.

Som skik og brug var, ophængtes de erobrede faner i landets kirker; Danebroge kom til Wöhrden (Olden Wöhrden). Denne kirke indtog en fremragende plads i landets historie. Beliggende i marsken på en over 10 alen høj vold, efter hvilken den havde navn (wurth), var kirken og byen en naturlig fæstning med kun én adgang fra øst. Hertil havde Ditmarskerne trukket sig tilbage, da de 1319 trængtes hårdt af Holstenerne; de havde tilsidst taget deres tilflugt til den mægtige kirkebygning. Da de imidlertid heller ikke havde udsigt til at holde sig her og grev Gerhard lod lægge ved til kirken for at indebrænde dem, bad de om fred og lovede underkastelse. Greven vilde imidlertid intet høre herom, men fortsatte ildspasættelsen, indtil det smeltede bly fra taget begyndte at flyde ned på de indespærrede. Med fortvivlelsens mod gjorde de nu et udfald og tilintetgjorde den holstenske hær. Kirken var bleven genopbygget, stor og prægtig efter landets forhold, og da den yngre grev Gerhard, hertug i Sønderjylland, 1404 fandt sin død på et lignende tog mod det frie bondefolk, blev det ene af hans hovedbannere ophængt i Wöhrden, „i landets hjerte“, „fæstet til en lang stang, til skue for alle“, medens det andet kom til Meldorf[1]). I året 1500 mistvivlede man rimeligvis om, at det kostelige bytte kunde være sikkert nok på det sidst nævnte sted, og Danebroge kom således til Wöhrden.

At kirken i Wöhrden ikke var noget ringe gemmested, ses af dets til nutiden bevarede arkivskab. I dette

[1]) Presbyter Bremensis, s. 51. 109. Neocorus, I 367 f. 559. J. A. Bolten, Ditmarsische Geschichte, III 175 (note 169).

opbevares der bl. a. en pergamentsbog, som efter en foran indført notis stammer fra året 1527. Det blev dengang vedtaget, hedder det, at der i denne bog skulde indføres årlige regnskaber over visse memoriepenge, og at den skulde „have fuldkommen magt lige som sankt Nikolaus' hovedbog". Endvidere bestemmes det, at den skal gemmes i præsteskrinet („in der prester laden") under firedobbelt lås, de to nøgler hos præsterne og de to hos lægfolk, og hensættes i sakristiet („gerkamer"). På samme måde gemtes her i kirken flere af landets gamle frihedsbreve (f. ex. fra 1447 og 1496)[1]). Når da Danebroge blev ophængt her, kan det ingenlunde siges, at der vistes det ringeagt, eller at man ikke satte pris på at bevare det.

Efterretningen om at det var her, banneret fandtes ophængt, skyldes landets bekendte historieskriver, præsten Johan Neocorus, der fuldendte sin krønike i året 1598. Han måtte særlig i dette tilfælde vide god besked, thi da hans fader døde 1580, havde han i 20 år været degn i Wöhrden, og her var historieskriveren altså selv voxet op; han var alt en dreng, da landet blev erobret 1559[2]).

Blandt de fredsbetingelser, som Ditmarskerne dengang måtte indgå overfor kong Fredrik II og hans to farbrødre, var også den „under ed at overantvorde de

[1]) Michelsen, Ditm. Urkundenbuch, s. 104. VII. R. Haupt, anf. skr. s. 149 ff. Sml. Mohr, Zur Verfassung Ditmarsens, s. 357 ff.

[2]) Dahlmanns udg. af Neocorus, I pag. IV ff., II 285. 249. 305. Endnu efter delingen 1559 var Vilh. Dunker degn i W., og Neocorus var altså neppe født her, som D. antager (Michelsen, Urkunden 227). Hans omtrentlige alder ses af, at af de 11 præster fra 1556, som han havde kendt „som dreng", var de 5 afgaede 1559 (Neoc. II 105 og Michelsen, anf. st.).

hovedbannere og faner, som var bleven erobrede i salig kong Hans' og hertug Fredriks nederlag, tilligemed alle de klenodjer, som var i deres behold". Efter Joh. Rantzovs beretning var der altså heriblandt „et stykke af det banner", som ved et under var givet en dansk konge. Hans søn siger nærmere forklarende: „et stykke af banneret . . ., som næsten var ødelagt af fugtighed og ælde". Men han tilføjer endvidere: „som nu ses ophængt i Slesvig domkirke som et vidnesbyrd om denne sejr" [1]). Ødelæggelsen var altså dog ikke større, end at banneret kunde genkendes på sin ophøjede plads.

Det spørgsmål må påtrænge sig enhver: hvorfor tog kong Fredrik II ikke Danebroge med sig som tilhørende det danske rige, men lod det blive i sin farbroders eje? Svaret har altid med en vis bitterhed lydt på, at det var af ligegyldighed, af den fuldstændigste mangel på sans for fædrenes minder. Dette er imidlertid en aldeles utilstrækkelig og usandsynlig forklaring; thi både den unge konge og hans rådgivere, først og fremmest kansleren Johan Fris, havde megen sans for vor historie, og det bliver derfor dobbelt påfaldende, at han ilede hjem fra Ditmarsken til sin kroning, uden at tage denne ærværdige levning, som en af hans formænd på tronen havde forkommet, med sig.

Grunden synes snarest at måtte være den, at traditionen om Danebroge stred mod „den rene lære" og alt for meget mindede om „papisteriet". Det antoges, at

[1]) Belli Ditmarsici descriptio, p. 246: Vexilli præterea pervetusti et a priscis usqve Daniæ regibus antiqvitate religiosa venerabilis, qvod regi J. olim superato ademptum caries situsqve pene absumpserant, fragmentum restitutum est: qvod nunc in æde summa oppidi Slesvici in Holsatia suspensum, qvasi victoriæ hujus argumentum conspicitur.

fanen var sendt fra selve paven, og dens tab i Ditmarsken havde ligesom givet en støtte for tvivlen om, hvorvidt slige „helligdomme“ kunde være gud velbehagelige eller snarere måtte være ham til forargelse.

Hvad der synes at støtte en sådan antagelse, er andre tilsvarende træk fra hin tid. Da Bugenhagen havde kronet kong Kristian III og hans dronning, misbilligede Luther det som et overgreb fra kirketjenerens side: indvielsen af en konge tilkom gud alene[1]). Ved Fredrik II's kroning viste det sig endvidere, at af de 18 adelsmænd, hvem ridderslaget blev tilbudt, kun 7 vilde modtage det; det var en værdighed, som tildelt på denne måde og ledsaget af riddereden alt for meget mindede om katholicismen[2]).

Vi ser da også kong Gustav (Vasa) opgive det nationale st. Eriks banner; første gang korsflaget atter fremtræder i Sverige, er det blåt og gult efter rigets våben, således som Gustav havde delt dets fire blå felter[3]). Danebroge kunde nu som gammelt rigsbanner ikke således opgives, da dets farver var trængte alt for stærkt ind i den nationale bevidsthed; men man kunde nok kaste ringeagt på den originale helligdom som gammel genstand for overtro. Hvorom alting er, så fik Danebroge sin plads i Slesvig domkirke; hertug Adolf var fuldstændig fri for religiøse fordomme, han stod i sine stadige felttog snart i katholikernes, snart i protestanternes rækker.

Spørgsmålet om, hvor Danebrogsfanen senere var

---

[1]) Werlauff, Kr. III's kroning, s. 32.
[2]) T. Becker, Herluf Trolle og Birgitte Giø, s. 15. Hist. tidsskr. 5. række 6, 26. Sml. 4. række 4, 23.
[3]) H. Petersen, s. 39.

bleven af og hvor den omsider er gået tilgrunde, blev først fremsat i programmet for det i året 1777 stiftede genealogiske og heraldiske selskab. Som andet punkt nævnes her: „om den store danske antikvitet „Danebrogsfanen“, dens oprindelse, beskaffenhed, brug, indflydelse, skæbne og endelige undergang“ [1]). Selskabet selv har neppe senere syslet med dette spørgsmål; derimod blev det kort efter besvaret i to lærde værker, et dansk og et tysk, men rigtignok i meget forskellig retning.

I den 1781 udkomne 7. del af „den danske Atlas“, omfattende Sønderjylland, hedder det nemlig (s. 605) ved beskrivelsen af koret i Slesvig domkirke: „I dette kor hængte den berømte danske fane Danebrog . . . . og var at se, indtil den ved 1660 af alder og forrådnelse aldeles forfaldt, da nogle børn ved deres leg nedrev den af loftet og ingen bekymrede sig om at samle dens levninger.“ Hvorfra udgiveren, Hans de Hofman, har denne efterretning, siges ikke; den må efter værkets tilblivelse antages at hidrøre fra en lokal indberetning.

Få år efter, 1784, omtalte præsten i Altona J. A. Bolten i sin „Ditmarsische Geschichte,“ 3. bind, Danebrogsfanen som undergået i Nikolai kirke i Kiel: . . . „wovon solcher rest nachher in der domkirche zu Schleswig, und zuletzt in der Nikolai-Kirche zu Kiel, zu sehen gewesen“ (s. 406). Kilden til denne efterretning er det store værk af Westphalen, Monumenta inedita, III, i hvilket aktstykkerne fra Ditmarskens erobring var aftrykte; her findes der nemlig til hin artikel om fanernes tilbagelevering den anmærkning: „Levningerne af disse faner bevares endnu, ophængte over alteret i Nikolaikirken i

[1]) Werlauff, Det kongl. danske selskab, s. 133.

Kiel“ [1]). I henhold til disse oplysninger søgtes der ivrigt efter ethvert spor af den tabte fane, dengang danebrogsordenen skulde udvides 1808, men uden resultat; levningerne af de gamle faner, som oprindelig havde hængt over alteret, var senere bleven bragte op på kirkeloftet, til det såkaldte kirkekammer, hvor bl. a. landrettens arkiv havde sin plads; men henimod slutningen af århundredet var der også her bleven ryddet op og endel af det gamle skrammel var solgt på avktion. I sin „historie om Ditmarskerkrigen“ udtalte Molbech da også 1813 om kirken i Kiel: „her skal denne relikvie endnu have været at se i sidste halvdel af det 18. århundrede; men når den, efter at man så lidet agtede på den, rent er forsvunden, er mig ubekendt“ (s. 232).

Molbechs bog blev den nærmeste anledning til at spørgsmålet et par år efter fornyedes i tidsskriftet: „Provinzial-Berichte der Herzogthümer Sch. H.“ for 1816; her fremsattes nemlig (s. 539) af en anonym, som havde læst ovenstående ytring, en motiveret „Anfrage, betreffend die in Kiel bis in die neuesten zeiten aufbewahrt gewesen sein sollenden alten Danebrogsfahnen“. I den næst følgende årgang (1818, s. 127) fulgte svaret, som udbredte sig over alle de herhen hørende spørgsmål og stadfæstede de tidligere fremkomne oplysninger.

Først adskillige år efter mødte denne opfattelse en indsigelse, men den kom da også med des større kraft. G. W. U. Wedel skrev nemlig i samme tidsskrifts årgang 1827 en længere afhandling „vom Danebrog, nämlich den

---

[1]) III 1881: Quorum reliqvias suspensas servat altare templi s. Nicolai Kiloniensis.

bisher verbreiteten fabeln seines ursprugs, seines verlustes und seiner wiedereroberung in Ditmarschen; desgleichen über die erste stiftung des ordens vom Danebrog“ (s. 284. 426), og drog her i de voldsomste udtryk til felts imod alt hvad der berettes om den gamle fane. Denne kritik er nu vel aldeles forældet, da den opererer med et meget ufuldkomment kendskab til vor histories kilder, men den indeholder dog en såre berettiget kritik af den hele tale om Danebroge i Kiel: „Der unsinn eines transportes dieser fahne vom Schleswiger dome ist aber um so auffallender, weil für eine solche wanderung auch nicht ein einziger vernünftiger grund denkbar ist“ (s. 298).

Dette er da også i virkeligheden alt hvad der kan siges om den ting. Når skulde denne flytning være foregået? Man har svaret: da Gottorperne blev fordrevne fra Sønderjylland. Men dette skete hver gang uden varsel, over hals og hoved, og de flygtede ingen sinde til Kiel, men til Hamborg. Og hvad i al verden skulde have bragt dem til at lade Danebroge hente fra domkirken for at føre det med sig ud af landet?

Det hele beror på en mistydning af Westphalens anmærkning: fanerne fra Ditmarsken ses der levninger af i Kiel, siger han; men der var jo mange faner foruden Danebrog. Dette sidste førte Adolf til Slesvig domkirke, resten kan han jo have sendt til Kiel. I og for sig var det jo dog naturligt, at den gamle danske helligdom kom til en gammel dansk by og kirke, — man var den gang ingenlunde uvidende om eller ligegyldig for Slesvigs gamle berømmelse under de danske konger. I Kiel har Danebroge aldrig været, og hvad der kan op-

lyses om de derværende faners skæbne, vedkommer ikke os[1]).

Vi må da vende tilbage til den i „Danske Atlas“ meddelte efterretning, at Danebroge gik til grunde i Slesvig domkirke ved år 1660. Dette stemmer med den ældste og fuldt pålidelige meddelelse, som er efterladt i Ulrik Petersens håndskrevne Slesvig bys historie. Forfatteren af denne har som bekendt efterladt sig uhyre samlinger til hertugdømmets og særlig til sin fødebys historie; hver lille enkelthed er her drøftet med den største omhyggelighed og en rigdom af oplysninger bevarede fra en fjern fortid. Ulrik Petersen var født 1656 og levede til 1735, men hans store historiske værk er affattet før 1713; han kalder nemlig byen for de gottorpske hertugers residens. Han tilhørte en formuende og ansét slægt, hans fader var købmand og rådmand og selv var han jurist og havde uddannet sig ved mange års rejser i udlandet. Ingen kunde altså være bedre underrettet om, hvad der var foregået med det navnkundige flag end netop han, hos hvem stedkyndighed og fordomsfri dannelse gik hånd i hånd med en varm interesse for alle fortidsminder; hans studier over Danevirke er bekendte i videnskaben.

Ulrik Petersen fortæller da, efterat have omtalt ban-

[1]) Striden om „hvor blev Danebroge af?“ optoges som bekendt 1839 af Fr. Barfod i „Brage og Idun“ og besvaredes af ham i de mest sårende og harmfulde udtryk, medens A. Baggesen kritiserede hans fremstilling. N. Falçk i Kiel stillede sig imidlertid på Barfods side og fastholdt de ældre påstande. Endelig gentog B. dem 1881 i „Dansk folkeblad“, men blev her imødegået af mig, dels ved en kritik af de ældre forfattere, dels ved fremdragelsen af det i det følgende nævnte vidnesbyrd af U. Petersen (Nr. 49. 50. 59. 61).

nerets hidkomst til kirken, at det hang her „bis sie endlich vor alterthum anno etwan 1660 niedergefallen und verloren gegangen, vielleicht da das vorhin bunt bemalte gewölbe repariret und mit weissem kalk übertünget worden“ [1]). Fortællingen om drengene, som skulde have revet det ned, må han endnu ikke have hørt, og den er da ej heller ret sandsynlig; langt rimeligere lyder det, at den sidste svage levning er bleven fjernet som værdiløs, da hvælvingerne hvidtedes og de sidste minder fra den katholske tid således forsvandt.

Det forekommer mig efter alt det her fremførte at være utvivlsomt, at „Danebroge“ således kan følges gennem vor historie i over 400 år. Ikke som et paveligt labarum, men som et ridderligt stridsbanner dukker det op på korstoget i Estland; som rigets symbol, et „Danebroge“, kendes det i de følgende århundreder, og dets mærke bliver sat i alle flag og faner; da erkebiskoppen i den kongeløse tid har ført rigets styre, overdrager han med det den højeste magt til den udvalgte konge. Så fremdrages det atter et halvt hundred år efter af sin forglemmelse og føres til Ditmarsken for at lægge dette frie land under kongens magt; men det fører ikke sejren med sig og går tabt. Mange år efter hentes det tilbage med våben i hånd og føres til sit sidste hvilested, i Danmarks ældste bispekirke, nær Danevirke og alle de store minder fra vort folks ældste tider. Her hænger det endnu i hundrede år; omkring det færdes en slægt, som holder stedets navnkundige fortid i ære, og under det jordfæstes kongehusets frænder, det danske riges hertuger. Da dette siden forandredes og Gottorp blev „en torn i Danmarks

[1]) Håndskriftet i Geh. ark.: Slesvig by. s. 352. Om U. Petersen se Staatsb. Magazin, X 636. Danske samlinger, 2. række, IV 339.

fod“, da havde det gamle banner fyldt sine dages tal og var umærkelig hensmuldret og forgået.

---

5. Danebroges navn.

Ordet brog (broge) bruges endnu i sproget om tøjstykker, der er afskårne til særligt brug: rorbrog, pattebrog o. l., særlig om benklæder (lårstykket, modsat „hoser“). At det dog alt tidligere også særlig betegnede en fane, synes at fremgå af en sammensætning, der vel kun forekommer en enkelt gang i vore middelalders breve, men ikke desmindre kræver en sådan forklaring. Det er som bekendt ikke det eneste ord eller begreb, som kun er overleveret os på denne tilfældige måde.

Det hedder nemlig i et forlig, som 1318 oprettedes mellem kong Erik Menvæt og hans forhenværende drost Nils Olavsøn, at dennes venner skal have ret til at sælge deres jordegods, om de vil det, undtagen „brogelen“ og og „sådant gods, som er givet dem for tjenester“ („ipsum (amicum N.) seqventur bona sua preter broghelen et talia que pro serviciis sunt concessa“)[1]). Udgiveren fremsætter det spørgsmål, om ordet ikke skulde være fejlskrift for „borglehen“; men dels er der slet ingen grund til at skyde en sådan rettelse ind i et vel bevaret originalt dokument, dels vilde vi være lige nær, da borgelen vilde stride mod vor sprogbrug i middelalderen.

Vi må da undersøge, hvad der skal forstås ved det nævnte udtryk; hvad må det antages at være for gods, som de pågældende ikke må sælge, altså betragte som deres fulde ejendom? Vi har da uden al tvivl en parallel

---

[1]) Michelsen, Urkunden II 154.

i Kristoffers løfte til forskellige personer om at „måtte bruge“ deres rette arvegods i Danmark („de scollen al eres rechten ervegodhes, dat se hat hebben und noch hebben an Denemarken, bruken,“ sst. s. 177). De gode mænd kan altså sidde inde med tre slags gods: arvegods, personlig erhvervet gods (gaver, sold o. l.) og „brogelen“; købegods må vel i denne sammenhæng regnes for arvegods. Brogelen vilde herefter omfatte ethvert personligt len og navnet svare til det, også samtidig hos os om de vendiske len brugte „fanelen“. Navnet har sin tilknytning i den skik at overlevere lenet med en fane, eller større len med et antal faner; således siges Sønderjylland 1386 at være overdraget Gerhard „cum banderiis“, med faner. Men det kan også have en ældre oprindelse. I Tyskland fandtes der nemlig særlige forleninger, som lå til embedet som mærkesmand („beneficia ad regia vexilla pertinentia“. — „beneficium qvod ad vexillum ferendum pertinet“ [1]), og det samme kan for så vidt også siges at have været tilfældet hos os, som jo endnu i Valdemarernes tid høvdingerne selv fører deres banner. Da Valdemar I drog mod Venderne og måtte opgive det skib, på hvilket han var, sprang han over på et andet med sværdet i sin højre og banneret i sin venstre hånd, og Saxe omtaler det som en selvfølgelig sag, at hæren havde at følge banneret, ikke skibet. I anledning af den bekendte fortælling om Tymme Sællandsfar i England kommer det frem, at det er stridende mod vedtagen skik, at en almuesmand fører mærket, det tilkommer en „splendidissimus aqvilifer“ [2]). Således bærer jo også endnu 1500

[1]) Waitz, Deutsche Reichsverfassung, II 32. IV 185.
[2]) Saxo, p. 746. 510.

en af landets ypperste riddere hovedbanneret for kongen; 1404 føres grevens banner af hans marsk. Når da en eller flere faner overrækkes lensmanden, er det selvfølgelig tegn på hans lenspligt, og flertallet af faner tegn på, at han skal møde med flere afdelinger. Navnet „brogelen" må herefter antages at være en gammel dansk betegnelse for et len, som blev givet mod forpligtelse til at yde hærfølge, at føre en trop med særligt mærke, en clipeus (et skjold, et mærke), som Saxe synes at kalde det[1]).

Heraf synes da også tillægsordet broget, svensk brokig, at måtte forklares, som afledet af brog i den særlige betydning af mærke, banner. Ordet haves som bekendt også i sammensætningen „danebroget", „danbroget", særligt om de danske farver, men også om enhver stærk sammenstilling af farver; alt Vedel har i visen om Svend Felding en „danebroget hest"[2]).

Endnu må jeg komme tilbage til, at navnet Lodbroge bør opfattes på samme måde som navn på en fane, der da giver bestemte personer tilnavn: Regner Lodbroge, Lodbrogsønnerne, Lodbrogsdøtre (der syr banneret). Det er en mistydning af navnet i det islandske sagn, når det udledes af de lodne benklæder, hvad så Saxe har optaget, idet han samtidig sætter det islandske Lodbrog istedenfor det danske Lodbroge (Lodbroki). På samme måde udledede man i Sverige Danebroge af de danske vide benklæder[3]).

Hvad det første led i sammensætningen angår, da

---

[1]) Årboger 1876, s. 73.

[2]) S. Grundtvig, Folkeviser I 409. 403 anm. 2. Molbech, Dialekt-lexikon (brokug — broged, sml. avug — aved).

[3]) Loccenius, Historia Sveciæ, lib. IV p. 152.

bliver det mere tvivlsomt, om der derved skal tænkes på „lod", en skindbræmme e. l.; eller jord, land (lāð) i betydning af kongens rige; eller om det er „lot", skæbne, varsel, svarende til den forestilling, som man havde om banneret og som gav det betegnelsen „præsagiens vexillum" [1]).

---

6. Det danske kongevåben.

I „årbøgerne" for 1882, s. 31, siger Dr. H. Petersen med henblik på min afhandling om det danske kongevåben (1879, s. 54): „Det er alt for søgt endnu at ville antage, at der i de (røde) søblade, flores, er nedlagt nogen somhelst tanke om Danmarks svømmende (grønne) øer, og at tro, at løvernes blå farve antyder havets strømme (!) som Danmarks naturlige værn. En slig fortolkning tør med sikkerhed, for de tider her er tale om, antages for heraldisk umulig; det er helt andre grunde, som har havt indflydelse på våbenmærkerne og deres farve." Som sådanne grunde anføres derpå, at den engelske konge havde valgt gyldne, den tyske kejser sorte (eller røde) løver; den danske konges blev da af hensyn hertil „naturligt" blå. Søbladene anvendtes som dekoration for bunden, især i vævede tøjer. — Men er dette „grunde" for „valget" af den danske konges mærker og deres farver?

Jeg skal villig indrømme, at min forklaring af mærkerne i den før nævnte afhandling var holdt for snæver; opfattelsen af søbladene som symbol på øriget, og af de blå løver som symbol på havet, der omgiver det og

---

[1]) Sml. min afh. om Danebroge, s. 419 f. Den danske kirkes grundlæggelse, Tillæg 108.

ligesom er dets forsvar, er rimeligvis for bestemt formuleret. Jeg har da også forlængst selv givet tanken en anden og videre form: „En anden overlevering siger, at der ved de blå løver var tænkt på rigets strømme, og rigtigheden heraf bestyrkes i høj grad ved søbladenes naturlige betydning. De konger, som valgte dette dobbelte mærke, har uden al tvivl dermed villet betegne deres rige som en havets datter og en havets dronning.“ [1]) Denne opfattelse må jeg på det bestemteste fastholde.

Dr. Petersen synes at antage, at „en slig fortolkning“, d. e. en forståelse af mærkerne som symboler på den pågældende konges rige, „for hin tid“ er umulig. Af hvilken grund? Er det, fordi hin tid var fremmed for symbolikkens ejendommelige tiltrækning? Tværtimod. Hin tids åndfuldeste og betydeligste mænd tænkte så at sige i symboler. Man læse f. ex. Lucidarius med dens utallige udtydninger af messetjenestens og kirkebygningens tilfældigste enkeltheder. Eller man gøre sig bekendt med riddervæsenets betydningsfulde ceremonier og ridderdigtningens symbolik; man tage lensvæsenets og kongedømmets symbolske handlinger, eller de kirkelige og borgerlige lags vedtægter. Overalt møder der os det mest udprægede hæng til at symbolisere, at iklæde tankerne en billeddragt eller en let forståelig billedskrift.

Særlig må det siges om våbenmærkerne. Som jeg alt i min første afhandling henviste til, findes der i Didrik af Berns saga en række skjoldfortolkninger, således som de jo alt kendes fra Grækernes tid. Det samme findes i samtidige tyske heltedigte. Er det da for meget at gå ud fra, at mænd som Absalon og hans konger,

---

[1]) Fyrretyve fortællinger af fædrelandets historie (1882) s. 78 f.

hvem af dem der nu først har optaget vort våbenmærke, har kunnet og har villet lægge en tanke i valget? Jeg skal til yderligere bestyrkelse for min antagelses rigtighed anføre et sted af det omtrent samtidige tyske heltedigt „Gudrun“, der som bekendt behandler et tildels nordisk sagnstof. En hær fra Vesterhavets kystlande drager til Normandi for at udfri Gudrun af kong Ludvigs fangenskab; den lander og drager op imod borgen, og kongens søn Hartmut opregner nu dens bannere. Foruden det hvide hovedbanner nævnes således to andre kongeflag, der symbolsk betegner dem, som fører dem. Det første er fra „Sølandet“:

Noch sihe ich hie bî weiben einen vanen, der ist breit,
von wolkenblâwen sîden, daz sî iu geseit,
den bringet uns her Herwîc dâ her von Sêlanden:
sêbleter swebent drinne: er wil hie vaste rechen sînen anden[1]).

Det er ordret:

„End ser jeg derhos flagre en fane, den er bred, af skyblå silke, det være sagt eder, den bringer os her Hervig, herren fra Sølandet: søblade svæver der i den: han vil her for sandt hævne sin skam.“ Her tillægges der altså utvetydigt både den blå farve og søbladene en symbolsk betydning; det er sørigets konge, som sætter dem i sit banner.

„Søbladet“ har en gammel mythologisk betydning; det siges i Tyskland at være en forvandlet jomfru, kaldes „svaneblomsten“, eller antages at være bolig for en søvætte. Hos os kaldes planten foruden søblad og søblomst for søfrue og åkone (åkande); i Norge og Sverige nøkkeblomst[2]).

---

[1]) Kudrun. Übersetzung und Urtext, von W. v. Ploennies, s. 122.
[2]) Simrock, Deutsche Mythologie, s. 509. Jensen-Tusch, Nordiske plantenavne, s. 152 fl.: Nymphea alba.

Hvad løvernes blå farve angår, da har, som jeg alt tidligere har fremhævet, opfattelsen af deres symbolske betydning århundreders tradition for sig. Jeg henviste i så henseende til Terpagers Ribe-beskrivelse (1736), der atter støtter sig til Jens Kolding (1594); men det pågældende sted hos denne forfatter (s. 86) omtaler dog kun Nipsåens tre arme som anledning til de tre løver i Ribe segl. Kolding kommer dog på et andet sted i sin Danmarks beskrivelse ind på en omtale af selve rigets våben, og her stemmer hans tolkning fuldstændig, endog i udtrykkene, med den forhen af mig fremsatte. Ved skildringen af Kronborg kommer han nemlig ind på at opregne de rigdomme, som alle vegne fra føres hertil og her forbi, og han siger da, at de græske høvdinger som skjoldmærke bar et gyldent vædderskind, at Franskmanden fører tre liljer, „non sine mysterio“, og kejseren en ørn i sit våben: „men for Danmarks og Nordens konge er der af det tredobbelte Bæltehav, der ad tre veje trænger ind i disse lande og skiller Jylland fra Fyn, Fyn fra Sælland og Sælland fra Skåne, opstået et berømmeligt våben, nemlig de tre blå løver“. Ved sin vildhed, sin styrke, sin larm og evindelige uro ligner havet dette forfærdelige dyr, og ligesom løven langt overgår alle andre firføddede og fælder dem uden møje, „således forfærder dette hav, sikkerlig det ypperste af alle, som et værn for de danske, med sine udbredte arme og sine dybe strømme hver den fjende, der beskuer det, og omgiver rigets styrke, omgjorder dets mange øer, der er som forbundne ved et bælte, og bevarer dem sikre for fjenders indfald og hærværk, ret som en kærlig moder, der omfavner sit barn, eller som et kosteligt bælte, der

pryder en jomfru. Derfor kaldes dette hav også Bæltehavet." [1])

Som det vil ses, modstår Jens Kolding ikke den nærliggende fristelse at lade de tre løver være de tre hovedsunde; men hovedsagen for ham er dog selve havet, som omgiver de danske lande. Og den tradition, at det netop er havets farve, som er givet vort kongevåbens hovedmærke, medens dets gyldne bund er prydet med søblade, vil neppe heller i fremtiden nogen umotiveret kritik få til at forstumme.

---

[1]) Jonas Koldingensis, Daniæ descriptio nova, p. 123 f.: „at Daniæ et septentrionis regi, ex trimari Balthico in has terras se triplici incursu immittente et G. a F., F. a Sel., Sel. a Sc dividente: qvædam suorum nobilissimorum insignium oriuntur: tres nimirum cærulei coloris leones" . . . „Et ut fera hæc validissima . . . . cætera bruta, maxime vero inimica, sine negotio prosternit, nobilemqve iram gerit: ita hoc mare, facile omnium præstantissimum, Danis munimentum, brachiis extensis, alveisqve suis profundissimis, hostes se intuentes terret, et regni vires circumdat: ejusqve insulas qvamplurimas, qvasi cingulis redimitas cingit, tutasqve ab hostium incursionibus et latrociniis conservat: haud secus ac pia mater infantulum ulnis suis amplectitur: vel qvomodo virginem baltheus pretiosus condecorat. Unde et mare Balthicum nuncupatum est."

Nogle bemærkninger om L. Holberg og Sorø akademi.

Af

L. Koch.

Det er ofte omtalt, at Frederik V og hans rådgivere kun skulle have lagt liden taknemlighed for dagen imod Holberg for hans store gave til Sorø akademi, både ved den tilsidesættelse, der skulde være vist ham ved akademiets indvielse, og derved, at hans forlangende eller ønske om, at borgerlige skulde have adgang til dette, ikke blev opfyldt. Fremstillingerne heraf trænge dog, som vi skulle vise, til betydelig modifikation.

Hvad akademiets indvielsesfest angår, da blev den holdt i Sorø d. 7. Juli 1747. Ellers vides der herom ikke stort andet, end at overhofmesteren, Henrik XVII, greve af Reuss, herre til Plauen, i kongens overværelse holdt en sirlig dansk tale; efter at højtideligheden var endt, gik kongen med ministrene til taffels, og de øvrige karakteriserede personer bleve af greven magnifikt trakterede[1]). Men en oberst Nordenfels har derom givet følgende beretning:

[1]) Pontoppidan, Danske Atlas III, 66. Kirkehistorie IV, 44. Holberg, Danmarks og Norges stat, 3die udg., 1762, s. 272. G. Baden, Frederik V's årbog 32, gør i sin uvillie mod adelen talen tysk. P. Hjorts breve I, 479, hvor der meddeles udtog af avisberetninger.

„Holberg havde af egne midler stiftet det til sin tid store, mægtige ridderakademi i Sorø. I sin patriotiske iver ønskede han, at kongen og hoffet vilde beære indvielsesfesten med deres nærværelse. Hans ønske blev opfyldt. Alt blev paa den uegennyttige patriots bekostning prægtigen indrettet til hoffets modtagelse og beværtning. Middagstaffelet var serveret, og den højtfortjente lærde lavede sig just til som vært at efterkomme sin pligt, da iblandt hoffets herrer det vigtige spørgsmal blev alvorligen debateret, om en sådan mand, der ikke var af høj adel, kunde spise med Hs. maj. og hoffet ved ét bord. Det blev afgjort benægtende. Derpå levede hoffet højt paa stifterens bekostning, og den ædle vært måtte trække sig tilbage til et sideværelse og spise alene. Dette skete i midten af det 18de århundrede.“ [1])

Denne fortælling er senere gentaget af forfattere, der gerne vilde stille adelige fordomme i så skarp belysning som muligt, således af G. L. Baden [2]), N. M. Petersen [3]) og F. Barfod [4]). Kun P. Hjort har med rette gjort opmærksom på, at dens kilde ikke er synderlig pålidelig [5]). Det er dog meget muligt, måske endog sandsynligt, at Holberg den dag har spist ved grevens og ikke ved kongens taffel; men hvis oberst Nordenfels har ret heri,

---

[1]) Engelstoft, Carmen, qvo Acad. Soranæ d. 21. Maji 1827 gratulatur, 32. Møller, Mnemosyne II, 320. Citatet er efter N. M. Petersen, Literaturhist. IV, 527 taget af „Denkwürdigkeiten und Reisen des Obristen v. Nordenfels, herausgeg. v. Niedmann.“ — Bogen synes ikke at findes i København.

[2]) Frederik V's årbog 32. „Holberg sad eller stod vel i en krog“ osv.

[3]) Literaturhistorie IV, 527.

[4]) Fortællinger af fædrelandets historie, 4de udg., II, 254.

[5]) Breve I, 475.

er det også det eneste, der er rigtigt i hans beretning. Han tror således, at Holberg har stiftet Sorø akademi, medens virkeligheden er, at baroniet Holberg kun udgør en fjerdedel af dets jordtilliggende, 1006 tdr. hartkorn, medens klostergodset efter en jordebog af 1732 udgjorde 3107 tdr. foruden kirketiender. Fremdeles er det umuligt, at Holberg eller noget andet menneske skulde have tænkt på, at han kunde være vært ved indvielseshøjtideligheden; det var overhofmesteren; og endelig spiste de høje gæster ikke på Holbergs bekostning; thi akademiet havde før 1751 ikke modtaget en eneste tønde land eller en skilling af Holbergs gave. Man kan med grund sige, at hvor der er så mange fejl på en halv side, har man lov til at antage, at der kan være én til, og i ethvert tilfælde bør historien være forsigtig med at rejse beskyldninger på så usikker en grund, så meget mere, som det er alle de omstændigheder, der skulde gøre tilsidesættelsen særlig graverende, der ere urigtigt fremstillede.

Større betydning har anken over, at Holbergs ønske om, at borgerlige skulde have adgang til akademiet, ikke blev opfyldt. Som dette sædvanlig berettes, får man det indtryk, at han skulde have udtalt dette ønske, da han bortskænkede baroniet. Dette er dog ikke tilfældet; der er for dette aldrig udstedt noget egentligt gavebrev; men i hans adelspatent bestemmes, at der skal oprettes et friherreskab af hans godser og hertil føjes: „Men efter hans dødelige afgang og ikke før skal dette friherreskab Holberg, uskiftet og udelt, upantsat og uafhændet, intet undtagen, aldeles være henfalden til Vores ridderlige akademi i Sorø til et evindeligt ejendom; dog skal det i så fald altid have og beholde det

navn af friherreskabet Holberg.“ — Her er ikke tale om nogen anden betingelse for gaven. Men der synes i et enkelt punkt at have været en divergens mellem Holberg og regeringen; denne lagde stærkt vægten på, at Sorø skulde være, ikke blot en adelig skole, men også kun for dem, der, som det hedder i en kancelliskrivelse til hofmesteren, have midler til at opføre sig på den måde, som dette akademi er anstændigt [1]). Ved siden af bestræbelserne for at forhindre unyttige udenlandsrejser var der især én sag, der med hensyn til skolevæsnet lå regeringen på sinde, nemlig at forhindre, at stipendierne gjorde latinskolerne til en slags fattigskoler, hvor mange forældre søgte forsørgelse for børn, der dels vare „slette ingenia“, dels bragte al slags råhed og ryggesløshed ind i skolerne og siden ved universitetet [2]). Det var vist nok den almindelige mening, at dette var et onde, som der burde rådes bod på, og det er ikke usandsynligt, at vi her have grunden til, at man var uvillig til at understøtte akademisterne. — Holberg derimod har enten havt en anden betragtning af denne sag, eller han har næret frygt for, at akademiet ikke vilde få tilgang, når der ikke kunde skaffes understøttelse for akademisterne. Allerede 1749 meddeler grev Reuss, at han fra 1751 vil afstå godsets revenuer til akademiet; men hvad der i hans levende live indgår, skal anvendes til at betale halvdelen af, hvad de 10 ældste akademister skulle betale [3]), og omtrent samtidig gjorde han et forsøg på at skaffe en bestandig stipendiefond tilveje. Han

---

[1]) Sæll. tegn. 1747 nr. 120.
[2]) Fdn. 23. Juli 1756. Stampes erklæringer I, 512 og 546.
[3]) Sæll. tegn. 1749 nr. 444.

legerede nemlig akademiet en del strøgods, der ikke hørte til baroniet, og som han antog vilde tillige med, hvad han ellers efterlod sig, beløbe sig til 12,000 rd., på det vilkår, at renterne skulde anvendes til 3 fattige akademisters underhold, samt at kongen anvendte lige så stort et beløb. så der i alt blev 6 fripladser. Efter at han havde undertegnet dette testament, tilføjede han en bestemmelse om et lille legat for en søstersøn og om enkesædet på Tersløse gård, hvorefter han retter følgende anmodning til kongen: „Min allerunderdanigste sidste bøn er, at det allernådigst vilde behage Deres kongelige majestæt, at så som der udi middelstand findes mange personer af meriter, at det privilegium at blive akademist også extenderer sig til dem, på det jeg ikke skal synes at ville foragte min egen stand. Dette har altid lagt mig på hjærtet, og dertor håber en nådig bønhørelse.“ [1])

Det er ikke klart, om det har været Holbergs mening, at borgerlige i det hele skulde have adgang til akademiet, eller om han kun har tænkt, at de skulde kunne få de 6 stipendiepladser, han tænkte sig oprettede; således forstod J. P. Anchersen testamentet, den gang det fremkom [2]). Men hvilken af disse retninger hans ønske er gået i, så meget er vist, at det ikke blev opfyldt. Han havde sendt grev Moltke en afskrift, men det originale dokument fremkom først efter hans død.

---

[1]) Mnemosyne II. 317. J. Møller angiver, at underskriften er af 20. Jan. 1748, uden at det ses, om det er den første eller anden underskrift. J. P. Anchersen siger, at Holberg 17 gange har forandret dette testament. Brev til Holstein, Soransk tidsskrift II, 145.

[2]) Soransk tidsskr. II. 145 f.

D. 1. Marts 1754 blev det konfirmeret med alle dets ord, clausuler og punkter[1]); men hans slutningsbemærkning om de borgerlige studenters adgang var udeladt.

Hertil kommer, at selve hovedbestemmelsen i det omtalte testament, dels ikke blev iværksat ganske efter Holbergs ønske, dels kun en kort tid blev i kraft. Der blev nemlig ikke oprettet 6 fripladser, men 12 halve, idet hver af de 12 ældste akademister, som det synes uden hensyn til, om de vare trængende eller ej, kun betalte halv pris, 100 rd., for ophold og undervisning. Men i årene 1764—65 blev akademiets stilling mislig, især ved at kvægsygen ødelagde besætningerne på gårdene og gjorde det nødvendigt at nedsætte forpagtningsafgifterne. Kapitalerne bleve af den grund fortærede, og renteindtægten aftog altså ligeledes. Det var disse forhold, der foranledigede den daværende overhofmester, grev F. Danneskjold Samsø til, dels at forlange tilskud af kongens kasse, dels at foreslå, at akademiets virksomhed skulde standses 10—12 år, for at det atter kunde komme på fode. Kongen gik ind på at yde et årligt tilskud af 2,000 rd., men han vilde ikke indlade sig på en standsning af akademiet, hvorfor Danneskjold nedlagde sit embede 1764. Medens professorerne selv med J. Kraft i spidsen midlertidig varetog hofmesterembedet, udkom der et reskript om adskillige besparelser i administrationen. Her bestemtes det, at der herefter ikke mere skulde gives noget bestemt antal halve eller hele fripladser; men når uformuende ønskede at besøge akademiet, skulde de gennem overhofmesteren ansøge derom, og der kunde da tilstås dem 100—200 rd. årlig; denne

---

[1]) Hofman, Fundatser VII, 591.

begunstigelse måtte dog ikke gives til mere end tre ad gangen, og der måtte dertil ikke anvendes større beløb end 600 rd., renten af de 12.000 rd., som Holberg havde skænket[1]). Det synes dog snarest, som om der efter denne tid slet ikke mere er givet fripladser, eller tilstået moderation i betalingen; ti i året 1789 siger en mand der i mange år havde været knyttet til akademiet, at „i Sorø kan en studerende ikke som i København få stipendier . . , nej akademiet i Sorø kan ikke rose sig af rige gaver til fattige og flittige studerendes understøttelse og opmuntring“ [2]). Havde der været endog blot tre fripladser, vilde den svagt besøgte anstalt i den henseende have været rigt aflagt.

Det kan således næppe siges, at der i dette punkt er holdt synderlig samvittighedsfuldt over bestemmelserne i Holberg testamente. Derimod forekommer det os ikke, at det kan bebrejdes kongen eller hans rådgivere, at de ikke vilde føje Holbergs ønske om at give borgerlige adgang til akademiet. Man dømme, som man vil, om hensigtsmæssigheden af et ridderligt akademi, så havde Frederik V nu en gang ved oprettelsen af et sådant fulgt de soranske traditioner, og han og hans rådgivere have sikkert været overbeviste om, at det skulde blive til gavn for staten så vel som for de unge, der besøgte det. Og nu skulde, næppe 7 år efter at fundatsen var udstedt, denne have været forandret, fordi Holberg havde skiftet

[1]) Sæll. tegn. 1764 nr. 318 og 489 og 1765 nr. 660, d. 27. December. Smlgn. Treschou. Grev F. Danneskjold 45, og danske kongers hist. 457. Det var i henhold til denne bestemmelse. Danneskjolds eftermand anbefalede et andragende fra M. Beringskjold 1766 om at få en søn optaget for 100 rd. J. Grundtvig. M. Beringskjold, Hist. tidsskr., 5te række, I, 165.

[2]) C. A. Borch, Noget om akademiet i Sorø 1789, s. 16.

mening? Kunde det ikke med rette siges, at hvis han havde havt noget imod, at adgangen til akademiet kun skulde tilstedes adelige, da havde det været tid at sige det, før han skænkede baroniet, og når han den gang tav, måtte han også helst have tiet siden. N. M. Petersen indleder beretningen om Holbergs testament ved at sige, at han „blev uforskyldt i sin grav udsat for den mistanke at have kastet foragt på den borgerlige stand ved at udelukke den fra akademiet“ [1]). Hvis nogen har næret en sådan mistanke, kan den ikke gendrives ved, at han ytrer et ønske, som han selv har måttet vide, nu kom for sent. — Det skal her endnu nævnes, at der dog i Frederik V's tid blev givet nogle borgerlige adgang til akademiet: i anledning af suverænitetsjubilæet tilstodes der ved reskript af 14. Oktober 1760 Københavns magistrat, de 32 mænd samt andre anselige borgere i byen ret til lige med adelen at anbringe deres børn i Sorø. Hermed var der vel gjort borgerstanden al den indrømmelse, der kunde have praktisk betydning; ti der var vistnok udenfor København ikke mange borgerlige, der havde råd til at betale 200 rd. årlig for en søns undervisning.

Må vi således nære tvivl om rigtigheden af, at der ved akademiets indvielse skulde være tilføjet Holberg en krænkelse, og, hvis der er begået mislighed overfor hans testament, se denne i et andet lys end hidtil, så skal der endnu anføres et par småtræk, der tyde på, at det

---

[1]) Literaturhist. IV. 527. Fr. Barfod véd, at bestemmelsens udeladelse af gavebrevet var ikke Frederik V.'s skyld, men den hovmodige tyske adels. Fortæll. af fædrel.'s hist. 4. udg. II, 255. I det hele får man af disse fremstillinger det indtryk, at det nævnte onske var fremsat i det gavebrev, hvorved baroniet bortgaves, men et sådant existerer, som ovenfor omtalt, slet ikke.

har været regeringen magtpåliggende at vise, at den påskønnede Holbergs gavmildhed. Da der 1747 skulde ansættes en professor i historie i Sorø, søgtes pladsen af J. S. Sneedorf, hvem grev Reuss først havde anbefalet; siden, da M. Hübner meldte sig, foretrak han dog ham for Sneedorf. Endelig havde også Wadskiær indgivet en ansøgning. Oversekretæren i kancelliet, grev Holstein, sendte da efter kongens befaling ansøgningerne til Holberg, for at han skulde erklære, hvem af disse der var den mest habile, eller om han kunde nævne en anden [1]). Holberg skal da have slået en streg over alle de andre navne og ved Wadskiærs have skrevet: En fattig student! [2]) Han fik også embedet. Det var sikkert ikke det heldigste valg, Holberg gjorde, og hvis beretningen om hans grund til dette er sand, forekommer den også os besynderlig; men det var en smuk opmærksomhed, der vistes ham ved, at han fik lov til at besætte professoratet i sit eget fag, og det tyder ikke paa tilsidesættelse, at den mand, han udtalte sig for, blev foretrukket for dem, der havde overhofmesterens anbefaling.

To år efter blev det efter grev Reuss' forslag besluttet at anvende 2—300 rd. på at sætte en begravelsesplads istand i Sorø kirke, for derefter at tilbyde Holberg den som et bevis på akademiets erkendtlighed [3]). Dette var ganske vis ikke mere, end hvad stiftelsen var ham skyldig; men hvorledes skulde den på anden måde lægge sin taknemlighed for dagen overfor en gammel mand, der gik på gravens rand, og som netop den gang havde

---

[1]) Oversekretærens brevbog 1747 nr. 145.
[2]) N. M. Petersen IV, 335.
[3]) Sæll. tegn. 1749 nr. 444.

lovet om kort tid at ville endnu i levende live give afkald på baroniets indtægter?

Men hertil kommer endnu, at det synes utvivlsomt, at Holberg i et meget vigtigt punkt har havt indflydelse på den undervisningsplan, der fastsloges. Under 3. Marts 1747 tilstillede kancelliet overhofmesteren en meget vidtløftig plan for akademiets indretning[1]). I dennes § 12 hedder det: „Som de studerende sjældent får in lectionibus publicis at vide, hvad de ønsker, men hvad lærerne finde for godt at sige dem, så ville vi allernådigst, at professorerne skal på visse timer i ugen være forbundne at modtage spørgsmål af akademisterne for at oplyse deres tvivl og at give dem udførlig undervisning i alt det, som dertil har givet anledning, hvilket skal ske publice.“ Men dette er lige til de enkelte udtryk en gengivelse i reskriptstil af, hvad Holberg et par år tidligere i sine „Moralske tanker“ [2]) havde udtalt. Det hedder her: „Mit forslag er dette: Eftersom jeg haver mærket, at de daglige lectiones publicæ er til liden eller ingen nytte, efterdi nogle få personer frekventere de samme heller af kuriositet og for at gøre sig kendt af lærerne end for at undervises. De få desforuden på disse steder just ikke at høre, hvad de forlange at vide, men hvad lectores behage at recitere . . . Herudover holder jeg for, at det kunde være nyttigere, hvis lectores bleve forvandlede til responsores, således at de på visse tider og steder lode sig indfinde for at svare til de spørgsmål, som af den studerende ungdom bleve dem foresatte, at sige dem, hvad de forlangte at vide, og forklare for dem, hvad de ikke kunde forstå udi de bøger

[1]) Sæll. tegn. 1747 nr. 120.
[2]) 1744 s. 484—85.

og skrifter, hvis læsning de tilforn havde rekommanderet dem." — Der vil vist nok ingen nægte, at der må være en forbindelse mellem disse ord og det ovenfor anførte påbud i reskriptet, og det er lidet rimeligt, at grev Holstein, eller hvem han har benyttet sig af ved udarbejdelsen af dette, skulde være bleven i den grad slåede af Holbergs tanke, at de uden videre have optaget den: langt snarere må man formode, at Holberg har havt del i affattelsen af den nævnte plan, og at han da har villet virkeliggøre, hvad der tre år i forvejen havde været et ønske, som han ingen udsigt havde til at få opfyldt.

Det har sin interesse at kende den værdi, som baroniet Holberg kan antages at have havt, da akademiet overtog det: ti med de senere jordpriser for øje er man tilbøjelig til at overvurdere det. En samtidig siger, at det ansloges til 50,000 rd., og at mange endda mente, at denne ansættelse var for lav[1]). Det har også forrentet en noget større sum; ti i årene 1754—63 var jordebogskassens overskud, som blev afgivet til akademiets økonomikasse, i gennemsnit 4267 rd. 2 mk. 2 sk., eller 5% af c. 83350 rd. Men heri indbefattes tillige indtægterne af de så kaldte kalkreutzske godser, Hellestrup og Nidløse med c. 52 tdr. htk. hovedgårdstakst, 313 tdr. htk. bøndergods og kirketiender med c. 74 tdr. matrikuleret tiendehartkorn. Dette gods var af en oberst Rabe v. Kalkreutz bestemt til at svare en del legater til forskællige personer; men det var forgældet og formåede ikke at yde, hvad det skulde, og da kongen 1751 pålagde Sorø akademi at overtage det, var det en byrde, der

[1]) Büsching, Nachrichten I, 442.

blev lagt på dette. Pensionerne, der skulde udredes, beløb sig til 1000 rd., og dette kunde godset ikke indbringe[1]). Vi kunne derfor sikkert gå ud fra, at det kun har været en meget lille del af det ovennævnte beløb, som Hellestrup har afgivet. Men antages det blot, at 3500 rd. falder på baroniet, repræsenterer det dog en sum af 70,000 rd. Forpagtningsafgiften af de to hovedgarde, Tersløse og Brorup, der tilsammen havde 120 tdr. htk., udgjorde 2400 rd., altså 20 rd. pr. tde. hartkorn. Bøndergodset har altså ikke indbragt 2 rd. pr. tde. htk. Godset har dog sikkert været i, hvad man kaldte god stand; ti i året 1762 vare restancerne 367 rd. og 5½ td. havre, hvad næppe kan kaldes noget højt beløb. Det næste år steg de til 1327 rd., 21 tdr. rug og 2 tdr. havre. Men da havde kvægsygen bortrevet besætningerne: forpagtningsafgifterne måtte derefter nedsættes med 715 rd., og dels derfor, dels fordi den nylig pålagte extraskat antoges at ville forøge restancerne, beregnedes det i September 1764, at året kun vilde give et overskud af rigelig 3000 rd. — Baroniet ydede i ethvert tilfælde langt større indtægter end klostergodset, der dog udgjorde det tredobbelte hartkorn. Efter en beregning over dets udgifter og indtægter skulde overskuddet være 1513 rd. årlig; men Danneskjold siger, at det i gode år allerhøjst kan indbringe 500 rd., og grunden hertil er det stærke hoveri og de til stalden faldende udgifter. Da han i året 1764 gjorde forestilling om, at akademiet ikke kunde bestå ved sine egne midler, opstillede han dets indtægter således:

---

[1]) Soransk tidsskrift I, 19—23.

Baroniet og Hellestrup, når pensionerne ere betalte,	2500	rd.
Sorø gods	500	-
Renter af 31,000 rd.	1575	-
Summa . . .	4575	rd.
Den mindst mulige udgift:	6536	-
Underbalance . . .	1961	rd.

Danneskjold er åbenbart tilbøjelig til at se sagen fra den mørkeste side, og det må ikke forglemmes, at hans resultat er bleven så ringe på grund af kvægsygens ødelæggelser, samt at extraskatten for baroniet beløb sig til 1149 rd. og for Sorø gods til 2640. Men det er dog et tarveligt resultat, når et stort gods med 7 hovedgårde ikke en gang kan indbringe 1 rd. pr. tde htk.[1]).

[1]) Sæll. tegn. 1749 nr. 444 og 1764, 318–19 og 489. I indlægene til disse to sidste findes de ovenfor opgivne tal og beregninger.

Litteratur og Kritik.

Niels Bache: Nordens Historie populært fremstillet. 1—5. Bd. Kjøbenhavn (Forlagsbureauet). 1881—87.

I Aarene 1867—76 udkom første Udgave af ovennævnte Værk under Titlen „Danmarks, Norges og Sverigs Historie". Forf. udtalte i sit Slutningsord, at Fremstillingen særlig for de to første Binds Vedkommende paa ikke faa Steder vilde blive en anden, hvis han skulde forberede en ny Udgave. Han blev hurtig taget paa Ordet. Værket fandt en gunstig Modtagelse, og allerede 1879 kunde Forf. paabegynde den nye Udgave, som først er bleven afsluttet i Begyndelsen af Aaret 1887. De mange Aar, som ligge mellem dette Værks Begyndelse og dets Afslutning, vise, at Forf. ikke har taget sig sit Revisionsarbejde let; et Blik paa dette selv vil overbevise Læseren om, at det ogsaa forholder sig saa, og at her foreligger noget mere end et gjennemset og forbedret Optryk af det gamle Værk; paa mange Punkter er det et helt nyt Arbejde, saa vel i Henseende til Form som til Indhold.

De Aar, som ligge mellem de to Udgaver, ere Mærkeaar i den danske, og vi kunne sige den nordiske Historieskrivnings og -forsknings Historie. Paa mange Omraader og særlig paa Hovedpunkterne i vor Historie har den nyeste Forskning kastet et andet Lys. Den, som gjennemgaar Rækken af de historiske Værker, som i disse Aar ere fremkomne, vil hurtig opdage dette. Lige fra Normannernes til de sidste slesvigske Kriges Historie ere de fleste Punkter af Vigtighed satte i en ny Belysning ved Fremdragelsen af hidtil ukjendt

Materiale eller ved at betragtes fra nye og ejendommelige Synspunkter. Joh. Steenstrups omfattende Undersøgelser af Normannertiden og af Danmarks indre Forhold i Middelalderen, A. D. Jørgensens Kritik af de nordiske Kirkers Grundlæggelseshistorie og ejendommelige Syn paa vor nationale Udvikling i hans „Fyrretyve Fortællinger", Pal. Müllers ætsende Kritik af de første oldenborgske Kongers Historie og af saa mange omtvistede Spørgsmaal i vor Historie, Erslevs Undersøgelser af Dronning Margrethes Tid og af Kongedømmets og Lensvæsenets Stilling i det 16de Aarhundrede, Fridericias Fremstilling af Christian IV's og Enevældens Historie, Holms omfattende Undersøgelser og Fremstilling af det 17de og 18de Aarhundredes Historie, Thorsøes og Sørensens Behandling af vor politiske og militære Historie i dette Aarhundrede, Troels Lunds stort anlagte Kulturhistorie, talrige Monographier af politisk, statsretslig, biographisk og topographisk Indhold, endelig den store omfattende Virksomhed, der er udviklet ved Udgivelsen af historiske Kildeskrifter, — ere alle Vidnesbyrd om den storartede Flid, hvormed vor Historie i det sidste Decennium er bleven behandlet. I Norge og Sverig er Udviklingen gaaet i samme Retning, ogsaa dér arbejdes med stor Energi saa vel paa Historieskrivningens som -forskningens Omraade.

Hvorledes har nu Forfatteren udnyttet det store Materiale, som her foreligger? I Følge den Plan, han har lagt for sit Arbejde, har han kun villet give Resultater af andre Forskeres Undersøgelser i en let læselig, overskuelig og populær Fremstilling. Dette er lykkedes ham fortrinligt. Arbejdets Structur er fast og sikker, Fremstillingen ligefrem og naturlig uden Svulst og Overlæssethed, jævnlig gjennemsyret af en varm og stærk patriotisk Følelse. Han har ikke alene med stor Flid, men ogsaa med sund og maadeholden Kritik optaget i sit Værk den nyere Forsknings Resultater. Ingen ny Undersøgelse eller Behandling er bleven overset; jævnlig bruger han de Forfatteres Ord, som han har benyttet, men endnu oftere spores den selvstændige Opfattelse af det behandlede Stof. Det er saaledes et Værk, som ved sin ædruelige og nøjagtige

Fremstilling egner sig fortrinligt til at give den store Almenhed, der ikke har Lejlighed til at fordybe sig i Specialundersøgelser, en fuldstændig og i Hovedtrækkene rigtig Opfattelse af Nordens Historie.

Forf. har forandret sit Værks oprindelige Titel „Danmarks, Norges og Sverigs Historie“ til „Nordens Historie“. Denne Forandring hænger maaske sammen med den Opfattelse, som Forf. allerede i Fortalen til første Udgave gjør gjældende, „at en samlet Fremstillingsmaade af de tre nordiske Rigers Historie er den naturligste og for enkelte Perioders Vedkommende endog den eneste mulige, thi deres Historie danner et uopløseligt Hele, hvis enkelte Dele ikke lade sig adskille“. Den nye Titel fremhæver i højere Grad end den oprindelige den Enhed, som Forf. vil gjennemføre i sit Værk. Det er i Virkeligheden et fortjenstfuldt Foretagende, at Forf. har medtaget Sverigs og Norges Historie. Vore Stammefrænders store og paa dramatiske Optrin saa rige Historie har været saa lidt kjendt og behandles endnu i vore Skoler paa saa overfladisk en Maade, at det vel maa kaldes en Berigelse af vor Litteratur at se den fremstillet i en tiltalende Form. Det maa dog imidlertid erindres, at der gives Tidsrum i Nordens Historie, hvor Berøringspunkterne mellem de tre nordiske Riger kun ere faa; vi minde om den tidligere Middelalders Historie inden Aaret 1319 og om det 18de Aarhundrede, hvor Fremstillingen af Danmark-Norges og Sverigs Historie ingenlunde behøver at gaa jævnsides, for at man kan forstaa Udviklingen. Vi tro derfor, at Forf., hvis han paa ny skulde tænke paa at udgive sit Arbejde, vilde gjøre klogt i at begrænse Fremstillingen af disse Perioder i Norges og Sverigs Historie. Punkter, som han nu, tvunget af Stoffets Mængde eller ledet af Hensyn til det ensartede i Fremstillingen, ikke har kunnet give en tilstrækkelig fyldig Behandling — saaledes Lensvæsenets Udvikling, Adelens Decadence og den almindelige Kulturhistorie — vilde derved komme til større Ret, end nu er Tilfældet.

Vi kunde have ønsket, at Forf. med større Udførlighed havde angivet sine Kilder. Ret jævnlig støde vi i Anmærkningerne paa saadanne Henvisninger, men de burde have

været til Stede i rigeligere Mængde. I et Værk, som stadig vil blive benyttet som Haandbog saa vel af Lærerne ved de lærde og andre Skoler som af Studerende, vilde det have været særdeles nyttigt foran hver Tidsafsnit at have en kort Fortegnelse over Hovedværkerne i det behandlede Tidsrums Historie. Selv Specialafhandlinger burde i saa Tilfælde have været medtagne, især naar de behandle Episoder og Afsnit, som ikke have fundet Omtale i de større Hovedværker. Det forekommer os ogsaa, at Forf. er noget vilkaarlig i Valget af de Værker, hvortil han undertiden henviser. Det forundrer saaledes at se Reinhardts Fremstilling af Valdemar Atterdags Historie udeladt, naar man nævner Schäfers Fremstilling og Erslevs Oversigt over Hovedtrækkene i denne Konges Historie. Derimod har Forf. indlagt sig Fortjeneste ved et fortrinligt og omfattende Register til hele Værket.

Men disse Indvendinger kunne ikke berøve Forf. den Fortjeneste at have for første Gang indført i vor Literatur en paa engang saa omfattende og dog saa overskuelig Fremstilling af Nordens Historie fra Oldtiden til vore Dage.

Mollerup.

H. Hildebrand: Livonica, vornähmlich aus dem 13. Jahrhundert im Vaticanischen Archiv. Riga 1887. (71 SS.)

Siden Leo XIII aabnede det vatikanske Arkiv for den historiske Forskning, uden smaalig Hensyntagen til Nationalitet og Tro, har der fundet et sandt Kapløb Sted mellem Forskere fra alle evropæiske Lande, særlig Frankrig, Tyskland og Østrig, for at udnytte det store Materiale, inden et nyt Forbud atter slaar en Bom for alle for Vatikanet ubetimelige Undersøgelser. Der skal her blot erindres om den fra fransk Side foretagne Udgivelse af Innocens IV's, Bonifacius VIII's og Benedict XI's Registre, som slutte sig til Benedictinernes Udgave af Clemens V's; endvidere om Kardinal og Arkivar Hergenröthers Register over Indholdet af Leo X's omfangsrige

Registranter. Man har taget fat paa den store Opgave fra forskjellige Udgangspunkter, den eneste Mulighed for at naa et Resultat lige over for et saa kæmpemæssigt Stof som det, Vatikanets Arkiv indeholder. Ingen nordisk Historiker tager disse Værker i sin Haand uden at mindes P. A. Munch og forbavses over den Udholdenhed og Nøjagtighed, hvormed han har gjennemløbet de tusend Bind, som han selv i sin Beretning anslaar de af ham gjennemgaaede Samlingers Bindantal til. Thi kun sjælden støder man i ovennævnte Samlinger paa os ubekjendte Aktstykker, og om vi end skylde de ældre Forskere Celse, Porthan, Theiner og fremfor alle de store af Cistercienserne, Dominikanerne og Franciskanerne udgivne Diplomsamlinger talrige og uvurderlige Oplysninger til vor Middelalders Historie, saa er det dog først Munch, der ved de særlig ham fra det vatikanske Arkivs Side viste Begunstigelser og ved sin Jærnflid og næsten utrolige Hukommelse har lagt en fast Grundvold for vort Kjendskab til de nordiske Rigers Forhold til Pavestolen. Ikke desto mindre vilde et Besøg i det pavelige Arkiv endnu kunne bringe nordiske Historieforskere rigt Udbytte. Siden Munch 1860 besøgte Rom ere nemlig flere gamle Arkiver indlemmede i den vatikanske Samling, saaledes en Samling af 2000 Bind fra Lateranet, Samlinger af Fyrste- og Bispebreve, og fremfor alt det gamle Arkiv fra Engelsborg, som indeholder saa vel Samlinger af Originaldokumenter og Breve som af haandskrevne Bøger.

Iblandt dem, som i de sidste Aar med rigt Udbytte have undersøgt det vatikanske Arkiv, hører ogsaa den af Østersøprovinsernes Middelaldershistorie højt fortjente H. Hildebrand. Som Fortsætter af Bunges store „Urkundenbuch“ har han haft Anledning til at besøge de fleste større evropæiske Arkiver, og i ovennævnte Værk har han givet en tiltalende Fremstilling af sit Besøg i det pavelige Arkiv. Han lægger ingenlunde Skjul paa de Vanskeligheder, som endnu møde enhver, der arbejder under Kuriens Opsigt. De talrige Helligdage, hvor Arkivarbejdet hviler, den korte Arbejdstid (Kl. 8½—12), den forlangte nøjagtige Angivelse af, hvad man søger, ere Hindringer, som sinke og trætte. Men det fortjener den største

Paaskjønnelse, at mange tidligere nødvendige Formaliteter nu ere lagte til Siden, og at man fra Arkivarernes Side møder stor Hjælpsomhed og Beredvillighed.

Hildebrand har nærmest begrændset sine Undersøgelser til det 15de og 16de Aarhundrede, og Resultaterne heraf ville foreligge i de følgende Bind af det liflandske Diplomatarium. Men han har dog ogsaa fundet Lejlighed til at gjennemgaa alle de pavelige Registranter fra 1198—1304 og at udarbejde en Fortegnelse over alle de deri fundne Diplomer, som berøre Liflands Historie. Antallet beløber sig til 204 Nr., hvoraf 47 hidtil ukjendte eller kun i Regestform givne; disse har han aftrykt in extenso i et Tillæg til sin Beretning.

For dansk Historie frembyder saa vel Fortegnelsen som Tillæget Interesse. Man finder heri talrige Breve til danske Konger og Bisper, særlig angaaende Bispedømmet i Reval, hvoraf flere ukjendte. Det vigtigste er en Stævning af 20. Novbr. 1234 fra Pave Gregor IX til Magthaverne i Lifland til at møde for Pavens Domstol og svare paa de Klager, som ere rejste imod dem, bl. a. af Kongen af Danmark, paa Grund af deres Optræden siden Erobringen af Reval 1227. De i Stævningen meddelte Klager kaste et nyt og uventet Lys over dette lidet kjendte Tidsrum. Man har saaledes hidtil antaget, at Reval Slot i Aaret 1227 blev besat af Sværdridderne. Det viser sig imidlertid nu, at den pavelige Legat Balduin v. Alna i lang Tid har holdt det besat, og at det først lykkedes Ordenen ved Overrumpling at bemægtige sig Slottet, hvorved der anrettedes et stort Blodbad. En stor Del af Vasallerne i Harrien og Virland, som havde sluttet sig til Legaten, blev med Vold og Magt underkastet Ordenen, mange henrettedes, og i deres Sted fik ikke mindre end 40 gotlandske Kjøbmænd ved denne Lejlighed Forleninger af Ordenen i Harrien og Lifland.

En Del Pavebreve vedrørende Danmark, som allerede forhen efter Munchs Afskrifter ere gjengivne i Ny kirkehist. Samlinger 3. Bind, findes her paa ny udgivne eller registrerede. Af nye skulle vi gjøre opmærksom paa et Brev af 3. Januar 1264, hvorved Pave Urban IV befaler Bispen af Reval at for-

lene Kanniken Herbert, Søn af en dansk Ridder af samme Navn, med det første ledige Præbende i den dorpatske Kirke. Fra Pave Bonifacius VIII findes en Befaling til Isarnus af 5 Novbr. 1295 om at paaminde den af Kong Erik Menved paa ukanonisk Maade til Biskop i Reval valgte Lektor Knud i Aarhus om at møde tillige med alle i den ulovlige Valghandling delagtige Personer for Pavens Domstol inden 4 Maaneder. Ligeledes findes her trykt et Brev fra Valdemar Atterdag til Pave Urban V, som er dateret Avignon 15. Maj 1364; det findes forøvrigt iblandt de Munchske Afskrifter i Gehejmearkivet.

Mollerup.

Fortegnelse over fremmed historisk Litteratur fra Aaret 1886

vedrørende Danmarks Historie.

Ved **W. Christensen.**

I. Samlinger og Tidsskrifter.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin herausgegeben von *J. Hermann, J. Jastrow, E. Meyer*. V. Jahrg. 1882. Berlin.

Den dansk-norske Litteratur behandles af H. Schjøth i Christiania (II. 394—408 og III. 197—209).

H. Oesterley. Wegweiser durch die Literatur der Urkundensammlungen. 1. Th. Berlin 1885. VI + 574 S. 2. Th. Berlin 1886. VI + 423 S.

2. Del har bl. a. en Oversigt over Danmarks Diplomsamlinger.

J. F. Böhmer. Regesta imperii. I. Die Regesten des Kaiserreiches unter den Karolingern. 751—918. Neu bearb. von E. Mühlbacher. 4. Lief. S. 481—640. Innsbruck. 4°.

Arene 859—885.

Raoul Glaber. Les cinq livres de ses histoires (900—1044), publ. par *M. Prou*. Paris. XV + 143 S.

The historians of the church of York and its archbishops. Edited by *J. Raine*. Vol. II. London. (Chronicles and memorials of Great Britain and Ireland during the middle ages. 71, Vol. II.)

Nævner S. 349 Førerne for det danske Tog til England 1069.

Regesta pontificum Romanorum ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII. Ed. *Ph. Jaffé*. Editionem 2. correctam et auctam auspiciis G. Wattenbach curaverunt S. Loewenfeld, F. Kaltenbrunner, P. Ewald. Fasc. IX—XII (Tomus II S. 1—480). Lipsiae. 4°.

Fra 1143 til Pave Lucius III.

Diplomatarium Norvegicum. Oldbreve til Kundskab om Norges indre og ydre Forhold, Sprog, Slægter, Sæder, Lovgivning og Rettergang i Middelalderen. Samlede og udg. af *C. R. Unger* og *H. J. Huitfeldt-Kaas.* 12. Samling. 1. Halvdel. Christiania. 416 S.

Aktstykker fra Tiden 1146–1525.

I regesti del pontefice Onorio III dall' anno 1216 all' anno 1227 compilati per *P. Pressutti.* Vol. I. Roma 1884. LXXV + 384 S.

18. Juli 1216–23. Juli 1218.

Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden. Im Auftrage der Gesellsch. f. Schleswig-Holstein-Lauenburg. Gesch. bearb. und hrsg. von *P. Hasse.* 1. Bd. (786–1250). VIII + 407 S. 2. Bd. (1250–1300). 1.–4. Lief. S. 1–320. Hamburg u. Leipzig. 4°.

2. Bind er naet til 13. Jan. 1291.

Les registres d'Honorius IV. Publ. par *M. Prou.* 1.–2. fasc. Paris. Spalte 1–480. 4°.

1285–1286.

Les registres de Nicolas IV. Publ. par *E. Langlois.* 1. fasc. Paris. S. 1–136. 4°.

23. Februar 1288–15. Marts 1289.

Les registres de Boniface VIII. Publ. par *G. Digard, M. Faucon* et *A. Thomas.* 3. fasc. Paris. Spalte 625–880. 4°.

Januar 1297–Januar 1298.

Le registre de Benoit XI. Publ. par *Ch. Grandjean.* 4. fasc. Paris 1885. 4°. Spalte 833–1038.

Hansisches Urkundenbuch, bearb. von *K. Höhlbaum.* Bd. III. 2. (Schluss-)Abtheil. mit einem Glossar von P. Feit. S. 151–586. Halle. 4°.

3. Bind indeholder foruden Register og Glossar: Einleitung. – Urkunden von 1343 bis 1360. – Anhang I. England. – Anhang II. Flandern. – Anhang III. Rusland. Deutscher Handel mit Nowgorod. – Nachträge und Erläuterungen zum ersten bis dritten Band.

Mecklenburgisches Urkundenbuch, hrsg. von dem Verein f. Mecklenburg. Gesch. u. Alterthumskunde. XIV. Bd. (1356–1360). Schwerin. 678 S. 4°.

Bremisches Urkundenbuch. Hrsg. von *D. R. Ehmck* und *W. v. Bippen.* IV. Bremen. XIV + 606 S. 4°.

1381–1410.

Urkunden-Buch der Stadt Lübeck. Hrsg. von dem Vereine f. Lübeck. Gesch. u. Alterthumskunde. 8. Theil. 1.—2. Lief. Lübeck. S. 1—160. 4°.

9. December 1440 - 23. April 1443.

Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens. Hrsg. von *M. Toeppen.* Band V (1458—1525). Publication des Vereins f. die Gesch. der Provinzen Ost- u. Westpreussen. Leipzig. X + 867 S.

Briefe und Acten zur österreichisch-deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III. Gesammelt u. hrsg. von *A. Bachmann.* Wien 1885. XII + 712 S. (Fontes rerum Austriacarum. 2. Abtheil. Diplomataria et acta. XLIV Bd.)

Berører hist og her Christiern I.

Leonis X pontificis maximi regesta collegit et edidit *Jos. cardinalis Hergenroether.* Fasc. III—IV. Friburgi Brisgoviae 1885—86. S. 257—520. 4°.

25. August 1513—29. April 1514.

G. Storm. Norges gamle Love indtil 1387. 4. Bind, indeholdende Supplementer til de tre foregaaende Bind samt Haandskriftbeskrivelse med Facsimiler. Christiania 1885. XXVI + 797 S. + 19 Blade i Facsim. 4°.

Blandt Supplementerne til de tre første Bind findes et Privilegium af Kong Olaf af 16/4 1382; i den ogsaa for Danmark vigtige Handskriftbeskrivelse er aftrykt mange Smaastykker, hvoriblandt ogsaa noget „historisk-statistisk Stof".

Letters and papers, foreign and domestic, of the reign of Henry VIII preserved in the public record office, the british museum and elsewhere in England. Arranged and catalogued by *J. Gairdner.* Vol. IX. 1535. London. XXXVII + 494 S.

1. August—31. December 1535.

W. D. Macray. Third report on the royal archives of Denmark. (Appendix to the forty-seventh report of the deputy keeper of the public records. S. 9—77.)

Indeholder Fortegnelse over Breve vedrørende Skotland fra 1551 til 1604, over Breve vedrørende England fra 1548 til 1607 (som Supplement til de tidligere reports), over 106 Breve fra Carl I til Christian IV (1625—1648), over Breve vedrørende England og Skotland fra 1613—1659 og over Breve fra Christian IV og Frederik III (1625—1660) vedrørende England.

Correspondance du cardinal de Granvelle, 1565—1583. publ. par *Ch. Piot.* Tome IV. Bruxelles 1884. XLIV + 764 S. 4°. Tome V. ibid. LII + 724 S. 4°.

Begge Bindene berøre hist og her Danmark.

A. H. H. van der Burgh. Gezantschappen door Zweden en Nederland wederzijds afgevaardigd gedurende de jaren 1592—1795. 's-Gravenhage. VIII + 84 S.

O. v. Heinemann. Die Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel beschrieben. 1. Abtheil. Die Helmstädter Handschriften. I—II. Wolfenbüttel 1884—1886.

I. 147 nævnes Breve fra Johannes Caselius til Niels Kaas; I. 181: Verfügung über das Quartier der in das Erzstift Bremen gelegten K. dänischen Cavallerie (Stade, 22. Septbr. 1626). — II. 211: Des Königs von Dänemark Christians IV Absagebrief an Carolum IX, König von Schweden, d. d. Copenhagen 1616 (!) April 4; II. 218: flere Privilegier af danske Konger til Hansestæderne; II. 251 ff. flere Breve fra Johannes Caselius til danske, f. Ex. Niels Kaas og Niels Hemmingsøn; II. 331: Dännemärkisch und Norwegensches Kirchen-Ritual.

Tenth report of the royal commission on historical manuscripts. London 1885. 46 S.

S. 38 omtales et Brev fra Hertugen af Buckingham til Christian IV, som omhandler Jarlen af Nithsdales Hvervninger i Skotland for Christian IV under Trediveårskrigen.

Historical manuscripts commission. The manuscripts of the earl of Westmoreland, captain Stewart, lord Stafford, lord Muncaster, and others. London 1885. 659 S.

Berører hist og her Danmarks Historie i det 17. Arh.

E. W. Bergman. Register öfver rådslag i drottning Christinas och konung Carl X Gustafs tid 1633—1660. (Meddelanden från svenska riks-archivet, utg. af C. G. Malmström. X. Stockholm. S. 49—70.)

Svenska riksrådets protokoll, utg. af kongl. riks-archivet genom *S. Bergh.* IV. 1634. Stockholm. XI + 326 S. (Handlingar rörande Sveriges historia, utg. af kongl. riks-archivet. 3. serien.)

Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll. 8. delen. 1660. Senare riksdagen. Stockholm. 291 S.

S. 157 og 169 ff. omtales Freden i Kjøbenhavn, S. 186 danske Rustninger efter Freden. — Anmeldt i (svensk) Hist. tidskr. 1886 S. 69 ff.

Historical manuscripts commission. The manuscripts of the marquis of Ormonde, the earl of Fingall, the corporations of Waterford, Galway etc. London 1885. 566 S.

Indeholder et Par Notitser om Prins Jørgen af Danmark og om danske Tropper i Irland under Kong Vilhelm III.

Documents relatifs à l'histoire de Russie. XLVI. XLVIII. 1885. L—LII. 1886.

L (engelske Diplomaters Korrespondance for Årene 1708—1711) berører også Danmark. LII indeholder: Mémoire sur les négociations entre la France et le Czar de la Grande Russie Pierre I, fait en 1726 par mr. Le-Dran, premier commis des affaires étrangères. 1722—1724 (jfr. Hist. Tidsskr. 5. R. VI. 472). XLVI, XLVIII og LI indeholde Bidrag til Danmarks Historie i Årene 1762—1764.

Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll från och med år 1719. 3. delen. 1723. 4. häftet. Bilagor. S. 333—534. — 5. delen. 1726—1727. II. 3. häftet. Bilagor. S. 545—739. — 8. delen. 1. häftet. 1734 års riksdagsprotokoll (Nov.—Dec.). 552 S. Stockholm.

III. 341 berøres Freden med Danmark 1720; III og V indeholde flere Aktstykker vedrørende Carl Frederik af Holsten-Gottorp, det gottorpske Slesvig og det hannoveranske Forbund: VIII. 26: Behandlingen af Carl Frederiks Pension; VIII. 116: defensivt Forbund mellem Danmark og Sverige. — Anmeldt i (svensk) Hist. tidskr. 1886 S. 65 ff.

Politische Correspondenz Friedrich's des Groszen. 14. Bd. Berlin. 560 S.

November 1756—April 1757.

Historisk Tidsskrift, udg. af den norske historiske Forening. 2. Række. 5. Bd. S. 145—420 + XX S. Kristiania.

Af Indholdet bemærkes: H. J. Huitfeldt-Kaas. De nulevende Adelsslægter i Norge. S. 145—160. — L. Daae. Om Mag. Gert Henriksson Miltzow, Sognepræst til Voss. S. 161—186 (en 1688 afdød Præst og Forfatter). — G. Storm. Smaating fra Sverressaga. 2. Om Øskjæggernes Søtog i de danske Farvande Aar 1193 og den slesvigske Biskop Valdemar. S. 214—220. — L. Daae. Nogle Bemærkninger om Historieskriveren Albert Krantz. S. 225—261. — Smaastykker. (6. L. Daae. Nogle utrykte Optegnelser af P. F. Suhm. 7. L. Daae. Breve Chronicon Ringsagerense. 9. G. Storm. Et gjenfundet Haandskrift af Mattis Størssøns Sagaoversættelse.) S. 262—272. — L. J. Vogt. Om Norges Udførsel af Trælast i ældre Tider. II. S. 273—384. — G. Storm. Søfareren Johannes Scolvus og hans Rejse til Labrador eller Grønland. S. 385—400. — O. Brenner. Olaus Magnus und seine Karte des Nordens. S. 401—405. — Smaastykker. (10. L. Daae. Om Jarlsø (Jersø) ved Tønsberg. 11. L. Daae. Paatænkt Rejse i Norge af Fredrik VI. 1804. 12. L. Daae. Et Brev fra Henrik Steffens til Professor Georg Sverdrup. 13. H. M. Schirmer. Beliggenheden af Garðar paa Grønland. 14. D. T. Anna Colbjørnsdatters Testamente.) S. 406—420.

Historisk tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand*. 6. årgangen. Stockholm. 382 + 75 S. + S. 51—59.

Af Indholdet bemærkes: Johan III och Filip II. Depescher fran det spanska sändebudet till Sverige kapten Francisco de Eraso 1578—1579. S. 1—50. - N. Höjer. Norsk nationel historieskrifning I. S. 123 - 176. - Hd. Henming Gads oration mot danskarne. S. 235—240. — Ett bidrag till Tycho Brahes historia. S. 250—253. — J. A. Lagermark. Rustningarna till Karl XII.s sista fälttag. S. 263—316. — E. W. Dahlgren. Olai Magni karta af ar 1539. S. 368 - 371. — Desuden forskjellige Anmeldelser, saledes af Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la révolution francaise. II. Suède (ved M. Weibull), af Montelius' Om tidsbestämming inom bronsaldern (ved G. Gustafson) og af flere andre Skrifter (se under disse).

Kongl. vitterhets, historia och antiqvitets akademiens månadsblad. 13.—14. årgången. 1884—1885. Stockholm 1884—1886.

Af Indholdet bemærkes i 13. Årg.: S. Söderberg. En kristen grafplats funnen i Helsingborg. S. 14—18. — H. Hildebrand. Bror Emil Hildebrand. S. 97 - 134 (omhandler ogsa B. E. Hildebrands Studier hos Christian Thomsen i Kjøbenhavn og meddeler Brudstykker af Brevvexlingen mellem Thomsen og Hildebrand). — S. Söderberg. Hällkista fran bronsaldern. S. 163—169 (Fund fra Skane). — O. Montelius. Tva bronsaldersfynd fran Skane. S. 180—191. — 14. Årg.: H. Hildebrand og G. Gustafson. Falkenbergs hus. S. 57—68, 183—206 (Beretning om Udgravningsarbejder ved Falkenberg Slot i Halland, som blev opbrændt 1434). — C. D. Reventlow. Samlingen pa Finnhult af kust- og verkstadsfynd fran Ringsjön. S. 82 83. — H. Hildebrand. Nordens äldsta mynt. S. 122—134.

Samlaren. Tidskrift utg. af svenska literatursällskapets arbetsutskott. 6. årgången 1885. 7. årgangen 1886. Upsala.

Af Indholdet bemærkes i 6. Årg.: H. Schück. En medeltidsdikt. S. 65 - 67. — G. E. Klemming. Kort Extract etc. S. 178—184 (en svensk Parodi pa et Digt af Anders Arrebo om Christian IV.s Sejre i Kalmarkrigen). — 7. Arg.: H. Schück. Striden mellan Olavus Petri samt Peder Galle och Paulus Heliæ. S. 49 - 70. — G. E. Klemming. Smärre meddelanden. S. 138—139 (en lille Satire over fremragende danske, rimeligvis fra 1678).

Ur dagens krönika, utg. af *A. Ahnfelt*. 6. argangen. Stockholm.

Af Indholdet bemærkes: Spionminnen fran Norge. Hittills otryckta bref, mystificationer rörande Karl Johan m. m. S. 1—25. — Kr. Winter-Hjelm. Norges sa kallade „eröfring" ar 1814. S. 26 - 38. — C. E. L. Om Norges betvingande ar 1814. Ett ord till hr Winter-Hjelm. S. 243 - 255. — Till fragan om Norges underkufvande. Ett utländskt arkivvitnesbörd. S. 256—259. (En Depeche af 4/10 1814 fra den franske Gesandt i Stockholm, de Rumigny, til Talleyrand.) — Marcellus. Henning Hamilton. Politisk studie. S. 281—315. — Anti-Marcellus. Hamiltonska sagan. S. 481—503 (S. 307 ff. og 493 ff. Hamiltons Forhold til Danmark.) — O. Sjögren. Karl Johan och svenskarne i engelsk belysning. S. 744 - 750.

Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte. 16. Bd. Kiel.

Af Indholdet bemærkes: Th. Hach. Die kirchliche Kunstarchäologie des Kreises Herzogthum Lauenburg. S. 1—194. — Urkunden des Klosterarchivs zu Flensburg. Verzeichnet von A. Wolff. S. 195—203. — Fr. Bertheau. Herzog Johann der Ältere. Ein Beitrag zur Reformationsgeschichte Schleswig-Holsteins. S. 205—274. — Hille. Struensee's literarische Thätigkeit. S. 275—297. — C. Er. Carstens. Die geistlichen Liederdichter Schleswig-Holsteins. S. 299—351. — Antiquarische Miscellen. I. Von H. Handelmann. S. 375–410. III. Von W. Splieth. S. 429—435. — C. Eckermann. Die historische Karte von Dithmarschen. Eiderstedt u. s. w. von Geerz S. 437 – 444.

Hansische Geschichtsblätter. Hrsg. vom Verein für hansische Geschichte. Jahrg. 1884—1885. Leipzig 1885—1886.

Af Indholdet bemærkes i Årg. 1884: K. E. H. Krause. Rostock im Mittelalter. S. 37—50 (S. 48 berøres Rostocks Forhold til Danmark). — W. Stieda. Schiffahrtsregister. S. 75 115. — K. Koppmann. Anhang zu v. Bippens Abhandlung: Der Zollstreit zwischen Hamburg und Ostfriesland in der zweiten Hälfte des fünfzehnten Jahrhunderts. S. 137—153 (et Par Breve af 1467 og 1468, hvori ogsa Christiern I omtales). — W. von Bippen. Zur Geschichte der Vitalienbrüder. S. 162—164. — Årg. 1885: R. Lange. Zur Geschichtschreibung des Albert Krantz. S. 61—100. — K. Koppmann. Zur Geschichte der meklenburgischen Klipphäfen. S. 101—160. — K. E. H. Krause. Die Chronistik Rostocks. S. 161—192. — P. Hasse. Zwei Beiträge zur lübschen Historiographie. II. S. 196—198.

Baltische Studien. Hrsg. von der Gesellsch. f. Pommersche Gesch. u. Alterthumskunde. 36. Jahrg. Stettin.

Af Indholdet bemærkes: I. Müeller. Die pommerschen Fürstenbilder auf der groszen Ahnentafel im königlichen Schlosse zu Dresden. S. 69—75 (en Ahnetavle, der fremstiller Frederik II.s Datter Kurfyrstinde Hedvig af Sachsens Ahner). — von Bülow. Die Klosterordnung von Rühn vom Jahre 1581. S. 187—213 (S. 187—188 omtales, hvorledes Klostret Rühns Arkivalier ere komne til Danmark og for en stor Del endnu findes her). — Beiträge zur Geschichte Stettins 1711—1715. Mitgetheilt von v. Bülow. S. 254—261. — Hanncke. Neue Materialien zur Geschichte der Bischofherzöge Casimir und Franz. S. 365—380 (S. 374–376 Christian IV.s Hvervninger i Pommern under Kalmarkrigen).

Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. 13. Bd. Riga.

Af Indholdet bemærkes: M. Perlbach. Urkunden des Rigaschen Capitel-Archives in der Fürstlich Czartoryskischen Bibliothek zu Krakau. S. 1—23 (S. 16 en Kollation mellem Originalen til Erik Glippings Diplom af $^{12}/_{6}$ 1298 til Riga Kapitel og Aftrykket i Liv-. Esth- u. Curländ. Urkundenbuch). — H. Diederichs. Ein altes Verzeichniss der Bischöfe von Kurland. S. 245—252 (Aftryk af den kurlandske Bisperække i Ny kgl. Samling Nr. 335, hvorefter Kong Abel af Danmark indsatte den første Bisp i Kurland efter at have

betvunget Landet 1161!). — Jürgen Padel's und Caspar Padel's Tagebücher. Hrsg. von H. J. Böthführ. S. 291—434 (indeholder bl. a. et Par Notitser om Hertug Magnus, Frederik II.s Søn). — K. Höhlbaum. Ein Band livländischer Aktenstücke im Königlichen Staatsarchiv zu Wiesbaden. S. 520—523 (vedkommende Bind indeholder ogsa to Aktstykker fra 1559 og 1560, der vedrøre Danmark).

Beiträge zur geschichte der deutschen sprache u. literatur. hrsg. von *H. Paul* u. *W. Braune*. XI. Bd. Halle a. S.

Af Indholdet bemærkes: G. Sarrazin. Der schauplatz des ersten Beowulfliedes und die heimath des dichters. S. 159—183 (erklærer første Del af det angelsachsiske Beowulfsepos for at være blot en udvidet og fri Oversættelse af et dansk Digt). — E. Sievers. Die heimat des Beowulfdichters. S. 354—362 (bekæmper den nævnte Antagelse af Sarrazin). — G. Sarrazin. Altnordisches im Beowulfliede. S. 528—541 (hævder sin tidligere Opfattelse).

Anglia. Zeitschrift für englische philologie. Hrsg. von *R. P. Wülcker*. IX. Bd. Halle a. S.

Af Indholdet bemærkes: G. Sarrazin. Die Beowulfssage im Dänemark. S. 195—199. — G. Sarrazin. Beowa und Böthvar. S. 200—204. — G. Sarrazin. Beowulf und Kynewulf. S. 515—550.

The antiquary. A magazine devoted to the study of the past. XI. January—June 1885. XII. July—December 1885. XIII. January—June 1886. XIV. July—December 1886. London.

Af Indholdet bemærkes: 4 Notitser om Slaget ved Brunanburg af E. M. E. Welby XI. 68—69, W. M. Brooks XII. 168—171, C. S. Wake XII. 206—207 og F. Ross XII. 229—230. — G. Brochner. Newly discovered mediaeval fresco paintings in an old Danish church. XIII. 71—72 (om Professor Kornerups Opdagelse af Vægmalerier i Kongsted Kirke). — J. C. Atkinson. Notes on commonfield names. XIII. 95 ff., 150 ff., 209 ff., 255 ff., XIV. 72 ff. og 116 ff. (paviser en hel Del Navne af nordisk Oprindelse). — J. F. Hodgetts. On the Scandinavian elements in the English race. XIII. 137 ff., 205 ff., 245 ff. XIV. 137 ff. (jfr. en Notits af A. Hall XIII. 279).

II. Afhandlinger.

Vorgeschichtliche Alterthümer aus Schleswig-Holstein. Hrsg. von *J. Mestorf*. 765 Figuren auf 62 Tafeln in Photolithographie nach Handzeichnungen von W. Prell. Hamburg 1885. 34 S. + 62 Tavler.

J. Mestorf. Urnenfriedhöfe in Schleswig-Holstein. Mit 21 Figuren, 12 Tafeln u. 1 Karte. Hamburg. XI + 104 S.

O. Montelius. Runornas ålder i Norden. (Svenska fornminnesföreningens tidskrift. 6. bandet. Stockholm 1885—87. S. 236—270.)

Ph. Schweitzer. Geschichte der skandinavischen Litteratur von ihren Anfängen bis auf die neueste Zeit. 1. Th. Geschichte der altskandinavischen Litteratur von den ältesten Zeiten bis zur Reformation. Leipzig.

Omhandler hele Nordens Litteratur indtil Reformationen.

V. Rydberg. Undersökningar i germansk mythologi. Stockholm. VI + 756 S.

W. Müller. Mythologie der deutschen Heldensage. Heilbronn. VIII + 260 S.

F. Niedner. Skírnis för. (Zeitschr. f. deutsches alterthum u. deutsche litteratur. 30. bd. Der neuen folge 18. bd. Berlin. S. 132—150.)

K. Müllenhoff. Frija und der halsbandmythus. (Zeitschr. f. deutsches alterthum u. deutsche litteratur. 30. bd. Der neuen folge 18. bd. Berlin. S. 217—260.)

F. Detter. Bemerkungen zu den Eddaliedern. I. Zur Völundarkviða. (Arkiv for nordisk Filologi, udg. ved G. Storm. 3. Bd. Christiania. S. 309—319.)

G. Vigfusson and *F. York Powell.* Sigfred-Arminius and other papers. Oxford, London. 95 S.

Den første af disse Afhandlinger identificerer Tacitus' Arminius med Niebelungenlieds Sigfred og Eddadigtenes Sigurd (se herom The academy $^{27}/_{2}$, $^{6}/_{3}$, $^{20}/_{3}$, $^{3}/_{4}$ og $^{10}/_{4}$ 1886); blandt de øvrige Afhandlinger mærkes: „Place of the Helgi lays“, „Place of the Hamtheow lay“, „Two Latin law words“ (alle af Vigfusson) og (af York Powell) „The ballad of sir Ogie“ (ɔ: Age og Else-Visen) og „Traces of old law in the Eddic lays“.

Kvæða-brot Braga ens gamla Boddasonar. Bruchstücke von Brages des Alten Gedichten hrsg. von *H. Gering.* Halle a. S. 31 S.

Gunnlaugssaga Ormstungu. Hrsg. von *E. Mogk.* Halle a. S. (O. m. T.: Altnordische texte hrsg. von E. Mogk. 1.) XX + 57 S.

G. Cederschiöld. Huru den gamla isländska literaturen kommit till oss. (Nordisk tidskr. utg. af Letterstedtska föreningen. 1886. S. 196—214.)

A. Ravet. La marine des vikings ou pirates Scandinaves. Rouen. 55 S. og 3 Tavler.

Th. Carter. Danish place-names of Leicestershire. (Transactions of the Leicestershire architectural and archæological society. Vol. VI. Part III. Leicester.)

W. H. Simcox. Alfred's year of battles. (The english historical review. I. London. S. 218—234.)

G. Waitz. Zur Kritik Dänischer Geschichtsquellen. (Neues Archiv der Gesellsch. f. ältere deutsche Geschichtskunde. 12. Bd. 1. Heft. Hannover. S. 11—39.)

Indeholder: I. Der Text des Sueno Aggonis. II. Quellen des Saxo. III. Ueber die Annales Colbazienses, Lundenses und andere ältere Dänische Annalen. IV. Ungedruckte Annalen.

Th. R. v. Sickel. Erläuterungen zu den Diplomen Otto II. (Mittheilungen des Instituts f. oesterreich. Geschichtsforsch. II. Ergänzungsband, 1. Heft. Innsbruck. S. 77—197.)

S. 130—131 kommer Forf. ind på Otto II.s Tog mod Danmark.

J. Steenstrup. Knut (der grosse). (Ersch u. Gruber. Allgem. Encyclopädie der Wissensch. u. Künste. 2. Section. H—N. 37. Th. Leipzig 1885. 4°. S. 350—355.)

C. von Noorden. Historische Vorträge. Eingeleitet u. hrsg. von W. Maurenbrecher. Leipzig 1884.

Indeholder bl. a. et Foredrag om „Erzbischof Adalbert von Bremen“.

E. Kilian. Itinerar Kaiser Heinrichs IV. Nach den Quellen bearbeitet. Karlsruhe. XI + 152 S.

S. 53: Henrik IV.s Møde med Svend Estridsøn.

H. Hennings. Studien über die ältere dänische Königsurkunde bis zur Mitte des XIII. Jahrhunderts. Halle. 55 S.

Inauguraldissertation fra Halle-Wittenberg.

B. Kugler. Albert von Aachen. Stuttgart 1885. VII + 426 S.

Forfatteren kommer også ind på Spørgsmålet om den danske Prins Svend på det første Korstog.

Ad. Duclos. De geschiedenis van den zaligen Karel den Goede graaf van Vlaanderen martelaar. Brügge 1884. 239 S.

E. le Glay. Histoire du bienheureux Charles le bon, comte de Flandre. Bruges 1884. 332 S.

Madame Bourdon. Charles le bon comte de Flandre. Lille et Paris. 144 S.

Indeholder S. 133 ff. Oplysninger bl. a. om Carl den danskes Kanonisation for få År siden og om Festlighederne i den Anledning, men synes ellers nærmest at være en Slags historisk Roman.

P. Bahr. Studien zur nordalbingischen Geschichte im zwölften Jahrhundert. Danzig 1885. 63 S.

Inauguraldissertation fra Leipzig. — Indhold: I. Geographische Übersicht. II. Adolf I. III. Die Stiftungsurkunde Kaiser Lothars für Segeberg.

A. Bauch. Die Markgrafen Johann I und Otto III von Brandenburg in ihren Beziehungen zum Reich. 1220—1267. Breslau. VIII + 158 S.

Omhandler på flere Steder Brandenburgs Forhold til Danmark.

L. Korth. Das Kloster Dünwald. (Annalen des histor. Vereins f. den Niederrhein, insbesondere die alte Erzdiöcese Köln. 44. Heft. Köln 1885. S. 1—122.)

S. 76 nævnes i et Diplom af 2. Juli 1271 frater Heynricus dictus de Hoensceit sancte domus hospitalis Jherusalemitani humilis prior per Daciam et regna adiacencia constitutus.

Th. Schiemann. Historische Darstellungen und archivalische Studien. Beiträge zur baltischen Geschichte. Hamburg u. Mitau. 264 S.

S. 1—18: Die Vitalienbrüder und ihre Bedeutung für Livland. — S. 243—264: Die Ordnungs-Arbeiten am Revaler Stadtarchiv.

Batsch. Deutsche Seehelden. 1. (Deutsche Revue. Hrsg. von R. Fleischer. 11. Jahrg. 7. Heft.)

Behandler Hanseforbundet og Vitalianerne.

G. Waitz. Das Gedicht über die Völker in nordischer Fassung. (Forschungen zur Deutschen Gesch. 26. Bd. Göttingen. S. 153—154.)

Aftryk (efter et Håndskrift i Upsala) af det i Scr. rer. Dan. I. 70 trykte Digt. (Jfr. Mittheilungen des Vereins f. Hamburg. Gesch. 9. Jahrg. S. 70.)

E. Varenbergh. Le portrait de Jacques de Thiennes. (Messager des sciences historiques ou archives des arts et de la bibliographie de Belgique. Gand 1885. S. 1—26.)

S. 9—26 Biografi af Jacques de Thiennes, der et Par Gange var som Gesandt i Danmark under Christiern II.

W. Bremer. Mittheilungen über Marx Meyer. (Mittheilungen des Vereins f. Lübeck. Gesch. u. Alterthumskunde 2. Heft. 1885. März, April. No. 2. S. 37—38.)

A. Nilsson. Den svenska riksdagen under Erik XIV.s regering. Akad. afhandl. Karlstad. 56 S. 4°.

L. G. T. Tidander. Daniel Rantzaus vinterfälttåg i Sverige 1567—68. Historisk skildring. Stockholm. 58 S.

F. Schildt. Das Bisthum Schwerin in der evangelischen Zeit. III. Th.: Die äuszere Geschichte des Bisthums. (Jahrbücher des Vereins f. meklenb. Gesch. u. Alterthumskunde. 51. Jahrg. Schwerin. S. 103—189.)

S. 121 ff.: Die Regierungszeit Ulrichs II. bis zum 30jährigen Kriege. — S. 127 ff.: Die Zeit des 30jährigen Krieges. — S. 157 ff.: Der Streit mit Meklenburg um die Jurisdiction im Stift.

Th. Michell. History of the scottish expedition to Norway in 1612. London. 186 S.

Anmeldt i (svensk) Hist. tidskr. 1886 S. 26—27.

A. Gindely. Waldstein während seines ersten Generalats im Lichte der gleichzeitigen Quellen 1625—1630. 1. Bd. V + 424 S. 2. Bd. 396 S. Prag u. Leipzig.

I. O. Opel. Ueber eine bisher unbekannte süddeutsche Zeitung. (Mit drei photographischen Abbildungen.) 18 S. (Separatabdruck aus dem Archiv f. Gesch. des Deutschen Buchhandels. X. Leipzig.)

Omtaler en hidtil ubekjendt Avis for Årene 1619 og 1624—1627, der findes i det kongelige Bibliothek i Stuttgart og ogsa indeholder Efterretninger om Christian IV.s Deltagelse i Trediveårskrigen.

J. Krebs. Schlesien in den Jahren 1626 und 1627. (Zeitschr. des Vereins f. Gesch. u. Alterthum Schlesiens. 20. Bd. Breslau. S. 1—32.)

C. Grünhagen. Geschichte Schlesiens. 2. Bd.: Bis zur Vereinigung mit Preussen (1527 bis 1740). Gotha. VII + 446 + 46 S.

S. 202—213: Mansfeld i Schlesien 1626—1627 (i Hovedsagen på Grundlag af Krebs's ovennævnte Fremstilling).

J. Mackay (late) of Herriesdale. An old Scots brigade: being the history of Mackay's Regiment, now incorporated with the Royal Scots. Edinburgh 1885.

Et Regiment, der var i Christian IV.s og senere i Gustav Adolphs Tjeneste i Trediveårskrigen.

W. Rogge. Wallenstein und die Stadt Rostock. (Jahrbücher des Vereins f. meklenb. Gesch. u. Alterthumskunde. 51. Jahrg. Schwerin. S. 283—350.)

S. R. Gardiner. History of the great civil war 1642—1649. I. 1642—1644. London. XXX + 522 S.

Indeholder spredte Oplysninger om Carl I.s Forsøg pa at fa Hjælp fra Danmark.

M. Börjesson. Riksdagen i Stockholm 1655. (Redogörelse för allmänna läroverken i Norrköping, Söderköping och Wimmerby under läseåret 1885—86. S. 1—84.) Norrköping. 4°.

S. 1—15 berøres flere Gange Forholdet til Danmark, men største Delen af Afhandlingen angar Rigsdagens Forhandlinger om Sveriges indre Forhold.

W. Czermak. Przeprawa Czarnieckiego na wyspę Alsen. (Odbitka z „Przewodnika Naukowego i Literackiego" z r. 1884.) We Lwowie 1884. 53 S.

Omhandler Czarnieckis Overgang til Als 1658.

Herzog August Wilhelm von Braunschweig-Bevern. Versuch und Auszug einer Geschichte der Churfürstlich Brandenburgischen und nachherigen Königlich Preuszischen Armee. Nach der Originalhandschrift hrsg. von *H. Droysen.* (Märkische Forschungen. XIX. Bd. Berlin. S. 1—292.)

S. 12—13, 16, 30—32 berøres den brandenburgske Hærs Samvirken med den danske i 17. og 18. Årh., S. 24—25 Sammendragningen af et brandenburgsk Observationskorps ved Elben År 1700.

S. Wägner. Skånska kommissionen af 1669—1670. Ett bidrag till de skånska landskapens inre historia. Lund. 117 + 47 S.

G. Björlin. Ännu några ord om slaget vid Lund. Medföljer (svensk) Hist. tidskr. 6 S.

I Anledning af en Anmeldelse i (svensk) Hist. tidskr. 1886 S. 17 ff. af Forf.'s Bog: Kriget mot Danmark 1675—1679. Stockholm 1885.

O. Wedekind. Die réfugiés. Blätter zur Erinnerung an den 200jährigen Jahrestag der Aufhebung des Edictes von Nantes. Hamburg. VII + 93 S.

Handler om Forholdet mellem de reformerte Menigheder i Hamborg og Altona.

A. Pieper. Die Propaganda-Congregation und die nordischen Missionen im siebenzehnten Jahrhundert. (Zweite Vereinsschrift der Görres-Gesellsch. f. 1886.) Köln. III + 111 S.

W. H. Fleischfresser. Die Berichte über die Belagerung Hamburgs im Jahre 1686. (Zeitschr. des Vereins f. hamburg. Gesch. Neue Folge. 5. Bandes 1. Heft. S. 87—118.)

J. Thyrén. Den första väpnade neutraliteten. Svensk-danska förbunden af 1690, 1691 och 1693; jämte en inledande

öfversigt af Europas politiska ställning vid det stora krigets utbrott 1688—1689. S. 103—162. (Lunds universitets årsskrift XXII. 1885—86.)

Aus dem Ratzeburger Stadtbuch. Mitgetheilt von Bürgermeister *Hornbostel* in Ratzeburg. (Archiv des Vereins f. die Gesch. des Herzogthums Lauenb. 1. Bd. Heft 2. Mölln i. Lbg. 1885. S. 205—208.)

S. 207—208: Christian V.s Angreb på Ratzeburg 1693.

W. Berg. Göteborg vid början af 1700-talet. (Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia. 3. bandets 3. och 4. häfte. Stockholm. S. 289—430.)

I. Krigsrörelserna vid Göteborg och i Bohuslän. II. Följderna af kriget för Göteborg. 1. Det personliga deltagandet i kriget. 2. Garnisonen. 3. Krigsfangerna. 4. De kontanta utgifterna m. m. 5. Handeln. 6. Sjöfarten. 7. Kaparne.

Visita del re di Danimarca a Firenze nel 1708. Firenze. 88 S.

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. (Geschichte der Kämpfe Österreichs.) XI. Bd. Wien. (O. m. T.: Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1709. Bearb. von *J. Ritter Rechberger von Rechkron.* II. Serie II. Bd.) XVI + 336 + 311 S.

Indeholder spredte Efterretninger om det danske Hjælpekorps, af hvis Officerer flere (f. Ex. af dem, der nævnes S. 71 og 72) savnes i Registret.

A. Ritschl. Geschichte des Pietismus. 3. Bd. Der Pietismus in der lutherischen Kirche des 17. u. 18. Jahrhunderts. 2. Abtheil. Bonn. VIII + 469 S.

Omhandler bl. a. Zinzendorfs Forhold til Danmark.

O. Nilsson. Danmarks uppträdande i den Svenska Tronföljarefrågan åren 1739—1743. III. S. 43—72. 4°. Malmö.

J. G. Droysen. Geschichte der preuszischen Politik. 5. Th. Friedrich der Grosze. 4. Bd. Leipzig. VII + 492 S.

Behandler Tiden fra Freden i Aachen til Syvårskrigens Udbrud. S. 141—172: Die schwedische Frage.

J. G. Rists Lebenserinnerungen. Hrsg. von *G. Poel.* 2. verbesserte Aufl. 1. Teil. Gotha 1884. XLV + 477 S. 2. Teil. Gotha 1886. VIII + 454 S.

Y. Nielsen. Grev Herman Wedel Jarlsberg og hans samtid 1779—1840. 1.—2. Hefte. S. 1—320. Kristiania.

N. Åkeson. Gustaf III.s förhållande till franska revolutionen. I. Akad. afhandl. Lund 1885. S. 1—141. II. Lund 1886. S. 143—254.

E. Daudet. Les Bourbons et la seconde coalition. I. Les origines d'un complot (1798—1799). II. Complots avortés (1799—1800). (Revue des deux mondes. 1.—15. Septbr. 1886. Paris.)

Omhandler bl. a. Forsøg af Dumouriez på at få Danmark med til en Landgang i Normandie.

Letters and despatches of *Horatio, lord Nelson*, K. B., duke of Bronte, vice-admiral of the white squadron. Selected and arranged by *J. K. Laughton*. London. XX + 456 S.

De her aftrykte Breve findes for største Delen i Sir Harris Nicolas's store Værk i 7 Bind om Nelson.

H. R. Ferber. Das Volkslied in Hamburg während der Franzosenzeit. S. 1—83. (Aus Hamburgs Vergangenheit. Hrsg. von K. Koppmann. 1. Folge. Hamburg u. Leipzig 1886.)

Indeholder flere Viser, der angå danske Forhold og ere bestemte for Slesvigs og Holstens tyske Indbyggere.

Utländska diplomaters minnen från svenska hofvet. Skildringar samlade ur deras anteckningar m. m. af *Scævola*. 1.—3. häft. Stockholm 1885—86. 691 S.

Smlgn. den nedsættende Anmeldelse i (svensk) Hist. tidskr. 1886 S. 23—26.

F. Bertheau. Ueber die Franzosenzeit in Lauenburg. (Archiv des Vereins f. die Gesch. des Herzogthums Lauenb. 1. Bd. Heft 3. Mölln in Lbg. S. 213—270.)

S. 249—270: Davouts og hans danske Hjælpekorpses Felttog i Lauenburg 1813.

Y. Nielsen. Kielerfreden. Christiania 1886. 63 S. (Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet i Christiania Aar 1886. Christiania 1887. Nr. 13.)

1814. Det første overordentlige Storthing. Optegnelser og Aktstykker samlede og udg. af *Y. Nielsen*. 4. Hefte. S. 193—256. Kristiania. 4°.

Y. Nielsen. Bidrag til Norges Historie i 1814. Afhandlinger og Aktstykker. Udg. af den norske historiske Forening. 2. Dels 4. Hefte S. 385—499. Christiania.

Utrykt Brev fra 1814. Meddelt af *O. Skavlan.* (Nyt Tidsskr. redigeret af J. E. Sars og O. Skavlan 1885. S. 318—326.)

Et Brev fra Professor Chr. Hansteen til en dansk Dame.

P. E. B(ergstran)d. Svensk-norska kriget 1814. En gensaga mot den norska chauvinismen. (Aftryk af Nya dagligt allehanda.) Stockholm.

Y. N. Hvor ligger Tyngdepunktet i Begivenhederne i 1814? (Separataftryk af „Aftenposten“.)

Stormagternes Forhold til Norge og Sverige 1815—1819. Aktmæssig fremstillet ved *Y. Nielsen.* Udg. af den norske historiske Forening. Christiania. 144 S.

Indeholder Forhandlingerne om Norges Overtagelse af en Del af den dansk-norske Statsgjæld.

F. Brockhaus. Nikolaus Falck. Eine akademische Gedächtnissrede. Kiel 1884. 16 S.

F. C. Dahlmann. Kleine Schriften und Reden. Stuttgart. XIV + 484 S.

G. Waitz. Friedrich Christoph Dahlmann. Gedächtnisrede gehalten in der Aula der Universität Kiel am 13. Mai 1885. Kiel 1885. 23 S.

E. Nasse. F. C. Dahlmann. Rede. Bonn 1885. 34 S.

F. C. Dahlmann als Kinderlehrer. (Preusz. Jahrbücher. 58. Bd. Juli bis December 1886. Berlin. S. 399—402.)

R. Schleiden. Jugenderinnerungen eines Schleswig-Holsteiners. Wiesbaden. IV + 310 S.

Forfatteren, der er født 1815, ender sin Bog med Året 1840.

Wehrmann. Die Entstehung und Entwickelung der Eisenbahnverbindungen Lübecks. (Zeitschr. des Vereins f. Lübeck. Gesch. u. Alterthumskunde. Bd. 5. S. 26—116.)

Friedrich August Prinz von Schleswig-Holstein-Augustenburg, Graf von Noer. Briefe und Aufzeichnungen aus seinem Nachlass. Hrsg. von *Carmen Gräfin von Noer.* Nördlingen. 224 S.

S. 1—14 omhandler den da omtrent 18 År gamle Prinses Deltagelse i det slesvig-holstenske Oprør 1848—1849. S. 149 ff., 156, 188, 200 ff. findes 9 Breve fra ham til Enkedronning Caroline Amalie.

A. Sach. Graf Friedrich v. Reventlou und Wilhelm Hartwig Beseler. Ein Vortrag. Schleswig. 36 S.

K. Biedermann. Mein Leben und ein Stück Zeitgeschichte. Eine Ergänzung zu des Verfassers „Dreiszig Jahren deut-

scher Geschichte". 1. Bd. 1812—1849. 2. Bd. 1849—1886. Breslau. 393 og 425 S.

Meddeler på flere Steder (I. 175 ff., II. 31 ff., 160 ff. og 220 ff.) Oplysninger om det slesvig-holstenske Spørgsmal og Forfatterens Stilling til dette.

St. Petersburg und London in den Jahren 1852—1864. Aus den Denkwürdigkeiten des damal. k. sächs. ausserordentl. Gesandten am kgl. grossbritann. Hofe *C. F. Graf Vitzthum v. Eckstädt.* I. XVI + 356 S. II. XVIII + 390 S. Stuttgart.

Der Deutsch-Dänische Krieg 1864. Hrsg. vom Groszen Generalstabe, Abtheilung für Kriegsgeschichte. 1. Bd. Mit 3 Uebersichtskarten, 6 Plänen u. 12 Skizzen in Steindruck u. im Text. Berlin. VI + 384 + 106 S.

Omhandler Krigsbegivenhederne ved Dybbøl indtil 7. Marts og i Jylland indtil 18. April.

Der Uebergang nach Alsen am 29. Juni 1864. (Deutsche Revue. Hrsg. von R. Fleischer. 11. Jahrg. 6. Heft.)

G. Rothan. Souvenirs diplomatiques. Les relations de la France et de la Prusse de 1867 à 1870. II. L'Allemagne au lendemain de l'affaire du Luxembourg; l'article V du traité de Prague. (Revue des deux mondes. 15. Januar 1886. Paris.)

L. Hahn. Fürst Bismarck. Sein politisches Leben und Wirken urkundlich in Thatsachen und des Fürsten eigenen Kundgebungen dargestellt. 4. Bd. 1879—1885 bis zur Nationalfeier des 70. Geburtstages des Fürsten. Berlin. XV + 684 S.

S. 299 ff.: Hertugen af Cumberlands Giftermål med Prinsesse Thyra og Ophævelsen af Pragerfredens Artikel 5.

H. Martens. Der dänische Verfassungsbankerott. (Jahrb. f. Gesetzgeb., Verwalt. u. Volkswirthsch. im Deutschen Reich. 10. Jahrg. Leipzig. S. 223—235.)

Allgemeine deutsche Biographie. 23. Bd. (v. Münchhausen—v. Noorden). Leipzig.

Af Biografierne bemærkes: H. v. Münchhausen, f. 1512, Lejetroppefører, Deltager i Syvårskrigen. † 1573; Theologen C. Münden, f. 1684 på Femern, † 1741 i Frankfurt a. M.; A. G. v. Münnich, f. 1650, en Tid Officer i dansk Tjeneste og „Deichgräfe" i Oldenborg,

† 1721; B. Münter, f. i Lübeck 1735, Præst i Kjøbenhavn, † 1793; hans Søn F. C. K. H. Münter, f. 1761, Sjællands Biskop, † 1830; H. Murmester, Borgmester i Hamborg, kæmpede for Christiern I mod hans Broder Gerhard, † 1481; P. Musäus, f. 1620, Professor i Theologi ved Kieler-Universitetet, † 1674; H. Mylius, f. 1600, oldenborgsk Statsmand, medvirkede ved Afslutningen af Freden i Brømsebro, † 1657; L. Naamann, f. 1498, den sidste Munk i Slesvig og Holsten, † 1575; J. Narsius, Theolog, Læge og Poet i 16. og 17. Århundrede, opholdt sig en Tid i Frederiksstad; J. A. Nasser, f. 1753 i Kiel, Filolog og Æsthetiker, † 1828; L. Natter, f. 1705, Medailleur, levede en Tid i Kjøbenhavn, † 1763; Kapelmesteren J. G. Naumann, f. 1741, opholdt sig en Tid i Kjøbenhavn, † 1801; F. W. Neiszer, f. 1716, opholdt sig en Tid i Kjøbenhavn som Udsending fra Herrnhuterne, † 1777; G. C. Neitzschitz i 17. Århundrede, efter sin egen Fortælling i nogle År Præst i Glücksborg, rejste i Orienten; J. C. Nemeiz, f. 1679, en Tid i Grev Magnus Stenbocks Tjeneste og Forfatter af et Par Skrifter om ham og den store nordiske Krig, † 1753; den ditmarsiske Krønikeforfatter J. A. Neokorus, c. 1550—1630; A. W. Neuber, f. 1781, Læge i Åbenrå, † 1849; G. P. A. Neubur i 18. Århundrede, en Tid i dansk Tjeneste, Historieskriver; K. A. Neumann, f. 1771, industridrivende, opholdt sig 1796—1802 på Als, † 1866; G. Neumark, f. 1621, Digter, opholdt sig en Tid i Holsten, † 1681; Obotriterfyrsten Niclot, † 1160; Nicolaus Barn, Herre af Rostock, † 1314; G. H. L. Nicolovius, f. 1767, en Tid Embedsmand i Holsten (i Eutin), † 1839; O. L. Krug v. Nidda, f. 1810, Bjærgværksembedsmand, rejste på Island, † 1885; Historikeren B. G. Niebuhr, f. 1776 i Kjøbenhavn, en Tid dansk Embedsmand, † 1831; hans Fader den bekjendte rejsende C. Niebuhr, f. 1733, † 1815; F. E. Niedt, Musiktheoretiker, levede i flere År i Kjøbenhavn til sin Død 1717; N. J. E. Nielsen, f. 1806 i Rendsborg, Præst i Holsten og Slesvig, ivrig Slesvigholstener, † 1883; A. C. H. Niemann, f. 1761, Professor i Statsvidenskab i Kiel, † 1832; C. Nifanius, f. 1629 på Sjælland, Theolog (i Tyskland), † 1689; G. N. v. Nissen, f. 1761 i Haderslev, dansk Embedsmand, Forfatter af en Mozart-Biografi, † 1826 i Salzburg; J. Nissen, f. 1803 i Holsten, Pædagog, † 1857 i Glückstadt; G. W. Nitzsch, f. 1790, Filolog og Pædagog, Professor i Kiel, Slesvigholstener, † 1861; hans Søn Historikeren K. W. Nitzsch, f. 1818 i Zerbst, 1848 Professor i Kiel, senere i Königsberg og Berlin, † 1880; E. F. Nolte, f. 1791, Medarbejder af Flora Danica, 1824—1826 i Kjøbenhavn, 1826 Professor i Kiel, † 1875.

Dictionary of national biography edited by *Leslie Stephen.* Vol. I—VIII. Abbadie-Cantwell. London 1885—1886.

Af Biografierne bemærkes (foruden en Mængde Deltagere i Expeditionerne mod Danmark 1801 og 1807) i I: Ælfgifu, Knud den stores Frille; Ærkebisp Ælfheah af Canterbury, dræbt 1012 af de danske; Ælfred, Ethelreds og Emmas Søn, dræbt 1036; Kong Ælfred den store; Ælfric, Ealdorman i Mercia, † 1016?; Ælla, Northumbrernes Konge, † 867; Knud den helliges Historieskriver Ælnoth; Frederik II.s Datter Anna, Jacob I.s Dronning, † 1619; — i II: J. Astley Lord Astley, † 1652, i 1½ År i Christian IV.s Tjeneste; Kong Athelstan eller Æthelstan, † 940; — i III: J. Barrett, Søofficer, angrebet af danske Kanonbåde i Sundet 1808, da han konvoyerede en Handelsflåde; — i IV: Beorhtric eller Brihtric, Konge i Wessex.

(under hvem Normannerne første Gang landede i England), † 802; Beorhtwulf eller Bertulf, Konge i Mercia, † 852; Beorn, Svend Estridsøns Broder, † 1049; G. E. B. Bettesworth, Kaptajn, faldt 1808 under Norge; — i V: Th. Bodley, (efter hvem det bekjendte Bibliothek i Oxford har Navn), † 1613, Gesandt i Danmark under Frederik II; A. Borgard, født i Jylland, Deltager i den skanske Krig, senere i preussisk og engelsk Tjeneste, † 1751; — i VI: R. Boyd, † 1469?, skotsk Statsmand, der bragte Ægteskabet mellem Christiern I.s Datter Margrethe og Jacob III i Stand; hans Søn Thomas Jarl af Arran, der førte Margrethe til Skotland; R. Bradshaw, 1652 Gesandt i Danmark; Brian, † 1014, Konge af Irland; — i VII: Burhred eller Burgræd, Konge af Mercia 852—874, fordrevet af de danske; — i VIII: N. Byer, født i Throndhjem, Portræt- og Historiemaler i England, † 1681; Ministeren George Canning, † 1827; hans Fætter Stratford Canning, † 1880, Diplomat, var i Danmark Oktober 1807.

Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker. Hrsg. von *A. Hirsch.* 3.—4. Bd. Haab—Revillon. Wien u. Leipzig.

Katalog over malede Portræter i Norge, hvorom Anmeldelse er indkommen til *C. J. Anker* og *H. J. Huitfeldt-Kaas.* 3. (sidste) Hefte. S. 97—164. Kristiania.

I. M. Michler. Kirchliche Statistik der evangelisch-lutherischen Kirche der Provinz Schleswig-Holstein. 1. Bd. Kiel. XXV + 576 S.

J. B. Halvorsen. Norsk Forfatter-Lexikon 1814—1880. 12.—15. Hefte. Danchertsen—Gjertsen. 2. Bd. S. 129—384. Kristiania.

E. Alberti. Lexikon der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen und Eutinischen Schriftsteller von 1866—1882. Im Anschluss an des Verfassers Lexikon von 1829—1866. I.—II. Kiel 1885—1886. 469 og 418 S.

„Christiansen“s Ordbog over Gadesproget opføres I. 106 under Wilhelm Christian Christiansen, født 1844 i Tønder, nu ansat ved Telegrafvæsenet!

Kalender öfver i Sverige lefvande ointroducerad adel, utg. af *C. H. Tersmeden.* Stockholm. 206 S.

Jfr. Anm. i Hist. Tidsskr. 5. R. VI. 817—828.

C. A. H. Burkhardt. Stammtafeln der ernestinischen Linien des Hauses Sachsen. Quellenmässig bearb. Weimar (1885). IV + 28 S. Tværfolio.

Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386 bis 1662. Bearb. u. hrsg. von *G. Toepke.* 2. Theil von 1554 bis 1662. Nebst einem Anhange.

G. Eneström. Anteckningar om matematikeren Petrus de Dacia och hans skrifter. (Öfversigt af kongl. vetenskaps-akademiens förhandlingar 1885. Nr. 3. S. 15—27 og Nr. 8. S. 65—70.)

B. Hauréau. Un des hérétiques condamnés à Paris 1277. (Journal des savants 1886 mars.)

Handler om en Boetius de Dacia, der havde fremført kætterske Sætninger, som fordømtes 1277 af Bispen af Paris.

O. Moe. Om Petr. Palladius og hans Katechismusforklaring. (Luthersk Ugeskrift. 20. Halvaar. Juli—December 1886. Kristiania. S. 219—226 og 237—243.)

A. Chr. Bang. Om Mag. Geble Pedersens Overgang til Lutherdommen. (Luthersk Ugeskrift. 17. Halvaar. Januar—Juni 1885. Kristiania. S. 373—376, 385—389 og 406—409.)

Tychonis Brahe triangulorum planorum et sphaericorum praxis arithmetica. Nunc primum ed. *F. I. Studnička.* Pragae. 42 S. 4°.

Et fotolitografisk Aftryk af et Håndskrift i Prags Universitetsbibliothek.

C. Walther. Johannes Rediger, ein Dichter des 16. Jahrhunderts. (Jahrb. des Vereins f. niederdeutsche Sprachforsch. Jahrg. 1885. XI. Norden u. Leipzig 1886. S. 138—142.)

Rediger var fra 1569 til sin Død 1591 Præst i Nærheden af Tønder.

N. R. Bull. Stamtavle over den Trønderske Slægt Bull. VI + 138 S. Kristiania.

C. A. Nissen. Eine dritte plattdeutsche Posse von J. Lauremberg. (Jahrb. des Vereins f. niederdeutsche Sprachforsch. Jahrg. 1885. XI. Norden u. Leipzig 1886. S. 145—150.)

Ch. Joret. Jean-Baptiste Tavernier écuyer, baron d'Autonne chambellan du grand électeur. Paris. X + 413 S.

Hævder S. 382 ff., at Franskmanden Tavernier (bekjendt af sine Rejser i Orienten) er død 1689 ikke i Kjøbenhavn, som andre har villet, men i Rusland.

Biskop *Deichmans* Hyrdebrev dat. Oslo Bispegaard 17de Juli 1713. Meddelt af *J. Belsheim.* (Theologisk Tidsskr. for den evang.-luth. Kirke i Norge. Ny Række. 10. Bd. Christiania 1885. S. 568—588.)

J. Fr. Iken. Der bremische Kirchenliederdichter Laurentius Laurenti. (Bremisches Jahrbuch. 13. Bd. Bremen. S. 133—159.)

En Slesviger, født i Husum 1660, død 1722; han levede 38 År i Bremen.

I. Lieboldt. Der Aufenthalt des Christianus Demokritus (J. G. Dippel) zu Hamburg und Altona. (Zeitschr. des Vereins f. hamburg. Gesch. Neue Folge. 5. Bandes 1. Heft S. 119—138).

Den theologiske Forfatter (født 1673, død 1734), som i flere År sad fængslet pa Hammershus, indtil han 1726 benådedes.

J. Hoffory. Georg Brandes über Holberg. (Deutsche Rundschau. Band XLVI. Berlin. S. 474—477.)

Briefe *Joh. Elias Schlegels* an Bodmer. Mitgetheilt von *J. Crüger.* (Archiv f. Litteraturgesch. 14. Bd. Leipzig. S. 48—62.)

Briefe *Johann Joachim Ewalds.* Mitgetheilt von *H. A. Lier* u. *R. M. Werner.* (Archiv f. Litteraturgesch. 14. Bd. Leipzig. S. 250—280.)

S. 277 (i et Brev af 7/1 1757) en Bemærkning om, at Hofpræsten J. A. Cramer søgte at få Rabener til at bosætte sig i Kjøbenhavn.

F. F. Leitschuh. Die Familie Preisler und Markus Tuscher. Ein Beitrag zur Geschichte der Kunst im 17. und 18. Jahrhundert. Leipzig. VIII + 85 S. (Beiträge zur Kunstgesch. Neue Folge. III.)

A. C. Bang. Johan Madsens Forfatterskab. (Theologisk Tidsskr. for den evang.-luth. Kirke i Norge. Ny Række. 10. Bd. Christiania 1885. S. 219—224.)

En Bergenser i Slutningen af forrige Århundrede.

Kunst und Künstler der ersten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts. Hrsg. von *R. Dohme.* 1. Bd. Leipzig.

Indeholder bl. a.: *H. Lücke.* Antonio Canova und Bertel Thorwaldsen. 64 S. — *H. Lücke.* Asmus Jakob Carstens. 36 S.

H. Pfundheller. Bertel Thorwaldsen, sein Leben und seine Werke. Halle. 45 S.

M.-C. Malte-Brun à Napoléon: mémoire sur la colonisation de l'île Formosa (1809). (Revue de géographie. 9. année. Tome XVIII. Janvier—Juin 1886. S. 1—7.)

L. H. Fischer. Ludwig Zink und Adam Oehlenschläger. (Nach Tieck's ungedrucktem Briefwechsel.) (Vossische Zeitung. Sonntagsbeilage 1886.)

Erinnerungen an Oehlenschläger und seinen Kreis. Uebersetzt von *Hanns Maria.* (Nordische Rundschau 4. Bd. 2.—3. Heft.)

C. A. H. Kalkar. (Allgem. evang.-luth. Kirchenzeitung. 1886. Nr. 7.)

C. H. A. Kalkar. (Neue evangel. Kirchenzeitung. Hrsg. von H. Meszner. 28. Jahrg. Nr. 12.)

A. Bärthold. S. Kierkegaards Persönlichkeit in ihrer Verwirklichung der Ideale. Gütersloh. VIII + 143 S.

H. Gaudig. Sören Kierkegaard. (Kirchliche Monatsschrift. Hrsg. von G. Pfeiffer u. H. Jeep. 5. Jahrg. Heft 3—6 [December 1885—Marts 1886].)

L. Weber. A. Ebrard: Ein Totentanz und M. Rowel: Briefe aus der Hölle. Zwei bedeutsame neuere Dichtungen über Zustände des Jenseits. Leipzig 1884. 13 S.

K. Lehmann. Der Königsfriede der Nordgermanen. Berlin u. Leipzig. VIII + 286 S.

M. Pappenheim. Kommissionär und Dolmetscher. (Zeitschr. f. das Gesammte Handelsrecht. 29. Bd. Neue Folge. 14. Bd. Stuttgart 1884. S. 440—444.)

Behandler en Episode af en dansk Mand, Sigurd Ágesøns Rejse til Vendland på Knud den stores Tid.

K. Maurer. Anmeldelse af Pappenheim, Die altdänischen Schutzgilden. (Kritische Vierteljahrsschr. f. Gesetzgeb. u. Rechtswissensch. Neue Folge. Bd. IX. Der ganzen Folge XXVIII. Bd. München u. Leipzig. S. 341—353.)

Tamassia. L'affratellamento *(ἀδελφοποιία.)* Studio storico-giuridico. Torino.

Behandler Indgaelse af Broderskab hos forskjellige Folk i Nord- og Sydeuropa, anstiller Sammenligning med de nordiske Gilder (se Rivista storica italiana III. 1886).

A. Petersen-Studnitz. Die dänische Steuergesetzgebung. (Jahrbücher f. Nationalökonomie u. Statistik. Neue Folge. 13. Bd. Der ganzen Reihe 47. Bd. Jena. S. 122—153.)

J. Ludwig. Die reformirte Gemeinde in Fredericia. Ein Beitrag zur Geschichte der französisch-reformirten Kolonien im heutigen Dänemark. Bremen. 137 S.

Volkssagen aus Pommern und Rügen. Gesammelt u. hrsg. von *U. Jahn*. Stettin. XXVII + 541 S.

S. 143 og 176—178 nogle Sagn om Hertha og Herthasøen, S. 528 et om Claus Størtebecker og Gødeke Michel.

R. Henning. Die deutschen Haustypen. Nachträgliche Bemerkungen. Strassburg. 34 S. (Quellen u. Forschungen zur Sprach- u. Culturgesch. der german. Völker. LV. 2.)

Berører også Bygningsformen i Danmark.

H. Hildebrand. Sveriges medeltid, kulturhistorisk skildring. 2. delen II. Stockholm 1885. S. 161—272.

Vedrører også de skånske Provinser, beskriver f. Ex. Glimminge Hus.

R. Haupt. Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein mit Ausnahme des Kreises Herzogtum Lauenburg. Im Auftrage der provinzialständischen Verwaltung bearbeitet. 1.—4. Lief. Kiel. VII + 212 S.

O. Brenner. Die ächte Karte des Olaus Magnus vom Jahre 1539 nach dem Exemplar der Münchener Staatsbibliothek. Christiania 1886. 24 S. og 1 Kort. (Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet i Christiania Aar 1886. Christiania 1887. Nr. 15.)

Th. Laves. Der Nord-Ostseekanal und die Nord-Ostseeschiffahrt. I. (Jahrb. f. Gesetsgeb., Verwalt. u. Volkswirthsch. im Deutschen Reich. 10. Jahrg. Leipzig. S. 1187—1299.)

S. 1195 ff.: Die Geschichte des Nord-Ostseekanales im besonderen (fra det 16. Årh. af).

F. Bergh. Kristianssands befæstningers historie. (Norsk militært tidsskrift. Udg. af Kristiania militære samfund. 49. bd. Kristiania. S. 61—74, 305—324).

Hamburg im vorigen Jahrhundert. (F. Eyssenhardt. Mittheil. aus der Stadtbibliothek zu Hamburg III.)

S. 28—31 nogle Bemærkninger om Altona.

(*A. E. Nordenskjöld.*) Den andra Dicksonska expeditionen till Grönland, dess inre isöken och dess ostkust. utförd år 1883 under befäl af A. E. Nordenskjöld. Stockholm 1885. XII + 546 S.

Nordenskjölds Grönlands-Expeditien. (Gaea. Red.: H. I. Klein. 22. Jahrg. 7. Heft.)

L. Holmström. Om den nordiska folkhögskolan, dess uppkomst, idé och verksamhet. (Nordisk tidskr. utg. af Letterstedtska föreningen. 1886).

S. 17—33: Den danska folkhögskolan. — S. 77—86: Den norska folkhögskolan. — S. 283—290: Den svenska folkhögskolan.

R. Arpi. Islands yngre literatur och språk. (Upsala universitets årsskrift 1886. Filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper III. Upsala. S. 41—48.)

W. Fiske. Books printed in Iceland 1578—1844, a supplement to the British Museum catalogue. Florence. 29 S.

Jfr. Hist. Tidsskr. 5. R. VI. 210.

Bøger indsendte til Redaktionen.

Adolf Bauer, Snedkeres Tegneforening af 1837. Bidrag til dansk Haandværkerundervisnings og Snedkeris Historie. Kbh.

Jul. Bidstrup, Stamtavle over Familien Koefoed fra Koefoedgaard i Østermarie Sogn paa Bornholm. Kbh., P. Hauberg & Co.

J. Paludan, Fremmed Indflydelse paa den danske Nationalliteratur i det 17. og 18. Aarhundrede. En literaturhistorisk Undersøgelse. I. Renaissancebevægelsen i Danmarks Literatur, især i det 17. Aarhundrede. Kbh., W. Prior.

Johan Fritzner, Ordbog over det gamle norske Sprog. Omarb., forøg. og forbedr. Udg. 11. H. hvara—innan. Krist., den norske Forlagsforening.

Historisk Tidsskrift, udg. af den norske historiske Forening. 2. Række. 6. Bd. 1. H. Krist.

J. B. Halvorsen, Norsk Forfatter-Lexikon 1814—1880. 17. H. Guldberg—H. C. Hansen. Krist., den norske Forlagsforening.

August J. Hjelt, Sveriges ställning till utlandet närmast efter 1772 års statshvälfning. Akad. afhandl. Helsingfors.

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen, red. af *O. Montelius, C. M. Guldberg* och *J. Lange*. 1887. 5.—6. H. Stockh., Z. Hæggström.

Historisk Tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand*. 7. Årg. 1887. 3. H. Stockh.

Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll fran och med år 1719. 9. D. 1738—1739. 1. Maj—Sept. 1738. Stockh., A. Norstedt & söner.

Jahrbücher des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde, gegründet von *G. C. F. Lisch*, fortgesetzt von *Wigger*. 52. Jahrg., hrsg. von *Schildt*. Schwerin.

Register über die Jahrgänge XXXI bis XL der Jahrbücher und Jahresberichte des Vereins für meklenburgische Geschichte u. Alterthumskunde angefertigt von *L. Fromm*. Schwerin.

Dette Blad bortskæres ved Indbindingen.

Kartografen Johannes Mejer.

Et Bidrag til ældre dansk Kaarthistorie.

Af

P. Lauridsen.

Indledning.

Under mine Forarbejder til Jens Munks Biografi blev jeg opmærksom paa Johannes Mejers store Kaartsamling paa det kgl. Bibliothek, og ved nogle senere Undersøgelser af lignende Art fandt jeg adskillige Oplysninger hos ham. Jeg søgte derfor at faa noget sammenhængende at vide om hans Liv og literære Virksomhed, men skjøndt der er skrevet en hel lille Literatur om ham, var det mig dog ikke muligt at faa blot saa meget som et Overblik, ja, det viste sig endogsaa, at de Forfattere, der tidligere have beskjæftiget sig med ham, egentlig slet ikke have kjendt noget til hans samlede Production, men paa en uhistorisk og højst utilfredsstillende Maade vedvarende drøftet en enkelt og mindre betydningsfuld Side af samme: hans historiske Kaart. — Jeg har derfor hovedsagelig været henvist til utrykte Kilder, og ved et fleraarigt Arbejde i vore Manuskriptsamlinger, i Geheimearkivet og i Statsarkivet i Slesvig har jeg samlet Stoffet til efterfølgende Afhandling, der i biografisk Form søger at give en Fremstilling af det vigtigste Afsnit i vor ældre Kaarthistorie. — Mejer var „Mathematiker“ i det 17de Aarhundredes Forstand, d. v. s.: han var paa én Gang Astronom (Astrolog), Kalenderudgiver og Kartograf;

men medens han i de to første Retninger ikke har ydet noget betydeligt eller blot originalt, er det derimod ved medfødt Snille, ved teknisk Dygtighed og en forbavsende Productivitet lykkedes ham at tilkæmpe sig en meget fremragende Plads gjennem et helt Aarhundrede i den danske Kartografis Historie, og det er derfor særlig denne Side af hans Virksomhed, der i det følgende vil blive belyst, medens jeg har troet at burde indskrænke mig til en nærmest kun bibliografisk Omtale af hans astrologiske og kalendariografiske Arbejder.

Ved Tilvejebringelsen af det aktmæssige Stof, hvorpaa Afhandlingen er bygget, har jeg mødt megen Velvilje. Hr. Arkivsecretær Matthiessen, der er den grundigste Kjender af alle Arkivalier henhørende til Danmarks og Hertugdømmernes ældre Kartografi, har ydet mig en i højeste Grad værdifuld Hjælp; ligeledes har Hr. Arkivraad, Dr. A. Hille i Slesvig med megen Velvilje bestræbt sig for at fremme mit Arbejde og blandt andet tilstillet mig en Del slesvigske Arkivsager til Afbenyttelse her i Staden; — og endelig har Direktionen for den Hielmstierne-Rosencrone'ske Stiftelse givet mig en Understøttelse til de kartografiske Bilag, der ledsage Afhandlingen.

I. Johannes Mejers Ungdom.

Kartografen Johannes Mejer nedstammede fra en slesvigsk-tysk Præsteslægt. Hans Bedstefader, Johannes Mejer, var født i Hamborg, havde faaet en lærd Opdragelse og i flere Aar været en af Melanchtons ivrigste Tilhørere. Senere blev han Conrector ved forskjellige Skoler i Hertugdømmerne og døde 1584 som Præst ved Vor Frue eller Sct. Marie Kirke i Flensborg. Af hans Sønner blev den ældste, Bernhard, tysk Præst i Kjøbenhavn, og den mellemste, Johannes, der blandt andet havde været Conrector ved Husum Skole og Præst i

Svesing, udnævntes 1606 til Diakon i Husum. 1603 havde han giftet sig med Holstenerinden Elisabeth Jüngling, Enke efter Pastor Werner Buchholtz i Mildsted, og havde med hende en talrig Børneflok. Den ældste af disse var Johannes Mejer, den senere bekjendte Kartograf. Krafft siger, at han er født 1606 i Oktober Maaned, men da Mejer selv, i en Ansøgning til Kong Christian den femte 1672, indfletter den Bemærkning, at han nu er i „den høje Olderdom af 64 Aar“, og da denne Angivelse forekommer i to forskjellige Afskrifter og saaledes næppe kan bero paa en Skrivefejl, synes der at kunne rejses nogen Tvivl om Rigtigheden af Kraffts Angivelse, og det maa staa hen, om han er født 1606 eller 1608[1]).

Imidlertid døde Faderen allerede 1617, kun 44 Aar gammel, og efterlod Moderen med 6 smaa Børn i uheldige Kaar. Hun boede i mange Aar i en elendig Hytte i Byens Nørregade og maatte gjennemgaa meget tunge Prøvelser. Hendes yngste Søn, Bernhard, forsvandt sporløst, uden at der siden hørtes noget fra ham, og en anden Søn, Werner, kvaltes af Dunster i et Apotheker-Laboratorium i Kjøbenhavn. Drengen Johannes, som Morbroderen, Herredsfoged Jüngling i Krop, havde taget til sig, tilbragte en Del af sin Barndom med at vogte Kreaturer, indtil han, som det synes paa en noget usædvanlig Maade, af en forbirejsende, højtstaaende Dansk,

[1]) Mag. Joh. Melchior Krafft: Zweihundertjähriges Jubelgedächnisz. Hamburg 1723. S. 147 flg. — Mag. Johannes Chröchel: Leichpredigt über Elisabeth Mejerin, gehalten 2. Febr. 1656. Schleswig 1656. Desværre er det kgl. Bibliotheks Exemplar af denne Ligprædiken, der er Kraffts egentlige Kilde, defekt, idet der kun findes et Blad af Afsnittet „Personalia“, og det kan derfor ikke afgjøres, om Kraffts Aarstal ere rigtige. — Sjæll. Indlæg. 12/9 1672.

Stamtavle over

Mag. *Jo*

1530—1584. Præst ved

Bernhard Mejer.
F. i Flensborg 1571. Rector ved Haderslev Skole. 1616 Præst ved Set. Petrikirke i Kbhvn. D. ²⁹/₄ 1634 [1]).

Mag. Johannes Mejer.
F. i Haderslev. Prins Ulrichs Hovmst. under dennes Udenlandsrejse. fra ²⁵/₂ 1635 til ²⁵/₄ 1641 ansat som Præceptor hos „Hertug Hans til Slesvig-Holsten". 1640 Rector ved Ribe Skole; Magister 1643. Forlod Rectoratet i Ribe 1647. 1650 Conrector i Bordesholm. Død c. 1660. Runolog og latinsk Digter [4]).

Albert Mejer.
Professor i Græsk i Sorø.
F. 1605. d. 1687.

Werner (Buchholtz?).
Pharmaceut, d. i Kbhvn.

Johannes Mejer.
Født i Husum 1606 ell. 8. Død smstds. i Juni 1674. Mathematiker, Astrolog og Kalendariograf.

Henning Mejer(crone).
Dansk Gesandt i Paris. Gehejmeraad. Adlet 1674 under Navnet Mejercrone. Stiftamtmand, Ejer af Werner- (ell. Wenner-) gaard ved Ringkjøbing. Gift 1674 med Kirstine Schrøder, Datter af Borgmester Schrøder og Eva Motzfeldt i Roskilde. Død 1707 [6]).

To Børn, der døde ugifte.

[1]) Cimbria Litterata. I. S. 396. — Ny kirkehist. Saml. III. S. 145—47. — Grundtvig: Meddelelser fra Re… Værker. [4]) Grundtvig anf. St. S. 188. — Cimbria Litterata. I. S. 400. — Sibbern: Biblioth. historica dan… og technisk Chemi. 17. B. S. 260, samt utrykte Kilder. [6]) Benzons haandskrevne Stamtavler over … Atlas. V. [7]) Zwergius: Sjæll. Kleresi (1753). S. 711. — Barfod: Lolland og Falsters Gejstligheds H…

Kartografen Johannes Mejers Segl har paa Skjoldet og Hjelmen et Træ med Frugter. Hans Valgsp… over Kbhvns Slot, optaget 1673, opføres iblandt en stor Mængde Skilderier og «Contrafaits», især … Ramme oc flamed Lister». Nu kjendes vel næppe andre Portraiter af ham end det lille, der beskrives … et «Contrafey» af Johan Meier Astrologus. Han synes forøvrigt at have afbildet sig selv paa Kaar…

Familien Mejer.

hannes Mejer.
Sct. Mariekirken i Flensborg.

Johannes Mejer.
F. 1573. Conrector ved Skolen i Husum 1595. Præst i Svesing 1604. 1606 Diaconus i Husum, 1615 første Præst smstds. D. i Maj 1617. Gift 1603 med Elisabeth Jüngling, f. i Bovenau 21/9 1576, d. 25/1 1656 i Husum, Datter af Organist Johannes Jüngling i Boven. og Præstedatteren Elisabeth v. Wehrden[3]).

Detlev Mejer.
F. 1582. Rector ved Haderslev Skole. Præst og Provst i Itzehoe indtil 1632. Præst i Aurich i Øst-Frisland. D. 1653[2]).

Samuel Mejer.
1609—1658.
Kgl. Hofapoth. i Kbhvn. 1639. Senere ogsaa Feltapotheker. 1644 Stadsapotheker. Gift m. Magdal. Friis[5]).

Bernhard M.

Elisabeth M.
Gift m. Jacobus Graeselius, 5te Lærer v. Flensborg Skole indtil 1671. Død i Husum c. 1679.

Anna M.
Gift med Chr. Scultetus. Degn, Organist og Klosterpræst i Husum.

Ottilia Mejer(crone).
Gift 1670 med Andreas Engberg. Justitsr.. Landsdommer i Sjælland, Ejer af Raunstrup, adlet 1679 og død 1690[7]).

Birgitte Magdalene v. Engberg.
Gift 1692 med Dr. Hector Gotfried Masius, dansk Legationspræst i Paris. Hofpræst[7]).

Christian Masius.
F. 1694, d. 1753.

ammer-Archivet 1871. S. 179. 2) Cimbria Litterata. I. S. 397. 3) Kraffts og Cröchels ovfr. citerede
orwegica. S. 202 — Kinch: Ribe Byes Historie. II. S. 461 flg. 5) Krafft anf. St. — Archiv for Pharmaci
anske Adel. — Strunk: Katalog over Portraiter. S. 392, samt andre Kilder. Om Wennergaard se Dansk
— Benzons Stamtavler.
ar: »A Deo Habemus Omnia«. J. M. Krafft havde i sit Bibliothek et Portrait af Mejer. I Inventarie-Listen
yrstelige Personer og fremragende Mænd, ogsaa »1 Stykke. Astronomicus Johannes Meyr, med ottekantet
trunk og er reproduceret i Ed. Erslevs Jylland. I det kgl. Model- og Kunstkammer fandtes 1690 ogsaa
ver Flensborg Amt hos Danckwerth.

der fandt Behag i Drengen, førtes til Kjøbenhavn og holdtes til Læsning. Saaledes fortæller Krafft, men hans Beretning hviler øjensynlig paa Sagn, og der er næppe nogen Grund til at tillægge den stort Værd[1]). Intet var mere naturligt, end at Johannes ligesom hans yngre Brødre tyede til Kjøbenhavn; thi her levede Familiens egentlige Chef, Farbroderen Bernhard Mejer, den myndige Præstemand ved Sct. Petri Kirke, højt anset som latinsk Poet og Taler og frygtet for sin hvasse Tunge og sit heftige Sind. Det er forstaaeligt, at Brodersønnerne i deres sympathetiske Stræben efter Dannelse og Udvikling fandt en Støtte hos ham, og det er sikkert, at Johannes Mejer under sit Ophold i Kjøbenhavn lagde sig efter Mathematik og Astrologi. Men dette er ogsaa alt, hvad vi vide om hans Ungdom og hans Ophold i Kjøbenhavn. Dog kan det af hans utrykte Arbejder ses, at han har grundlagt sin Kartografi paa Tyge Brahes, Longomontans og Laurembergs Skrifter; i hvert Fald ere disse Forfattere de eneste, han anfører til Støtte for sine Stedbestemmelser[2]), og det maa derfor antages, at

[1]) Da han ikke nævner Navnet paa den Mand, der førte J. M. til Kjøbenhavn, har man gjættet paa forskjellige, endog paa selve Tyge Brahe, der var død mindst en halv Menneskealder tidligere. Den, man nærmest kunde tænke paa, er Flensborgeren Th. Finke, Prof. ved Universitetet. Han var selv Mathematiker og Astrologus, han tog sig varmt af fremadstræbende unge Mennesker og havde Familieforbindelser i Ejdersted, men der findes intet til Støtte for en saadan Gisning.

[2]) Se derom navnlig et Exemplar af Danckwerth's Landesbeschreibung paa det kgl. Bibliothek. Det er Mejers eget Exemplar af Bogen; han har fjernet Titelbladet og kalder Værket: Mejeri Beschreibung über die Herzogthümer eller Johannis Mejeri Renovirte Landesbeschreibung. Det er gjennemskudt med hvide Blade og fuldt af interessante Tillæg og Rettelser. Det har ingensinde tidligere været benyttet og vil i det følgende blive citeret som „Luxdorfs Exemplar af Landesbeschreibung“.

han, hvad det rent videnskabelige Grundlag angaar, har faaet sin Uddannelse her i Landet, og at han alene ved dette har formaaet at hæve sig op over de talrige frisiske Landmaalere og locale Kartografer, der vare hans umiddelbare Forgængere og faglige Læremestre.

Heller ikke vide vi, naar han difinitivt forlod Kjøbenhavn. Af et Brev i Geheimearchivet fra Herredsfoged Johannes Jüngling i Krop, men helt igjennem skrevet med Mejers let kjendelige og faste Haandskrift, ses det, at han i Aaret 1627 har opholdt sig hos denne; men dette kunde jo være tilfældigt. Da hans Haandskrift imidlertid allerede paa dette tidlige Tidspunkt fremtræder fuldt udviklet, noget der næppe erhverves uden megen Øvelse, og da Krafft desuden fortæller, at han skyndte sig med at komme hjem til Husum for at hjælpe sin Moder i hendes trange Kaar, ligesom han af samme Grund „besluttede sig til at henleve i ugift Stand“, er det næppe sandsynligt, at hans kjøbenhavnske Ophold falder efter denne Tid, eller at Farbroderen Bernhard Mejers Død i April 1634 skulde have bevæget ham til at forlade Hovedstaden. Det rimeligste synes at være, at han ved Kejserkrigens Slutning 1629 har taget fast Ophold i Husum.

II. Mejers første kartografiske og andre literære Arbejder.

I Husum fristede Mejer Livet ved at undervise Ungdommen i Regning og Skrivning, ved at forfatte Bryllups- og Begravelsesbreve og anden lignende Syssel; men at dømme efter hans snart paafølgende rastløse Production

paa de forskjelligste Omraader, maa han samtidig have arbejdet meget ihærdig paa sin egen Uddannelse, særlig i kartografisk og astrologisk Retning.

For senere uforstyrret at kunne omtale hans kartografiske Virksomhed, skulle vi her sige et Par Ord om hans Almanakker og andre Skrifter, skjøndt de i Tiden falde efter hans første Kaart. Fra Aaret 1640[1]) udgav Mejer en Almanak. Denne, en højst ubetydelig Piece i Duodez, vandt megen Udbredelse og udkom ganske sikkert aarlig i hans sidste 34 Leveaar, ja vel endnu i et længere Tidsrum, enten under hans eget Navn eller maaske ogsaa under Pseudonymet Theophilus Meynfreund, ja den fortsattes endogsaa under Mejers Navn flere Aar efter hans Død (f. Ex. for Aaret 1677), det bedste Bevis paa, at den havde formaaet at skaffe sig Udbredelse. Efter Forfatterens Sædvane, thi Mejer kunde næppe nok sætte Pennen til Papiret uden at dedicere Productet enten til en Konge eller en fremragende Regeringsherre, ere alle disse Almanakker tilegnede fremragende Mænd i Danmark og Holsten, lige fra Kong Christian IV til Griffenfeld, og det kgl. Bibliothek ejer en hel Del Exemplarer[2]). Endvidere udarbejdede han paa

[1]) I Sommeren 1639 har han ansøgt Hertugen om at maatte dedicere ham et „Calender-Arbeit auf negestkünftige 1640 Jahr u. daneben umb ein jährliches Salarium Ansuchung gethan“. Hertugen forærer ham i den Anledning 6 Thaler.

[2]) Titelen paa disse Almanakker giver et ret godt Begreb om deres Indhold. For Aaret 1642 lyder den: Almanach vnd Prognosticon Auff dass Jahr Nach der heilsahmen Geburt vnseres HErrn vnd Seligmachers Jesu Christi MDCXLII. Darinnen von Gewitterung vnd andern zufälligen Dingen Nach wahrer Astrologischer Instruction gehandelt wird. Auf den Husumischen

denne Tid (1641) sit „Compendium Chronologicum“, en højst mager, skematisk Oversigt over Verdenshistorien, samt senere et Par større astrologiske Kalendere[1]). Alle disse Arbejder have selvfølgelig en saare ringe eller vel rettere ingen Interesse for Nutiden.

Horizont mit müglichen Fleisz calculirt vnd gestellet. Durch Johannem Meierum. Husens. Slesw. Philo. Mathematicum. — Paa det kgl. Bibliothek haves følgende af disse Almanakker, foruden den ovennævnte: „Almanach u. Prognosticon“, 1645, calculirt durch Johannem Meierum, Husio Cimbrum Königl. u. Fürstl Mathematicum. Schleswig bei Jacob zur Glocken. For 1665. Lüneburg. Dediceret til Kong Fred. III. For 1666. Lüneburg. Dediceret til Hertug Christian Albrecht. For 1669. Hamburg. Trykt hos Rebelein. Dediceret Christof. Gabel. For 1670. Hamburg. Rebelein. Dediceret Joh. Ad. Kielmann til Kielmannseck. For 1672. Hamburg. Rebelein. Dediceret Statholderen Grev Fr. Ahlefeld. Alle disse ere i Duodez. — Endvidere haves: For Aaret 1675: Almanach u. Prognosticon auf das dritte nach dem Schaltjahre, 1675, auf den Husumschen Horizont mit Fleisz calculirt u. gestellet von Johanne Meyero aus Husumb, Kön. Dennem.-Norweg. etc. Math. Mit kön. Dennem.-Norw. k. Privil. Stade. Caspar Holwein. Dedic. Griffenfeld. — og en lignende for Aaret 1677 uden Dedikation. Begge disse ere altsaa udgivne efter hans Død, maaske dog støttende sig til hans Beregninger. Men ved Siden af disse findes der for Aarene 1662, 63, 64 og 66 Almanakker under Titelen: Almanach u. Prognosticon — — auf den Husumschen Horizont mit müglichem Fleisz calculiret durch Theophilum Meinfreund, og da der, i Følge Cimbria Litterata, i Husum levede en Slægtning af Mejer ved Navn Joachim Meier, som f. Ex. i Aaret 1680 udgav Almanakker og dyrkede Astronomien, synes det, som om denne har været Johannes Mejers Medarbejder. Se forøvrigt Bibliotheca danica. II. S. 93 og N. Staatsb. Magaz. II.

[1]) Compendium chronologicum oder Jahr-Rechnung, darinnen die Biblische und andere Geschichten von Anfang der Welt — — bisz auf diese jetzige Zeit beschrieben. In 3 Theil abgefasset durch Johannem Meierum, Hus. Slesw. Mathematicum et Calendariographum. Schleswig, bei Jacob zur Glocken. 1641. En Bog paa 46 Kvartblade og en Dedication paa 4 Sider til Hertug Fred. III. I Slutningen af Bogen lover han at udgive

Men samtidig paabegyndte han sin store kartografiske Virksomhed, der har sikret ham en varigere Berømmelse. Han var født i en Egn, hvor man alt i Menneskealdre havde syslet med Landmaalerkunsten; Marskjordernes lette Overskuelighed, deres Udstykning efter mathematiske Linjer, deres store Værdi og de kostbare Digeværn, som deres Bevarelse krævede, maatte fremavle en empirisk Geodæsi, og Mejer har i Virkeligheden ogsaa havt en Række tildels meget dygtige Forgængere, der ikke alene forstode at opmaale en Egn, men ogsaa at give et nitid og nøjagtigt Kaartbillede af den. Det skal senere blive godtgjort, at Mejer, særlig i Begyndelsen, hentede meget fra disse Mænd, og det er derfor ikke nogen Tilfældighed, at Landets første Kartograf i stor Stil er udgaaet fra de slesvigske Marskegne. De første Mejerske Kaart, vi have Underretning om, ere udarbejdede før Efteraaret 1636; thi i Septbr. og Oktbr. d. A. har han indleveret en Del Kaart, særlig over Marskegnene, til Hertug Frederik paa Gottorp og derfor faaet en mindre Pengesum foræret[1]). — Men samtidig, eller maaske

en „Tractätlein in mathematischen Künsten, als Compendium Geographicum et recreationum Mathematicarum den gemeinen Nutzen zum besten". Denne er dog ikke udkommen. Endvidere en astrologisk Kalender under Titelen: Contingentia Nova oder Newer teutscher Postreuter auf das Jahr 1645 — — durch Johannem Meierum Husano-Cimbrum K. u. Fürstl. Mathematicum (11 Kvartblade).

Almanach und Prognosticon — — auf das Jahr 1674. Alten u. Neuen Styli. Benebenst einem besondern Historien-Calender. Von Johanne Meiero aus Husum in Herzogthum Schleswig. Stade. Caspar Holwein. 25 Kvartblade med 2½ Side Dedication til Kongens Kansler Peter Reedtz, hvori han fremstiller sin astronomiske Opfattelse.

[1]) „D. 28. Sept. 1636. Auf Anzeige des Cammersecretarii Jacob Preuszers, dass es F. Gn. befohlen, Johanni Meiero von Husum

endnu tidligere, maa han være kommen i Forbindelse med den frisiske Historiograf Peter Sax paa Drandersum i Coldenbüttel Sogn i Ejdersted. Denne Mand, der var et Decennium ældre end Mejer og havde faaet en lærd Opdragelse, benyttede sit store Otium og sine heldige Formuesforhold til at samle Datidens Viden om Nordfrislands forskjellige Egne, og han sammenskrev en Række omfangsrige Værker, der kun i meget ringe Grad ere blevne offentliggjorte[1]). Men efter bedste Evne søgte han ogsaa at oplyse og smykke sine Værker med Illustrationer og Kaart, og han samlede derfor alt, hvad han kunde overkomme af tidligere Kaart over Nordfrisland, eftertegnede dem, ofte i meget raa Linjer, og optog dem i sine forskjellige Arbejder over Ejdersted, Nordstrand, Geestherrederne, Føer o. s. v. Dette er ikke det mindst interessante ved hans Manuskripter. Men ved Hjælp af disse Kaart og støttet til ældre frisiske Forfattere som Joh. Petrejus, Boëtius, Iven Knutsen o. a. samt en gammel Kirkefortegnelse (Catalogus vetustus) søgte han endvidere at give et Kaartomrids af det gamle Nordfrislands sydlige Del fra Føer til Ejderen. Han har efterladt sig flere saadanne historiske Kaart. De ere selvfølgelig uden virkelig historisk Værd og kunne kun betragtes som Peter Sax's Fantasier om en kun lidet kjendt Fortid, udtrykte i kartografiske Tegn. Hos Westphalen findes en Prøve paa denne Kartografi: „Nordstrand før

---

wegen etlicher über die Marschländer verfertigten u. F. Gn. unterthänig præsentirte Landcarten besage seiner Quittung zur Verehrung entrichtet 8 Rthlr.“. og under 31. Oktbr. „wegen 6 unterschiedlicher anderweits verfertigter u. F. Gn. unterthänig dedicirten Landcarten“ — endnu 6 Rthlr. til.

[1]) Falcks Fortale til Heimreich, hvor der ogsaa findes nogle faa biografiske Notitser.

Frisernes Ankomst“ [1]), og i hans Beskrivelse af Nordstrand [2]) opbevares et stort Kaart, der turde være det første historiske Kaart over denne Del af Landet og sikkerlig er Moderkaartet til Johannes Mejers senere saa berømte historiske Fremstilling af Nordfrisland.

I Aaret 1638 samlede Peter Sax sine kartografiske Kilder i et stort Pergamentsbind: „Frisia minor“ [3]), en sammenbragt Kaartsamling af meget forskjellige Forfattere, hvoraf dog ingen paa den Tid have havt saa megen Anseelse, at Sax har følt sig opfordret til at nævne dem i sin Autorliste [4]), men alle maatte henregnes til de obscure Personer, der fortjene en Tak, „men intet Navn“. Næsten alle disse Kaarttegnere ere kun betegnede ved deres Navnes Begyndelsesbogstaver, og et meget hyppigt Initial er I. M., I. M. Hus. eller Joh. M. Hus. Det vil senere blive paavist, at Johannes Mejer skjules under dette Mærke, og vi se altsaa, at han før 1638 har staaet i livlig Forbindelse med Peter Sax, har meddelt ham af sine Kaartsamlinger, har arbejdet for ham, har modtaget Impulser fra ham og — da han senere fortsætter fuldstændig i Sax's Spor — ved denne er bleven ført ind paa den antikvariske Kartografi, den mindst heldige Side af hans Virksomhed.

Denne Forbindelse mellem Sax og Mejer fremgaar ogsaa af, at der fra Aaret 1638 foreligger en Afskrift af Sax's „Ejdersted“, sluttet af Forfatteren i Oktober 1637 [5]),

[1]) Westphalen: Monument. inedit. Tom. I.
[2]) Gl. Kgl. S. Fol. Nr. 1025.
[3]) Gl. Kgl. S. Fol. Nr. 1026.
[4]) De præcipuis rebus gestis Frisorum septentr. Gl. Kgl. S. Nr. 2903. 4°. (Catal. autorum. S. 126).
[5]) Husum Skolebibliothek. Kbhvn 1864. — Slesv. Prov. Efterretn.

afskrevet af Mejer det følgende Aar og indsendt som Nyaarsgave til den gottorpske Hertug, samt det følgende Aar en lignende Afskrift af Sax's „Helgoland", forsynet med Mejers haandskrevne originale Kaart over denne Ø 1639[1]), og det tør derfor med god Sandsynlighed antages, at det egentlig er Peter Sax, der i Midten af Trettierne drager den fattige Versfabrikant og Skolemester i Husum ind paa den kartografiske Løbebane, der senere gjorde ham til en anset Mand. Men denne Forbindelse mellem Sax og Mejer, der i det følgende nærmere vil blive belyst, er af den største Betydning for den rette Forstaaelse af Mejers historiske Kaart. Sax's ubehjælpsomme Omrids af Landets tidligere Udseende vare for slet udførte til at vække Eftertidens Opmærksomhed, men de rumme sikkerlig lige saa megen historisk Objektivitet som Mejers, og kun dennes overlegne tekniske Dygtighed gav Peter Sax's Tanker en saadan Apparition, at det blev muligt for en langt senere Tids udskejende Kritik at tillægge dem en historisk Værdi, der maaske vilde have forbavset Mejer selv mest af alle, thi han lægger ikke Skjul paa deres Tilblivelsesmaade.

Til Mejers tidligste Arbejder henhører endvidere en Beskrivelse af Aabenraa By og Amt. Den største Del af Texten er dog ikke original, men er hentet fra en

N. R. 4. B. S. 141. Det hedder i Mejers Regnskaber, at han den 20 Decbr. 1638 for en „Descriptio und dabei verhanden gewesener Charten das Land Eyderstette betreffend" har faaet 20 Thlr. forærede af Hertugen.

[1]) Den Thottske Manuskript-Saml. Nr. 1816. 4°. For denne „Büchlein u. etzlicher Landcharten" har han den 11/3 1639 faaet 5 Rthlr. forærede af Hertugen. I Geograf. Tidsskrift. 1887. S. 51 findes en længere Afhandling om disse Kaart, hvortil henvises.

tidligere, flere Gange omarbejdet Bykrønike[1]); til dette Opus har Mejer saa føjet nogle Slutningsafsnit, forsynet det med et stort Kaart over Byen og Amtet og indsendt det hele til Hertug Frederik 1638. Kaartet er ikke længere til Stede, og i denne Forbindelse har Texten væsentlig kun Interesse derved, at den paaviser et meget tidligt Hengivenhedsforhold mellem Mejer og den senere Kammermester Joachim Danckwerth, der i Juli 1636 udnævntes til Amtsforvalter i Aabenraa, og hvis Embedstiltrædelse foranlediger Mejer til en Række varme og ærbødige Exclamationer i Tidens bibelske Stil.

Mejers ældste, endnu bevarede Kaart, i hvert Fald delvis baserede paa egne Iagttagelser i Marken, ere altsaa hans Kaart over Ejdersted 1638[2]) og over Helgoland

---

[1]) Mejers Redaktion af denne Kronike findes i Ulrich Petersens Samlinger i Geheimearkivet. Vol. I. Den har følgende Titel: „Eine kurze Beschreibung der Stadt Apenrade im Herzogthumb Schleswig gelegen, so anfänglichen von Seel. Clausz Möllern organisten weyland daselbst in vielen Jahren hero colligiret und anno 1620 zusammen geschrieben, darnach aus seinem original oder buche durch Hrn. Georgium Hübschmannum probst — — — abgeschrieben ao. 1635 den 4. Martij — — Endlich durch mich Endsbenannten abcopijret.“ Hos U. Petersen findes Mejers Underskrift dog ikke, men i den vidtløftige Dedication til Hertugen, hvormed det hele indledes, staar: diese kleine Chronika nebenst einer geometr. delineation der Stadt Apenrade wird in aller unterthänigkeit offeriret u. dediciret durch Johannem Mejer Geometriae addictum. An. 1638. Her findes ogsaa en Beskrivelse over „etliche denkwürdige Örter in der grosze Ambt Carte Apenrade“, blandt andre Runestenen ved Immervad Kro og Thyra Danebods Stensætningen ved Gjenner Fjord osv.

Denne Beskrivelse, dog uden Mejers Tillæg, er delvis aftrykt i Schlesw. Holst. Prov. Bericht. 1790. S. 508—518. 1791. S. 26—30. (Apenrade Wochenblatt. 1827.)

[2]) Eine Geom. delineatio des Landt Eyderstedt mit den acht Caspelln, Alsz Coldenbuttel etc. Nach der Jetzigen gelegen-

1639; men hvis hans egne Ord en 30 Aar senere staa til troende, maa han meget hurtig have faaet en langt større Virkekreds; thi 1672 skriver han i en Ansøgning til Kong Christian d. 5te, at han „først Eders Kongl. Mtt. Herr Fader Fader Kong Christian dend 4., Høyl. Hiukommelse, udi 10 Aar haffuer opvartet oc dis imidlertid udi Norge, Jempterland, Herdallen oc Bahuss, udi Østersøen Gulland, Øsell oc Dagerøe, siden Halland oc Skaane saa vel som Sleswig oc Holsteen med en stor Deel af Nørre Jylland tillf. bereist oc Chorographice med aller største Flid beskreffuen" [1]). De sidste Afsnit at hans Virksomhed ere tilstrækkelig bekjendte, men hvis han paa selve Stedet har optaget Kaart over Jemteland, Bohus, Øsel og Gulland etc., maa dette selvfølgelig være sket før Torstensons Indfald, ja, efter vort øvrige Kjendskab til hans kartografiske Virksomhed, vel endog før Aaret 1641. I hans norske Atlas og i Skaanebogen findes virkelig ogsaa Kaart daterede fra dette Tidsrum, blandt andet et Particulair-Kaart over Bohus Lehn, et Grundrids af Kongelf og af Varberg, alle fra 1638, samt af Laholm 1639, ligesom hans første Kaart over Gulland bærer Aarstallet 1643. Men hertil maa dog bemærkes, at det — trods de ivrigste Efterforskninger — ikke har været mig muligt at finde en eneste Efterretning, et kgl. Pas, en Instrux, en Afregning eller lignende, der kunde støtte hans Udsagn. Ved hans hurtige Arbejdsmaade

---

heit wie Hie mit mehrern zu ersehen. An. 1638. Joh. Meierus. Geometriæ Studiosus. — N. Kgl. S. Fol. 875 c. — Formodentlig er det dette Kaart, han 1638 indsendte til Hertugen sammen med Sax's Beskrivelse af Ejdersted.

[1]) Sjæll. Indlæg. Septbr. 1672 og Sjæll. Indlæg. 1670, hvor han i en Ansøgning til Kong Chr. 5 siger, at han har tjent hans Forgængere i 32 Aar.

hører det dog ingenlunde til det usandsynlige, at han i et og samme Aar kan have udarbejdet Specialkaart saavel over Ejdersted som over flere Dele af Norge og Halland.

III. Mejers Kaart over Aabenraa Amt og Slien.

I de næstfølgende Aar arbejdede Mejer for Hertug Frederik paa Gottorp og udførte to af sine Hovedværker, nemlig et Atlas paa 63 Kaart over Aabenraa Amt og et lignende paa 43 over Slien, Sildehegnene i denne Fjord, Byen Slesvig, Dannevirke osv. Begge disse store Kaartsamlinger ere daterede Aar 1641, men den første er maaske dog udarbejdet Aaret i Forvejen. Mejers Kunst er sikkerlig ingensinde naaet højere eller blot saa højt. De 63 Kaart over Aabenraa Amt indeholde en nøjagtig Kartografi over enhver By i Amtet med dens Jorder, Markskjel, Moser, Enge, Heder etc. og ledsages af en Art kortfattet Jordebog (Statistik), udarbejdet ifølge den daværende Amtsforvalter Joachim Danckwerths Anordning [1]).

Paa Grundlag af dette interessante Kaartarbejde er det muligt at give et anskueligt Billede af en dansk Pro-

---

[1]) Grundliche Vundt Summarische Beschreibungh Des gantzen Amptes Apenrade. Mit dessen Angehörigen Geometrischen General: Carspell: Vundt specialcharten von Allen dess Amts Dorffern. Mitt ihren zugehörigen Marck vnndt Feldtscheidungen. — Verfertigett Vnnd Beschrieben Von Johanne Mejero Husense Schlesw. Mathematico. Anno 1641. Derefter følger en Tilegnelse til Hertug Frederik, og paa det første Blad staar: Erdt Buch Desz Ambts Apenrade. Nach Verordnung des Jetzigen Ambts Verwalters daselbst Joachim Danckwerth. Verfertiget vnndt zusammen getragen in Annis 1639 & 1640. Under Kaartbogens Titel staar prentet: Mich. Richey. 1748.

vins's Udseende for 250 Aar siden. Kaartene ere i høj Grad detaillerede. Foruden meget nøjagtige Grundrids af alle Landsbyerne med deres Gaarde og Huse samt Gaardmændenes og Kaadnernes Navne og deres Jordarealer i Ottinger (Habitationes rusticorum) give Kaartene og de med dem følgende Beskrivelser tillige et fortrinligt Billede af Jordoverfladens Kulturformer (De quantitate Camporum) i Tofter, Agerland, Græsningsland, Skov og Krat samt udyrket Areal, og disse Arealer findes saavel afsatte kartografisk som beskrivende i Kaarttexten. Desuden findes de allermest locale Mark-, Eng- og Skovnavne angivne, selvfølgelig i en forvansket tysk Forklædning, men dog af en saa gjennemskuelig Beskaffenhed, at der ogsaa paa dette Felt kunde anstilles interessante Studier over Stednavnenes Holdbarhed gjennem Hundreder af Aar.

Uagtet Mejer havde tilegnet Hertugen sit Værk, synes det dog at være forblevet i Amtet, thi i Aaret 1693 fandt Joh. Dan. Major det i Varnæs. I Suhms Samlinger forekommer nemlig følgende Uddrag af hins Reiseberetning[1]): „I Warnitz fandt Major hos den fyrstelige Amtsskriver Caspar von Saldern en 3 Tommer tyk Bog in Folio, som meget glædede ham, og hvoraf han den Nat, han laa der, excerperte adskilligt. Den indeholdt kun lidet skrevet; men bestod af en 63 Stykker tegnede og skrevne specielle Charter over Aabenraae Amt. Autor har af Amtet faaet 100 Daler for sin Umage, men havde i Majors Tanker fortjent adskillige tusind.“ Denne Bog var Mejers Atlas over Aabenraa Amt, og Major anfører

[1]) Suhms Nye Samlinger. III. S. 125. Det kunde dog ogsaa antages, at der ligesom ved Slikaartene har været 2 Exempl., hvoraf kun det ene er naaet ned til os.

Pacht & Crone ch.

Joh. Mejer: Special-Kaart over Landsbyen Mjøls, Ris Sogn, Aabenraa Amt. (1/2 Størrelse.)

(Af hans Atlas over Aabenraa Amt.)

Forklaring til Kaartet Side 256.
Foruden Titelen indeholder det følgende Beskrivelse:

De quantitate Camporum.

1) Ackerlandt	812	Tofftruthen	80	Ruth.
2) Wischlandt vnd Holtzung.	160	—	60	—
3) Moer vnd Heiden.	459	—	30	—
Summarum	1432	Tofftruthen	50	Ruth.

Habitationes Rusticorum.

A.	Rosz Niszen	2	otting.
B.	Owe Eschelszen	2	—
C.	Nisz Iverszen	2	—
D.	Tüicke Simenszen	2	—
E.	Jisz Jurgenszen.	2	—
F.	Hansz Hansen	2	—
G.	Marten Thombszen.	2	—
H.	Jisz Tückszen	2	—
J.	Ebie Petersen	2	—
K.	Hansz Hansen Keer	2	—
L.	Nisz Hansen Keer	2	—
M.	Bartelt Jiszen	2	—
	Summa . . .	24	Otting.

N.

1) Kirchenlandt gr. . .	2	Tofftr.	90	Ruth.
2) Kirchenlandt gr. . . „		—	80	—
	3	Tofftr.	50	Ruth.

Tallene paa Kaartet fra 1—8 betegne de 8 Indtægter („Innehment“) eller Marker, hvori Byvangen var delt. En Toftrode er et Maal, der i Følge Mejer er 120 Roder lang og 1 bred, altsaa lig 120 □ Roder à 324 □ Fod (se: Jahrbücher für die Landeskunde. VI. S. 281), og efter Fradrag af Kirkelandet udgjorde en Otting altsaa 33½ Tr. 26¼ R. Ager, 6½ Tr. 22¼ R. Eng og Skov og 19 Tr. 16¼ R. Hede. Om det mærkelige „Dingholtz“ har jeg ikke kunnet finde nogen Oplysning i de sædvanlige topografiske Haandbøger.

Titelen. Senere er den gaaet over i privat Eje, thi i Midten af forrige Aarhundrede opføres den i Prof. Michael Richey's Auctionscatalog over hans Bibliothek [1]), og derfra er den ad ikke nærmere bekjendte Veje kommen til vore Samlinger.

Kaartsamlingen over Slien og dens Omegn har ikke længere en saa stor Interesse. Den er foranlediget ved Fjordens rige Sildefiskerier og de deraf opstaaede Stridigheder mellem Hertugens og de tilgrænsende adelige Godsers Interesser, og dens Hensigt var at tilvejebringe et sikkert Grundlag for de Retskrav, som enhver af Interessenterne fremtidig kunde stille. De fleste af dens 43 Kaart angaa derfor Sildehegnene i Slien, men den indeholder dog ogsaa Kaart over Dannevirke, over Byen Slesvig saavel som over store Partier af det sydlige Angel og det nordlige Svansø [2]). Der haves to Exemplarer af dette Værk [3]); men det interessanteste af disse er

[1]) Bibliotheca Richeii. Hamborg. 4. B. S. 436.

[2]) Delineatio Des gantzen Schleystrohmes mit darein belegenen Hamen oder Hering Zäunen Vnd denen angehörigen Chymmen, Armen, Hacken vnnd spitzen, Wie auch etzlicher besagten Schleystroem angelegener Örther. — Ausz gnädigen befehligh Vndt ertheilete Commission des D. H. Fursten vnd Herrn. Herrn Friederichen etc. gefertiget in eine Richtige Masze solchermaszen gebracht, das dadurch Alle undt Jede zwischen Hochgedachte J. F. H. vnd denen von Adell deren Hamenzeune in dem Schleystroem belegen biszhero gefuhrte Als sich kunftig ereygende streytigkeiten vnd Irrungen, bequemlich hingelegt werden konnen. Durch Johannem Mejerum. Hus. slesw. Mathematicum. — I Bibliotheca Seveliana. 1781. 3. B. S. 284 opføres ogsaa et haandskrevet Kaart over Dannevirke af Joh. Mejer.

[3]) Det kgl. Bibliothek. Gl. kgl. Saml. Fol. 714. I dette Exemplar findes ogsaa: Grundtrisz von den wischländern am Schleswischen Noer, mit allen vmbliegenden örther. Anno 1655, og i

utvivlsomt Mejers eget Exemplar. I dette har han nemlig afskrevet en hel Række historiske Documenter fra en noget ældre Tid, Slifiskerierne angaaende, saa vel som de hertugelige Skrivelser, der vedrøre hans eget Foretagende. Det ses heraf, at Hertugens Befaling til ham om at optage Kaart over Slien udstedtes den 15de Maj 1641, og allerede den 29de Oktober s. A. kunde han aflevere de færdige Kaart. Samtidig ansøgte han Hertugen om en Løn paa 400 Rdlr. for den store Besvær og Møje, han havde havt, og for hans store Udgifter til Vognleje, Tærepenge osv., der ansloges til 180 Rdl. Hertugen udbetalte ham 250 Rdlr., og i Maj 1642 modtog han gjennem Dr. Clotz 100 Rdlr. fra Adelen, som det synes paa Hertugens indtrængende Opfordring. Af disse Brevskaber fremgaar det endvidere, at Adelen har faaet tilstillet Kopier af de Mejerske Kaart, og det maa derfor antages, at nogle af disse endnu kunde findes i de adelige Godsers Arkiver.

I det Mejerske Exemplar af Slikaartene findes desuden en Række højst interessante Kaart over Lundenberg Herred. Ved Oversvømmelsen 1634 var dette Herred bleven stærkt medtaget, de nordvestlige Diger, der beskyttede Sognene Simonsberg, Lundenberg og Padelek, gjennembrødes, og først efter mange kostbare Forsøg lykkedes det 1643 at gjenvinde henved 3,000 Dagslet Land, der indtoges i Vester- og Østerkogen og kaldtes Simonsberg Sogn. Desuden tænkte Hertugen paa at slaa et Havdige fra Gl. Simonsberg over Husum Aas Vaddeløb til Skobøl, hvorved Husum, ligesom tidligere Tønder, vilde være bleven forvandlet til en fuldstændig

det andet Exemplar indeholdes desuden en Skrivelse fra Hertugen dat. d. 9/3 1642 om Mejers Besoldning.

Landkjøbstad, men denne Plan naaede ingensinde ud over Papiret[1]). I Slutningen af 1642 vare de store Inddigningsarbejder paa det nærmeste afsluttede, og den 12te Oktbr. modtog Mejer Befaling til at levere „rigtige geometriske“ Kaart over de atter inddigede Koge i Lundenberg, Simonsberg og Padelek, samt over Husum Aa. Dette Arbejde fuldførte han i en forbavsende kort Tid, thi allerede den 10de Novbr. s. A. kunde han aflevere 7 Kaart[2]) paa Gottorp, og af disse se vi, at han her, som ved flere andre Lejligheder, i det væsentlige har karteret alt foreliggende, af andre foretagne, fagmæssige Maalinger.

IV. Hertugdømmerne kaartlægges fra 1642—1648.

Som bekjendt siger Mejer i „Landesbeschreibung“, at han har anvendt Tiaaret 1638—1648 til at kaartlægge Hertugdømmerne, og den Slutning laa altsaa nær, at han lige fra 1638 planmæssigt havde forfulgt dette store Maal; men, som vi have set, er dette ingenlunde Tilfældet. Hans første Kaart over Ejdersted og Helgoland fremkom snarere som Følge af hans Trang end som Udslag af nogen vidtrækkende Plan; da han ar-

[1]) En indtrængende Supplik fra Byen Husum imod denne Overdæmning findes i Hofgerichts- eller Canmeracta. Staatsarch. Slesvig.

[2]) Gl. Kgl. S. Fol. 714. Heri findes følgende Kaart fra Lundenberg Herred. I. Ein Generall Charte des Lundenbarger hardes mit seinem widerbeteichten vnd auszgeworffenen Ländereyen, wie auch der Husumer Auwe. Dette Kaart findes ogsaa i Ledreborg-Haandskriftet. S. 592. II. Eine Tabul von dem Lundenbarger Harde mit dem gemachten theilung. III & IV. Westerkogh. V. Osterkogh (Padelecker Kogh). VI & VII. Special Abrysz der Husumer Awe.

bejdede i Sliegnene og Aabenraa Amt, forfulgte han ligeledes nøje afgrænsede og specielle Formaal, selv om Hovedresultaterne senere ved en almindelig Kartering af Hertugdømmerne kunde udnyttes; ja, endnu flere Aar efter 1642 blev han ved at arbejde paa samme Maade. Først da han havde kaartlagt hele Vestkysten fra Varde til Elben, da han havde fundet en mægtig og rundhaandet Beskytter i Kong Christian den fjerde og var sikker paa, at de nødvendige Midler ved dennes Hjælp kunde skaffes til Veje, fremkom han med sin store Plan om at kaartlægge hele Halvøen fra Skagen til Lybek. — Forøvrigt vide vi intet om, naar eller hvorledes Mejer først er kommen i Forhold til Kongen, men i Efteraaret 1642 modtog han fra denne det hæderfulde Hverv at kaartlægge Halvøens Vestkyst fra Varde til Glückstadt, deri indbefattet alle Vesterhavsøerne og særlig Hever- og Elbmundingen, og betegnende nok benytter Kongen sin Livlæge Jacob Fabricius, der tidligere havde været Professor i Mathematik ved et tysk Universitet, som Mellemmand. Under 21de Oktbr. skriver denne til Mejer: „I. Königl. Matt. Begehren gnedigst, dasz Ihr von der Stören zur Glückstadt undt also den Elbstrandt und fürtere hinauf nach Rypen und so weitt solches Ambtt sich erstreckt Also und der gestalt dasz die Insulen, so im Waszer liegen, alle und jede Zugleich darein Berühret werden, und solches erstlich in einer universal, auch in zwe oder mehr particular Tabulen ordentlich Beschrieben müget, zugleich auch nicht wasz von der Hefer an zu Beiden seiten nahmkundig ist versäumet, wor für I. Königl. Matt. auch gebuhrliche erstatunge und wegen sothaner Arbeit sattsahme Bezahlung geben laszen wollen, wasz auch Ihr sonsten auszgeben, wndt zu I. K.

Matt. nützen verleggen, werdet euch Ewr Richtigen verzeichnusz nach hinwider gnedigst Bezahlet werden. Darmit auch Ihr an allen Orthern desto Beszer allezeit forthkommen müget, Alsz thue Ich hieneben euch I. Königl. Matt. General Pasz übersenden, welche Ihr zu Ewren Besten, Nutzen undt frommen gebuhrlich zugebrauchen habet" [1]). I Passet, der er udstedt den 16de Oktbr. 1642 for „os elskelige Johannes Mejer", hedder det, at han skal „sig til vor Befæstning Glücksborg (ɔ: Glückstadt) forføye, og et Landkaart fra Stören og den gandske Kaas hen paa hin Side vor Kjøbstad Ribe at forfærdige, hvorudi desuden befattes skal Heiligland, Silt, Førde, Rom og alle paa det Strøg liggende Insuler". Thi beder Kongen alle Embedsmænd i Kongeriget Danmark og i Hertugdømmerne Slesvig og Holsten at forskaffe ham nødtørftige Heste og Vogne, Folk og alt andet, hvad han til samme befalede Landkaarts Forfærdigelse kan behøve [2]).

Mejer tog øjeblikkelig fat paa Arbejdet, og ved Hjælp af en egenhændig Memorial til Kongen 1647 saa vel som af en Del andre Skrivelser ere vi i Stand til at følge ham Skridt for Skridt paa hans store og omfattende Arbejde [3]). Endnu i Slutningen af 1642 kaartlagde han Øen Nordstrand med alle „pertinentien", samt Svabsted, Rødemis og Treja. I de første Vintermaaneder 1643 arbejdede han i Wilster- og Crempemarsk, senere i Sydditmarsken

[1]) Gemeinsch. Archiv. 24 f. 1. — Den Bollingske Brevsaml. Kgl. Biblioth.

[2]) Jydske Tegnelser. 16/10 1642. Ogsaa enkelte tyske Afskrifter af dette Pas haves. Af en senere Skrivelse fra Mejer til Kongen ses det, at han samtidig har forskaffet sig et Pas fra Hertug Frederik paa Gottorp.

[3]) Gemeinsch. Archiv. 24. f. 1. Danske Magaz. IV. 5. B. S. 79.

og i Juni i Rendsborg Amt. Herfra tog han til Glückstadt og modtog der Kongens Ordre om at begive sig til Tønder for at kartere Landet over Ballum og Ribe. Med „Ribe Stift og Vardesyssel" var han færdig i Oktober[1]), hvorefter han gav sig i Færd med Sild, List, Føer og Amrom, men da General Torstenson kort efter faldt ind i Hertugdømmerne, maatte han indskrænke sine Arbejder til saadanne Egne, hvor han var i Sikkerhed, og en stor Del af hans Tid optoges desuden af at tegne Kaart for Generalitetet og meddele det andre Efterretninger. I de første Maaneder af 1644 tegnede han Kaart over Lundenberg Herred, Ejdersted, Helgoland med dets Havne, samt optog en Skizze af „Risum Moor" og Vidding Herred. 7de Marts rejste han til Prins Frederik (den tredje) i Glückstadt for at tegne Kaart, foretog senere Baadfarter paa Elben, Ejderen og Heveren for at maale Dybderne og kom den 16de Juni til Listerdyb, hvor han paa Skibet „Trefoldighed" overrakte Kong Christian en Del Kaart og modtog en Gave paa 200 Rdlr.[2]). Herfra rejste han til Føer, ledsagede derfra de danske Tropper som Vejviser til Risum og Vidding Herred, kaldtes til Prins Frederik i Slutningen af Juni, fulgte ham gjennem Ditmarsken til Stapelholm og udfærdigede Kaart over de nævnte Landskaber for Grev Pentz og Kaj Ahlefeldt. Med den Art Beskjæftigelser gaar Tiden hen til langt ind i Aaret 1645, og først den 17de August tillade Krigsforholdene ham at gjenoptage sit egentlige Arbejde. Han kaartlægger nu den Tønderske Marsk, Gudskog og

[1]) Den 13. Oktbr. 1643 overgav Mejer Kongen i Glückstadt et stort Kaart, formodentlig over Nordslesvigs Vestkyst.

[2]) Dette fremgaar af en udateret Skrivelse fra Mejer i Gemeinsch. Arch. 24. f. 1. Den maa være skreven i Aaret 1645.

„de Bottschlooter wercke", Slogs og Kjær Herreder samt Norddelen af Ditmarsken og kan allerede den 12te Decbr. 1645 i Flensborg overrække Kong Christian et stort Particulair-Kaart over Egnen fra Husum til Glückstadt. Endnu tidligere, under selve Krigen, havde han ladet to kobberstukne Kaart over Vestkysten af Slesvig fra Ejderen til Manø trykke i Husum; disse to Kaart, der mærkværdig nok ganske synes at være undgaaede tidligere Forfatteres Opmærksomhed, ere sikkerlig de første trykte Specialkaart over noget større dansk Landskab og have megen Betydning for den rette Forstaaelse af Mejers historiske Kaart over Nordfrisland. De eneste Exemplarer, jeg kjender, og maaske tillige de eneste, der endnu ere bevarede, findes indklæbede i Peter Sax's Frisia minor[1]).

Ved Slutningen af Aaret 1645 havde Mejer altsaa fuldført en meget væsentlig Del af det Arbejde, som Kongen gjennem Livlægen Fabricius havde paalagt ham. I en Ansøgning til Kong Christian siger han udtrykkelig, at han alt tidligere har overgivet ham et stort „Particulair-Kaart" over Vestmarsken og dens Øer fra Tønder og op over Ribe og Varde, foruden flere mindre Kaart ved

[1]) Gl. Kgl. Sml. Fol. 1026. I. Delineatio Præfecturæ Husanæ, Insulæ Nortstrandiæ, Peninsulæ Eiderostadiæ, Stapelholmiæ et præfecturæ Swabstedianæ. Authore: Johanne Meiero, Math. Husano Cimbr. 1644. — II. Delineatio tractus Maritimi Occidentalis Ducatus Sleswicensis ab Insula Nordstrandia ad Insulam Mando. etc. Auth.: Johanne Meiero, Math. Hus. Cimbro. M. G. schulps. (1644). De ere begge tilegnede Hertugen paa Gottorp, og „Hofmathematiker" J. Mejer har den $^{26}/_{3}$ 45 faaet 20 Rdl. forærede af Hertugen for det nordlige Blad. Endvidere har Mejer i Septbr. 1644 tilstillet Hertugen et Kaart over Egnen mellem Tønder og Ribe og derfor faaet 25 Rdlr. I en gammel Inventarieliste over Gottorp Slot nævnes ogsaa de ovenanførte trykte Kaart, og det sydlige Blad skal findes i Statsarkivet i Slesvig.

andre Lejligheder, samt at han nu hermed overgiver Kongen et „Particulair-Kaart“ over Stederne fra Husum og Gottorp til Hans Majestæts Fæstning Glückstadt. Det eneste Strøg, der endnu henlaa ukarteret, var altsaa en Del af Tønder-Husum Egnen, men Mejer skulde jo desuden lave et Generalkaart over hele Vestkysten, og i den samme Skrivelse fremkommer han derfor med Forslag om paa dette Generalkaart at medoptage hele Jylland. „Wan dan Gnädigster konigh vnd Herr in Vorfertigunge der annoch Restirende particular vnd der groszen General Charten, auch die Örther an der Ostsee von Coldingen oder viell beszer von Schagen ausz Wendsuszell (dasz also gantz Juthlandt mit seinen provintzen mit darzú genommen wurde) vndt so vorthan nach dem Suden zu, bisz Hamburg vnd Lübeck, so weith sich die Holsteinische Grentzen erstrecken, . . . in einer vnd auch vnterschiedene Particularn E. Konigl. Maytt. groszen Nutzen so woll auch gute Nachrichtung geben konte,“ saa ansøger han Kongen om et nyt Generalpas, for at „denne kan faa fuldkomne Landkaart over de jyske Provinser og begge Fyrstendømmerne“. Kongen gik ind paa dette Forslag, og den 12te Decbr. 1645 udstedte han i Flensborg det begjærede Pas[1]), hvorefter Mejer skulde have Ret til endnu en Gang at tage Stederne baade paa Øst- og Vestkysten af Hertugdømmerne i „nødtørftigt“ Øjesyn, ligesom det paalagdes Embedsmændene at forskaffe ham „en god Vogn og brugbare Heste“. Om Jylland blev der foreløbig ikke Tale.

Mejer gav sig altsaa atter i Færd med Arbejdet, og

[1]) Dette findes i flere temmelig slette Afskrifter i Geheimearkivet. Originalen er mig derimod ukjendt.

i Aaret 1646 kaartlagde han Husum Amt med Südermarsk, Flensborg Amt, Als, Sundeved og Lyksborg, Gottorp Amt, Domcapitelets Herreder og Sogne, Lundtoft Herred og Aabenraa Amt, Halvøerne Svansø og Sylva Danica, samt muligvis visse Dele af Haderslev Amt. Af en meget lang og oplysende Ansøgning til Kongen, indsendt før den 17de Januar 1647, fremgaar det nemlig, at Mejer paa dette Tidspunkt var færdig med hele Slesvig undtagen 4 Herreder i Haderslev Amt, samt at han i Holsten endnu manglede Vagrien, Stormarn, „dasz Oldenborgerlandt" og Øen Femern[1]). I Begyndelsen af Aaret 1647 rejste han til Kjøbenhavn, overgav Kongen det tredje Particulair-Kaart og udvirkede en Fornyelse af Generalpasset[2]). I det følgende kunne vi dog ikke følge ham saa nøje som hidtil, da Efterretningerne om de holstenske Amters Kartering ikke foreligge i de af os benyttede Kilder. Det ses kun, at Mejer fra den 7de Maj til den 1ste Juni 1647 har opholdt sig i Haderslev Amt og i denne Tid, ledsaget af „ein Kerl", kjørt rundt i Haderslev, Tyrstrup, Gram og Nørrerangstrup Herreder for at kaartlægge disse, samt at han alt den 2den Juni kunde afrejse til Flensborg efter at have fuldført sit Hverv; og med hans hurtige Arbejdsmaade er der intet urimeligt i, at han indtil Slutningen af 1648 kan have fuldendt Kaartlægningen af Øst-Holsten. Han har altsaa fuldført Hertugdømmernes Kaartlægning i lidt over 6 Aar, men da han utvivlsomt har benyttet sine tidligere Arbejder, kunde han i Fortalen til „Landesbeschreibung" med en vis Ret skrive, at han „von Anno 1638 bisz zu Aus-

[1]) Gemeinsch. Archiv. 24. f. 1.

[2]) Dette er dateret Frederiksborg d. 17. Jan. 1647, men haves kun i Afskrifter og indeholder intet nyt.

gange des 1648sten Jahres mit reysen und besichtigung aller örter diese zehen Jährige Zeit also angewand und zugebracht habe“.

V. Mejers Kartografi.

Det første Udbytte af Mejers Arbejde var selvfølgelig de Kaart, han Tid efter anden tilstillede Kongen og Hertugen[1]); men da de fleste af disse Kaart ere gaaede til Grunde[2]), vel nærmest ved Slotsbrandene, ere vi, for at kunne bedømme hans Kartografi, hovedsagelig henviste til de 37 Kaart over Hertugdømmerne, der ledsage hans og Danckwerths Landesbeschreibung og maa betragtes som en Reproduction af de tidligere haandtegnede Arbejder. Disse Kaarts store Værd er ofte, sommetider endog vel stærkt, bleven fremhævet, men derimod har ingen forsøgt at beskrive Forfatterens Fremgangsmaade i det enkelte, og ad biografisk Vej lader sig næppe stort oplyse om den; thi paa dette Punkt bevarer Mejer selv en mærkværdig Ordknaphed. I Fortalen til Landesbeschreibung taler han med værdig Selvfølelse om sit kartografiske Talent, i Ny og Næ lader han falde et Par Ord om sine Instrumenter uden at beskrive dem, og i forskjellige Manuskripter siger han, at han „har maalt Stedernes indbyrdes Afstande med ma-

[1]) Den 5/7 og 19/10 1645 har Mejer af Hertugen faaet udbetalt henholdsvis 20 og 40 Rdlr. for kartografiske Arbejder og Kaart over Tønderegnen og Nord-Ditmarsken og endvidere i Marts 1646 for et revideret Landkaart over Nord-Ditmarsken 60 Rdlr.

[2]) Vi have muligvis et rentegnet, stikfærdigt Blad over Ejdersted. N. Kgl. S. Fol. 875 c.

thematiske Instrumenter fra Kirke til Kirke" og paa dette Grundlag „opbygget Kaartene fra ny af"; men noget nærmere om denne Maaling foreligger ikke. Den trigonometriske Fremgangsmaade var endnu i sin allerførste Vorden, og Mejer har næppe havt noget Kjendskab til den. Som hos alle tidligere Kartografer var hans Udgangspunkt — ikke en nøje udmaalt Basis — men det astronomiske Net, og ved hans mathematiske Maalinger maa vel først og fremmest tænkes paa de Beregninger og Bestemmelser, der satte ham i Stand til at konstruere et saadant. Derfor arbejder han med en Række Fixpunkter (Uranienborg—Kjøbenhavn—Kolding—Husum og Kolding—Gottorp—Ekernførde—Hamborg) for saa omkring disse — dels ved Iagttagelser af Maaneformørkelser og Polhøjder, dels ved terrestriske Maalinger — at gruppere secundaire Punkter (som Ribe—Tønder—Husum; Aabenraa — Bolderslev — Husum; Aabenraa — Rendsborg; Hamborg—Kiel etc.)[1]), og støttet til disse er saa endelig Kaartdetaillen ved Hjælp af Polhøjder og Vinkelmaal samt ældre Rids, økonomiske Opmaalinger og stedlig opgivne Afstande ført ind paa Bladet.

Theoretisk stod Mejer sikkerlig paa Højde med Datidens Kartografi, saaledes som den havde udviklet sig her i Landet. Han er fortrolig med Longomontans og Laurembergs Arbejder[2]), og som Astronom og Mathematiker er han en ivrig Tilhænger af Tyge Brahe. Særdeles ofte har han afbildet dennes Verdenssystem og endog i 1651 udgivet det i Trykken[3]); atter og atter vender

[1]) Luxdorfs Exempl. af Landesbeschr. 2det Kap. — Ledreborg-Exemplaret af Landesbeschreib.

[2]) Luxdorfs Exempl. 2det Kap.

[3]) Abrisz des Groszen Wundergebäwdes Gottes. Ausz der Astronomia des Hoch-berümbten Dennemärckischen Mathematici

han tilbage til den store Mesters Beregninger og Stedbestemmelser, og hvis der forelaa en sagkyndig Fremstilling af Tyge Brahes kartografiske Theori og Praxis, vilde man sikkerlig med det samme have en Beskrivelse af Mejers Fremgangsmaade. — Mejers Polhøjder ere særdeles gode. Efter ham ligger Ekernførde paa 54° 29' N. (54° 28' 22"), Kolding paa 55° 29' (55° 30' 5") og Hamborg paa 53° 32' (53° 32' 55"). Ligesom flere af Datidens Geografer beregner han Længderne fra de azoriske Øer[1]), men i Vir-

---

Tychonis Brahen elaboriret und ausgefertiget. An. 1651. Bladet er tilegnet Kong Fred. III og Hertug Fred. III. Til højre forneden staar Tyge Brahes Portrait, til venstre forneden Joh. Mejers. Naar Ed. Erslev i „Jylland" S. 264 siger, at dette Portrait er yderst sjældent og maaske kun findes i to Exemplarer, saa er dette ikke rigtigt. Alene her i Byen haves adskillige Exemplarer af det og af Verdenssystemet.

[1]) Die weil ich Aber weder in den Canarien noch Asores Insulen nie zugegen gewesen, noch die distantz Ihrer vndt vnser Gegend zur observiren gelegenheit gehabt, hat man sich andrer Leute fleiszes in diesem stucke bedienen müszen, vnd weil der berümbte Astronomus herr Tycho Brahe die long. loci in der Insul Weena auf sein Vraniborg erforschet, vnd dieselbe von den Canarien Insulen 36 grad 45 minuten, also von den Asoren oder flandrischen Insulen 46 gr. 45 min. gefunden. Alsz habe ich von solchen Termino an. Alle Longitudines, so in diesem buche sein verzeichnet, so woll durch observirung etlicher Mondfinsternusze, also auch ausz der distantz auff Erde, von Weena oder Vraniburg an, bisz an diese Fürstenthümer vnd so forthan auszgerechnet. — Zum beszern erweisz wil ich die observirung der Mondfinsternuszen vnd den auch die distantsen etlicher örther anhero setzen. — An. 1641 am 8. Octobris geschah ein Mondtfinsternusz, die fieng an nach desz Tychonis Calculation zur Vraniburg Nachmittag vmb 6 Uhr. 22 min. 15 sec., dasz mittel war zur 8 Uhren 1 min. 50 sec. vnd dasz Ende vmb 9 Uhr. 41 min. 25 sec. — Aber zu Husum war der Anfang vmb 6 Uhren 5 min. 27 sec., dasz mittel zu 7 Uhren 45 min. 2 sec. vnd dasz Ende nach 9 Uhren 24 min. 37 sec. Furters den geringern Zahle von dem gröszern abgezogen, bleiben die differentz dieser örther 16 min. 48 sec.

keligheden ere de ikke andet end tilslørede Længder fra Uranienborg. Ved Hjælp af Tyge Brahes „Calculationer“ og en Række Observationer af Maaneformørkelser bestemte han nemlig Husums Meridian at ligge 16 Min. 48 Sec. horæ eller 4° 12′ vest for Uranienborg, og da dette Sted af Tyge Brahe var beregnet at ligge 36° 45′ ø. f. de kanariske Øer eller 46° 45′ ø. f. Azorerne, kommer Mejer paa denne Maade til sine store Tal for Længderne. Dette har dog ikke stort at sige, men derimod ere de virkelig maalte eller beregnede indenlandske Længder mellem Husum og Uranienborg af stor Betydning, og disse ere alle mer eller mindre fejlagtige. Mejer siger, at Afstanden mellem Husum og Kolding er 16 min. Æqvatoris (den sande Afstand er 26′ 23″), mellem Kolding og Kjøbenhavn 3° 51′ (3° 5′ 10″), og at Uranienborg ligger 5 Min. øst for denne By, hvorved han atter faar Summen 4° 12′. Disse Fejl ere allerede tydelige paa hans Kaart over Hertugdømmerne, hvor Slesvig er for smalt, og de blive meget følelige paa hans Generalkaart over Danmark 1650, hvor Sjælland er for bredt; men paa den anden Side maa det rigtignok tilføjes, at han delte disse Fejl med sin Tids bedste Geografer[1]).

horæ; diese convertiret in graden vnd minuten Æquatoris, so kommen herausz 4 grad 12 min., vnd seind dieser beiden örther differentiam longitudinis. Han anfører endvidere Maaneformørkelserne 31/1 1645, 20/1 1646 og 15/5 1649, hvis Observering gav samme Resultat. — Luxdorfs Exempl. Cap. II.

[1]) „Bei geringen Längenabständen erhielt man jedoch auf astronomischen Wege bisweilen so handgreiflich falsche Ergebnisse, dasz noch im 17. Jahrhundert Geographen alle astronomischen Längenbestimmungen verwarfen und sich nur an die Giesungen hielten.“ Peschel: Geschichte d. Erdk. 2. Aufl. S. 402. Se ogsaa P. J. H. Baudet: Notice sur la part prise par Willem Jansz. Blaeu (1571—1638) dans la détermination des longitudes

Tidligere Forfattere, der kun kjendte lidet eller intet til Mejers Historie, have forsøgt sig i Gisninger om hans Fremgangsmaade. Det dygtigste i denne Retning er ydet af F. Geerz. Selv en generel Maaling af Hertugdømmerne — siger han[1]) — vilde i et Tidsrum af 10 Aar være uudførlig uden meget betydelig, teknisk uddannet Medhjælp; thi da begge Hertugdømmerne omfatte et Fladerum af 340 □ Mile, maatte Mejer ikke alene i Gjennemsnit aarlig have opmaalt Stedsafstandene paa 34 □ Mile, men ogsaa for en stor Del have gjort Maalingsresultaterne stikfærdige. Da imidlertid en enkelt Landmaaler, selv ved en generel Maaling, næppe kan overkomme mere end 2 □ Mile aarlig, maatte Mejer have beskjæftiget 17 Landmaalere i 10 Aar, noget, der med hans Pengemidler og paa hans Tid selvfølgelig var aldeles umuligt, og Geerz kommer derfor til den Slutning, at en stor Del af de Mejerske Kaart aabenbart er grundlagt paa occulaire Afstandsbedømmelser, Afskridtninger, indsamlede Oplysninger og ældre Haandtegninger. Men dette gjælder sikkerlig i et langt større Omfang, end Geerz paa sin Tid var berettiget eller tilbøjelig til at antage, ja, hans ovennævnte Raisonnement kan egentlig slet ikke finde Anvendelse paa Mejer. Denne har enten slet ikke eller dog kun rent undtagelsesvis benyttet fagmæssig uddannet Medhjælp[2]), i en flyvende Fart har han udkastet sine Kaart, og han maa have været i Be-

terrestres. Utrecht (1875), og sammes: Leven en Werken van Willem Jansz. Blaeu. Utrecht 1871.

[1]) F. Geerz: Kartographie Nordalbingiens. S. 37.

[2]) I Lundenberg Herred arbejder han 1642 sammen med en Landmaaler. Gl. Kgl. S. Fol. 714.

siddelse af en aldeles enestaaende Evne til ved meget primitive Midler at give et godt Billede af de Egne, han fór igjennem. Sine kartografiske Rejser foretog han til Vogns, ledsaget af en eller to egnkjendte Mænd, der „Allerwegen Die örter vnd wege gezeigett"[1]); efter deres Anvisning og, saa vidt det lod sig gjøre, ved Selvsyn udarbejdede han den vidtløftige, men tillige noget unøjagtige Topografi over Hertugdømmerne, der findes i Renow. Landesbeschreibung, samt Kaartene, og sammenligner man den anvendte Tid med de indvundne Resultater, tager han sig noget nær ud som en kartografisk Troldmand. Han har saaledes kaartlagt de 4 østligste Herreder i Haderslev Amt i 25 Dage, Rendsborg Amt eller 12½ □ Mil i lidt over en Maaned og Crempe og Wilster Marsk i omtrent samme Tidsrum[2]), og kun paa denne Maade bliver det for-

[1]) N. Kgl. S. Fol. 368.

[2]) Johannis Meyer Ingenieur haffuer hafft En wogen vdi 25 Dage Att beschriffue Hadersleff, Diüsterup, Gramb och Rangsterup Herrith her udi Lehnit, hver daug till Wogenleye Lige som hand vdi de Andere Lehen haffuer vdgiffuitt och Bleffuitt Betaldt 1 Rdl. Diszligeste En Karll, Som paa alle Steder dragett med och wiist hannem Weyen, 2 Rdl. Er in alles Penge . . . 27 Rixdl. Noch Bekommet en Wogen fraa Hadersleff och till Flenszborgk . . . 7 ß. — Afskrift af Haderslev Lehnsregnskab 1647 i N. Kgl. Saml. Fol. 368. — Sammesteds findes: Verzeichnusz wasz mir in beschreibungh einer Landcharten im Rendeszbürgischen Amt Amtschreiber Joh. Faber an wagenfhür vnd sonsten bezhalet. Erstlich den 21. Aprilis daselbst angelanget vnd folgendh ein wagen 8 tage bei mir gehabt, damit im Ambt herumgefahren, 8 Rthlr. Nochmahln den wagen 6 tage gebräuchet ist 6 Rthr. Noch auff der Eider mit ein Both oder schutte auch 2 Kerlen in 3 tagen gefahren, alsz von Rendesburgh bisz Peckszfehr, den Kerlen desz tagesz 1 ß. ist 2 Rthlr. Darüber verzehret 1½ Rthlr. Noch von dem 4. May bisz den 2. Juny bei dem Apotheker

staaeligt, at han alene i Aaret 1646 har kunnet kaartlægge hele Østkysten af Sønderjylland fra Gjenner Bugt til Levensaa samt Husum Amt, ja, det er end ikke rigtigt, naar han selv siger, at han har anvendt hele 10 Aar paa Hertugdømmernes Kaartlægning; thi Tiden fra

Henrico Milvio zu Rendesburgh. in wehrender Zeitt dasz annotirte in ordnungh zu bringen. verzehret 16 Rthlr. — Noch von den 2. Juny bisz d. 6. Eiusdem im Kellinghauszen Kirchspiell herumb gefharen vnd einem fhürmann gegeben 3 Rthlr. Ferzehret 4 Rthlr. Tilligemed nogle mindre Udgifter bliver Summen 56½ Rthlr., hvorfor han har kvitteret d. 27. Maj 1643. — Endvidere findes: Verzeichnusz wasz Ich in beschreibung einer Landcharten von der Wilster und Krempermarsch bekostiget vnd verzehrt An. 1643. Den 18. January nach der Wilster gereiset vnd folgents d. 20. mit zwei gehulfen, alsz Jürgen Mewes vnnd Johann Fincken, den Stoerteich von Kasenordt bisz Weuelszfleth vmbzogen, druber selbst dritte verzehrt 1½ Rthlr. D. 21. dito d. Elbteich Langst bisz Brockdorff vnd S. Margareten gekommen, druber in Etzlichen tagen verzehrt 3 Rthlr. Noch vor pferdeheur 2 Rthlr. Den 24. wider nach d. Wilster gereiset, vnd folgents den 26. dito ein Kaen mit Rehmen geheuret, vnd selbst vierde d. Wilsterstroem langst nach der Bucklenburg vnd Kudensee gefahren, druber in 3 tagen verzehrt 2½ Rthlr. Noch ein pferd gebraucht 17 ß. Den 1. Febr. nachm Becke, Crumteich vnd Hilligensteden herumb gereiset, Wagenfuhr geben 1 Rthlr. Noch zu Wilster bisz den 4. Febr. — Efter en Reise til Itzehoe og et 2 Dages Ophold i Glückstadt, hvor han af Grev Pentz modtager en Befalingsskrivelse til Amtsskriveren og Landfogden, tager han atter fat paa Kaartlægningen fra Itzehoe af. Dan folgends d. Stoerteich auss dieser seiten Langst gezogen, und 2 Kerll mit gehabt, erstlich zu Kasenordt dieszeit. Den 10. von dar bisz Boszfleth gekommen. Folgents von dar bisz Glückstadt Langsz beim Elbteich gereiset. Noch von Gluckstadt bisz der Krempe vnd Itzehoe gereiset. Den 13., 14., 15. vnd 16. Febr. ein wagen geheuret, darmit ich hin vnd wieder in d. Marsch herumbgezogen, vnd auch ein Kerll mit gebrauchet. D. 17. nach d. Gluckstadt gefahren. D. 18. ein Kerll gebraucht, vndt die Wiltnusz vmbgereiset. Den 20. der Herrnhouen bey Bielenbarg vmbgereiset. Ein Kerll bei mir gehabt. In Itzehoe bisz den 26. Febr. verzehrt 6 Rdl. — Summa 59½ Rthlr. Kvitteret 30. Marts 1643.

1638 til 1642 gik hen med rent specielle Maalinger i enkelte Egne foruden en Del andre uvedkommende Arbejder, og i Krigsaarene 1644—45 fandt han kun yderst ringe Lejlighed til at fremme sit egentlige Hverv. Hovedarbejdet er altsaa udført fra Oktober 1642 til Marts 1644 og fra August 1645 til Udgangen af 1648. Selvfølgelig kom hans tidligere Arbejder i Ejdersted, omkring Husum, i Sliegnene og i Aabenraa Amt ham til Nytte. Disse Maalinger vare meget specielle og forholdsvis særdeles grundige, og paa hans trykte Kaart fremtræde disse Egne derfor ogsaa i en Skikkelse, der, baade hvad Fylde og Nøjagtighed angaar, rager højt op over de øvrige Partier af Landet[1]). Derfor have de forskjellige Kaartblade en temmelig uensartet Værdi. En stor Del af Hertugdømmerne er han faret hen over som en kartografisk Hurtigmaler, og paa nogle Steder er end ikke Kystomridset — hans Hovedstyrke — lykkedes for ham. I det hele er Vestkysten bedre kaartlagt end Østkysten, men dette hidrører næppe udelukkende fra, at han har ofret mest Tid og Arbejde paa hin. En Del af Fortjenesten tilkommer ogsaa hans Forgængere. Paa Mejers

[1]) F. Geerz anf. St. S. 40 nævner udtrykkelig disse Egne som bedst kaartlagte (dog uden at medtage Aabenraa Amt, der maaske heller ikke fortjener at fremhæves). Her have vi Forklaringen derpaa. Se ogsaa: C. Gräf: Zur Geschichte der Vermessungen und Kartographie der Elbherzogthümer. Ein Vortrag. IIX u. IX Jahresbericht des Vereins für Erdkunde zu Dresden. Dresden 1872. S. 46 flg. Dette indeholder dog intet nyt, men er kun et tarveligt Resumé af Geerz's Bog. Forfatteren gjentager Geerz's uhjemlede Paastande om de danske Stednavne i Slesvig, men nu, da hele dette Spørgsmaal er gaaet ind for Historiens Domstol, vilde det vist være sømmeligst, om politiserende Kartografer overlod denne Sag til Sprogforskeres Undersøgelse. Skovby er forklarlig, men Schoubuy?

Tid fandtes for Vestkystens Vedkommende en Del locale Kaart og økonomiske Maalinger, og da han arbejdede for Kongen og Hertugen og kom til de stedlige Myndigheder med Anbefalingsskrivelser fra Fyrsterne, maa det antages, at han har kunnet skaffe sig Adgang ogsaa til saadanne Kilder, til Joh. Clausen Rollwagens, Isaac de Molls, Johan Behrens's, Dietrich Martensz's og en hel Række andre Landmaaleres Kaart og Maalinger, ja, allerede hos Peter Sax maa han have gjort Bekjendtskab med en hel Mængde af saadanne ældre Arbejder, hvoraf enkelte have været fortrinlige, og desuden ses det af endnu bevarede Procesacter, at Mejer forretningsmæssig har indladt sig paa at kartere andres Maalinger[1]). Paa disse Præmisser var det tilladt at opbygge den Gisning, at Mejer har udnyttet sine Forgængeres Arbejde, men vi behøve ikke at tage vor Tilflugt til Gisninger; thi vi kunne ligefrem bevise, at hans Kaart over Slesvigs vestlige Kystlinje tildels er en Kopi og endogsaa en noget tarvelig Kopi af et ældre Kaart. Paa det store kgl. Bibliothek opbevares et stort og meget smukt Kaart over

[1]) Dette fremgaar af en Proces 1667 for Hofretten i Gottorp om Wester Egger Weide etc. i Ditmarsken mellem nogle stedlige Interessenter og Dr. jur. Justus Strohm i Hamborg. Som Bilag findes her tre af Mejer tegnede Kaart, baserede paa Landmaaler Otto Hasenbanks Maalinger d. 2—4. Maj 1663. Mejer stiller sig i et overlegent Forhold til den haandværksmæssige Maaling. — Acterne findes nu i det slesvigske Staatsarchiv. — Om Kaarttegnere paa Mejers Tid se længere fremme, hvor Indholdet af „Frisia minor“ anføres. I Menneskealderen før ham nævnes blandt andre følgende Landmaalere og Kaarttegnere: Hans Harring i Hattsted (1592), Henning Sax i Coldenbüttel (1592), Hans Tetens af Lunden og Peter Diricks i Ditmarsken (1631), Hans Wiedricks i Ditmarsken (1632), Hans Sünckens i Tønder (1663). Se ogsaa Geerz anf. St. S. 37.

Nordfrisland. Det er udarbejdet 1640 af Johannes Wittemack, der paa denne Tid var Digegreve i Nordgos Herred og saaledes i høj Grad fortrolig med Vestkystens Geografi. Wittemack tilhørte en flensborgsk Patricierfamilie, havde faaet en lærd Opdragelse, blev før Aaret 1634 Digegreve i Bredsted og ydede under Stormfloden i dette Aar saa store Tjenester, at Kong Christian den fjerde, der satte megen Pris paa ham, skænkede ham skattefrit 20 Demat Land og ofte opholdt sig i hans herskabelige Hjem (det wittemackske Hus i Bredsted). Han var tillige Officer i den danske Hær, forfremmedes til Kaptein, Overdigegreve, Oberst, Landfoged i Bredsted Amt (1672), General-Kvartermester-Lieutenant og døde som Kommandant i Rendsborg 1676. I en Dedication 1654 kaldes han: „Regis Daniæ Capitaneus, Mathematicus bellicus, dioceseos Bredstedensis Prætor etc.“

Hans Kaart[1]) er tilegnet Kong Christian den fjerde, det er 82 Tommer højt og 42 Tommer bredt, er udført med sjælden Omhu i Tegningen, forsynet med Silkefryndser og er utvivlsomt den smukkeste Prøve paa ældre dansk Kartografi, der endnu er i Behold. Det omfatter Landet fra Ejderen til midt paa Rømø og gaar imod Øst til Frederiksstad, Svesing, Holtager o. s. v., men de forskjellige Partier ere meget uensartet behandlede. Silds

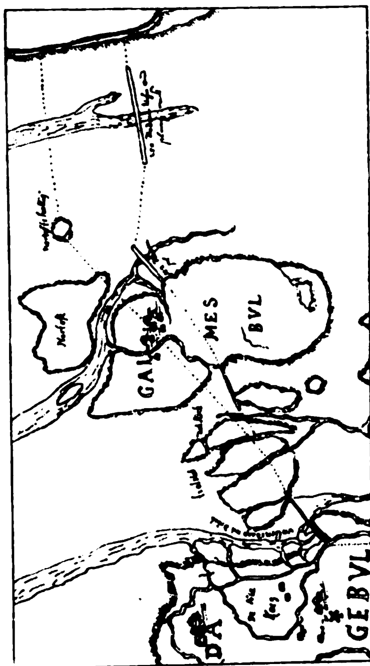
[1]) Littus Occidvum Dvcatus Sleswigensis cvm Adiacentibvs Insvlis Saxoni Grammatico Frisia Minor Dictvm Cvm omnibvs suis vallis et aggeribus extimis et interioribus fluminibus item alveis atq. portubus ad modernam faciem Jussu Regio delineatum à Johanno Witte-Makio. Mense Decembr. Anno 1640. Kaartskriften er dels Latin, dels Plattysk. Om Joh. Wittemack se: Olaus Heinr. Moller: Genealogische Tabelle und Nachrichten von der Wittemackschen, Klöckerschen, Vettischen, Timmschen und verschiedenen alten Flensburgischen Familien. Flensburg 1774. Fol.

Form er helt mislykket, heller ikke har Tegneren været fuldt ud fortrolig med Vidding Herred og Ejdersted, men den øvrige Del af Kysten, altsaa Böking og Nordgos Herreder (med „das Bredtsteder Werck"), Husums nordlige Omegn, Nordstrand og Halligerne ikke alene nord for samme, men ogsaa den Række Smaaøer, der dengang laa ind imod Fastlandets Kyst (Jens Haysens-, Metlefs-, Derne-, Moderhalge o. s. v.), fremtræde her i en saa karakteristisk Form, at Kaartet fortjente at reproduceres, og i hvert Fald maa det beklages, at F. Geerz ikke har kunnet raadspørge det ved Udarbejdelsen af sit nye historiske Kaart over Hertugdømmernes Vestkyst[1]); thi vel har Mejer i Hovedsagen kopieret Wittemacks Kaart over disse Strøg, men han har ikke overalt naaet den Troskab i Detaillen og Finhed i Tegningen, som her udfoldes. Som en Prøve paa den Wittemackske Kartografi medfølger her (S. 278) et Udsnit af „Butsloot" i Böking Herred, og selv den flygtigste Sammenligning med Mejers Kaart i Landesbeschreibung (S. 88) vil være tilstrækkelig til at stille hans Forhold til Wittemack i det rette Lys[2]), og det var sikkerlig som Tak for udviste kartografiske Tjenester, at Mejer tilegnede ham det trykte Kaart over Nordgos Herred og 1653 tilstillede ham to Mæcenat-Exemplarer af Landesbeschreibung[3]). Det laa nær ogsaa at stemple Mejers Nordstrands Kaart som en Kopi efter

[1]) Historische Karte von Dithmarschen. Eiderstedt etc. von Franz Geerz. Berlin 1886. Se ogsaa en Anmeldelse af dette Kaart i Geogr. Tidsskr. 1887. Det nordlige Blad er endnu ikke udkommet.

[2]) Paa Mejers Tid fandtes flere Kaart over Butsloot, se „Frisia minor", hvor der findes en Kopi. Ligeledes et Kaart af Ingeniør Pieter Boons, 1638. I vore Samlinger findes ogsaa enkelte haandtegnede Kaart over denne Egn, dog uden at have videre Værdi.

[3]) Noodt: Beiträge etc. S. 548 flg.

Udsnit af J. Wittemacks Kaart 1640. (1/2)

Wittemack. Den sidstes er langt større, langt mere detailleret, ja, det har endogsaa de enkelte Huse eller Gaarde, og flere Særegenheder ved Kystformen, særlig Tilslikningerne (Anwachsen), tale i høj Grad for en saadan Mening, men muligvis hidrører den største Del af Lighederne dog snarere fra, at de begge have benyttet et ældre, nu forsvundet Grundlag. I Aarene 1633 og 34, altsaa umiddelbart før den store Vandflods-Katastrofe, kaartlagdes Nordstrand for Hertugen paa Gottorp af Landmaaleren Johann Berentz (eller Behrens), der ogsaa har leveret et smukt Kaart over Helgoland, og hvis Navn vi oftere faa Lejlighed til at nævne i denne Afhandling. Hans Opmaalingsarbejder paa Nordstrand maa have

været meget betydelige, thi Hertugen udbetalte ham i forskjellige Terminer mindst 250 Rthlr., en meget betydelig Sum efter Pengenes daværende Værdi, og der kan ikke være nogen Tvivl om, at hans Kaart er Grundlaget baade for Wittemacks og Mejers, og paa den sidstes Kaart bliver der næppe andet originalt tilbage end den særegne Skravering, hvormed han antyder Landets langsomme Forsvinden efter Stormfloden, og de Vaddestrømme, der gjennemfure det. Paa denne Maade faa vi ogsaa en Forklaring paa, hvorledes det var Mejer muligt i en Haandevending 1642 at kaartlægge Nordstrand „mit allen pertinentien", sikkerlig et højst vanskeligt Hverv under de daværende Forhold. Arbejdet var gjort i Forvejen! I „Frisia minor" [1]) findes nemlig en plump Kopi af Berentz's Kaart, udstykket i fire Kartons. Den sidste af disse kaldes: Litus Rungholtinum, og denne Tegnings Vandring fra Wittemack til Mejer er meget oplysende. Den giver en Fremstilling af Rungholtbugten, af Vaddet og Vaddeløbene syd for Nordstrand tilligemed en projekteret Inddigningslinje fra Trindermarsk over Sydfall til Pelworm, og alt dette findes igjen med slavisk Nøjagtighed hos Wittemack med Paaskriften: „Rungholt oppidum vel vicum, ut habent annales Strandici, circa An. Chr. 1300 una cum 28 pagis in hoc sinu Oceanus delevit". Paa sit trykte Kaart 1644 har Mejer atter den samme Tegning, dog uden Inddigningslinjen, og Paaskriften lyder: „Litus Rungholtum. An. 1300 Inundatum", og i en lidt opstadset Skikkelse træffes den igjen paa hans store Kaart over Nordstrand i Landesbeschreibung. For de øvrige Afsnit er

[1]) „Frisia minor". Gl. Kgl. S. Fol. 1026.

Peter Sax's Kopi altfor slet udført til, at en virkelig Sammenligning kan foretages.

Men det er herved lykkedes at paavise en hel Række Laan. Mejers Kaart, der hidtil ere blevne ansete for i højeste Grad originale, synke for denne Egns Vedkommende delvis ned til at blive Kopier. Han sammenarbejder sine Forgængeres Kaart, han er allerede conventionel i Tegningen af Landet, og dette kan ikke blive uden Indflydelse paa vor Opfattelse af hans Kartografi i det hele; thi selv om vi for de øvrige Kaart ikke kunne paavise saadanne Grundlag, ja, uagtet vi maa indrømme, at næsten alle de kartografiske Documenter, vi have fra Tiden umiddelbart før Mejer, ere slette, er det dog meget muligt, at han kan have kjendt og benyttet bedre Kilder. der forlængst ere gaaede til Grunde.

Om Værdien af den Mejerske Kartografi er der skrevet meget, og med Nutidens fortrinlige Hjælpemidler ved Siden af sig er det let nok at finde Fejl. Landsbyernes indbyrdes Stilling, Beliggenhed og Afstande ere upaalidelige, Sognegrænserne kunne være stærkt fortrukne, Vejenes og Aaløbenes Retninger ere kun i de allergroveste Hovedtræk rigtige, de topografiske Signaturer for Skov, Mose og Hede ere alt for løst henkastede og kunne kun med den yderste Varsomhed benyttes til videnskabeligt at illustrere Landets daværende Udseende. Men samtidig maa det vel erindres, at Forfatteren arbejder i ny Jord, at selv de Sider af hans Kartografi. der indeholde de største og mest haandgribelige Fejl, som oftest betegne ualmindelige Fremskridt, ikke alene i Sammenligning med For- og Samtid, men endog med en langt senere Eftertid. Hans Kystomrids, Landets Hovedformer, Fuldstændigheden af hans Topografi og det i det hele

og store godt lignende Billede af Landskabet fortjener den højeste Ros, og det vilde være uskjønsomt og uhistorisk ikke at kunne anerkjende det usædvanlige, ja, det ligefrem sjældne Talent, der — uden virkelig teknisk-dannet Medhjælp, med mangelfulde Instrumenter og uden tilstrækkelige Pengemidler — for 250 Aar siden formaaede at give kartografiske Billeder af vore Landsdele, der først i dette Aarhundrede ere blevne afløste af bedre, og som i denne lange Tid have dannet Grundlaget eller i hvert Fald det eneste værdifulde Grundlag for Hertugdømmernes Aftegning[1]).

VI. Om Mejers Løn og Plovskatten.

Med Mejers Løn forholder det sig paa en noget særegen Maade. Vestkystens Opmaaling skete efter Kongens Tilskyndelser, og i Begyndelsen stod Hertugen vistnok uden for Sagen; men alt som Arbejdet skred frem og Planen udvidedes, vaktes ogsaa dennes Interesse. 1645 synes han at have udnævnt Mejer til Hofmathematiker og fritaget ham for Skat, og de Pengegaver, han tilstillede ham for udført Arbejde eller tilegnede Kaart, bleve om ikke rundelige, saa dog ret anstændige, og des-

[1]) „Man musz anerkennen — siger F. Geerz — dasz seine Karten während eines Zeitraums von etwa 150 Jahren fast als die einzige Basis aller spätern Karten gedient haben. Alle Karten nämlich, welche nach 1652 von Joh. Janssonius, Nicol. Visscher, Danckerts, F. de Witt, P. Schenck, G. Valk, Homann, Ottens, Homann d. J., P. Schenck d. J., Seutter, Lotter, Homann's Erben, Pontoppidan (Fester) und Güssefeld bis zum Jahre 1807 über Schleswig und bis zum Jahre 1797 über Holstein erschienen sind, gründen sich auf die Meyerschen Karten.“ F. Geerz anf. St. S. 40—41.

uden maa han i Lighed med Kongen have støttet ham paa anden Maade. Foreløbig fandt Mejer dog sin bedste Støtte hos Kong Christian den fjerde. Gjennem Livlægen Fabricius havde denne lovet ham en passende Erstatning for hans Arbejde og forsikret ham om, at de nødvendige Udgifter „efter hans rigtige Regning“ skulde blive dækkede, og det har derfor vistnok lige fra Begyndelsen af været Kongens Hensigt at give ham et Gratiale for Kaartene, alt som de indkom, og samtidig lade de kaartlagte Amter afholde de nødvendige Udgifter til Rejser, Medhjælp og Fortæring. Af Mejers Breve og Ansøgninger fremgaar det, at han gjentagne Gange har modtaget 200 Rdlr. af Chr. IV som Betaling for indleverede Kaart, saaledes f. Ex. 1643 i Glückstadt, 1644 i Listerdyb og 1645 i Flensborg, den sidste Gang dog kun 100 Rdl. med Løfte om mere i Fremtiden[1]); men desuden udnævntes han den 27de Jan. 1647 til kgl. Mathematiker med en aarlig Løn af 300 Rdlr.[2]). Denne Løn nød han altsaa de to sidste Aar, han arbejdede paa Hertugdømmernes Kartografi, og efter Datidens Forhold var den sikkerlig meget anstændig, naar det erindres, at en Kaptein i Flaaden f. Ex. lønnedes med 100 Rdlr. og to Hofklædninger aarlig; men desuden maa det fremhæves, at disse Penge udgjorde hans virkelige Løn, og ikke, saaledes som F. Geerz[3]) formener, tillige hans Driftskapital. Hans Rejseudgifter, hans Befordring og Kost saa vel som hans Medhjælp førtes de kongelige eller hertugelige Amter til Udgift lige fra 1642. Vi have endnu Regnskabsopgjørelsen indtil 1647 samt flere enkelte Regninger og se

[1]) Mejers Supplic. i Gemeinsch. Archiv. 24 f. 1.
[2]) Sjæll. Register. 1647. S. 590.
[3]) F. Geerz anf. St. S. 35.

deraf, at han ikke har kunnet overnatte i en Kro eller spise et Maaltid Mad uden at føre Udgifterne til Regnskab for det Amt, han var i Færd med at kaartlægge. Efter Mejers egne Opgivelser beløb disse Udgifter sig til en samlet Sum af 3500 Rdlr.[1]). I Begyndelsen, navnlig før den Torstensonske Fejde, da Hertugdømmernes Pengevæsen endnu ikke var slet, betaltes en Del paa Stedet, men senere vare Amterne som oftest ikke i Stand til at betale ham; de forskaffede ham kun fri Vogn og Vejviser, Resten maatte han selv se at bringe til Veje, og han kom derved til at arbejde under Trykket af en stadig voxende Gjæld. I Begyndelsen af 1647 beløb Restancerne sig til ikke mindre end 1850 Rdlr. 1 ℔ 3½ ß, og han androg derfor hos Kongen (og Hertugen) om, at der maatte udbetales ham 12 ß lybsk af hver Plov i begge Landsdelene, for at hans Gjæld kunde blive dækket[2]).

Kongen gik ind paa Mejers Forlangende og maa endnu i Aaret 1647 have udstedt de nødvendige Befalinger til, at denne Plovskat kunde opkræves; thi af en kgl. Skrivelse til Statholderen Prins Frederik (d. tredje), dateret den 28de Jan. 1648, ses det, at Mejer allerede den Gang havde forsøgt at faa sine Penge inddrevne, men

---

[1]) Luxdorfs Exempl. Fortalen. „Diese Zehen Jahrige Reiszcosten beläuffen über 3500 Rthlr., lauth meines Richtigen protocolles.“ Heri maa han altsaa ogsaa have medtaget sine tidligere Rejser.

[2]) „Wann i. königl. mtt. gnedigst bewilligen wolten, von dero embtern, stätten vnd landen in den furstenthumben Schleswig vnd Holstein mir von jedem pflugh 12 ß zu bezahlen, so wurde dieser rest der angewandten vnkostungen bezahlt.“ Gemeinsch. Archiv. 24 f. 1. Trykt i Danske Mag. IV. 5. B. S. 81. — En lignende Ansøgning maa han have indgivet til Hertugen, men den kjendes ikke, og i det hele savnes her en Del Oplysninger om den hertugelige Andel, som det end ikke i Statsarkivet i Slesvig har været mig muligt at finde.

uden videre Held. Han klager derfor til Kongen over, „dasz Ihnen an Theils örther zwar etwas, an theilsz aber gar nichts darauf bisz dato erfolget“, og for at hjælpe ham, vil Kongen derfor, i Lighed med Hertugen paa Gottorp, udstede et General-Mandat for ham for de kgl. Amter og Byer, og han paalægger Prins Frederik at udstede et lignende for sine egne Besiddelser (Svabsted, Hanerow etc.) og i Fællesregeringens Navn for Prælatgodserne (Domkapitlet, de slesvigske Klostre etc.), samt, hvis Hertugerne af den yngre Linje i Sønderborg, Nørborg, Lyksborg og Rethwisch skulde gjøre Vanskeligheder, da at staa Mejer bi „mit beweglichen schreiben“ [1]). Kongens Mandat kjendes ikke, men den 29de Febr. 1648 udfærdigede Prins Frederik de nødvendige Befalinger baade til sine egne Amtsskrivere og til Prælaterne [2]), og disse Mandater haves endnu.

Det var en meget betydelig Sum, der paa denne Maade stilledes Mejer i Udsigt. Ratjen [3]) har regnet ud, at hele Plovskatten (uden Prælat- og Riddergodser) vilde beløbe sig til 5500 Mark, og han føjer til, at Mejer vel kunde være tilfreds med „denne Belønning og den udviste Naade“. Men dette turde dog være meget tvivlsomt; thi modtog han ikke mere end disse 5500 Mark, vilde han kun faa sit Udlæg op til Aaret 1647 dækket,

---

[1]) Denne og alle i det følgende citerede Skrivelser findes i Gemeinsch. Archiv. 24 f. 1. Mærkværdig nok siger Kong Christian den 28. Jan. 1648, at Mejer nu er færdig med Hertugdømmernes Kartering.

[2]) Originalen i Statsarkivet i Slesvig. Concepten i Geheimearkivet.

[3]) H. Ratjen: Johan Meier und C. Danckwerth. I: Scenen und Geschichten aus Schleswig-Holstein von Karl Biernatzki. Altona 1850. S. 70. Danckwerth angiver Hertugdømmernes Plovtal til 18000 efter den nye Matrikel 1652.

og alle de senere paaløbne Restancer fra hele Østholsten og Haderslev Østeramt vilde da vedvarende tynge paa ham som Gjæld. I en anden Henseende er Ratjens Opfattelse desuden helt urigtig; thi det var ikke nogen Belønning, Mejer krævede; det var simpelthen Betalingen af en Gjæld, Kongen og Hertugen stod i til ham, og som han søgte likvideret paa denne Maade, og saaledes opfattes ogsaa Sagen hele Tiden af Kongen og Cancelliet under den vidtløftige Korrespondance, der udspandt sig om Sagen. Men selve H. Ratjens Talstørrelser ere vist heller ikke til at stole paa, thi endog efter den nye Matrikel 1652, der stærkt formindskede Hertugdømmernes Plovtal, maatte Mejer alene af de kgl. Stæder og Amter have faaet langt over 4000 ℛ, og i April 1649 krævede han af disse som Rest 768 Rdlr. 10 ß; men i denne Beregning er hverken Haderslev eller Steinburg Amt — henholdsvis med 1663½ og 480 Plove — medtagne, og af den kgl. og den hertugelige Andel tilsammen, altsaa uden Prælat- og Riddergodser, har Mejer sikkert krævet mere end det dobbelte af den Sum, Ratjen nævner. Og han har faaet den største Del af disse Penge udbetalt. For den holsten-gottorpske Del haves ingen Regnskaber[1]), men i et Circulair-Reskript fra den kgl. Regering i Glückstadt, dat. 21de April 1649, hedder det, at Mejer allerede er kommen til sine Penge i den gottorpske Del af Hertugdømmerne, og dette maa vel staa til troende. I den kgl. Andel gik det derimod langt fra saa glat. De Mandater, som Kongen og Statholderen udstedte i Begyndelsen

[1]) Blandt Haandskrifterne i Kiels Universitets Bibliothek findes en Kvittering „von dem Mathematicus J. M. wegen Kosten und Zehrung über Beschreibung der Hochf. Aemter" etc., dat. Husum den $^{27}/_{11}$ 1647, for 8 Rthlr. 16 ß fra Byen Oldenborg.

af 1648, havde paa flere Steder kun liden Virkning, og den nye Statholder, Grev Chr. Rantzau, forlangte derfor. „dasz sothane *restirende* Gebühr Jhn Johanni Meyern bey Vermeydungk der würcklichen *Execution* in Zeit acht Wochen ohnfehlbar abgetragen vndt entrichtet werden sollen“ [1]).

Dog heller ikke denne Foranstaltning synes at have frugtet synderligt; thi i Midten af 1650 indkommer Mejer med en ny Ansøgning til Kongen, hvori han minder denne om, at han nylig har tilstillet ham et General-Land- og Søkaart over Danmark, der skal blive efterfulgt af de mest korrekte Specialkaart, — samt beklager sig over, at han ved sin Gjæld stadig forsinkes og opholdes i Arbejdet med Jyllands Kaartlægning [2]), og han ansøger derfor Kongen om et strængere Mandat for at kunne opkræve sit Tilgodehavende, der paa dette Tidspunkt beløb sig til c. 629 Rdlr. Kongen efterkom denne Opfordring. Den 26de Juli 1650 paalægger han Raaderne i Glückstadt at udfærdige et *Generale arctius mandatum*, og, med Undtagelse af nogle Smaasummer for Christianspris, Glückstadt og Plöen, finder han det billigt. at Mejer forhjælpes til sit Tilgodehavende. Omtrent samtidig sender Mejer en meget vidtløftig Skrivelse til Raaderne, hvori han først gjør Undskyldning for, at han — paa Grund af den geografiske Beskrivelse (Landesbeschreibung, der her nævnes for første Gang) og sine jyske Kaart — ikke personlig kan gjøre Raaderne sin

[1]) Skrivelse af 19/4 1649 til Secret. Gregorius Kröger. Mandat af 21/4 1649.

[2]) „Den Gott weisz ich solche geldern an andern schuldig wiederümb zu bezahlen, die mir, zur Reiszkosten in den Herzugthumbern Schleswieg vnd Holstein auffgegangen, verstrecket haben.“

Opvartning, men sender en Befuldmægtiget (studiosus), og beder dem dernæst om, at de ville medgive denne et aabent og skarpere *Mandatum poenale*, for at han paa ethvert Sted kan komme til sit Tilgodehavende og de foraarsagede Omkostninger. Dette Mandat udstedtes den 19de August, det ledsagedes af en Specifikation over alle Restancerne, der med et rundt Tal beløb sig til 570 Rdl., og det paabyder vedkommende Myndigheder, Amtmænd og Borgmestre, at opkræve de nævnte Summer under Exekutionstvang. Hvor meget eller hvor lidt Mejer har faaet af denne Rest, er det umuligt at sige, thi hermed standser det Materiale, vi have benyttet. Det er dog meget sandsynligt, at den Modstand. hans Krav hidtil havde mødt hos Prælaterne[1]) og kort efter ogsaa mødte hos Ridderskabet, heller ikke er bleven uden Indflydelse paa Magistraterne og har gjort dem mere dristige til at træde op imod Kongens Fordring, der ikke var godkjendt ved nogen Landdagsact. I denne Henseende er en Ansøgning til Kongen fra Borgmester og Raad i Flensborg (dat. 23/9 1650) i højeste Grad karakteristisk. Raadet kan ikke se, at Mejers Arbejde kommer Byen Flensborg til Gode — hedder det —; i Forvejen havdes Overflod af Planer og Descriptioner over Staden, og selv om Mejers skulde være mere indholdsrig end dens Forgængere, kunde han jo lade den trykke og sælge og saaledes gjøre sig betalt. Men desuden er det os ikke bekjendt, „dasz von der Gemeinen Ritter vnd Landschafft darzu eine gewisze

[1]) Den 22/2 1648 skriver Mejer til Kong Chr. IV om Prælaterne: „Nun habe ich schwar verschiedentlich geziemende Ansuchung vnd Anförderung bey denselben gethan, hab aber den geringsten heller so wenig von dem Einen Alsz andern erlang können". Staats-Archiv. Slesvig.

collecte gewilliget, dahero wir vermuten, dasz der *Impetrante* solch Wercks nicht uff geheisz der hohen Obrigkeit, viel weniger der Gemeinen Ritter vnd Landschafft, besondern proprio motu wird verfertiget haben, vnd also desto minder befüget, dieszelbige arbeit von dero Vnderthanen zu fordern; Wir unsz auch von der Ritter vnd gemeinen Landschafft nicht trennen, viel weniger ihnen zum præjuditz etwas thun konnen. Wan dan gnädigster König vnd Herr dieses ein newer *modus acquirendi* ..., so gelanget an E. K. M. vnser gantz vnterthenigstes suchen vnd Bitten dieselbe geruhen allergnädigst, dem Impetranten mit seinem suchen .... abzuweiszen vnd dahin anzuweiszen, dasz er ihm seine arbeyt von denen, die sich derselben bedienen vnd gebrauchen, bezahlen lasze, vnd unsz mit seiner forderung nicht mehr behellige". En saa drøj Tilbagevisning vilde den flensborgske Magistrat næppe have tilladt sig, hvis den ikke havde været bekjendt med den Stemning imod Mejers Pengekrav, der herskede blandt Prælater og Riddere, og som paa Landdagen i Slesvig 1651 fik et meget bestemt Udtryk. Her androg nemlig Kongen og Hertugen i Forening om, at ogsaa Prælater og Riddere vilde tilstaa Mejer 12 ß lybsk af hver Plov for hans kartografiske Arbejder, men dette afslog disse med den Motivering, at han vel kunde være tilfreds med den alt beviste Naade[1]).

---

[1]) Staatsarchiv Schleswig. Acta A. XVII. Nr. 279. Landtagsacten fol. 224. Aus der Kgl. u. Fürstl. Proposition d. d. Schleswig $^{27}/_{9}$ 1651. „Demnach imgleichen und zum 5. uf Jhr. Königl. Mayt. u. Fürstl. Durchlaucht allergnädigst und gnädigste Verordnung Joh. Meyern wegen seiner gehabten Bemühung über Verfertigung dieser Fürstenthümer Landkarte aus den Aemtern und Städten von jeder Hufe 12 ß lübisch zugewendet und er dann selbiges auch im negsverwichenen Landgericht gegen die

VII. Mejers Generalkaart over Danmark 1650.

Mejers Kaart over Danmark 1650 kunde synes opstaaet paa en endnu mere hurtig og uforklarlig Maade end Kaartene over Hertugdømmerne, thi allerede i den første Halvdel af 1650, altsaa efter næppe 2 Aars Arbejde, afleverer han til Kong Frederik d. tredje dette General-Sø- og Landkaart, der er et for sin Tid ganske usædvanlig godt Arbejde og ligger til Grund for de bedste Kaart over vort Land lige til henimod Slutningen af forrige Aarhundrede. — Som alt bemærket havde Kong Christian d. fjerde d. 27de Jan. 1647 udnævnt ham til kgl. Mathematiker, for at han i 6 Aar skulde udfærdige et General- og flere Specialkaart over Landet samt hvert Halvaar indlevere et Specialkaart (en Forsigtigheds-Fordring, der formodentlig er fremkaldt ved Prof. J. Laurembergs Efterladenhed), og „daa Haffer wi Hannem for slig Hansz umage bewilget Aarligen at maa aff de penge

---

Prälaten gesucht und damit uf jetzige landtägliche Convocation remittiret, gestalten er dieselbe Recompens seines gemeinnützigen Laboris und Arbeits halben nicht allein von Jhnen den Prälaten, sondern auch von der Ritterschaft erwartet, hierum ersuchen Jhr K. M. u. F. d. allergnädigst und gnädigst die gehorsame Prälaten und die von der Noblesse, sich auch zu abrichtung selbiger 12 ß von jedem Pfluge und solche in einem gewissen Termino beim Landgerichts Notario einzubringen in allerunterthän. Willfährigkeit einzufinden nicht wollen difficultiren."

Fol. 229. Der Stände Resolution d. d. Schleswig $^{29}/_{9}$ 1651. „Wie denn auch 5. herrn Prälaten u. Ritterschaft Sie diesfalls anderen vielfältigen Contributionen und Ausgaben halber wegen Joh. M. Foderung allergn. u. gn. zu übersehen unterthänigstes Fleises bitten, zumahlen derselbe der verfertigten Landkarten halber ihrer allerunterth. Meinung nach ohne das mit der albereits empfangenen Gnade woll könnte zufrieden sein." — Meddelt af Dr. A. Hille.

som til *militien* er *deputerit*, *contenteris* och fornøyesz aff osz Elskelige Knud Wldfeld til Swenstrup 300 Rdlr. Huilcken Hansz Aarlige pension och besollning fra dette wort breffisz Dato skal begynde och angaa, och siden Aarligen, indtil samme Kort bliffer effter Hansz tilsaun fuldfertiget, *continueris*" [1]); og den 23de Jan. 1648 skriver Kongen til Kommissærerne i Jylland [2]), at da Johannes Mejer nu strax er til Sinds til vort Land Nørrejylland sig at begive og paa dets Beskrivelse en Begyndelse at gjøre, saa paalægges det dem at skaffe ham et Aars Løn enten af Landkisten eller af andre Midler. Men allerede tidligere havde Mejer gjort Forarbejder til Kongerigets Kaartlægning. Saaledes havde han i Aaret 1643 ladet maale Belterne, i 1647, formodentlig under Opholdet i Kjøbenhavn kort efter Nyaar, havde han foretaget en Recognoscering af hele Nordsjællands, ja, maaske af hele Øens Kystlinje [3]), og hans Arbejde omkring Ribe og Varde 1643 kom ham ligeledes atter til Gode, men alligevel maa det synes en Overdrivelse, naar han selv siger, at han i Kong Christian den fjerdes Tid har „bereyst og chorographisk beskrevet en stor Del af Nørrejylland" [4]); thi der bliver da ingen Tid til hans Kaartlægning af Øst- og Mellemholsten, og han kommer i Strid med sine egne Udtalelser paa andre Steder. Derimod har han i Aaret 1649 været stærkt optaget af Jyllands (men mærkelig nok ikke af de andre Landsdeles) Kartografi, og da Kongen trænger ind paa ham, færdiggjør

---

[1]) Sjæll. Register. 1647. S. 590.
[2]) Jyske Tegnelser. $^{28}/_{1}$ 1648. Suhms Nye Saml. II. 3 og 4 H. S. 132—133.
[3]) Gl. Kgl. Saml. Fol. Nr. 713.
[4]) Sjæll. Tegnelser. 1672. S. 251.

Prof. M. Jordans Kaart over Sjælland. 1585. (1/1.)
(G. Braun: Theatrum urbium. IV. Coloniæ. 1588.)

Jansz Janssonius: Kaart over Sjælland. 1649. (Mindste Udgave. 1/1.)
(Den før-mejerske Type.)

han før d. 13de Aug. 1650[1]) sit ovennævnte Generalkaart over Danmarks Rige[2]). Som det ses af Titelen, gjør dette Kaart dog ikke Fordring paa Fuldstændighed. Det er udarbejdet før Specialkaartene, før Forfatteren har faaet Tid til at berejse Kongeriget til Lands og beskrive det geometrisk, ja, det synes antydet, at hans Virksomhed indtil dette Tidspunkt væsentlig har været en kartografisk Kystrecognoscering, og det er sikkert aldeles uhistorisk, naar en Nutidsforfatter paastaar, at Mejer allerede 1650 havde været rundt i hele Kongeriget, Himmerland og Bornholm undtagen[3]). — Men hvorfra har han da sin Topografi og sit fortrinlige Kjendskab til Landet? Hvis det i Midten af det 17de Aarhundrede havde staaet saa slet med dansk Kartografi, som F. Geerz og enkelte danske Forfattere fortælle os, vilde Fremkomsten af et saadant Arbejde have været ligefrem umulig; thi et træffende Billede af et stærkt indskaaret Lands Kystomrids og af et stærkt bebygget Lands Topografi hører ikke til de Ting, der springe fuldbaarne frem af en enkelt, nok saa talentfuld Mands Hjærne, og

[1]) Den $^{13}/_{8}$ 1650 skriver han nemlig: „vnd Abermall Auff J. Königl. Maytt. gnedigsten begehren, eine General Land- vnd Seecarte vom Königreich Dennemarcken, soviell ich daruon fertig, einliebern müszen“. Gemeinsch. Archiv. 24 f. 1.

[2]) Newe Landt und Seecarte von dem konigreiche Dennemarcken, Beiden Hertzogthumbern Schleswieg und Holstein, welche Auff J. konigl. Maytt. Gnedigsten Befehlig furs erste Aussgefertiget worden, und wan durch die hulffe Gottes das gantze konigreich zu lande perlustriret und Geometrice beschrieben, Sollen die correctiste General- mit den darzu gehörigen Special Tabulen Richtig erfolgen, und dero konigl. Maytt. Alleruntherthenigst auch Eingeliebert werden. Joh. Mejer. Anno Chr. 1650. — Det kgl. Bibliothek. Et større, lithograferet Udsnit af dette Kaart ledsager denne Afhandling.

[3]) E. Erslev: Jylland. S. 169.

selve Fortrinligheden af Mejers Kaart maa derfor vække den mest levende Tvivl om Rigtigheden af den Fremstilling, der hidtil har været den raadende i dansk Kaarthistorie. F. Geerz og efter ham E. Erslev inddele denne Historie i 4 Perioder, og for hver anføre de en Kaarttype, der behersker Perioden, nemlig den Jordanske til 1651, den Mejerske til 1779, den Buggeske til 1841 og endelig Generalstabstypen efter dette Aarstal. Den Mejerske Kartografi skulde altsaa — efter disse Forfatteres Mening — hovedsagelig have udviklet sig paa det af Prof. Marcus Jordan tilvejebragte Grundlag; men Skaberen af denne Opfattelse, Slesvigholsteneren F. Geerz, der skrev for en Menneskealder siden, der ikke kjendte vore Samlinger og væsentlig kun interesserede sig for Hertugdømmernes Kartografi, har trods sin store Grundighed og næsten penible Nøjagtighed forbigaaet adskilligt af stor Betydning, og det er — i hvert Fald for Kongerigets Vedkommende — urigtigt at gjenoptage hans Periodeinddeling. Paa dette Punkt interessere vi os kun for Danmarks Kartografi op til Joh. Mejer, men selv for dette fattige Tidsrum kan der paavises en ny, hidtil upaaagtet Type, grundlagt paa selvstændige og meget omfattende Undersøgelser: en Række Kaartblade, der have spillet en overordentlig Rolle i det 17de Aarhundredes Kaartsamlinger og Kosmografier og havt en ikke ringere Indflydelse paa vort Fædrelands Kaartlægning ved J. Mejer. Disse Kaart findes bedst hos Dr. Joan Blaeu. I hans prægtige Værk: Atlas Major sive Cosmographia Blaviana, 1662, handler første Bind udelukkende om Norden og indeholder blandt andet L. Scavenius' Specialkaart over visse Dele af Norge, Joh. Mejers Kaart over Hertugdømmerne, W. J. Blaeu's Hveen, Tyge Brahes

Instrumenter i pragtfulde Tegninger, samt en Del Kaart over Kongeriget Danmark, der fortjene den største Opmærksomhed. Generalkaartet over Landet er den slette Jordanske Type; men derefter følger et Generalkaart over Jylland med Mejers Sønderjylland, 2 Specialblade over Ribe—Aarhus og Viborg—Aalborg Stifter, et tilsvarende over Lolland—Falster—Møen og endelig et over Sjælland[1]), og alle disse Kaart udmærke sig ikke alene ved deres meget ordentlige Kystomrids, men ogsaa og navnlig ved Fuldstændigheden af deres Topografi. De have tildels Herredsinddelingen, de allerfleste Kirkebyer, Herregaarde, Skove, Aaløb, ja, endogsaa Smaaøerne (f. Ex. i Ringkjøbingfjord og Limfjorden) fremtræde i en Skikkelse, der stærkt nærmer sig Virkeligheden. I Sammenligning med Jordan er alt nyt, fortrinligt, ja, ligefrem mesterligt! Disse Kaart ere dansk Arbejde; thi ikke alene fremtræde Stednavnenes Orthografi i nøje Overensstemmelse med den gængse Skrivemaade herhjemme i Midten af det 17de Aarhundrede (Kiøbenhafven, Veile, Ribe, Fienissløff), men endogsaa de enkelte Kaart-Paaskrifter, der findes, ere affattede i det danske Sprog (Vildmosen betegnes som „Kier- och Engmarck,“ i Filsø staar: „en liden Holm i Søen“, „Blus Skauen“ o. s. v); desuden ere de forfattede før 1649, thi i dette Aar har Jans Janssonius allerede Bladet Sjælland[2]), og da J. Mejer udarbejdede sit Generalkaart (1648—50), maa han, som vi senere skulle se, have været i Besiddelse af hele Værket. Dette maa altsaa være udført af en dansk

[1]) I J. Blaeu's Grand Atlas, 1663, findes de samme Kaart, men her meddeles desuden et Kaart over Skaane, der øjensynlig stammer fra samme Kilde.

[2]) J. Janssonius: Novus Atlas. Amsterdam 1649. Kaartet findes derimod ikke i noget af dennes tidligere Værker.

Kartograf i Slutningen af Kong Christian den fjerdes Regeringstid, og da Forfatteren paa én Gang har været en dygtig Kaarttegner og en nøje Kjender af hele Landet[1]), føres Tanken af sig selv hen paa Professor Johannes Lauremberg som den eneste, der i dette Tidsrum. systematisk havde givet sig af med Landets Kaartlægning.

Lauremberg indkaldtes 1623 fra Rostock, hvor han var Universitetslærer, og udnævntes til Professor i Mathematik og Ingeniørvidenskab ved Sorø Akademi. Allerede i Rostock havde han udarbejdet et Kaart over Mecklenborg, der findes trykt i flere af Datidens Kaartsamlinger (f. Ex. hos Blaeu 1662), og endnu før han kom her til Landet, havde han opfordret den lærde Holger Rosenkrands til at virke for Landets Kaartlægning[2]). Det var derfor ganske naturligt, at Kong Christian den fjerde i Begyndelsen af 1631 henvendte sig til ham for at faa et saadant Arbejde udført. I en kgl. Skrivelse af 5te Febr. 1631 hedder det, at Prof. Lauremberg har paataget sig med mathematisk Kunst at udføre en Landtavle over vort Kongerige Danmark, og Kongen bevilger ham derfor, saalænge han rejser, aarlig 200 Rdl. samt 2 Vogne med Forspand, imod at han skal begive sig paa Rejse, saasnart det bliver Foraar, ihærdig fortsætte Arbejdet, til Vinter og Vejr standser ham, samt selv sørge for sit, sin Tjeners og Forspandets Underhold. Desuden lover Kongen ham, „wen solche Landtafel

[1]) Ingen af de hollandske Kosmografer have, saavidt jeg har kunnet opdage, noget Kaart over Fyen af den nærværende Type, men da Mejer før 1650 ikke havde kaartlagt denne Ø og alligevel har et ordentlig Kaart af den, hidrører dette sikkerlig fra denne Kilde.

[2]) Kirkehist. Saml. 3. Række. 6. B. S. 55.

gantzlich absolvirt, zur recompense 500 Rthlr.“ [1]). I en Række af Aar har Lauremberg været optaget af dette Arbejde, og 1638 synes han at have havt en Del af Kaartene færdige; thi Kongen giver da Besked om, hvorledes han vil have disse Kaart stukne (vngefer en halffanden hundrede taffler eller mere), og i Juni 1639 skriver han til Corfits Ulfeld: „Wider, at efftersom osz elschl: Doktor Lauremberg effter woris naad: befalling adskillige land carter offuer wort rige Danmarck och desz vnderliggendis øer ind till Egderen haffuer forferdigett, da bede wi eder och naad: wille, att j aff samme carte nogle aff den størrelsze, som hand sielff angiffver, ved woris kobbersticher Johan von de Felde strax lader stiche och hannom derfore lader betale.“ Alligevel er saadant næppe sket. Lauremberg maa have formaaet at holde Stikningen hen, thi vi kjende ikke noget større Laurembergsk Kaart, der er stukket her i Landet, og i Marts 1645 skriver Kongen til Akademiets Hovmester, Hr. Henrik Ramel, at da Lauremberg, trods den store „Andeel“, han har oppebaaret for at forfærdige „gode og accurate Landtavler over vort Rige Danmark og dets Insuler“, ikke endnu har udført dette Hverv, saa paalægges det Hovmesteren at affordre ham en Erklæring desangaaende, „och hannem siden alworligen tilholde, at hand det endnu straxen gjører, eller wi foraarsagis at bruge der andre middel till, effterdi hand dog en tiid lang saa mange [Penge] derfor haffuer opbaaret“. Dermed standser enhver Efterretning om dette Foretagende;

[1]) Tysk Cancelliregistrant. 1631. Denne Skrivelse findes ikke hos L. Daae: Humanisten og Satirikeren Johan Lauremberg. Christiania 1884., men hvad de øvrige Enkeltheder angaar, henviser jeg ellers til denne Bog.

men da Lauremberg var en usædvanlig flittig Mand og bevislig har omfattet Landets Kartering med Interesse, kan det ikke antages, at han slet ikke skulde have udrettet noget i de mange Aar, ja, jeg mener endogsaa, at det kan, om ikke bevises, saa dog gjøres meget sandsynligt, at de ovennævnte danske Kaart hos Joan Blaeu og Janssonius ere grundlagte paa Laurembergs Arbejde [1]). Hos selve de hollandske Kaartudgivere kunne vi ikke vente at finde Oplysninger, thi de havde begge den højst uheldige Manér sjælden eller aldrig at meddele Forfatternavne eller Aarstal paa deres Kaart, en stor Del af de enkelte Blade er desuden udkommen først som Særtryk, og i den haardnakkede Concurrence, der herskede mellem disse Firmaer, og som endogsaa udartede til literært Rov og Ran, bleve Aarstal, Forfattermærker og andre Kjendetegn forfalskede [2]), men hertil kommer endnu,

[1]) I N. Kgl. S. Fol. 409 d. findes to store tegnede Kaart over Jylland, der stemme med Blaeu's Kaart. De ere uden Forfatternavn, men synes at være langt yngre Arbejde og hidrøre formodentlig fra Langebeck.

[2]) „Valsche titels, vervalschte jaartallen, afgekrabde en door nieuwe vervangen opschriften op de koperen platen zouden meningen strik spannen voor den onderzoeker.“ P. J. H. Baudet: Leven en Wercken van Willem Jansz. Blaeu. Utrecht 1871. med en noget senere trykt „Naschrift“ S. 101. Paa 103 Kaart i W. J. Blaeu's Appendix Theatri Ortelii et Atlantis Mercatoris. 1631. findes kun 7 Aarstal og 27 med Forfattermærker. Forledet af ældre, slette Kilder har Prof. E. Erslev i sin Oversigt over de hollandske Kartografer i Værket Jylland, Mindre Meddelelser Nr. 21 (Geogr. Tidsskr. 1886. S. 72) sammenblandet Joan Blaeu med Jans Janssonius af Arnheim, der fortsatte Jodocus Hondius' og H. Hondius' Officin (han var den sidstes Svigersøn). I stadig Kamp med disse levede Willem Jansz. Blaeu og hans Søn Dr. Joan Blaeu. Begge Firmaerne førte den mest levende Kamp med hinanden og eftertrykte hensynsløst hinandens Kaart. Det gjør derfor et ret pudsigt Indtryk hos E. Erslev, der lader sig narre af de latiniserede Navne, at

at vore Bibliotheker hverken eje det nødvendige Materiale eller have deres Kaartsamlinger saaledes ordnede, at en virkelig Undersøgelse af alle disse Forhold kan anstilles.

Det første herhenhørende Kaart er som sagt trykt hos Jans Janssonius 1649, medens det derimod ikke findes i hans Kaartsamling fra 1639 eller (saavidt jeg har formaaet at undersøge) i hans mellemliggende Atlasser[1]). Det er et Kaart over Sjælland, der er tilegnet Landsdommeren Jørgen Seefeldt paa Ringstedkloster, og Dedicationen tør maaske betragtes som en Tak for, at Seefeldt har forskaffet ham det haandtegnede Stof. Men da Lauremberg stod i venskabelig Forbindelse med denne store Bogelsker og jævnlig benyttede hans Bibliothek[2]), synes herved at kunne paavises en Forbindelse mellem den danske Kaarttegner og den hollandske Udgiver. Men denne Formodning faar forøget Vægt af det følgende. Vi have nemlig en ringe Levning af den Laurembergske Kartografi opbevaret her i Landet, og denne stemmer overalt, hvor der kan anstilles Sammenligninger, til Punkt og Prikke med det hollandske Kaart. Det er

---

træffe paa følgende Bemærkning: Efter Faderens Død kaldte Johannes (ↄ: Dr. Joan Blaeu) sig nu, kuriøst nok, alene Johannes Janssonius og udgav i Løbet af faa Aar en Mængde Atlasser . . . Virksomheden i „Officina Janssoniana“ overgik langt den i „Officina Blaviana“. Dette er den pure Forvirring, og allerede i 1751 har Hauber paavist den rette Sammenhæng, ligesom ogsaa F. Geerz har det rette. Se forøvrigt Baudet anf. St. S. 77—109.

[1]) Hos Blaeu synes det ikke at forekomme før 1662, og det er der tilegnet den danske Gesandt i Holland P. Charisius. Derimod findes det hos Fred. de Witt 1659, der ellers følger Jordan.

[2]) Se Werlauffs Afhandling om Seefeldts Bibliothek i N. Hist. Tidsskr. 6. B. S. 226.

et lille antiqvarisk Kaart over Fjenneslev-Egnen hos Worm[1]), der udtrykkelig nævner Lauremberg som Forfatteren og roser ham meget som Kartograf. Det indeholder kun de fire Sogne Fienisløff, Bringstrup, Sigersted og Alsted, og Overensstemmelserne bestaa i følgende. De fire Navne ere stavede fuldstændig ens, hvilket især turde være paafaldende for det førstes Vedkommende, de fire Byer ere i Forhold til hinanden aflagte nøjagtig ens og nøjagtig lige fejlfuldt paa begge Kaartene, Susaa, Ringstedaa og Vandløbet mellem Fjennesløv og Alsted have nøjagtig samme Retning, — og Kaartet hos Worm synes derfor ikke at være andet end et noget forstørret Udsnit af det senere hollandske Kaart, kun at det tillige indeholder nogle antiqvariske Enkeltheder, der knytte sig til Sagnet om Hagbarth og Signe. — Men hertil kommer endnu et tredje. I Krigsaarene fra 1658 til 1660 udarbejdede den berømte svenske Ingeniør Erik Dahlberg et interessant og for sin Tid fortrinligt Danmarkskaart. Dette er selvfølgelig ikke i nogen høj Grad baseret paa egne Undersøgelser. For Hertugdømmernes Vedkommende har han, dog meget frit, benyttet Johannes Mejer, og for Danmark et Kaartstof, der i Hovedsagen stemmer overens med de her omhandlede Arbejder, og som dengang, Sjælland undtagen, ikke forelaa trykte. Da Korfits Ulfeld og svenske Officerer imidlertid allerede 1658 satte sig i Besiddelse af Jørgen Seefeldts Bibliothek, hvor, efter vor tidligere Formodning, Laurembergs Kaart eller Kopier af dem forefandtes, saa kan det derigjennem forklares, hvorledes Dahlberg er kommen

---

[1]) O. Worm: Monumenta danica. 1643. S. 139. — Historisk Tidsskrift. 5. R. 5. B. S. 645.

til sine Kilder, og vor fremsatte Hypothese vinder derved i Sandsynlighed[1]).

Det er disse før-mejerske eller (hvis denne Betegnelse er tilladelig efter det ovenanførte) disse Laurembergske Kaart i Forbindelse med den Dahlbergske Version, der danne Grundlaget for de fremmede Kartografers Fremstilling af Danmark lige indtil Pontoppidan. Ganske vist siger Prof. E. Erslev[2]), at „i Aaret 1662 er den mejerske Type gjennemgaaende optaget (hos de hollandske Kartografer), men paa mange Punkter er Kopien ikke nær saa god som Originalen". Men dette er en Misforstaaelse. I disse Kaart hos Blaeu, Janssonius, de Witt, Schenck, Homann, De l'Isle, Lotter, Seutter etc. etc., der væsentlig ere Optryk efter hinanden, findes, for Kongerigets Vedkommende, ikke en Linje af Mejer. Hans Kaart ere forblevne upaaagtet hængende som en Pryd for Borgestuen

[1]) Regnum Daniæ cum Insulis et conterminis Terris, correctius quam antehäc delineatum et editum: simul comprehendens Itinera & mansiones R^{ae} M^{tis} Sueciæ . . . ad annum 1660. Per Erricum J. Dahlberg. Kaartet findes optaget i S. Puffendorffs De rebus à Carolo Gustavo gestis. I. S. 232. Om Dahlbergs kartografiske Virksomhed i Danmark findes interessante Oplysninger i: Greve Erik Dahlbergs egenhändigt författede Dag-Bok. Stockholm 1823. Om Fyen S. 161, om Isefjordsegnen S. 173 o. fl. a. St. Se ogsaa H. O. Scheel: Almindelig Udkast af Krigens Skueplads. Fortalen. „Dahlberg kunde altsaa give en temmelig god Topographie over det hele i de fortræffelige Planer til Puffendorfs Levnetsbeskrivelse over Carl Gustav." — Dahlbergs storartede Tegninger vare allerede færdige et Par Aar efter Krigen og skulde d. 5. Juni 1663 indbringes i Cancelliet (se Dagbogen S. 190), og i Aaret 1667 rejste han over Hamborg, Holland, Breda og Antwerpen til Paris for der at engagere Kobberstikkere til Værket. Paa denne Rejse havde han „Afritsningerne" med sig.

[2]) E. Erslev: Jylland. S. 171.

paa Kjøbenhavns Slot [1]), medens Udlandets Kartografer ihærdig ere gaaede „til Bords“ hos hans Forgænger, hos Lauremberg; og de Ting, som Prof. Erslev tillægger saa megen Betydning (Pukkelen paa Jyllands Vestkyst, Nibtangen paa Samsø, det vestvendte Haandtag paa Syd-

Udsnit af E. Dahlbergs Kaart over Danmark (1/1).

---

[1]) I „Inventarium over Kbhvns. Slot, optaget af dertil beskikkede Embedsmænd i Aaret 1673“ nævnes blandt andre følgende Kaart „udi Borgestuen og det tilhørende Kammer“: 1. Landkort af Danmarks og Norgis Riger, tegnet med Pennen af Isach Gelkerch (haves paa det kgl. Bibliothek, er en Kopi efter Mejer), 2. Landkort af Blegind og Skaane af Meyer og Otto

Langeland og, han kunde tilføje, Nordfyens 3 stærkt fortrukne og udtungede Halvøer) ere hentede fra Dahlbergs Kaart, der er et Hastværksarbejde og væsentlig kun udarbejdet for at illustrere Karl Gustavs Rejser omkring i Danmark indtil 1660[1]).

De fremmede Kartografers Fremstilling af Danmark er altsaa sammenstykket efter følgende Forfattere: Hertugdømmerne gjengives efter Mejers Kaart hos Blaeu 1662, Jylland, Sjælland og Skaane samt Smaaøerne efter den før-mejerske (eller Laurembergske) Type[2]), og Fyen

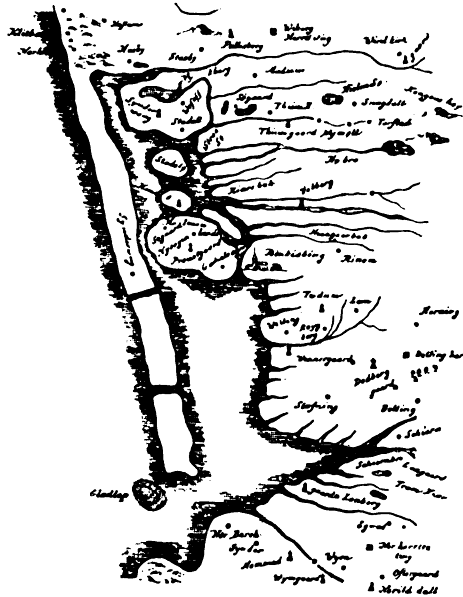

Heider, tegnet med Pennen og illumineret, med Malmøe og Christianstads Grundritzning paa (er mig ukjendt), 3. Grundritzning om Gluckstad, saa som det nu befindes, med frøntzer omkring (er mig ukjendt), 4. Landkaart af Danmarks Rige med omgrændsende Lande, tegnet af Johannes Mejer oc illumineret (findes paa det kgl. Bibliothek), 5. Stort illumineret Kort, tegnet med Pennen af Johannes Mejer, med Danmarkis, Norgis og Sveriges Kongeriger med deris Grentzer (er mig ukjendt), 6. Wittemagts Affritzning paa alle de grentzer til Westerhauff oc Elben udi Hertugdømmerne etc. (findes paa det kgl. Bibliothek), 7. Afritzning af Itzehoe og Klosterlandet, 8. Landkort af Brehmen oc feren vid Johannis Meyer, tegnet med Pennen og illumineret.

[1]) Se navnlig: Atlas. Tot Amsterdam. By Just Danckers. U. A. I det kgl. Bibliotheks Katalog opføres dette Atlas ved Siden af Blaeu's og Janssonius's, men det maa være betydeligt yngre, thi i Kaartet over Skaane (Danmark) findes Byen Carlscrona, der først blev anlagt 1679—80, og det maa altsaa være udkommet efter dette Aarstal. Paa denne Maade er det forklarligt, at Danckers kan have havt Adgang til Dahlbergs Tegninger.

[2]) Allerede i Haubers Versuch einer umständlichen Historie der Landcharten. Ulm 1724. S. 99 henføres disse Kaart til Johannes Mejer, men dette beviser jo intet. — Derimod er det ret sandsynligt, at ogsaa Mejer har lært de Laurembergske Kaart at kjende hos Jørgen Seefeldt; thi han stod i venskabelig Forbindelse med Landsdommeren, og denne er den første iblandt Mejers Venner, der 1653 modtager et Pragtexemplar af Landesbeschreibung. — At Mejers Generalkaart over Danmark har

Ringkjøbing Fjord med Omegn.

Efter den før-mejerske Type (Blaeu). (1/2)

Efter J. Mejer 1650. (1/2)

Efter samme 1658. (1/2)

Kaart over Mols og Dyrsland efter den før-mejerske Type hos Blaeu. (1/1)
(Smlgn. Mejers Generalkaart.)

med Langeland og Taasinge efter Jordan, tilsat med de ovennævnte Forvrængninger efter Dahlberg samt en Række Smaaforandringer, der sjælden ere Forbedringer.

At Mejer i stor Udstrækning har benyttet de ovennævnte Kaart, er tydeligt paa ethvert Punkt af hans Land- og Søkaart over Danmark 1650, ja, paa flere Steder er dette ikke andet end en svagt ændret Kopi af hint (se f. Ex. Limfjorden, Nissum og Ringkjøbing Fjord), medens det paa andre Felter, hvor Mejer har havt Tid og Lejlighed til at udføre egne Iagttagelser, hæver sig til en beundringsværdig Højde og nedlægger Kystlinjer, der først ved Videnskabernes Selskabs Arbejder ere blevne erstattede af bedre og mere sande. De her i Texten meddelte Kaart skulle tjene til nærmere at illustrere disse Forhold. Det første, Ringkjøbing Fjord med Omegn efter den før-mejerske Type (hos Blaeu), efter J. Mejer 1650 og efter samme 1658, viser baade hans Afhængighed af Forgængeren og hans store Perfektibilitet, hvor han havde Lejlighed til at foretage egne Undersøgelser, og Kaartet over Mols og Dyrs (hos Blaeu) vil, sammenlignet med den Mejerske Fremstilling 1650 af de samme Egne, være meget skikket til at vise, hvilket

gjort megen Lykke ved Hove ses bedst deraf, at de to ansete Ingeniorofficerer O. Heyder og J. Geelkerck have kopieret det, og den sidste endogsaa tilegnet sin Kopi til Prins Chr. V. I. Newe Landt und Seecarte von dem Königreich Dennemarcken etc. ausgefertiget von Johanne Mejero Hus. Cimb. Math. und nach dem Original abgerissen von Ottho Heyder, Philo-Mathematico. 1659. — II. Ad Serenissimum Celsissimumq: Principem Dn. Christianvm etc. Daniæ et Norvegiæ Tabula Sereniss. ac Potentissimi Eorund. Regnorum Regis Dn. Friderici III Regiæ S. Celsitud. Domini Parentis Mandata ex Js. Geelkerckij quoad Hanc, Jllam autem ex Jo. Mejeri tabb. Autographis descripta et in unum hoc volumen congesta. U. A. — Begge findes nu paa det kgl. Bibliothek.

betydeligt Fremskridt selv Mejers første Kaart betegner i Landets Kartering. Derimod er hans tyske Stavemaade af danske Stednåvne et stort Tilbageskridt.

VIII. Joh. Mejer og Caspar Danckwerth. „Landesbeschreibung“ udkommer 1652.

I Aaret 1649 enedes de tvende Broderpar: Johannes og Samuel Mejer og Caspar og Joachim Danckwerth, alle fra Husum, om at udgive en korografisk Beskrivelse af Hertugdømmerne med de Kaart til Grundlag, som Johannes M. havde udarbejdet for Kongen og Fyrsten, og som han havde faaet Tilladelse til at trykke. Samuel Mejer, der var født 1609, havde ligesom den ældre Broder tilbragt sin Ungdom i Kjøbenhavn hos Farbroderen Bernhard M., Præst ved Sct. Petri Kirke, og her lagt sig efter Apothekervæsenet. I Juni 1639 udnævntes han til Hofapotheker, blev senere tillige Felt- og 1644 ogsaa Stadapotheker. Han ejede Apotheket i Højbrostræde samt flere Gaarde og Huse i Staden; under den Torstensonske Fejde tjente han betydelige Summer og arbejdede sig til sidst op til stor Velstand. Som de fleste af Slægten døde han tidlig (1658) og efterlod sig en Søn og en Datter, der senere begge optoges i den danske Adel under Navnet Mejercrone[1]). — Slægten Danckwerth nedstammede fra Holsten. De her omhandlede Brødres Bedstefader var Skomager i Pløen, og deres Fader, Hans Danck-

[1]) Archiv for Pharmacie og Chemie. 17. B. S. 260. Artikel af Dr. Burman Becker om Apothekere og Apothekervæsen i Danmark. — Chr. IV.s Breve. 1641—44. S. 352. — Dr. O. Nielsen: Kjøbenhavns Diplomatarium og fl. a. Kilder. Se foran under Slægttavlen.

werth, var først Landfoged i Lunden i Ditmarsken og senere, indtil sin Død 1634, Borgmester i Husum. Den yngste af Brødrene, Joachim, kom i den gottorpske Hertugs Tjeneste og var først Kammerskriver hos denne, men udnævntes allerede 1636 til Amtsforvalter i Aabenraa og overtog 1641 den meget betydelige Stilling som Kammermester paa Gottorp. Ved sit Giftermaal med Borgmesterdatteren Clara Luth af Husum havde han vistnok erhvervet sig nogen Formue, senere overdroges ham det gamle Herresæde Höyersworth i Ejdersted, og i Aaret 1634 dannede han Gaarden Velbygaard i Kassø i Aabenraa Amt af 4 nedlagde Fæstebol, som Hertugen havde overladt ham skattefrit paa Livstid. Formodentlig ejede han ogsaa det Danckwerthske Hus i Byen Slesvig. Som alt anført havde Mejer og Joachim Danckwerth allerede meget tidlig staaet i venskabelig Forbindelse med hinanden, senere havde denne støttet Udarbejdelsen af det store Atlas over Aabenraa Amt, og det var maaske ogsaa igjennem ham, at Mejer senere kom i Forbindelse med Caspar Danckwerth [1]).

Denne havde studeret Lægevidenskab ved tyske Universiteter, havde 1633 taget Doktorgraden i Basel, praktiserede siden i sin Fødeby og udnævntes omkring Aaret 1641 til Borgmester smstds. [2]), en Embedsstilling, han beklædte til sin Død 1672. I Aaret 1641 giftede han sig med Helene Angel, Enke efter den i Aaret

[1]) De fleste her meddelte Oplysninger om Familien Danckwerth ere hentede fra Staatsarchivet i Slesvig, særlig: Proceszacten betr. die Familie Danckwerth zu Husum 1609—1672. Se ogsaa: Dr. Melchior Krafft anf. St.; Traps Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig o. a. Kilder.

[2]) J. Lasz: Sammlung einiger Husumischen Nachrichten. Flensburg 1750. S. 8.

1639 afdøde Landfoged Adolph Vaget i Stapelholm. Hun bragte ham en vistnok betydelig Formue, dels i Penge, dels i Jordejendomme, og efter eget Sigende anvendte han nu sin Fritid til at studere Historie og Genealogi, og da Mejer i 1648 henvendte sig til ham for at faa en korografisk Beskrivelse til Kaartene, havde han allerede gjort betydelige Forstudier til Hertugdømmernes Historie.

De Hensyn, der ledede Mejer til at attraa Dr. Danckwerths Medarbejderskab, ere lette at fatte. Selv savnede han paa én Gang baade de nødvendige Pengemidler til at sætte det store Foretagende i Værk og den literære Anseelse, som i hin Tid alene den latinske Dannelse kunde give; desuden indtoge Danckwertherne saa fremragende Stillinger og havde saa stor Indflydelse ved Hove, at Landsherrens Velvilje mod Værket vilde være sikret ved deres Deltagelse; men alligevel var det i mange Henseender højst uheldigt, at Mejer blev tvungen til at indlade sig paa dette Fællesskab. Caspar Danckwerth var en stridbar og ubilligtænkende Herre, en herskesyg Medarbejder, en ivrig Tilhænger af Huset Gottorp, en farlig Modstander og en Procesmager, der benyttede ethvert Kneb og enhver Udflugt til at sætte sin Vilje igjennem. Krafft og andre ældre Forfattere yde ham en overdreven Ros, der langt fra bekræftes af de talrige Procesakter, ham angaaende, der endnu ere bevarede. Disse Processer førtes ofte imod Enker og faderløse, hvem han nægtede at betale berettigede Pengekrav; hans Indlæg ere velskrevne, skarpe og lidenskabelige, men de give ikke noget gunstigt Billede af Mandens Tænkemaade, og særlig gjælder dette i en Arveproces, som han i Aarene 1667—69 førte for Hofretten med sine egne Steddøtre,

Helene og Birgitte, og deres Mænd, Præsten F. Zimmermann i Padelek og J. Poulsen i Rødemis, hvis Hustruers Mødrenearv han søgte at forholde dem. Efter en Række tildels uværdige Udflugter dømtes han til at udrede samme, og under Processen fandt han det endogsaa nødvendigt at indkomme til Hertugen med en — i hvert Fald efter vore Begreber — meget ydmygende Skrivelse, hvori han søger at besmykke sin Færd og til Slutning beder Hertugen om ogsaa i Fremtiden naadigst „eine gute opinion von mir zu foviren“.

Desuden maa det indrømmes, at han i Sammenligning med Mejers kartografiske Bidrag ikke stod paa Højde med Opgaven. Efter Tidens Lejlighed var han sikkert en lærd, maaske endogsaa en meget lærd Mand; ligeledes er hans Bog et mærkeligt kulturhistorisk Monument, der har spillet en betydelig Rolle hos forrige Aarhundredes Forfattere; men den er altfor stærkt præget af det 17de Aarhundredes Kritikløshed, og i det hele repræsenterer den en Lærdom, der forlængst er gaaet ud af Kurs. Hans Slægttavler ere fulde af Fejl og ubrugelige, hans Ordfortolkninger urimelige indtil det parodiske, og hans etnografiske Udviklinger enten værdiløse eller, hvor danske Forhold omtales, saa politisk farvede, at de altid have været uretfærdige. Allerede hos ham træffe vi den Opfattelse af Nationalitetsforholdene i Slesvig, der senere sattes i System af T. Arnkiel[1]), og som i sine yderste Konsekvenser har medvirket til at fremkalde den barbariske Undertrykkelse af Danskheden, der nu raader hinsides Kongeaaen. — Men det værste var

[1]) Dansk biografisk Lexikon. I. B. Art. Arnkiel.

dog, at han ikke havde et tilstrækkeligt geografisk Kjendskab til Landet og ikke det rette Blik for, hvad Opgaven krævede af ham. Under Mejers rastløse og omflakkende Liv tilrev han sig snart hele Redaktionen, ja, han synes endogsaa at have holdt sin Medarbejder i Uvidenhed om, hvad han egentlig leverede. Som bekjendt var det oprindelig slet ikke Meningen at udgive den kæmpemæssige Foliant, som nu foreligger. Mejer foreslog Danckwerth at skrive en kort, beskrivende Text bag paa Kaartene, som det den Gang var Skik og Brug, „men alt som jeg kom ind i Stoffet“, skriver Danckwerth i Fortalen, „voxede Bogen mig ligesom under Hænderne, og den fik en hel anden Form[1]). Thi de Begivenheder, der have fundet Sted i disse Hertugdømmer, ere meget talrige, og de Folkeslag, der have fremkaldt dem, forskjellige. Derfor maatte det paahvile mig grundigt at forklare Folkenes Oprindelse og heller ikke glemme deres Gjerninger. Men hertil kommer, at det i en Landsbeskrivelse hverken vilde vinde Bifald eller være behageligt kun at anføre Grænser, Floder, Bjærge, Dale, Stæder, Slotte, Flække, Landsbyer o. s. v., og derimod kun i forbigaaende at berøre Landets Historie og dets verdslige og gejstlige Regeringsform.“ Efter disse Grundsætninger fyldte han Bogen med et vidtløftigt historisk-etnografisk-genealogisk Stof, og denne svulmede op til et Opus paa 78 dobbeltspaltede Ark i stort Folio, medens derimod selve den geografiske Beskrivelse svandt ind til

[1]) I Luxdorfs Exemplar knytter Mejer hertil følgende Spydighed: „Alzuviel ist Vngesundt! Wehre es nur eine chorographia geblieben, so hatte man es beszer können verantwordten. Sapienti sat dictum!“ Og et andet Sted: „Wehre man in den Schrancken geblieben, so wehre es gudt gewesen.“

et magert Minimum, ja, ofte ikke indeholder andet end en Opramsning og Klasseficering af Kaartenes Stednavne. I denne uhyre Stofmængde ligesom druknede Mejers Kaart, og i Datidens almene Bevidsthed lykkedes det Danckwerth at tage Luven fra sin Medarbejder.

I Aaret 1652 udkom Bogen paa Forfatternes eget Forlag[1]). Texten tryktes i det hertugelige Hoftrykkeri i Slesvig under Kammermesterens Tilsyn, og Kaartene bleve stukne med stor Kunst og Dygtighed af Brødrene Mathias og Nicolaus Petersen. der arbejdede, den ene i 30, den anden i 16 Aar hos Guldsmedmester Conrath Wiehe i Husum. Mærkværdig nok foretoges ogsaa dette Arbejde under Dr. Danckwerths Ledelse, og han lod uden Bemyndigelse, men paa Consortiets Regning, tage c. 21000 Særtryk af Kaartene. Oplagets Størrelse er ukjendt, men Værket var meget kostbart. Mejer siger, at det kostede næsten 7000 Rdlr.[2]), og i den senere Proces for Hofretten oplystes det, at Samuel Mejer for sin Part havde indskudt 2562 Rthlr. 40 ß og Joachim Danckwerth til for-

[1]) Newe Landesbeschreibung der zwey Hertzogthümer Schleswich vnd Holstein, zusambt vielen dabey gehörigen Newen Land Carten, die auff Jhr. Königl. Maytt. zu Dennemarck, Norwegen etc. vnd Jhr Fürstl. Dürchl. Beeder Regierenden Hertzogen zu Schleswich, Holstein etc. Aller- vnd Gnädigsten befehle von dero Königl. Maytt. bestaltem Mathematico Johanne Mejero. Hus. Cimbro. Chorographice elaborirt, dürch Casparum Danckwerth D. zusammen getragen vnd Verfertigt. Worin auch Das Alte Teütschland Kürtzlich beschrieben, mit begriffen ist. Anno 1652. Desuden staar paa Foden af Titelbladet: Matthias et Nicolaus Petersen, fratres, Aurifices Husemenses sculpserunt. Værket er tilegnet Kong Fred. III og Hertug Fred. IV (III). Det indeholder et illustreret Titelblad med Kongens og Hertugens Billeder, 311 Sider Text + 11 Sider Dedication, Rettelser osv. samt 40 Kaart, ialt 118 Ark.

[2]) Luxdorfs Exemplar. Fortalen.

skjellige Tider 4183 Rthlr. 23 ß, altsaa begge i det hele 6746 Rthlr. 15 ß[1]) eller, hvis man tager Pengenes daværende Værdi i Betragtning, vel paa det nærmeste 80000 Kroner i vore Penge.

For disse kæmpemæssige Udgifter høstede Forlæggere og Forfattere kun ringe Tak. Næppe var Bogen udkommen, før de overvældedes af en Række Gjenvordigheder, særlig af politisk Natur, der en Tid lang endogsaa truede Værket med Confiscation. Paa dette Tidspunkt herskede nemlig et spændt Forhold mellem de forskjellige Grene af det oldenborgske Kongehus. Imellem Kongen og Hertugen paa Gottorp vare en Række statsretlige Spørgsmaal (om Svabsted Amt, om det slesvigske Domcapitels Stilling til Landretten, om Grevskabet Pinneberg etc.) bragte under Ventilation, og bag disse skjultes endnu langt farligere Stridigheder, der gjorde Forholdet usikkert og bittert, og lige over for de regerende Linjer optraadte Hertugerne af Hertug Hans den yngres Slægt med Krav om Skattefrihed og Andel i Fællesregeringen, der senere førte til meget langvarige Retstrætter. Da Danckwertherne vare holsten-gottorpske Embedsmænd og Hertugen personligt hengivne, ja, da deres Bog endogsaa tryktes i dennes eget Officin, var det forstaaeligt, om end i højeste Grad uheldigt, at de, tiltrods for Joh. Mejers gjentagne Advarsler, lode den hertugelige Opfattelse af disse Spørgsmaal komme temmelig uforbeholdent til Orde. Om Hertugerne af den yngre kgl. Linje siger

---

[1]) Hvor anden Kilde ikke nævnes, ere alle her meddelte Oplysninger om Mejer og Danckwerth hentede fra Staatsarchivet i Slesvig. Aus den Gottorper Hofgerichtsacten A. XXIII. Proceszacten betref. den kgl. Mathematicus J. Mejer zu Husum 1648—1671.

Danckwerth, at de havde deres Andele af Slesvig som Efterlen af Kronen, at de vare „abgetheilte Herrn“ og forpligtede til at betale Skatter som almindelige Undersaatter; dette var vel i og for sig ikke urigtigt, men det var Modstandernes Opfattelse i en endnu ikke tilendebragt Retstrætte. Hertugerne i Sønderborg, Nørborg, Lyksborg og Pløen følte sig præjudicerede, og uagtet Mejer[1]) rejste rundt til dem og overrakte dem kostbare Exemplarer af Værket, gik Forfatterne ikke alene glip af enhver Opmuntring fra deres Side, men der udkom endogsaa i Aaret 1654 et heftigt Stridsskrift imod Danckwerth[2]).

Farligere var Forholdet til Kongen, og for at afvende det truende Uvejr rejste Mejer i Foraaret 1653 til Kjøbenhavn, hvor han opholdt sig i hele 25 Uger, indtil Kongen var bleven bekjendt med Bogens Indhold. Ved at tilstille Christopher Gabel[3]) og andre indflydelsesrige Mænd Pragtexemplarer af Værket søgte han at vinde Stemningen for sig, og samtidig indgik han til Kongen med en vidtløftig Fremstilling af de rette Forhold. Allerede dette Brev[4]) er præget af stor Uvilje imod Danck-

[1]) Noodt: Beiträge zur Erläuterung der Civil-, Kirchen- und Gelehrten-Historie der Herzogthümer. Hamburg 1744. S. 548 flg. Ved flere af disse Fyrster bemærker Mejer: „Er war auch nicht gut zu sprechen“.

[2]) Apologia Des Fürstlichen Hauses Schleszwigh. Holstein, Sönderburgischer Linien, sambt und sonders, wieder Den, zu præjuditz Desselben, durch D. Caspar Dangkwerth .... in dessen in Druck ausgelassener Landesbeschreibung .... angeführten falschen Bericht. Lübek. Anno 1654. Paa Titelbladet staar som Motto Ephess. cap. 4. v. 25: „Leget die Lügen ab, vnd redet die Warheit, ein jeglicher mit seinem Nehesten.“ — Om denne Strid henvises forøvrigt til H. Ratjens ovennævnte Afhandling.

[3]) Noodt anf. St. S. 548—551.

[4]) Gemeinschaftl. Archiv. 24. f. 1. Her findes alle de Documenter, der angaa Kongens Forhold til „Landesbeschreibung“.

werth, og Mejer tænker kun paa at frelse sig selv og sin Stilling som kgl. Embedsmand, der utvivlsomt ogsaa var truet. „Imod mine Raad“, siger han, „har Dr. Danckwerth i Beskrivelsen indført allehaande stødende (wiederwertige) og urigtige Ting. Saa vel mundtlig som skriftlig har jeg tidligere henvendt mig baade til ham og til Kammermesteren, men hver Gang faaet til Svar, at jeg ikke skulde bekymre mig derom, da Bogen ikke skulde komme til at indeholde noget, der kunde ærgre eller være Deres Majestæt eller andre Potentater imod, hvormed jeg da slog mig til Ro. Men desværre maa jeg nu erfare det modsatte, ligesom jeg i det hele kunde ønske Beskrivelsen affattet i en bedre Form og med større Rigtighed.“ Han beder derfor Kongen om et General-Mandat (med fri Vogn og Tærepenge) for at kunne rejse omkring i Hertugdømmerne og hos alle Fyrster, Grever, Prælater, Riddere, Amter og Byer at indsamle alle de Rettelser, der kunde gjøres i Danckwerths Text, og saaledes endelig skaffe et dadelfrit Værk til Veje, men, tilføjer han, „dog paa Danckwerthernes Bekostning, da det er dem og ikke mig, der have begaaet Fejlene“, og han slutter med at bede Kongen om kraftig at beskytte sin lydige og tro Tjener og yde ham Bistand i denne Sag. Kongen gik dog ikke ind paa dette Forslag, men tog forøvrigt Sagen med stor Alvor[1]). I en Skrivelse til Raaderne i Glückstadt siger han, at Bogen paa forskjellige Steder indeholder Ting, der „zu verschmälerunge Vnszerer

[1]) Mejer taler flere Gange om Bogens Confiscation og i Processen for Hofretten paa Gottorp 1662 hedder det i „Relatio in Sachen Johan Mejer contra Sehl. Danckwerths Wittibe den $^{7}/_{10}$ 62“: „Mejer prætendiret vor 7 Exemplar, die Er 1654 verehret, die besorgte Confication des operis zu vermeiden .... 36 Rthl.“

Jurium nicht also stehen Kann, sondern billich geändert werden musz" [1]), og han paalægger derfor Kansleren Dr. Reinkingk og Raaderne Dr. R. Dorn, Dr. Fr. Stapel og Lic. Helm at underkaste den en omhyggelig Censur og snarest tilstille ham deres Bemærkninger om den. Imidlertid kom Mejer allerede nu til at lide pecuniært Tab som Følge af Danckwerths Fejlgreb, thi da hans Bestalling som kgl. Mathematiker fornyedes den 2den Septbr. 1653 [2]), nedsattes hans Løn fra 300 til 200 Rdlr. aarlig „paa Grund af Beskrivelsen", og samtidig klager han over, at Hertugen har fattet Mistanke til ham, som vare disse Krav om Rettelser udgaaede fra ham.

Endelig fremkom Raaderne med deres „Notater af Dr. Caspari Danckwerths Nye holsteenske Chronica", og efter at have rettet adskillige mindre Unøjagtigheder og enkelte Insinuationer mod tidligere danske Konger dvæle de særlig ved følgende Punkter:

1. Dr. Danckwerth paastaar, at Svabsted Amt er en Del af Hertugdømmet Slesvig, medens Kongen derimod opfatter det som et særegent gejstligt Stift, et Bispe- eller Fyrstendømme, der ved en særegen Forlening blev overdraget Bisperne og ikke har været noget „originale pertinens" af Hertugdømmet. Doktor Danckwerth understaar sig altsaa til at afgjøre, hvad Kongen og Hertugen endnu strides om.

2. I Beskrivelsen siges, at det slesvigske Domcapitels retslige Afgjørelser skulle appelleres til den alminde-

[1]) Original Concept. Gem. Archiv. 24. f. 1.

[2]) Noodt anf. St. S. 550. „Um der Beschreibung willen aber muste ich hinferner mit 200 Rthlr. mich vergnügen laszen .... Konnte kaum meine jährliche Besoldung erhalten." Aftrykket hos Noodt er meget fejlfuldt, navnlig ere mange Aarstal og Datoer helt urigtige.

lige Landret, men endnu ved sidste Landretsmøde har Kongen nedlagt en bestemt Protest imod denne Opfattelse, og det tilkommer ikke Dr. Danckwerth i denne Sag at afgive en Decision for Fürstl. Durchl. — Paa samme Maade gjennemgaa de hans Fremstilling af Grevskabet Pinnebergs og Klosteret Ütersens statsretlige Stilling samt af Lybekkernes og Hamborgernes Forhold til Elben[1]). — Af forskjellige Skrivelser ses det, at Kongen paatænkte at lade disse Rettelser tilligemed en Fortale trykke og bekjendtgjøre[2]), men dette er ingensinde sket, og der synes ikke at være kommet noget som helst ud af det hele.

Men fra et rent literært Synspunkt maatte Mejer være endnu mere misfornøjet med Bogen. Den udfyldte kun i ringe Grad sin Bestemmelse som korografisk Beskrivelse, og selve denne Beskrivelse vrimlede af Fejl. Med den uhyre Arbejdskraft og Energi, der var Mejer egen, satte han sig til at omarbejde hele Værket, og denne Bearbejdelse, der bærer Aarstallet 1654, er en kæmpestor Foliant paa 1167 tætskrevne Sider foruden et Register, og den er helt igjennem skreven med Forfatterens egen Haand[3]).

---

[1]) De rettede Steder i Landesbeschreibung ere: Cap. 2. Fol. 6. col. 2 forneden. og fol. 25. col. 1; fol. 26; fol. 117. col. 1; fol. 123. col. 2 forneden; fol. 217; fol. 275, col. 1 forneden; fol. 280, col. 1 foroven.

[2]) Bekjendtgjørelsen af dette Tillæg til Bogen skulde ske i: Catalogus pro nundinis Francofurtens.; men i Aargangene 1656—58 findes intet derom. Se forøvrigt Kongens Skrivelser i Gemeinsch. Archiv. 24 f. 1. Heller ikke Mejers Forslag om at lade Rettelserne trykke og indbinde foran i de endnu usolgte Exemplarer af Værket blev udført. Mejer foreslaar Kongen, at han paa Danckwerthernes Bekostning skulde foretage denne Omredaction.

[3]) Renovirte Landesbeschreibung der zwey Herzogthumer Sleswich

I almen-videnskabelige Synsmaader, i systematisk Ordning af Stoffet og i Sprogbehandlingen rager dette Arbejde ikke op over Danckwerths. Mejer gjentager Hovedmassen af dennes Stof i en noget ændret eller revideret Form, og lige saa lidt som denne naa'r han frem til anskuelig Skildring. Men Værket har to Fortrin. For det første giver det en virkelig geografisk Beskrivelse af Landet. Denne er ikke alene befriet for Danckwerths grove Fejl, men den er ogsaa fyldig og paalidelig i samme Grad som Mejers Kaart, og det er altsaa først ude i den fine og vanskelige Detailkundskab, der ikke erhverves ved hurtige Rejser, at Correctheden brister for ham. For det andet indeholder Bogen en meget vidtløftig antiqvarisk Beskrivelse af flere Landskaber, navnlig af Barring- og Sønderjyllands-Syssel samt Nordfrisland, og Mejer viser sig som en ganske vist kritikløs og lettroende, men tillige meget lidenskabelig Dyrker af Oldtidskundskab og antiqvarisk Geografi. I et følgende Afsnit ville vi faa Lejlighed til at belyse denne Side af hans Virksomhed noget nærmere. — Derimod maa der her gjøres opmærksom paa et andet, ikke uvigtigt Forhold. Ved en nøje Jævnførelse af Danckwerths og Mejers Text ses

und Holstein durch Johannem Mejerum Husum. Cimbr. zum andern Mahll von Newen wieder übergesehen, mit mehr Landtcarten vnd Andern Sachen vermehret vndt verbeszert. Anno 1654. Af nye Landkaart findes dog kun 1 enkelt. Det højst interessante Manuskript findes i Ledreborg Haandskriftsamling, og Ejeren, Hr. Lensgreve Holstein, har havt den Godhed at laane mig det til Brug i længere Tid. — Luxdorfs Exemplar af „Landesbeschreibung", der oftere er bleven citeret i denne Afhandling, maa nærmest betragtes som et Forarbejde til Ledreborg-Haandskriftet og er særlig interessant ved de talløse Rettelser og Tillæg, som Mejer har foretaget i Danckwerths Text.

det, at den første maa have modtaget en ikke ringe Del af sit geografiske og antiqvariske Stof fra Mejer. Dette gjælder f. Ex. Hertugdømmernes mathematiske Geografi i første Kapitel, Meddelelserne om Mejers historiske Kaart og tildels ogsaa Beskrivelsen af Nordslesvigs Vestkyst og det gamle Nordfrisland; men det ses ogsaa, at Danckwerth tit paa en uskjønsom Maade har forkortet eller lemlæstet disse Meddelelser og derved selvfølgelig forøget Mejers Bitterhed mod ham og det fælles Værk. Og hvad der senere paafulgte, skulde just ikke tjene til at afdæmpe denne Bitterhed. Saaledes stak Danckwerth det Gratiale paa 200 Rthlr., som Hertugen bevilligede dem for Dedicationen, i sin egen Lomme, og først 10 Aar senere, efter en langvarig Proces, lykkedes det maaske Mejer at faa sin Part. Lige fra 1653 gjorde Joh. og Samuel Mejer Fordring paa Afregning med Danckwertherne og Opløsning af Interessentskabet, men ingensinde formaaede de at fremtvinge Liqvidationen. Saa døde Kammermesteren 1656, og nogen Tid efter afhændede hans Enke, Clara D., de stukne Kobberplader til Mejers Kaart til Dr. Joan Blaeu[1]) i Amsterdam. Afhændelsen foretoges af den bekjendte gottorpske Lærde Dr. Olearius[2]), og Pladerne indbragte 360 Rdl., der dog

[1]) De findes optagne i 1ste Bind af J. Blaeu's „Atlas Major sive Cosmographia Blaviana 1662“ og i „Le grand Atlas 1663“. De gik formodentlig til Grunde ved den Ildsvaade, der den 23de Februar 1672 ødelagde Joan Blaeu's Officin midt under Trykningen af hans spanske Atlas. Tidligere vare de blevne efterstukne af Jans Janssonius og benyttedes af alle senere Atlasudgivere. Allerede 1658 havde S. Sanson i Carte de Géographie benyttet Mejers Kaart hos Danckwerth.

[2]) I det hele havde Olearius det Hverv at gjøre „Landesbeschreibung“ bekjendt i den lærde Verden, og han modtog en Del Exemplarer til Distribution.

endnu 1662 ikke vare betalte, men Mejer synes end ikke at være bleven raadspurgt om Salget, og senere gjorde han Fordring paa en Skadeserstatning af 500 Rdl.

Derefter kom den ulykkelige Krig 1657—60, der bragte almindelig Ruin i sit Følge og ødelagde blandt andet ogsaa alle Mejers Fremtidsplaner. Hans Broder døde efter langvarige Lidelser i September 1658, han selv var nedtynget af Gjæld, og først 1660 tillod Tidsforholdene ham at tvinge Clara og Caspar Danckwerth til at liqvidere. Dette skete dog først efter en fleraarig Proces for Hofretten i Gottorp, hvor det ikke skortede paa gjensidige Bitterheder og Udfald[1]), og hvor Forholdene for saa vidt vare Mejer ugunstige, som hans Modstandere havde den indflydelsesrige Hofretsraad Dr. Andreas Cramer, Clara Danckwerths Svigersøn, paa deres Side. I Sammenligning med Danckwerths Udflugter og Forhalinger gjør Mejers bestemte og, som det synes, fuldtud ærlige Indlæg et godt Indtryk, men trods de meget vidtløftige Procesacter er det dog ikke muligt at komme ret til Bunds i Sagen, da Hofrettens Domsprotokoller mangle. Til Slutning indgik Mejer Forlig med

[1]) Som Dr. A. Hille (Allgem. Deutsche Biographie. 21. B. Artikel Johannes Mejer) allerede har gjort opmærksom paa, beskylder Clara Danckwerth Mejer for Landsforræderi, idet hun siger, at han „zeit wehrenden Krieges bey theils alhier im Lande stehenden Armeen würckliche dienste geleistet“, og hun sigter maaske herved til, at Mejer har arbejdet for Churfyrsten af Brandenborgs Tropper, der fra et holsten-gottorpsk Synspunkt kunde betegnes som Fjender. Paa Bagsiden af et Kaart over Ribe Amt dat. 14/1 1659 staar nemlig med Mejers egen Haand: „Memorial was ich für den churf. verfertiget.“ — Her kan endvidere bemærkes, at Hertugen 1655 havde eximeret Mejer fra Husum Byret, saa at han for Fremtiden kun kunde sagsøges ved Hofretten i Slesvig. Documentet findes i Staatsarchivet i Slesvig.

Cramer mod som en Art Compensation for nogle Pengekrav at faa overdraget 50 Exemplarer af Landesbeschreibung i Tilgift til det Antal, der i Følge en tidligere, os ukjendt Dom alt var tilsikret ham, og i hvert Fald lykkedes det ham i Efteraaret 1662 at faa Dom over Caspar Danckwerth for 930 Rdl. 29 ß samt 8888 separattrykte Kaart, men om det nogensinde lykkedes ham at faa Dommen exeqveret, er et andet Spørgsmaal; i det mindste var dette ikke sket den 24de December 1663.

IX. Mejers Specialkaart over Danmark og hans „Nordiske Atlas".

Under alle disse Gjenvordigheder, der foranledigede vidtløftige Rejser og megen Tidsspilde, arbejdede Mejer ufortrødent videre paa Kongerigets Kaartlægning. Som allerede bemærket fornyede Kong Frederik den tredje i Efteraaret 1653 hans Bestalling som kgl. Mathematiker og Geograf[1]). I Udnævnelsen hedder det, at „vi have antaget den vellærde, vor kjære og tro Johannes Mejer til vor Mathematiker og Geograf, og i Særdeleshed paalagt ham at udføre et Generalkaart over vort Kongerige Danmark og dernæst specielle Sø- og Landkaart over alle Provinser med dertil hørende Øer, og skal han nøje mærke sig Stedernes Afstande (Distantias locorum) og appunctuere ethvert Lens eller Amts Grænser", samt hvis Kongen senere skulde finde for godt at udgive et General- og nogle Specialkaart over Danmark, da ogsaa

---

[1]) Bestallingsbog udi kgl. May's Rentekammer. Nr. 3 A. S. 181. Bestallingen er affattet paa tysk og udstedt d. 2den Septbr. 1653.

i denne Henseende lydig efterkomme hans Befalinger. Men samtidig nedsættes hans Gage fra 300 til 200 Rdl., og Kongen indskærper ham gjentagende og meget stærkt at vise Huldskab og Troskab, altsammen foranlediget ved C. Danckwerths Bog. Et Par Uger efter modtog han det kgl. Pas, og heri hedder det, at da os elskelige Johannes Mejer agter med forderligste Landtavler over vort Rige Danmark og dets underliggende Provinser at forfærdige og lade udgaa, til hvilken Ende han og fornøden haver her og der udi fornævnte vort Rige at omrejse, paa det han alle Ting desbedre udi fornævnte Landtavler kan antegne og observere, saa have vi naadigst bevilliget ham vort Pasport. Thi byde vi og bede vore Embedsmænd, Fogder, Borgermestre, Raadmænd og andre, som paa vore Vegne nogen Befaling have, og han dermed besøger, at I hannem ikke aleneste paa hans Begjæring udi tvende næstfølgende Aar forskaffe fornødne Heste og Vogne saa vel som fri Færge over Færgestederne, at han vel befordret og uden Ophold overalt frem og tilbage kan afsted komme, men endogsaa at alle og enhver vore Undersaatter, være sig Præster eller andre, som han om nogen Kundskab besøgendes vorder, at de hannem udi forbemeldte hans Intention, saavidt muligt er, til bedste befordrer og Underretning gjører[1]). — Desværre tillade Kilderne os ikke at følge ham paa hans senere Rejser; men der er dog ingen

[1]) Sjællandske Regist. 1653. S. 433, d. 19de Septbr. Dette Pas er fornyet den 2den Marts 1655 i Flensborg og 12te Jan. 1657 i Kbhvn. Det er trykt hos Suhm: Nye Samlinger. II. 3 & 4. Heft S. 132—133, og efter hans Aftryk er Indholdet her gjengivet. I Forstningen havde M. kun 1, senere 2 Bondervogne til sin Disposition.

Grund til at antage, at han i de følgende 5—6 Aar, indtil 1658, da han standsedes af Krigen, udelukkende skulde have været optaget af Danmarks Kartografi. I Sommeren 1653 fra 20de Maj til 12te November boede han hos Broderen i Kjøbenhavn, senere paa Aaret og langt ind i 1654 fartede han rundt i Hertugdømmerne for Kammermester J. Danckwerth, foretog dernæst i Foraaret en Rejse til Amsterdam, og først derefter hedder det i hans egen Fremstilling: „Nachher Jutland verreist gewesen“ [1]). Det sandsynligste er derfor, at han i Aarene 1654—55 har fuldendt sin afbrudte Kaartlægning af Jylland. Endvidere har han i Aarene 1655—58 optaget 82 Kaart over Riget østen for Sundet, men derimod har jeg ingensteds kunnet finde nogen sikker Efterretning om, naar han har kaartlagt de danske Øer, og efter Roskildefreden 1658 forlod han Kjøbenhavn og synes ikke senere her til Lands at have givet sig af med Maalinger i Marken, om han end vedvarende syslede med Rigets Kartografi.

Han arbejdede med en meget stor Plan for Øje. Trods lidet opmuntrende Erfaringer var det hans Hensigt at udgive et stort dansk-norsk Atlas i Lighed med hans og Danckwerths Beskrivelse af Hertugdømmerne, og af de ovenfor anførte Skrivelser ses det, at Kongen har kjendt denne Plan og i hvert Fald delvis billiget den. Da vi endnu have en Plan eller en fuldstændig Indholdsfortegnelse til dette kæmpemæssige Værk, kunne vi danne os en ret anskuelig Mening om det. Det skulde bestaa af talrige Kaart med tilhørende Text og omfatte 7 Dele. Første Del skulde behandle de nordiske og tyske Folks

[1]) Noodt anf. St. S. 548 flg.

Afstamning fra Noah og hans Sønner[1]) i Forbindelse med en almindelig etnografisk Udsigt over alle Jordens Folkeslag, ledsaget af en Række historiske Kaart over Asiens, Afrikas, Evropas, Tysklands og Nordens ældre Udseende, samt en almindelig historisk-geografisk Beskrivelse af Danmark og Norge. Anden Del skulde behandle Kongeriget Danmark i Almindelighed samt specielt beskrive Sjælland og Fyen. Tredje Del de skaanske Provinser med Bornholm og Gulland. Fjerde Del Nørrejylland. Femte Del Norge i Almindelighed og specielt Sydnorge. Sjette Del Nordnorge, Ørkenøerne, Shetlandsøerne, Færøerne, Island, Spitsbergen, Grønland og den Del af Nordamerika, der var berørt af Jens Munks

[1]) Newe Landesbeschreibung der Königreichen Dännemarck vnd Norwegen, zusambt vielen Newen Landt- vnd See-Carten. In Sieben Theile abgetheilet Worinnen auch absonderlich von der gelegenheit des Alten Teutschlandes, vnd Von Auszbreitung der Völcker auff Erden; dan Letzlich von dem Königreiche Schweden etc. kurtzlich gehandelt, mit begriffen ist. Auff Ihro königl. Maytt. zu Dännemarck, Norwegen etc. Allergnädigsten Verordnung vnd befehl durch Dero bestaltem Mathematicum vndt Geographum Johannem Meierum Husum. Cimb. zusammen getragen vndt verfertiget. — 25 S. i 4°. — Gl. Kgl. Saml. Nr. 2333. 4°. — For at give en nærmere Forestilling om Værket hidsættes en Del af Indholdsfortegnelsen til 2den Del: Kongeriget Danmark i Almindelighed og Bispedømmerne Sjælland og Fyen i Særdeleshed. 1. Cap. Danmark og Hertugdømmerne med Kaart. 2. C. Landets gamle Tilstand og gamle Grænser. Kaart: Dania antiqua. An. 1300. 3. C. Landets forskjellige Afdelinger. 4. C. Ø-Danmark med Kaart. 5. C. Bispedømmet Sjælland med Bispekrønike. Kaart over Sjællands Stift med Øresund og Beltet. 6. C. Sjælland i Almindelighed med Kaart. 7. C. Kjøbenhavns og Roskilde Amt. Kaart over disse Amter. Grundrids af Kbhvn. og Slottet. Grundrids af Roskilde og Kjøge. 8. C. Øen Hveen med Kaart. Afbildninger af Tyge Brahes Instrumenter. 9. C. Tyge Brahes Planetsystem med Kaart over dette, Solens Omdrejning og Maanens Løb, alt efter T. Brahes Calculationer etc.

Rejser. Syvende Del Sverrig og dettes østersøiske Provinser. Det hele Værk skulde ledsages af 155 Tavler med Kaart og Grundrids af Byer og Slotte, og at Forfatteren, vel særlig ved Kongens Understøttelse, har havt noget Haab om at se den kæmpemæssige Plan realiseret, ses bedst af, at han i Aaret 1657 offentliggjorde en Kaartfortegnelse, der for en stor Del falder sammen med den ovennævnte[1]). — Men magtede Mejer den stillede Opgave? Dette Spørgsmaal maa vistnok besvares med ja. Kaartene vare her Hovedsagen, og disse foreligge endnu i den store Mejerske Kaartsamling paa det kgl. Bibliothek[2]) og omfatte 10 Folianter og en Pakke løse Kaart, medens den 11te Foliant, der indeholdt Kaart over Oldenborg og Delmenhorst samt visse Dele af Hertugdømmerne, desværre forlængst er forkommen, uvist paa hvilken Maade. Den allerstørste Del af disse Kaart udgjøre, hvad der kaldes Johannes Mejers „Nordiske Atlas", og dette omfatter mere end 292, eller, naar vi medregne enkelte løst indlagte Kaart, omtrent 300 Stykker. Disse Kaart ere dog af højst ulige Værdi og falde naturligt i to Grupper, nemlig saadanne, der hvile paa Forfatterens egne Maalinger og Iagttagelser, og saadanne, der kun ere Kopier eller hovedsagelig Kopier med enkelte originale Ændringer. Til den første Klasse hører først og

[1]) Catalogus der General- und Particular-Tabulen von den septentrionalischen Ländern und Insulen. Authore J. M. R. M. D. M. 1657. Denne trykte Fortegnelse, der ogsaa omfatter Oldenborg og Delmenhorst samt Hertugdømmerne, har Titlerne til 143 Kaart.

[2]) Gl. Kgl. Saml. Fol. 706—714. Slikaartene, der ogsaa høre til denne Samling, ere allerede beskrevne. Det nordiske Atlas indeholdes i Nr. 709 til 713.

fremmest hans store Kaartbog over Skaane[1]). Den indeholder 82 Kaart. Hovedlandene Skaane, Halland og Bleking med Grundtegninger af de vigtigste Fæstninger og Stæder gives i 75, Bornholm i 1 og Gulland i 6 Kaart, og de fleste af disse ere udarbejdede i Aarene 1655—58 og rentegnede i 1658—60, men som alle Mejers senere Arbejder ere de mer eller mindre ufærdige. Tegningen er plump, Paaskriften temmelig ulæselig og Titlerne enten mangelfulde eller slet ikke meddelte. Den Elegance i ydre Udstyrelse og Finhed i Tegning, der udmærkede hans Ungdomsarbejder, savnes i høj Grad, og kun naar han arbejdede direkte for Kongen, naaede han ogsaa i rent ydre Udstyrelse op i Højde med f. Ex. hans Kaart over Aabenraa Amt. At hans Maalinger i Skaane ikke desmindre havde stort kartografisk Værd, ses bedst

[1]) Gl. Kgl. Saml. Fol. 712. Designatio der Tabulen von den Ländern Schonen, Hallandt und Bleking, den Festungen, Stätten und Insulen, Borringholm und Gothland . . . wie selbige anfanges auf dero Königl. Maytt. Hochstseeligsten angedenken, herrn Christiani 4ti sonderlich das Halland und Insul Gottland, dasz gantze Schouen und Bleking mit ihren Städten und Festungen, auch allen Nahmhafftigen örtern, in allen und ieden 26 Herridtvogteyen, mit deren und Jederen Kirchspielen, in 3er Jahres frist, von Ao. 1655, 56, 57 bisz 58. Woselbsten dieses Werck vollenführet wurden, und Ihrer vorhergedachten Königl. Maytt. zu Dennemarck & Norwegen allergnädigsten verordnung und befehlig vollendes verfertiget. — Wie die Tabellen in diesem Buche hier von weiter ordentlig auf einander folgen und in Annis 1658, 59 und 60 abgesetzet worden von Johanne Mejero Math. Regio. — Tillige indeholder Bindet et løst Kaart over Gulland 1654, men uden paa staar med Mejers egen Haand: Von der Insul Gothland 1643. Dette Kaart saavel som Kaarttexten i selve Folianten er mærkelig ved en af de gl. Kirkefortegnelser, hvoraf Meyer meddeler saa mange. Den foreliggende over Gulland stemmer dog slet ikke med Langebeks i Scriptores VIII. S. 313.

af det nydelige og meget store Kaart, som en senere, ukjendt Tegner har udarbejdet efter dem[1]).

Mejers Kaart over det øvrige Danmark ere komne til os i en meget slet og mangelfuld Tilstand. I sine allersidste Leveaar har han bevislig syslet med et Atlas over Øerne og Jylland, bestaaende af 95 Kaart[2]), men dette haves ikke mere. Derimod opbevares paa det kgl. Bibliothek en Pakke løse Kaart over Landet[3]), der vel tildels maa betragtes som Resterne af hint og indeholder grove Skizzer og omhyggelig udarbejdede Blade mellem hverandre, udførte til de mest forskjellige Tider lige fra 1647 til 1672. At slutte af Numereringerne maa denne Samling oprindelig have indeholdt 171 Blade, men nu haves end ikke Halvdelen. Her findes en Snes Kaart over Øerne, men bortset fra nogle gode Kystomrids af Sjælland, nogle faa Specialblade fra Egnen om Sorø og Bavelse og af Ærø 1666 have de kun ringe Værdi og ere allerede rigtigt beskrevne af Pontoppidan, der siger, at „største Delen ere ilde konditionerte, tildels sønderrevne og maculerte. Desforuden er det ikkun de allerførste Brouillons eller Udkast, tegnede rudi linea, og, hvad Stedernes Navne angaa, meget urigtige formedelst den tyske Autors Skrivemaade“ [4]). Langt bedre er den

[1]) N. Kgl. S. Fol. Nr. 1398.

[2]) I en Ansøgning til Kong Christian V i April 1670 siger M., at han har tilstillet Kong Fred. III sine norske Kaart „und die Restierende von dem Königreiche Dennemarcken, herzogthumer Schleszwich, Holstein, den Graffschafften Oldenburg und Delmenhorst, beneben andere, Lauth beygehenden Verzeichnisz, die sollen forderlichst erfolgen“. I den medfølgende Fortegnelse staa Øerne opførte med „50 Tabel“ og Jylland med Vesterhav og Kattegat med „45 Carten“. Sjæll. Indlæg. 1670.

[3]) Gl. kgl. S. Fol. Nr. 713.

[4]) Dansk Atlas. I. Fortalen. XXV. Anm.

jyske Samling. Her findes, foruden flere gode og omhyggelig udarbejdede Specialkaart, hans smukke Generalkaart over Halvøen med Nordslesvig og den største Del af Fyen 1658, der blandt andet indeholder alle jyske Kjøbstæders Beliggenhed efter Brede og Længde og utvivlsomt er en af Perlerne i Mejers hele Production [1]). I Samlingen findes desuden interessante Brudstykker af et endnu større jysk Generalkaart, der vistnok er udarbejdet 1659. Disse Kaart har Pontoppidan næppe kjendt, thi hans Jylland maatte ellers paa adskillige Punkter have faaet en heldigere Skikkelse, hans ovenstaaende Karakteristik passer heller ikke paa dem, og hvad han forøvrigt meddeler om Samlingens Skæbne op til hans Tid, er helt urigtigt. Han fortæller nemlig, at alle de Kaart, Mejer udarbejdede over Danmark, indleveredes enten af ham selv eller af hans Arvinger til det hertugelige Bibliothek paa Gottorp, hvor de bleve liggende indtil Aaret 1713, da Kong Frederik d. 4de lod dem overbringe til sit Bibliothek i Kjøbenhavn [2]), men dette kan ikke være andet end Misforstaaelser; thi ved Testament af 28de Februar 1674 [3]) indsatte Mejer sin Brodersøn, Secretair Henning Mejer (Mejercrone), til eneste Arving af alle sine Manuskripter („alle meine Mathematica und manuscripta an büchern und charten"), og nogle faa Uger eller Maaneder efter Farbroderens Død maa Henning Mejer atter have afhændet hans danske Kaart til Præsident Peter Resen [4]),

[1]) Landcharte von dem Nord Juthlande. An. 1658.

[2]) Dansk Atlas. I. Fortalen.

[3]) Testamentet findes i Original i Sjæll. Indl. 1674. og i Afskrift i Sjæll. Reg. 1674. S. 420 med kgl. Konfirmation.

[4]) Naar Kristen Sørensen Testrup fortæller, at Meyer selv solgte sine „Ritsede Tavler" til P. Resen for 100 Rdl., saa er dette

der forberedte Udgivelsen af sit danske Atlas, thi i en kgl. Skrivelse af 8de Januar 1675 faar denne Tilladelse til toldfrit at indføre 1,000 Ris Papir, „da hand sig Mejeri tabulas geographicas ofuer Danmarch hafuer tilforhandlet, huilcke han til theatri Daniæ forøgelse oc stoere fuldkommenhed til trøchen agter at lade befordre“ [1]). Saaledes kom Mejers Kaart til at danne Grundlaget for Resens kartografiske Fremstilling af Landet, og denne har udnyttet dem efter en meget stor Maalestok. De fleste af Resens Kaart opbevares endnu paa Universitets-Bibliotheket, dels i et Prøveaftryk af 109 Kobberplader 1677, der tilegnedes Kongen og indeholder af trykte Kaart: Amager-Saltholm med Rheden, Kjøbenhavns Omegn (Ibstrup), Samsø, Møen, Bornholm og Gulland, — dels i et lille Foliobind i den Arnemagn. Saml. fra 1688 [2]), der foruden hele Værkets Titel og Tilegnelse til Kongen, nogle Brudstykker af den latinske Text og et længere Lovprisningsdigt over P. Resen, forfattet af P. Septimius (P. Syv), indeholder en Række Manuskriptkaart, udarbejdede i Aarene 1684—1687. Heraf ses det, at Resens Værk skulde have indeholdt 26 Kaart, nemlig, foruden et Generalkaart over hele Landet, Sjælland i 5, Fyen i 1, Laaland-Falster i 1, Møen i 1, Jylland med Samsø i 7, Bornholm i 1, de skaanske Provinser med Gulland i 4, de nordiske Bilande i 3 samt Kjøbenhavns nærmeste Omegn i 2 Blade. I Samlingen findes de jyske og fynske

selvfølgelig ikke andet end en løs Tradition. Mejers Tavler have desuden ikke været „ritsede“ ɔ: stukne, og Salgsprisen er os ukjendt. Se: Danske Saml. II. S. 277 (N. Kgl. S. 4°. 756).

[1]) Sjæll. Tegn. XLI. 4—5. Trykt i Kbhvns. Diplomat. 6. B. S. 652.

[2]) A. M. Fol. Nr. 359. Atlas Danicus sive Descriptio Regni Danica. Autore Petro Resenio. Joh. Fil. Joh. Nep. Havniæ. 1688.

Kaart, Island og Færøerne samt de trykte Smaakaart, men af let forstaaelige Grunde har P. Resen været utilfreds med Mejers Fremstilling af Øerne, og den 24de Maj 1687[1]) enedes han med Kaartstikkeren Johan Husmand om, at denne skulde levere ham „8 Tavler“ over disse. Kaartene skulde derefter underkastes en Bedømmelse af „den højtberømte Mathematicus Ole Rømer“, og naar de vare approberede, forpligtede Resen sig til at udbetale Husmand 498 Rdl. samt afholde alle de foraarsagede Rejseudgifter for ham og hans medhavende trende Personer. Paa Grund af Resens snart paafølgende Død (1688) synes den Husmandske Revision af Mejers danske Økaart ingensinde at være bleven færdig, og hverken Resens oprindelige Udkast eller den senere Bearbejdelse findes i det førnævnte Bind. Derimod viser en Sammenligning mellem Resens og Mejers Kaart over Jylland et nøje Slægtskab. Resen har sammendraget, fordansket, simplificeret og delvis forbedret dennes vidtløftige Stof, men i Realiteten er det Mejers Arbejde, og P. Syvs Lovprisningsdigt gjør derfor ikke noget helt gunstigt Indtryk, naar det slutter med følgende Linjer:

„Multum se jactet Mejero Holsatia, mappas
Plus potius nuperas Anglia et ipsa canat.
Effert inter eos caput en septentrio, ne sit
His ope Resenii Dania nostra minor.“

Fra Resen gik Mejers Kaart over paa andre Hænder — fortæller Kristen Sørensen Testrup —, indtil Kongen

[1]) H. F. Rørdam: Efterretninger om Resens Danske Atlas. Danske Magaz. 4. R. 6. B. S. 354. Se endvidere Kofod Anchers Lov-Historie. II. S. 384—392 og Birket Smith: Om Kjøbenhavns Universitetsbibliothek før 1728, især dets Haandskriftssamlinger. S. 51—52 samt de af ham anførte Kilder. Dansk Minerva. 1816. Juli.

i min Tid (omkring 1740) lod kjøbe dem paa Etatsraad Eiflers Auction i Kjøbenhavn for 116 Rdl., og bleve de da overleveret Geheimeraad Vincents Lerke, som drog dem sammen i en stor Tavle over hele Landet, hvormed han besværlig kunde komme afsted, formedelst disse Mejers gamle Tavler vare meget maculerede og ingen Scala paa somme af dem, foruden at der fandtes mange Fèjl, som jeg ved Eftersyn har befundet[1]). Ligeledes synes en Del af Mejers Kaart at være kommen til Bibliotheket gjennem Suhm[2]), og det hele er altsaa temmelig sent bleven samlet igjen. Endnu i sidste Halvdel af forrige Aarhundrede stode hans Kaart i stor Anseelse herhjemme. Pontoppidan har som bekjendt benyttet dem i stor Udstrækning til Kaartene i Danske Atlas, og trods hans nyere og bedre Kilder er det ikke alle Vegne lykkedes ham at overgaa Mejer[3]).

Ogsaa Langebek har syslet ihærdig med de Mejerske Kaart. I Aarene 1761—62 har han kopieret 60 af dem og bibeholdt Stednavnenes tyske Skrivemaade, ligesom han i vid Udstrækning har benyttet dem ved Udarbejdelsen af sine historiske Kaart fra Valdemarernes Tids-

---

[1]) Danske Saml. II. S. 277. Jeg kjender ikke V. Lerches Kaart; derimod siger Pontoppidan i Fortalen til Dansk Atlas. S. XXVII. at han har havt det til Laans fra det kgl. Archiv, at det er 3 Alen højt og ikke er nogen „stor Skat". — I en Designation (dateret Hafn. in Biblioth. Regia. 26de Februar 1731) skriver Andreas Hojer, at han paa en Auction, efter „højsalig Kongens Ordre", har kjøbt en Del af Mejers tegnede Kaart, fornemmelig over Jylland.

[2]) J. Erichsen: Udsigt over den gamle kgl. Manuskriptsaml. 1786. S. 88 og Werlauff: Historiske Efterretninger om det store kgl. Bibliothek. 1844. S. 122. Anm. æ.

[3]) Se navnlig Mejers og Pontoppidans Fremstilling af Vendsyssels Østkyst, hvor hins fra 1658 er langt at foretrække for dennes. Se Dansk Atlas I. S. XXV flg.

alder. ja, den Rolle, som Mejer har spillet i vort Aarhundredes Literatur, skyldes vel overhoved nærmest Langebek, hvilket senere vil blive paavist [1]).

Om de øvrige Bind af Mejers nordiske Atlas tror jeg at kunne fatte mig i stor Korthed. Disse Kaart, der omhandle Norge, Sverrig og de arktiske Lande, ere ikke originale, det kan ikke have nogen stor Interesse at paavise, hvilke fremmede Kartografer han har benyttet, hans Kopier ere tit upaalidelige og afjaskede, og ligesom Mercator og andre tidligere Kartografer tillod han sig at udfylde Kaartenes „hvide Pletter" med et fantastisk Stof [2]). Nogle af hans arktiske Kaart, der — om end paa en noget udskejende Maade — illustrere Jens Munks og David Danells Rejser, have en svag historisk Interesse, og det er muligt, at der i hans norske Samling findes enkelte gode Kaart, som han enten selv har optaget (Bohuslen) eller vidst at forskaffe sig gjennem sit vidtstrakte Bekjendtskab med Datidens betydeligste Mænd (Vardø og Vardøhus), men en nøjere Undersøgelse af disse Forhold

[1]) Langebeks Kopier af Mejers Kaart over Danmark findes i N. Kgl. S. Fol. 369. Med en mærkelig naiv Tillid til ældre Kaarttegneres Korrekthed er Langebek i sit: Jutia sive Nordjutland ex Monumentis Ævi Waldemariani descripta. Impensis Regiis, curante J. L. 1761 et P. F. Suhm 1787 (S. R. D. VII) gaaet helt tilbage til den før-mejerske (Laurembergske) Type, hvad Kystomridset angaar, og har paa denne Maade frembragt et for sin Tid aldeles monstrøst Kaart. Paa samme Maade benytter han Mejers Kaart over det gl. Nordfrisland.

[2]) Mercator benyttede geografiske Eventyr til at illustrere Nordpolarlandene, Afrika opfyldte han med Ptolemæiske Stednavne og indblandede i dem et ham uforstaaeligt Stof, hentet fra tidligere Kaart. Paa samme Maade har Mejer overfyldt sit Grønlandskaart, dels med Navne fra de gamle Nordboeres Tid, dels med en Række almindelige eskimoiske Ord, hentede fra Olearius. Se: K. J. V. Steenstrup: Om Østerbygden. 1886. S. 49. — O. Peschel: Geschichte d. Erdkunde. 2te Aufl. S. 520.

kan kun foretages af en norsk Kaartkjender[1]). — Kongen maa øjensynlig have havt en vis Ret til disse Kaart, thi i Aaret 1670 skriver Mejer, at han allerede i November 1669 til højsalig Kong Frederik den 3dje har afleveret 62 Kaart i 3 Bind over Norge og omliggende Øer og Lande (dog uden Beskrivelsen), og han tilføjer, at de resterende over Danmark, Sverrig, Østindien og de himmelske Sfærer[2]) hurtigst mulig skulle følge efter. Det

---

[1]) Gl. Kgl. Saml. Fol. 709. Verzeichnusz des Norwegischen Königsreiches Land und See Carten. Indeholder 36 Kaart over de arktiske Lande, et løst Kaart over Island og over Vardø 1641, samt en Fortegnelse over hans Kaart til Danmarks og Norges Beskrivelse.

Gl. Kgl. Saml. Fol. 710. I. Prima Pars Norwegiæ. In diesem Buche alsz dem Ersten theile von Norwegen wird Præsentiret eine Geo-hydrographische beschreibung des königsreichs Norwegen mit allen dazu belegenen Provincien, Insulen vnd Ländern .... nach ihrer wahren abbildunge Geometrice in Tabellen verfaszet, wobey erstlich eine General- und dan folgends bey den Carten eine kurtse special-erklärunge wird zufinden sein, in 26 Tabulen. Beskrivelsen mangler. Hele Bindet beskjæftiger sig med Hetland, Ørkenøerne, Færøerne, Island, Grønland, Spitsbergen etc. og har Interesse for Datidens Opfattelse af herhenhørende Forhold. Gl. Kgl. S. Fol. 710. II. Handelt von denen stifftern Aggershuss, Hamern, stafanger vnd bergen mit ihren zugehörigen General- und special-Carten sambt deren beschreibunge und nach folgenden Registern in 22 Tabulen. Beskrivelsen mangler. Gl. Kgl. Saml. Fol. 710. III. Dasz gantze Ertstifft Trondhiem mit allen Provincien, Insulen, Landen, ambtern, Lehnen vnd Vogteyen. 14 Carten. — Alle disse norske Kaart ere blevne tilstillede Kong Frederik d. 3die i Aaret 1669 (Sjæll. Indl. 1670). — Gl. Kgl. Saml. Fol. 711. Geograph. Land Carten über das gantze Königreich Schweden. Auf den Königl. May. Christian IV Glorwürdigsten Andenckens Befehl abgesetzt von Johanne Meyero. Husum. Mathematico Regio. Opus multi laboris et usus. 36 Kaart over Sverrig, Finland, Østersøprovinserne, Øsel, Gulland, Dagerø osv. — Alle disse Folianter indeholde kun Concepter, og det er muligt, at Forfatteren har tilstillet Kongen andre, rentegnede Exemplarer.

[2]) Sjæll. Indlæg. 1670. Verzeichn. die Land Carten von dem

synes derfor sandsynligst, at Mejers store Kaartsamling, med Undtagelse af de danske Kaart, der solgtes til Resen, meget tidlig er bleven indlemmet i det store kgl. Bibliothek. Derimod er intetsomhelst bleven trykt. Under de usle Pengeforhold, der herskede i Landet efter den ulykkelige Krig, har Kongen maattet opgive sin tidligere Plan, og Mejer modtog — som K. S. Testrup fortæller[1]) — en Afvisning fra Hove. — Saaledes strandede det andet store Forsøg paa at udgive et dansk Atlas. Mejer havde arbejdet med ualmindelig Energi og ubestridelig Dygtighed, og det maa i høj Grad beklages, at Forholdenes Ugunst ikke tillod ham at faa Værket frem paa en Tid, „da det vilde have været et betydningsfuldt Monument i vor Literatur".

X. Mejers historiske Kaart.

Efter at vi saaledes have givet en Fremstilling af Hovedmomenterne i Mejers Production, skulle vi vende os til hans historiske Kaart. Denne Side af hans Virksomhed har mere end alt andet bidraget til at gjøre

Königreiche Dennemarcken, den Hertzogthum. Schleswig. Holstein, Brehmen, Werden, Graffschaften Oldenburg vnd Delmenhorst. Dann auch von dem Königreich Schweden. — Østdanmark 40, Ødanmark 50, Jylland 45, Slesvig og de nævnte tyske Lande 46 og Sverrig 60 Kaart. Norge 62 Kaart i 3 Bind. Dann einander Buch von Ostindien, davon erstlich ein General, dan 46 Special Carte. (Gl. kgl. S. Fol. Nr. 708.) — Von den himlischen Sphære der Fixsternen wnd Planeten in 50 Tabulen. (Gl. kgl. Saml. Fol. 706—7.) Seind 5 Bände (nemlig med de 3 norske) in Turkisch Papier eingebunden.

[1]) Danske Samlinger. II. S. 277.

ham bekjendt, men for en Nutidskritiker er det ikke desmindre yderst vanskeligt at tage hans Kaart *au serieux*. Forfatteren véd alt for meget. Der er næppe den Ting mellem Himmel og Jord, som han ikke har vovet sig i Lag med. Hans historiske Kaart begynde med Tingenes første Begyndelse. Han har givet et kartografisk Omrids af Verdens Oprindelse, han har et Kaart til hver af de 6 Skabelsesdage, af Treenighedens Raadslagning før Genesis, af Materiens Udstraaling af Guddommen, af Chaos, af Jordklodens Udseende paa den 3dje Skabelsesdag, da Gud skilte Vandene for neden fra det tørre Land. Han véd, at paa dette fjærne Tidspunkt var England landfast med Frankrig, at Jylland noget nær havde sin nuværende Skikkelse, at Afrika med en krogdannet Halvø udfyldte en stor Del af det indiske Hav, at Arkipelet syd for Asien den Gang var et Continent og Nordamerika en vildtsplittet Øgruppe. Ja, han trænger ind til Alskabningens hemmelighedsfuldeste Dybder. Han giver et kartografisk Billede af Jordens Indre med alle dens Skatte, han er fortrolig med den store Bjørns, Tyrens og Syvstjærnernes Indvolde, og han kjender og afbilder alle de syv Himle. Det kan ikke forundre nogen, at en saadan Mand er ligesaa godt kjendt med Paradisets Have som med Haderslev Østeramt, thi hos Middelalderens Kartografer findes fuldt op af Kaart over Paradiset, men Mejer véd ogsaa mere. Han fixerer det geografiske Sted ved Euphratfloden, hvor Adam skabtes, og han fortæller og afbilder, hvorledes Gud og hans hellige Engle fejrede den første Sabbath sammen med Adam og Eva i Eden, og han tilføjer, at de havde denne Nydelse kun 6 Gange, thi Torsdagen den 26de Oktober meget tidlig om Morgenen

spaserede Eva hen til Kundskabens Træ og spiste af dets Frugt[1]). — Jeg tvivler ingenlunde om, at disse Kaart ere udarbejdede efter gode astrologiske og kabbalistiske Grundsætninger, og som Illustrationer til Datidens Tankegang have de vel ogsaa nogen Betydning, men her vil jeg kun fremhæve, at for en Mand med en saadan Viden maa det have været en saare ringe Ting at give et kartografisk Billede af Byen Slesvigs Udseende Aar 1154 eller af Helgoland og Nordfrisland et halvt Tusend Aar tilbage i Tiden.

Fantastisk Anskueliggjørelse af Textens Ord faldt i det 17de Aarhundredes Smag, ja, langt yngre og meget ansete Forfattere have givet sig af med det samme efter en meget stor Maalestok, og som historisk Kartograf arbejdede Mejer derfor sikkerlig baade i god Tro og var heller ikke udsat for at blive misforstaaet af sin egen Tid. Vi have endnu et historisk Kaart af ham over

[1]) Coelestis Æthereæ & Terrenæ Compagis Anatomes. Adumbratio oder Entwurff Einiger Tabulen der Cælestis Æthereæ etc. Authore Johanne Mejero Hus. Cimb. 1667. Gl. Kgl. Saml. Fol. 706. Eine andere Verzeichnusz derer Tabulen Cælestis Æthereæ & Terrænæ Compagis Anatomes, welche in diesem zweiten Büchlein von den ubrigen dreyen Tagewercken Gottes — — vnd an der Zahl 50 sein. An. 1667 per Johannem Mejerum Hus. cimb. Gl. Kgl. Saml. Fol. 707. — Det 54de Kaart har følgende Titelpaaskrift: Eine Tabel von dem Paradies worinnen Adam vnd Eva den ersten Sabbath mit Gott vnd seinen Hl. Engeln gehalten vnd gefeyert, da Gott von seinen wercken geruhet. Nach diesem haben sie nur zuzammen 6 Feyertage im Paradies gehalten, die auf 40.tage auflaufen, den am 26. 8bris, des Morgens nach deme die ☉ne aufgegangen, spatzierte Eva allein beim Baum des erkentnisz etc. etc. — Desværre savner jeg alle Forudsætninger for at kunne bedømme disse astronomisk-astrologiske Kaart (c. 60) og kan kun henlede Opmærksomheden paa dem.

det døde Hav før Sodoma-Katastrofen[1]), og vi kjende Titlerne paa en hel Række historiske Kaart over Afrika, Asien, Evropa, Tyskland, Holsten, Barwith- og Sønderjylland-Syssel, Danmark, Norge etc., der skulde have prydet hans dansk-norske Atlas, og som kun Tidernes Ugunst forhindrede ham i at lade udkomme[2]). Mejer har altsaa drevet den historiske Kartografi professionelt; men Skæbnen har villet, at hidtil kun ganske enkelte Sider af hans Virksomhed ere blevne bekjendte og kritisk drøftede. Interessen har samlet sig om hans faa trykte Kaart, og vi møde det Særsyn, at en Production, hvorom der er skreven Afhandlinger i snesevis, hovedsagelig er forbleven ukjendt, og disse Afhandlinger have derfor, tiltrods for den ofte endog meget store Dygtighed, hvormed de ere skrevne, kun ringe Værd. Drøftelsen af disse historiske Kaart begyndte i Slutningen af forrige Aarhundrede, efter at Langebek, der i denne Henseende væsentlig stod paa samme Standpunkt som Mejer, havde godkjendt og kopieret dem i Scriptores Rerum Danicarum[3]), og siden den Tid er der ikke forløbet et eneste Decennium, uden at de have været Gjenstand for Debat, ja, en Tid lang

[1]) Ggl. Kgl. Saml. Fol. 709.

[2]) I hans Indholdsoversigt over dette Værk og i hans trykte Kaartfortegnelse 1657 findes bl. a. følgende historiske Kaart opførte: Germania antiqua. — Germania antiqua borealis. — Orbis Vetus. Cum Origine magnarum in eo gentium à filijs & nepotibus Nohæ. — Europa antiqua. — Asia antiqua. — Africa antiqua. — Dania antiqua. Anno 1300. — Cimbrica Chersonesus Australis, Nortalbingia, Saxonia & Wagria. An. 1320. — Alt Süder-Jütland Syssel. — Norwegia antiqua. — Vom alten Barring Syssel. — Von der alten Provintz Angulen etc.

[3]) Jutiæ Ducatus Dominiique Nordalbingiæ Descriptio, Monumentorum Ævi Waldemariani Fide Asserta. Impensis Regiis, curante J. L. 1761. Kaartet findes i 7. B. af Script. Rer. Dan., der udkom 1792.

dannede de endog et staaende Emne i de holstenske Tidsskrifter, og Mænd som Kruse[1]), Kusz, Outzen, Falck, Michelsen, Forchhammer, Lappenberg, Wiebel, J. N. Schmidt o. m. a. have søgt at komme til et endeligt Resultat angaaende deres Tilblivelsesmaade og Værdi, men uden afgjørende Held. Endnu i den aller seneste Tid have de tildraget sig lærde Mænds Opmærksomhed, og de reproduceres stadig i Slesvig. I vor hjemlige Literatur indtage de derfor samme Stilling som tidligere Spørgsmaalet om den grønlandske Østerbygd, eller som Brødrene Zeno's Rejser for Tiden indtager i Verdensliteraturen. Vi staa lige over for et hundredaarigt Spørgsmaal, der venter sin Løsning, og i en Monografi om Mejers Production er det umuligt at undgaa en indtrængende Drøftelse af dem.

I „Landesbeschreibung" har Mejer ladet trykke følgende historiske Kaart: Grundrids af Byen Slesvig 1154, af Oldenburg 1320, af Oldesloe 1382, af Ditmarsken 1500, af Helgoland Aar 800 og 1300, af Nordslesvigs Vesterhavskyst og det gamle Nordfrisland Aar 1240. At disse Kaart i deres inderste Grund ere forfejlede, er allerede forlængst paavist for Byerne Slesvigs[2]), Oldenburgs og Oldesloes[3]) Vedkommende; hvad Helgolands-

[1]) En brugbar Oversigt over den herhen hørende ældre Literatur findes hos F. Geerz anf. St. S. 39.

[2]) Nogle Bemærkninger om Johann Mejers: Grundrisz der alten Stadt Schleswig. Anno 1154. af Adjunkt C. C. Lorenzen. Slesv. Prov. Efterr. II. S. 231 flg. Se ogsaa Dr. Hasse: Über Schleswigs Stadtrecht. Kiel 1880.

[3]) Mejers Kaart over Oldenburg 1320 er ikke andet end et Billede af den hannoveranske By Stade, som han paa Grund af en Trykfejl i Braunius: Theatrum urbium 1576. I. S. 23 har forvexlet med den holstenske By. Se: Joh. v. Schroeder & Biernatzki: Topographie von Holstein etc. 2. Aufl. 2. B. S. 247 Anm., og for Oldesloes Vedkommende S. 255.

kaartene angaar, har jeg for nylig godtgjort, at de savne ethvert historisk Grundlag og ere rene Constructioner[1]); Kaartet over Ditmarsken har kun ringe historisk Interesse, da det ligger Forfatterens egen Tid nær; og saaledes blive kun Vaddekaartet fra Nordslesvig og Nordfrislands-Kaartet tilbage som Støtte for Mejers Autoritet. Det er derfor særlig disse, vi i det følgende ville underkaste en indtrængende Kritik.

Mejers historiske Kaart over Nordslesvigs Vestkyst.

Paa „Landcarte von dem alten Nordfrieslande. Anno 1240“ har Mejer ogsaa indtegnet et historisk Kaart over Nordslesvig fra Vidaa til et Par Mile Nord for Ribe. Denne Del af Kaartet er ikke udarbejdet med saa stor Omhu og er heller ikke saa rigt udstyret med Navne og andre topografiske Objekter som de sydligere Egne; men, hvis Mejers Fremstilling stod til troende, maatte dette Landskab ikke des mindre have gjennemgaaet næsten lige saa store Forandringer som det egentlige Nordfrisland. Alle Øerne: Jordsand, Rømø, Manø og Fanø ere forsvundne og indoptagne i et stort, af Aaløb gjennemfuret Kystland, og selv paa dette Oversigtskaart møde vi en Række ukjendte og mærkelige Bynavne, der gjentages efter en meget forøget Maalestok paa hans „Westertheil des Amptes Hadersleben zu sambt Riepen und Löhmcloster. Anno 1649“, hvor han — efter sit bekjendte Mønster — indtegner et „Vaddekaart“, der ved en forandret Skravering antyder Landets ældre Udstrækning og daværende Bebyggelse. Det har dog ikke været Mejers Hensigt at

[1]) Geograf. Tidsskrift. 1887. S. 50 flg. Johannes Mejers Kaart over Helgoland.

blive staaende ved et saadant Skizzekaart, der kun giver en skeletmæssig Fremstilling af Landskabet; af hans „Renow. Landesbeschr. 1654“ ses det, at han dengang var i Færd med at udarbejde eller alt havde fuldført et historisk-topografisk Kaart over „Sønderjyllands Syssel“ (ɔ: Nordslesvigs Vestkyst) med Skove, Aaløb, Søer og tidligere Bebyggelse, uden at et saadant Kaart dog er naaet ned til os.

Ikke des mindre vælger jeg hans ovennævnte Vaddekaart som Udgangspunkt for den følgende Undersøgelse, dels fordi det hidtil slet ikke har været omtalt, hverken i den hjemlige eller i den tyske Litteratur[1]), og altsaa kan undersøges mest fordomsfrit, dels fordi det som en Del af hans Generalkaart over Nordfrisland kan benyttes til at kaste nyt Lys ind over det, og det maaske allerede her kan lykkes mig at fastslaa de Synspunkter, hvorfra hele denne Kartografi bør ses, dels endelig ogsaa fordi det ligger os nærmest og omhandler en fuldstændig dansk Landsdel, hvoraf endnu en Del hører til Riget.

I „Renow. Landesbeschreib.“ S. 312 flg. giver Mejer en meget vidtløftig antiqvarisk-topografisk Skildring af „Sønderjyllands Syssel“ Aar 1300. Han siger, at Syslets Navn stammer fra Landsdelens gamle danske Benævnelse, og tilføjer, at da Kong Harald Blaatand Aar 950 inddelte Jylland i Provstier eller Sysler, fik disse sønderjyske Egne alt den Gang dette Navn, og Sønderjyllands Syssel var da noget nær det største Provsti i Ribe Stift. Det omfattede Aar 1300 42 □ Mile, havde 2 Stæder, 4 Slotte, 3 Flækker, 73 Kirker og 206 Landsbyer. Men

[1]) Nutidsfortattere som Dr. O. Nielsen og J. Kinch, der behandle meget nærliggende Emner, forbigaa disse Kaart med fuldstændig og berettiget Tavshed.

desværre har Mejer ikke været videre fortrolig med den gamle Sysselinddeling. Han fortæller, at Barwith Syssel omfattede ogsaa Ris Herred og „Barsmerwicke, ein Vogtey“ [1]), og Ellumsyssel er ham fuldstændig ukjendt. Ved den egentlige Beskrivelse af Syslet støtter han sig forøvrigt til en gammel Kirke- og Byliste eller „Catalogus“, der skal være affattet af Ribe Stifts 20de Biskop Christianus (Christiern II) Aar 1300, senere fundet i den første Lutherske Bisp Johannes Wendus's (Vandals) efterladte Bibliothek og — engang i Firtierne af det 17de Aarhundrede — overgivet Johannes Mejer i Afskrift af Biskop Johannes Monradus (skal vel være Erik Monrad, der blev Bisp i Ribe 1643) [2]). Hos Mejer har denne Liste følgende Titel: „Verzeichnusz aller Harden, Kirchen, Capellen, Stätten, Schlöszer vnd Dörffer in Judtlandssuszel. Anno 1300“, og han meddeler den in extenso. Ved første Øjekast kunde denne Liste tage sig ud som et højst interessant Document, thi vi have ikke Overflod paa topografiske Oplysninger fra den tidligere Middelalder, og en fuldstændig Byfortegnelse over Ribe Stifts sydlige Del — overleveret os gjennem Biskopperne Christiern, Vandal og Monrad — vilde, særlig ved Siden af de andre rige Kilder fra denne Egn, give usædvanlige Bidrag til historisk-topografiske Undersøgelser. Men uheldigvis kan Mejers Liste kun betragtes som Digt. Jeg skal ikke opholde mig ved, at den ingensinde hverken tidligere eller senere omtales i vor Literatur og kun er naaet til os gjennem Mejer, heller ikke ved Sysselnavnet

[1]) Renow. Landesbeschreib. S. 295.
[2]) Renow. Landesbeschreib. S. 312. Aarstallet, da Johannes M. modtog denne Liste, er gjort ulæseligt ved Udstregning; der synes oprindelig at have staaet 1642.

(Sønderjyllands eller Jyllands Syssel), en Betegnelse, der aldrig har existeret undtagen i nogle tyske Kronisters Fantasi, og som udelukkes alene derved, at alle de Egne, der skulde indfattes under Navnet, ere Brudstykker af Ellum- og Barwithsyssel[1]), — eller ved den aldeles uhistoriske Meddelelse, at Kong Harald Blaatand Aar 950 inddelte Jylland i Sysler; thi Mejers Forsvarere vilde formodentlig strax afvise disse Indvendinger som selve Listen uvedkommende. Værre er det derfor ogsaa, at Bynavnene fremtræde i den bedærvede tyske Form, der er saa velkjendt fra Danckwerths Beskrivelse. Listen har Brønderup for bramthorp, Schads for skastath, Schrawe eller Schraude for skragh, og skulde man af dens ydre Form slutte sig til dens Affattelsestid, vilde man langt snarere komme til at tænke paa Mejers egen Tid end paa et saa fjærnt Aarstal som 1300. Men Indholdet viser hen til det samme. I Ribe „Oldemoder“ have vi en yderst interessant Fortegnelse over de Herreder og Kirker, der omkring Aar 1340 hørte til Ribe Stift[2]). Denne Liste, der hviler paa et sikkert historisk Grundlag, er altsaa kun en Menneskealder yngre end den foregivne hos Mejer, i Tiden mellem Aar 1300 og 1340 indtraf ingen større Landeplager[3]), der kunde have mærkbar Indflydelse paa Landets Bebyggelse, og man skulde derfor vente en meget nøje Overensstemmelse mellem begge

[1]) „Jeg har ingensteds truffet nogen Hjemmel for den hos slesvigske Forfattere almindelige Angivelse, at de Dele af Sønderjylland, som hørte til Ribe Stift, indbefattedes under Navnet „Sønderjyllands Syssel“.“ J. Kinch: Ribe Bys Beskrivelse. I. S. 52.

[2]) „Ribe Oldemoder“, et Pergaments Haandskrift paa det store kgl. Bibliothek, udgivet 1869 af Dr. O. Nielsen.

[3]) C. Kusz: Jahrbuch denkwürdiger Naturereignisse. Altona 1825. I. S. 20.

Listerne, særlig da de ere udgaaede fra samme Værksted; men intet mindre.

Foruden Domkirken anfører „Oldemoder“ 5 Kirker i Ribe. Joh. Mejers Liste kjender kun de to (Domkirken og St. Kathrine), der bleve ved at bestaa efter Reformationen, og alene dette maa vel være tilstrækkeligt til at stemple den som et Fabrikat fra det 16de eller 17de Aarhundrede. I Hvidding, Gram og Rangstrup Herreder stemme Listerne med hinanden (bortset fra Rømø og det opdigtede „Havsogn“ Rydstrup), men dette beviser intet, naar det erindres, at først Aar 1557[1]), altsaa næppe 100 Aar før Mejers Tid, kom Hellevad, Egvad og Bedsted Sogne i Sønder Rangstrup Herred fra Ribe ind under Slesvigs Bispestol, og Listens Forfatter behøvede altsaa ikke noget Kjendskab til Middelalderen for at opføre disse Sogne paa den rigtige Side. For de øvrige Herreder er Forvirringen derimod uhelbredelig. Saaledes henregnes Skodborg Kirke, altsaa hele Frøs Herred, til Ribe Stift, og Forfatteren har altsaa været uvidende om, at ved Afgrænsningen[2]) mellem Ribe og Slesvig Stift forblev dette ene Sogn i Frøs Herred under de slesvigske Bisper; Dover Kirke, der først blev nedlagt ved den sorte Død 1348—50, findes slet ikke paa Listen; Rømø, der hørte til Hviding Herred, og Manø, der hørte til Frøs Herred, opføres som to store selvstændige Herreder „Roemds- og Mandusharde“. Men da vi senere under Nordfrisland komme til at beskjæftige os med et Par lignende Kirkefortegnelser, skulle vi forfølge Sagen endnu

---

[1]) O. Nielsen: Sysselinddelingen i Danmark. S. 70.

[2]) Dr. Jensen: Bispedømmet Slesvigs gl. Omfang. Ann. f. Nord. Olkyndighed. 1849. S. 342. Se: Kirchl. Statist. I.

videre og for Kalvslund, Lø, Tønder og Højers Herreder sammenligne Mejers Kirker med „Oldemoders“ Angivelser.

„Oldemoder“:	Mejer:
Kalvslund Herred:	
kalfslwnd	— — —
hyortlwnd	Hiordwads Capell
dowerth desolata [1])	— — —
linthorp	Lindrup Capell
faarthorp	Fardrup (Faredrup)
hyrtingh.	Hierting Capell
	Gedsted [2]) (Gredsted) Kirche
	Fludstrup [3]) Capell (ved Nipsaa).
Lø Herred:	
myaldern	Medolden (vel Midoldum)
dystorp	Doesterup (Drøstrup) Kirche
ranthorp	Randrup Kirche
brethwath	Breedbro Kirche
løghum	Löhmcloster (vel Löhe Kloster)
mykæltundær.	— — —
	Schads Capell
	Loehm Capell
	Wieszbuy Kirche.
	(9 Kirch. 27 Dörff. 345 Pfl.)
Tønder Herred:	
dalær	— — —
apæld	— — —
vbyergh	— — —
wistæby	— — —
litlætundær.	— — —

---

[1]) „desolata“ er tilføjet med en yngre Haand.

[2]) Formodentlig Landsbyen Jedsted, „Eestath“, i Vilslev Sogn, der aldrig har været Kirkeby. Kinch. I. S. 593.

[3]) Et opdigtet Sogn ude paa Vadderne.

„Oldemoder“:	Mejer:
	Højers Herred:
hyarpzhøgh	Hierpstede Kirche
balghum	— — —
andæfliit (subm.)	— — —
høthær	Hower Kirche
emberloof	Emmerlow Kirche
skastath.	— — —
	Mögeltonder, ein Stattlein
	Tondern, ein Marckflecke
	Rüdebol Capell
	Knöckum Capell
	Jördum (ist nun das Jordsandt).
	(8 Kirch. 20 Dörff. 274 Pfl.)

At Mejer ikke har Tønder Herred, kunde forsvares, ja, muligvis endogsaa anføres som Bevis paa hans Listes Ægthed; thi Kong Valdemars Jordebog, der er forfattet noget før Aar 1300, har heller ikke det nævnte Herred, og den Slutning laa altsaa nær, at Tønder Herred først efter 1300 har udskilt sig af Lø og Højers Herreder, ligesom Kalvslund Herred ved samme Tid maa have udskilt sig af Frøs Herred[1]). Dog uheldigvis udelader Mejer ikke alene Herredet, men ogsaa de fleste af dettes Kirker, nemlig Daler, Abild og Ubjærg, ligesom man for Højer Herreds Vedkommende savner Ballum og Andflod og i det hele maa indrømme, at hans Fordeling af Sognene røber en uhelbredelig Forvirring. Ulykken vil desuden, at netop flere af de Sogne, han udelader, ere de historisk mest sikre, vi have. Saaledes omtales Ballum som Kirkeby allerede Aar 1214, idet Biskop Tuve dette Aar

[1]) Dr. O. Nielsens Udgave af Kong Valdemars Jordebog. S. 100, Anm.

henlagde Indtægterne af Møgeltønder og Ballum Kirker til to nye Kannikedømmer ved Ribe Domkirke[1]. Daler omtales Aar 1240 i Hertug Abels Frihedsbrev for Bispestolens Gods[2]) og Andflod 1233 i Biskop Gunners Forlig mellem Møgeltønder og Andflod Sogne om Tjenestepligten til Bispestolen[3]). Vi kunne derfor ikke skjænke Listen den mindste Tiltro, men det mærkeligste turde dog maaske være, at selve J. Mejer ikke har rettet sig efter den, thi paa sit Kaart over Nordfrislands nordlige Del Aar 1240 giver han ogsaa en Fremstilling af Tønders Omegn, og her finde vi baade Tønder Herred og Daler Kirke, ligesom ogsaa — selvfølgelig overensstemmende med Sandheden — Skads (Schadding) henregnes til Højers Herred. Men naar Listens Forfatter kan begaa saadan Vildskab paa det tørre Land, i de Egne, der endnu i vore Dage have noget nær det samme Sognetal som i Middelalderen, saa kan man vente adskilligt af ham, naar han giver sig i Lag med Kirkerne paa Vadderne, og i denne Henseende skuffer han end ikke de dristigste Forventninger. Allerede ved Højers Herred faa vi en lille Mundsmag. Han nævner Rudebøl Kirke[4]), Knöckum Capel med Landsbyerne Knöckum og Westerbuy og „Jördum capell, ist nun das Jordsandt. 1. Jördum lieget im holtze, 2. Lysab, 3. Fripum (?), 4. Fehrby an dem friesischen Sunde, dar ein Fehrstede uber nach Witscia in Nordfrieszlandt“; men om muligt endnu værre bliver det, naar han kommer til de to

[1]) Ribe Oldemoder. S. 35. Kinch. I. S. 44.
[2]) Ribe Oldemoder. S. 10. Kinch. I. S. 53.
[3]) Ribe Oldemoder. S. 21. Kinch. I. S. 50.
[4]) Forekommer formodentlig under Navnet Uthbølling som Landsby i „Oldemoder“.

„Vadde-Herreder“ i Sønderjyllands Syssel, nemlig „Mandusherrith“ og „Röemdharde“, der have bestaaet af efterfølgende Sogne og Byer.

Udsnit af Joh. Mejers Kaart over Haderslev Vesteramt.

„Mandusherrith (In vnterschiedlichen Insulen zertheilet. Ist in der Lenge vber 2 Meilen, vnd die breite eine grosze meile).

1. Geisterup Capel. 1. Kielsz, 2. Zarpby, 3. Liest. Ein Insul.
2. Kludsbuy Capel[1]). 1. Sindrup, 2. Zarpstrup, 3. Kludsbuy. Ist auch vmbfloszen vndt liegen Norden der Nipsærtiefe.
3. Middelstrup[2]) Capel. 1. Medelstrup, 2. Koldstrup, 3. Westernisz.
4. Westercapel. 1. Gardesby, 2. Nackesbuy[3]), 3. Sieldbuy. Diese beide Kirspel seind auch vmfloszen.
5. S. Catharinen Capel. 1. Cathrinbuy am Skogerwalde.
6. Nor Mannstrup Capel[4]). 1. Nordmanstrup am Holtze.
7. Sudr Manstrup Kirche. 1. Sudr Manstrup, 2. Nackesbuy[3]). Hir zwischen liegt der Scoger waldt.
8. Scogum Capel[5]), am holtz. 1. Scogum.
9. Südercapel an der Nackertieffe. 1. Sunderbuy.

Dieses Härde hält also 9 Kirchen, 18 Dörffer, ist zwar vmfloszen, gleich ein Insul, aber doch nur ein schmale tieffe darzwieschen an Huedingharde, worinnen 223 pfluge.

Röemdharde (Ist auch vmbfloszen, vnd helt vnterschiedliche Insulen. Diesz Harde ist lang vber 4 Meilen vndt etwan 2 Meilen breit. Hat 9 Kaspel, 38 Dörffer vndt 315 Pfluge).

1. Knödstrup[6]) Capel. 2. Nackstrup, 3. Markeshol ist auch ein Insul negst dem meere.
2. Rickstrup Kirche. 1. Rieckstrup, 2. Hattum, 3. Zeestum, 4. Zellerup, 5. Dwelderup. Eine absonderliche Insul die Rickesöe genandt wird vnd ein Birckding.

---

[1]) Findes ikke paa Kaartet.
[2]) Castrup er Kirke paa Kaartet.
[3]) Opkaldt efter Løbet „die Nacke".
[4]) Er kun Landsby paa Kaartet.
[5]) Er kun Landsby paa Kaartet.
[6]) Nieckstrup paa Kaartet.

3. Hödderup[1]) Capel. 1. Knolsz, 2. Zestrup, 3. Höderup. ein klein Insul am Frieserhauen.
4. Janstrup[2]) Capel. 1. Janstrup, 2. Iversbol, 3. Bollersdrup, 4. Töfftum am holtz Rymerslundt.
5. Iuern Capel. 1. Iuerde, 2. Nordstrup, 3. Boldmarck, 4. Twiszdmarck, 5. Tystrup, 6. Kapstrup.
6. S. Clemenskirche, lieget im Holtze Rymerslundt. 1. Kanszmarck, 2. Twydszmarck, 3. Frawdalen, 4. Hadderup, 5. Lackolck.
7. Apperum[3]) Kirche. 1. Appen, 2. Wippel, 3. Hedrup, 4. Osterbuy. Diese 4 Kaspel seind absonderlich vmbfloszen vnd dasz vornehmste theil des Röemdsharde, woruon Anitzo die Insul Röm noch vbrig, nur mit einen kaspel zuuor beschrieben.
8. Appen Kirche. 1. Appen, 2. Svesztbuy am Löembecke, 3. Klystrup, lieget im Appenschau oder Apenholtz.
9. Sundernisz Capel am Leidtieffe belegen. 1. Sondernisz, 2. Achsterup, 3. Lystrup, 4. Wester Ibelum vnd Wipperup. Diese 3 Kirspell begreiffen eine Peninsul vnd ist fuszfast mit dem Huedingharde, wie die Carte auszweiset."

Det er unødvendigt at spilde ret mange Ord paa dette Opspind; thi ikke alene findes disse Herreder ikke i Kong Valdemars Jordebog, lige saa lidt som en eneste af de 18 Kirker — i en formodningsvis frugtbar Marskegn lige udenfor Bispesædets Porte — blot saa meget som nævnes i den vidtløftige archivalske Literatur, vi endnu have fra Stiftet i Middelalderen, men desuden kommer den Mejerske Topografi i bestemt Modstrid med, hvad

[1]) Dette Sogn findes ikke paa Kaartet, men derimod et Westercapel, som ikke findes paa Listen.
[2]) Bollerstrup paa Kaartet.
[3]) Landsby paa Kaartet.

vi positivt vide. Efter hans egne Angivelser skal en stor Del af disse Kirker endnu have været til i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede. „Anno 1416 har Mandøe mistet meget paa Sydsiden og navnlig Nackesby, Manstrup og Sudercapel. Thi kort før denne Tid var Øen endnu 2 Mile lang og en bred og har havt 5 Kirker, hvoraf 2 gik under i det nævnte Aar“ [1]); men, som det fremgaar af Documenter i Ribe „Oldemoder“, havde Rømø og Manø allerede 1340 kun hver én Kirke, og de hørte alt dengang henholdsvis til Hviding og Frøs Herred. Mejers Liste er Fabel fra Ende til anden; men desuden kan der vel næppe være nogen Tvivl om, at den væsentligste Del af samme, i hvert Fald sikkert alle Landsbynavne, ere fabrikerede af Mejer selv. Det hele ligner altfor meget Topografien i Landesbeschreibung til at kunne have nogen anden Oprindelse, tilmed har Mejer paavislig baaret sig saaledes ad ved Øen Sild, hvor han har hentet Kirkebyernes Navne fra en apokryf Kirkeliste og saa, hjulpen af en stedlig Tradition, hittet paa Landsbynavne i hundredvis, og endelig tilstaar han dette noget nær selv. I Landesbeschreibung (S. 75) hedder det: „Es wird beständig berichtet, das die vor diesem Harde belegene Insulen hiebevor, jedoch vor vielen und langen Jahren, mit dem festen Lande aneinander gehengen, gestaltsamb die Einwohner dieser Gegend dem Königl. Mathematico die Lage vieler Örter in dem Meere gewiesen, und ihre Nahmen dabey angezeiget, wie solche in dieser Carten von dem Westertheile des Amptes Haderszleben zu befinden.“ Som jeg alt andetsteds

[1]) Renowirt. Landesbeschreib. S. 392. Sammenlign hermed: Landesbeschreibung S. 76 og Luxdorfs Exemplar paa det store kgl. Bibliothek.

har godtgjort, maa saadanne Udtalelser betragtes som Mejers egne Ord, og den anførte Topografi har da ikke anden Oprindelse end den stedlige Overlevering, tilsat med en meget stor Del af Forfatterens egen Opfindsomhed. Derfor kommer der et Bollertstrup paa Bollertsand, et Nacksbol paa Nackesand, et Jordum Capel paa Jordtsandt, et Stecksbol paa Stackesandt osv. osv.; derfor har det været muligt for Mejers dybsindige Fortolkere at finde talrige Gjentoninger (Nachklänge) af hans By- og Kirkenavne i Vaddernes endnu bevarede Navne, derigjennem have de atter fundet vægtige Beviser for Rigtigheden af hans Topografi og Kaart og saaledes afsluttet Bevisrækken til gjensidig Tilfredshed for begge Parterne.

Vi ere altsaa naaede til følgende Resultat. Mejer maa have været i Besiddelse af en apokryf Kirkeliste, der, uhistorisk og højst urigtig affattet, næppe kan være ældre end fra Reformationstiden. Denne Liste, hvis oprindelige Udseende er os ukjendt, har dog næppe indeholdt andet end Herrederne og Sognekirkerne, men idet Mejer fra Juni til Oktober 1643[1]) kaartlagde „Ribe Stift og Varde Syssel", altsaa ogsaa den herhenhørende Kyst, har han indsamlet en Række stedlige Overleveringer om forsvundne Byer saa vel som Navne paa iøjnefaldende Punkter paa Vadderne, og af dette Stof i Forbindelse med Kirkelisten har han saa komponeret den ovenfor meddelte Topografi af de 2 Herreder Aar 1300. Dette Arbejde lægges derefter til Grund for Kaartene, det er det oprindelige, det, han betragter som det historisk givne og sikre, og efter at han har grupperet Byerne sognevis om de fra Kirkelisten maaske kjendte Kirker — selv-

[1]) Se foran Afsnit IV.

følgelig paa aldeles vilkaarlig Maade, da de vare hans eget Paahit —, indrammes de af Land. Men ogsaa dette kommer han til paa samme Godtkjøbsmaade. Da han ikke har noget gammelt Kaart over Landet fra Aar 1300, og det er umuligt at tegne et forsvundet Lands Udstrækning og Form efter nogle Bylister, hjælper han sig igjennem med sit eget Vaddekaart fra 1643, og han arbejder altsaa ogsaa her med et helt uhistorisk Stof. Som alt anført kaartlagde Mejer i Aaret 1643 i lidt over 3 Maaneder hele Vestkysten fra Tønder til Varde; vi have endnu det Kaart, han Aaret efter udgav over disse Egne[1]), og vi se deraf ikke alene, at de slesvigske Vadder alt dengang havde faaet den kartografiske Form, der stereotypt gjentages paa alle hans følgende Kaart, uden at han senere har forsøgt at rette paa dem, men ogsaa, at han kun har kunnet ofre en saare ringe Tid paa disse vanskelige, tildels undersøiske Maalinger. Hans Fejl og Unøjagtigheder, der ere store nok paa det faste Land, kunne derfor her svulme op til de største Urimeligheder, uden at vi ere i Stand til at controllere ham[2]), og det vilde derfor være letsindigt at tillægge Kaartene nogen stor videnskabelig Værdi for Landets Geografi paa Mejers egen Tid, og ligefrem urimeligt at give dem ud for saa historisk sikre Fremstillinger af et forsvundet Lands Rudimenter, at dette endogsaa skulde kunde reconstrueres efter dem. Men det er netop saaledes, Mejer

---

[1]) Delineatio tractus Maritimi Occidentalis Ducatus Sleswicensis ab Insula Nordtstrandia ad Insulam Mando. Authore Johanne Meiero. Math. Husan. Cimb. (1644.) (Gl. kgl. Saml. Fol. 1026.)

[2]) Sammenlign f. Ex. Mejers Kaart over Ejderens Grunde med et smukt, hollandsk Manuskriptkaart: Afbelding Aller Coersen Diepten opt legeste Water, ock Sanden bet tho de Nieuw angefangne Stadt an der Eyder. Gl. kgl. Saml. Fol. 1026.

bærer sig ad. Hans Kartografi gjennemløber 3 Trin, inden det fuldfærdige Produkt fremkommer. Først udarbejder han et geografisk Vaddekaart fra sin egen Tid og en fantastisk Topografi fra det 13de Aarhundrede — indbyrdes uafhængige af hinanden; dernæst sammenarbejder han disse to Faktorer, og der fremkommer et skizzeret historisk Kaart eller et Vaddekaart med gamle Bynavne, og endelig løftes dette Kaart op over de nivellerende Vande og iklædes al den topografiske Pragt, som en ødsel Signatur for vidtstrakte Skove, talrige Aaer, Søer, Slotte, Afgudstempler o. a. desl. formaar at give det. For Røm- og Manø er Mejer kun naaet til det andet Trin, men enhver, der opmærksom læser den ovenanførte Topografi igjennem, vil snart se, at alle Elementer til et fuldstændig historisk Kaart alt ere bragte til Veje, og at det næppe vilde have kostet Mejer stort Hovedbrud at forvandle dette Kaart fra et „Vadde"- til et virkeligt „Land"-Kaart.

De historiske Kaart over Nordfrisland.

I.

Den ovenfor udviklede Opfattelse af den Mejerske Kartografi har maaske endnu en vel hypothetisk Karakter til at være helt overbevisende, men idet vi nu gaa over til at undersøge hans egentlige Hovedværk i denne Retning, hans Nordfrislandskaart, vil der snart fremkomme saa mange og saa sikre Bevisligheder, at al Tvivl maa forsvinde. Gjennem de talrige nye Kilder, det er lykkedes at fremdrage, komme vi i Besiddelse af alle de Elementer, hvoraf hans Kaart ere opstaaede, vi kunne forfølge ham Skridt for Skridt, og det er umuligt, at der

herefter kan forblive noget uklart over disse saa omstridte Kaarts Tilblivelsesmaade. For Nordfrislands Vedkommende have vi endnu saa vel hans Kaart fra 1644, aldeles uberørt af historisk-kartografiske Planer, som hans historiske Vadde- eller Skizzekaart, og ligeledes den Kirkeliste, han har benyttet, tilligemed den specielle antiqvariske Topografi, som han, støttet til denne Liste og den stedlige Overlevering, har udarbejdet og indført paa sit fuldstændige historiske Kaart over Nordfrisland, og alt fremtræder med saa meget des større Klarhed, som Kirkelisten meddeles ganske udskilt fra den Mejerske Topografi, og vi altsaa bestemt kunne skælne imellem, hvad han har hentet fra tidligere Forfattere, og hvad han selv har opfundet. Det er derfor mit Maal gjennem den følgende Undersøgelse at bevise — ikke hvorledes Nordfrisland saa' ud i det 13de Aarhundrede, thi det er et Spørgsmaal, der ingensinde vil kunne besvares tilfulde, og allermindst saa længe man ikke har emanciperet sig fuldstændig fra Mejers Kaart, — men hvorledes disse Kaart ere blevne til, og hvilken Værdi man kan tillægge dem som historisk Monument.

I Renow. Landesbeschr. (S. 364) har Mejer en meget vidtløftig Topografi over det gamle Nordfrisland. Først giver han en kronologisk Oversigt over alle Stormfloderne og de ved dem foraarsagede Tab fra Aar 1164 indtil 1634; og ved hver Stormflod opregner han Navnene paa de undergaaede Kirker og Byer. Alle disse Navne, hvoraf den største Del ikke forekommer i noget som helst Document og derfor maa betragtes som uhistoriske, finde vi atter paa hans Kaart, og disse forvandles derved til en Art Pulterkammer for alt, hvad en apokryf Historieskrivning har formaaet — fra Midten af det 12te Aar-

hundrede — at lægge ind i Nordfrisland, og Mejer hilder sig til den Grad i sine egne kunstfærdige Anakronismer, at han end ikke er i Stand til at sige, fra hvilken nøjere afgrænset Tidsperiode hans Kaart ere. De omfatte næsten hele 200 Aar[1]), og saadanne Egne som Syderstrand, Norddelen af Øen Sild og store Dele af Horsbøl og Bøking Herreder[2]), der efter hans egne Angivelser skulle være forgaaede Aar 1164, finde vi derfor paa hans Kaart (fra det 13de Aarhundredes Slutning) Side om Side med endnu tilstedeværende Egne, uden en eneste Antydning af, at de forlængst vare forsvundne. Som bekjendt har han søgt at hjælpe sig ud over disse Vanskeligheder ved under Kaartenes Titel at tilføje „bisz an das Jahr 1240“,

[1]) Endogsaa Gaarden Grøngaard, „Gronenhove“, der byggedes af Hertug Hans den ældre 1574 i et ryddet Skovkjær østen for Tønder, findes — som J. N. Schmidt har gjort opmærksom paa — paa Mejers Kaart „bisz an das Jahr 1240“. Annal. f. Nord. Oldk. 1851. S. 163.

[2]) Om Vandfloden Aar 1164, hvis Virkninger i Slesvig ellers ere os fuldstændig ukjendte (se Kusz: Jahrbuch Naturereignisse. I. S. 8), siger han: Man hält darfur, das in dieser groszen waszerfluth . . . seind 34 Kaspel vnd dörffer verwüstet worden, die ausz einem alten Catalogo also angeschrieben währen. Paa Pfostelandt: 1. Suderkircke, 2. Telligsboll, Wigberts Capel og 3. Jouisboll. Af Vtholm: Landet Syderstrand med 1. Süderhäuer, 2. Sigbets vel Sigberts Capel, 3. Büsumkirck og 4. Süderstrands Capel. samt af selve Vtholm: 1. Suder Heuer, 2. Viths Capel, 3. Brösum o. a. Af Euerschop: 1. Barnedemohr og 2. Uldsbul. Af Ejdersted: 1. Spallenbuj, 2. Hulcke. Af Nordstrand: 1. Loeckbull, 2. Hanum og 3. Schaldum i „Osterharde“; i Wydricks Herred: 1. Oldlandum, 2. Appelum, 3. Beltum; i Pellworm Herred: 1. Norderheuer, 2. Norderbyll; i Edoms Herred: 1. Niendam, 2. Hadenbull; i Lundboll Herred: 1. Willenboll. I Witscia i Nordvest Herred: 1. Mabberum, 2. Rystum, 3. Berlum, 4. Loegum, 5. Wardyn og 6. Rillum; i Horszbull Herred: 1. Denckelum, 2. Bendum, 3. Mytum; i Böking Herred: 1. 1. Langtöfft, 2. Wellum, 3. . . . (mangler), 4. Toecksbull; i Käert Herred: 1. Humum. — Renow. Landesbeschr. S. 364 flg.

men selv denne saa habile Datering har af nærliggende Grunde ikke tilfredsstillet ham; thi Kaartene indeholde adskilligt (f. Ex. König Abells Lager), der først blev til efter den Tid, og Aaret efter Udgivelsen skriver han derfor ogsaa[1]), at de skulle give et Billede af Nordfrisland, som det var beskaffent fra Aar 1240 „bisz vber 1300“, men fornemmelig paa den Tid, da Kong Abel af Danmark blev slaaet af disse Frisere ved Myldesborg. Dog derved kommer han kun fra Scylla over i Charybdis: han undgaar nogle topografiske Urimeligheder, men forstørrer de geografiske, idet Landets Udstrækning Aar 1164 kommer til at gjælde lige op til det 13de Aarhundredes Slutning, hvilket med andre Ord vil sige, at den Mejerske Kartografi forholder sig fantastisk til et fantastisk Land.

Den samme Forvirring gaar selvfølgelig igjen i Topografien over Nordfrisland i Slutningen af det 13de Aarhundrede. Denne Topografi, hvoraf jeg senere skal meddele en Prøve, er ordnet nøjagtig paa samme Maade som i Danckwerths trykte Værk, eller som vi saa' den ovenfor ved „Roemds- og Mandusherrith“. Det hele er ordnet sognevis, og Mejer kjender ikke alene Kirkernes Navne, men ogsaa de Landsbyer, der hørte under disse Kirker, og dette Kjendskab strækker sig ikke blot til de Sogne, der muligvis vare til Aar 1300, men endogsaa til dem, der allerede forsvandt ved Stormfloden 1164. Hans Viden kjender ingen Skranker! Og for at faa det hele til at tage sig saa stort og rigt ud som vel muligt, maa disse Kirker og Byer gjøre Tjeneste endnu engang, og uagtet han har slaaet dem ihjel baade 1164

[1]) Renow. Landesbeschr. S. 626.

og endnu grundigere 1204[1]), bliver han dog nødt til for tredje Gang at tage Livet af dem ved den store Stormflod Aar 1300, og i dette Mylr af Navne opstaar der derved en saadan kronologisk Forvirring, at ingen, end ikke Mejer selv, vilde være i Stand til at hitte ud af det. Mejer er langt mere uvidende om, hvad der Aar 1300 var til og hvad ikke, end vi ere det. Allerede dette taler kun i ringe Grad til Gunst for hans Kaart, men ved Slutningen af denne Topografi tilføjer han en Bemærkning, der turde slaa Hovedet paa Sømmet. Han siger nemlig: „Schlieszlichen ist zu mercken, von deren örthern, die forne an den Nahmen mit einem Stern * verzeichnet stehen, die findet man auch bey den friesischen vndt anderen Schribenten beschrieben, die ubrigen aber seind ausz einem Alten *Catalogo*, und auch zumtheil von den Einwohnern dieser örthern dem königl. Mathematico *communicirt* vnd mitgetheilet, wie zuuorn erwehnet, worden“ [2]). Her have vi altsaa Kilderne til hans Topografi: den tarvelige trykte Literatur, der var til før ham, en gammel Kirkefortegnelse og den stedlige Overlevering; — det er det hele! Af den trykte Literatur har han dog kun hentet forholdsvis lidt. I „Nordvestherred“ findes kun 13 af henimod 100, i Bøking Herred ligeledes 13 af over 60 Navne med den nævnte Vedtegning, og de allerfleste af disse ere Navne paa Byer, der endnu ere til. Ligesom ved „Sønder-

[1]) Om Vandfloden 1204 hedder det: „Darinnen dieser vorgedachte örther gäntzlich ruinirt worden (de i forrige Anm. nævnte), zusambt noch andere 8 Dörffer mehr, unbenennet. Damahlsz auch Wendingstadt verwustet worden.“ Renow. Landesbeschr. S. 364 flg. Om Vandfloden Aar 1300 se Kusz' anførte Værk S. 19. Han véd intet med historisk Sikkerhed om den.

[2]) Renow. Landesbeschr. S. 382.

jyllands Syssel" er hans vigtigste Grundlag Kirkelisterne. Af disse har han øjensynlig havt alt, hvad vi kjende, og mere til, men han lægger for Nordfrislands Vedkommende særlig Vægt paa to; disse findes begge afskrevne i hans Renow. Landesbeschr., omfatte hele Bispedømmet og ere indordnede under hans slesvigske Bispekrønike. Den ældste af disse — paastaar han — hidrører fra den 17de slesvigske Biskop Nicolaus[1]), der ifølge Dr. Jensen var Biskop fra 1201 til 1216; den opfører i hele Bispedømmet 103 Kirker og 144 Kapeller. Den anden angives at stamme fra Johannes II Bockholt, der — efter samme Forfatter — var Biskop fra 1309 til 1332, og den indeholder Navnene paa 143 Kirker og 131 Kapeller[2]).

Uden her at ville indlade mig paa en vidtløftig og haabløs Undersøgelse om disse Lister tror jeg dog at burde bemærke følgende. Mejers Kildeangivelser kunne i og for sig hverken forkastes eller godkjendes, Kirkefortegnelser med disse Forfatternavne omtales ellers intet som helst Sted i Literaturen, Mejer selv meddeler os lige saa lidt noget nærmere om deres Oprindelse, og vi lades ligeledes i Uvidenhed om, ad hvilke Veje de ere komne i hans Besiddelse. Se vi derimod paa Indholdet, opdage vi snart at have Varianter af gamle, gode Bekjendte foran os. Biskop Nicolaus's Liste stemmer paa mange

[1]) Nach ihme ist diese Verzeichnusz aller Præposituren, pastoraten, Stätte vnd Kaspelkirchen auch Kapellen von dem Bisthum Schleswich gefunden worden, vnterm dato Anno christi 1242, wie folget. Renow. Landesbeschr. S. 506 flg.

[2]) Nach seinem Nachgelassenen Catalogo von den Kirchen vnd Capellen in diesem Biszthum Schleswich ist diese jetzt folgende Verzeichnusz anhero ausz eine alten Abschrifft eingeführet, wie folget. Ibid. Tallet paa Kirkerne er Mejers egen Angivelse.

Steder ordret med Johan Harsens *Catalogus vetustus*[1]), der, efter alle Kjendetegn at dømme, er forfattet i Midten af det 15de Aarhundrede[2]), og Bockholts Fortegnelse har en saa slaaende Lighed med „Designatio der Harden vnd Kercken in Frisia Minori oder Nordfreslandt Ao. 1240", at disse to maa have en fælles Kilde, og den ødelæggende Kritik, der af Dr. H. N. A. Jensen og J. N. Schmidt er bleven rettet imod denne, gjælder derfor ogsaa fuldt ud hin; men netop Bockholts Liste er Mejers gamle „Catalogus" og ligger til Grund for hans Kaart. Pastor Outzen, der saa ihærdig kæmpede for at rehabilitere Mejer, har ikke formaaet at føre nogen af de før kjendte Kirkelister længere tilbage i Tiden end til Aar 1600. Han har paavist, at Johan Harsens Catalogus vetustus i den nukjendte Afskrift stammer fra Joh. Petrejus, der var Præst i Odenbüll paa Nordstrand og døde 1605, og han har gjort det sandsynligt, at Afskriften af „Designatio" har samme, om ikke en endnu yngre Oprindelse, samt at den er kommen til os gjennem Titus Axen, der paa Mejers Tid var Borgmester i Husum. Det er historisk sikkert, at Mejer har kjendt ogsaa „Designatio", og det ligger i det hele nær at antage, at han har faaet Stoffet til sin Kirkeliste og altsaa til sine Kaart fra Axen[3]),

---

[1]) Verteckniss aller Propositurn, pastoraten Städe und Carspel Kercken und Capellen, so wannerdags dem Bisschops-Stift Schleswig incorporirt gewesen sin. Ex vetusto Catalogo. in Bibliotheca D. Johannis Harsii nostri invento. Staatsb. Magaz. IV. S. 195.

[2]) Jensen: Kirchl. Statistik. S. 85 o. fl. a. St.

[3]) Dieses Verzeichnisz lag, wie H. Prof. Falck auch bemerkt, in der Cronsternschen Handschrift von Petrejus Beschreibung von Nordstrand. Vorne aber steht oben am Rande beigeschrieben: „Zu Joh. Petrei Nordstrandia, wl. Axen gehörig", demselben nemlich Titus Axen, dem Bürgermeister zu Husum, dessen

da „Designatio“ saa vel som Bockholts Liste synes at have været ukjendte for de mere fremragende frisiske Forfattere — som Peder Sax og Heimreich —, der skreve paa Mejers Tid. Forøvrigt gjør allerede Outzen opmærksom paa, at der maa have været flere ældre Kirkefortegnelser over Nordfrisland i Circulation, og sammenligner man Mejers Liste Aar 1300 med den ovenfor anførte Fortegnelse over de ved Stormfloden 1164 ødelagde Kirker og Byer, der ligeledes skal stamme fra en gammel „Catalogus“, kan man meget vanskelig værge sig imod den Opfattelse, at den saakaldte Bockholtske Liste (saa vel som „Designatio“) er opstaaet ved en kritikløs Komposition af flere ældre utroværdige Kirkefortegnelser. Men Mejer havde endnu flere Hjælpemidler. Da han var Peter Sax's Lærling og Medarbejder, følger det af sig selv, at han kjender dennes Liste over Nordfrislands undergaaede Kirker og Byer (trykt hos Westphalen I. 1377); ligeledes har han paa et indskudt Ark Biskop Nik. Bruuns Fortegnelse over de Kirker, der gik til Grunde i den store Menneskedrukning 1362, og endelig tilføjer han „einander Erzehlung der verlohrnen örther“ [1]). Ved Siden af Bockholts Liste synes han dog ikke at have tillagt disse nogen stor Betydning. Denne ser for Nordfrislands Vedkommende saaledes ud.

Name Titus Axen, 1633, unten auf dem Titelblatt mit derselben Hand, wie auf dem Rande im Buche selbst, steht. Staatsb. Magaz. 6. B. S. 129. — Om Titus Axen som Samler se ogsaa Falcks Heimreich. S. XVII og XXII.

[1]) Nik. Bruuns Fortegnelse findes i Renow. Landesbeschr. S. 598 med den Tilføjelse, at Biskoppen havde optegnet disse Kirker i sin „Chronika“. Peter Sax's Liste findes S. 630 og den anonyme Liste S. 631.

Præpositura Eyderstede in Nordfreszlandt.

(De undergaaede Kirkers Navne ere af Mejer mærkede med *.)

Heverschorp.

1. Tetenboll Eccla.
*2. Adebul Capel.
*3. Offenbull, submersa.
*4. Barnemor capel.
5. Königsbull.
*6. Juenfleth, submersa.
7. Osterheuer Eccla.
8. Papenbul Capel.
9. Gardsande Eccla.
10. Cathrinenkirck.
11. Vldesbull Capell.

Vtholm vndt Suderstrandt.

1. Tating Eccla.
*2. Süderhöuets Capel.
3. S. Peter Eccla.
*4. Vlstorp Capel, vergangen.
*5. Boel Kirche, submersa.
6. Vrden.
*7. S. Viths Capel, submersa.
8. Westerheuer Eccla.
*9. Suderheuer, Untergangen.
*10. Brösum Capel.

Auf dem Suderstrandt.

*11. Suderstrands Capel.
*12. Sigberti Capel.
*13. Busum Eccla.
*14. Wolber Capel.

Eyderstede.

1. Koldebuttel Capel.
2. Widdeswordt.
3. Ohlenswordt Eccla.
4. Tonning.
5. Kotzenboll Capel.
*6. Alversum Kirche.
*7. Richelszboll Capel.
*8. Spallenbull, submersa.
9. Welte Eccla.
*10. Hilicke vel Hülcke Capel, submersa.
*11. Mylde, submersa.
12. Fullerwicke Eccla.
13. Kocktum Eccla.

Insul Helgelandt.

1. S. Nicolaus Kirch.
*2. Holmbul Capel.
3. S. Ursula Eccla.

Præpositura Strandensis.

Lundbollharde.

1. Lundenberg cum suis capellis Boyenbull.
*2. S. Peter, vergangen.
*3. Wittbow, vntergangen.
4. Simensberg Eccla.

*5. Boyenberg Capel, submersa.
*6. Rodekirchen, verwüstet.
*7. Marien Capel, Vergangen.
*8. S. Johannis Capel.
*9. S. Bartholomæus, submersa.
10. Wittenbul Capel.

Mursum Herde.

1. Mursum Eccla.
2. Hamum Eccla.
3. Lithum Capel.
4. Heresbul Eccla.
5. Ebensboll Eccla.
*6. S. Michaels Capel.
7. Oudenboll Eccla.

Edomsherde.

*1. Rungholt Eccla.
*2. vnd Niendam Capel.
*3. Halgenes Capel.
*4. Vthermarfloth.
*5. Overmarfloth.
6. Obbenbull, vergangen.
*7. Ackenbul Capel.
*8. Sivertscapel, vntergangen.
9. Ilgroff Capel.
*10. Christinen Capel, submersa.
11. Stintebul Eccla.
12. Gaickenboll Capel.

Pelwormharde.

1. Pelworm Eccla.
2. Pelle Capel.
*3. Walthusen, submersa.
*4. Hohe Capel.
*5. Nordwisch Capel.
*6. Suderwisch Eccla.
*7. Gormersbull, submersa.
*8. Flordebul Capel.
*9. Nordheuers Capel.
*10. Norderbyl ibidem.
*11. Heuerdam, submersa.
12. Buphäver Capel.
*13. Cathrinen Capel.
*14. Schwends Capel.
*15. Vedderings Capel.

Beltringharde.

1. Eszboll Eccla.
2. Rörtbecke Eccla.
3. Volgesbull Eccla.
4. Tinnenbull Capel.
5. Occogroff Capel.
*6. Redvermands Capel.
7. Osterwoldt.
*8. Vnckenboll Capel.
9. Konigsbul Eccla.
10. Bupsee Capel.

Wirrichsherde.

*1. Euenboll Eccla.
2. Olandts Capel.
*3. Appelum Capel.
4. Grödum Eccla.

*5. Immenhausz Capel.
*6. Beltum Capel.
7. Bupte Eccla.
*8. Sudermarsch.
*9. Nordmarsch Capel.
*10. Eydum Capel.

Præpositura Witscia.

Osterharde.

*1. Loeckbul Eccla., submersa.
*2. Hanum Capel.
3. S. Johannis Kirche.
4. S. Nicolaus Eccla.
5. S. Laurentius Eccla.
*6. S. Jürgens Capel.
7. S. Clemens Kirche.
*8. Ambrum Capel.
*9. Schal Capel, submersa.
*10. Oster Capel.
*11. Wester Capel.

Nordwesterharde.

*1. Mabberum Kircke.
*2. Ristum Capel.
*3. Berlum Eccla.
*4. Listum Capel.
*5. Knoeckbul Eccla.
*6. Loegum Capel.
7. Ketum Eccla.
*8. Wendingstadt Eccla.
*9. Eytum Capel.
10. Hantum Eccla.
11. Mordsum Eccla.
*12. Stedum Capel.
*13. Wardyn Capel.

Horsztbul, Weddingharde.

*1. Nistum Capel.
*2. Denckel Capel.
*3. Bendum Eccla.
*4. Anflüde Eccla.
*5. Trindsum Capel.
*6. Reckelszboll Eccla.
7. Rottingues Eccla.
8. Agentofft Eccla.
*9. Reufftofft Capel.
*10. Humum Capel.
*11. Mystum Capel.
12. Klengsboll Eccla.
13. Renetofft vel Horsztboll Eccla.
*14. Wippenboll Eccla.
15. Emmysboll Eccla.

Böckingharde.

*1. Waygatts Capel.
2. Reisum Eccla.
3. Lindholm Eccla.
4. Nieboll Eccla.
5. Dedsboll Eccla.
*6. Langstofft Eccla.
*7. vnd Bendal Capel.
8. Gelmesbol Eccla.
*9. Ouerhusen Eccla.

* 10. Spickeboll Capel.
11. Dagorbull Eccla.
12. Fardetofft Eccla.
* 13. Tocksbul Capel.
* 14. Oserwaldt.

(Præpositura Major.)

Sonder Goeszherde (vel Sonder Geestherde).

1. Ostenfelt Eccla.
2. Mylstede Eccla.
3. Husum.
4. Schwesing Capel.
5. Hattstede Eccla.
6. Schoubul Capel.
7. Oldorp.
* 8. Wartinghusum, Vergangen.
* 9. Vnckenbul, submersa.
10. Vseum Capel.

Kehrharde.

1. Die Enge Capel.
2. Mathelbew Eccla.
3. Laylundt.
4. Kallum Eccla.
5. Löghum Capel.
6. Brarum Eccla.
7. Kleysboll Capel.
8. Kahlebull.
* 9. Becke Eccla.
10. Humdorp Eccla.
11. Ocksleff Capel.
12. Lecca Eccla.

Nordgoeszt harde.

1. Fiolde Capel.
2. Drelszdorp Eccla.
3. Breckling Eccla.
4. Bordlum Eccla.
* 5. Ottesleff.
6. Hioldelundt Capel.
7. Hörne Capel.
8. Bergem Eccla.

Stapelholm.

1. Stapelholm Eccla.
2. Schwabstede Eccla.
3. Evelbode Eccla.
4. Beveringshusen Capel.

Det mest ejendommelige ved denne Liste er selvfølgelig Kirkerne paa Syderstrand, paa Helgoland og Morsum Herred paa Nordstrand[1]), thi vi kjende ellers

[1]) Ogsaa Bisp Nicolaus's Kirkeliste har dette Herred, men med tildels andre Kirker, nemlig 1. Mürsum Eccla., 2. S. Michaels Capel, 3. Gackenboll Eccla., 4. Oudenbull, 5. Emtesbul Capel, 6. Heresbull. — I Catalogus vetustus findes kun Morsum Hard pro Morsum Eccla. — S. 637 oplyser Mejer følgende: „Lundbollharde hat sich in der Groszen Waszerfluth an. 1300 zertheilet, drausz

ikke noget til disse Kirker eller til dette Herred, men vi se deraf, at Mejer, selv for de mest tvivlsomme Afsnit af sine Kaart, har benyttet de samme Kilder, og at han der fortjener lige saa megen eller lige saa liden Tiltro som andre Steder. Han har kun legemliggjort i kartografiske Linjer et Sagnprodukt, der paa en eller anden os ukjendt Maade var skaffet til Veje før hans Tid.

Forøvrigt findes en Del Uoverensstemmelser mellem Listens og Kaartenes Kirker, men et Par af disse hidrører aabenbart fra Stikfejl og en mangelfuld Korrektur. Et af de frisiske Fribjærge nær Tating er paa denne Maade bleven til en Kirke med Navnet Fæyborg, Rottingues i Horsbøl Herred er imod alle Kirkelisterne gjort til Landsby, Rillum paa Sild staar med Borgsignatur paa det store Kaart, som Kirke paa Oversigtskaartet og ligeledes i Mejers Topografi, medens den helt mangler i Kirkefortegnelsen og altsaa ikke kan have nogen anden Hjemmel end Traditionen; det samme gjælder om Kirkerne Althof, Wellum og Etzboll i Bøking Herred, og paa det gl. Nordstrand ere Forholdene saa indviklede, at vi maa udsætte Kritiken til et følgende Afsnit. — Bullum i Horsbøl Herred er hentet fra „Designatio“, og Renetofft vel Horsböll er — overensstemmende med den sidstnævnte Liste — spaltet i to selvstændige Sogne. Paa Bockholts Liste findes ingen Afgudstempler, og det ligger derfor nær at antage, at Mejer har hentet disse fra „Designatio“, lige som han bevislig har forvandlet et Par af dennes Kirker til Landsbyer. —

Hermed ere vi færdige med de Elementer paa

---

ferner dasz Mordsumharde entstanden mit 6 Kaspel.“ Af denne Grund findes Herredet vel ikke paa hans Kaart. Paa Nicolaus's Liste staar Vtholm vel Suderstrand

Mejers Kaart, der — om vi ville være meget høflige — kunde betegnes som de historiske. Alt det øvrige er blevet „den kgl. Mathematiker“ meddelt af Stedets Beboere eller er opfundet af ham selv og hans nærmeste kartografiske Forgænger. Dertil hører i første Linje altsaa Landets Omfang, Afgrænsning, Form og hele Articulation, dets Flod-, Sø- og Sundsystem, dets Skove, Borge og øvrige topografiske Details, særlig mange hundrede ellers ukjendte Landsbynavne. Som vi have set, siger Mejer udtrykkelig, at Stoffet er skaffet til Veje paa denne Maade, og for ligesom ret at slaa dette fast kommer han gjentagende tilbage til det samme. Saaledes afskriver han (S. 352) Danckwerths bekjendte Ytring: „So viel nun endtlich diese Landt Carten des Alten Nord-Frieszlandes anreichtet, zeuget der königl. Mathematicus Johannes Mejer, dasz er fleiszig den Tieffen nachgefahren, vnd alte glaubwürdige Männer Jeder Zeit zu Gefehrten mit sich genommen, welche ihm die Örter, wo die kirchen vnd Dörffer belegen, ja die gantze Gegend gezeiget haben, woenach er dan die Carten formiret vnd in grundt geleget habe.“ — Eftertidens Kritik har dog ikke kunnet slaa sig til Ro med denne Udtalelse[1]), thi da der hos Heimreich forekommer nogle Meddelelser om, at Mejer skal have lavet sine Kaart efter gamle Afrids[2]), han havde faaet fra en Biskops Bibliothek i Kjøbenhavn (man har gjættet paa Hans P. Resen, der døde 1638), knyttedes derved en Knude, som ingen Fortolkning har formaaet at hugge over, og om end Mejers talrige Kritikere have udtalt en Mening om Kaartenes Paalidelighed,

[1]) Danckwerth S. 93.

[2]) Heimreich: Nordfrisische Chronik. Falcks Udgave. S. 90, 161 o. fl. St.

er det dog ikke lykkedes nogen at paavise Urigtigheden enten af Danckwerths eller Heimreichs Angivelse, og paa dette Hovedpunkt ere deres Undersøgelser strandede. Det forekommer mig imidlertid, at vi nu kunne bevise Rigtigheden af Danckwerths Ytringer; thi idet Mejer i sin nye Udgave af Værket uden noget Forbehold egenhændig afskriver disse Ytringer, gjør han dem derved uigjenkaldelig til sine, og da han i det hele gjentager de vigtigste af Danckwerths tvivlende Forbehold om de historiske Kaart, turde vi vel være berettigede til den Formening, at disse Ytringer — ogsaa i det trykte Værk — hidrøre fra Mejer selv og bør opfattes som retledende Vink om, hvorledes han vilde have sine Kaart opfattede og bedømte. Dermed forsvinder den Dobbelthed i Danckwerths og Mejers fælles Værk, man hidtil ikke har kunnet forklare, og lige saa lidt bliver der Plads for den uhistoriske og lidet sømmelige Gisning, at Danckwerth skulde have misbrugt sin Stilling som Chefredaktør til at nedsætte sin Medarbejder[1]).

Af det her udviklede følger dog ikke, at Heimreichs Ytringer skulde være uden al Værdi; de maa nærmest opfattes som upaalidelige Andenhaands-Meddelelser, der indeholde nogle Kvint Sandhed; thi uagtet Mejer i sit

[1]) Ogsaa Danckwerths nedsættende Ytringer om Helgolands Kaartene afskriver Mejer S. 632 og 637. „Der Author der Land Carten Johannes Mejerus hat dauon zweyerley vorbilde des Alten Heiligen Landes vorgestellet . . . wie man sie ex traditionibus, sed Humanis, erhalten . . . . Sonsten ist zweifelhaftig, ob ausz den Alten zu erweisen, dasz dergleichen Schlöszer alsz Medenblük, Grönenborg, Wilteborg jemalsz auff Hilgelandt belegen gewesen, halten auch nicht, dasz an der Jüthen- vnd Vithenburgen etwas wahres an sey, wollen es doch dahin gestellet sein laszen.“ — Sikrere stod Mejer ikke lige over for sit egel Værk. Se: Geogr. Tidsskrift. 1887. S. 58.

store Opus ingensinde nævner ældre Kaart som sine Kilder, er det dog sikkert, at han for den sydlige Del af det gamle Nordfrisland har benyttet Peter Sax's ældre Kaart og en Del grove historiske Skizzer, der findes i dennes Kaartsamling „Frisia minor“.

Men ogsaa paa andre Steder i Renow. Landesbeschreibung antyder Mejer, hvorledes hans Kaart ere blevne til. Saaledes opregner han ved Bøking Herred en hel Række tildels fantastiske Bynavne, „der ogsaa ere blevne viste den kgl. Mathematiker“ af de egnkjendte Mænd (S. 344), og ved Horsbøl Herred siger han: „Vor vielen vndencklligen Jahren seind alle diese friesische Gegend an der Geehste vnd mit dem Nordstrande Landfest gewesen: Jedoch sollen sich zwieschen diesem Harde vnd der Geehst grosze stehende Awen oder Binnenwaszer, wie wir es nennen, befunden haben, in maszen in der Carte von dem Nördertheile des Alten Nordfrieszlande angedeutet vnd vorgebildet wird“ (S. 341). Saaledes skriver vel næppe en Forfatter, der har et sikkert historisk-kartografisk Grundlag at støtte sig til, og den umulige Deltadannelse, der findes paa hans Nordfrislandskaart, er derfor ikke andet end et Foster af Mejers Fantasi og er bleven til ved hans Tegnepult [1]).

Det er hermed lykkedes at tilvejebringe et sikkert Udgangspunkt for Bedømmelsen af den Mejerske Kartografi. Den omhyggelige Prøvelse af Nordfrislandskaartene med Hensyn til Oprindelse, Kilder og Troværdighed, som Prof. N. Falck saa stærkt urgerede 1833 [2]), er nu mulig,

[1]) Annal. f. Nord. Oldkyndighed. 1851. S. 164.
[2]) N. Staatsbürgl. Magazin. I. S. 513.

og jeg skal i det følgende udføre en saadan Undersøgelse for Øen Silds Vedkommende. Jeg vælger dette Afsnit af Kaartene, dels fordi Mejers Fremgangsmaade her fremtræder i hele sin ubundne Frihed, dels ogsaa fordi netop dette Afsnit tidligere er bleven grundigst behandlet ud fra de da gjældende Synspunkter.

Den continentale Skikkelse, som Mejer giver den tønderske Marsk med Sild og Føer (han siger selv, at den var 33 □ Mile stor), er alt tidligere bleven stærkt angreben, og særlig den uhyre Udstrækning, som Øen Sild har faaet paa hans Kaart; thi denne passer kun ilde med, hvad vi ellers vide om Øen eller — støttet til historiske Grunde — kunne slutte os til. Sild nævnes saaledes som Ø i Documenter fra 1141 og 1180[1]), i Kong Valdemars Jordebog fra Midten af det 13de Aarhundrede opføres den allerede uden for Herredsinddelingen og kan altsaa ikke den Gang — som Mejer angiver — have udgjort „Nordwesterharde", og da Jordsand ligeledes i Jordebogen forekommer blandt Øerne, maa Silds Østkyst have ligget betydelig længere imod Vest, end Mejer tegner den paa sit Kaart, og det saa meget mere, som Jordsand, hvis den paa dette Kaart indlagdes paa sit rette geografiske Sted, maatte blive en Del af Mejers Sild eller falde Vesten for „Apper und Knocksee" eller det nuværende Højersdyb, — i den Grad har Mejer gjort Vold paa Virkeligheden, for at skaffe Plads til sine Fantasier[2]). Endvidere: Før den store Menneskedrukning

[1]) Thorkelins Diplom. I. S. 246. Pontoppidans annal. eccl. I. S. 455.
[2]) I N. Staatsb. Magaz. I. S. 515 fremsætter Prof. Falck lignende Overvejelser og tilføjer om Jordsand: „Es giebt kaum einen Grund anzunehmen, dasz sie damals bedeutend geringer gewesen sey als heut zu Tage"; men det kan historisk godt-

Aar 1362 havde Sild Kirkerne List, Keitum, Morsum, Eitum (senere Westerland), Rantum og muligvis Stedum [1]), men hvilket uhyre Spring er der ikke derfra til de 14 Kirker og Kapeller, som Mejer et halvt Aarhundrede længere tilbage i Tiden opfører paa Øen, og dog er selv

gjøres, at Jordsand, der nu er ubeboet, tidligere har været langt større. 1696 var der endnu to smaa Bondesteder paa Øen (Trap), og i Tønder Amts Regnskab 1537 opføres Øens daværende Ejer, Laurits Fresze (under Overskriften Jordsand), med en Skat paa 24 Mark, medens Bønderne i de omliggende Sogne gjennemsnitlig betale under 10 Mark, og man kun i de sværeste Marskegne finder større Skattebeløb anførte.

[1]) Jensens Kirchl. Statistik. II. S. 545. J. N. Schmidt i Annal. f. Nord. Oldkyndighed. 1851. S. 176. — Den første Spire til Sagnet om Silds mange Kirker kan føres meget langt tilbage i Tiden. I Ulrik Petersens Samlinger (Capsel XII), Geheimearkivet, findes i Afskrift et Register over det slesvigske Domkapitels Ejendomme og Indtægter i hele Stiftet, forfattet i Tiden mellem 1440 og 1460, i hvert Fald i sine Hovedtræk, af „procuratur capituli“. (Et lignende lidt ældre Register er trykt i Script. Rer. Dan. VI. S. 574—591 og i Pontoppidans Annaler II. S. 181—201, men med mange Læsefejl. Smlgn.: Michelsen og Asmussen: Archiv für Staats- und Kirckengeschichte. II. S. 452, 514 flg. og Jensens Kirchl. Statistik. II. S. 763.) I det nævnte Register hos U. Petersen hedder det: „et forsan in Sylt quondam fuerunt 14 parochiæ, modo 4“. — Det turde derfor være mere end et Slumpetræf, at Mejer netop „gjør“ Kirkernes Antal paa Øen til fjorten, og med denne Oplysning for Øje er det interessant at se, hvorledes Kirkelisterne fra en ringe Begyndelse svulme op til et større og større Omfang. Jeg opfører dem her i deres formodede Aldersorden:

Catalogus vetustus.	Biskop Nicolaus's Liste.
1. Morsum.	1. Mordsum Eccla.
2. Stedum.	2. Stedum.
3. Ketum.	3. Kettum Eccla.
4. Rantum.	4. Wendingstadt.
5. List submersa.	5. Rantum.
(Eitum mangler.)	6. Eytum Eccla.
	7. Lystum.
	8. Lægum Capel.
	9. Wardyn Capel.

dette kun rene Bagateller imod nedenfølgende Topografi, der findes i Renow. Landesbeschreib., og hvorefter hans Kaart over Øen er lavet.

Die kaspel vnd örther in Nordwesterharde[1]).

I. Mabbelum vel Mabberum kirche. 1. Mabberum, 2. Witum[2]), 3. Silingsum bei der Sellinger See, 4. Wester Klyffsboll, 5. Klyffsboll, 6. Mabberwoldt.

II. Ristum Westercapel. 1. Ristum, 2. Sillum beim Sillummersee, 3. Hinnum an den Hinnumersee.

III. Berlumkirche. 1. Berlum, 2. Birgum, 3. Roddum[3]), Kielholm.

*IV. Lystum vel Lyst Capel. 1. Listum, 2. Elboll, 3. Odum, 4. Pöbel beim Pöbelsee, 5. Wadtstede vel Wastede, 6. Blydum, 7. Rodding, 8. Osterkielholm.

Bockholts Liste.

1. Mabberum Kirche.
2. Ristum Capel.
3. Berlum Eccla.
4. Listum Capel.
5. Knöckbul Eccla.
6. Löegum Capel.
7. Ketum Eccla.
8. Wendingstadt Eccla.
9. Eytum Capel.
10. Hantum Eccla.
11. Mordsum Eccla.
12. Stedum Capel.
13. Wardyn Capel.

Designatio.

1. Stedum.
2. Stinum.
3. Alt Rantum.
4. Rantum.
5. Nistum.
6. Keytum.
7. Loegum.
8. Lystum.
9. Morsumb Kirch.
10. Wending Statt, ein Fleckken.
11. Eytum Kirch.

Die Insulen Ostum und Mabberum.

12. Berlum Capel.
13. Rodelum vel Rothum.
14. Mabberum.
15. Witum.
16. Rystum.

[1]) Med * betegner Mejer de Navne, han har fundtet hos andre Forf.

[2]) Kirke i „Designatio".

[3]) Kirke i „Designatio" under Navnet Rothum eller Rodelum.

V. Knöeckbulkirche. 1. Knoeckbul, 2. Frischbul, 3. Knoeckholtz, 4. Mydum, 5. Briderboll.

VI. Löegum kirch. 1. Löegum, 2. Damerszee, ein Dorff vnd See, 3. Hillidum, 4. Jickum, 5. Dambsterholtz. 6. Tanneriip.

VII. Keetumkirck S. Severinus. 1. Ketum, 2. Pannum, 3. Holloy am Holloyersee, 4. Wollerholt, 5. *Kampen. 6. *Braderum, 7. Knipbol.

VIII. Wendingstadt, ein Stettlein an dem friesischen Hafen, wolbewohnet.

*IX. Eytumkirche S. Niels. 1. Eytum, 2. Winnum, 3. Kieptrum, 4. Wiserum, 5. *Tinnum, 6. Borgum, ein hoff, 7. Flysee, 8. Bartum, 9. Hinnum.

*X. Hantum vel Kantum capel. 1. Hantum, 2. Harum, 3. Borghof, 4. *Steinum, 5. Eydum vel Eydrum, ist nun Rantum kirche.

*XI. Mordsumkirche vel Medsum oder Mordsum. 1. Mordsum, 2. Arresumschlosz, 3. *Archsum, 4. Eitum, 5. Krudtsee (?).

XII. Rillum[1]) capel am Rillersee. 1. Rillum, 2. Nistum, 3. Schelhorn.

*XIII. Stedum Capel. 1. Setum vel Stedum, an dem Battsee oder Brattsee, 2. Hirckeboll beim Hollsee, 3. Getum, 4. Hellum, 5. Pandumsee, 6. Krutzdam, 7. Roddum, 8. Panholt, 9. Gapum vnd 10. Hulind.

*XIV. Wardyn capel. 1. Wardyn, 2. Flidum, 3. Hischholt, 4. Müeklintken, 5. *Hornum, 6. Flydum, 7. *Grimmers, 8. Nibelum, 9. Borgumhoff.

Hir ausz kommen 14 kaspel, ein Stadt, 76 Dorffer vndt 4 Freyhoffe — hällt zusammen 188 Boell oder pflüge.

---

[1]) Staar ved en Stikfejl med Slotssignatur paa Kaartet, paa Oversigtskaartet som Kirke, den findes ikke i nogen Kirkeliste: „Designatio“ har derimod Nistum, der hos Mejer opføres som Landsby under Rillum.

Efter alt, hvad vi nu vide, kan der ikke være nogen Tvivl om, at denne Topografi er det oprindelige Udkast, hvoraf hans Kaart ere opstaaede, og det er ret oplysende at sammenholde den med hans ovenanførte Oplysning om hans Kilder. 13 af de ovennævnte Navne hidrøre efter Mejers egen Angivelse fra tidligere Forfattere, men, paa en enkelt Undtagelse nær, ere de tillige Navne paa saadanne Byer, der endnu vare til paa Mejers Tid; de 13 Kirkenavne paa Øen har han — for saa vidt de ikke falde ind under forrige Gruppe — hentet fra Bockholts Kirkeliste, men paa disse to Konti giver dette ikke mere end 20 Navne, og Resten, eller, naar man regner Søerne med, hele 71 Navne har han altsaa hentet fra den stedlige Tradition, for ikke at tale om den mærkelige Sogneinddeling, der fremgaar af Grupperingen og delvis ved Bækkenes og Vaddestrømmenes Løb kan efterspores paa Kaartet.

For Mejers Anseelse som historisk Kartograf er dette højst ugunstige Oplysninger; thi ihvor detailleret hans Topografi end er, kan man dog ikke tilbageholde sin Forbavselse over den Kritikløshed og den Mangel paa Virkelighedssans, der sætter ham i Stand til at kartere alt dette. Han har kun sit eget overfladiske, hurtigtegnede Vaddekaart fra 1644, nogle til Dels rent apokryfe Kirkenavne uden al nærmere Stedbestemmelse og en Del løse, sagnmæssige Navneangivelser paa de daværende Vadder; men i kartografisk Forstand véd han intet som helst om Landets virkelige Udseende 400 Aar tilbage i Tiden: om Kystens Form, om Strømmenes Retning, om Søernes Skikkelse, om Skovenes Udstrækning, om Sogneinddelingen, om Kirkernes og Byernes geografiske Sted, — og alligevel giver han os fuld Besked om alt dette,

han karterer Landet, som færdedes han i Angel eller Sundeved, han afsætter Gradnæt og Maalestok, ja, han opgiver endogsaa dets Plovskyld. Den Mand, der i vor Tid bar sig saaledes ad, vilde blive Gjenstand for en alt andet end smigrende Opmærksomhed! Geodætisk set er der end ikke én sandfærdig Linje paa det hele Kaart; det er Opspind og Fantasteri til Hobe, et mærkeligt Udslag af den golde og flade Lærdom, der beherskede det 17de Aarhundrede, ja, hans Upaalidelighed gaar saa vidt, at han end ikke karterer de Egne rigtigt, der endnu ere til og ere forblevne uforandrede; thi hvis man indtegnede det nuværende Sild mathematisk rigtigt paa hans historiske Kaart, vilde endogsaa Øens tvende gamle Hovedkirker, Keitum og Morsum, der ligge 30 og 50 Fod over dagligt Vande[1]), falde udenfor Øens nuværende Grænse, ude paa Vadderne, og disse Kirker maatte altsaa i Tidernes Løb have udført ganske mærkelige Evolutioner for at holde sig paa det tørre[2]).

Nogle Forfattere have villet hævde Rigtigheden af Mejers Kaart — særlig for Silds Vedkommende — ved Paavisning af, at en stor Del af hans forsvundne Kirke- og Bynavne endnu ere bevarede i Localbetegnelser paa Vadderne. Ved dette Arbejde have de ladet sig lede af den dristige Forudsætning, at ethvert særegent benævnt Sted paa disse Vadder antyder en forhenværende Boplads eller By, og paa denne Maade er det lykkedes

---

¹) Falcks Archiv. IV. S. 322.

²) Om Mejers Sjuskeri med de Egne, der ere forblevne uforandrede, findes mange Oplysninger spredte omkring i den trykte Literatur, og F. Geerz har endogsaa bygget en hel Theori op paa disse Fejl. Se hans Landcharten Nordalbingiens S. 30. Ogsaa ved Helgoland har Mejer baaret sig saaledes ad. Se: Geogr. Tidsskr. 1887. S. 57.

dem at opstille en hel Række „Gjentoninger“ af Mejerske Bynavne. Men de ere ikke blevne staaende derved. Af denne Overensstemmelse have de nemlig ment at kunne bevise, at disse Byer virkelig have været til 1240, at de maa have indtaget en Plads paa de gamle Kaart, som Mejer skulde have faaet fra Kjøbenhavn, og at de altsaa ad denne Vej kunde bevise Rigtigheden af Mejers Kaart. Paa de nuværende Vadder fandt de et Ryst- eller Berlumsand der, hvor Forfatteren havde indtegnet Ristum Westercapel og Berlumkirche, de kunde henvise til et Panderdyb eller Hollohdyb i den Egn, hvor Kaartene henlægge Byerne Pannum og Holloy, og i Mangel af virkelige „villes mortes“ paa de slesvigske Vadder, toge de til Takke med saadanne „Nachklänge“ og naaede en Afslutning paa deres Bevisrække, der tilfredsstillede saa vel dem selv som andre. Det faldt dem ikke ind, at Mejer før dem kunde have bevæget sig i samme Spor[1]), at han havde ladet sig lede netop af den samme, om end noget frodigere Tradition, som nu skulde tjene til at retfærdiggjøre ham; trods deres mere end overraskende Held med at finde Parallelsteder bleve de ikke mistænksomme over for denne Documentation af det samme

[1]) Efter at have pløjet den vidtløftige Literatur om Johannes Mejers Kaart igjennem — saa righoldig paa haartrukne Gisninger — er det velgjørende at træffe paa nedenstaaende Ytring, der skyldes den desværre for tidlig afdøde slesvigske Topograf J. N. Schmidt: „Rillum eller Riller Sand var forhen Navnet paa en Sandbanke ved Riep- eller Keitumdybet, og Silds Østkyst kaldes Næsshörn, men om dette har Hensyn til forsvundne Byer, der ellers ingensteds nævnes, er dog saare tvivlsomt, ... det kan næsten lige saa vel antages, at de forhaanden værende Navne have givet Anledning til at hensætte de omtalte Byer paa Kaartet.“ Annal. f. Nord. Oldkyndighed. 1851. S. 180.

ved det samme, og de tænkte vel mindst af alt paa, at deres hele Bevisrække — saa langt fra at rehabilitere Mejer — endogsaa kunde benyttes i modsat Retning. De gamle erfarne Mænd, der her, ligesom paa Gesten, rejste omkring med Mejer og „viste ham den hele Egn", kunde lige saa lidt som han selv have nogen begrundet Forestilling om Landets Udseende 400 Aar tilbage i Tiden, og videnskabelig set er det derfor i de fleste Tilfælde aldeles ligegyldigt, om Landsbynavnene paa Nordfrislandskaartene have deres Oprindelse fra Mejers egen Fantasi eller under gunstigste Forudsætning fra de Vaddeskippere eller Byforstandere, der ledsagede ham. Knöckbulkirche og Wardyncapel blive hverken mer eller mindre historiske, fordi der saa vel for Mejers som i vor egen Tid kan paavises et Knocksand eller en Wardyndal, og fordi der til begge Tider har været lettroende Mennesker, som bildte sig ind, at disse Navne vare Gjentoninger af længst forsvundne Kirker eller andre Herligheder. Det kunde ganske vist tage sig højst mærkeligt ud, at Mejer ved Silds Kyster fandt et Rist-, Mabber- og Berlum-Sand samtidig med, at en ældre Kirkeliste henlagde, til den samme Ø en Ristum, Mabberum og Berlum Kirke, og under Forudsætning af, at han var Nordfrislands første virkelige Kartograf, maatte et saadant Sammentræf have en vis Vægt. Men, som vi alt have set, var Mejer ikke denne Egns første Kaartlægger. Mænd som Rollwagen, J. Bernhard Junior, Martensz o. a. havde alt tidligere leveret Kaart over flere frisiske Landskaber, og 1640 tilstillede den danske Officer Johannes Wittemack (Wittemake), Digegreve i Bredsted Amt (Nordgoos Herred), Kong Christian den fjerde sit store Kaart

over Nordfrisland[1]), der, som vi have godtgjort foran, for en stor Del er Mejers egentlige Kilde. Ogsaa Mejers Fremstilling af Vadderne er i Hovedtrækkene laant fra ham, og da Wittemack i Listerdybs Udløb nord og vest for Sild indtegner 3 store Sandflak: „De Rüste, Roetsant[2]) og Barlingsant", der endog i Tegningen meget nærme sig de Mejerske Omrids (begge ere selvfølgelig i høj Grad Frihaandstegning), se vi, at disse Grunde, allerede før Mejer, vare kjendte i videre Kredse, og at den fantastiske Historieskrivning forlængst kunde have bemægtiget sig dem. Dette finder en bestemt Bekræftelse hos Mejer selv; thi paa hans Kaart over Sild 1644, altsaa flere Aar før de historiske Kaarts Fødsel, indfører han paa Mabbersand følgende sagnmæssige Oplysning i lærd Tilsnit: „Hoc loco quondam fuit ingens pagus & Syluula Cædua quæ Anno 1210 Inundatione magna perierunt", eller med andre Ord: allerede dengang havde Mejer mødt traditionelle Efterretninger om Wendingstadts og Mabberholts Undergang paa disse vestlige Sandbanker, og det ligger nær, at Kirkelisternes Forfattere have støttet sig til lignende Overleveringer.

---

[1]) Littus Occidvum Dvcatus Sleswigensis cum Adiacentibus Insvlis Saxoni Grammatico Frisia Minor Dictvm ... delineatum a Johanne Witte-Makio. An. 1640. Det store kgl. Bibliothek. — Wittemack har ogsaa Haffsand ved Romø: ligesom Mejer selv henlægger ogsaa han Westerhauen (Mejers Königshafen) til den vestre Side af Albuodde, og ikke — som senere Forfattere — til den ostlige Indskæring i List; da Mejer personlig har været hos Kong Christian den 4de i Kongehavnen, synes han ikke at have kunnet tage fejl af dennes Beliggenhed. Forøvrigt placere Wittemack og Mejer de faa Navne, de have fælles, paa de samme Steder.

[2]) Heller ikke nu synes Mabbersand bekjendt. Se: Falcks Archiv. IV. S. 12.

Men den omfattende Parallelisering af Mejerske By-navne med endnu tilstedeværende Vaddenavne giver Anledning til endnu én Bemærkning af ikke mindre Vægt. Alle de Gjentoninger, som Booysen og C. P. Hansen[1]) have kunnet opstille, forekomme (Pebel undtagen) paa Mejers forskjellige Kaart over Sild i det 17de Aarhundrede, men fortrinsvis paa hans Kaart 1644, altsaa før han havde indladt sig paa den historiske Kartografi, og sammenligner man dette Kaart med hans senere, halvhistoriske Vaddekaart, overraskes man i høj Grad ved at se alle disse Navne forvandlede til Byer eller Kirker i de selvsamme Egne, hvor han fra først af har indtegnet dem. Altsaa have vi ogsaa her det oprindelige foran os. I det følgende anfører jeg disse Mejerske Navne fra det 17de Aarhundrede og tilføjer i Parenthes de Kirker eller Byer, der have eller tænkes at have udviklet sig af dem, og som forekomme paa Kaartene „bisz an das Jahr 1240“, idet jeg forøvrigt henviser Læseren til Booysens og Hansens Afhandlinger. Ristsand (Ristum Westercapel), Mabbersand (Mabberumkirch), Berlumsand (Berlumkirch), Ellenbogen (Elboell), Udehorn (Udum), Blysiddel, Blydum (Blydum), Wadsted (Wadstede), Holloy (Holloy), Leggehorn (Lægum), Wuller-Marsch (Wollerholt?), Panner Tyff (Pannum), die Knocke (Knöeckbull, Knöeckholtz, Knockum), Nessehorn (Nistum), Eytum Kirkeruin (Eytumkirch), Eytumdiep (Eytum), Steinum (Steinum), Niebelum (Niebelum), Kleine flye, Grosze flye (Flydum), Wardin (Wardyn Capel), Grimers

[1]) Staatsb. Magaz. 7. B. S. 792. — Falcks Archiv. IV. S. 17 og fl. a. St.

(Grimers), Loffklintke (Myeklintken), Borg (Borgumhoff), Hornum (Hornum)[1]).

Disse Navne havde stor kartografisk Betydning for Mejer, eftersom de vare hans eneste Fixpunkter paa den usikre og slibrige Vej, han vovede sig ind paa; for os have de væsentlig kun biografisk Interesse, fordi de vise os, hvorledes han har skaffet Stoffet til Veje, og fordi vi ogsaa her møde den uhyre Arbejdskraft, lykkelige Samlerevne og alt overvindende Ihærdighed, der vare nogle af Mejers bedste Egenskaber, men som Bevisligheder for hans historiske Kaart have de end ikke den fjærneste Værdi, og da det ikke er lykkedes Mejer saa lidt som hans senere stedlige Kommentatorer at paavise den Art topografiske Støttepunkter for Flertallet af hans Navne, have vi vistnok Ret til at betragte disse som purt og rent Opspind enten af Forfatteren selv eller af hans stedlige Medhjælpere.

II.

Sammenlignes Mejers historiske Kaart over Syddelen med det tilsvarende over Norddelen af Nordfrisland, kan man ikke undgaa at lægge Mærke til flere Forskjelligheder. Allerede Signaturerne ere noget uensartede, men

[1]) I Renow. Landesbeschr. S. 344 har Mejer en vidtløftig Destructionshistorie over Sild, Horsbøl og Boking Herreder. Han opregner først Silds undergaaede Byer med deres Beliggenhed, derefter Horsbøl Herreds, hvorpaa han umiddelbart fortsætter: Und von dem Böckenharde seind dem koniglichen Mathematico auch gezeichet Spickeboll, Eszwaldt, Hoppum etc. etc., men heri ligger jo, at ogsaa de tidligere under Sild og Horsbøl Herred nævnte Byers Beliggenhed er bleven ham vist. Disse Byer paa Sild falde tildels sammen med de ovenanførte, men de omfatte langt fra hele Kaartets Indhold.

det er dog navnlig Stofmængden, der danner det egentlige Skjælnemærke. Det sydlige Blad er mere fattigt, eller, om man vil, mere ædrueligt. Det Mylr af Landsbynavne, af Søer, Skove, Borge o. s. v., der findes paa Norddelen, er her tildels forsvundet, og det synes, som om Tegneren — sammenlignelsesvis — har manglet den rette Detailkundskab til Ejdersteds og Nordstrands antiqvariske Geografi. Hans tidligere Kritikere have forlængst været opmærksomme paa disse Forhold, og nogle af dem have ladet sig forlede til meget vovede Gisninger. Saaledes siger J. N. Schmidt: „Jeg antager to Forfattere (til Kaartene), hvoraf den ene og dueligste har været en Sildinger“ [1]), og Bruun mener, at Fremstillingen paa det nordlige Kaart bærer Spor af en langt ældre Oprindelse end det sydlige, og at hint er en tro Kopi af de gamle kjøbenhavnske Kaart [2]); men begge Antagelser ere lige grundløse. Forskjellen hidrører fra noget helt andet. Det kan først bemærkes, at Mejer behandler Topografien over den sydlige Del akkurat paa samme Maade som over den nordlige, han opregner de Navne, der indførtes efter ældre Forfattere, saa vel som dem, der optoges efter Traditionen, og fra hans Side er der ikke nogen tilstræbt Forskjellighed. Men hans Kilder og Hjælpemidler vare meget forskjellige. Før 1650, ja, før Heimreichs Tid fandtes saa at sige ingen Literatur om den tønderske Marsk, selv Peter Sax kjendte saare lidet eller næsten intet til Føer og Sild eller til de nuværende Fastlandsherreder i Tønder Amt, og i hans Beskrivelser afspises de med et Par eller højst nogle ganske faa temmelig

[1]) Annal. f. Nord. Oldkyndighed. 1851. S. 212.
[2]) Slesvigske Provinds. Efterretn. 4. B. S. 148.

indholdsløse Sider. Den utøjlede Tradition og Mejers egen Opfindsomhed havde derfor her det videste Spillerum, der udnyttedes efter bedste Evne, men om Nordstrand og Ejdersted vidste hans Samtid alt for meget til, at en saadan Fremgangsmaade ogsaa der kunde bringes til Anvendelse. Kaarttegneren følte sig bunden af en anselig og ret frodig Literatur, Resterne af Landet og Formen for dets Bebyggelse paatvang ham ligeledes visse Realitets-Hensyn, og det var derfor væsentlig kun i Marginen, at han kunde faa Plads til noget af sit eget. Af Grunde, der fremgaa af den følgende Undersøgelse, antager jeg, at „Syddelen af det gamle Nordfrisland“ er Mejers ældste Kaart, at han efter at have udarbejdet dette — væsentlig støttet til Peter Sax — er bleven ført videre nord paa for at ende med „Sønderjyllands Syssel“, og at han under dette Arbejde mere og mere tabte det Fodfæste, han oprindelig havde i Datidens Literatur. For til Bunds at kunne efterspore de Mejerske Kaarts Oprindelse, er det aldeles nødvendigt at gjøre Rede for hans Forhold til Peder Sax, men ved dette Arbejde komme vi — som paa saa mange andre Steder i denne Afhandling — ind i aldeles udyrkede Egne. Peter Sax's voluminøse Forfattervirksomhed er ingensinde gjort til Gjenstand for en sagkyndig, endsige en kritisk Behandling[1]), hans omfangsrige Folianter ere kun lidet overskuelige, de ere tilmed skrevne i en højst besværlig Blanding af Latin og Tysk, og jeg søger deri min bedste Undskyldning, om det i det følgende ikke skulde lykkes mig at faa alt det med, der kunde tjene

[1]) Westphalen. I. Seelen: Athenæ Lubicenses. III. S. 147. Falcks Fortale til Heimreich. 1819. Staatsb. Magaz.

til at oplyse mit Formaal. I Aaret 1636 forfattede han en stor Beskrivelse af hele Nordfrisland, der dog ikke — i hans foreliggende autografiske Haandskrift — er ført til Ende; Aaret efter fremkom en Beskrivelse af Ejdersted samt en meget stor Beskrivelse af Nordstrand, der ogsaa omhandler de tønderske Marskegne[1]). Ved disse Værkers Udarbejdelse støttede Sax sig dels til tidligere lærde Forfattere (han har en meget vidtløftig Autorliste, der omfatter Navne fra Tacitus til Cluverus. Pontanus, Cypræus, Broder Boysen o. m. a.), til frisiske Lokalforfattere som Iwen Knutzen, Johannes Petrejus, Janus Høyer, Matthias Boëtius o. a., dels til sine egne Undersøgelser og den stedlige Overlevering, og hans Værker blive paa denne Maade et instruktivt Repertorium over Datidens hele Viden om Nordfrisland og dets ældre Chorografi. Paa Grundlag af disse Forfattere og „Catalogus vetustus“ discuterer han med stor Brede Landets ældre Udstrækning og Bebyggelse, og hjulpen af Traditionen udarbejder han endogsaa en egen Liste over de forsvundne Kirker og Byer, der senere tryktes hos Westphalen, men allerede findes i hans ovennævnte tidligste Arbejder. En historisk Kartograf som Johannes Mejer maatte allerede i dette Stof finde meget vidtrækkende Anvisninger. Saaledes siger Sax blandt andet om Nordstrand, at denne Ø oprindelig har været meget stor, at den Anno 985 skal have havt 28 Sogne, at den udgjorde en „conterminirende“ Region med Føer, Wiricks-, Lundenberg-, Sønder- og Nordgest-, Kjær-, Böking- og

---

[1]) Peter Sax's Beschreibung Nordfrieslandes. 1636. Gl. Kgl. S. Fol. 1023. — Eyderstettische Geschichte und Annales Eiderstadienses. 1637. Gl. Kgl. S. Fol. 1025. — Beschreibung des Nordstrandes. Gl. Kgl. S. Fol. 1024.

Viding-Herreder, og han anfører en Række sagnmæssige Træk for ogsaa at bevise, at den i sin Tid har været landfast med visse Dele af Ejdersted. Men Sax gik endnu meget videre. Han ledsager sine Undersøgelser med meget talrige kartografiske Bilag; alene i Bogen om Ejdersted findes ikke færre end 18 for det meste historiske Kaartomrids over Kogenes Inddigning, i hans Nordfrisland 1636 indtegner han Specialkaart over Ejderens, Nordejderens, Trenens, Mildeaaens, Husumaaens, Arlaaens og Heverens ældre Løb, og til Slutning samler han det hele til et stort hydrografisk-historisk Kaart over Ejderens og dens ovennævnte Bifloders Deltaland, der omfatter hele Syddelen af Nordfrisland fra Føer til Ditmarsken og giver Landets ældre fysiske Fysiognomi, saaledes som Peder Sax forestillede sig det. Men den historiske Topografi skjænker han en tilsvarende Opmærksomhed. I „Frisia minor“ 1638 findes et historisk-topografisk Skizzekaart over de undergaaede Byer i Ejdersted, Everschop og Uthholm, i hans „Nordstrand“ 1637 har han et helt Generalkaart over Nordstrands og Ejdersteds gamle Udstrækning og Bebyggelse, i hvert Fald før den store Menneskedrukning 1362, ja, han indlader sig endogsaa paa at give Specialkaart over Pelworms-, Wiricks-, Beltring-, Edoms- og Lundenberg-Herreders ældre Omfang og deres daværende Kirker. Stilles alle disse historiske Kaart sammen, vil der i dette Afsnit af Nordfrisland ikke findes en eneste Egn, som han ikke har skænket et eller flere historiske Kaart; hele Stoffet er lagt til Rette, og der behøves kun en øvet, teknisk dygtig Kartograf — noget Sax ikke var — for at frembringe et historisk Kaart, der i alle Hovedtræk vilde komme til at ligne Johannes Mejers. Herefter

bliver Hovedspørgsmaalet altsaa dette: Har Mejer kjendt Peter Sax's Arbejder, og har han arbejdet videre paa det af denne givne Grundlag? — Direkte kan det sidste ikke godtgjøres, fordi ingen af dem udtaler sig om deres Forhold til hinanden[1]), men ved et nærmere Studium af deres Værker, vil det snart blive klart, at de have staaet i den nøjeste og fortroligste Forbindelse med hinanden, at de have hjulpet hinanden, ja endog, at Peter Sax's Kaart ere opstaaede ved Mejers Medvirkning og omvendt.

Som alt bemærket havde Sax ringe kartografiske Anlæg. Hans faa Originalkaart vidne om en plump Dilettantisme, og selv hans Kopier lade meget tilbage at ønske. Efter bedste Evne søgte han at bøde paa denne Mangel ved flittig at indsamle alt, hvad der paa hans Tid forelaa af Kaart over de frisiske Egne, og i hans Værker findes en hel Mængde af samtidige Kaart, desværre i temmelig ufine Gjengivelser. Det er særlig Landmaalerne Johannes Clausen Rollwagen, Johan Behrens, Hans Tetens fra Lunden, Dieterich Martensz, en ukjendt hollandsk Tegner, Anonymen T. R. og Johannes Petrejus, der have forsynet ham med Kaart, samt endelig Johannes Mejer. I hans Kaartbog „Frisia minor“ [2]) anfører Sax

---

[1]) Se Westphalen I. S. 1343.

[2]) Frisia minor hoc est Tabulæ Insularum et Peninsularum tam Majorum quam Minorum juxta Ducatum Sleswicensem in Oceano Brittannico sive Cimbrico sitarum . . . . Ao. 1638. Gl. Kgl. S. Fol. Nr. 1026. — Den oprindelige Pergamentsmembran indeholder hovedsagelig følgende Kaart: 1. Insula Helgolandia. Hanc tabulam primum descripsit J. B. Junior. 2. Alia forma Helgolandiæ per J. M. Hus. 3. do. do. pr. N. N. 4. Et Profil af Helgoland. 5. Farvede Billeder af Radbod, de frisiske Afguder Phoseta, Jupiter og Vesta. De hellige Jomfruers Fodtrin. Pipersloch etc. 6. Peninsula Eyderstadia, Everscoppium et

desværre for det meste kun Kaarttegnerens Initial, og det er derfor ofte vanskeligt at udfinde dennes fulde

---

Vthholmium. Hanc tabulam fecit T. R. sumptibus P. S., in istam vero minorem formam redegit J. M. 7. Alia forma Eyderst., Eversch. et Vthh. Hæc tabula descripta est ex Topographia Joh. Clausen Rollwagen. Ao. 1612. 8. Castrum Abelianum. Ao. 1253. 9—11. Kaart over Ejdersted, Everschop og Uthholm efter T. R. 12. In Eyderstadia, Everscoppia et Vthholmio tot loca, pagi et paræciæ numerantur amissæ. 13. Hæc est facies peninsulæ Eyderstadiæ, Everscoppij et Vthholmij, ante adventum Frisiorum. Hæc tabula descripta est à J. M. 14. Insula Strandia. Hanc tabulam primum delineavit Joh. Bernh. Junior 1634, ad cuius Autographum ista est confecta. 15. (Insula Strandia.) Hanc vero tabellam olim fecit Dns Johan. Petreius P. Odenb., secundum ipsius exemplar ista est descripta. 16. Pelwormica Harda. Hæc tabula cum 3 sequentibus, ad manuductionem Joh. Bern. J. fabrefacta est. 17. Beltringica Harda. 18. Edomæa Harda. 19. Littus Rungholtinum. 20. Clades Rungholtina. Hæc tabula ex traditionibus Maiorum per αὐτοψίαν redacta est in ordinem à N. N., et in hanc formam à J. M. Hus. (Trykt i Slesv. Provinds. Efterret. 4. B.) 21. Ruina aliquot Paræciarum et locorum, quorum nulla hodie extant Vestigia. (Nordstrand.) 22. Stagna palustria Nordstrandiæ per P. S. 23. Descriptio Insularum aliquot Minorum, quæ Nordstrandiam passim circumjacent. 24. Hæc est facies Insulæ Nordstrandiæ ante adventum Frisiorum etc. (Et lignende trykt hos Westphalen. I.) 25. Insula Foehra et Amera. Hæc tabula est descripta prinum à J. M. 26. Insula Silta. Authore J. M. 27. Forma Insulæ Siltæ, antequam Listum ab eà avelleretur. Anno 1300; prout J. M. præscripsit. 28. Hodierna Facies Hardæ Lundenbergiæ per P. S. 29. Facies antiquior Hardæ Lundenbergicæ. 31. Sudergosica Harda. 32. Suder Marsia. 33. Antiqua forma Sudermarsiæ. 34. [Bootschlot.] Ex donatione Authoris Dieterich Martensz possidet Petrus Sax. An. 1643 die 14. Martii. Secundum hanc Tabulam Exemplaria ista, quæ æri nomine P. V. B. incisa, circumportantur, Relatione D. M. facta sunt. (Indskudt paa Pergament.) 35. Boceniana Harda. Hæc tabula concinnata est ex corographijs J. S. 1634. 36. Horsbullana Harda. (Atque tantum de Frisia Minore.) 37. Peter Sax: Abrisz von Widinghard. An. 1650. (Indskudt paa Papir.) 38. [Husum Omegn.] Per Joh. M. Hus. 39. [Husum Omegn.] 3. Paræcias Eyderstat, Sudermarsiam et Lundenberg Hardam. J. M. 40. Ab-

Navn eller at afgjøre, til hvem der sigtes. Dette er saaledes Tilfældet med Initialerne J. M. og J. M. H., der selvfølgelig kunne betyde Johannes Mejer eller Johannes Meierus Husumensis, en latiniseret Form, som Mejer alt meget tidlig benytter, men de kunde jo ogsaa betyde en hel Del andet, og det er derfor ret heldigt, at Sax et Par Steder skriver Joh. M. Hus., der næppe kan sigte til noget andet Navn, og da han ved Kopierne af de samhørende Stapelholmkaart benytter Mærkerne J. M., Joh. M. og J. M. H. i Flæng, synes heraf med temmelig god Sikkerhed at fremgaa, at Johannes Mejer er Forfatter af alle de Kaart, der bære de nævnte Forfattermærker. Af disse forekommer der i „Frisia minor“ ikke færre end 13, og da de alle ere indtegnede i den oprindelige Pergamentsmembran, maa de være ældre end Aaret 1638; men da vi fra anden Side med Sikkerhed vide, at Mejer i Aaret 1636 har indleveret Kaart over nordfrisiske Egne til Hertugen paa Gottorp, og da de her omhandlede Kaart netop beskjæftige sig med Helgoland, Ejdersted (i Bearbejdelse), Stapelholm, Svabsted, Husumegnen, Føer og Sild, synes alt at tale for, at det er Kopier af disse

bildung welcher gestalt vormals die Treen. Nord Eyder vnd Milda durch Fresen Kogh, Peters Kogh, Damkogh, Margrethenkogh, Leligheit vnd Dangbull, Tetenskogh, Vithskogh, Obbenkogh vnd Adolfskogh sein gegangen vnd was sie für Einflusze auff Drandersum, Badenskogh, Riesbull vnd Dingsbull gehabt haben. (Indskudt paa Papir.) 41. Via Milstadiana in qua perijt Rex Daniæ Abel. An. 1253, 18 die Julij. 42. Drandersum. 43. Regio Stapelholmia. Per N. N. Ludim. S. N. 44. Tabula Stagnorum in Stapelholmia sitorum. Ad Exemplar J. M. H. 45: Stagnum Barmense. Ex Collat. J. M. 46. Stagnum Meggiranum. Joh. M. 47. Territorium Svavestadianum. J. M. H. 48. Anglia in Iutia australi. Desuden ere indklæbede Meiers Kaart 1644, nogle trykte hollandske Kaart, et hollandsk Kaart over Ejderen etc.

Kaart og altsaa Prøver paa Mejers Begynderarbejder, vi have for os. De fleste ere temmelig tarvelige eller ligefrem slette, men det maa dog samtidig bemærkes, at — sammenlignet med Wittemack og Hollænderne — turde Mejer være den første, der har givet nogenlunde træffende Billeder af Sild og Føer.

Vi have altsaa godtgjort, at Johannes Mejer har været en af Peter Sax's vigtigste Kaartmeddelere, men til Gjengjæld har han saa ogsaa faaet Lov til at udnytte Sax, og der kan ikke være Skygge af Tvivl om, at han har havt fri Adgang til de ovenfor citerede Hovedværker om Nordfrisland som til Kaartbogen „Frisia minor“. Saaledes har han i Aaret 1638 afskrevet Sax's Beskrivelse af Ejdersted, forsynet den med et af sine egne Kaart over Halvøen og indsendt det hele til Hertugen, der forærede ham 6 Rdl. for den havte Ulejlighed[1]). Hans Helgolandskaart 1639, der ligeledes fremkom sammen med en Afskrift af Sax's Beskrivelse og indsendtes til Hertugen, er næsten ikke andet end en Kopi af Johan Behrents Kaart, der findes paa den første Side i „Frisia minor“, og hans første historiske Kaart over Helgoland (1639) vise os ikke alene, at han havde Adgang til Sax's Samlinger, men ogsaa, at han var fuldstændig afhængig af dennes Opfattelse, og at han ikke kunde naa' videre end til en rent ud slavisk Illustrering af samme. Han omsætter Sax's Theorier og Postulater i kartografiske Linjer, og paa det hele Kaart findes end ikke et Bogstav eller en Tøddel, der ikke kan føres tilbage til dennes Beskrivelse af Øen eller til de Illustrationer og Kaart, der opbevares i „Frisia minor“. Øens Udstrækning, dens

---

[1]) Se foran Afsnit II.

J. Mejers historiske Kaart over Helgoland. 1639. I. (1/2)

J. Mejers historiske Kaart over Helgoland. 1639. II. (1/2)

Bakke- og Skovnavne, dens 9 Kirker, hvoraf kun 4 kunde navngives, Eilbert-Klosteret, de sagnmæssige Kongeborge, Afgudstemplerne, de hellige Jomfruers Fodtrin, Kong Radbods Slot, Wigbertusbjærget — alt findes forud hos Sax, ja, Mejers Afhængighed af sin Mester gaar saa vidt, at han paa Kaartet — konjunktivisk — antyder det Sted, hvor Kong Radbod skulde været døbt, men aldrig blev det[1].

Men dette er af afgjørende Betydning; thi vi staa her foran Begyndelsen til Mejers hele historiske Kartografi og kunne paavise, at denne ganske naturligt har udviklet sig af Peter Sax's Forfatterskab. Hos Sax fandt Mejer en Række historiske Kaartudkast, der illustrerede Beskrivelserne, og da han tillagde de sidste saa stort Værd, at han endogsaa bragte deres Indhold i kartografisk Form, kunne vi vel næppe tvivle om, at han ogsaa har

---

[1]) Se Sax: Beskrivelse af Nordfrisland. 1636. Gl. kgl. S. Fol. Nr. 1023. Thott. 4°. Nr. 1816. Camerer: Nachrichten. I. S. 241 flg. J. M. Lappenberg: Helgoland. Hamburg, 1830. De her i Texten meddelte Mejerske Kaart over Helgoland c. Aar 800 ere i høj Grad compromitterende for hans antiqvariske Kartografi. I Landesbeschreibung har han, som bekjendt, ogsaa givet et historisk Omrids af Helgoland Aar 800 og 1300, men ved nærmere Sammenligning mellem disse Kaart vil det ses, at det Omrids af Helgoland, han oprindelig (1639) havde betegnet som et Billede af Øen Anno 800, figurerer i det trykte Kaart som et Kaart over Øen Aar 1300. Forfatteren har ladet den gamle Kontur fra 1639 blive staaende urørt, har der udenom lagt et nyt større Kaart, og saa numereret det ene med Aarstallet 800, det andet med 1300, uagtet de begge, af den samme Forfatter, oprindelig vare tænkte og tegnede som et Billede af den samme Ø til den samme Tid, nemlig Aar 800. Paa denne Maade er det let at lave historiske Kaart! — Forøvrigt henvises til min Afhandling om Mejers Kaart over Helgoland i Geogr. Tidsskrift. 1887. S. 53—55, hvor alt dette findes nærmere udviklet.

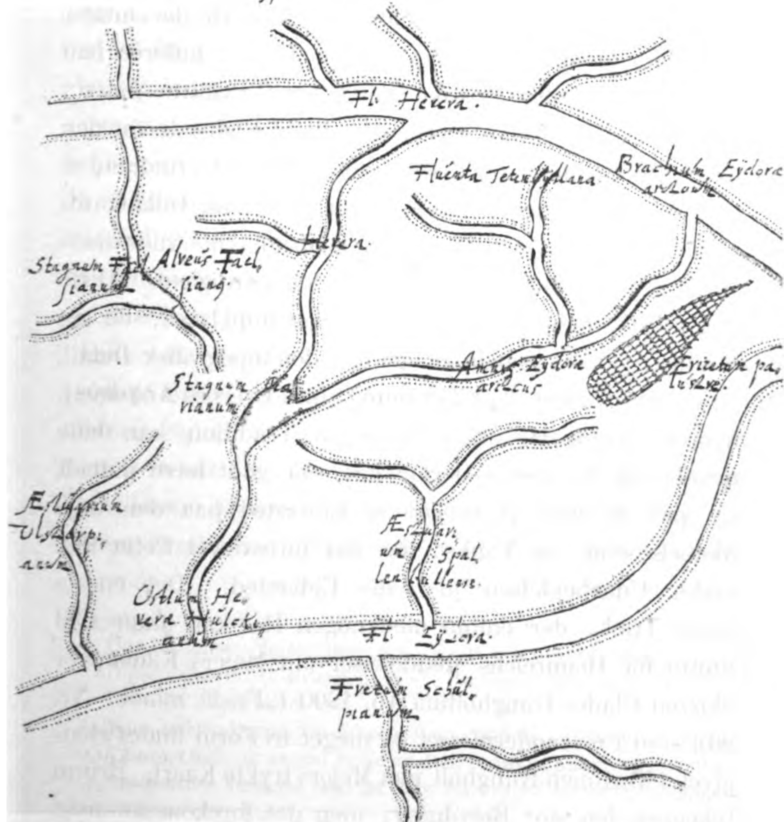
betragtet Kaartskizzerne som sandfærdige, om end grove Omrids af Landets ældre Udseende, og at han ved Forfærdigelsen af sine Kaart kun er gaaet videre i det af Sax anviste Spor. Dette ses endnu bedre ved en Sammenligning af deres Kaart, og i denne Henseende turde Sax's hosstaaende Generalkaart over Nordstrand og Ejdersted før den store Menneskedrukning 1362 have særlig Interesse, dels fordi det viser os, hvor langt han 1637 var naaet frem paa Kaartconstructionens Vej, dels fordi det som Moderkaart til Mejers „Syddelen af det gamle Nordfrisland" gjør det klart, at dennes historiske Kaart kun er en teknisk dygtig udført Bearbejdelse af Peter Sax, tilsat med de nye Elementer, der kunde hentes fra Kirkelisterne og Traditionen. I Enkelthederne findes stor Forskjel, men ofte taler denne til Gunst for Sax. Saaledes har han med paaskjønnelsesværdig Ædruelighed ladet Landets Afgrænsning mod Havet staa hen i det uvisse, hvor Mejer med rask Haand sætter en Afslutning, og ligeledes har hin langt færre Byer, hvor denne — aldeles som paa sine øvrige historiske Kaart — hober alt tilsammen og søger at gjøre det mest mulige ud af det[1]). Men alligevel er Ligheden umiskjendelig. Kaartenes fysisk-geografiske Grundlag, Ejder-

[1]) Uagtet Mejer har benyttet alle Kirkelisterne og Sax's Fortegnelse, indfører han dog paa Nordstrand følgende Byer, der efter hans egen Angivelse kun have Hjemmel i Traditionen: Norderhever Capel, Falum Capel, Bottschluth Capel, Eydum Capel bey Langnesz, Hayens Capel, Garkenboll, Ohdenbull. Som det ses, er altsaa Topografien skodesløst affattet; den opfører i Beltring Herred Nigedam som Kirke, paa Kaartet staar Newdam uden Kirkesignatur, og Redimeth Capel, der kun findes paa Vaddekaartet under Navnet Reydam. Om den Forvirring, der hersker i Herredsinddelingen, er det vel ikke Umagen værd at tale.

steds Ødeling. Sydheverens og Nordejderens Løb mellem Øerne Ejdersted, Everschop og Utholm, Formen af det Deltaland, der opstaar ved Sammenløbet af Ejderen, Trenen, Mildeaa og Heveren, selve disse Floders ensartede Løb og Retning, gjør det — trods Sax's ubehjælpsomme Linjer — indlysende, at disse Kaart enten ere opstaaede paa et fælles Grundlag, eller ogsaa, at Mejers Kaart er en Bearbejdelse af Sax's. Der kan anføres Grunde for begge Opfattelser. I „Frisia minor" (Nr. 13) har Sax nemlig et Kaart over Ejdersteds ældre Udseende, der fører følgende dristige Overskrift: Hæc est facies peninsulæ Eyderstadiæ, Everscoppij et Vthholmij ante adventum Frisiorum. Hæc tabula descripta est à J. M. Dette Kaartudkast er altsaa lavet af Johannes Mejer, men, som hosstaaende Gjengivelse viser, har Peter Sax i det væsentlige fulgt det i sit Generalkaart og endnu nøjagtigere i den hydrografiske Fremstilling af Ejderens Delta 1636[1]), og det synes saaledes, at vi kunne komme tilbage til en Samarbejden mellem Sax og Mejer selv ved de første raa Udkast til deres historiske Kaart. Her var altsaa endnu Plads for den Hypothese, at J. Mejer kan have været i Besiddelse af ældre Kaartskizzer, der da skulde ligge til Grund for de historiske Kaart hos Peter Sax, for dennes

[1]) Desværre savnes her et meget vigtigt Moment til Bedømmelsen af Sax's Kartografi, nemlig det Kaart, der ledsagede Iwen Knutzens „Kurze Anzeige zu welcher Zeit Eiderstädt landfest geworden". Knutzen døde i Husum 1612, hans Bog er skreven 1588 paa plattysk, og en højtysk Oversættelse er trykt hos Camerer II. S. 428—496; men her lige saa lidt som i den halve Snes Afskrifter, der ejes af vore Bibliotheker, findes noget Kaart. Derimod omtaler Prof. Falck et højtysk Manuskript med en Kopi af Kaartet uden dog at tilføje, hvor dette Manuskript opbevares (Fortalen til Heimrich S. XVII). — Det turde være ret sandsynligt, at Knutzens Kaart er benyttet af Sax.

Haec est facies peninsulae Eyderstadiae, Euerscoppy, et Vtholm, ante adventum Frisiorum.

Hac tabula descripta est, a J. M.

Scala mil. Germ.

Fremstilling af det gamle Nordstrand, af Søndermarsken, af Lundenberg Herred etc. (Kaart Nr. 21, 24, 29, 30, 33 i „Frisia minor"), men uheldigvis anfører Sax intet Forfattermærke ved disse Kaart, efter alt, hvad vi formaa at dømme, maa de derfor betragtes som hans eget Værk, og i Beskrivelserne, hvor han med stor Brede omtaler Flodernes tidligere Løb og Landets Form, anfører han kun de sædvanlige frisiske Forfattere til Støtte for sin Opfattelse. Vi kunne altsaa ikke finde Fodfæste for den fremsatte Gisning, og desuden maa det vel erindres, at selv om Mejer skulde have faaet disse raa Udkast fra andre, f. Ex. fra et Bibliothek i Kjøbenhavn, vilde hans Kaart derved dog ikke vinde i Troværdighed. Disse Skizzers Oprindelse vilde henstaa lige uopklaret, de ere desuden ganske skeletmæssige og uden topografisk Detail, og de gaa tilbage til et Tidspunkt (før Frisernes Ankomst), hvorom ingen Historie, ja, ingen Tradition kan vide noget, og de kunde derfor lige saa godt have indladt sig paa at give et Billede af Ejdersted paa den 3dje Skabelsesdag, en Tanke, der har foresvævet Peter Sax under Udarbejdelsen af hans Ejdersted. Det eneste svage Træk, der endnu med nogen Ret kan anføres til Støtte for Heimreichs Meddelelser om Mejers Kilder, er Skizzen Clades Rungholtina Ao. 1300 („Frisia minor" Nr. 20), som i en moderniseret og meget fri Form findes gjengivet i Kartonen Rungholt paa Mejers trykte Kaart. Bruun tillægger den stor Betydning, men det forekommer mig, at der kan indvendes meget imod hans Opfattelse. Selve Paaskriften siger, at den er udarbejdet efter Fædrenes Tradition af N. N. og bragt i nærværende Form af J. M. Hus. ɔ: Johannes Mejer (Hæc tabula ex traditionibus Majorum per *αὐτοψίαν* redacta est in ordinem á N. N.,

et in hanc formam á J. M. Hus.)[1]). Altsaa heller ikke dette Kaartomrids er en Samtidigs Tegning af noget samtidigt, og det er vanskeligt at indse, hvorledes den Mejerske Kartografi kan vinde i Troværdighed ved at støtte sig til saadanne obscure ældre Tegninger, der ogsaa ere udarbejdede efter Tradition. Men desuden er det daarlige Tegn, at Peter Sax, der har opbevaret den oprindelige Tegning, ikke i mindste Maade retter sig efter den, og at selve Joh. Mejer, der stod i et endnu intimere Forhold til den, endogsaa giver et Billede af Rungholtegnen, der i mangt og meget strider imod det ældre Udkast. Han har fundet den interessant og værd at opbevare, men han har ikke skjænket den fuld Tillid og ikke benyttet den paa sit Hovedkaart[2]). — Vor Undersøgelse af Forholdet mellem P. Sax og J. Mejer er hermed til Ende, og for Fremtiden turde det maaske være mindre rigtigt at tale om, at Mejer har kopieret P. Sax. Dennes Kaart bør snarere opfattes som de raa Brouillons, hvorpaa Mejer har bygget videre. I sin senere Production stillede Mejer sig langt friere og selv-

[1]) Om Johannes Mejers historiske Kaart over Nordfrisland. Ved Digeconductør C. Bruun. Slesv. Provinds. Efterretn. 4. B. S. 130—60. Kaartet S. 180.

[2]) Som bekjendt har Dr. Jensen i sin Statistik, Schmidt i Annal. f. Nord. Oldk. og senest F. Geerz i sit smukke Kaart over Hertugdømmernes Vestkyst søgt at give en kritisk Revision af Mejers antiqvariske Kaart; men videnskabelig set kan et saadant Arbejde ikke billiges. Hverken Mejer eller Sax vidste noget sikkert om disse længst forsvundne Kirkers geografiske Sted, til forskjellige Tider have de endog givet meget afvigende Fremstillinger af deres Beliggenhed (se navnlig Mejers haandskrevne Kaart over Lundenberg Herred. Gl. Kgl. S. Fol. 714), og heller ikke vi kunne vide noget tilforladeligt om dem. Af disse Grunde maa enhver Revision anses for umulig.

stændigere over for sin Mentor[1]). Dennes videnskabelige Tvivl og Usikkerhed anfægtede ham ikke, og hvor han i Beretning og Sagn blot fandt saa meget som en Antydning, var han ogsaa Mand for at give denne en kartografisk Form. Hans dristige, af ingen dybere historisk Indsigt skolede Fantasi, hans kritikløse Tillid til sagnmæssige Meddelelser og hans store tekniske Færdighed have skabt det kartografiske Produkt, der har givet adskillige af det 19. Aarhundredes Lærde saa meget at tænke paa. Hans Kaart over Syderstrand er et slaaende Exempel derpaa. Hos Sax findes intetsomhelst om denne Ø, ja, han siger udtrykkelig, at Syderstrand kun er et andet Navn for Utholm[2]), og i „Frisia minors“ historiske Kaart lader han overalt Ejdersted ende ved Ulstorp og Ording. Men i Bockholts Liste fandt Mejer Øens Kirker og hos Johannes Petrejus følgende Udtalelser, der tilstrækkelig anviste ham Øens geografiske Sted: „Die Dänen nöhmen fast alle Oerter an dem Rande des Meers, Strandt, wie denn etzliche sondere Oerter davon benöhmet als: Mohrstrandt, Harsiszelstrandt, Wiedrichsstrandt, Nordstrandt, welches auch also zum Unterscheid des Suderstrandes Wannerdags also genöhmet worden. den Osterhever, Westerhever in Eyderstädt; Orden, de Hooge und groten Sande, so darvon Südwestwerts hinaus liegen, die doch schöne Wohnländer gewesen, hat

---

[1]) Dette har jeg nærmere paavist i min Afhandling om Mejers Helgolands Kaart. Geogr. Tidsskr. 1887.

[2]) F. Geerz's Bemærkning om, at Süderstrand bør søges i Sognene Lundenberg, Simonsberg, Padeleck og Ulvesbol, samt at Sax skulde have forledet Mejer til at indtegne Øen mellem Helgoland og Ejdersted, er uden al Hjemmel. Se F. Geerz's historiske Kaart over Hertugdømmernes Vestkyst. Berlin 1886. og forskjellige Avisnotitser om det samme.

man damals den Süderstrandt genöhmet, als ich aus einem alten Missal in St. Peters Kirchen daselbst habe mercken können“ [1]). Dette var nok for Mejer, og i sin Topografi over det gamle Nordfrisland[2]) siger han meget træffende: „Diese Insul (Utholm) ist 2 Meilen lang und breith, auch wohl bewohnt gewesen, woran die Insul Suderstrandt fueszfest gemachet vnd angehenget worden“, — en Udtalelse, der næppe kan have nogen anden Mening end den, at det er Mejer selv, der har gjort Øen landfast og hængt den til Utholm.

XI. Mejers sidste Leveaar, hans Gjældsforhold og Død.

I over 20 Aar havde Mejer ført et anstrængt og omflakkende Liv som Kartograf, men efter 1658 opholdt han sig mere til Stadighed i Husum, hvor han ejede et Hus, og hvor hans yngste Søster Anna, gift med Kordegn og Hjælpepræst Scultetus, gik ham til Haande. Ikke desmindre levede han under ugunstige Forhold, og han gik en trist Alderdom imøde. Hans store literære Planer vare bristede med de Ulykker, som Krigen havde paaført Danmark, og der kunde kun være ringe Lyst til at gjennemarbejde det store kartografiske Stof, som han havde sammenbragt, men ingensinde kunde vente at se trykt; kun nu og da beskjæftigede han sig i de efterfølgende 16 Aar med Maalinger i Marken, og han levede

[1]) Cammerer. II. B. S. 737. Provinzial-Berichte. 1796. S. 330 flg. Af Sax's Skrifter ses det, at denne og altsaa ogsaa J. Mejer har kjendt J. Petrejus.

[2]) Renow. Landesbeschreib. S. 688.

stadig under Trykket af fortvivlede Pengeforhold. I de første Aar efter Fredslutningen 1660 optoges hans Tid af Retstrætten med Danckwertherne og senere af en Række besværlige Gjældsprocesser for Hofretten i Slesvig. Selv har han næppe været nogen dygtig Økonom, hos C. Danckwerth opnaaede han vistnok ingensinde at faa de Pengesummer udbetalte, som i hvert Fald én Hofretsdom tilsikrede ham, under de herskende usle Pengetilstande viste „Landesbeschreibung", hans eneste Activ, sig lidet sælgelig, og han klager gjentagende over, at ingen vil modtage Værket som Vederlag for Pengefordringer. Saaledes skriver han under 26de Oktbr. 1668 til Hertugen paa Gottorp, at han ved dette Værk i Sandhed har paadraget sig megen Skade, de højeste Ubehageligheder og stor Gjæld, „eftersom Bogerne slet ikke ville gaa af" [1]), og til den hertugelige Præsident Kielmann klager han i endnu kraftigere Udtryk. Ganske vist bevarede han sin Stilling som kgl. dansk Mathematiker med en aarlig Løn af 200 Rdl., og for et stort Kaart over Danmark og Norge, som han maa have udarbejdet før Aaret 1666 [2]), forærede Kong Frederik den 3dje ham ligeledes 200 Rdl., men under Statens Pengenød og det mod Embedsmændene lidet hensynsfulde Besparelsessystem, som Kongen indførte, modtog han hverken sin aarlige Løn eller det nævnte Gratiale. Som saa mange andre maatte han lade sig nøje med tvivlsomme Anvisninger, blandt andet paa Tolden i Ribe, der langt fra kunde tilfredsstille alle de Krav, som stilledes til den. I Aaret 1665 skyldte Statskassen ham 1800 Rdl. eller 9

[1]) Statsarkivet i Slesvig.

[2]) Dette ses af en i Geheimearkivet bevaret Cancelliregistrant fra 1666. Kaartet synes ikke længere at være tilstede.

Aars Løn, og om end Forholdene senere bleve noget gunstigere, idet der i Aarene 1666 og 67 af Tolden i Ribe udbetaltes ham henholdsvis 943½ og 100 Rdl. og i 1669 85 Rdl. af Kolding Maltaccise, havde han dog ved Kong Frederik den 3djes Død 1803 Rdl. tilgode, som det ikke paa nogen Maade havde været ham muligt at komme i Besiddelse af[1]).

I en lang Aarrække var Mejer derfor insolvent. Som Følge af Hertugens Privilegium af 15de Juni 1655 kunde han kun sagsøges for Hofretten paa Gottorp, og lige fra 1656 haves derfor en Del Acter, der angaa hans Gjældsforhold. Snart søges han fra Husum for ubetalte Medicamenter og „aqua vitæ“, snart fra Flensborg for Laan, og alene i Byen Slesvig havde han tilsidst en Gjæld til mange forskjellige paa over 500 Rdl. Da han i Aaret 1660 engagerede Advokat Joachim Bolte til at føre Sagen imod Danckwertherne, var hans Kredit saa ringe, at han til denne maatte pantsætte alle sine Ejendele og forpligte sig til at gaa i Gjældsfængsel, hvis Honoraret ikke

[1]) Lorenz Tuxens Afregning den 3dje og 18de Juni 1670. — Kongl. May. Mathematicus och Geographus Johannes Meyer tilkommer resterende Besoldning effter Lauritz Jostzens udgiffne Afreigning till den 2den Septbr. 1665 Penge: 1800 Rdl. Noch tillkommer hannem resterende Besoldning fra dend 2den Septbr. 1665 till dend 1ste May 1670, som er 4 Aar, 240 Dage, aarl. 200 rdl., som beløber imidlertid Penge: 931 rdl. 3 ℔. Noch haffuer Kongl. Ma. naad. forærit hannem till et Land Cart af Dannemarck och Norge Penge: 200 Rdl. — Summa fohdring: 2931½ rdl. Derimod kortis: Ao. 1666, 21de Marty bekommit aff Riber thold 943½ rdl., 1667 aff dito told 100 rdl., 1669 aff Kolding Maltt accise 85 rdl. Summa Kortning 1128½ rdl. — Efflerrigning tilkommer hannom endnu herpaa Pendinge Jtt tusinde aatte hundrede Trej rdl. — Kong Chr. V.s Rescripter til Kammerkollegiet. Oktbr. 1672.

betaltes til de fastsatte Terminer, og under Commissionsbehandlingen af hans og Danckwerths Proces maatte han laane sig frem for at kunne afholde Udgifterne ved Opholdet i Byen Slesvig, ja. da han i Aaret 1667 endnu skyldte Advokat Bolte 20 Rdl. i Honorar, modtog han endog en hertugelig Ordre om at betale inden 8 Dage eller ogsaa at indfinde sig til det foreskrevne „einlager in Christian Jüterbocks hause alhir so lange, bisz er seiner Verpflichtung in allem ein genügen geleistet“. Saa stor var Elendigheden, og ingen kan fortænke ham i, at han besværede Kongen, Christoffer Gabel og andre mægtige Mænd med sine Ansøgninger for ved deres Hjælp og sit retmæssige Tilgodehavende at slippe ud af Miséren. I Aaret 1668 sendte han sin Søster Anna, hvis Mand var gaaet i Borgen for ham for nogle Summer, til Kjøbenhavn for gjennem Slægt og Venner at fremme hans Sager, og ligeledes søgte han at formaa Kielmann og selve Hertugen til at fremkomme med Intercessionsskrivelser henholdsvis hos Gabel og Kongen, men lige meget hjalp det. Kongen var ubønhørlig, og ved Moratorier og Dilationer maatte Hertugen for en Tid skaffe ham Kreditorerne fra Halsen. Med Rette beklage disse sig over, at Mejer er bleven „so dichhäutig“.

Men under alle disse Gjenvordigheder og trods de største Skuffelser arbejdede Mejer videre. Hans nordiske Atlas, hans Kaartbog over Østindien, de østindiske Øer og Dele af Afrika m. m., hans desværre vistnok forsvundne store Generalkaart over Danmark og Norge (c. 1665) og hans astrologiske Kaart udførtes eller rentegnedes i dette Tidsrum. I Aarene 1666—67 udarbejdede han to ret smukke Kaart over Hamborg-Altona og Grev-

skabet Pinneberg[1]), og omtrent samtidig forfærdigede han en Række Kaart for Hertugen paa Gottorp[2]).

Med Kong Christian den femtes Tronbestigelse oprandt der en i det hele noget lysere Tid for Mejer. Under Griffenfelds Styrelse bedredes Statens Pengevæsen hurtigt, og lærde og kunstfærdige Mænd fandt altid en velvillig Støtte hos den altformaaende Minister, men desuden erhvervede Mejers Brodersøn, Henning Mejer, den senere Mejercrone, sig snart en meget høj Plads i Griffenfelds Gunst, og da han et Par Aar senere giftede sig med Christine Schrøder, en Datter af Griffenfelds Moster, Eva Motzfeldt, og Borgmester Schrøder i Roskilde, vil det forstaas, at Johannes Mejers Krav ikke kunde savne Talsmænd paa allerhøjeste Sted, og det saa meget mindre

[1]) N. Kgl. Saml. Fol. 875 d. — Grundrysz der Stätte Hamburg vnd Altenah, mit den alten vnndt Neuwen Grentzen, wie es in vorigen Jahren geweszen vnd nun sich befindet, zusambt Jhren vmbliegenden Feldern vnd Nahmkündigen örthern. Anno 1667. Curante Joh. Mejero. Hus. Cimb. — For Altona, men ikke for Hamborg findes Gadenættet, og han angiver Grænserne for Aarene 1607 og 1570 samt omtaler en for 1342. — Smstds. findes: Land Carte von der Gantzen Graffschafft Pinnenberg mit Uttersen vnd dem Ambte Rantzow oder Bramstede, benebenst der Krempermarsch vnd andern örthern. An. 1667. Det har ikke Mejers Navn, men er med hans Haand. Se ogsaa Joh. Meyers Designation der Graffschaft Pinneberg 1667 (Afskrift). Ny Kgl. Saml. Fol. 368.

[2]) I Aaret 1669 skriver han til Præsident Kielmann, at Hertugen gjennem Dr. Olearius har bestilt følgende Landkaart hos ham, som han er ifærd med at udarbejde: „1 vom Herzogthum Schleswig, die andere von Holstein, die dritte gantz Juthlandt, die vierdte von vns bisz nach Copenhagen, worinnem furnehmlich Seelandt, Funia, Lalandt, Falster vnd Möhn, mit vnsern vfern beschrieben wird, vnd soll vor ein Jede 20 Rthl. haben — — vnd wollen Sie hernacher auch Norwegen haben, kan esz auch geschehen, vnd werden I. F. Durchl. sehr nützbahr sein, drausz Sie stets alles fur Augen haben können, wasz Sie nur begehren“. Statsarkiv. Slesvig.

som Secretær Henning Mejer var hans Kreditor og Arving. J. Mejers Ansøgning 1670 om Fornyelse af Bestallingen som kgl. Mathematiker — „eftersom han nu var en herreløs Tjener og i nogle Dage havde vanket omkring som et Faar uden Hyrde“ [1]) — blev strax bevilget [2]), og kort efter anvistes ham 500 Rdl. til Udbetaling af Rendsborg Amt [3]) som Afdrag paa den ældre Gjæld. Omtrent samtidig overdrog Kongen ham forskjellige kartografiske Hverv som at kartere Grænseegnen imod Lybek, Travestrømmen, Hamborgs Omegn, Egnen mellem Glückstadt og Rendsborg og mellem denne Fæstning og Christianspris, hvor der skulde anlægges en Landevej [4]). For de første af disse Kaart forærede Kongen ham 100 Rdl., da der laa megen Magt paa dem [5]). I Aaret 1673 gav Chr. V ham desuden Privilegium som Almanakudgiver og forbød alt Eftertryk [6]), og da Mejer i Slutningen af 1672 indkom med en lang, paa Dansk affattet Ansøgning om at faa sit Tilgodehavende fra Kong Frederik den tredjes Tid udbetalt terminsvis, bliver der anvist ham til Udbetaling ved Kieler Umschlag for 1673

[1]) Sjæll. Indlæg. 1670.

[2]) Sjæll. Tegnelser. 1670. S. 57.

[3]) L. Tuxens Afregning. 1670. — Chr. V.s Rescripter til Kammerkollegiet. Oktbr. 1672.

[4]) Intet af disse Kaart synes bevaret. Se herom en Skrivelse fra Mejer af 30te Maj 1672 til Statholderen Grev Fr. Ahlefeldt, og en Skrivelse fra denne af 8de Juni 1672 til Canselliraad Conrad Biermann i Gemeinsch. Archiv. Supl. II. pag. 8, samt kgl. Befaling til Krigskollegiet af 6te Juli 1672, at Ingeniør G. Hofmann skal kopiere Mejers Kaart over Travestrømmen etc. og sende saavel Originalerne som Kopierne til Kongen (Cancelliregistrant). Se endvidere Correspondance fra R. Roland af 3dje Aug. 1670 til den kgl. Regering i Glückstadt (Pinnebergske Archivalia) samt Cancelliregistranter fra 1671.

[5]) Cancelliregistrant. 21de Oktbr. 1672.

[6]) Privilegiet er dat. 28de Juni 1673. — Patentenregister. Fol. 136.

500 Rdl. og for 1674 250 Rdl., altsaa i Overensstemmelse med hans eget Ønske[1]). Det var sikkerlig som Tak for alle disse Tjenester, at Mejer tilegnede Griffenfeld, sin „højnaadige Hr. Patron og mægtige Beskytter“, den sidste Almanak (for 1675), han overhoved selv beregnede, og denne udkom først efter hans Død.

Om hans sidste Levetid vide vi forøvrigt saare lidet, ja, hidtil har end ikke hans Dødsaar været bekjendt. I Febr. 1674 udfærdigede han sit Testament og indsatte deri Brodersønnen Henning Mejer til Arving af alle sine kartografiske Værker, Instrumenter og Bøger, samt overdrog ham Fordringerne paa den danske Statskasse, imod at han skulde tilfredsstille Mejers øvrige Kreditorer og sørge for, at han kunde „hvile som en ærlig Mand i sin Grav“; Broderdatteren Ottilia Engberg testamenterede han alle sine „aandelige“ Bøger, og for den store Omhu og Kjærlighed, som Søsteren, Anna Scultetus i Husum, havde vist saavel hans Moder som ham selv i sunde som i syge Dage, skjænkede han hende sit Hus[2]). Dette Testament indsendtes til kgl. Bekræftelse, og under 15de Oktbr. 1674 udstedtes kgl. Konfirmation paa „afgangne Joh. Mejers giorde forskriffuelsze“. Han er altsaa død i Mellemtiden, men vi kunne endnu komme hans Dødsdag en Del nærmere; thi den 26de Juni 1674 skriver Henning Mejer i en Ansøgning til Kongen: „Som Eders Kongl. May[tz] Mathematicus min Farbroder Johannes Mejer nu i disze Dage ved døden er afgangen oc saa slette middel

[1]) Ansøgningen findes i Chr. V.s Rescripter til Kammerkollegiet. Oktbr. 1672. Se ogsaa Sjæll. Tegnelser. 1672. S. 251. Kongens Resolution i Deliberations Protokol. III. S. 88—89. Prospecte for Umschlaget. 1673, 1674.

[2]) Originalen findes i Sjæll. Indlæg 1674 og den konfirmerede Afskrift i Sjæll. Register. 1673—75. S. 320.

sig effterlat, at der icke findes hvorfor mand hans Jordefærd Kand Bekoste, langt mindre hans Creditorer fornøye; Saa beder ieg allerunderdanigst Hans May. allernaadigst Wille tillade, at dend ringe rest, som hand hafver hos hans May. at fordre, motte til hans begrafvelse og Creditorers fornøyelse blifve afdragen" [1]). Joh. Mejer er altsaa død i Midten af Juni 1674.

[1]) Chr. V.s Rescripter til Kammerkollegiet. Aug.—Decbr. 1674. og Kongens Resolution dat. 13. Aug. 1674 paa Ansøgningen i Registerbog over Breve til Rentemesteren. 1672—1675. Henning Mejer skal Tid efter anden, „saa vidt midlerne det kunne taalle", udbetales afgangne Joh. Mejers efterstaaende Løn. Om Mejers sidste Levetimer se: J. M. Krafft anf. St. S. 155.

Er Frederik II's Datter Anna, Dronning af Storbritanien, gaaet over til Katholicismen?

En historisk Undersøgelse.

Af

W. Plenkers.

Da den ulykkelige Dronning Maria Stuarts eneste Søn, Kong Jakob VI af Skotland i Aaret 1587 havde naaet Myndighedsalderen, søgte han med en Iver, man ikke havde tiltroet ham, at bringe de Forhandlinger til Afslutning, der lige siden 1584 havde været førte mellem Skotland og Danmark om et Giftermaal mellem ham og en Datter af Kong Frederik II. Først bejlede han til Frederik's ældste Datter Elisabeth (f. 1573, d. 1625), men efter at have erfaret hendes Forlovelse med Hertug Henrik af Brunsvig, til den yngre Søster Anna (f. 1574)[1]). Med hende blev han gift i Aaret 1589, og hun var saaledes den anden danske Prindsesse, i hvis Lod det faldt at blive Dronning af Skotland[2]). Af det rige Materiale,

[1]) Danske Magazin 3. R. 2. B. S. 230.

[2]) Den første danske Prindsesse paa Skotlands Kongesæde var Christian I's Datter Margrete (f. 1456. d. 1487), Jakob III's Gemalinde. Hun var saa afholdt, at Kongen og Rigets Stormænd efter hendes Død anmodede Pave Innocens VIII (1484—1492) om at optage hende blandt Kirkens Helgener. A. Bellesheim, Gesch. d. Kirche in Schottland. Mainz 1883. 1. B. S. 303.

der foreligger til denne danske Kongedatters fuldstændige Biografi[1]), vil jeg kun særlig fremhæve, hvad der kan kaste Lys over det Spørgsmaal, som her skal være Gjenstand for Undersøgelse. Æren for først at have henledet de Lærdes Opmærksomhed paa de Aktstykker, der synes mig mest afgjørende i vort Spørgsmaal, tilkommer Nyerup, idet der allerede i Aaret 1795 i Suhms „Nye Samlinger“ meddeltes „en Anekdote om en dansk Prindsesses Overgang til Katholicismen“[2]), som i Aaret 1802 gav Münter Anledning til at nedskrive følgende Ord: „Det blev (i det 17. Aarh.) ikke engang bekjendt, at Kong Jacob I's Gemalinde og Christian IV's Søster Anna lod sig omtrent i Aaret 1600 omvende af Jesuiten Robert Arnberben“[3]). I Aaret 1841 skrev Werlauff:

---

[1]) Strickland, Lives of the queens of England. 6 voll. Lond. 1865. I IV vol. Anne of Denmark p. 1—78. Dictionary of national biography. I. Lond. 1885. Art.: Queen Anne of Denmark af Prof. A. Ward, p. 431—441. Om Annas Brudefærd og Kroning jvnfr. Norske Saml. I. Christ. 1852. S. 454—512.

[2]) Nye Saml. 4. Bd. S. 57—61. Anekdoten betegnes her som P. Robert Arnberbens Beretning om Dronningens Konversion. Rostgaard fandt den i Afskrift i Paris (Bibl. Colbertiana. Nr. 3236. fol.). Nu gjemmes den i Bibl. Nation. Fonds latins Nr. 6051. fol. 49. Den som polemisk Theolog bekjendte Jesuit Jak. Gretser (f. 1562, d. 1625) sendte denne Beretning fra Ingolstadt d. 19. Aug. 1612 til Joh. Stuart, Prioren ved Benediktiner Klosteret i Regensburg: „Missa est ad me non ita pridem ex Polonia Epistola Roberti Scoti de hodierna Regina Scotiae et Angliae, cujus lectionem R. V. non iniucundam fore censui et ideo exemplar describendum curavi. Res est certa et extra omnem dubitationem.“ Bellesheim, l. c. S. 453. Heraf fremgaaer, at Suhms Saml. l. c. S. 57 tager fejl, naar de lade 1. Gretser skrive til „quendam, ut videtur, Presbyterum Romanæ Religionis in Scotia vel in Anglia“; 2. lade P. Robert skrive til Abbeden Stuart. Thi Adressen: „Admodum reverendo in Christo Patri ac Domino J. Stuart etc.“ er skreven af Gretser.

[3]) Münter, Den danske Reformh. Kjøbh. 1802. II D. S. 686. Jesuiten

„Mærkeligere vilde det være, om Datteren af saa strengt protestantiske Forældre virkeligen, som katholske Skribenter forsikre, skulde have antaget den katholske Lære; dog muligen er dette Sagn blot en Overdrivelse eller Fiction, foranlediget ved hendes Hengivenhed for den spanske Interesse og den Velvillie, hun maaske af politiske Grunde yttrede mod Katholikerne“ [1]). Omtrent paa samme Maade skrev C. Molbech 1845: „Man har i England (formodentlig dog uden Grund) antaget, at Anna i det mindste for en Tid var hengiven til Katholicismen og til det pavelige og spanske Parti“ [2]). Ligeoverfor disse Udtalelser staaer J. A. Fridericia i sin biografiske Notits om Anna af Danmark paa et helt andet Standpunkt, idet han tilstaaer: „I religiøs Henseende var hun i den senere Del af sit Liv af Hjærtet Katholik og hørte katholske Messer i sit Slot i London, Denmark House: dog bekjendte hun ved sin Død den evangeliske Lære“ [3]).

Det er nu alt, hvad jeg hos danske Forfattere har kunnet finde om Annas Konversion. Som det lader til, vidste man imidlertid i Udlandet indtil for et Par Aar siden endnu ikke noget om Abercromby's Beretning. Den engelske Jesuit Jos. Stevenson var, saavidt mig bekjendt, den første, der 1879 [4]) offentliggjorde den,

nævnes i Paris. Ms. Arnbernberry, hans rette Navn er Abercromby.

[1]) Sophie af Mecklenb. Kjøbh. 1841. S. 29.

[2]) Hist. Aarb. I D. S. 141.

[3]) Dansk biogr. Lexikon ved C. F. Bricka. I Bd. Kjøbh. 1887.

[4]) Anne of Denmark, Queen of Great Britain by Jos. Stevenson. The Month and Cath. Review. 1879. Febr. p. 256—265. Rigtignok omtaltes Annas Forkjærlighed for Katholicismen ogsaa før og efter Stevenson's Publikation hos engelske Historieskrivere, men enten troede man, som f. Ex. Burton, Hist. of Scotl., Edinb.

altsaa lige fra 1795 her hjemme kjendte Beretning, og ved Bellesheim's Publikation 1883 blev den gjort tilgængelig for et større Publikum samt stadfæstet ved andre Aktstykker[1]). Da Annas Konversion ifølge de Oplysninger, dissé Aktstykker give, saaledes ikke længere kan betragtes som „et Sagn, en Overdrivelse eller Fiction", vil jeg i det følgende søge at give en Skildring af dette Kapitel i vor Kongedatters Historie, som Prof. Ward med Rette kalder „the most curious chapter in her life" [2]).

Da Jakob VI's Gesandter 1587 vare komne til Danmark for paa hans Vegne at bejle til Frøken Anna, fordredes der fra dansk Side som en ufravigelig Betingelse, at hun skulde nyde fuldstændig Religionsfrihed[3]); og ved den endelige Afslutning af Underhandlingerne 1589 gaves den bestemte Erklæring, „at hendes fyrstelige Naade og maa have sin Religion og Gudstjeneste fri, samt og hendes Tjenere og dertil holde sin egen Prædikant paa h. Maj. Besoldning af Skotland og samme Prædikant at tage, hvor hendes fyrstelige N. selv lyster, og naar eller saa ofte hendes Præst døer, da at have Frihed til en anden at kalde i den Afdødes Sted, hvilken og hvorfra

1870, vol. VI. p. 168, at hendes formentlige Konversion „will not stand the test of less partial comment", eller betragtede som f. Ex. Prof. A. Ward. l. c. p. 434 hele Sagen snart som „personal predilection", snart som „coquettings with Rome", p. 438. Maaske føler ogsaa mangen sig tilfredsstillet ved den samme Forfatters Slutningsord: „Thus the church of Rome could not actually claim as a convert the Sister of Christian IV, as she could the daughter of Gustavus Adolphus." p. 440. Mærkelig nok ere baade Stevenson's og Bellesheim's Publikationer undgaaede den lærde Forfatters Opmærksomhed.

1) Bellesheim, l. c. S. 453—56, 469.

2) l. c. p. 438.

3) Danske Magazin. 3. R. 2. Bd. S. 235.

h. Naade befaler" [1]). Dominus Joh. Seringius blev derpaa udnævnt som h. f. Naades Hofprædikant [2]). Allerede ved Kroningen søgte man dog at beskjære denne Frihed ved at lade hende sværge: „Vi Anna, ved Guds Naade Dronning udi Skotland, bekjende og vidne for Gud og h. Engle at ville befordre og fremme Religionen med sande og varhaftige Ceremonier, og al pavelig Superstition og falsk Lærdom, som er imod Guds Ord, med hvad Navn de nævnes kan, forskyde og vare derimod" [3]).

Dronningen lærte aldrig at finde Smag i Presbyterianernes Intolerance mod alle anderledes troende, og under de Kampe, Kongen siden førte med den demokratiske „Kirk" (1587—1600), blev hun kun opfyldt af større Uvillie imod dem [4]). Katholikernes Forsøg paa igjen at vinde Fodfæste tildrog sig derimod snart hendes Opmærksomhed. Det var især Jesuiterne, der havde paataget sig den farlige Opgave at kjæmpe for Katholicismens Sag [5]), og blandt de Mænd, der siden 1572 i dette Øjemed havde opholdt sig i Skotland, er det især P. Robert Abercromby, der vækker vor Interesse. Denne Skotte blev 1564 af Pater Jakob Laynez (anden General for Jesu Selskab 1558—1565) sendt til Brunsberg for der at overtage Posten som „Minister" i Collegium Hosianum (stiftet 1565) [6]). 1588 kom han tillige med flere andre Jesuiter til Skotland, og det er den af ham 1608 nedskrevne Beretning, som vi i det følgende ville bruge

[1]) N. Saml. l. c. S. 459.
[2]) N. Saml. l. c. S. 466, 512.
[3]) N. Saml. l. c. S. 488.
[4]) Bellesheim, l. c. S. 206—208.
[5]) Bellesheim, l. c. S. 196—200.
[6]) Bender, Gesch. d. Philos. u. Theol. Studien in England. Braunsberg 1868. S. 41 Anm.

som Grundlag for vor Udvikling af Anna's efterhaanden vaagnende Interesse for Katholicismen og endelige Overgang til denne Religion.

„Omtrent i Aaret 1600,“ saaledes indleder P. Robert sin Beretning, „begyndte Dronning Anna at tænke paa at forlade den lutherske Lære og gaae over til Katholikerne. De Bevæggrunde, der ledede hende, vare følgende: Da hun rejste til Skotland, havde hun taget en dansk luthersk Præst med sig, som skulde prædike for hende og holde Gudstjeneste efter luthersk Skik; man var nemlig kommen overens om, at hun skulde have fri Udøvelse af den Religion, i hvilken hun var født og opdragen. Men efter nogen Tids Forløb forlod denne Prædikant Lutheranismen og gik over til Presbyterianerne. Saasnart Dronningen erfarede det, vilde hun ikke længere have noget med ham at gjøre; og hun var nu meget i Tvivl om, hvad hun skulde gjøre; thi for Kalvinismen nærede hun den dybeste Afsky.“ Den Omstændighed, at Johannes Sering blev en frafalden, bragte altsaa først hendes religiøse Overbevisning til at vakle. Sin gunstige Stemning for Katholikerne viste Anna allerede 1593, da hun hos Kongen fik udvirket Benaadning for George Kerr, der var bleven fundet i Besiddelse af Breve fra Skotlands katholske Adelsmænd til Kongen af Spanien[1]). Det synes, som om hun mere og mere har mistet Sympathi for Presbyterianerne. Hendes første Barn Henrik (f. d. 19. Febr. 1594) blev døbt efter den episkopale Kirkes Ritus[2]), hvilket naturligvis i høj Grad ophidsede Knox's Tilhængere. Deres Forbitrelse blev endnu større, da

---

[1]) Bellesheim, l. c. S. 185.
[2]) Strickland, l. c. p. 40.

Dronningen overgav sit andet Barn Elisabeth (f. d. 19. Aug. 1596) til Lord Levingstone, hvis Hustru var Katholik [1]). De sendte en Deputation til hende for at tilkjendegive deres Misfornøjelse med, at hun ikke sluttede sig til dem, holdt sig en egen Prædikant, ja ikke engang bar Omsorg for sine Hofdamers gode Opførsel [2]). De gik endog saa vidt, at nogle Prædikanter nægtede fra Prædikestolen at bede for Dronningen. En af dem, Master Blake, vovede at frembære følgende mærkelige Bøn: „Gode Gud! vi maa nu en Gang, fordi det er Skik og Brug, bede for Dronningen, men her er ingen Grund dertil, da hun aldrig vil gjøre meget godt.“ Han tilføjede: „Alle Konger ere Djævlens Børn“ [3]). Paa samme Tid krævede „the general assembly the Queen's majesty's ministry to be reformed“ [4]).

„Paa den Tid,“ vedbliver vor Hjemmelsmand, „mindedes hun, at hun, da hun i sin spæde Barndom blev opdragen hos en højtstaaende katholsk Prindsesse, der daglig havde seet en Præst læse Messen. Erindringen herom i Forbindelse med hendes Kjærlighed til denne Prindsesse, som, hvis jeg ikke tager fejl, var et Barnebarn af Karl V, ledede hende paa den Tanke selv at antage den katholske Religion.“

Dette Sted i Jesuitens Beretning er meget vanskeligt at oplyse. Thi, at Anna var bleven opdragen hos sin Bedstemoder i Tyskland, som hverken var Katholik eller et Barnebarn af Karl V, staaer fast [5]). Dog berettiger

[1]) Strickland, l. c. p. 44.
[2]) Burton, l. c. p. 76.
[3]) Strickland, l. c. p. 41. 45.
[4]) Burton, l. c. p. 77.
[5]) Werlauff, l. c. S. 26.

denne Uoverensstemmelse mellem disse to Meddelelser os ingenlunde til med Werlauff at antage: „hele Beretningen er enten opdigtet eller i alt Fald grundet paa en Misforstaaelse“ [1]). Brevskriveren tilføjer jo selv, at han ikke er ganske sikker paa, om denne katholske Prindsesse var et Barnebarn af Karl V eller ej. Men hvem mon kan saa dette Barnebarn have været? Prof. A. Ward har venligst henledet min Formodning paa Dronning Elizabeth, som var gift med den franske Konge Karl IX. Hun var ved sin Moder Marie, den tyske Kejser Maximilian II's Gemalinde, et Barnebarn af Karl V [2]). Efter Karl IX's Død (1574) trak hun sig tilbage til Østerrige. Den Omstændighed, at Pateren ved Slutningen af sin Beretning med særlig Interesse mindes Annas Datter Elisabeth kunde jo nok lede til denne Gisning. Men, hvor og naar saa Frøken Anna har været sammen med Prindsessen, er en anden Gaade, jeg heller ikke kan løse. Vanskeligheden svinder ikke, naar man oversætter neptis ved Søsterdatter. Thi Christian II's Datter, Christina af Lothringen, som der nærmest kunde være Tale om, levede siden 1578 mest i Italien, hvor hun døde i Aaret 1590 [3]). Forresten er det ikke aldeles usandsynligt, at Anna under sit Ophold i Gustrow eller paa en Rejse kan have plejet Omgang med en katholsk Prindsesse, og da Paterens Beretning viser sig i alt øvrigt at være højst paalidelig, ere vi berettigede til at antage, at her i alt Fald foreligger et eller andet, der maa have givet Anledning til denne Misforstaaelse. Denne Formodning bestyrkes ved den engelske Dronning Elisabeth's Grund, som hun

[1]) Werlauff. l. c. S. 29 Anm.
[2]) Art de verifier les dates. 3. ed. 1784. t. II. p. 42.
[3]) Hist. Aarb. l. c. S. 121.

fremførte mod et Giftermaal mellem Jakob VI og Anna: „that the Princess Anne was not sound in her attachments to the Protestant opinions“ [1]).

Jesuiterne vare ikke sjældne Gjæster ved Hoffet, disputerede endog i Kongens og Dronningens Nærværelse med de protestantiske Prædikanter om religiøse Æmner [2]). Da der nu hos Dronningen begyndte at opstaae nogen religiøs Tvivl, henvendte hun sig i sin Nød til en katholsk Adelsmand [3]). „Hun raadspurgte i denne Sag,“ skriver Abercromby, „nogle af sine katholske Venner, især en Greve, om hvad hun skulde gjøre. Denne forsikkrede hende, at den katholske Religion var den ene sande, men de øvrige Sekter Kjætterier. Han anbefalede hende at antage mig til sin aandelige Fader.“ Den venlige Stemning [4]), Dronningen var kommen til at nære for Katholikerne, viste hun blandt andet ved at udvælge sine Tjenere blandt dem [5]). Selv Dronning Elisabeth fik Nys om Annas Forkjærlighed for Katholicismen og lod ved sit Sendebud Robert Bowes, der 1595—1596 opholdt sig i

---

1) Tytler. Hist. of Scotl. Edinb. 1843. 9. vol. p. 28.

2) Bellesheim, l. c. S. 196.

3) I det nordlige Skotland levede den Gang endnu mange fremragende katholske Adelsmænd. Bellesheim, l. c. S. 182. 199.

4) Hos Wieselgren (De la Gardiska Archiv. V D. Lund 1834. p. 121) findes følgende Brev fra 1595 til Chr. Barnekow, Daniæ Exlegato: „Papistarum coryphæi, quorundam opiniones, hinc abierunt, alii eos in latibulis h. e. in insidiis collocant. Certo enim Romæ credi, Regem esse catholicum papistam. In mnemosynis aurea Crucifixi effigies: quæ vero Reginæ offeretur, ex auro, crystallo, ebore simulacra Dominicæ passionis. Sin hæc ab ea repudiarentur, haberet apud se, donec per epistolam certior fieret, cui magnati fæmine ea daret . . . Regis mihi ea fortitudo videtur, ut nullis umquam machinis ab Religione reformata abstrahi ullo pacto possit.“

5) ad ann. 1596. Bellesheim, l. c. S. 462.

Edinburg, forespørge, hvorledes Sagen forholdt sig. Anna tilstod gjerne, at man havde forsøgt paa at drage hende over til Rom, men sagde, at alle Forsøg var mislykkede[1]).

Om hun paa den Tid allerede bivaanede Messen, vides ikke[2]), men at hun af den ovennævnte Greve lod sig overtale til at mødes med Abercromby, der den Gang var over 70 Aar gammel, er imidlertid sikkert, idet denne fremdeles skriver: „Nogen Tid derefter blev jeg kaldt til hende og ført til Paladset, hvor jeg i ti Dage var skjult i et Lønkammer. Hver Morgen besøgte hun mig for at blive undervist, medens hendes Fruer opholdt sig i Forgemakket. Hun lod da, som om hun begav sig til Værelset for at skrive Breve, og for at skuffe dem vendte hun tilbage med Papirer i Haanden. Først efter at hun en Dag havde hørt Messen og annammet den hellige Kommunion, forlod jeg mit Skjulested“ [3]).

P. Robert angiver omtrent Aaret 1600 som det Tidspunkt, paa hvilket hun endelig er gaaet over, og denne

---

[1]) Tytler, l. c. p. 186, 188.

[2]) Der læstes nemlig ofte Messe i det kgl. Palads. Bellesheim, l. c. S. 462.

[3]) Den lærde skotske, i Rom højst anseete Præst George Cone (jvnfr. Bellesheim, l. c. S. 280) stadfæster aldeles P. Abercromby's Beretning om Dronningens Konversion. I sin Bog „Georgii Conæi de duplici Statu Religionis apud Scotos libri duo“. Romæ 1628, p. 147, 148 skriver han: „Sed acris ingenii Princeps, cum nec patriæ dogmata satis probaret odissetque Scotica, de Catholica Religione, cujus nullus omnino in Dania usus est, inquirere coepit. Ac tandem opera Huntlææ Comitissæ aliarumque nobilium catholicarum feminarum ad æternæ veritatis notitiam perducta in dominicæ prolis sortem transiit, quam Robertus Abercrombius e Societate Jesu fidei mysteriis pie instructam hæresi absolvit, quo viro ad expiandam conscientiam, quamdiu in Scotia mansit, usa est.“

Angivelse synes at være rigtig. Thi derefter skriver han, at han neppe opholdt sig to Aar i Skotland efter Dronningens Konversion. Som vi nu straks skal se, var han der imidlertid endnu, da hun den 2den Juni 1603 skulde rejse til England. Snart efter hendes Afrejse maa han dog være fulgt efter. At han i alt Fald har haft Ophold i England før 1605, have vi Beviser paa.

„I det Tidsrum“ (der ligger mellem hendes Konversion og hendes Afrejse til England) „har hun, hvis jeg ikke husker fejl, ni Gange været til Alters efter katholsk Ritus. Hun valgte til denne Handling altid den tidlige Morgenstund, medens alle andre laa i dyb Søvn, og kun de enkelte andre Katholiker, som gik til Alters, vare Vidner dertil. Efter Kommunionen tilbragte hun Tiden i gudelige Samtaler, ofte ytrede hun det Ønske, at hendes Gemal ogsaa kunde blive Katholik, samt at hendes Søn kunde blive opdragen hos Paven i Rom. Ligeledes talte hun ofte om, hvor lykkeligt det Liv maatte være, som en Nonne førte, og udtalte da det Haab, at hun selv maatte kunne ende sit Liv i et Kloster.“ Da den Morgengave, Kongen havde foræret hende, bestod i Indtægten fra Benediktiner Klosteret Dunfermlines Jorder [1]), yttrede hun til Pateren, „at hun ængstedes meget ved at nyde Indtægt af dette Kloster, og lovede, dersom en Religionsforandring skulde ske, enten at give Klosteret tilbage til dets retmæssige Ejer eller at lade det omdanne til et Jesuiterkollegium“.

Kongen lagde imidlertid Mærke til, at der var skeet nogen Forandring med Dronningen. „Den hyppige Annammelse af Sakramenterne forandrede hende fuld-

[1]) Strickland, l. c. p. 22.

stændig til det bedre“, vedbliver Abercromby, „hvilket ikke kunde undgaae hendes Gemal, hvorfor han, da hun jo desforuden ikke mere vilde høre noget om hendes egen Præst, endelig begyndte at mistænke hende for at være kommen i Berøring med en papistisk Præst. Hun har selv fortalt mig, at han en Nat tiltalte hende med følgende Ord: „Jeg seer en stor Forandring hos Dig. Du er bleven mere alvorlig, beskeden og from, jeg har derfor Mistanke om, at Du plejer Omgang med en eller anden katholsk Præst.“ Hun tilstod alt og navngav mig gamle Mand som den, der havde omvendt hende. Kongen svarede: „Et vil jeg dog bede Dig om, min Hustru, og det er, at hvis Du ikke kan leve uden at omgaaes denne Præst, Du da endelig gjør det i dybeste Hemmelighed; thi ellers kan vor Krone komme til at staae paa Spil“ [1]). Efter denne Samtale viste Kongen sig mere venlig og nedladende lige overfor mig, end han tidligere havde gjort.“

Som Rostowsky meddeler, blev Abercromby udnævnt til kongelig Falkemester, i hvilken Stilling han oftere turde nærme sig Dronningen [2]). At Hoffolkene forresten godt kjendte Falkemesterens egentlige Karakter, ses af følgende: „Hendes Majestæt,“ skriver Pateren, „formanede nogle af de første Hofmænd, der i det hele taget viste altfor stor Strenghed mod Præsterne, til ikke at foretage

[1]) George Cone meddeler følgende: „Reginam ubi Catholicam scivere ministri, iis iniuriis affecere, quas nec privatæ conditionis mulier æquo animo tulisset. Rex omnia dementiæ nomine apud conjugem excusans, eam solum monuit, ut caute sua sacra perageret: coeterum, quam crederet optimam, eam sequeretur pro arbitratu suo religionem.“ l. c. p. 149.

[2]) Lituanicarum Societatis Jesu historiarum libri X. Edit. 2. Paris 1876. p. 236.

noget imod mig, da de ellers vilde paadrage sig hendes Vrede. Derpaa lovede de at lade mig i Fred. En Gang hændtes der noget latterligt, der bragte selv Dronningen til at lee. Under en Proces, der var i Gang mellem en højtstaaende Adelsmand og en Prædikant, tog hun Parti for Prædikanten og talte til Gunst for ham. Hofmanden ytrede da til hende: „Ved Kristi Vunder! Jeg skal anklage Deres Højhed for Pater Robert."

Imidlertid var et af Jakob VI's varmeste Ønsker gaaet i Opfyldelse, thi i 1603 var han bleven Konge over baade Skotland og England. Danmark har saaledes givet Storbritanien dets første Dronning. Før sin Afrejse til England vilde hun endnu en Gang gaae til Alters. „Hun vilde ikke afrejse til England, førend hun havde kaldt mig til sig og var bleven styrket ved det hellige Vandringsbrød. Jeg maatte love hende at komme til England, naar hun kaldte mig" [1]).

Den 25. Juli 1603 foregik Kroningen i Westminster-Abbediet. Ved denne Lejlighed blev Dronningens religiøse Overbevisning for første Gang sat paa Prøve. Hun erklærede nemlig paa det bestemteste ikke at ville nyde Alterets Sakramente efter den anglikanske Ritus. Denne Vægring vakte megen Forargelse hos de tilstedeværende Protestanter [2]), men Abercromby kaldte den „en heroisk Handling". „Da hun med Kongen var kommen til Kirken for der at krones, skulde de begge før Kroningen modtage Alterets Sakramente paa kjættersk Vis, hvilket Kongen ogsaa straks fandt sig i. Dronningen vægrede

[1]) Dronningen var paa den Tid meget farlig syg, hvorfor hun modtog Alterets Sakramente som Viaticum (Vandringsbrød). Strickland, l. c. p. 61.

[2]) Strickland, l. c. p. 77.

sig derimod ved at følge sin Gemals Exempel. Hun erklærede, hellere at ville give Afkald paa Kronen end at gjøre, hvad hun ansaa for urigtigt. Og skjøndt saavel Kongen som hele Raadet trængte stærkt ind paa hende, var hun dog ikke at formaae dertil" [1]).

P. Robert berømmer hende ligeledes for en anden heroisk Handling med følgende Ord: „Hun besøgte en Gang, tilsyneladende kun af Høflighed, den spanske Gesandt, bivaanede hos ham den hellige Messe og annammede det hellige Sakramente. Da Kongen fik Nys herom, skjændte han meget paa hende, at hun derved satte Kronen og Riget paa Spil." Paalideligheden af Abercromby's Fortælling stadfæstes ved adskillige andre Vidnesbyrd. Ligeoverfor den franske Gesandt Beaumont udtalte Dronningen sit Ønske om at turde vise sin gunstige Stemning for Katholikerne; thi i Hjertet bekjendte hun sig til den samme Religion. Ligeledes havde hun ofte talt med Kongen om Katholicismen og søgt at omvende ham, uden at det dog havde ført til noget Resultat [2]). Gjennem den toskanske Gesandt Alfonso Grev Montecuculi modtog hun nogle Helgenbilleder i Foræring fra Storhertuginden. Ved denne Lejlighed erklærede hun

---

[1]) I Royal and noble Authors. 2. Ed. London 1759. I. vol. p. 42 læse vi: „The Pope sends her beads and reliques and thanks her for not communicating with Heretics at her coronation." (Jvfr. Bacon-papers. 2. vol. p. 503, 504.) Da Prof. A. Ward ikke kjender Abercromby's Beretning, saa forstaaes det, at han er af den Mening, at man ikke kan afgjøre, hvorfor Dronningen vægrede sig ved at annamme Alterets Sakramente: „whether from Lutheran dogmatic considerations, or as was suspected, from Roman catholic leanings cannot be decided." l. c. p. 435.

[2]) Bellesheim, l. c. S. 201. Raumers Briefe aus Paris sur Erläuterung der Gesch. d. 16. u. 17. Jahrh. II. D. Leipz. 1831. S. 252.

ikke at have „noget inderligere Ønske end at kunne bidrage til Kirkens, vor hellige Moders, Forherligelse" [1]).

Paa dette Tidsrum maa Abercromby alt have været i England. Jeg antager, at det er ham, som den pavelige Nuntius i Paris i et Brev til Baronesse de Tur dat. 23de Juli 1603 omtaler med følgende Ord: „Dronningens Skriftefader er en Jesuit, og hun bærer altid paa sig en Rosenkrands og et lille Krucifix, som han har givet hende" [2]).

Endnu klarere Vidnesbyrd for Dronningens Konversion haves i Pave Clemens VIII's (1592—1605) Brev (dat. 28de Jan. 1605). Med Glæde har Hs. Hellighed hørt om Hendes Maj.'s barnlige Kjærlighed for den h. Stol. Han vil derfor bære faderlig Omsorg for hendes Søn Henrik Frederik, af hvem han lover sig meget. Han formaner hende til i Særdeleshed at virke for, at hendes Gemal ogsaa kan blive omvendt, saa at deres Glæde kan blive fuldkommen. Det øvrige skulde meddeles hende mundtlig af Jakob Lyndeskus [3]), den samme, der har berettet Paven alt, hvad der havde tildraget sig saavel før Dronningens Afrejse fra Skotland som efter hendes Ankomst til England [4]).

[1]) Bellesheim, l. c. S. 201.

[2]) Bellesheim, l. c. S. 202. I et Brev dat. 1. Juli 1603 skriver den samme Nuntius: „Mi riferisce il Signor Barone di Tur col quale finalmente mi sono abbocato, che quella Regina d'Inghilterra é sicuramente cattolica, sebbene per rispetto di quei Ministri heretici di Scotia fin qui non ha havuto ardire di palesarsi." ibid.

[3]) Birch fortæller i Life of Henry Prince of Wales, Lond. 1760. p. 45, at Clemens VIII henimod 1603 bad Kong Jakob om at sende Prinds Henrik til Rom for der at opdrages hos Paven. Ved Slutningen af samme Aar rejste Jakob Lindsay med Kongens nægtende Svar til Rom.

[4]) Cod. Borghes. IV. 5. p. 124. Bellesheim, l. c. 469, 470.

Endnu samme Aar truedes imidlertid alle de Forhaabninger, som man ved den pavelige Stol havde næret i Anledning af Annas Konversion og Jakobs tilsyneladende venlige Sindelag for den katholske Religion, med at briste. Jakobs Velvillie for Katholikerne havde nemlig mere sit Udspring fra politisk end fra religiøs Interesse[1]). Da han nu i Aaret 1604 indsaa, at Puritanernes oppositionelle Sindelag mod ham paa Grund af hans Begunstigelse af Katholikerne voldte ham betydelige Pengetab, idet alle de Kilder, der strømmede fra denne Kant, begyndte at udtørres, vendte han pludselig om og forsøgte ved en strengere Forfølgelse af Katholikerne atter at vinde Puritanerne for sig. De gamle Love mod Katholikerne bleve atter satte i Kraft. Fortvivlelsen drev nu en Del af dem til med William Catesby i Spidsen at indlede den bekjendte Krudtsammensværgelse (gunpowder plot)[2]), men Planen opdagedes heldigvis i Tide, og de

[1]) Bellesheim, l. c. S. 227 Anm. 1, S. 249.

[2]) Lingard, Hist. of Engl. VI. vol. Paris 1840. p. 32—68, 385—397. Pave Paul V (1605—1621) skrev den 11te Juli 1606 til Kongen: „Sed remoravit nostrum consilium scribendi ad te nuncius molestissimus conjurationis, quæ nuper inita fuit adversus Majestatis tuæ salutem, præsertim quia cum summa amaritudine audiebamus, nonnullos ex Catholicis Anglicanis delatos fuisse ad te tamquam participes hujus perditi consilii. Verum posteaquam Dei beneficio ex tam gravi periculo evasisti, et nos intelleximus, quendam ex filiis nostris Catholicis hanc tibi perditionem indicasse, occasionem nedum opportunam sed necessariam rati constituimus has ad te dare litteras. Primum, ut gratularemur tibi hanc misericordiam, quam nuper tecum fecit Dominus, eripiens te mirabiliter de manibus inimicorum tuorum: et ut significatione nostræ lætitiæ magis probaremus tibi, quantopere nobis cordi sit vera felicitas atque salus Majestatis tuæ, ex quo intelligas nostram erga te charitatem sinceram et vehementem esse. Tum ut te deprecaremur, ne dilectis filiis nostris innocentibus Catholicis Regni tui aliena flagitia noceant.“ Bellesheim, l. c. 472, 473.

Sammensvorne maatte bøde med Livet for deres Forbrydelse. Skjøndt nu alle Deltagere i Komplottet for Retten afgav den Erklæring, at Jesuiterne aldeles ikke havde nogen Del i det, vilde Regjeringen dog ikke lade denne Lejlighed til at faae Hævn over dem gaae ubenyttet hen. Jesuiterne maatte altsaa undgjælde.

Abercromby turde nu ikke mere vise sig ved Hoffet. Thi, som den pavelige Nuntius i Paris i en Skrivelse af 16de November melder til Rom, „hader Kongen overhovedet alle Jesuiter, endogsaa en med Navn Abircromy (Abercromby), som hemmelig er fulgt med Dronningen, og man søger meget ivrig efter ham“ [1]). Rostowsky fortæller, at P. Robert blev dømt til Døden, og at der udlovedes en stor Pengesum som Pris for hans Paagribelse. Uden Guds Hjælp vilde det derfor trods al udvist Forsigtighed ikke været lykkedes ham at undgaae at dele de andres sørgelige Skjæbne. I alle de mange Aar (fra 1588, da han kom til Skotland, til 1607) svævede hans Liv egentlig bestandig i Fare. 80 Aar gammel trak han sig endelig tilbage og flygtede til Brunsberg [2]).

Den ærværdige Olding kunde imidlertid ikke glemme sit kjære England og den Mission, han der havde. Han vedligeholdt derfor stadig sin Forbindelse med Dronningens Hof og glædede sig inderlig hver Gang, han modtog gode Efterretninger derfra. I den ofte citerede Beretning, som er skreven i September 1608, hedder det saaledes: „En fremragende Dame skriver fra Greenwich, at Dronningen endnu har samme Sindelag med Hensyn til den katholske Religion, som hun havde, da jeg forlod

[1]) Bellesheim, l. c. S. 202.
[2]) Rostowsky, l. c. p. 236. Calendar of State papers, Dom. Series, 14 and 29 August 1610.

hende, kun med den Forskjel, at de ikke kunne øve den, som de plejede i Skotland. Om Datteren (Elisabeth), som jeg kjendte personlig, da hun var ni til ti Aar gammel, og som er bleven opdragen hos en katholsk Grevinde, kan jeg kun sige, at hun er prydet med de skjønneste Egenskaber." Sandsynligvis er Abercromby afgaaet ved Døden kort efter at have affattet sin Beretning. Sikkert er det i alt Fald, at han var død i 1612, da Gretser sendte den til Prioren i Regensburg.

Om Dronningens Stilling til den katholske Kirke i de følgende Aar have vi en authentisk Beretning, der efter Indholdet og dens Slutning at dømme maa være skreven omtrent i Tidsrummet 1616—1619 af et Vidne, der lader til at have kjendt Dronningen personlig. I denne omtales først hendes heftige Karakter, dernæst antydes noget om visse Rygter, der vare i Omløb angaaende hendes letfærdige Livsvandel[1]), samt at hun paa den Tid sjeldnere nød Altererets Sakramente, men endelig fortælles der: „Forledt af kvindelig Skrøbelighed har hun saaledes forseet sig, men nu har hun atter med Alvor og fast Villie klamret sig til den anden Redningsplanke, som findes for dem, der have lidt Skibbrud. Hun har i Bodens Sakramente med Anger, Taarer og Kjærligheds-gjerninger[2]) aftvættet de Pletter, der endnu klæbede ved hende fra det tidligere Liv. Hun længes nu kun efter en Lejlighed til at kunne vise sin Iver og Kjærlighed for den katholske Tro og til at kunne staae dem bi, der have paataget sig i Britanien at virke i Troens Tjeneste. Og hvis hun nogensinde skulde opleve at se den katholske

[1]) Lingard, l. c. p. 82. Strickland, l. c. p. 35, 47, 48.

[2]) Lingard, l. c. p. 175, hvor der fortælles, at Dronningen paa den Tid levede meget tilbagetrukken.

Kristendom gjenindført i Britanien, lover hun at ville hellige sig til alle de Pligter, som paahvile en katholsk Fyrstinde. Hun erklærer sig rede til offentlig at vedgaae, at hun bekjender sig til den katholske Tro, skjøndt hun er belavet paa, at naar Kongen først faaer Kundskab derom, det da vil have hendes fuldstændige Undergang og Ruin til Følge. Hun havde allerede i lang Tid, skjøndt uden Held, anvendt al sin Indflydelse for at hindre Datterens Trolovelse med en Kjætter[1]). Hun vilde nu gjøre sit til, at hendes Søn skulde søge at opnaae Trolovelse og Ægteskab med en katholsk Prindsesse. Hun haabede, at Paven, der jo var alles Fader, vilde forstaae at bringe de kristelige Fyrster til at gjøre deres Pligt, samt formane dem til at henvende deres Opmærksomhed paa at være de undertrykte Katholiker til Trøst og Hjælp. Endelig beder hun om, at man ikke vilde bebrejde hende for stærkt de Fejl, som hun i sin vanskelige Stilling kan have begaaet under Trykket af hendes Slægts medfødte Skrøbelighed, hendes Opholdssted, Stilling og Tidernes Ugunst" [2]).

Tilvisse var det den Gang ikke nogen let Sag for en engelsk Dronning, offentlig at vedkjende sig at være Katholik. Det maatte særlig i nogle Tilfælde falde vanskeligt for hende paa egen Haand at afgjøre, hvorvidt hun som Katholik turde nærme sig den anglikanske Kirkes Prælater. Thi som oftest manglede hun Lejlighed til at raadføre sig med en katholsk Præst. Vistnok forefaldt der Exempler paa, at Katholiker troede, i det mindste udvortes, at turde tage Del i protestantisk Gudstjeneste[3]).

---

[1]) Strickland, l. c. p. 112.
[2]) Bellesheim, l. c. S. 456.
[3]) Bellesheim, l. c. S. 461.

Ja, Dronning Maria Stuart, som dog vistnok ikke lagde Skjul paa sin katholske Tro, var endog gaaet saa vidt, at hun i 1582 i Rom søgte udvirket Tilladelse for 50 katholske Englændere og Skotter til at tage Del i protestantisk Gudstjeneste, hvilket dog simpelthen blev nægtet [1]). Og med saadanne Exempler for Øje har da vist ogsaa Anna anseet det for tilladeligt f. Ex. at maatte høre paa en anglikansk Prædiken [2]). i Aaret 1603 at udnævne Rev. George Foreby til sin Kapellan [3]), ja endog i Aaret 1605 at blive indledet efter anglikansk Ritus [4]). Men hvad man end maa sige mod Dronning Annas hele Livsvandel, vil man end tilstaae, at hun vist ikke til alle Tider var en altfor ivrig Katholik, sikkert er, at hun virkelig er gaaet over til den katholske Tro.

Spørgsmaalet om Annas Konversion medfører nu selvfølgelig det andet, om hun ogsaa døde som Katholik. Saavidt de til min Raadighed staaende Kilder tillade, kan jeg meddele følgende.

Efter en i „Abbotsford Clubs Miscellany“ meddelt Beretning af et Øjenvidne skal Dronningen være død som Medlem af den anglikanske Kirke [5]).

Beretningen lyder i det væsentlige som saa:

Da Dronningens Sygdom i Februar 1619 antog en alvorlig Karakter, ønskede hun at se sin Søn Karl. Til-

---

[1]) Bellesheim, l. c. S. 153.

[2]) Strickland, l. c. p. 113.

[3]) Strickland, l. c. p. 115.

[4]) Strickland, l. c. p. 89.

[5]) „Madam the Queen's Death and Maner thairof.“ Abbotsford Miscellany p. 81 sequ. Beretningen, som er skreven af et Ojenvidne til en udenlandsk Dame af Rang, findes som Ms. i the library of the faculty of Advocates at Edinburgh. Jeg skylder Prof. A. Ward en nøjagtig Afskrift.

ligemed Prindsen indfandt sig ogsaa Ærkebiskop Abbot af Canterbury og Biskoppen af London, skjøndt Dronningen ikke havde sendt Bud efter dem. Da hun hørte om Prælaternes Ankomst, forlangte hun at see dem. De knælede nu ned ved hendes Seng og oplæste en Bøn, som Dronningen fulgte Ord for Ord. Blandt andet sagde Ærkebiskoppen: „Madame, vi haabe, at Deres Majestæt ikke sætter Lid til Deres egne Fortjenester, heller ikke til Helgenernes Fortjenester, men kun til vor Frelsers Blod og Fortjenester" [1]). „Det gjør jeg," svarede den døende, „jeg giver Afkald paa Helgenernes Mellemkomst og mine egne Fortjenester, og stoler kun paa min Frelser Kristus, der har forløst min Sjæl ved sit Blod" [2]).

Denne Erklæring tilfredsstillede Prælaterne og de Tilstedeværende i høj Grad. Derefter bad Dronningen begge Prælaterne at gaae hjem. Men Biskoppen af London blev tilbage i et Sideværelse. Kun hendes Kammerfroken Anna, som var fulgt med hende fra Danmark og var hende mest kjær, maatte blive. Henimod Kl. 1 indtraadte Dødskampen. Biskoppen af London var straks tilstede, han oplæste en Bøn og sagde: „Madame! giv et Tegn, at Deres Majestæt er hengiven i Guds Villie og længes efter at være hos ham." Herpaa løftede Dronningen Hænderne op, indtil Kraften forlod hende. Kort derefter hensov hun blidt og roligt den 2. Marts 1619.

---

[1]) „Madame, we hope your Majestie doeth not trust to your awin merites, nor to the mediatioun of Santes, bot only by the bloode and merites of our Saviour, Chryst Jesus, youw sall be saved."

[2]) „I do," she answers, and withall, she sayes, „I renounce the mediatioun of all Santes, and my awin merites, and does only rely upone my Saviour Chryst, who has redeamed my saull with his bloode."

Det eneste Sted, det i Beretningen kommer an paa, er, at Dronningen vil give „Afkald paa Helgenernes Mellemkomst“. At Prælaterne kom til den døende, som forresten ikke havde tilkaldt dem, at de bad ved hendes Leje, er ikke et Bevis for, at hun var frafalden. Heller ikke frafaldt hun ved de Ord: „jeg stoler kun paa min Frelser Kristus, der har forløst min Sjæl ved sit Blod“. Thi enhver Katholik kan og maa underskrive denne Sætning. Abbot, som vist ikke turde kræve en aaben og ligefrem klar Bekjendelse, gav sig derfor tilfreds med et Svar, der i hans Øjne var nok til igjen at optage Dronningen i den anglikanske Kirke. Spørgsmaalet maa derfor snarere stilles som saa: Har Dronningen — forudsat, at Øjenvidnet virkelig ganske nøjagtig har meddelt hendes Ord, hvad det naturligvis mest kommer an paa — i Katholikernes Øjne ved sidstnævnte Ord gjort sig skyldig i Frafald?

Katholikerne lære, at det er baade godt og gavnligt at paakalde Guds Helgener, men forpligte ingen til at paakalde dem. Mod den katholske Tro er det derfor kun at nægte Gavnligheden af at paakalde Guds Helgener, at forkaste deres Paaberaabelse som Afgudsdyrkelse og stridende mod vor Frelsers Stilling[1]). Efter min Mening maa der fastslaaes to Ting: 1. Dronningen har ikke klart og bestemt erklæret, at hun vilde døe som Medlem af den anglikanske Kirke. 2. Er hendes Svar med Hensyn til Helgenernes Paakaldelse, som jo skulde afgjøre hendes religiøse Position, rigtignok efter denne Tids Tænkemaade[2]) et Tegn paa Frafald, men i vore

[1]) Jvnfr. Concil. Trid. Sess. XXV de invocatione Sanctorum: „bonum atque utile esse suppliciter eos (Sanctos) invocare“ etc.

[2]) Den bekjendte protestantiske Polemiker K. Hase paastaaer, at

Øjne ikke aldeles uomtvisteligt. Nægtes kan det vist ikke, at Prælaterne nøjedes med Dronningens Svar og ikke trængte videre ind paa hende.

Men nok herom, thi min Hensigt er ikke at føre mine Læsere for dybt ind i den katholske Lære de invocatione Sanctorum. Desuden rokker Dronningens — i det mindste tvetydige — Holdning paa Dødssengen ikke det mindste ved den Kjendsgjerning, at hun virkelig er gaaet over til Katholicismen. Om hun saa holdt ud indtil Døden, er et andet Spørgsmaal, jeg kun har svaret paa, saa vidt mine Kilder strakte til, og for ikke at skjule for Læseren den Vanskelighed, vi møde i sidstnævnte Beretning.

man siden Reformationstiden ansaa det for Frafald fra Rom, naar nogen især paa Dødssengen henvendte sig kun til Kristus: „Schon in der Reformationszeit zeigen sich die Spuren dieser Ansicht, dasz man's für einen Übertritt zum Evangelium hielt, wenn jemand in grosser, zumal in der letzten Noth sich unmittelbar an Christus wandte. „Gradaus gibt einen guten Renner." sagte der Leibarzt zu dem sterbenden Herzog Georg, dem redlichen Feinde des Lutherthums, und soll ihn bewogen haben, seine Seele allein dem Erbarmen des treuen Heilandes zu übergeben." Handbuch der prot. Polemik, 3. Aufl. Leipzig 1871. S. 316.

En Episode af Kristian Colbjørnsens Liv.

Af

E. Holm.

Hvilke Fortjenester Kr. Colbjørnsen som Sekretær i den store Landbokommission har havt af de vigtige Landbolove 1787 og 1788, bliver der i denne Sommer ved Hundredaarsfesterne for Stavnsbaandets Løsning rig Lejlighed til at mindes. Den, der med Tanken om, hvad han her udrettede, søger at følge Gangen i hans Liv i hin Tid, bliver slaaet af at se, at han, der havde været en højt anset Højesteretsadvokat og særlig som Kammeradvokat nydt overordentlig Tillid fra Rentekammerets Side, Aaret, førend han kom ind i Landbokommissionen, nedlagde sin Plads som Advokat og trak sig ud paa Landet, hvor han havde kjøbt en Bondegaard i Nærum. Hvad var Grunden til dette paafaldende Skridt? Han motiverede det selv med Sygelighed; men uagtet han i de Aar flere Gange var alvorlig syg, har der næppe været nogen, der har troet, at det var den virkelige Grund. Rygtet fik naturligvis travlt dermed, og Folk vidste snart at fortælle om, at han havde været et Offer for en Kabale; han, Bondestandens og Reformernes varme Forkæmper, var ved Rænker fra Stormændenes Side bleven nødt til at tage sin Afsked. Vi møde en Form af dette

Rygte i Rahbeks Erindringer (III, 134), hvor det hedder, at han havde „nedlagt sin lukrative Advokatur af ædel Forbitrelse over Aristokratchikaner og Forurettelser“. En mere i det enkelte udført Fortælling om hans Fald forekommer i nogle utrykte Optegnelser af August Hennings[1]). Det hedder her: „Denne Mand (Colbjørnsen) havde som Advokat i Højesteret en rum Tid Lykken med sig paa sin Løbebane. Fra denne blev han revet bort ved en Kabale af Grev Osten (Justitiarius i Højesteret), Gehejmeraad Schack-Rathlou og det danske Kancelli. Det vilde blive altfor vidtløftigt her nærmere at fortælle denne Sag, nok er det, Justitsraad Colbjørnsen fratraadte som Mand af Ære sin Plads som Kammeradvokat og som Prokurator ved Højesteret, gav Afkald paa en aarlig Fortjeneste af 10000 Rdlr., solgte, hvad han ejede i Byen, og trak sig ud paa Landet til Nærum. Her besøgte Grev Reventlow ham ofte og drog ham derfra ind i Sager, der ikke hørte til hans Fag. Grev Bernstorffs Parti havde altid beskyttet ham, og Kabalen havde valgt et Tidspunkt, da denne Statsminister laa syg af Podagra, til at styrte ham.“

Dette ser meget pikant ud, og skjønt Rygtet har pyntet stærkt paa, hvad der virkelig var sket, ligger der noget sandt bag ved Hennings's Fortælling. Det var virkelig et Sammenstød imellem Colbjørnsen og den af Kancelliet støttede Grev Osten, der bragte ham til at søge sin Afsked. Det er ogsaa utvivlsomt, at dengang han gjorde dette Skridt, havde han allerede ved den Betænkning, han 4de Marts 1785 efter Rentekammerets

---

[1]) Disse har Arkivfuldmægtig J. Bloch velvillig stillet til min Raadighed.

Opfordring afgav om Böndernes Stilling som Fæstere, tonet Reformflaget i Landbosagen saa tydelig, at han kun lidet kunde være en „*grata persona*“ i Schack-Rathlous Øjne, og de venskabelige Følelser, Kr. D. Reventlow nærede for ham, skulde ikke gjøre hans Stilling bedre. Reventlow og Schack-Rathlou vare bitre Fjender. Højst sandsynlig har Osten staaet Schack-Rathlous Meninger langt nærmere end Reventlows og Colbjørnsens, saa at ogsaa for saavidt kunde Rygtet synes troligt nok. Men gaar man til de Aktstykker, der maa antages at give den paalideligste Ledelse, faar man det bestemte Indtryk, at det mere har været personlige Rivninger end den store Landbosag, der fremkaldte et alvorligt Brud imellem Osten og Colbjørnsen. De have aabenbart ikke kunnet udstaa hinanden.

Allerede 1781 havde Colbjørnsen følt sin Stilling ved Højesteret saa ubehagelig, at han ønskede at blive fri for Kammeradvokatstillingen[1]); men da havde Rentekammeret, som nødig vilde miste ham, i en for ham meget smigrende Forestilling til Kongen (17de Marts) indstændig fraraadet, at dette Ønske blev opfyldt. Det havde her talt om „det almindelige og fortjente Bifald, som hans Indsigter, Flid og Redelighed hidtil har forskaffet ham, ej alene *in publico*, men og ved alle de iblandt Deres Majestæts Kollegier, som have anbefalet ham Sager til Udførsel, der næsten alle ere vundne udi Højesteret, eller indhentet Erklæringer og Betænkninger fra ham, der samtlige vidne om grundige Kundskaber, en utrættelig Flid og en rosværdig Uegennyttighed“. Den

[1]) Jvfr. herom mit Skrift: Kampen om Landboreformerne. Henvisning 115 (Kjbhvn. 1888).

kongelige Resolution (26de Marts), som denne Forestilling fremkaldte, indeholdt i nøje Overensstemmelse hermed stærke Udtalelser af Tilfredshed med Colbjørnsen og med „den Tiltro, som hans Duelighed og Redelighed havde forskaffet ham“. Den befalede ham altsaa at „blive ved i sit Kammeradvokatembede, udi hvilket han, ligesom ham udi sin Instruktion er tilsagt, altid kan gjøre sig Haab om Vores besynderlige Naade og kongelige Beskyttelse“ [1]).

Men fire Aar senere kom det afgjørende Brud. Rentekammeret havde ladet en Mand anklage for Vildttyveri, og efter at han var bleven frikjendt ved Hjemtingsdom, havde det i Henhold til en Betænkning af Colbjørnsen om, hvor vidt Sagen burde forfølges videre eller ikke, indanket den for Landstinget. Den Tiltalte blev her dømt til Fæstningsarbejde i 3 Aar og til at udrede Sagens Omkostninger, derunder Salær til Kammeradvokaten; hvad der ikke kunde betales af hans Bo, skulde lignes paa Amtet. Colbjørnsen havde indsendt en Regning til Rentekammeret paa 20 Rdlr., der var bleven foranstaltet udbetalt til ham. Inden Dommen kunde exekveres, undveg imidlertid Tiltalte, og hans Hustru appellerede Sagen til Højesteret, hvor han blev dømt til Fæstningsarbejde i 1 Aar. Med det samme fastsatte Højesteret Colbjørnsens Salær for Sagens Førelse ved begge Instanserne til 30 Rdlr. Samme Dag, denne Dom faldt, indgav Colbjørnsen en temmelig skarpt affattet Skrivelse til Rentekammeret, hvori han beklagede sig over det Salær, som Højesteret havde tilkjendt ham. Hans Mandatarius ved Landstinget, skrev han, havde

[1]) Rentekammerets Resolutionsprotokol for 1781.

nødvendigvis maattet have de 20 Rdlr., som Rentekammeret havde ladet udbetale til ham, og der vilde altsaa ifølge Højesteretsdommen kun blive 10 Rdlr. som Salær for Sagens Førelse der, men det vilde være det samme, som at han „maatte betale Penge for at plaidere Kongens Sager“. Han havde nemlig — vistnok paa Grund af Sygdom — maattet bruge Advokat Schønheyder til at fungere i Retten. Da denne maatte have Honorar, vilde han ikke selv kunne holdes skadesløs med mindre end 30 Rdlr. Han paastod ogsaa, at det Salær, Højesteret havde tilkjendt ham, var paafaldende ringe i Sammenligning med, hvad der i det hele tidligere var blevet tilkjendt ham.

Rentekammeret lod strax de 30 Rdlr. udbetale til ham, men tilskrev med det samme Danske Kancelli om Sagen (16de April), idet det anmodede dette om at „føje Foranstaltninger til, at Kammeradvokaten for Eftertiden kan faa et Salær for de ham fra Kammeret befalede Sagers Udførelse, som efter hans Instrux kunde anses for passende“. Men nu sendte Kancelliet Rentekammerets Skrivelse, der medfulgtes af Colbjørnsens Klage, til Grev Ostens Betænkning, og han afgav derpaa en Erklæring, der er et *non plus ultra* af Bitterhed. Samtidig med at han paastod, at hele Retssagen havde været sat i en urigtig Gang af Rentekammeret og aldrig havde burdet føres af Kammeradvokaten, sigtede han Colbjørnsen for at „tragte efter ubillige Salærer“ og for at have angivet sine Udgifter i Sagen højere, end de havde været; ja han søgte endog at fremstille ham som den, der havde fortjent Kongens Vrede ved at vise Mangel paa Respekt for Højesteret, „der har sin besynderlige Hellighed fra Kongens egen aller højeste Person, der

stedse anses at være nærværende i Retten . . . thi han tillader sig at ræsonnere over Højesterets Dom, hvorved han urettelig tror sig at lide Skade". Ostens Erklæring endte med de betegnende Ord: „Jeg skal derfor tro, at Hans Majestæt ikke med Ligegyldighed vil anse Justitsraad Colbjørnsens Forhold, men derimod paa en passelig Maade haandhæve sin Højesterets Myndighed". Denne Udtalelse fandt ganske Kancelliets Tilslutning, og dette indstillede til Kongen, „om ikke Justitsraad Colbjørnsen bør af Justitiarius gives en Erindring for hans uoverlagte Skrivemaade imod Højesteret". Saa vidt kom det nu vel ikke til at gaa; men naar den kongelige, med Schack-Rathlous Haand skrevne, Resolution paa Kancelliets Indstilling indeholdt følgende Ord: „I øvrigt ville Vi af særdeles Naade denne Gang overse med den af Justitsraad Colbjørnsen ved denne Lejlighed imod Vores Højesteret brugte uoverlagte Skrivemaade" (25de Maj 1785), da laa deri en saa tydelig Udtalelse af Misbilligelse af hans Holdning, at den maatte gaa den pirrelige Mand dybt til Hjærte[1]).

Som enhver let ser, var det en lidet betydelig Sag, der fremkaldte dette Sammenstød. Man faar det Indtryk, at den har været den sidste Draabe, der har faaet Bægeret til at løbe over[2]). For Colbjørnsen var efter den

[1]) Om denne Resolution er faldet i et Statsraadsmøde, i hvilket Bernstorff paa Grund af Podagra ikke kunde være tilstede, er vanskeligt at vide; men umuligt er det ikke, og det er da aabenbart dette, Hennings's ovenfor anførte Ord hentyder til.

[2]) Det bør dog med Hensyn til Colbjørnsens Forhold til Osten ikke glemmes, at det var, medens denne var Justitiarius (siden 25de Septbr. 1782), at han opnaaede (25de Juni 1783) Tilsagn om, naar han engang fratraadte sin Advokatur, da at nyde „Anciennitet til Sæde og Løn" som Højesteretsassessor ved forefaldende Vakance (S. Vedel: Den dansk-norske Høje-

kongelige Resolution en fortsat Virksomhed ved Højesteret bleven utaalelig. Han meddelte allerede 9de Juni Rentekammeret, at „hans svage Helbred og hans øvrige Forfatning havde bevæget ham til samme Dag offentlig at nedlægge hans Embede som Advokat i Højesteret, og at han, da hans økonomiske Omstændigheder gjorde det nødvendigt for ham herefter at tage sin Bopæl udenfor Staden, saa sig, skjønt meget mod sin Vilje, tvungen til tillige at forlade det ham hidtil betroede Kammeradvokatembede". Det var en for Rentekammeret lidet behagelig Ende paa denne Sag, der først havde givet Højesterets Justitiarius Lejlighed til at kritisere dets Holdning i den ovennævnte Kriminalsag og tilsidst berøvede det dets højt betroede juridiske Konsulent. Ligesom det imidlertid havde værget sig imod Ostens Kritik[1]) og havde faaet kongelig Tilladelse til i lignende Sager vedblivende at handle paa samme Maade, saaledes havde det med Varme søgt at støtte Colbjørnsen, og nu, da han havde fattet den afgjørende Beslutning at forlade Advokatbanen, greb det Lejligheden til i en Forestilling til Kongen at holde store Lovtaler over hans Redelighed, Pligtopfyldelse og sjældne Talenter, „allerhelst da vi. uden at laste nogens Duelighed især, iblandt dem af nærværende Advokater ved Deres Majestæts Højesteret, som kunne attraa dette Embede, ingen vide, der nu kan fortjene at sættes ved Siden af Justitsraad Col-

sterets Historie (Kjbhvn. 1888), S. 364). Dette tyder ikke paa, at Forholdet imellem dem allerede dengang har været slet.

[1]) Man forbavses over at se Rentekammeret i en Forestilling til Kongen udtale, at det først nu igjennem Kancelliet havde erfaret, at der existerede et Reskript af 4de April 1766, hvorefter Udgifterne ved Sagen skulde have været lignede paa Stiftets Kjøbstæder, Stiftet eller Landet.

bjørnsen" [1]). Nu lød da ogsaa Sproget fra Tronens Side naadigere end i Foraaret, idet det udtaltes, at han havde forestaaet Kammeradvokatembedet „til Vores allerhøjeste Velbehag ved hans udi samme udviste Flid og Nidkjærhed for Vores Tjeneste" [2]).

Det er indlysende, at denne her fremdragne Episode af Kristian Colbjørnsens Liv ikke blot i og for sig fortjener Opmærksomhed som et Træk i en fremragende Mands Liv, men ogsaa, naar man tænker paa den naturlige Overgang, der var fra den til hans Indtrædelse i den store Landbokommission, hvormed hans vigtige Rolle i vor Udviklings Historie begynder. Ligesaa skarpt som Sammenstødet imellem ham og Osten havde været, ligesaa klart havde det vist det nøje Forhold imellem ham og Rentekammeret, og her tænker man da først og fremmest paa den ledende Sjæl i dette, Reventlow. Havde denne kun nødig set ham trække sig bort fra offentlig Virksomhed, saa kunde han kun ønske saa snart som muligt at se hans fremragende Dygtighed atter komme til Gavn. Lejligheden dertil viste sig, da den store Landbokommission

[1]) Denne Forestilling er dateret 20de September, altsaa 3½ Maaned efter at Colbjørnsen havde erklæret, at han nedlagde sin Advokatstilling. Man fristes paa Grund af denne lange Mellemtid til at antage, at der har været forhandlet med ham om at gjenkalde sin Beslutning.

[2]) De Aktstykker, hvorpaa denne lille Meddelelse er grundet, ere Promemoria fra Rentekammeret af 16de April 1785 med vedlagt Skrivelse fra Colbjørnsen til Rentekammeret af 21de Marts 1785, Ostens Promemoria til Kancelliet af 7de Maj i Henhold til dette Kollegiums Skrivelse af 30te April, Kancelliets Forestilling af 13de Maj samt den kongelige Resolution herpaa af 25de Maj 1785 (Sjællandske Tegnelser 3die Juni 1785), endelig Rentekammerets Forestilling af 20de Septbr. 1785 med den kgl. Resolution af 28de Septbr. 1785 (Rentekammerets Resolutionsprotokol for 1785).

traadte sammen i det følgende Aar. Jeg kan slutte denne lille Afhandling med at gjentage, hvad jeg allerede har udtalt et andet Sted, at naar, som det aabenbart har været Tilfældet, det, at Colbjørnsen i Sommeren 1786 var uden nogen Stilling, har havt Indflydelse paa, at han fik Plads i Landbokommissionen, og det endog som dennes Sekretær, da har hans hidsige Sammenstød med Osten været en Lykke.

Litteratur og Kritik.

Edouard de Barthélemy: Histoire des relations de la France et du Danemark sous le ministère du comte de Bernstorff 1751—70. Copenhague (Libraire de Gyldendal). 1887. 342 S.

Der er næppe noget afsnit af Danmarks diplomatiske historie, der er bedre oplyst, end den ældre Bernstorffs ministerium. Hovedskrifterne ere P. Vedels „Correspondance entre le comte de Bernstorff et le duc de Choiseul de 1758 à 1766", „Correspondance ministérielle du comte de Bernstorff" og „Den ældre Bernstorffs ministerium", hvortil kommer afhandlingen om „grev Ostens gesandtskaber" i Hist. tidsskr. 4de række I. Men desforuden findes der mange oplysninger om denne periode både i vor egen og fremmede literaturer. Uden at turde gøre fordring på at give en udtømmende fortegnelse skal jeg nævne Vedels grev Lynar (Hist. tidsskr. 4de række IV), E. Holm, C. v. Saldern (Hist. tidsskr. 4de række III), Danmarks udenrigspolitik under Struensee, og Wegener, A. G. Moltkes mindeskrifter (smstds. 4de række II), Ungern. Sternbergs relation til den svenske rigsdag 1760 (Danske samlinger VI), grev Lynars Staatsschriften, Asseburgs Denkwürdigkeiten, Droysen, Geschichte der preussischen Politik, Raumer, Europa 1763—83, Flassan, Histoire de la diplomatie Française, Frederik II's brevvexling, Malmström, Sveriges politiska historia 1716—72, Tengberg, Kaisarinnan Catharinas stora åsyftade nordiska alliance. Hertil kommer nu den her foreliggende bog, hvis forfatter har havt adgang til det franske udenrigsministeriums arkiv og benyttet de 35 bind,

som der findes med korrespondance mellem det danske og franske hof i årene 1750—70. Af den ovenfor nævnte literatur har han kun benyttet Vedels franske bøger, og foruden disse findes der næppe i hele bogen andre trykte skrifter citerede end den franske udenrigsminister Argensons memoirer. Ikke desto mindre må man i hovedsagen give forfatteren ret, når han i fortalen siger, at man nu fuldstændig og uden at noget er skjult kender alle detailler og alle hemmeligheder ved den dansk-franske politik under grev Bernstorffs lange ministerium, medens det dog heller ikke kan nægtes, at der er adskilligt, som han vilde kunne have stillet i et fuldere lys, om han tillige havde benyttet især de svenske og tyske kilder.

Ved at skildre Bernstorffs ministerium, altså tidsrummet 1751—70, har forfatteren på en vis måde begyndt for sent og taget for meget med. Ti forholdet mellem Danmark og Frankrig begynder allerede 1742 og ender 1764. Det er disse år, i hvilke den danske regering ikke som tidligere søger sin støtte hos sømagterne, men derimod i Frankrig, medens denne franske periode atter afløses af en russisk. Hvor stor interesse det end kunde have, at få nærmere oplysninger om, hvorledes traktaten af 15 Marts 1742 kom istand, tør vi ikke bebrejde forfatteren, at han ikke meddeler os noget derom; ti disse forhandlinger ligge langt tilbage, idet traktaten i sine hovedtræk var afsluttet to år tidligere og på en temmelig udfordrende måde publiceredes allerede dagen efter, at traktaten mellem Danmark og England var udløben[1]). Den viste sig ikke synderlig virksom til at knytte de to magter sammen; ti under striden om, hvem der skulde være tronarving i Sverrig, modarbejdede de hinanden, så vidt de formåede, og kunde da også takke hinanden for, at de begge led et nederlag, idet deres prætendenter måtte vige for Ruslands. Men det var Bernstorff, der som dansk gesandt i Paris fra 1744 fik den opgave på ny at tilvejebringe et godt forhold. At dette var gjenoprettet, viste sig ikke blot i, at Frankrig betalte afdrag på subsidierne, men også derved,

[1]) L. Koch, Christian VI, 275.

at traktaten 1746 fornyedes for 3 år[1]). Bernstorff, hvem æren herfor tilkommer, opnåede tillige, at den danske garanti for Bremen og Verden anerkendtes af Frankrig. Men langt større betydning havde de forhandlinger, som førtes i året 1749. Da var ikke blot den dansk-franske traktat udløben, men også den dansk-svenske af 1734. Sverrigs stilling var den gang overordentlig farlig; det var brouilleret med England, og kejserinde Elisabeths venskab for Adolf Fredrik var bleven forandret til bittert had; hendes gesandt, „le furieux M. Korff", som Argenson kalder ham, optrådte på den brutaleste måde i Stokholm. Den danske regering følte sig fornærmet, fordi grev Tessin året iforvejen havde ladet den franske gesandt i København, abbé Lemaire, indlede underhandlinger om arveprinsens afkald på hans ret til Slesvig og Holsten; men da Adolf Fredrik ikke havde været at bevæge til at gå ind herpå, vare de forslag, der vare gjorte fra dansk side, ikke blevne besvarede, medens Schulin fandt, at man dog i det mindste kunde have forpligtet sig til aldrig at ville tillade prinsen at anvende Sverrigs magt i Holsten og aldrig at ville blande sig i de holstenske stridigheder[2]). Fra russisk side trængte man bestandig på Danmark for at bevæge det til fjendtlige skridt mod Sverrig. Schulin vilde vel ikke slutte nogen alliance med Rusland, men han havde intet imod, om han kunde bevæge det til at rage kastanierne ud af ilden for Danmark ved at angribe Sverrig og gøre det let for Danmark at tage sin del af byttet. I en konseilsbetænkning af 28 Marts 1749 hedder det, at den danske politik „hat allein den verborgenen Endzweck abgezielet, Rusland in seinem Hass und Rachebegierde gegen den Prinzen (Adolf Fredrik) bis zu einem wircklichen Ausbruche fortgehen zu lassen, um sodann von der Revolution, welche dadurch in Schweden entstehen konnte, auf einer oder anderer Weise zu profitiren". Da de russiske troppesamlinger

[1]) Derimod er det ikke rigtigt, når Argenson siger, at traktaten fornyedes hver 3die år (s. 11). Den var 1742 afsluttet for 5 år, 1746 for 3, 1749 for 6 og 1754 for 10 år.

[2]) Schulin til de Cheusses 4 Marts 1749.

i Finland nødte Sverrig til ligeledes at ruste sig, skrev Schulin til de Cheusses, at han skulde formå Bestuschef til at forøge tropperne i russisk Finland og til at love, at lade dem marschere ind i Sverrig, så snart den svenske hær nærmede sig Norge, da kongen ellers vilde komme i forlegenhed, fordi han tillige måtte forsvare sin sydlige grænse mod Preussen[1]). Under disse omstændigheder afslog Schulin ligefrem at forny traktaten med Sverrig og behandlede den svenske gesandt, baron Flemming, med stor kulde. Da denne ytrede, at han ikke håbede, at de svenske troppesamlinger havde foruroliget den danske regering, fik han det spydige svar, at hvis de foranstaltninger, den danske konge foretog for at sikre sine lande, ikke voldte mere uro i Sverrig end de svenske her, kunde man på begge sider være rolig[2]).

Derimod var Schulin villig nok til at forny den franske traktat, der ingen ulejlighed voldte, men derimod sikrede Danmark subsidierne. Men i Frankrig var man langt mere ivrig for forbindelsen mellem Danmark og Sverrig end for selv at vedligeholde forbundet med Danmark. Man pruttede på subsidierne, og d. 25 Februar havde Bernstorff fået ordre til ikke at tale mere om denne sag. Han mente dog, at den franske regering var bange for, at Danmark skulde slutte sig til England og derfor nok vilde være til at komme til rette med. Men England gjorde endnu i flere måneder intet tilbud. Imidlertid blev den politiske horisont mere og mere truende; der plejedes underhandlinger mellem Rusland, Østrig og England om et forbund, Østrig skulde tage Schlesien tilbage, Rusland angribe Sverrig, og hertil skulde Danmark medvirke[3]). Den engelske gesandt, Titley, gjorde forslag i København om en subsidietraktat, og nu måtte den franske regering optræde, hvis den ikke aldeles vilde lade Sverrig i stikken. Vi skulle her ikke komme nærmere ind på de mærkelige forhandlinger, der i forsommeren 1749 dreves dels i København, dels under

[1]) Schulin til de Cheusses 4 Marts 1749.
[2]) Schulin til Wind Friis i Stokholm 16 April 1749.
[3]) Droysen, 5te del, 4de bind, 76—78.

hoffets ophold i Norge. De endte med den fuldstændigste sejr for den franske politik, idet det lykkedes at bevæge Adolf Fredrik til at give efter i det holstenske spørgsmål; derefter fornyedes både den svenske og den franske traktat, den sidste dog med lavere subsidier, 300000 rd. istedet for som tidligere 400000. Uagtet disse underhandlinger som sagt dreves her hjemme, har Bernstorff utvivlsomt havt en stor del i dem. Han er den eneste af de danske gesandter, der stadig får underretning om deres gang; en enkelt dag har Schulin endog affattet hele tre depescher til ham. Anmelderen kender ikke Bernstorffs egne skrivelser fra dette år; men det tør vistnok antages, at han, så vidt afstanden tillod det, har understøttet Schulin med sine råd, som vi vide, at han bestandig påstod, at den franske regering vilde give efter med hensyn til subsidierne. — Den afgørelse, der blev truffet i København 1749, havde virkelig verdenshistorisk betydning; ti den lagde en dæmper på Ruslands krigerske lyster. Men den må tillige haves i erindring, naar man vil forstå Frankrigs forhold til de to nordiske lande. Panin udtrykte dette mange år efter aldeles korrekt ved at sige, at Frankrig altid havde holdt Danmark roligt for at benytte sig af Sverrig [1]). Det var dette sidste land, der var Frankrigs hovedallierede, og hvorvel det søgte at få al den fordel ud af traktaten med Danmark, som det kunde, gjaldt det dog især om at forhindre dette land i at følge sin lyst til at fortrædige Sverrig. Grev Barthélemy gør sikkert også den svenske regering uret, når han flere steder taler om dens upålidelige politik og ender sin bog med den udtalelse, at „denne magt ved sin uforanderlige mistro og sit politiske had i virkeligheden tilintetgjorde et forsøg, som kunde have havt de lykkeligste følger for verdens fred og for Frankrigs indflydelse i Norden". Det var dog undskyldeligt, at svenske statsmænd ikke ret kunde finde sig i, at Danmark, som ikke lod sig rokke ud af sin neutrale stilling under syvårskrigen, skulde anses for en ligeså begunstiget allieret af Frankrig som Sverrig, der ofrede blod og penge på de ulyk-

[1]) Raumer, Europa 1763—83, I. 389.

kelige pommerske felttog, der kun bidrog til at gøre regeringspartiets stilling mere og mere usikker. Dertil kom, at Bernstorffs politik virkelig ikke skulde vække tillid i Sverrig. Der er stundom talt om ham, som om han havde været langt forud for sin tid, derved at han skulde have set nødvendigheden af et virkelig inderligt forhold mellem de to nordiske magter. Det vilde i og for sig være højst besynderligt, om den tyskfødte Bernstorff skulde have følt velvillie mod Sverrig på en tid, da denne tilvisse var sjelden at finde i Danmark; men dette var heller ikke tilfældet; hans politik var også i denne henseende en fortsættelse af Schulins, som vi alt have lært at kende. Det er ikke her stedet til at føre et fuldstændigt bevis herfor; men den, som vil gennemgå hans ministeriums politiske historie, vil finde, at han ikke nogen eneste gang har nærmet sig til Sverrig af egen drift; det var bestandig Frankrig, der tilskyndede ham, og når han udtalte sig i de bevægeligste og oprigtigst mente ord om den mistro hos de svenske statsmænd, „der gør Sverrig til et fremmed land for os“, lå dog bagved al tid den tanke, at Danmark måtte frem for alt bevare den daværende svenske forfatning; ti kun så længe Sverrig var svagt, kunde dets nabo føle sig sikker.

Det er imidlertid selvfølgelig det direkte forhold mellem Danmark og Frankrig, som det er hovedsagen at fremstille i den foreliggende bog, og vi have al grund til at være forfatteren taknemlige for hans arbejde, ikke blot fordi han med omhu har benyttet sine danske kilder, men også fordi han under arbejdet har fået en stor kærlighed til Bernstorff og i det hele kommer til samme resultat som Vedel, at den franske regering har havt uret i bestandig at nære mistro til ham og hans hensigter. Denne overensstemmelse har så meget større betydning, som grev Barthélemy, som alt anført, slet ikke nævner og ikke synes at have kunnet benytte Vedels danske skrift; begge ere de altså komne til det samme mål ved at gå ud fra kilderne. I virkeligheden er vistnok også den åbenhed, ærlighed og ensartethed, der præger Bernstorffs politik, en meget væsentlig del af hans storhed. I året 1759

skrev han til Choiseul: „Stil Dem for øje alt, hvad der er foregået mellem de to hoffer, siden jeg har overtaget forretningerne her, og se, om de finder spor af de følelser, som man tillægger mig, og nær kun mistanke til mig, dersom De opdager et eneste sådant, dersom De bemærker et eneste ord, som ikke er blevet nøjagtigt opfyldt, et eneste falskt skridt“ [1]). Der har vel ikke været mange udenrigsministre, og mindst mellem Bernstorffs samtidige, der have vovet at føre et sådant sprog på et sted, hvor det var let at anstille den prøve, han opfordrede til. — Bernstorff var en religiøs mand, og hans anskuelser i den retning skulde ikke blot være hans private sag, men han var forvisset om, at han skyldte Gud også som statsmand at handle således, at han kunde forsvare det for ham. Da Sverrig kastede sig ind i syvårskrigen, var det Bernstorff højlig imod, men han kunde naturligvis ikke optræde mod et skridt, der skaffede Frankrig en ny forbunden. Men da krigserklæringen var besluttet, skrev han til A. v. Asseburg, som var hans gesandt i Stokholm: „Jeg rødmer ikke ved at tilstå for Dem og baron Scheffer, hvad jeg, hvis det var nødvendigt, vilde tilstå for hele verden. Frygten for ham, der er øverste dommer over alle ting, standser mig. Jeg forkaster tanken om at fatte planer, der kunde mishage ham, og jeg elsker min konge for højt, til at tilråde ham at udsætte sig for hans hævn. En krig, der er begyndt uden retfærdig grund, ja endog uden nødvendighed, synes mig den frygteligste af alle beslutninger, som mennesker kunne fatte. Jeg er ikke uvidende om, at en sådan udtalelse kan blive anset for latterlig og tåbelig, og jeg udsætter mig uden betænkning for den foragt, den kan pådrage mig“ [2]). — Men trods dette er anmelderen dog tilbøjelig til at undskylde den franske regering noget. Den havde uret i at mistro Bernstorffs ærlighed; men fra et fransk standpunkt kunde der vel være grund til at være misfornøjet med hans neutralitets-politik, og det er i

---

[1]) Correspond. de Bernstorff et Choiseul 13.

[2]) Asseburg, Denkwürdigkeiten 79 f. Correspond. de Bernstorff nr. 88.

ethvert tilfælde menneskeligt, at en mand med så højt et sind som Choiseul ofte kunde føle sig gnaven over, at en lille stat som Danmark ikke var til at drive eller lokke ud af sin tilbagetrukne stilling, medens dens forsigtige minister dog forstod at vinde den ene begunstigelse for den efter den anden.

Så ensformig end fremstillingen af alle de små misforståelser mellem det danske og det franske hof er, så er det dog i den, at danske læsere især ville kunne finde noget nyt i den foreliggende bog, fordi vi her bestandig underrettes om, hvorledes de to ministre i København, Lemaire og Ogier, have udtalt sig, og hvilke instruktioner de have fået fra deres hoffer. Det fortjener al anerkjendelse, at forfatteren bestandig husker på, at gesandtskabsefterretninger ere meget vanskelige kilder at behandle. Hvad de meddele, er ofte samtaler med vedkommende lands ministre, og det er sikkert nok, at disse ikke altid vilde have vedkendt sig referaternes rigtighed. Det er meget vanskeligt at afgøre, om meddeleren har havt både villie og ævne til at give en nøjagtig fremstilling. Det samme gælder om de almindelige beretninger om landets tilstand, partiers forhold til hinanden m. m. Der gjordes den gang andre fordringer til en gesandt i udlandet, end der formodentlig gøres nu; hoffet fik omtrent alle sine efterretninger om fremmede lande gennem ham; han skulde meddele statistiske oplysninger, hofhistorier m. m., som nu er let at finde andre steder. Anmelderen har læst en del af Bernstorffs beretninger fra Paris. Når der ikke var nogen særegen sag, der forhandledes om, minde de meget om en udenlandsk artikel i en avis i vore dage. Men der er mange exempler på, hvor lidt gesandterne have forstået at trænge til bunds i de forhold, de vilde skildre, og hvilke besynderlige historier de have fortalt [1]). De to nævnte franske gesandter synes imid-

[1]) Et af de mest slående exempler herpå er en engelsk resumé over forholdene i København af 3 Juni 1765 hos Raumer I. 117 f. Den er endda formodentlig affattet af Titley, der i over 20 år havde været i København. — Frederik II var ikke bedre betjent i København end den engelske konge. Se Droysen 5te del, 4de bind, 252 og Friedrich des Groszen polit. Briefwechsel IX. 362.

lertid at have været dygtige mænd. Vi tro, at dette også må siges om Lemaire, uagtet forf. ikke er af den mening, idet han henholder sig til nogle nedsættende ytringer om ham af den franske udenrigsminister Argenson[1]). Lemaire havde været sekretær hos Chavigny, da Danmark indgik den første alliance med Frankrig; i dennes fornyelse 1746 har han ingen væsentlig del kunnet tage, da forhandlingerne førtes i Paris; men derimod skyldtes det utvivlsomt hans energi og virksomhed, at underhandlingerne 1749 fik et for Frankrig gunstigt udfald. Da det danske hof drog til Norge, rejste han om ad Gøteborg, hvor han forhandlede med sin kollega i Sverrig, d'Haurincourt, og hvorfra han virkelig medbragte et udkast til Adolf Fredriks renunciation. Men den ære, som han her indlagde sig, synes at have været mere, end han kunde bære. Han betragtede sig nu som Sverrigs formynder og mente, at han i alle måder måtte se den danske regering på fingrene. Da Bernstorff blev minister, lod det næsten til, at Frederik II skulde få ret, når han havde sagt, at de franske ministre skulde komme til „at bide sig i fingrene“, fordi de trods hans advarsler havde fundet sig deri[2]). Der opstod misforståelser, fordi Frankrig ikke vilde forbyde de svenske at befæste Landskrone, hvilket man i Danmark betragtede som et udfordrende skridt, og Lemaire pustede til ilden og søgte at få sin regering til at tilbageholde subsidierne, når Bernstorff ikke vilde følge „Schulins system“. Lemaire prøvede da på at tilvejebringe splid mellem Moltke og Bernstorff. Dette var også Frederik II's stadige tanke, og da prins Ferdinand af Brunsvig 1753 besøgte det danske hof, synes han at have gjort et virkeligt forsøg på at styrte Bernstorff, og prinsen mente i det mindste at have berøvet ham sin indflydelse[3]). Der er imidlertid intet spørgsmål om, at både prinsen og gesandten have taget fejl,

[1]) S. 14.
[2]) Briefwechsel VII. 265.
[3]) Moltke, Hist. tidsskr. 4de række II. 179, Droysen, 5. 4. 384. Friedrich des Grossen Briefwechsel X. 120. 162. 182.

når de have troet, at der var nogen virkelig uenighed mellem de to statsmænd. Men man kan ikke undre sig over, at de troede, at der måtte være en sådan, og det afsnit, hvor der fortælles om Lemaires intriger (s. 31—40), er et af de interessanteste i bogen. Vi se heraf, at Danmark havde to udenrigsministre; når Lemaire havde fået en eller anden ordre, kunde han godt først henvende sig til Moltke, eller hvis han gik til Bernstorff og ikke var tilfreds med den besked, han her fik, klagede han til Moltke. Der tør næppe lægges nogen vægt på, når han mener, at der er uoverensstemmelse mellem dem; han må dog indrømme, at han ikke, trods sin gode villie dertil, kan bringe dem i strid indbyrdes: „M. de Moltke n'était par de taille à lutter“; tværtimod viser det sig, at han forsvarer Bernstorff[1]). Det skal også bemærkes, at da Moltke 1766 afskedigedes, beretter legationssekretair de Seum, som dengang styrede det franske gesandtskab, at Bernstorff tog sig det så nær, at han i 24 timer ikke kunde arbejde[2]). Men dette forhold mellem de to mænd gør dem begge den største ære. Landgreve Carl af Hessen har sagt, at det danske hof, medens det under Frederik V ledes af Moltke, var uden intriger[3]). Dette er sandt, og det er mærkeligt; ti hvor der er en svag konge, en almægtig yndling, talrige maitresser og en underordnet kreds, i hvilken kongen tilfredsstiller sin lyst til udsvævelser, pleje intrigerne ikke at udeblive. Når så hertil kommer, at de fremmede gesandter næsten nødte Moltke til at blande sig i Bernstorffs anliggender, bliver det virkelig en gåde, at disse to mænd ikke bleve uvenner. Æren herfor tilkommer sikkert for største delen Moltke. Han var ikke nogen overordentlig begavet mand; men han har fulgt det valgsprog, han havde gjort til sit: „candide et caute“, og der er intet spørgsmål om, at han har afholdt sig fra enhver optræden på egen hånd i udenlandske affærer. Hele Bernstorffs politik bærer et præg af ensartethed fra begyndelsen

---

[1]) S. 33.
[2]) S. 265.
[3]) Memoires s. 2.

til enden, som udelukker enhver tanke om fremmed påvirkning, og efter Frederik V's død fik han nok som lejlighed til at vise, at han ikke vilde finde sig i en sådan.

Lemaires optræden blev tilsidst så utålelig, at Bernstorff bad gesandten i Paris, grev D. Reventlow, om at skaffe sig af med ham, dog uden udtrykkelig at forlange ham tilbagekaldt. Vi skulle, inden vi tage afsked med ham, anføre en ytring af ham om Bernstorff, der kan bekræfte, hvad alt er omtalt, at han var en god, om end meget lidt velvillig iagttager. Han skrev 1751, straks efter Bernstorffs tiltrædelse: „Dersom jeg dømmer ret, vil denne minister tage en meget høj flugt. Han taler kun om værdighed og ære. Han synes at have stor tillid til sit talent og sine fraser. Måske vil han spille en større rolle, end den skueplads, hvorpå han skal bevæge sig, tillader. Jeg håber dog, han vil dæmpe tonen noget, når han lærer at kende de midler, der stå til rådighed for hans hof“ [1]). Det har sin interesse her at se den dom fældet over Bernstorff ved begyndelsen af hans virksomhed, som ved dens slutning skulde lyde fra mange sider, at han havde været „for stor en minister“ for Danmark. — I det hele ere de anførte ord ikke et tro billede af den danske minister, men de ere en god karrikaturtegning, hvor adskillige træk ligne. Det er sandt, at han holdt af at tale om ære og værdighed; man vil finde disse ord på mangfoldige steder i hans depescher. Han var det 18de århundredes søn, og han delte dets forkærlighed for fraserne; de højt klingende ord lød også godt i Klopstocks vens øren. Men det er ligeså vist, at disse ord ikke vare ham nogen tom lyd, men at hans hjærte bevægedes ved dem, og da tiden kom, at hans konges ære og værdighed stod på spil, tilrådede han ham, hellere end at opgive denne, at optage den ulige kamp med Rusland. Denne beslutning, siger han med rette, er „la gloire du regne de Frideric V“.

Lemaire afløstes i Kjøbenhavn af præsident Ogier. I den første tid gik sagerne omtrent på samme måde som tid-

[1]) S. 32.

ligere med stadig mistænksomhed fra fransk side. Ogier véd at melde, at England gør sig umage for at vinde Danmark ved at love det hjælp i Rusland, og han tyer ligesom sin formand til Moltke, når han ikke kan komme ud af det med Bernstorff, og kan endog ved en lejlighed berette, at Moltke har sagt, at Bernstorffs udtalelser kun vare hans egen personlige mening. Men Ogier forandrede efterhånden standpunkt, vist nok især efter forhandlingerne om forliget i Kloster Zeven, hvor han kom til at stå på den danske regerings side imod sin egen. Fra den tid tog han bestandig den danske politik i forsvar, så han fik og fortjente tilnavnet Ogier le Danois. Vi skulle ikke her komme nærmere ind på enkeltheder, hvorved denne anmeldelse, der allerede er bleven lang nok, let kunde få et utilbørligt omfang. — Kun skulle vi bemærke, at det omtales af Ungern Sternberg, at Danmark 1758—59 skulde have været meget nær ved at tage del i syvårskrigen, men at det efter slaget ved Minden d. 1ste August 1759 skulde have trukket sig tilbage[1]). Som dette her er fortalt, kan det næppe være rigtigt; men Ogier skrev dog d. 19de April 1759 til sit hof, at kongen havde sagt til ham, at han ved første lejlighed vilde „intervenir militairement". Det var Danmarks forsøg på at frelse Mecklenborg ud af Preussernes hænder, som på den tid bragte det nærmere krigen end på nogen anden. Bernstorff viste Ogier en depesche fra Preussen, som han fandt usømmelig, fordi den indeholdt de ord: „Vi have fornødenheder behov fra alle sider, og når vi have dem behov, ville vi tage dem, om det så var fra alteret" [2]). Det er værd at lægge mærke til, at både Ungern Sternberg og Ogier beråbe sig på kongens egne udtalelser. Men der er dog al grund til at tvivle om, at det har været alvor med deltagelsen i krigen. I så tilfælde måtte der absolut være gjort udveje til penge; men regeringen synes kun på sædvanlig måde at have søgt udveje af de forlegenheder, der kom igen hvert år i denne tid. Heller ikke forøgedes

---

[1]) Danske saml. VI. 11.
[2]) S. 146.

tropperne i Holsten ud over det antal, den danske konge havde forpligtet sig til at holde på benene.

Vi skulle kun kortelig berøre de sidste afsnit af bogen, der handle om tiden efter 1764; som alt sagt var der egentlig den gang ingen forbindelse mere mellem de to lande; allerede under krisen 1762 udveksledes der næsten ingen depescher. Det skal dog være langt fra, at vi ville beklage, at forfatteren har taget disse år med; ti netop dette afsnit indeholder adskilligt, der er nyt for danske læsere. Det har således stor interesse at se, at Ogiers efterfølger, Blosset, næppe et år efter Frederik V's død skriver, at „et maskebal har været et fænomen ved dette hof, hvor den pietistiske sekt i 40 år har vedligeholdt en stor udvortes sædernes strenghed. Enkedronningen (der siges ikke hvilken), ministrene og de øverste gejstlige have forgæves gjort de mest levende forestillinger herimod" [1]). Dette er en anden og vist nok rigtigere bedømmelse af Frederik V's hof, end når der sædvanlig tales om dettes frivolitet og talrige forlystelser. Størst interesse har imidlertid en helt efter franske kilder affattet skildring af Christian VII's ophold i Paris og Verdun 1768. Vi må henvise læserne til selv at gjøre sig bekendt med denne og skulle kun bemærke, at man har vanskeligt ved at fatte, at den konge, som her i alle måder opførte sig sømmeligt og lagde virkelig ånd for dagen, er den samme, som to år senere var en sindssyg stakkel.

Idet vi endnu engang udtale vor glæde over grev Barthélemys arbejde, der ikke blot har den fortjeneste at skaffe fremmede en pålidelig skildring af et interessant afsnit af vor historie, men også føjer nye træk til vort eget kendskab til dette, skulle vi kun beklage de meget talrige trykfejl, der endda ikke sjældent ere af den art, der gør forståelsen usikker. — Bogen er udgivet paa Carlsbergfondets bekostning.

L. Koch.

---

1) S. 267.

K. J. Hartman: Tsar Peters underhandlingar 1716 om landgång i Skåne. Helsingfors 1887. 182 S.

Forfatteren til denne „akademiske Afhandling“ har i de Exemplarer, som han ikke har sendt til Udlandet, forudskikket en længere Indledning, der indeholder en historisk Oversigt over de forskjellige Behandlinger, Czar Peters Historie har været Gjenstand for i Tidens Løb. Han er der ogsaa kommen til at tale om mine „Studier til den store nordiske Krigs Historie“, der findes i nærværende Tidsskrift, 5te Række, tredje Bind, særlig den første af dem „Frederik IV og Czar Peter i Aaret 1716“. Idet han fremhæver, at den Opfattelse, jeg der har gjort gjældende af Czarens Politik i dette Aar, staar i bestemt Modsætning til den, som tidligere har havt Magten i de ikke-russiske Litteraturer, giver han den sin fuldstændige Tilslutning. Han fortsætter derpaa: „Holms arbete är likväl i behof af bekräftelse och komplettering från ryska källor. De undersökningar för hvilka i denna afhandling redogöras, ha syftat mot detta mål.“

I Følge dette nære Forhold, der altsaa er imellem Hr. Hartmans Skrift og min ovennævnte Afhandling, vil det forhaabentlig findes naturligt, at jeg udtaler mig om det. Jeg gjør det saa meget desto hellere, som det kun har kunnet være mig overordentlig kjært at se det fremkomme. Enhver vil indse, at det ikke lader sig gjøre ved en Monografi over et eller andet internationalt Forhold først at rejse rundt og gjennemsøge de forskjellige Landes Arkiver. Man vil i mange Tilfælde være nødt til med Hensyn til andre Staters Politik at holde sig til, hvad den trykte Litteratur kan give, og saa dertil føje, hvad de Arkivundersøgelser kunne yde, som man med en rimelig Anvendelse af Tid kan overkomme. For saavidt Talen gjælder Ruslands Historie, kommer den Vanskelighed til, som Sproget yder. Hvor mangen Historiker har Tid og Lejlighed til at lære det Sprog med foruden de mange andre, man er nødt til at sætte sig ind i? Kun ved en Vens og Kollegas Hjælp blev jeg i Stand til at kunne følge de Steder i den russiske Historiker Szoloviefs store Ruslands Historie,

som kunde antages at have mest Betydning for mig, og skjønt denne Historieskriver har benyttet utrykt Materiale, maatte jeg være forberedt paa, at der kunde fremdrages meget nyt af Arkiverne i Rusland til Oplysning om Peter den Stores Politik i de overordentlig vigtige Aar fra 1716—1720. Det vilde, efter at jeg havde søgt at udtømme, hvad vore egne Arkiver indeholde om vort Fædrelands Forhold til Rusland i disse Aar, være af Interesse — i det mindste for mig selv — at se, hvor vidt Granskninger i de russiske Arkiver vilde føre til at stadfæste de Resultater, jeg var kommen til, eller ikke.

Dette Arbejde har nu Hr. Hartman gjort, idet han tillige selvfølgelig har trukket Czar Peters Forhold til andre Stater, saaledes til Preussen, den tyske Kejser og England-Hannover, ind under sin Undersøgelse. Og han har gjort dette med en Grundighed og Omhyggelighed, der i høj Grad maa anerkjendes, ligesom Fremstillingen er klar og tydelig. Czarens Politik er paa ethvert Punkt let at følge. For saa vidt denne vedrørte vort Fædreland, har Resultatet af Hr. Hartmans Undersøgelser været, at han paa alle væsenlige Punkter er kommen til samme Opfattelse som jeg, og det tør vel, efter at Forholdet er blevet undersøgt fra saa forskjellige Sider, fastslaas som sikkert, hvad jeg maatte mene, havde al Sandsynlighed for sig, at alle de gamle Sigtelser baade imod Czar Peter og imod Frederik IV for i Aaret 1716 at have fulgt en svigefuld Politik imod hinanden, maa kjendes „døde og magtesløse at være". De have begge afgjort ønsket at gjøre Toget til Skaane. At dette ikke fandt Sted, og at Sverige altsaa slap for et overordentlig farligt Angreb af en forenet russisk-dansk Hær paa 35000 Mand, skyldtes en Række tildels uforudseelige Omstændigheder og saa den gjensidige Mistillid mellem de tvende Fyrster, som havde faaet særlig Næring, da Czaren knyttede den mecklenburgske Hertug Karl Leopold nøje til sig og vakte Mistanke imod sig om at ville bruge Mecklenburg som en fremskudt Post for den russiske Politik.

Naar Forfatteren ser sig i Stand til ved et Par Enkeltheder af militær Natur at korrigere min Fremstilling, tager jeg med Tak imod Rettelserne; men for saa vidt han paastaar,

at det ikke var 30 russiske Batailloner, men 28, der bleve førte fra Mecklenburg over til Sjælland, maa jeg dog anføre. at der iblandt de Løvenørnske Papirer paa det store kongelige Bibliothek (Fascikel 40 i Samlingen Dansk Adelshistorie) findes en af begge de danske Transportkommissærer Løvenørn og Bestenbostel undertegnet Liste over de Tropper, som bleve førte til Sjælland fra Warnemünde, og at det her udtrykkelig siges, at der var 30 Batailloner. For øvrigt er denne Forskjel i vore Angivelser kun af rent formel Natur. Hr. Hartman har ligesom jeg, at det samlede Mandskab af Fodfolk, der her blev ført over, udgjorde 19044 Mand. Større Forskjel tror jeg, der er i vor Opfattelse af et ret vigtigt Spørgsmaal. Medens jeg ikke har kunnet komme til andet Resultat end, at Czar Peter tog fejl, naar han troede, at det vilde være for sent at foretage Toget over Sundet til Skaane paa den Dag, da det kunde ske, nemlig d. 21 Septbr, og naar dette var hans Hovedgrund til at opgive Toget, saa mener den ærede Forfatter aabenbart, at Czaren her havde Ret, og at han var nødt til at lade Planen falde. Maaske hænger denne Meningsforskjel imellem os sammen med, at Hr. Hartman bor i Frederikshamn og jeg i Kjøbenhavn. Jeg tvivler paa, at nogen Dansk vil kunne forstaa, at det skulde være umuligt paa den Aarstid at føre et kraftigt Felttog i Skaane. Oven i Kjøbet var Tiden, da alle Bøndernes Lader endnu vare fulde efter den nylig endte Høst, gunstig for Provianteringen. Det er da ogsaa værdt at mindes, at Czar Peter, som jeg har omtalt i min Afhandling S. 101, 2 Febr. 1717 i en Skrivelse til Feltmarskal Scheremetef bittert bebrejdede denne, at han og de andre Generaler havde faaet ham fra at gjøre Toget. Jeg vilde ønske, Hr. Hartman havde medtaget dette Brev.

Medens de danske Kilder ingenlunde staa tilbage i Righoldighed og Betydning for de russiske, hvad Forholdet imellem Frederik IV og Czar Peter angaar, ligger det i Sagen selv, at de med Hensyn til Forholdet imellem Czaren og Georg I i England-Hannover kun kunne have underordnet Værd i Sammenligning med de russiske, og hele den Side af Datidens Forviklinger og Forhandlinger er bleven interessant belyst ved Hr. Hartmans

Skrift. Jeg maatte ved Fremstillingen heraf halvt gjætte mig frem, f. Ex. med Hensyn til Czar Peters Stilling til Georg I i Vinteren 1716—17, og medens det for mig maatte staa som tvivlsomt, om ikke den hele Underhandling fra russisk Side med England-Hannover om fælles Foretagender imod Sverige paa dette Tidspunkt var en Skinforhandling, synes det unægtelig efter, hvad Forfatteren meddeler, som om den var alvorlig ment. Man vil nu efter, hvad han meddeler, komme til det Resultat, at Czaren først for Alvor har tænkt paa Særunderhandlinger med Sverige, efter at han havde set, at han helt maatte opgive at komme til en Enighed med Kong Georg. Naturligvis kan den engelsk-hannoveranske Politik ikke fuldstændig belyses, førend ogsaa Aktstykkerne i London og Hannover engang blive granskede for Alvor; men Hr. Hartmans Meddelelser ere et vigtigt Bidrag til Oplysning om Forholdet. Endnu blot en Enkelthed. I Anledning af Kong Georgs Forsøg i Begyndelsen af 1716 paa at faa Danmark-Norges ligesom Preussens Tilslutning til Garanti for den protestantiske Tronfølge i England nævner den ærede Forfatter, at jeg ikke har sagt noget, om Kong Georg havde forlangt et bestemt Hjælpekorps fra dansk Side, saaledes som han samtidig vitterlig ønskede at faa et paa 8000 Mand fra Preusserne. Jeg skal da ikke undlade her at anføre, hvad jeg ved den korte Omtale af det hele Punkt i min Afhandling ikke fandt Grund til at medtage, at han vilde have Frederik IV til at stille 3000 Ryttere og 5000 Mand Fodfolk, altsaa ganske samme Styrke i det hele, som han søgte at faa fra Preussen.

Er Aaret 1716 end det mest spændende i Slutningen af den store nordiske Krig og det, der har havt størst Indflydelse paa de Magters gjensidige Stilling, der havde forenet sig mod Karl XII, saa er der ogsaa i de følgende Aar adskilligt af stor Betydning, der endnu trænger til at opklares. Jeg har i mine „Studier osv.“ især fremhævet det ønskelige i, at Forhandlingen paa Aalandsøerne 1718 engang kunde blive klart opredet ved en Specialundersøgelse, bygget baade paa svenske og russiske Aktstykker. Jeg skal derfor slutte denne Anmeldelse med det Ønske, at Hr. Hartman maatte faa Tid og Lej-

lighed til at fortsætte sine fortjenstlige Undersøgelser saaledes, at han ogsaa for den Tid, da Gørtz spillede sin vigtige Rolle i Sverige, kunde stille den russiske Politik i et klart Lys. Men — saa vil jeg rigtignok bede ham om, naar han citerer Indholdet af russiske Aktstykker, da at tilføje en svensk Oversættelse. Kundskab i russisk kan ikke forudsættes hos det langt overvejende Flertal af hans Læsere udenfor Finland. Hvorfor da forholde os Lejligheden til at faa at vide, hvad der staar i Aktstykkerne!

E. Holm.

J. Paludan: Fremmed Indflydelse paa den danske Nationalliteratur i det 17. og 18. Aarhundrede. En literaturhistorisk Undersøgelse. I. Renaissancebevægelsen i Danmarks Literatur, især i det 17. Aarhundrede. Udgivet med Understøttelse af Kirke- og Undervisningsministeriet. Kjøbenhavn (Wilh. Prior) 1887. XV + 516 S.

I 1885 henledte jeg i dette Tidsskrift Læsernes Opmærksomhed paa et stort og betydningsfuldt Arbejde af Dr. Paludan om det højere Skolevæsen i Danmark, Norge og Sverig, og nu kun to Aar efter har samme Forfatter allerede atter forelagt Læseverdenen et næsten lige saa omfattende Værk over et af den ældre danske Literaturhistories vigtigste Afsnit. Der er ogsaa en vis Forbindelse imellem disse Arbejder for saa vidt, som Skolebevægelserne jo altid vise tilbage til og ere Udslag af de store Kulturbevægelser, der give sig Udtryk i Literaturen. Men Forfatteren har desuden i en længere Aarrække igjennem forskjellige større og mindre Monografier arbejdet sig frem imod Løsningen af den Opgave, som han har stillet sig i sit nye Værk, nemlig at fremstille det danske Aandsliv i dets Vexelforhold til Udlandets. Der er saa meget mere Grund til at anmelde Dr. Paludans Skrift her i dette Tidsskrift, som det jo er den danske historiske Forenings Ære, at den i sin Tid har fremkaldt den første udførlige og sam-

menhængende Fremstilling af den danske Literaturs Historie indtil dette Aarhundredes Begyndelse, idet den for henved 40 Aar siden overdrog N. M. Petersen Udarbejdelsen af „Bidrag til den danske Literaturs Historie“ (1—5. Del, Kbh. 1853—61) — et helstøbt Arbejde, som, naar man tager Hensyn til den Tid og de Forhold, hvorunder det fremkom, endnu maa nævnes som et Særsyn, en uundværlig Haandbog for enhver, der sysler med dansk Literatur. Det bedste Vidnesbyrd om den overlegne Dygtighed, hvormed N. M. Petersen har løst denne Opgave, ligger deri, at hans Arbejde endnu ikke har tabt sin Betydning, uagtet der efter hans Tid er fremkommet et meget righoldigt Stof. Jeg skal her kun minde om Dr. H. Rørdams betydningsfulde Bidrag, ikke blot hans mange enkelte Monografier, men ogsaa de utallige Aktstykker, som han har meddelt i Kirkehistoriske Samlinger. Alle disse Bidrag ere i rigt Maal komne Dr. Paludan til Gode, og man møder Henvisning til dem overalt i hans Arbejde, medens han dog helt igjennem tillige støtter sig til Selvsyn. Rørdam har vistnok ydet Bidrag til Belysning af alle Perioder i vort Kulturliv, men hans Hovedopgave maa dog siges særlig at omfatte det 16. Aarhundrede og den første Halvdel af det 17. Og man sporer dette i Paludans Fremstilling. Idet han paa mange Omraader for denne Periodes Vedkommende kunde støtte sig til disse Forarbejder, vandt han et friere Overblik over Stoffet og naaede derved til en livligere og mere aandfuld Fremstilling, medens han for senere Tidsrums Vedkommende ofte bliver tung og trættende og gjør det vanskeligere for Læseren at vinde Overblik. Stoffet nøder ham til en mere indgaaende Behandling, og under Tiden har man Indtryk af, at han selv føler sig trykket derved. Mange mindre væsentlige Enkeltheder blive derved rykkede op paa Højde med de mere betydningsfulde Fremtoninger i Literaturen, og man kommer saaledes til saa at sige at mangle Perspektiv i Maleriet. Men Arbejdet skulde gjøres, og man maa være Forfatteren taknemmelig for, at han ikke har skyet denne Anstrængelse, at bryde sig igjennem Revl og Krat for at vinde frem til større Vidder. N. M. Petersens Arbejde ligesom ogsaa C. Rosenbergs

senere fremkomne og ufuldendte Værk: „Nordboernes Aandsliv“ (1—3. Del, Kbh. 1878—85) ere for ensidigt anlagte, idet de næsten udelukkende fæste Blikket paa Kulturbevægelserne i de tre nordiske Riger uden at tage tilstrækkeligt Hensyn til de store almindelige evropæiske Kulturstrømninger. De kom derved til at mangle den nødvendige Maalestok til Forstaaelsen af, hvad der er selvstændigt, og hvad der er ligefrem Efterligning og Laan udefra. Men det er Paludans store Fortjeneste, at han har gjennemført det sammenlignende Literaturstudium og derigjennem givet det nødvendige Supplement til de to ovennævnte Arbejder.

Jeg skal til Vejledning for Læserne i Korthed gjengive Forfatterens Fremstilling i dens Hovedtræk, derefter fremhæve nogle af de Specialundersøgelser, hvorigjennem han har gjort sig særlig fortjent ved at oprede og forklare Spørgsmaal og Forhold, som enten ikke have været fremdragne før eller dog ikke tidligere have faaet en fyldestgjørende Behandling, og til Slutning tilføje nogle Bemærkninger om Forfatterens Synspunkter, for saa vidt jeg tror at kunne retlede dem paa nogle enkelte Punkter. I det første Hovedafsnit indleder Forfatteren sit Arbejde med en almindelig Udsigt over Renaissancens Gang igjennem Evropa. Han paaviser, hvorledes den store aandelige Frigjørelsesproces, der fra Slutningen af det 15. Aarhundrede foregik hele Evropa over, deler sig i to Hovedbevægelser, den religiøse Frigjørelse: Reformationen, og den videnskabelige, poetiske og kunstneriske: Renaissancen. De havde til Dels fælles Udspring, mødtes ogsaa i Begyndelsen i fredeligt Samarbejde, men traadte snart i skarp Modsætning til hinanden. Reformationen opstod væsentlig paa germansk Jordbund. Den brugte Renaissancens Resultater, indtil den havde sejret, og skød den derefter til Side. Kirken kunde ikke forliges med den frie Tanke og de hedenske Klassikere. Anderledes derimod i de romanske Lande, hvor den reformatoriske Bevægelse snart trængtes tilbage, medens Renaissancen slog fuldt igjennem. Fra Italien, hvor den blomstrede frodigst, udbredte den sig til Frankrig, hvor den allerede faar et anden Haands Præg, og derfra gik Bevægelsen over Neder-

landene, som blev Mellemledet for dens Overførelse til Nordevropa. Først ved Trediveaarskrigen og den indbrydende Kalvinisme kom Tyskerne for Alvor med. De vendte sig bort fra deres middelalderlige Literatur til den stærkt blandede fransk-nederlandske Renaissance, som her skulde indplantes paa en Oltidslivet helt fremmed, germansk Jordbund. Endelig naaede Eftervirkningen af det store, almenevropæiske Røre fra Tyskland til de nordiske Lande, men længe indskrænkede vi os til at optage Tyskernes tunge Efterligninger, inden vi, væsentlig med Holberg, lærte at søge til forholdsvis renere Kilder, især de franske.

I det andet Hovedafsnit gaar Forfatteren derefter over til en Fremstilling af de særlige danske Forhold og viser, at ogsaa vi havde en kort Forrenaissance, der indtraadte samtidig med de første reformatoriske Bevægelser. Men ogsaa hos os faar den religiøse Interesse Overtaget over den humanistiske og kvæler den snart, saa at Renaissancen efter et Aarhundredes Forløb atter maa søge Indgang ad andre Veje og ligesom begynde paa ny. Men den friere Luftning, som var gaaet igjennem Samfundslivet i denne korte Forrenaissanceperiode, havde dog fremkaldt en Vækkelse af Folkeaanden, Literaturen og Modersmaalet. Den religiøse Bevægelse tog Modersmaalet i sin Tjeneste, og Latinens Enevælde blev brudt for en Tid. En større videnskabelig Stræben rørte sig ogsaa ved Præsteskolerne i Malmø og Viborg, uden at dog Kundskaben til de gamle Klassikere blev synderlig større end tidligere, ligesom ogsaa Kjendskab til Græsk synes at have været ringe. Men i Historieskrivningen gik man fra den tørt refererende Krønikestil over til den pragmatiske Fremstilling med Blik for den historiske Aarsagssammenhæng og for Fremstillingens Kunst, og Politik og Diplomati begyndte at spille en Rolle. Poesien, der ligesom Videnskaben var traadt i de reformatoriske Ideers Tjeneste, gjorde dog ikke noget formelt Fremskridt. Sproget var tungt, Rim og Rhytme ufuldkomne. Man nøjedes med Oversættelse og Bearbejdelse fra Tysk i Mestersangerstil. Sjældent sporedes en tilfældig Efterklang af den gamle Folkevise, og da allegorisk anvendt, saa at den

stod paa Overgang til det tørre Læredigt. Snarere lader der sig derimod paavise en svag humanistisk Indvirkning paa den dramatiske Literatur. Men da Reformationens Maal var naaet, begyndte Arbejdet for at hævde Lærens Renhed, og en stræng kirkelig og politisk Censur slog Bom for al videnskabelig Frihed. Orthodoxiens Forkjærlighed for de klassiske Sprog stillede dem atter i Modersmaalets Sted, og den humanistiske Stræben satte kun Spor i Latindigtningen, der endnu lagde Vægt paa det klassisk elegante Udtryk, men oftest uden at faa Aanden med. Theologien betragtedes som Videnskabernes Videnskab, og derfor blandede den sig kuende og hæmmende ind paa hele den øvrige Videnskabs Omraade. Udviklingen fra Reformationen til ned i det 17. Aarhundrede gik derfor stadig i Retning af aandelig Ufrihed. Men denne Udvikling var dog ikke uforstyrret, og først igjennem Modstand satte den sig ret fast i sin Ensidighed. Medens Danmark under Christian III havde gjældt for den rene Læres forjættede Land, gik den strænge Lutherdoms Fædre til Hvile samtidig med, at Frederik II's Tronbestigelse førte en ny frisk Luftning ind over Landet, og der indtraadte et Interregnum paa omtrent 50 Aar, inden Orthodoxien naaede frem til endelig Sejr. I dette Tidsrum skyde Spirerne til den senere almenevropæiske Indflydelse paa dansk Literatur og Aandsliv frodig i Vejret. Alle Spor af friere moderne Tænkning og Livsanskuelse staa paa denne Tid i direkte eller indirekte Forbindelse med Philippismen, en frisindet kirkelig Retning indenfor Lutherdommen, der har taget Navn efter Phil. Melanchton, som i flere dogmatiske og kirkepolitiske Spørgsmaal heldede til Kalvins Opfattelse. Denne kryptokalvinistiske Retning fik en særlig Betydning paa Grund af det nære Forhold, hvori den stillede sig til den ramistiske Filosofi. Ramismen, der har faaet Navn efter den franske Filosof Petrus Ramus og er den første rationelt udviklede Form af Renaissancens Filosofi, kan vel ikke siges fuldt ud at have frigjort Filosofien fra Theologien og opstillet den som en selvstændig Videnskab. Det gjorde først Cartesius, idet han uddannede et afsluttet filosofisk System med egne Forudsætninger. For Ramismen har Filosofien endnu kun væsentlig

formel Betydning som Methodelære. Det er stadig Logiken og Dialektiken, P. Ramus driver paa, men han fyldte først denne Form med et fast Indhold og gav den et positivt Stof at øve sig paa, idet han drog Fagvidenskaben ind under den, og fremfor alt frigjorde han den for skolastisk Formalisme. Med fremmede Skolemænd som Mellemled naaede denne Retning forholdsvis hurtig til Danmark. Denne Bevægelse banede Vejen for Fag- og Realvidenskabernes selvstændige Udvikling og fremkaldte en hel Reform af Undervisningen. Mest virkede Ramismen dog maaske baade i Tyskland og hos os ved at give Stødet til det moderne videnskabelige Sprogstudium, ogsaa til Studiet af Modersmaalet, hvoraf senere Nationalliteraturens Gjenopvækkelse blev en betydningsfuld Følge. Samtidig med Ramismen fremtræder en sideordnet, mindre logisk skarp, men mere fantastisk Renaissancebevægelse, der peger frem imod selvstændig Naturiagttagelse. Den giver Stødet til Naturvidenskabernes Opblomstring, som dog snart hæmmedes ved Orthodoxiens Overgreb. Men den Vækkelse, som fremmed Renaissancepaavirkning fremkaldte hos os, naaede dog ikke udenfor den egentlig videnskabelige Kreds og berørte ikke Nationalliteraturen. Desuagtet møder man dog paa samme Tid uden tilsyneladende Forbindelse med Renaissancen en ren dansk Sprogbevægelse og en praktisk Interesse for Modersmaalet, der var af større Omfang og Betydning end den, der rørte sig iblandt de lærde. Naar den ikke desto mindre snart døde hen uden som Renaissancen at efterlade frugtbare Fremtidsspirer, saa maa vi vel deri se et Bevis for, at det, der syntes at være dens Styrke, i Grunden var dens Svaghed. Den var nemlig udelukkende national, uberørt af fremmed Indflydelse. Men det betød i Virkeligheden, at den saa tilbage og ikke fremad. Det var den sidste Opblussen af Reformationsperiodens Dyrkelse af Modermaalet, ikke Begyndelsen til en ny Udvikling. Det var Landets materielle Velmagt i Slutningen af det 16. og Begyndelsen af det 17. Aarhundrede, der vakte den nationale Selvfølelse, som fik sit Udslag i Forkjærlighed for Fædrelandets Historie og Modersmaalets Poesi, særlig den verdslige, som Reformationens religiøse Iver havde

kvalt, fordi den betragtede den som Hedenskabets Levninger. Den sidste Efterklang af Folkevisetonen hendør med Cl. Lyskander († 1624). Men denne Bevægelse havde ingen fast Grund at bygge paa i Kundskab til Oldsproget og dets Literatur, og Digtningen udvandedes efter Haanden i den platteste og aandløseste Prosa. Paa samme Tid skejede Ramismen ud i ren Radikalisme, og under disse Forhold fik en stærk Reaktion Overtaget over den begyndte friere videnskabelige og nationale Bevægelse.

I det tredie Hovedafsnit karakteriserer Forfatteren nærmere Overgangstiden fra 1620, som han betegner som en Hviletid, det nye trængte til for at slaa Rod, inden det brød frem som et Omslag i hele det aandelige Syn. Den nationale Vækkelse afløstes efter Haanden af en sygelig, tung, asketisk Retning, der tyngede Udviklingen. Med Jubelaaret 1617 sejrede Orthodoxien over Resten af Fortidens frie Tænkning, hvorved Theologien og med den hele den strængere Videnskabelighed førtes tilbage til Middelalder, Latin og Skolastik. Kun Naturvidenskaben fortsatte til Dels sin Udvikling imod Empiri. Men netop ved denne Tid foregik imidlertid i det øvrige Evropa den aandelige Frigjørelse, som Renaissancen havde tilstræbt, men ikke hidtil formaaet at gjennemføre. Medens den egentlig filosofiske Udvikling foreløbig stod i Stampe, udvikledes derimod endnu en Tid lang den ved Ramismen vakte realistiske Stræben paa Undervisningsvæsenets Omraade. Ogsaa hos os ligesom andetsteds, hvor denne Bevægelse slog igjennem, aabnede den tillige Blikket for Betydningen af Modersmaalets Opdyrkning. Rundt omkring i Evropa dannede der sig Selskaber til dets Udvikling, Rensning og Berigelse, og Fyrster og Adelsmænd kappedes om at støtte en Bevægelse, der smigrede deres Forfængelighed paa samme Tid, som den lokkede dem ved pirrende Adspredelser. Danmark fik intet saadant Selskab (først 1759 stiftedes herhjemme, dog under en anden Form, Selskabet for de skjønne og nyttige Videnskaber), men til Erstatning derfor havde det en enkelt Mand, der ved sit mærkelige Frisind, sin alsidige Dannelse og sin overlegne Personlighed forstod at lede Bevægelsen ind i det

rette Spor: Kansleren Christian Friis til Kragerup. Efter at Forfatteren med Rette har udtalt sin Forundring over, at ingen endnu har taget den Opgave op, at fremstille denne Mands Betydning igjennem en udførlig Monografi, giver han i korte Træk en Udsigt over hans omfattende Mæcenatsvirksomhed og gaar derpaa over til at karakterisere de danske Digtere, Arrebo, Wichman, Terkelsen, Bording og Kingo, der staa som de mest fremtrædende Bærere af Nationalliteraturens Udvikling herhjemme og danne Mellemledene imellem os og det tyske frugtbringende Selskab, Opits og den første schlesiske Skole, Nürnbergerne (Pegnitzerne) og den anden schlesiske Skole.

Anders Arrebo, „den danske Digtekunsts Fader“ (1587—1637), er den første, hos hvem den tyske Renaissanceindflydelse paa den danske Poesi slaar igjennem. I sin Ungdom indtil omtrent 1620 skrev han Lejlighedsdigte i gudelig, enfoldig Folketone, derefter begynder han i sin Oversættelse af Davids Salmer at rette paa Formen efter de nye Kunstregler, og med hans Hexaemeron trænger endelig den moderne Smag igjennem ogsaa i Aand og Indhold. Det sidstnævnte Værk fremkom efter Opfordring af Chr. Friis, som derigjennem søgte at drage Fædrelandet ind i det øvrige Evropas literære og sproglige Bevægelse. Han henviste omtrent 1631 Arrebo til Franskmanden Salust du Bartas's store Læredigt om Verdens Skabelse („La première Semaine ou création du monde“ fra 1578), et af de første betydelige udenlandske Renaissanceværker, som det tyske frugtbringende Selskab havde ladet oversætte 1619—31 ved Th. Hübner. Denne Oversættelse har Arrebo brugt ved Siden af Originalen. Men han synker ikke som Efterfølgerne i dansk Kunstdigtning ned til at være blot Oversætter, han behandler Stoffet selvstændig. Der gaar en national Klangfarve igjennem Hexaemeron, og Skildringen af den storartede norske Natur hører til det bedste i Digtet og vidner baade om lyrisk Evne og digterisk Natursans. Hvad endelig Verseformen angaar, saa nøjedes Arrebo ikke som hidtil med at stræbe efter at rette den efter metriske Regler istedetfor efter Øret, men gik fra den gamle Vise- og Salme-

strofe over til Efterligning af de fornemme udenlandske og klassiske Versemaal. Men ogsaa her er han selvstændig Bearbejder. Uafhængig af Tyskerne og alle fremmede Mønstre forsøger han sig i de første danske Hexametre med Iagttagelse af Accent. Næsten 100 Aar før der i Tyskland gjordes et lignende Forsøg, optog han de rimede Hexametre; han gjorde dem endog dobbelt rimede, i Midten og i Slutningen. Dette Forsøg gjennemførte han dog kun i Beskrivelsen af Skabelsens første Dag. Derefter slaar han under Paavirkning af Tyskeren Opits over i de af den franske og tyske Kunstdigtning optagne Alexandrinere. Men han kom ikke til at danne nogen Skole i vor Literatur. Hexaemeron blev henliggende i Haandskrift og udkom først 1661.

Ligesom Opits og det tyske frugtbringende Selskab havde givet Stødet til Arrebos Renaissancedigtning, fortsattes Indvirkningen fra tysk Side, og Efterligningen blev mere og mere ufri. Under Paavirkning fra Rostock og Hamburg med Hertugdømmerne som Mellemled og med Frederik III som Beskytter af tyske Lejligheds- og Hofskuespildigtere tabte den nationale Udvikling i Literaturen sin Selvstændighed. Nogen Poesiens Gjenfødelse blev Renaissancen ikke i Danmark, og Digtningen betragtedes, atter i Tyskernes Spor, væsentlig som Middel til Sprogets Opdyrkning. Ligesom man tidligere havde gjort Forsøg paa at dyrke og uddanne det til videnskabeligt Sprog og frigjøre sig fra Latinen, stræbte man nu og med mere Held at bøje det efter de nye metriske Regler. Men idet fremmede Nationers Sprogiver havde en vækkende og vejledende Indflydelse paa vor, kunde Digterne ikke hos os faa det samme Blik for Vigtigheden af at holde Modersmaalet rent, som i al Fald en Del af Videnskabsmændene besad. For Poesien kom det mere an paa Sprogets Rigdom og Bøjelighed, saa at Blandingen med Tysk og siden med Fransk blev et nødvendigt Onde, som vi maatte finde os i for at kunne nyde godt af Renaissancens Udslag i det øvrige Evropa. Se vi paa Arrebos nærmeste Efterfølgere, viser det sig i Virkeligheden ogsaa, at det mere var Sproget end Digtningen, der berigedes. Ganske uselvstændig og næsten ikke andet end Oversætter er B. Wich-

man. Han er den første, der (1644—45) begynder den umiddelbare Overførelse af ren tysk Kunstdigtning til Danmark, og navnlig indførte han Opits hos os. Dennes Digte lokaliserede han saa slavisk, at han f. Ex. lod Læserne se Bjerglandskaber imellem Sorø og Næstved. Danske Vers i Alexandrinere findes i vor trykte Literatur første Gang hos Wichman. Han er ingen daarlig Versifikator og skanderer korrekt. Men til at slaa egentlig Bro imellem Tidens tyske og danske Digtning maatte der en Mand, for hvem dette Maal blev en Livsopgave. En saadan Mand var Søren Terkelsen, der som Tolder i Glückstadt fra 1633 af traadte i nær Forbindelse med den tyske Digter Rist og med Nürnbergerskolen, som førte Poesien ind i den italienske Hyrdestil. I sin Ungdom havde han for at øve sig i det tyske Sprog begyndt at oversætte Hyrdedigtningens berømte Mønsterbog, Franskmanden Honoré d'Urfés Roman: Astrée fra den franske Literaturs senere Periode, der udviklede Prosaen og hyldede den spansk-italienske Hyrdestil. Af denne moderne Elskovsromans 5 Dele fik han dog kun udgivet den første i en stiv og ubehjælpsom Oversættelse fra Tysk. Den fik heller ikke den Betydning for Udviklingen af vor Prosaliteratur som B. Thotts Oversættelse af Seneca, der er 15 Aar yngre. Derimod har han Fortjenesten af at have sat os i direkte Forbindelse med en ikke tysk Renaissancedigter, Hollænderen Cats, af hvis Fortællinger og Digte han udgav nogle i umiddelbar Oversættelse. Men størst Betydning fik hans Astreæ Sjungekors 1—3. Snes, 1648—54, der foruden enkelte originale danske Viser indeholder Oversættelser af Tyskerne Rists og Voigtländers Digte. Hyrdelyriken og den folkelige, gemytlige Vise, som de fornemme Kunstdigtere rigtignok foragtede, behøvede Sangens Vinger. Flere tyske Lyrikere udgav derfor Samlinger af deres Digte med Sangnoder til. Det er disse, Terkelsen har efterlignet i Sjungekoret, hvis sidste Afsnit indeholder spøgende Folkeviser. Den gamle Folkevise var ved at uddø. Den nye Kunstpoesi med sine Alexandrinere, sine lærde Emner og høje Stil trængte ikke ned i Folket, og de evindelige Salmer, der desuden bestandig blev tørrere, kunde ikke i

Længden tilfredsstille dets Trang. Sjungekoret bød nu en ny verdslig Sangdigtning, afpasset efter enhvers Trang, Hyrdedigtene for de mere dannede Læsere og Viserne for Almuen, folkelige i Tonen, men dog lempede efter den nye Kunststil. Disse sidste blev Kæmpevisernes Afløsere. Kun paa et enkelt Punkt gik Terkelsen tilbage til Fortiden og søgte Tilknytning til den uddøde middelalderlige Tone, nemlig i sine Vers til de danske Kongebilleder. Men i dette Forsøg naaede han ikke sine ældre Forbilleder. Hans øvrige originale Digtning blev uden Betydning. Men igjennem Sjungekoret fik han Indflydelse paa hele den følgende Udvikling og fremkaldte en Syndflod af Hyrdeviser, der dog paa Bordings, Syvs og Kingos nær kun bevaredes i haandskrevne Samlinger. Selv religiøse Digte, Lejlighedsdigte og den tørreste Didaktik krybe i Hyrdedragt, og Davids Psalmer maa vige for Højsangen. I Terkelsens yngre samtidige, Anders Bording (1619—77), har det danske Sprog pludselig naaet, hvad hele Tidens literære Bevægelse fremfor alt tilstræbte, en Lethed og Behændighed i Versifikationen, der ikke staar tilbage for, men snarere over, hvad Tyskerne samtidig kunde opvise. Bording besad i denne Henseende en mærkelig Naturgave, thi hans Forgængere havde ingenlunde efterladt ham Sproget saa nær udarbejdet, at et Par raske Mejselhug var nok til at bringe det fuldendte Kunstværk frem. Da Sjungekorets første Snes kom frem, havde Bording allerede skrevet sine første Digte („Daphnis gik for nogle Dage". 1645, og „Ørnen med sin lette Vinger", 1647), og Arrebos Hexaemeron udkom først, da Bording stod paa sit Højdepunkt. Hans Digte, der udmærkede sig ikke alene ved Sprogfærdighed, men endnu mere ved Sprogrenhed, fremkom kun enkeltvis ved spredte Lejligheder. Vi finde i disse kun Digterens ydre formelle Fortrin, men liden egentlig Inspiration, og der er ikke Spor af, at han nogensinde af indre Trang har sat sig en større alvorlig Opgave som f. Ex. Arrebo. Sine Forbilleder har han hos Opits, Rist og Voigtländer. At han kun blev Lejlighedsdigter, førte Tidsforholdene med sig. Poesien var spærret ude fra de store Livsinteresser og ansporedes ikke af nogen levende Almensans. Digterne

maatte derfor holde sig til de snævrere personlige Forhold. Man fortabte sig i Anagrammer, Impromptuer, Leverrim, Bindebreve osv. med kunstig byggede Visestrofer og Jagen efter platte og intetsigende Ordspil efter nürnbergske Forbilleder. Under denne Skoles Indflydelse trængte ogsaa en søgt og kunstlet Stil ind i Salmedigtningen, og den gudelige Digtning syntes i Begreb med at udarte til Formleg. Siden Reformationsdigtningens Produktion var afsluttet med Hans Sthen († 1610), havde den danske Kirke ikke haft nogen original Salmedigter af Rang. Arrebo og Terkelsen ere kun Oversættere og formelle Reformatorer, og Bording har sin Betydning udenfor det religiøse Omraade. Henimod Kingos Tid tager Salmedigtningen vistnok et Opsving gjennem flere Originaldigtere, der dog kun ere af underordnet Betydning, men først med Kingo selv (1634—1703) faa vi en Salmedigter, der hæver sig højt over sin Samtid og fører alle Grene af den religiøse Poesi til den Grad af Fuldendthed, som de efter Forholdene kunde naa. Han gjenopliver Reformationstidens frejdige Trossang og betegner Højdepunktet af Afslutningen af vor orthodoxe Salme uden nogensinde at synke ned i den rimede Katekismus. Han dyrkede ogsaa den af Samtiden saa yndede Hus- og Lejlighedssalme, der under hans Behandling aldrig bliver tør og triviel, men med fin Sans griber den poetiske og religiøse Stemning i Menneskelivets som i Dags- og Aarstidernes forskjellige Afsnit. Endelig giver han Bods- og Klagesangen over Verdens Forfængelighed Selverfaringens dybe Klang. Hans Salmedigtning er aldeles original. Direkte laaner han intet fra Tyskerne, men i Formen slutter han sig ganske til den fremmede Kunstpoesi. Hans aandelige Sjungekor (1674—81) er baade i Titel og Melodivalg paavirket af Terkelsens Astreæ Sjungekor. Mindst heldig er den tyske Indvirkning paa hans Stil og Udtryk, og vi møde den anden schlesiske Skoles Indflydelse igjennem en ulykkelig Tilbøjelighed for en yppig Billedrigdom, en Pathos og Højhed, som ofte umiddelbart synker ned i det lave og platte. Forfatteren slutter sin Undersøgelse om Kingo med nogle Bemærkninger om den kingoske Salmebogsstrid og karakteriserer den som

den første æsthetiske Strid i vor Literatur. Den blev afgjort igjennem Reskripter og Kancelliplakater imod Tidsaanden, kan man gjerne sige, men efter fuldt berettigede praktiske Hensyn.

Den anden schlesiske Skole stræbte at forvandle Nürnberger-Pegnitzernes formelle Legen med Rim, Rythmer og Billeder til en virkelig poetisk Stil, pathetisk højtidelig eller fin og sleben, alt efter som Emnerne krævede det, men altid sanselig, yppig og billedrig. Vi møde det hos os i vor historiske Lejlighedsdigtning og hos Kingo. Men idet man slog noget af paa den første Renaissanceperiodes strænge Regelrethed, der opfattede Poesien blot som Sprogøvelse, lagde man efter Haanden mere Vægt paa de indholdstungere Digtarter, Roman og Drama, og paa Uddannelse af den poetiske Prosa. Forfatteren paaviser dette nærmere for Romanens og Dramaets Vedkommende og slutter derefter med to fortrinlige Afhandlinger om Sprogets og Digtningens Theori, vistnok de mest vellykkede Afsnit i hele Værket. Men ved Siden af disse Afsnit maa dog ogsaa fremhæves: en Karakteristik af Ramismens vigtigste Repræsentanter i Danmark, fornemmelig af A. Krag (S. 54 ff.), og en udførlig og grundig Undersøgelse af Jac. Madsen Aarhus's Lyd- og Bogstavlære (S. 67 ff.). Ogsaa A. Arrebo behandler han mere kritisk end sine Forgængere, og Forholdet til du Bartas opredes bedre og tydeligere end hidtil (S. 142 ff.), ligesom Tyskerne Rist og Voigtländer karakteriseres paa en fyldig Maade, den sidste særlig som Forbillede for Terkelsen (S. 169 ff., 172 ff. o. fl. St.). Fremdeles maa fremhæves en meget indgaaende Undersøgelse af S. Terkelsens Salmebogshaandskrift i K. Brahes Bibliothek (S. 191) og Opredningen af Forholdet imellem de forskjellige Kongerim til de danske Kongers Billeder (S. 196 ff.). Af Interesse er ogsaa det Billede, Forfatteren giver af den nye historiske Digtnings Aand og Form under Enevælden (S. 247 ff.), af J. C. Lønborgs dramatiske Forfattervirksomhed (S. 336 ff.), af Satirikeren Worm og hans Forbilleder i fremmede Literaturer (S. 365 ff.), af P. Syvs Forhold til de tyske Grammatikere (S. 402 ff.), af J. P. Roskildes og H. Ravns metriske Arbejder

(S. 415 ff.) og endelig Sammenstillingen af poetiske Arbejder fra det 17. Aarhundredes forskjellige Perioder (S. 494 ff.).

For enhver, der søger en paalidelig og udtømmende Oplysning om Literaturens og det aandelige Livs Vilkaar i Danmark igjennem det 16. og 17. Aarhundrede vil Paludans Arbejde blive staaende som en uundværlig Haandbog ved Siden af N. M. Petersens. Med Hensyn til Arbejdets Anlæg og Form kunde man ønske, at Forfatteren noget skarpere havde gjennemført Inddeling og Gruppering af Stoffet, og dersom det, som vi haabe, maatte lykkes ham at fortsætte sit Arbejde ogsaa for de følgende Perioders Vedkommende, ville vi indtrængende raade ham til, i Lighed med, hvad N. M. Petersen gjorde i sin Literaturhistorie (1. Udg.), at sætte Skjel imellem de samlede Oversigter og de enkelte Specialundersøgelser ved forskjellige Skrifttyper.

Hvad endelig Forfatterens Synspunkter angaar, da har han vist med Hensyn til den danske Forrenaissance fæstet Blikket for ensidig paa den tyske Indflydelse og ikke taget tilstrækkeligt Hensyn til den nederlandske. Allerede i Slutningen af det 15. Aarhundrede synes vi at have staaet i en livlig Forbindelse med Nederlandene. 1479, da Kjøbenhavns Universitet blev indviet, indskreves ikke faa Nederlændere i dets første Matrikel. Christian II's Lovgivning bærer jo tydelige Spor af Paavirkning fra denne Side, ligesom han ogsaa ivrig bestræbte sig for at faa Lærerposterne ved Universitetet besatte med Nederlændere. Karmeliterordenens Repræsentanter herhjemme, der havde saa stor en Betydning for vor Reformation, vare stærkt paavirkede fra denne Side. Povl Helgesen oversatte Erasmus, og Fr. Wormordsen var selv Nederlænder. Og nu Chr. Pedersen og P. Lille, havde de ikke deres Forbindelser derude? Den sidste udgav og kommenterede jo Haagerrektoren Gnaphæus's Skolekomedie Acolastus 1537, allerede Aaret efter at den var udkommet. Det er sandt, som Forfatteren fremhæver, at vi fik Reformationen fra Tyskland, og at vi som Følge deraf kom til at gaa i tysk Ledebaand i fulde to Aarhundreder derefter. Men der vedblev dog at gaa en nederlandsk Understrøm igjennem vort Aandsliv, og den

blev ikke uden Betydning. Christian II's Bestræbelser for at drage Nederlændere til Universitetet fortsattes med større Held af hans Efterfølgere. Universitetsprofessorerne J. Mønster, B. W. Friis, P. Capeteyn, A. Knoppert, J. Bording og J. Sascerides vare jo alle Nederlændere. Da man nu engang havde indkaldt dem, fordi man satte Pris paa deres Lærdom og praktiske Dygtighed, er det vel sandsynligt, at man har taget lempelig paa dem med Hensyn til deres religiøse Standpunkt og kun undtagelsesvis har foretaget Undersøgelser paa Grund af Mistanke om reformert Kjætteri. I ethvert Tilfælde vare de fleste af dem enten Disciple af Melanchton eller de stode i livlig Brevvexling med ham, og det tør sikkert paastaaes, at de paa Grund af deres mæglende Standpunkt have haft en stor Betydning for Udviklingen af den mildere kryptokalvinistiske Retning, der i saa høj Grad fremmede Renaissancebevægelsen herhjemme i Slutningen af det 16. Aarhundrede. Den paa ny opblomstrende Latinisme i det 17. Aarhundrede var jo ogsaa en Renaissancebevægelse, der udgik fra Nederlandene, om den end gik i en anden Retning end den, Forfatteren nærmest har for Øje i sin Fremstilling.

Men der er ogsaa en anden Renaissancebevægelse, som Forfatteren ikke har tilstrækkeligt Øje for, skjønt han ganske kort berører den. Han følger den traditionelle Opfattelse med Hensyn til Slaget ved Øxnebjerg. J. Rantzaus Sejr var en Sejr for Kongedømmet og Adelsvælden. Men han slog dog dengang lige saa vel et Slag for Borgerstanden. Hansevælden blev knækket og kunde ikke længer som tidligere trykke Handelen og holde Priserne nede, og allerede i Christian III's Tid spores der en Blomstring i den danske Handelsverden, der naaede sit Højdepunkt i Frederik II's og Begyndelsen af Christian IV's Tid. Den voxende Velstand i Borgerstanden udviklede Selvfølelsen og Trangen til større Velvære. Paavirkningen af Renaissancen spores jo stærkt under Frederik II. hos den rige Borgerstand især i store Byggeforetagender, og den udstyrede sine Boliger med en Ødselhed og Pragt, som virkede trykkende tilbage paa Adelen, der for at følge med nødtes til en Kraftanstrængelse, som førte til en økonomisk

Elendighed, den aldrig siden forvandt. Men denne Udvikling fik netop en særlig Betydning for Nationalliteraturen. Borgerstandens Forkjærlighed gik væsentlig i materiel Retning. For Literaturen havde den ingen Sans, og for saa vidt den har haft nogen Betydning for denne, gik den vist i Retning af Lejlighedsdigtningens Udvikling.

I Frankrig og Tyskland var det Adelen, der støttede Renaissancebevægelsen paa Literaturens Omraade. Men hos os svigtede den, paa faa hæderlige Undtagelser nær, de fattige Forsøg, der gjordes herhjemme. Man har med Rette fremhævet den gamle danske Adels Nationalfølelse og Forkjærlighed for videnskabelig Syssel. Men man maa ikke glemme, at dette gjælder Slægtledene fra Christian III's, Frederik II's og Begyndelsen af Christian IV's Regeringstider. Det er disse Udløbere, der optræde som Mæcener endnu ned i det 17. Aarhundrede. Men de nærmeste Aar omkring 1614, da Orthodoxien sejrede igjennem de resenske Stridigheder, danne i denne Henseende et Vendepunkt af væsentlig Betydning. Den konservative Retning gjør sig altid stærkt gjældende hos Adelen. Længe efter Reformationen gaar der et stærkt udpræget katholsk Drag igjennem dens Traditioner, og det er egentlig først under den kryptokalvinistiske Bevægelse, at den forsoner sig med den nye Tid, fordi de kirkelige Baand ikke trykke saa stærkt paa den. Niels Hemmingsen var ret en Mand for den danske Adel. Det er hans Aand, der gjennemtrænger den og vækker den til Deltagelse i det videnskabelige Liv. Men da Resen og Brochmand træde frem som Orthodoxiens Forkæmpere, trækker den danske Adel sig tilbage. Og det laa ikke alene i dens elendelige økonomiske Stilling, som ganske vist var en af de væsentligste Grunde, men det laa ogsaa i dens hele Livsanskuelse. Den protesterede imod Orthodoxiens Overgreb, og det endogsaa paa en meget fremtrædende Maade. Den lod sine Børn opdrage i Udlandet ved Skoler og Universiteter, hvor den kryptokalvinistiske Retning var stærkt fremtrædende. Det er i denne Henseende ikke let at paavise Exempler, fordi Motiverne i de enkelte Tilfælde ikke ere udtalte. Men jeg skal kun fremhæve et, som er ret betegnende. I Slutningen

af 1614, netop det Aar, der har Betydning som Vendepunkt, udsendte nogle af de mest fremtrædende Adelsslægter paa en Gang ikke mindre end 8 unge Adelsmænd til Pædagogiet i Marburg, som var udpræget reformert. De skulde undervises der i Løbet af 1—2 Aar, for derefter at optages paa Universitetet [1]). Men allerede 1617 kan C. Bartholin i en Tilskrift til Kansleren Chr. Friis udtale sin Klage over Adelen. „Den giver sig ikke længer af med lærde Sysler. Det er under dens Værdighed at dyrke Videnskaben" [2]).

Fuldstændig ligegyldig forholdt den danske Adel sig dog ikke overfor de forskjellige Strømninger indenfor vort Aandsliv i det 17. Aarhundrede. Forfatteren fremhæver den Betydning. Birgitte Thotts Oversættelse af Seneca har haft for Udviklingen af vor Prosastil. Men uden en længere Forberedelse kan dette fuldmodne Værk jo dog ikke fremtræde i vor Literatur. Der maa være gaaet et flittigt og møjsomt Arbejde forud. Dette maa søges i danske Adelsdamers Oversættervirksomhed, netop i B. Thotts egen Slægt, hos de Thotter, Belover, Rosenkrantzer, Gjøer, Braher osv., og vil man forfølge Sporene, maa man gaa til Karen Brahes Bibliothek. Lad det være, at disse Adelsdamer i denne Periode væsentlig have

[1]) I Pædagogiet i Marburg indskreves d. 3. December 1614: 5 Ulfeldter, Knud, Jacob og Frands, Sønner af Jacob Ulfeldt, Christian og Korfits, Sønner af Mogens Ulfeldt, Jens Stensen Bille, Henrik Henriksen Rantzau og Henrik Brejdesen Rantzau. Denne sidste, der døde under sit Ophold ved Pædagogiet d. 10. November 1615, havde til Hovmester Mag. Niels Foss. De andre Adelsmænd synes at have haft Johannes Rhode og Gerhard Knudsen til Hovmestere. Se Festprogrammet fra Marburg Universitet f. 17. Marts 1883 S. 34 og 44.

[2]) „At quotuscunque magnorum et stemmate prælustrium hodie mihi animum in libris occupat? Ac si nobilitas litterarum Societate inquinaretur, evilesceret! Ac si ingenuo homine indignum ingenii profiteri cultum, illiberale liberalibus vacare artibus! Quæ gangræna, sic enim apellanda, plures orbis etiam melioris Europæi partes magno mortalium intertrimento pervasit; quando, quando removenda?" C. Bartholini De mundo quæstiones et controversiæ nobiliores. Hafn. 1617, Fortale Bl. A. 2. vo.

syslet med religiøs Literatur — igjennem Adelsjomfruerne Anne Gjøe og Karen Brahe slutter jo den rosenholmske Kreds Kjæde med den pietistiske Bevægelse i det 18. Aarhundrede —. saa have de dog ogsaa haft Opmærksomheden henvendt paa de tyske Literaturbevægelser i den senere Renaissancetid. Karen Brahes Bibliothek gjemmer endnu iblandt sine 2700 Bind omtrent 650 tyske Skrifter, der maa være samlede netop i det Tidsrum, Paludan har for Øje i sit Arbejde. Disse maa dog afgive et fuldgyldigt Vidnesbyrd om, hvad hine Slægter have levet i. Det er den Adelsslægts Ære, som har Forpligtelser overfor Karen Brahes Bibliothek, at den har værnet om denne værdifulde Samling. Men der fordres dog mere end dette. Vor Tid kræver en lettere Adgang til dette Bibliothek. Og kan denne Adelsslægt ikke magte Opgaven, maa Staten eller en af vore rige offentlige Stiftelser træde til og til en Begyndelse fremkalde en Fortegnelse over og kritisk Værdsættelse af denne betydningsfulde Samling. Denne Opgave kan ikke længer skydes til Side.

Til Slutning skal jeg endnu kun tilføje, at ethvert grundigt og indgaaende Arbejde, saaledes som Paludans er, fremkalder en Række Spørgsmaal, der kræve deres Løsning; iblandt disse skal jeg kun fremhæve nogle enkelte, som maa kunne besvares i en ikke altfor fjærn Fremtid: Nederlandsk Indflydelse paa dansk Kulturudvikling i det 16.—17. Aarhundrede, en indgaaende Biografi af Kansleren Chr. Friis til Kragerup, og endelig den danske Adels Stilling til de religiøse og literære Bevægelser i det 16.—17. Aarhundrede.

S. M. Gjellerup.

Dietrich Schäfer: Das Buch des Lübeckischen Vogts auf Schonen nebst 5 Beilagen. Mit 3 Tafeln und 2 Karten. (Hansische Geschichtsquellen. IV.) Halle a. S. (Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses) 1887.

Henrik Krøyer: Det Skanørske Sildefiskeri i det 12. til 15. Aarhundrede (Nordisk Aarsskrift for Fiskeri, udgivet af H. V. Fiedler og A. V. Liungman, 4de Aargang, 1887, S. 14—149).

Det er ret mærkeligt, at man i flere samtidig udkomne Skrifter har gjort Forsøg paa at fremstille Hansestædernes Optræden her i Norden i Middelalderen paa en Maade, der for saa vidt afviger fra den tidligere Opfattelse, som man forklarer deres Overmagt som en simpel Følge af Tidens Forhold og ikke som hidført af ubegribelig Svaghed og Mangel paa Handlekraft hos Nordboerne eller af Vold og Uforskammethed hos de Fremmede. Saaledes hævder Ernst Sars i det nylig udkomne tredie Bind af hans „Udsigt over den norske Historie", at den Omstændighed, at tydske Kjøbmænd vare blevne eneraadige over danske og svenske Markeder, vel bevirkede, at de to Lande ikke fik saa store Fordele af Handelen som under en mere udviklet Konkurrence, men at der dog ingenlunde derved fremkom en økonomisk Tilbagegang, saaledes at det virkede til at udtørre eller tilstoppe Velstandskilder, som før havde flydt rigeligere. Tydskerne have aldeles ikke kvalt en forud bestaaende og blomstrende indenlandsk Kjøbmandsklasse; de have snarere banet Vejen for en saadan og udfyldt en Plads i Samfundet, som før stod ledig. Om end Handelsvirksomheden fandt Sted paa en Maade, som fra Nutidens Standpunkt maa kaldes ufordelagtig, medførte den dog økonomisk Fremskridt for disse Lande og aabnede nye, mere regelmæssige Markeder for deres Produkter. Og som det gik i Sverrig og Danmark, gik det formentlig ogsaa i det tredie nordiske Land. En norsk Borger- eller Kjøbmandsklasse havde ikke existeret, og hvad Norge indførte inden Hansetiden, var væsentlig Luxusartikler for de Fornemme, idet Landet nogenledes kunde brødføde sig selv. Sars antager, at de store norske Herrer, som tidligere havde drevet Kjøbmandskab, næppe skaffede Almuen nogen stor eller sikker

Indtægt, og at derfor Oprettelsen af Hansekontoret i Bergen kun kom til at bevirke, at de nordlandske Fiskerier bleve bedre udnyttede og gav Livsophold til flere Mennesker. Saaledes kan Tydskernes Handelsherredømme ikke have medført nogen ligefrem økonomisk Tilbagegang i noget af de tre Riger.

Vi skulle hertil knytte den Bemærkning, at naar det dog maa erkjendes, at Hansens Overmagt har forsinket Udviklingen af en dansk Borgerstand i et Aarhundrede, maa dette dog vist kaldes et stort Uheld for Landet og en Standsning gjennem altfor stort et Tidsrum, som man saa meget mere har Grund til at beklage, som vort Land tidligere var fulgt meget godt med i den almindelige europæiske Kulturudvikling, foruden at vore Kjøbstæder endnu i det 12te og 13de Aarhundrede vare i en frodig Fremvæxt og tilmed havde en Borger- og Kjøbmandsklasse, der baade i Antal og Betydning var langt større end efter Prof. Sars's Skildring[1]). Der fore-

[1]) Sars udtaler, at man „næppe finder Spor af nogen indenlandsk Kjøbmandsklasse", og han tilføjer, med Henvisning til Oluf Nielsens Bog Kjøbenhavn i Middelalderen: „i Kjøbenhavn nævnes ikke nogen indenlandsk Kjøbmand før i det 15de Aarhundrede". Men O. Nielsens Ord lyde helt anderledes: „om Handlen end for en stor Del var i udenlandske Kjøbmænds Hænder, har der selvfølgelig ogsaa været indfødte Kjøbmænd, men forend det 15de Aarh.s Midte vistnok kun Detailhandlere" (S. 225). Saaledes er det kun Grosserere, hvis Tilværelse Dr. Nielsen betvivler. Det forekommer os dog, at man anlægger en altfor moderne Maalestok, naar man tror, at man paa denne Maade kan for Middelalderens Vedkommende udskille Detaillister fra Handlende en gros, som om ikke mangen Detaillist dengang tillige drev Kjøbmandsforretninger i det Store. Og naar det nægtes, at de danske Byer havde danske Kjøbmænd, maa man rigtignok med Forundring spørge, til hvilke Indfødte da vore ældste Kjøbstadretter sigte, naar de tale om de Borgere, som sejle i Kjøbmandsfærd paa fremmede Lande, og hvem der da var Medlemmer af alle vore gamle Knudsgilder, hvor der jo jævnlig tales om, at Gildebrødre paa Handelsrejser lide Skibbrud eller opsnappes af Hedninger? — J. E. Sars er vist bleven vildledet af Schäfer, die Hansestädte u. König Waldemar, S. 175, jfr. mine Bemærkninger hertil i Revue Critique, 9. Maj 1881. Nr. 19.

kommer os heller ikke stor Forskjel paa, om Fremmede tilrive sig Pladser, der allerede ere besatte af Nordboer, eller de netop paa et Tidspunkt, da et nyt Felt skulde optages, forlods indtrænge sig paa dette og spærre Adgangen for de Indfødte for lange Tider.

Samtidig med Sars's Bog er det ovenanførte Skrift af Professor Schäfer i Tübingen udkommet, og i den omfattende Indledning om Skanørs og Falsterbos Historie finde vi Anskuelser fremsatte, der gaa i en lignende Retning. Hansestædernes Optræden paa det store skaanske Fiskemarked har aldrig hverken tilsigtet eller ført til en fuldkommen Udelukkelse af de Danske, og deres Overlegenhed skyldes simpelthen deres gunstige geografiske Beliggenhed. Den umaadelige Fiskemængde, som aarlig indfangedes ved disse Kyster, maatte finde sit naturlige Afsætningssted i Tydskland; thi hvad skulde det lille vand- og fiskerige Danmark gjøre med denne overvættes Fiskerigdom? Vest- og Østeuropa kunde paa Grund af Afstanden ikke faa Del deri, og det var snarere en Lykke for Danmark, at der i Tydskland fremvoxede en talrig Befolkning, hos hvem Danskerne kunde faa afsat Havets Gave, ligesom da ogsaa Byerne paa den tydske Nord- og Østkyst maatte være de naturlige Mellemmænd for Tilførslen. Selv om de danske Kjøbstæder ikke havde staaet flere Aarhundreder tilbage for Tydskland i Udvikling, kunde det ikke have været anderledes, og hvis Silden igjen skulde optræde ved Falsterbo og Skanør, vilde det samme Forhold gjentage sig. „I de sidste Aar har den vist sig i usædvanlig Mængde i Skagerak og det nordlige Kattegat, og hvem er Hovedkunden? Ikke Christiania, ikke Gøteborg, ikke Kjøbenhavn, ikke Aarhus, men Hamborg! Det virker næsten komisk, naar Allen, der forsker saa samvittighedsfuldt, ligesom andre, mindre kyndige Landsmænd af ham med national Overdrivelse græmme sig herover. Det kunde ikke være anderledes: Fiskeriet væsentlig i danske, Handelen i tydske Hænder!“

„De Danske, som den Dag i Dag ere saa vrede over, at Tydskerne gik af med Løvens Part, og de Tydske, som sekundere dem og deklamere over hanseatisk Udsugnings-

system og hanseatisk Handelstryk, skulde engang forelægge sig det Spørgsmaal, hvad der vilde være sket, om de tydske Byer ikke havde været til. De danske Fiskere havde maattet give deres Fangst tilbage til Havet eller kunnet benytte den som Gjødning, og i Tydskland, hvor man vilde være gaaet glip af et uerstatteligt Næringsmiddel for Folket, vilde vel mangen Tønde Land være forblevet uopdyrket."

Vi kunne dog næppe tro, at denne Argumentation vil overbevise mange Læsere, og den højtærede Forf. indrømmer altsaa i hvert Fald selv, at den tydske Løve ved Byttets Deling tog Broderparten. Vi Danske beklage jo ingenlunde, at de tydske Byer vare til, eller at det tydske Rige havde et stort Indbyggertal; men derimod kunne vi ikke indse Nødvendigheden af, at Tydskerne alene skulde besørge Fragten til de tydske Havne og ene være delagtige i den større Handel. Hvad vi beklage er, at vort Land savnede Kapitaler og ligeledes en Klasse af større Næringsdrivende, som kunde optage noget af Konkurrencen med Hanseaterne, og vi kunde ønske, at Hollændere og andre vestlige Folk tidligere vare hidkaldte som Rivaler til Tydskerne. Schäfers Exempel fra vore Dage er fuldkommen rigtigt, men saafremt han vilde spørge sig for paa vor Børs, vilde han erfare den uhyre Forskjel, der er mellem da og nu, nemlig at ikke en eneste Hamborgerkjøbmand kjøbslaar direkte med de svenske Fiskere, hvorimod mangfoldige svenske Opkjøbere og Mellemmænd samt mange Firmaer i Kjøbenhavn drive en betydelig Forretning med enten at bringe de ferske Sild til de tydske Røgerier eller med at forsende Sild, som ere saltede heroppe, til de tydske Markeder. Alle de nordiske Lande have ved deres Lovgivning sørget for at vanskeliggjøre eller umuliggjøre Udlændinge det direkte Indkjøb af Fangsten, Nedlægningen og Saltningen saavelsom Exporten — men til alt dette havde Hanserne jo paa hine Tider let og fri Adgang. Det er den store Forskjel.

Iøvrigt kunne vi i flere Henseender tiltræde Schäfers Opfattelse, og han har Fortjenesten af at have paavist, at man har tillagt Tydskerne altfor stor Andel i Handelen og Fiskeriet, men især i dette sidste. I det skaanske Fiskeri har — efter

Forf.s Paavisning — de Danske altid spillet Hovedrollen, maaske med Undtagelse af en Snes Aar i Slutningen af det fjortende Aarhundrede. En By som Stralsund havde ikke før 1342 egne Fiskeskuder paa Skaane, og vi høre først ti Aar senere tydske Fiskere omtalte ved Fangsten. Først da ved Freden i Stralsund 1370 Hansen havde erhvervet Skaane samt faaet udtrykkelig Tilladelse til at have egne Fiskere og Skuder, synes de tydske Fiskere at optræde mere fordringsfuldt; man hører tiere om Stridigheder mellem tydske og danske Fiskere. En Menneskealder senere have de fremmede Fiskere dog begyndt at trække sig tilbage, og Fangsten drives i den følgende Tid afgjort væsentligst af den danske Fiskerbefolkning.

Ligeledes fremsætter Schäfer en rigtigere Opfattelse af følgende Forhold. Hansestæderne paastod, at den danske Konge kun skulde have Ret til at kjøbe og lade salte til sit eget Behov i et vist Antal Dage. Allen finder denne Fordring uforskammet, og Grautoff kalder det et næsten uhørt Handelsdespoti. Nu maa det erindres, at Kongen, som havde en vis Højhedsret over alt Fiskeri i Sundet, maatte have Ret til at forbeholde sig paa bestemte Tidspunkter at være Enekjøber til Bedste for Forsyningen af de kongelige Slotte og Flaaden; med den Tids Omsætningsforhold for Øje kan man vel sige, at det Offentliges Tarv ligefrem kunde gjøre saadant fornødent. Imidlertid var dette jo en Byrde for de danske Fiskere, som paa disse Dage kun havde én Kjøber, og endvidere for de tydske Handlende, som forsinkedes i deres Gjerning, og som, hvis Kongen hvert Øjeblik og i ubegrænset Tid kunde tillægge sig denne Ret, vilde være udsatte for megen Vilkaarlighed. Dertil kom, at Kongens Fogeder jo let kunde benytte et saadant Privilegium til privat Fordel. Saaledes var denne Regel om, at Kongens Forret skulde være begrænset til en enkelt Ugedag eller et Par Halvdage, i lige saa høj Grad i de danske Undersaatters som i de Fremmedes Interesse [1]).

---

[1]) Som et Exempel fra andre Egne af Landet paa Anvendelse af denne Ret kan her nævnes et Kongebrev af 6. April 1557 til Alle, som besøge Fiskelejerne Nibe og Sebersund, om at Kongen

Derimod fremsætter Schäfer intet godt Forsvar overfor den Kjendsgjerning, at Sildetolden var saa lav. Han udtaler, at de Fremmede jo dog i alt Fald betalte dobbelt saa høj Told som de Danske, og at, om det end maatte være i Statskassens Interesse at kræve saa høje Afgifter som muligt, var det Tydsklands Interesse at faa Fiskene saa billigt som muligt, „i Kampen mellem disse Interesser gjorde den politiske Magt Udslaget!" Det forekommer os dog, at Spørgsmaalet i første Linie er rent økonomisk, nemlig om Efterspørgslen efter Sild fra tydsk Side ikke var saa stor, at man kunde have draget yderligere Fordel for Statskassen ud deraf, og dette tro vi, at man vanskelig vil kunne benægte. — Ligeledes har Schäfer ikke Ret i at sige: „Allen tager Fejl, naar han paastaar, at de danske Kjøbstæders Toldfrihed aldrig gjaldt i Skanør og Falsterbo." Allen har ikke Ordet „aldrig", og som Hovedregel er Udsagnet jo rigtigt nok; hvad de af Schäfer anførte Undtagelser for to Byer angaar, da faar ganske vist Ribe 1283 et Privilegium paa Toldfrihed i Skaane, hvilket bliver bekræftet i det 14de Aarhundrede flere Gange, men om det har gjældt i det 15de og 16de Aarhundrede, er ikke helt vist. Og Schäfer har Uret i at anføre det enestaaende Privilegium for Flensborg 1320, da det ingenlunde lyder paa Toldfrihed, men paa at Borgerne overalt i Riget, ogsaa paa Skanør, skulde svare den Told, de have svaret i gammel Tid [1]).

I det andet Skrift om samme Emne, som her anmeldes, vil man ligeledes af Naturforskeren Henrik Krøyer finde betonet, at man ved at bedømme Hansestædernes Optræden maa

---

har befalet Otte Brahe, Embedsmand paa Aalborghus, og Anders Matzen, Salter, at salte 60 Læster Sild til Slottenes og Orlogsskibenes Behov, hvorfor det forbydes alle Andre at kjøbe Sild fra Lørdag Aften til Mandag Aften hver Uge, indtil de have faaet dem, de skulle have.

[1]) Sejdelin, Diplomatarium Flensborg. I. 19: Christophorus . . . quod tam in nundinis nostris Scanæoor quam alias infra regni nostri terminos cum mercimoniis suis ubicumque venerint exercendis, thelonium datum antiquitus consuetum solvere teneantur.

huske paa, at deres Handel i Skaane var belagt med en stor Mængde Afgifter, og han tilføjer: „de mange Privilegier, som de Fremmede kom i Besiddelse af, vare alle sammen vel betalte“ (S. 110); „man kan antage det for afgjort, at Kongen ikke uddelte noget Privilegium uden at erholde en Betaling derfor eller i alt Fald et Pengelaan“ (S. 111). Herpaa anfører Forf. imidlertid kun ét Exempel, og hans Paastand lader sig paa ingensomhelst Maade bevise [1]). Allerede den Omstændighed, at Schäfer i sit Forsvar for Hansen ikke paakalder dette Argument, taler for, at saadant Salg ingenlunde fandt Sted.

Men vi forlade dette almindeligere Spørgsmaal for at redegjøre for det nærmere Indhold af de anmeldte Skrifter. Schäfers Bog er en Udgave af et Haandskrift, som opbevares paa det kongelige Bibliothek: „des voghedes bock to Schone“, og som indeholder en Række Optegnelser af lybske Fogeder paa Falsterbo. Iøvrigt ere de ældste Partier i Bogen nogle Regnskabsangivelser fra 1461—68 af tvende Kirkeværger for den lybske Kirke paa Falsterbo, medens Fogedernes Optegnelser først begynde 1485; de fortsættes, dog med forskjellige Afbrydelser, indtil 1537. De fleste angaa Forretningssager, som foregaa med Fogedens Mellemkomst, Fuldmagter, Vidnemaal, Bestemmelser af Raadet i Lübeck, men dernæst ogsaa Meddelelser om indtrufne Begivenheder og Optegnelser af ren privat Natur. Som Bilag er meddelt en Môtbôk fra Dronning Margrethes Tid. Mote er etymologisk det samme som Møde, jfr. Kirkemode, men paa Fiskemarkederne forstodes derved det hvert Aar fornyede Politireglement, hvilket udfærdigedes i Kongens Navn med Bistand af de fremmede Fogeder, blev besvoret af Embedsmændene samt oplæstes paa en Sammenkomst (mote) ved Markedernes Begyndelse. Som andet Bilag gjengives et i Gehejmearchivet opbevaret Aarsregnskab fra 1494 af en dansk Foged i Skanør og Falsterbo. Foruden en fuldstændig Toldrulle giver det Oplysninger om de mange andre Afgifter, som opkrævedes af Danske eller Fremmede,

[1]) Om Salg af Privilegier se iøvrigt Joh. Steenstrup, Kong Valdemars Jordebog 98 f.

saasom Vogntegn, Ciszæ, Vinduespenge, Styrterum, Sagefald osv. Til Slutning meddeles en lybsk Anordning om Skaanefarernes Forhold 1504, en Erklæring af Tolderen Franz Trebbow 1537 og to lybske Forordninger om Sildehandelen 1461 og 1576.

Man vil saaledes i Bogen finde en Række Aktstykker, der have den allerstørste Betydning for Studiet af den mærkværdige Færdsel og Omsætning paa Skaanes Markeder. Det laa nær at indlede Bogen med en nærmere Oplysning om Lokaliteterne, om Ordningen af Samkvemmet osv., og Prof. Schäfer har gjort mere end dette, han har givet de tvende Markeders Historie gjennem Tiderne, Oplysninger om Fiskeri, Handel, Lejer, Fid, Embedsmænd, Fogeder, Domstole og kirkelige Forhold. Herved er Indledningen bleven større i Omfang end selve Aktstykkerne, og denne Part af Bogen vil sikkert blive nok saa meget læst som Dokumenterne. Hvad man maa beklage er, at dette Arbejdes Karakter af Indledning har bevirket, at det er bleven trykt med besværlig Kursivskrift og pagineret med upraktiske Romertal, samt at Bogens Register ikke henviser dertil, hvad der bl. a. paa Grund af de mange her forklarede Betegnelser vilde have været højst ønskeligt.

Hvad Prof. Schäfer har givet i denne Indledning staar i videnskabelig Værdi fuldstændig paa Højde med hans store Arbejde om „Hansestæderne og Kong Valdemar". Foruden den overordentlig flittige og kyndige Benyttelse af alle Kilder fra Hansebyerne bemærker man Forf.s Opmærksomhed for mange Nutidsforhold, som kunne belyse de Gamles Færd. Forf.s Sprogbegavelse har ladet ham forstaa selv vanskelige danske Texter[1]), og de danske Kilder ere gjengivne med stor Nøjagtighed. — Af de mange interessante Ting, som Skriftet

---

[1]) Med Hensyn til Ghelleconen (S. LIX), Gælnekonerne, som borttage Gjælle og Indvolde af Silden (jfr. Kalkars Ordbog, gælne), bemærke vi dog, at Ordet har Intet med Galle at gjøre. Om Agnafit vilde Schäfer have kunnet faa Oplysning i Heimskringla, Ynglingasaga c. 22, Ólafs hins helga c. 6.

fremdrager, tillader Pladsen os endnu kun at nævne hans Beskrivelse af Lokaliteterne [1]), hans Forsøg paa at bestemme de enkelte Fids Beliggenhed, hans Redegjørelse for, hvorledes Hansen var dominerende i Skaane efter Stralsundfreden, Oplysningerne om, hvorledes de fremmede, ikke-tydske Elementer, som ellers søgte at konkurrere med Hansen, forsvinde aldeles efter 1405, samt om hvorledes den tydske Handel paa Skaane er i jævn Tilbagegang efter det 15de Aarh.s Begyndelse, dog især efter 1450 — vel at mærke uden at Fiskeriet er i mindste Aftagende. Det er først ved Tiden 1560, at Silden drager til Baahus Lehn og Norges vestlige Kyster.

Det andet Arbejde er en efterladt Afhandling af Naturforskeren Henrik Krøyer. Nogle Maaneder inden sin Død i Februar 1870 havde Krøyer overgivet dette som ogsaa nogle andre Manuskripter til Birkedommer Fiedler med Anmodning

[1]) Schäfer bemærker, at allerede Lagerbring forklarede Navnet Falsterbo rigtigt som „tuguria Falsterbodensium, et fieri potest, ut Falstriæ incolæ hic primum sedes elegerint quo commodius piscaturæ operam darent“. Ordets Forklaring som Falstringernes Boder er aabenbart rigtig, og ganske karakteristisk er, at der paa den sjællandske Gjenbokyst i Kallehave Sogn fandtes et Scanynghafn (se Kong Valdemars Jordebog). Ligeledes er det karakteristisk, at virkelig Falstringerne, de falsterske Bønder, havde et eget Leje paa Falsterbo, saaledes som Krøyer godtgjør ved Henvisning til et Kongebrev af 12. August 1560 (S. 51. 79). Brevets nærmere Indhold var ham ubekjendt (et Uddrag af det findes i de ved C. Bricka besørgede Kancelliets Brevbøger): det lyder paa, at Bønderne paa Falster bekræftes i Besiddelse af et Fiskerleje paa Falsterbo kaldet Falsters Bondeleje, som de og deres Forfædre i lang Tid have havt. I den ovenfor givne Tydning er der dog den lille Unøjagtighed, at i Stedsnavnet Falster**bod**, som det endnu i senere Tider hedder, den sidste Stavelse aabenbart er **Bod** og ikke har noget med en Falster**bo** at gjøre. Enten er altsaa et oprindeligt Navn Falsterbo-Bod bleven forkortet, eller langt snarere har man fra første Færd døbt Stedet Falster-Bod; jfr. hvorledes mange Personer i Middelalderen og senere bare Tilnavnet **Falster** (ikke Falsterbo) se K. Valdemars Jordebog (Pætær Falstær) og Registret til Scriptores R. D.

om at lade disse offentliggjøre. „At dette efter saa mange Aars Forløb hidtil ikke har skullet lykkes mig — skriver Birkedommer Fiedler —, er til Dels en Følge af de mangfoldige andre Beskjæftigelser, der har lagt Beslag paa min Tid, men til Dels og fornemmelig fordi det, trods mange indgivne Ansøgninger saavel til Regeringen paa Statskassens Vegne som til private Stiftelser, ikke har villet lykkes mig at faa bevilget selv nok saa beskedne Midler til Udgivelsen af disse Skrifter, hvis Salg umulig kan dække Trykningsomkostningerne.“ Birkedommer Fiedler døde under Trykningen, som fortsattes og tilendebragtes af Overretsassessor Mourier.

Den Anke, som ligger i de ovenanførte Ord, svækkes betydelig, naar man bliver bekjendt med den trykte Afhandling og ser den Maade, hvorpaa den er udgivet. Krøyer havde mange Aar før sin Død været fængslet til sin Stue og til Dels hindret i at arbejde, hans Manuskript er afsluttet, inden f. Ex. Allens berømte Skildring af Fiskerierne udkom, og endelig fremgaar det af Skriftet, at Krøyer slet ikke er fulgt med i Benyttelsen af de mange i Tydskland trykte Kilder, saaledes at hans Arbejde i saa Henseende egentlig repræsenterer et Standpunkt for Kundskab om Fiskerierne, der maa sættes 30 Aar tilbage i Tiden, hvilket er betydeligt netop paa dette Omraade, hvor Kilder ere mylrede frem i Hundredfold. Derimod har Krøyer samlet en stor Del Oplysninger om de danske Byers Deltagelse i Fangsten og deres Handel i det 16de og 17de Aarhundrede.

Det skyldes oprigtig, men vistnok misforstaaet Pietet, naar den nidkjære Fiskeriven, Birkedommer Fiedler, uden Betænkelighed er skredet til Offentliggjørelsen af denne Afhandling i en uigjennemset Form. Mange af de Udtryk og Betegnelser, over hvilke Krøyer fremsætter sine Gisninger, ere forlængst berigtigede ved bedre Udgaver af Kilderne[1]), og hans Polemik

[1]) Saaledes skal for Gumboder (S. 92) læses Grumboder af Grum, Affald (Schäfer S. LIX), for Vinlandsfarere (S. 34, 68) læses Umlandsfarere, om hvis Tydning se Schäfers omhyggelige Undersøgelse (S. LXVIII f.). Hvad Vantegarn er, er ingenlunde

mod enkelte Forfattere er i mange Tilfælde aldeles overflødig. Hvor besynderligt Udgiverne ere gaaede frem, vil ses af følgende Exempel. I første og anden Aargang af Tidsskrift for Fiskeri har Assessor Mourier givet en meget fortjenstlig Samling af de Fiskeriet vedrørende ældre og nyere Lovregler. Iblandt disse findes ogsaa en god Udgave af Kong Valdemars Skanør Lov med tilhørende Oversættelse og Forklaring, som i det hele træffer det rette. Nu meddeles i Aarsskriftet, der jo er en Fortsættelse af Tidsskriftet, som Bilag II til Krøyers Afhandling den samme Skanør Lov[1]) i en slet Udgave med grumme mange Misforstaaelser i Tydningen. Krøyer har lagt Godfred af Ghemens Udgave af 1505 til Grund, men heraf maa man slutte, at hans Optegnelser ere ældre end 1859, da Schlyters fortrinlige Udgave med Varianter udkom. Som Exempel paa, hvorledes endog meget gængse Udtryk her ere misforstaaede, skal blot nævnes, at det bekjendte Lovudtryk „om han dyl" (dersom han dølger, nægter) af Krøyer forklares saaledes: „dyl er blot en anden Form i Stedet for det bekjendte deler (med langt e), procederer". Der er ingen Tvivl om, at alt Sligt burde være strøget af Manuskriptet, og den øvrige Part burde vist være undergivet en omhyggelig Censur, da det dog næppe kan være den rette Maade at hædre en anset Forfatter paa, at man sætter gamle Vildfarelser i ny Kurs.

Iøvrigt er det klart, at en som Naturforsker og Fisker

---

ukjendt (S. 143), men blev forklaret ved Hjælp af gamle Kilder allerede af Schlyter: et Garn, som sættes under et andet, saaledes at det naar helt ned til Havbunden, se ogsaa Tidsskrift for Fiskeri II, 29. Naar Fogederne fra Stettin, Greifswald og Preussen 1398 stride om deres „sittend", er dette ikke deres Fid (Krøyer 46, 91), men deres Rang og Forsæde (Schäfer S. CXL).

[1]) Som Bilag V meddeles Erik og Margrethes „Modbog"; denne danske Kilde bærer her den svenske Titel „Fiskare-Rætt", fordi Udgaven i Skaanska Handlingar 1755 af Wessmann er lagt til Grund. En bedre Udgave findes hos Schlyter og i Tidsskr. f. Fiskeri II.

saa kyndig Mand som Krøyer maatte kunne fremsætte Forklaring af Meget, som skjuler sig for almindelige historiske Forskere, hvorom da ogsaa Afhandlingen giver mange Vidnesbyrd [1]). Ligeledes ere de parallele Skildringer af, hvorledes det gik til ved Fiskefangst paa andre Kyster, tidt meget oplysende.

Johannes Steenstrup.

---

[1]) Schäfer, som er uvis om Betydningen af „Vrager" og at sætte sit Net i Søen i „Vragleden", vilde have kunnet finde Forklaringen i Tidsskrift f. F. II. 29. Fiskerne vrage efter Sild, naar de lade Garnene drive med Strømmen; „i Vragleden" er altsaa med Strømmen, saaledes som ogsaa Krøyer forklarer disse Udtryk (S. 96). I Forklaringen af Kaag (større Fartøj) har Krøyer (S. 102 f.) Ret lige over for Molbech, der tyder det som et mindre, fladbundet Fartøj. Ligeledes tyder han rigtigt de Ord, som Schlyter ikke forstod, at man skulde tolde 5 Penninge for hver ½ Læst og 1 Penning for Mees eller Tonde „ther loper" (der løber) ɔ: for hver Mees eller hver Tønde, der gaar ud over ½ Læst, jfr. en Toldangivelse for Ribe af 1570: hver tre fulde Læster — hver „offuerlobs" Tonde (S. 136).

Fortegnelse over dansk historisk Litteratur fra Året 1887

vedrørende Danmarks Historie.

Ved W. Christensen.

I. Tidsskrifter og Samlinger.

Danske Magazin. Udg. af det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog. 5. Række. 1. Bd. 1.—2. Hefte. Kjbhvn. 4°. S. 1—192.

A. D. Jørgensen. Kong Kristian II på Sønderborg slot. S. 1—26. — J. A. Fridericia. „Den borgerlige Stands onde Vilkaar". Et Forslag til Handelens Fremme og Borgerstandens Opkomst, vistnok fra Midten af det syttende Aarhundrede. S. 27—36. — H. F. Rørdam. Aktstykker til Universitetets Historie i Tidsrummet 1621—1660. S. 36—72, 133—157. — H. J. Huitfeldt-Kaas. Breve fra Iver Huitfeldt. S. 72 - 126. — S. B. Smith. Nogle Optegnelser af Fru Kirsten Munk og hendes Slægt, fra Arkivet paa Ovesholm. S. 127—132. — Kr. Erslev. Kong Olufs Privilegium for Rodneby 1387. S. 157—161. — Kr. Erslev. Den danske Adels Hartkorn i Kristian den fjerdes Tid. S. 161—190. — Smaastykker. I. C. F. Bricka. En dansk Adelsmands Udtalelser om Tyge Brahe. S. 190—192 (sluttes).

Historisk Tidsskrift, udg. af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redig. af C. F. Bricka. 5. Række. 6. Bd. 3. Hefte. S. 485—934. 6. Række. 1. Bd. 1. Hefte. S. 1—238. Kjbhvn.

5. R. VI.: A. Heise. Bidrag til Familien Rosenkrantz's Historie i det 16. Aarhundredes sidste Halvdel. 2. Afsnit. III—IX. S. 485—654. — J. C. H. R. Steenstrup. Nogle Undersøgelser om Fæstebondens Retsforhold i ældre Tid. S. 655—714. — J. A. Fridericia. Frederik III og Enevældens Indførelse. S. 715—816. — Litteratur og Kritik. Thiset. C. H. Tersmeden: Kalender öfver i Sverige lefvande ointroducerad Adel. S. 817—828. — J. C. H. R. Steenstrup. M. Pappenheim: Die altdänischen Schutzgilden. S. 828—838. — W. Mollerup. Fortegnelse over dansk historisk Litteratur vedrørende Danmarks

Historie for Aaret 1886. S. 839—850. — Smaastykker. 3. H. F. Rørdam. Efterslæt af Efterretninger om Historiografen Vitus Bering. S. 851—858. 4. W. Mollerup. Tillæg til Afhandlingen om Eggert Frille i Hist. Tidsskrift 5. R. V. 1 ff. S. 858—860. 5. W. Mollerup. Et Bidrag til Peder Oxes Historie. S. 860—862. 6. C. Weeke. Om en gammel billedlig Fremstilling i Bethlehem af tvende nordiske Konger. S. 862—864.

6. R. I.: C. Th. Sørensen. Den politiske Krise i 1807. S. 1—57. — E. Holm. Et Tillæg om den politiske Krise i 1807. S. 58—78. — Thiset. Herluf Daa og Vinike Villumsdatter. S. 79—147. — A. D. Jørgensen. Undersøgelser vedrørende Danebroge og det danske kongevaben. S. 148—194. — L. Koch. Nogle bemærkninger om L. Holberg og Sorø akademi. S. 195—207. — Litteratur og Kritik. Mollerup. Niels Bache: Nordens Historie populært fremstillet. S. 208—211. — Mollerup. H. Hildebrand: Livonica, vornähmlich aus dem 13. Jahrhundert im Vaticanischen Archiv. S. 211—214. — W. Christensen. Fortegnelse over fremmed historisk Litteratur fra Aaret 1886 vedrørende Danmarks Historie. S. 215—238.

Personalhistorisk Tidsskrift. Udg. af Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie ved G. L. Wad. 2. Række. 2. Bd. Kjbhvn. 334 + 61 S.

D. S. Thrap. Af Provst Daniel Peter Smiths Optegnelser (Slutning). S. 1—45. — F. Crone. Begravede paa Nyborg Kirkegaarde. S. 46—61. — Spørgsmaal og Svar. S. 62—78, 145—160, 233—240, 302—306. — Smaastykker. I. G. L. Wad. Tre Breve fra Baron Frederik Krag. S. 79—82. II. H. Lund. En Portrætsamling. S. 82—84. III. G. L. Wad. Om Mag. Laurits Jensen Bording. S. 85—94. IV. F. C. Kiær. Notitser om Familien Clauson-Kaas og om Henrik Fuirens Svigerson F. Moldenhover. S. 95—97. V. D. H. Wulff. Nogle unge Adels Sonners Alder og Fødested. S. 97—99. VI. F. Barfod. Et anonymt Brev til Baggesen. S. 99—101. VII. G. L. Wad. Af Christian Gyldenkrones Rejsebog. S. 101—104. — G. L. Wad. Af Justitsraad Jacob Gudes Optegnelser. S. 105—145, 180—201. — E. A. Thomle. Tvende Testamenter. S. 161—168. — E. A. Thomle. Forskjellige Slægtebogs-Optegnelser. I. Familien Schnitler. S. 169—180. — H. W. Harbou. Optegnelser om Slægten Harbou eller Hardebou, navnlig i det 17. og 18. Aarhundrede. S. 202—232, 241—256. — O. Nielsen. Arent Berntsen, Raadstueskriver og Raadmand i Kjobenhavn. S. 257—279. — M. Sundt. Indskrifter fra Rygge Kirke. Med Noter af E. A. Thomle. S. 279—286. — H. F. Rordam. Mindre personalhistoriske Bidrag. I. Om nogle til Lysabbel paa Als knyttede Personligheder. II. Dr. med. Michel Christensens Levned. III. En Ansøgning fra Kaptajn Peder Grib. IV. To kjobenhavnske Borgmestre. V. En Trolovelse paa Klingstrup. S. 286—301. — Tillæg. O. G. Lundh. Dodsfald i Norge 1886. S. 1—38. — C. S. T. Adeler. Dodsfald i Danmark 1886. S. 39—61.

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, udg. af det kongelige nordiske Oldskrift-Selskab. 1887. II. Række. 2. Bd. Kjbhvn. 372 S.

G. Cederschiöld Studier öfver isländska Kyrkomaldagar fran Fristatstiden. S. 1—72. — Middelalderens kirkelige Monumenter.

Mindre Meddelelser. J. B. Løffler. Brahetrolleborg Kirke. S. 73—78. H. Petersen. Kong Svens Grav og Kapel paa Grathe Hede. S. 78—89. S. Müller. Om en aaben Tagstol i vore romanske Smaakirker. S. 89—97. J. Kornerup. Om Afbildninger af „Lykkehjulet". S. 97—105. J. B. Løffler. Danske daterede Gravstene fra Tiden indtil Aar 1400. S. 106—124. — A. D. Jørgensen. Helgenskrinene i St. Knuds Kirke. II. S. 125—170. — K. Bahnson. Ethnografiske Museer i Udlandet S. 171—292. — G. Storm. Studier over Vinlandsreiserne, Vinlands Geografi og Ethnografi. S. 293—372.

Samlinger til Jydsk Historie og Topografi. Udg. af det jydske historisk-topografiske Selskab. 2. Række. 1. Bd. 3.—4. Hefte. Aalborg. S. 201—392.

V. A. Secher og A. Thiset. Om Rigsraad Niels Clementsson til Avnsbjerg og hans Børn. S. 201—251. — V. Fribert. Historiske Efterretninger om Havnø og dens Ejere. S. 252—360. — C. Mortensen. Minder fra 1848. S. 361—366. — J. S. Møller. Epitaphium i Sjørslev Kirke over Steen Jørgensen til Avnsbjerg. S. 367—368. — D. H. Wulff. En Hørers Afskedigelse fra Skolen. S. 369-381. — N. Winther. Kong Frederik den Tredjes Skjøde af 17de Juni 1667 til Borgmester Fedder Hansen i Skagen paa Toldergaarden i Skagen. S. 382—383. — A. P. Gaardboe. Historiske Efterretninger om Udtørringen af Gaardbo Sø i Raabjerg Sogn, Hjørring Amt. S. 384—387. — Jylland. Studier og Skildringer til Danmarks Geografi af E. Erslev. Anmeldt af J. Kinch. S. 388—389.

Kirkehistoriske Samlinger, udg. af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie ved H. F. Rørdam. 3. Række. 6. Bd. 1.—2. Hefte. Kjbhvn. S. 1—400.

L. Koch. Standsningen i A. S. Ørsteds Forfattervirksomhed i Aaret 1826. S. 1—23. — H. F. Rørdam. Breve til og fra Holger Rosenkrands. S. 24—77. 292—338. — H. F. Rørdam. En dansk Mands Beretning om Menighedslivet i Herrnhut 1743. S. 78—104. — A. K. Damgaard. Restaurationen af Sct. Knuds Kirke i Odense i Aarene 1868—1875. S. 105—143. — Meddelelser fra Aalborg Bispearkiv. S. 144-160. — H. F. Rørdam. Smaastykker. I. Om en Katholik kunde øve Kaldsret til en luthersk Kirke. S. 161—167. II. Smaating vedrørende Skoler i Ribe Stift. S. 167—184. III. Indskrift paa en Brudekrone. S. 184—185. IV. Noget om Præstedragten i ældre Tid. S. 186—189. V. Et Par Notitser om Præstekaldet i Grenaa. S. 189-192. — H. F. Rørdam. Om Behandlingen af den almindelige Kirkehistorie i vor Litteratur fra Reformationen indtil Udgangen af forrige Aarhundrede. S. 193—252. — V. Bang. En Bandsættelse. S. 253—291. — B. C. Sandvig. Nogle Efterretninger om Ærkebiskop Jens Brostrup i Lund. S. 339—354. — Provst Vitus Berings Bidrag til Sunds Herreds Præstehistorie samt Oplysninger om den beringske Slægt. S. 355—370. — Smaastykker. VI. J. Richter. Præster i Grenaa i det første Hundredaar efter Reformationen. S. 371—377. VII. J. Richter. En Hexesag fra det 16de Aarhundrede. S. 377—381. VIII. D. H. Wulff. Præsters Forpligt til at læse flittig i Bibelen. S. 381—390. IX. H. F. Rørdam. Bidrag til Degneembedets Historie. S. 390—397. X. Mindre Notitser. Meddelte af 1. C. H. Brasch; 2. E. H. Møller; 3. H. F. Rørdam. S. 398—400.

Historisk månedsskrift for folkelig og kirkelig oplysning. Udg. af P. la Cour, H. Nutzhorn, Fr. Nygård og L. Schrøder. VIII. Bd. (Januar—Juni 1887). IX. Bd. (Juli—December 1887). Odense.

Af Indholdet bemærkes: A. Nielsen. Minder fra trediverne. VIII. S. 106—128. — F. Nygård. Løse mindeblade. I. Peter Andreas Fenger og den gudelige forsamling. II. Præsten Engelbreth og strandingen ved Lund nytårsmorgen 1803. VIII. S. 171—192. III. Grundtvig og den frivillige fattigpleje. VIII. S. 248—255. IV. Utrykte småbreve fra digteren Thomas Thaarup til Kamma Rahbek og Knud Lyne Rahbek. VIII. S. 376—378. — A. Fabricius. Gustav Adolfs og Kristian den 4des møde i Ulfsbæk i Februar 1629. VIII. S. 237—247. — Af „gamle Nielsens" levned. Opskrevet efter hans mundtlige meddelelser af hans søn A. Nielsen. VIII. S. 257-298. — L. Schrøder. O. Laubs brevvexling med H. Martensen. IX. S. 124—128. — H. Nutzhorn. Kort udsigt over de nyeste granskninger til Nordens historie. IX. S. 129—153. — L. Schrøder. Henrik Bech. En levnetstegning. IX. S. 154—191. — H. Begtrup. Politisk oversigt over sommeren 1887. IX. S. 193—204. — H. F. Feilberg. Fælleskab blandt folkene i skik, æventyr og leg. IX. S. 257—308. — J. P. Kristensen-Randers. Et bidrag til Rasmus Kristian Rask's levned. IX. S. 379—380.

Historisk Arkiv. Et Maanedsskrift for populære Skildringer af historiske Personer og Begivenheder. Ny Række. Udg. af F. C. Granzow og S. B. Thrige. 17.—18. Bd. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: R. Petersen. Werner Abrahamson (Slutning). XVII. S. 174—209. — V. Bang. „Gilde"væsenet fordum, særlig i Danmark. XVII. S. 401—413. XVIII. S. 18 33, 183—199. 333—347. — A. Andersen. Overtroiske Forestillinger nærmest vedrørende Dyr og Planter. XVII. S. 414—434. XVIII. S. 113—130. 268—281. 348—371. — E. Petit. Kong Frederik IV i Firenze. XVIII. S. 173—182, 253—267.

Meddelelser fra Krigsarkiverne, udg. af Generalstaben. 3. Bd. 3. Hefte. Kjbhvn. S. 209—320.

Tidsrummet mellem Sjællands Rømning af Englænderne og Frederik VI's Tronbestigelse eller Perioden November 1807—Marts 1808. S. 209—232. — Breve og Rapporter fra Norge i Perioden November 1807—Marts 1808. S. 233—273. — Uddrag af Kommandokontorets og Generaladjudantstabens Kopibøger. S. 274—320.

Vort Forsvar. Organ for Foreningerne til Forsvarssagens Fremme. 7. Aarg. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes foruden flere Bidrag til de to slesvigske Kriges Historie: F. Barfod. Iver Huitfeldt. Nr. 163 A. — F. Barfod. Admiral Edvard Suenson. Nr. 168. — A. J. Ravad. Nogle Bemærkninger om Kjøbenhavn som Fæstning. Nr. 170—171. — O. Vaupell. Hans Helgesen. Nr. 174—175. — O. Vaupell. Julius Theodor Hein, Oberst i Fodfolket, født 1817, død 1887. Nr. 176.

Theologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke. Udg. af H. V. Sthyr. IV. Bd. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: Schiødte. Grundtvigs Betragtning af den christne Menigheds Levnetsløb og Udviklingsgang. S. 1—62. — Fr. Helveg. I anledning af „biskop Otto Laubs levnet ved F. L. Mynster“. S. 90—106. — Nogle Breve til Biskop P. G. Brammer udgivne af J. Kok. S. 284—312, 469—492. — V. Bang. Nogle statistiske Oplysninger om Bispeembeder og Biskopper i Danmark (og Norge). S. 497 - 532.

Geografisk Tidsskrift, udg. af Bestyrelsen for det kongelige danske geografiske Selskab og redig. af O. Irminger. 9. Bd. 1887—88. Hefte I—IV. Kjbhvn. 4°.

Af Indholdet bemærkes: P. Lauridsen. Johannes Mejers Kaart over Helgoland. S. 50—59. — P. Lauridsen. Et nyt historisk Kaart over Hertugdømmernes Vestkyst. S. 61—62. — P. Eberlin. Sundet, der i gamle Dage skal have gaaet tværs over Nordgrønland. S. 73—75.

Vor Ungdom. Tidsskrift for Opdragelse og Undervisning. Udg. af H. Trier og P. Voss. 1887. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: C. Brochner-Larsen. Kjøbenhavns Skolevæsens Udvikling og nuværende Tilstand. S. 125—153. — Holberg og Schuppius. S. 159—160. — Fra Balth. Schuppius' Skrifter. S. 430—432.

Tidsskrift for Kunstindustri. Udg. af Industriforeningen i Kjøbenhavn. Redig. af C. Nyrop. 3. Aarg. 1887. Kjbhvn. 4°.

Af Indholdet bemærkes: A. Feddersen. Islandsk Kunstindustri. S. 14—27. — E. Løffler. Nogle Bemærkninger om Maleren Abildgaard som Kunstner og Menneske. S. 90—95. — F. R. Friis. Den blinde Snedker Johan Bielefeldt. S. 122—124. — C. N. En Tegning af Hof-Guldsmed J. B. Dalhoff. S. 125—126. — V. Boye. Prøver af Træskjærer- og Malerkunsten i Vikingetiden. S. 151—156. — C. N. En gammel dansk Fajanceskaal. S. 189.

Tilskueren. Maanedsskrift for Literatur, Samfundsspørgsmaal og almenfattelige videnskabelige Skildringer. Udg. af N. Neergaard. 4. Aarg. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: Kr. Erslev. Ludvig Holberg: Kong Valdemars Lov. S. 86—90. — J. A. Fridericia. L. Koch: Kong Kristian den Sjettes Historie. S. 90—96. — E. Schiødte. Kristian Arentzen: Fra yngre og ældre Dage. S. 178—181. — N. Neergaard. Grev Beusts Memoirer. S. 406—416. — J. Hoffory. Om Holbergs Komediedigtning. S. 423—438, 589—606. — H. P. Hansen-Nørremølle. De nationale Forhold i Sønderjylland. S. 472—498. — V. Pingel. I Anledning af J. N. Madvigs Livserindringer. S. 557—570. — O. Borchsenius. Af og om M. Goldschmidt. S. 633—656. — C. Th. Sørensen. Den preussiske Krigsførsel 1864, belyst af den tyske Generalstab. S. 732—757. — W. Behrend. Niels W. Gade. En Studie. S. 797—817. — N. Neergaard. Smaaskrifter tilegnede A. F. Krieger af nordiske Forfattere. S. 818—823 (jfr. S. 824—826). — Breve fra J. P. Jacobsen. Meddelte af G. Brandes. S. 842—872.

Illustreret Tidende. 28. Bind (Oktober 1886—Oktober 1887). Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: A. L. Casse. Nr. 9. — C. V. Holten. Nr. 11. — Vilhelm Rode. Nr. 11. — J. N. Madvig. Nr. 12. — C. Bruun. Juleaften i Kjøbenhavn 1658. Nr. 12. — A. Hammerich. En gammel dansk Folkemelodi. Nr. 13. — Th. Siersted. St. Nicolai Kirke i Kolding. Nr. 14. — Johannes Kok. Nr. 18. — H. Ploug. Niels W. Gade. Nr. 21. — Schumann om Gade. Nr. 21. — Jul. Lange. Nicolaj Abraham Abildgaard. Nr. 22. — C. Bruun. Et Interiør fra Frederik II.s Tid. Nr. 22. — To Jubilarer (Tømmermester Kayser og Etatsraad W. Petersen). Nr. 23. — D. G. Monrad. Nr. 27. — Vilhelm Birkedal. Nr. 28. — General Haffner. Nr. 32. — Brygger Jacobsen. Nr. 32. — Sophus Schandorph. Nr. 33. — Niels Møller. Schandorphs Lyrik. Nr. 33. — C. Bruun. Viceadmiral Edouard Suenson. Nr. 34. — B. Olsen. Ewaldsbysten i Dansk Folkemuseum. Nr. 34. — Politidirektør Crone. Nr. 39. — Frøken Schneider. Nr. 40. — Pastor C. J. Brandt. Nr. 46. — M. Goldschmidt. Nr. 47. — Fra Goldschmidts sidste Ophold ved Blokhus. Nr. 48. — Dronning Louise. Nr. 49. — Thomas Lange. Nr. 49. — Professor C. T. Barfoed. Nr. 50. — Høgholt. Nr. 52.

Nutiden i Billeder og Text. Illustreret Familieblad. Redig. af V. Møller. 11. Aarg. (1886—1887). Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: Phister. Nr. 524. — Peder R. Møller. Nr. 525. — R. Malling-Hansen. Nr. 526—527. — Det kgl. Theater. Nr. 529. — A. L. Casse. Nr. 532. — A. H. H. Worsaae. Nr. 532. — C. V. Holten. Nr. 534. — Vilhelm Rode. Nr. 534. — J. N. Madvig. Nr. 535. — Fru Julie Sødring. Nr. 537. — O. F. Olsen. Nr. 540. — C. J. E. Hornemann. Nr. 548. — D. G. Monrad. Nr. 550. — Carl Wulff. Nr. 551. — Wolfgang v. Haffner. Nr. 555. — Kaptajn og Brygger J. C. Jacobsen. Nr. 555. — Sejrherren ved Helgoland. Nr. 557. — Franz Neruda. Nr. 559. — Viggo V. Holm. Holbergiana. Nr. 568, 570, 573. — Pastor C. J. Brandt. Nr. 570. — V. M. Fra Goldschmidts Hjem. Nr. 570. — Politidirektør Eugen Petersen. Nr. 571. — V. M. Thomas Lange. Nr. 572.

Norden. Illustreret skandinavisk Revue. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: G. Brandes. Hans Brøchner. — J. Bruun. Vilhelm Wiehe. — K. Warburg. Anna Maria Lenngren og den dansk-norske Skjemtedigtning. — C. St. A. Bille. En Studenter-Vagt i 1848.

Danmark. Illustreret Kalender for 1888. 2. Aarg. Udg. af Journalistforeningen i Kjøbenhavn. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: Minderuner 1887: V. Birkedal. D. G. Monrad. S. 21—31. V. Hansen. Edouard Suenson. S. 32—35. C. Bruun. J. C. Jacobsen. S. 35—40. M. P. Friis. Wolfgang v. Haffner. S. 41—48. H. R. Hiort-Lorenzen. Carl Bekker. S. 48—50. S. Bauditz. Thomas Lange. S. 51—56. C. St. A. Bille. Rudolf Prahl. S. 57—62. — N. Bøgh. Erindringer om M. Goldschmidt. S. 70—104.

1888. Jule-Kalender. 4. Aarg. Redig. af E. Reumert. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: B. Pedersen. Et Par Erindringer om Frederik Madsen. S. 21—31. — N. Bøgh. Oehlenschläger som Oplæser. S. 121—124.

Dagbladet. Redaktør: P. V. Grove. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: Johannes Steenstrup. Christian Olufsen og „Gulddaasen". (4. Novbr.) — H. Schwanenflügel. Endnu et Par Ord om Forfatterskabet til „Gulddaasen". (9. Novbr.) — Johannes Steenstrup. Nogle Bemærkninger om Sladder som historisk Vidnesbyrd. (12. Novbr.) — A. D. Jørgensen. Forfatteren til „Gulddaasen". (15. Novbr.)

Nationaltidende. Redaktør: H. R. Hiort-Lorenzen. Kjbhvn.

F. C. Juelsberg (ved Nyborg). Nr. 4027. — F. C. Et gammelt Gravsted (i Nyborg Kirke). Nr. 4071.

Smaaskrifter tilegnede A. F. Krieger den 4. Oktober 1887 af nordiske Forfattere. Kjbhvn. 407 S. og 1 Portræt.

Af Indholdet bemærkes: T. H. Aschehoug. De for Danmark og Norge fælles Regeringskollegier fra 1660—1814. S. 1—77. — E. Holm. Povl Løvenørn og Konseljet i Kristian VIs første Regeringsaar. S. 78—97. — Y. Nielsen. Christian Frederik og Conventionen til Moss 14. August 1814. S. 118—141. — J. H. Deuntzer. Bemærkninger om Arrest før Dom i civile Sager og dette Retsmiddels Udvikling efter 1683. S. 142—184. — M. Birkeland. Det norske Postvæsen i dets Oprindelse og første Begyndelse. S. 185—229. — Johanne Louise Heiberg. Et Liv, gjenoplevet i Erindringen. Et Brudstykke. S. 230—258. — A. D. Jørgensen. To Foredrag om Sønderjylland. (I. Den danske Regerings Politik overfor Slesvig i Kong Frederik VII's Tid. II. Sønderjyllands særegne Plads i vor historiske Udvikling.) S. 308—340. — C. St. A. Bille. Grundloven af 5te Juni 1849 og dens Ordfører. S. 379—407.

Opuscula philologica. Mindre Afhandlinger udg. af det philologisk-historiske Samfund. Kjbhvn. 269 S.

Af Indholdet bemærkes: A. Olrik. Middelalderens vandrende spillemænd i Norden og deres visesang. S. 74—84, 265—266. — K. Nyrop. Navnets magt. En folkepsykologisk studie. S. 118—209, 267—269.

II. Særskilt udgivne Skrifter.

N. Bache. Nordens Historie. 2. omarbejdede Udg. 51.—53. (Slutnings-) Hefte. Kjbhvn.

L. C. Müller. Danmarks Historie, fortsat. (34.—35. Hefte.) 5. Dels 2.—3. Hefte. Danmark-Norge under Adelsvælden. Udg. under Ledelse af J. T. A. Tang. Kjbhvn. 128 S.

V. Dreyer. Danmarks Forhistorie i Omrids. Stenalderen. (Studentersamfundets Smaaskr. Nr. 55—56.) Kjbhvn. 32 S.

H. Petersen. Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen. Tegnede og lithograferede af Th. Bergh. 7. (sidste) Hefte. Kjbhvn. 60 S. og 5 Tavler. Folio.

H. M. Rosenørn. Greve Gert af Holsten og Niels Ebbesøn af Nørreris. 7.—8. Hefte. Randers. 144 S.

Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1556—1560. I Uddrag udg. ved *C. F. Bricka* af de under Kirke- og Undervisningsministeriet samlede Arkiver. 1. Halvdel. Kjbhvn. 224 S.

Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende. (Corpus constitutionum Daniæ.) 1558—1660. Udg. ved *V. A. Secher* af Selsk. for Udgiv. af Kilder til dansk Hist. 1. Bd. 1.—2. Hefte. Kjbhvn. 320 S.
13. Decbr. 1558—22. Decbr. 1566.

T. Lund. Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16de Aarhundrede. I. Indre Historie. 8. Bog. Dagligt Liv: Fødsel og Daab. Kjbhvn. 424 S.

Historiske Kildeskrifter og Bearbejdelser af dansk Historie, især fra det 16. Aarhundrede. Monumenta historiæ Danicæ. Udg. med Understøttelse af Carlsberg-Fondet af *H. Rørdam.* 2. Række. 2. Bd. 3. Hefte. Kjbhvn. S. 385—576.

Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve. Udg. ved *C. F. Bricka* og *J. A. Fridericia* af Selsk. for Udgiv. af Kilder til dansk Hist. 13.—14. Hefte (1589—1623). Kjbhvn. 320 S.

Danske Kirkelove samt Udvalg af andre Bestemmelser vedrørende Kirken, Skolen og de Fattiges Forsørgelse fra Reformationen indtil Christian V's Danske Lov (1536—1683), udg. af *H. F. Rørdam.* 3. Bd. 1. Hefte. Kjbhvn. 192 S.
17. August 1596—2. April 1631.

Samling af Kongens Rettertings Domme. Judicia placiti regis Daniæ justitiarii. Udg. af *V. A. Secher.* 9. (2. Binds sidste) Hefte. Kjbhvn. 170 S.

Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV.s Tid. Udg. ved *Kr. Erslev* af Selsk. for Udgiv. af Kilder til dansk Hist. 2. Bd. 1. Hefte. Kjbhvn. 320 S.

C. Bruun. Enevældens Indførelse i Danmark og Kongelovens Tilblivelse. Nogle Bemærkninger i Anledning af Skriftet: Kongeloven og dens Forhistorie. Kjbhvn. 126 S.

J. A. Fridericia. Enevældens Indførelse i Danmark 1660. (Studentersamfundets Smaaskrifter Nr. 49—50.) Kjbhvn. 36 S.

K. Wittich. Struensee. Med Forfatterens Tilladelse bearbejdet og forøget med hidtil utrykt Materiale ved C. Blangstrup. Med et Forord af E. Holm. Med Struensee's Portræt. Kjbhvn. 230 S.

M. Koch. Store og gode Handlinger gjennem hundrede Aar. 301 S.

A. Thorsøe. Kong Frederik den Syvendes Regering. 32.—35. Hefte. Kjbhvn. 192 S.

S. N. Mouritsen. Vor Forfatnings Historie fra 1849 til 1858. Kjbhvn. 200 S.

G. Fr. A. Graae. Mellem Krigene. (1851—1864.) Efterladte Optegnelser og Breve. Kjbhvn. 204 S.

Danske Traktater efter 1800. 2. Bd. 1863—1879. Fortsættelse af „1. Samling, 1. Bd. Politiske Traktater (1800—1863)“ og af „2. Samling, 1. Bd. Handels- og andre Traktater (1800—1863)“. Udg. paa Udenrigsministeriets Foranstaltning. Kjbhvn. (1885). 592 S.

M. P. Friis. Revolutionære Tilløb. Et politisk Materiale, ordnet og bearbejdet. Kjbhvn. 1886. 172 S. Ikke i Boghandelen.

H. Wulff. Skinforhandling. Et politisk Materiale, samlet og bearbejdet. Manuskript for Meningsfæller. Kjbhvn. 90 S.

J. Møller. Valgsvingningerne 1884—87 grafisk fremstillede. Kjbhvn.

E. Clausen. Valget i Holbæk Amts 5te Valgkreds den 28de Januar 1887, historisk fremstillet og belyst ved Aktstykker. Kjbhvn. 119 S.

Danmark i Skildringer og Billeder af danske Forfattere og Kunstnere, udg. af *M. Galschiøt.* 17.—24. Levering. Kjbhvn. 4°.

Tegninger af ældre nordisk Architektur. Samlede og udg. af *O. V. Koch, V. J. Mørk-Hansen* og *E. Schiødte.* 6. Række. 5.—6. Hefte. Kjbhvn. Folio.

Kjøbenhavns Diplomatarium. Samling af Dokumenter, Breve og andre Kilder til Oplysning om Kjøbenhavns ældre Forhold før 1728. Udg. ved Kjøbenhavns Kommunalbestyrelses Omsorg af *O. Nielsen.* 8. Bd. 1.—2. Hefte. Kjbhvn. 733 S.

Register til Kjøbenhavns Diplomatarium. 5.—8. Bd. Udg. ved Kjøbenhavns Kommunalbestyrelses Omsorg af *O. Nielsen.* Kjbhvn. 136 S.

C. Bruun. Kjøbenhavn. En illustreret Skildring af dets Historie, Mindesmærker og Institutioner. 12.—13. Levering. Kjbhvn. 1886. (1. Del S. 525—626 + X S.) 14.—18. Levering. Kjbhvn. 1887. (2. Del S. 1—224.)

C. Nicolaisen. Dragørs Fortid og Fremme. Kjbhvn. 30 S.

Beretning om Frederiksborg Slots Gjenopførelse og Restaurering efter Branden d. 17. December 1859. Udg. ved Indenrigsministeriets Foranstaltning. Kjbhvn. 84 S. og 3 Planer.

F. Petersen. Grevinge Sogn, en historisk-topografisk Skildring. Paa Grundlag af og med delvis Gjengivelse af et gl. Haandskrift fra 1750, forf. af Lyder Høyer. Kjbhvn. 218 S.

De ældste Slægter i Grevinge Sogn. Tillæg til „Grevinge Sogn, en historisk-topografisk Skildring" ved *F. Petersen.* Trykt som Manuskript. (Uden Sted og År.) 12 S.

Statistiske Bidrag til Aalborg Stifts Historie i Slutningen af det 17de Aarhundrede. Udg. af *D. H. Wulff.* 1.—2. Hefte. Aalborg. 128 S.

F. R. Friis. Trefoldighedskirken i Christiansstad. Et Bidrag til dansk Bygningshistorie. Kjbhvn. 40 S.

G. Holm og *V. Garde.* Den danske Konebaads-Expedition til Grønlands Østkyst. Populairt beskreven. Kjbhvn. 379 S.

Dansk biografisk Lexikon, tillige omfattende Norge for Tidsrummet 1537—1814. Udg. af *C. F. Bricka.* 1.—8. Hefte. (I. Bd. Aaberg—Beaumelle.) Kjbhvn. XV + 617 S.

H. R. Hiort-Lorenzen og *A. Thiset.* Danmarks Adels Aarbog 1888. 5. Aarg. Kjbhvn. 470 S. og 1 Portræt samt 12 farvetrykte Blade.

S. Elvius. Danmarks Præstehistorie i Aarene 1869—1884. Personalhistoriske Undersøgelser. 8.—11. (sidste) Hefte. Kjbhvn.

Rigsdagskalender 1887, indeholdende biografiske Oplysninger om Folkethingets og Landsthingets nuværende Medlemmer. Udg. af *P. Sveistrup.* Kjbhvn. 52 S.

N. Davidsen. Johan Christian Bjørn. Et Bidrag til Randers Haandværkerforenings og Fællesrepræsentationens Historie. (Særtryk af „Haandværkerbladet".) Kolding 1886. 80 S.

J. Bidstrup. Stamtavle over Slægten Boesen. (Trykt som Manuskript.) Kjbhvn. 32 S.

H. Brønniche. Tillæg til Hundrups Stamtavler over Familierne Borch og Brünnich eller Brønniche. Roeskilde. 16 S. 4°.

Tychonis Brahei et ad eum doctorum virorum epistolae, ab anno 1568 ad annum 1587 nunc primum collectae et editae a *F. R. Friis.* Fasc. IV. Havniae 1886. S. 97—112 + VIII S.

A. D. Jørgensen. Hans Adolf Brorson. (Smaaskrifter til Oplysning for Kristne, udg. af F. Nielsen. II. 1.) Kjbhvn. 64 S.

Elisa Bøgh. Frederik Bøgh. En Levnedsskildring. Trykt som Manuskript for Venner. Kjbhvn. 491 S. og 1 Portræt.
Jfr. Dagbladet for 12., 22. og 25. Januar 1888.

H. Holm. Balthazar Christensen. (Studentersamfundets Smaaskrifter Nr. 57—58.) Kjbhvn. 48 S.

C. Nyrop. Johan Frederik Classen, Skaber af Frederiksværk og Stifter af det Classenske Fideikommis. Med et Fototypi og flere Træsnit. Kjbhvn. 582 S.

C. Bruun. Til Erindring om Jon Erichsen, Dr. jur., Konferentsraad, Bibliothekar ved det store kongelige Bibliothek, paa Hundrede-Aarsdagen efter hans Død. Den 29. Marts 1887. (Trykt som Manuskript i 50 Expl.) Kjbhvn. 38 S. Ikke i Boghandelen.

G. J. A. Gravenhorst. Stamtavle over den danske Linie af Slægten Gravenhorst. Kjbhvn. 1 Blad.

H. Pjetursson. Nikolai Frederik Severin Grundtvig. Fyrirlestur. Reykjavík 1886. 24 S.

C. V. Langkilde. Stamtavle over Familien Götzsche. Fortsættelse af Capt. Lengnicks Stamtavle over samme Familie. Kjbhvn. 1886. 40 S.

L. B. Husum, et Mindeskrift samlet og udgivet af *L. Hertel.* Thisted 1886. 56 S. og 1 Portræt.

R. Petersen. Thomas Kingo og hans Samtid. Kjbhvn. 472 S. samt 1 Portræt og 1 Mindetavle.

J. Bidstrup. Stamtavle over Familien Koefoed. Kjbhvn. 1886. 186 S. og 2 Tavler. 4°.

J. Bidstrup. Stamtavle over Familien Koefoed fra Koefoedgaard i Østermarie Sogn paa Bornholm. (B.) Kjbhvn. 124 S. og 1 Oversigtstavle. 4°.

Biskop Otto Laubs Levnet. En Livsskildring i Breve. Samlet og udg. af *F. L. Mynster* og *G. Schepelern.* Andet Tidsrum 1855—1882. 2. Afdeling: O. Laubs Brevvexling med Forskjellige. Med et Billede af Laub samt Musikbilag. Kjbhvn. 382 S.

A. von Lowzow. Slægttavle Lowzow. 2 Blade.

(*T. Løgstrup.*) Slægten Løgstrup. (Uden Titelblad.) Kjbhvn. (uden År). 25 S.

J. N. Madvig. Livserindringer. Kjbhvn. 384 S. og 1 Portræt.

J. L. Ussing. J. N. Madvigs videnskabelige Betydning. (Oversigt over det Kongelige Danske Vidensk. Selsk. Forhandl. 1887. Kjbhvn. 1887—88. S. 97—127.)

O. Siesbye. Nogle ord til minde om Johan Nicolai Madvig. Foredrag holdt i det filologisk-historiske samfund. (Nord. Tidsskr. f. Filologi. Ny Række. 8. Bd. S. 81—150.)

F. Meisler. Opfostringshusdrengen Nr. 101. En Livshistorie. Kjbhvn. 156 S.

F. Meisler. Mine sidste Læreaar. (Fortsættelse af Opfostringshusdrengen Nr. 101.) Kjbhvn. S. 157—203.

Forf. var en Tid efter den første slesvigske Krig Skolelærer i Angel og senere Folketingsmand.

A. Heckscher. Stamtavlen Melchior. Kjbhvn. 24 S. 4°.

T. Graae. D. G. Monrad. En biografisk Skitse. Nykjøbing F. 52 S.

A. F. Brandt. Biskop Monrad som Vejleder i Kristendom. Kjbhvn. 48 S.

F. Hvass. Neergaard-Hvasses Familielegat, oprettet af Johanne Margrethe Hvass født de Neergaard. Kjbhvn. 1886. 32 S. Ikke i Boghandelen.

J. Vahl. Slægtebog over Afkommet af Christjern Nielsen, Borgmester i Varde o. 1500. 7.—8. Hefte. Kjbhvn. 110 S.

Til Minde om Pianofortefabrikant Johannes Albert Petersen. 1851—1887. Trykt som Manuskript for Slægt og Venner. Kjbhvn. 19 S. Ikke i Boghandelen.

L. F. A. Wimmer. Rasmus Kristian Rask. Mindetale ved Universitetets Reformationsfest på Hundredårsdagen efter Rasks Fødsel den 22. Novbr. 1887. Kjbhvn. 20 S.

F. Rønning. Rasmus Kristian Rask. Et Mindeskrift i Anledning af Hundredårsdagen for hans Fødsel. Kjbhvn. 160 S. og 1 Portræt.

Famile-Erindringer. Breve og Meddelelser samlede af *Mathilde Reinhardt.* 1800—1831. Manuskript for Venner. Kjbhvn. VIII + 217 S. Ikke i Boghandelen.

Udgiverindens Fader var Naturforskeren J. C. H. Reinhardt; hendes Moder var en nær Veninde af Christiane Oehlenschläger, fra hvem der meddeles flere Breve.

Stamtavle over Simon Carstensen Schjøtts og Anna Kirstine Harboes Efterkommere. Trykt som Manuskript for Familien. Kjbhvn. 26 S. 4°. Ikke i Boghandelen.

A. Andersen. Historikeren Vedel Simonsen. En litterærhistorisk-biografisk Skildring. Kjbhvn. 120 S.

A. Philipsen. Efterretninger om Slægten Stampe. Udarbejdet paa Foranstaltning af P. V. Stampe. Viborg. 17 S.

J. Lange. Sergel og Thorvaldsen. Studier i den nordiske Klassicismes Fremstilling af Mennesket. Kjbhvn. 1886. XIV + 220 S.

Indhold: Sergel, med Indledning om den ældre Kunst i Norden. — Germansk og klassisk. — Thorvaldsens Fremstilling af Mennesket.

W. Carstensen og *O. Lütken.* Tordenskjold. Populair-historisk Fremstilling. 2.—17. (Slutnings-) Hefte. Kjbhvn. 4°.

V. Trier. Stamtavle over Familien Trier. Trykt som Manuskript. Kjbhvn. (1887). Folio.

Leonora Christina Grevinde Ulfeldt's Jammers-Minde. En egenhændig Skildring af hendes Fangenskab i Blaataarn i Aarene 1663—85. Udg. med oplysende Anmærkninger af S. B. Smith. Folkeudgave med nyere Retskrivning. Kjbhvn. 270 S. og 2 Billeder.

S. B. Smith. Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Levned. Til Almenlæsning fremstillet. Kjbhvn. 260 S.

C. Goos, J. Nellemann og *H. Øllgaard.* Anders Sandøe Ørsteds Betydning for den danske og norske Retsvidenskabs Udvikling. 2. Afdeling. (Også med Titel: *H. Øllgaard.* A. S. Ørsteds Indflydelse paa den videnskabelige Behandling af den dansk-norske Privatret.) Kjbhvn. 360 S.

Bøger indsendte til Redaktionen.

Sofus Vedel. Den Dansk-Norske Høiesterets Historie under Enevælden fra 1661 indtil 1790. Kbh., Gyldendalske Boghandel.

Yngvar Nielsen, Grev Herman Wedel Jarlsberg og hans samtid 1779—1840. 3—4. h. Krist., A. Cammermeyer og P. T. Malling.

J. B. Halvorsen. Norsk Forfatter-Lexikon 1814—1880. 18. H. H. C. Hansen—Hauge. Krist., den norske Forlagsforening.

Johan Fritzner, Ordbog over det gamle norske Sprog. Omarb., forøg. og forbedret Udg. 12. H. innanborðs- knakkr. Krist., den norske Forlagsforening.

Historisk Tidsskrift, udg. af den norske historiske Forening. 2. Række. 6. Bd. 2. H. Krist.

Islandske Annaler indtil 1578, udg. for det norske historiske Kildeskriftfond ved *Gustav Storm*. Christ.

Nordisk Tidskrift för vetenskap. konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen, red. af *Oscar Montelius*, *C. M. Guldberg* og *Julius Lange*. 1887. 7—8. h. — Ny följd. 1888. 1—3. h. Stockh., Z. Hæggström.

Historisk Tidskrift utg. af den svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand*. 7. årg. 1887. 4. h. — 8. årg. 1888. 1. h. Stockh.

Handlingar rörande Sveriges historia. 2. serien. Kyrkoordningar och förslag dertill före 1686. Med understöd af statsmedel i tryck utg. af kongl. Riks-archivet genom *O. v. Feilitzen*. 2. afd. II. Stockh.

—— 3. serien. Svenska Riksrådets protokoll. Med understöd af statsmedel i tryck utg. af kongl. Riks-archivet genom *Severin Bergh*. V. 1635. Stockh.

L. G. T. Tidander, Studier öfver slaget vid Axtorna den 20 oktober 1565. Halmstad.

K. J. Hartman, Tsar Peters underhandlingar 1716 om landgång i Skåne. Akad. afhandl. Helsingfors.

Joh. Rich. Danielson, Die nordische Frage in den Jahren 1746—1751. Mit einer Darstellung russisch-schwedisch-finnischer Beziehungen 1740—1743. Helsingfors.

Proceedings of the trustees of the Newberry Library for six months, from July 1, 1887, to Jan. 5, 1888. Chicago.

Dette Blad bortskæres ved Indbindingen.

Edda Snorra Sturlusonar. — Edda Snorronis Sturlæi. 3. Bd. 2. Hefte. Kjbhvn. 498 S.

L. F. A. Wimmer. Døbefonten i Åkirkeby Kirke. Kjbhvn. 90 S. og 11 Tavler. Folio.

O. Kalkar. Ordbog til det ældre danske Sprog (1300—1700). 13. Hefte. Kjbhvn. 2. Bd. S. 273—336. (Hovurt—hægen.)

H. F. Feilberg. Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmål. Udg. af Universitetsjubilæets danske Samfund. 2.—3. Hefte. Kjbhvn. 1886—1887. S. 65—240. (besanse—elefant.)

Blandinger til Oplysning om dansk Sprog i ældre og nyere Tid. Udg. af Universitets-Jubilæets danske Samfund ved Samfundets Sekretær. 5. (I. Binds sidste) Hefte. Kjbhvn. S. 285—397 og XLI—L.

Af Indholdet bemærkes: O. Nielsen. Bidrag til Fortolkning af danske Stednavne (Fortsættelse). S. 326—346.

J. Lauritsen. Vort bogmål for et hundredår siden og nu, et samlerarbejde med over tusinde efterdømmer (exempler) på forskællen imellem dansk da og nu. Odense. 48 S.

F. Rønning. Den danske Literaturs Historie i Grundrids. Til Brug i Skole og Hjem. Kjbhvn. 156 S.

J. Paludan. Fremmed Indflydelse paa den danske Nationalliteratur i det 17. og 18. Aarhundrede. En literaturhistorisk Undersøgelse. I. Renaissancebevægelsen i Danmarks Literatur, især i det 17. Aarhundrede. Kjbhvn. 532 S.

R. Schmidt. Fra Liv og Litteratur. Syv Foredrag. Kjbhvn. 226 S.

Af Indholdet bemærkes: Om „Erasmus Montanus“. S. 55—73. — Goethe og Øhlenschlæger. S. 163—206. — To Breve fra Øhlenschlæger til Goethe. S. 213—226.

C. Elberling. Oehlenschläger og de østerlandske Eventyr. Kjbhvn. 130 S.

C. Christensen. Sædskiftet før og nu her i Landet. Et Forsøg. Trykt som Manuskript. Kjbhvn. 92 S.

H. V. Mansfeld-Bûllner. Afbildninger af samtlige hidtil kjendte danske Mønter fra Tidsrummet 1241—1377. Kjbhvn. 92 S.

P. Hauberg. Til Bedømmelse af H. V. Mansfeld-Bûllner's Afbildninger af samtlige hidtil kjendte danske Mønter fra Tidsrummet 1241—1377. Kjbhvn. (1887). 7 S.

P. H. W. Lange. Den danske Generalstabs Historie, udarbejdet ved Generalstaben. Udg. ved Krigsministeriets Foranstaltning. 1. Hefte. Kjbhvn. 1886. 97 S. 4°.

J. Carlsen. Nogle Oplysninger om Medicinalforholdene, specielt Jordemodervæsenet i Danmark i Begyndelsen af dette Aarhundrede. (Ugeskr. f. Læger. 4. Række. XV. Bd. S. 565—573, 593—601.)

H. Lund. Borgerdydsskolen i Kjøbenhavn 1787—1887. Et Mindeskrift i Anledning af Skolens Hundredaarsfest. Kjbhvn. 346 S.

J. Helms. Borgerdydsskolen paa Kristianshavn i dens Barndom og Ungdom 1787—1837. Udg. i Anledning af Skolens Hundrede-Aars Fest. Kjbhvn. 106 S. og 7 Billeder samt 2 Bilag.

O. H. Delbanco. Festskrift i Anledning af Boghandlerforeningens Halvhundredaarsdag den 18. Januar 1887. Udg. af Boghandlerforeningen i Kjøbenhavn. Kjbhvn. 182 S. Ikke i Boghandelen.

Meddelelser om Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet 1651—1861 samt Manufakturhandlerforeningen 1862—1886. Udg. af Manufakturhandlerforeningen i Anledning af Foreningens 25-aarige Jubilæum den 6. Februar 1887. Kjbhvn. 448 S. og 4 Billeder.

C. Nyrop. Kjøbenhavns Tømmerlav. Industrihistoriske Meddelelser. Afbildningerne tegnede af E. Rondahl. Kjbhvn. 368 S.

A. Bauer. Snedkeres Tegneforening af 1837. Bidrag til dansk Haandværkerundervisnings og Snedkeris Historie. Kjbhvn. 104 S., 1 Portræt og 8 lithograf. Tavler. 4°.

A. Petersen. Festskrift ved Kjøge venskabelige Klubs Hundredeaarsfest den 5. December 1887. Kjøge. 29 S.

Holbæk Amts økonomiske Selskab. 1812 til 1887. Kallundborg. 31 S.

Louisestiftelsen ved Sorø i dens første 25 Aar. 1ste Juli 1862—1ste Juli 1887. Udg. ved Bestyrelsen. Kjbhvn. 20 S. Ikke i Boghandelen.

En finansiel krisis
i årene 1763—64.

Af

L. Koch.

I finansiel henseende falder kong Fredrik V's tid i to afsnit, der stå i den skarpeste modsætning til hinanden. I de første 8 år bragtes statsgælden ned fra c. 2,270,000 rd. til 1 million. I årene 1755—63 derimod steg den således, at den udgjorde c. 23 millioner eller det firedobbelte af et års indtægt, og det så næsten ud, som om hele statshusholdningen skulde gå i stå. Vi skulle forsøge at skildre, hvorledes denne statsgæld blev pådraget, samt hvorledes det lykkedes at føre staten gennem den truende krisis.

Statsgælden, som den var 1754, kunde ikke føles som nogen byrde. Den var helt indenlandsk og var sikkert fra kreditors side omtrent lige så uopsigelig som et indskrivningsbevis nu om stunder; den bestod også af samme slags penge, som nu anbringes paa denne måde: stiftelsers, legaters, skolers, kirkers, klostres midler osv. Den forrentedes med 5 %; men iøvrigt var rentefoden netop den gang ved at falde; det var vanskeligt at anbringe penge sikkert til mere end 4 %. I året 1748 måtte det tillades en stiftsøvrighed at udsætte

offentlige midler mod 4 %, og 1752 og 53 søgte og fik waisenhuset og overformynderiet tilladelse til at udlåne deres penge til handelskompagnierne, da de henlå uden at bære rente[1]). O. Thott havde endog som første deputeret i rentekamret foreslået, at man skulde udstede en forordning, der ligefrem nedsatte den lovlige rente til 4 %. Dette skete dog ikke den gang, da en anden af ministrene, Berkentin, modsatte sig det, men først ved forordningen af 13. Febr. 1767[2]).

Det var under disse omstændigheder ikke så underligt, at regeringen ikke var bange for at indlade sig på foretagender, som den anså for hensigtsmæssige, selv om de medførte udgifter. I året 1756 sluttedes der en overenskomst med hertugen af Pløen, hvorefter kronen skulde overtage hans lande; den pådrog sig derved en gæld, der 1763 udgjorde 705,780 rd. En lignende handel med de glücksborgske hertuger voldte også udgifter; for overtagelsen af Ærø betaltes der 50,000 rd. Omtrent det samme kostede det at få arveprins Fredrik valgt til koadjutor i Eutin. Da kvægsygen hærgede landet, gav kongen 1748—49 afkald på skatter til et beløb af 300,000 rd. På Fredrikskirken anvendtes der i Fredrik V's tid c. ½ million. Handelsselskaberne, især det afrikanske, fik betydelige tilskud; det vil være vanskeligt at gøre rede for hvor store. Hedernes kolonisation kostede c. 1 million. Der blev ikke anvendt lidt paa videnskabelige og filantropiske anstalter (Fredriks hospital, opfostringshuset, hittebornshospitalet), og endelig krævede de fabriker, man

[1]) Reskr. 27. Septbr. 1748, 9. Juni 1752, 15. Juni 1753.
[2]) Det kgl. bibl. Thott'ske saml. fol. 697.

vilde opelske, tilskud. Da der efter Fredrik V's død klagedes saa højt over finansforvaltningen, var det især herom, der taltes; men man har sikkert havt en overdreven forestilling om de beløb, der anvendtes. Posten „kongens debitorer“ på statsregnskaberne udgjorde 1747 c. 200,000 rd., og den steg i Fredrik V's tid kun til lidt over 600,000, og mere end forskellen mellem disse beløb kan der næppe være tabt for statskassen[1]). Måske er der dog også ydet fabrikerne hjælp af partikulærkassen, og det skal ikke glemmes, at der kan være lidt større tab i toldindtægterne ved de mange indførselsforbud; men dette lader sig selvfølgelig ikke beregne. Den betydeligste udgift pådrog statskassen sig dog ved overtagelsen af det vestindiske kompagnis ejendomme 1755; statsgælden forøgedes derved med 2,200,000 rd. Dette var den eneste nye gæld, der gjordes indtil 1757. Men da hele statskassens indtægt udgjorde, når kongens partikulærkasse lades ude af betragtning, c. 4 millioner rd., og da der aldeles intet reservefond fandtes, er det let forståeligt, at der ikke hørte meget til, for at det skulde blive den umuligt at udrede udgifterne uden at gøre ny gæld, og da den først måtte begynde derpå, bleve mange af de udgifter, der under rolige tider godt havde kunnet bæres, højst trykkende.

Det var dels en del af de ovenfornævnte udgifter, der vare blevne afholdte i årene 1755—56, dels en forøgelse af udgifterne til flåden i de nævnte år af over

[1]) I Suhms nye saml. II, 3die hefte 1—64 opgives statens tab herved for årene 1736—74 til 863,328 rd. For årene 1745—74 opgjordes det af generaltoldkamret til 862,329 rd. Geh. ark. Mallingiana. Den førstnævnte fortegnelse er altsaa formodentlig unøjagtig.

400.000 rd. i anledning af den fransk-engelske krig, der bevirkede, at statskassen i året 1757 manglede 1 million rd., som måtte tilvejebringes ved extraordinære midler. Man skulde nu ikke synes, at den opgave kunde have været så vanskelig. Hele statsgælden beløb sig ikke til mere end $^3/_4$ af et års indtægt, og Danmark var måske den gang, da syvårskrigen stod for døren, den af alle Nordevropas stater, der var mindst udsat for at komme til at deltage i den. Men det viste sig, at man ikke havde eller ikke forstod at skaffe sig kredit. I det hele må bebrejdelsen mod den tids finansstyrelse næppe så meget rettes mod dens ødselhed som mod dens mangel paa forsynlighed, idet man ikke tænkte paa udveje, før man bogstavelig ikke kunde betale mere, og når det så endelig blev nødvendigt at skaffe penge, var man uheldig med de midler, man valgte. Det var O. Thott, der var første deputeret i rentekamret; han har fortjenesten af at have bragt gælden ned i de første år; men han kan næppe frikendes for at have været en lidet forsynlig finansminister, da der indtrådte større vanskeligheder. — For at tilvejebringe den omtalte manglende million rd. forsøgtes det ved hjælp af en hamborgsk købmand, agent Hiss, at rejse et inden- og udenlandsk lån. Det skulde deles i 25 klasser, hver med 100 obligationer à 1000 hollandske gylden; fra 1. Juli 1758 skulde der udbetales en klasse hvert halvår, idet ordenen bestemtes ved lodtrækning; men der blev ikke tegnet halvparten af, hvad man behøvede, i Danmark kun 70,000 rd. og i Hamborg 380,000. Bernstorff skrev da til den danske gesandt i Holland, de Cheusses, og pålagde ham at gøre, hvad han for-

måede, for at skaffe et lån der; men han kunde intet udrette, fordi der den gang var et forbud mod at udføre penge fra Holland[1]). — Så forsøgtes det at oprette et livrenteselskab; det skulde have 2400 portioner, hver paa 125 rd. Interessenterne deltes i klasser, hver bestående af omtrent jævnaldrende. Pengene forrentedes strax med 4 %, og ved dødsfald forøgedes de efterlevendes rente, så den sidstlevende skulde oppebære hele klassens; som sikkerhed pantsattes Københavns told. Men, siges der, „ingen har villet sætte deri" [2]). — Det har vist nok også været på denne tid, man havde den plan at oprette en ridderorden, delt i forskellige afdelinger. Medlemmerne skulde svare en årlig afgift; „ti ordenens formål kræver, at der årlig tilvejebringes en anselig sum penge" [3]). — Endelig gjorde man et forsøg med at sælge kronens godser i Odsherred; men der blev kun budet 123,264 rd. for 2414 tdr. hartkorn, og så var der endda 400 tdr., som der slet intet bud blev gjort på. Til så lav en pris vilde kongen ikke sælge; efter overenskomst med bønderne pålagdes der dem, som hidtil havde været hoverifri, 5 ₰ årlig på hver td. hartkorn som hoveriafgift; men dermed var finansnøden ikke afhjulpet [4]).

Da således alle udveje havde vist sig forgæves, måtte man søge at tilvejebringe det manglende på sædvanlig måde, nemlig ved pålæg af en extraskat, der

---

[1]) Vedel, Correspondance de Bernstorff nr. 95. En indberetning fra rentekamret af 17. Juli 1761.
[2]) Fdn. 17. August 1757. Danske saml. VI. 21, Ungern Sternberg.
[3]) D. kgl. bibl. Kalls saml. 27, fol.
[4]) Rentekamrets resolutionsprot. 1757 nr. 172.

skulde indrettes på samme måde som de såkaldte prinsessestyr, der udredtes hver gang en prinsesse blev gift. Der kunde være små afvigelser i måden, men i det hele indbragte de sædvanlig mellem 3 og 400,000 rd. — Ved den her omtalte skat blev det priviligerede hartkorn fritaget så vel som kjøbstadsjord og embedsboligers tilliggende. Bondehartkornet svarede 20 ß pr. td. htk., kirketiender, skov- og mølleskyld 10 ß. De andre stænders bidrag indkom ved, at der svaredes 5 % af lønninger over 200 rd., 2 rd. af lønninger mellem 100 og 200, og 1 rd. af lønninger mellem 50 og 100 rd. Rangspersoner i 1ste og 2den klasse svarede 100 rd., i 3die og 4de 75, i 5te og 6te 50, de øvrige 25 rd. For de sidstnævnte klasser kunde altså skatten være trykkende nok, hvorimod en almindelig bondegard ikke kom til at svare mere end c. 10 ℔, hvad der omtrent svarer til 1 td. byg. Byerne skulde hver betale en bestemt sum, de danske 80,000 rd. (Kjøbenhavn 30,000 — Fladstrand 20), de norske 25,000 rd.

Det lykkedes vel således i forbindelse med lånet i Hamborg at tilvejebringe største delen af det beløb, statskassen manglede. Men pengene indkom ikke så hurtigt, som de skulde bruges; halvdelen af extraskatten udredtes først 1758, og regeringen tog da sin tilflugt først til kongens kasse, hvoraf der for en kort tid udlåntes 400,000 rd. til statskassen[1]), og siden til banken. Denne var grundet med en aktiekapital af ½ million rd.; men den havde gjort forretninger i en langt større målestok, end man skulde synes, at det var muligt med denne kapital. Der cirkulerede for 2 millioner rd. sedler,

[1]) Rentekamrets hovedbog 1757.

og omtrent en lignende sum var udlant[1]). Nar den under disse omstændigheder skulde kunne komme staten til hjælp, kunde det kun ske ved, at den udstedte flere sedler. Men da den ikke kunde indløse et endog blot nogenlunde betryggende antal af de alt cirkulerende, blev det nødvendigt at fritage den for forpligtelsen hertil. Dette skete ved forordning af 6. Oktober 1757. Denne forbød „indtil videre og for en kort tid“ at udføre penge af landet, og „hvorvel vi ej ville foretage det allermindste mod bankoktroien“, forbydes det tillige i denne korte tid at udbetale flere rede penge af banken, end hvad en og anden til nødvendig daglig brug måtte behøve. Et lignende forbud havde en gang tidligere været udstedt i året 1745; men den gang varede det virkelig kun en kort tid, idet det ophævedes to år efter, medens det denne gang blev bestandigt, forpligtelsen til at indløse papirspengene optoges aldrig mere.

Man skulde have ventet, at denne foranstaltning strax vilde have bevirket, at sedlerne vare faldne i kurs; men den synes ikke at have gjort noget videre indtryk, hverken uden- eller indenlands. Det var den gang ikke den almindelige mening, at et institut som banken kunde eller burde være uafhængigt af staten. Den var ligesom fabrikerne og handelsselskaberne et patriotisk foretagende, der havde ret til at kræve statens beskyttelse, og som så også måtte betale denne ret ved at stå i afhængighed af den, og det har været umuligt for udenforstående at skønne, om det var hensyn til statskassen eller som i

[1]) Nathanson, Danmarks national- og statshusholdning, 2den udg. 27 f.

i året 1745 til banken, der fremkaldte det omtalte reskript. — Men dertil kom, at den danske mønt i året 1757 netop stod i en meget høj kurs. Hamborger banko, efter hvilken kursen beregnedes, var ved nogle urigtige operationer af den hamborgske bank falden, og krigen medførte, at der var stærk efterspørgsel efter danske varer og danske skibe til fragtfart, altså også anvendelse for danske penge. Da det var nøje overholdt, at sølvmønten holdt sin bestemte værdi, var det ikke underligt, at den var søgt; men sedlerne, der vel aldrig eller dog kun sjeldent nåede samme kurs som sølvmønten, faldt heller ikke ved de 1757 trufne foranstaltninger. Deres kurs var underkastet en del svingninger, men i det hele var den kun 1—2 % under sølvmøntens; først i de kritiske år 1761 og 1762 blev forskellen større, i det sidste år endog en tid 7 %, hvorefter det gamle forhold atter indtrådte[1]).

Alt tyder på, at regeringen endnu 1757 har håbet, at forlegenheden skulde være midlertidig; den har heller ikke lånt mere af banken end 300,000 rd., altså den sum, som når lånene og extraskatten indkom, manglede i den million, den behøvede[2]). Men forholdene udviklede sig således, at det blev aldeles umuligt at undgå

[1]) Mndsskr. f. litt. VIII, 467, 470 (N. David), der korrigerer Nathanson, anf. skr. 32, 33. Bergsøes statistik III, 675 giver en anden, også af F. Hansen og Scharling III, 272 gengivet, liste over kurssvingningerne. For årene 1761—63 er den kun lidt afvigende fra det ovenfor fremstillede. Men det må vække tvivl om dens rigtighed, når der angives, at kursen 1760 skulde have været pari.

[2]) Geh. ark. Designation over kongens gæld 1763. Det ses heraf, at obligationen for denne gæld først udstedtes 1759; men obligationerne udfærdigedes ofte først over et år efter at gælden var kontraheret.

at gøre ny gæld. Syvårskrigen var i fuld gang, og den danske konges tyske besiddelser vare mere end én gang så udsatte for at blive berørte af den, at det var uundgåeligt at opstille tropper til deres beskyttelse. I året 1758 sluttedes der da en traktat imellem Frankrig og Danmark, hvorved dette sidste land forpligtede sig til at holde en hær paa 24,000 mand samlet i Holsten for at forhindre Fredrik II fra at besætte både den kongelige og den hertugelige del af dette land så vel som Hamborg og Lybæk. Frankrig skulde da skaffe det et lån på 6 millioner francs, der omtrent vilde kunne dække udgifterne for et år. Danmark havde opfyldt sine forpligtelser, hæren stod i Holsten; men nu viste det sig, at Frankrig ikke formåede at skaffe pengene. Hertugen af Choiseul, der var fransk premierminister, foreslog da i stedet at forhøje de årlige subsidier, der betaltes Danmark, fra 3 til 400,000 rd. Bernstorff gik kun nødigt ind derpå; pengene, skriver han, ere som forsvundne fra jordens overflade; alle punge ere lukkede. Men der var ikke stort andet at gøre end at gå ind på Frankrigs forslag, og ved en traktat af 20. Marts 1759 ordnedes sagen, som Choiseul ønskede[1]).

Der var da ikke andet for, end at den danske regering måtte se at hjælpe sig selv. Thott var 1759 bleven afløst som første deputeret i rentekamret af H. Ahlefeldt. Men denne havde om muligt endnu mindre held med sig i sine bestræbelser for at stifte lån end hans formand. — Ved en af Københavns største handelsmænd, etatsråd Fabricius, søgtes der et lån i

[1]) Vedel. Corresp. de Bernstorff nr. 123 og Den ældre grev B. 117 f. Corresp. de Bernstorff et Choiseul 15. 17.

Genf. Det indbragte kun 280,000 rd., der endda indkom i småsummer gennem 3 år. — Et andet lån, som Københavns kommune garanterede for, søgtes ligeledes ved Fabricius i Genua; men der indkom kun 180,000 rd.[1]). Tillige gjordes der lån i de provinser, som ved den i Holsten opstillede hær beskyttedes mod krigen. Hamborg ydede 1759 400,000 rd., stæder og landskaber i Holsten og Oldenborg et beløb, der anslås til c. 750,000[2]). Men alt dette forslog ikke til at dække mere end et års underbalance; udgifterne til hær og flåde vare i disse år c. 1,300,000 rd. større end reglementerne, og det var aldeles umuligt, at de sædvanlige indtægter kunde dække disse beløb. Fejlen var ikke, at man gjorde gæld, men at man ikke forstod at gøre den således, at den virkelig kunde afhjælpe forlegenheden; de små summer, der indkom, forslog ikke en gang til at dække de udgifter, der alt vare afholdte; der blev aldrig noget for fremtiden.

Det var under disse omstændigheder, staten mere og mere tyede til banken, af hvilken den årlig lånte c. 1½ million rd.[3]). Banken synes ikke at have gjort nogen som helst vanskelighed ved at udrede, hvad der

---

[1]) Geh. ark. Diverse statsgælden vedk. papirer 1698—1820, hvori Fabricius's egenhændige opgørelse.

[2]) Nathanson 324.

[3]) I designation over Hs. maj.'s gæld 1763 opføres lånene efter obligationernes dato saaledes:

1759	—	335,836	rd.
1760	—	1,521,473	-
1761	—	1,350,000	-
1762	—	1,425,700	-
1763	—	2,946,000	-

Men det meste af, hvad der således anføres for hvert år, er lånt det forrige.

forlangtes af den, og dens aktionærer have været vel tilfredse med hvert år at oppebære 12 % af deres aktier, og de have næppe vidst, at de i virkeligheden burde have havt langt mere. Banken havde 1760—61 udstedt omtrent for 4 millioner sedler, og den havde mindst udlånt 3 millioner til staten for ikke at tale om dens andre debitorer. Den måtte selvfølgelig have et udbytte af langt mere end 60,000 rd. årlig. Men sagen er, at staten kun svarede en del af sine renter, således 1761 kun 59,038 rd., hvilket ikke svarer til det halve af den sum, den skyldte. Da der 1762—63 et helt år ingen renter var betalt, kvitterede banken for dem efter at have modtaget 148,000 rd., medens den, da gælden den gang var 7½ million, burde have havt det dobbelte[1]). Det er øjensynligt, at staten ikke har betalt flere renter, end nødvendigt var for at give det udbytte af 12 %, som en gang er bleven vedtaget som et fast udbytte af aktiekapitalen. De manglende renter ere da blevne lagte til hovedsummen og bidrage til at forklare, både at den løb så højt op, og at den angives i kantede tal, medens selve udlånene bestandig finde sted i hele hundredetusinder. Det har uden tvivl været regnskabet herover, der har udgjort den af Nathanson ofte nævnte conto secret, paa hvilken han siger, at alt blev overført, hvad der angik finanserne, og som ikke kom til almindelig kundskab.

Det er tydeligt nok, at hele bankens stilling måtte blive i høj grad usolid, og den havde store vanskeligheder ved at skaffe rede penge. Disse forøgedes ved,

[1]) Rentekamrets hovedbog 1761 og den københavnske skattedirektions forhandlinger 1763 d. 7. Decbr.

at der 1758—62 var slået c. $6^{1/2}$ million rd. i dukater, der ved en møntfejl vare blevne omtrent 3 % mindre værd, end de skulde være, og da de nu gik ved siden af den fuldtlødige sølvmønt, bidrog de til, at denne mere og mere forsvandt. Det blev da besluttet at skaffe banken et solidere grundlag ved at udvide aktiekapitalen med ikke mindre end 2 millioner rd. Hver af de gamle aktier ombyttedes derhos med 2 nye, hver på samme størrelse som den ældre, nemlig 500 rd. Og nu skete det mærkelige, at medens staten, som dog var en forholdsvis sikker debitor, når den havde forsøgt derpå, ikke kunde rejse nogle få hundredetusinder, blev hele den store sum uden nogen vanskelighed tegnet i København, uagtet det må synes os, at den københavnske bank den gang var et højst usikkert gemmested for pengene. Det har naturligvis været den høje dividende, der har lokket, og banken vedblev også, selv i de vanskeligste år, at svare aktionærerne 6 %.

Da den holstenske hertug som Peter III besteg den russiske trone d. 5. Januar 1762, syntes en krig med Rusland uundgåelig, og den rykkede nærmere og nærmere, indtil han d. 9. Juli blev afsat. Hele foråret igennem rustedes der af al magt. Udgifterne til hæren og flåden opføres i dette års statsregnskab med 2,714,992 rd. og 1,448,817 rd., altså over 4 millioner, og de have i virkeligheden været meget større; ti som vi siden nærmere skulle omtale, stod store udgiftsposter hen uafgjorte. Statsgælden forøgedes i dette år med 5,361,031 rd. Man greb nu til de samme midler som 3 år tidligere. Hamborg blev der under trudsel om exekution afpresset 1 million rd., der ligesom det tidligere lån skulde være uopsigeligt i 6 år fra kreditors side. Også

stæderne og godserne i hertugdømmerne pålagdes der et lån; størsteparten synes Altona at have ydet med 300,000 rd. Mærkeligt nok måtte Oldenborg og Delmenhorst udrede over 1 million rd.[1]). Alle disse lån forrentedes med 5 %, det oldenborgske endog det første år med 6. — Hovedmassen af, hvad der skulde bruges, tilvejebragte dog, som alt omtalt, banken; men dennes ressourcer vare nu udtømte; dens sedler stod 7 % under pari, og den havde grebet til sådanne midler som at slå 1 og 2 skillinger, der kun havde halv værdi, og ved en anordning af 4. September 1762 bemyndigedes den til at udstede 1 rd.'s sedler, og når den vekslede større sedler, måtte den ikke betale mere end 1 rd. i sølv til hver person, „da udførelsen af indenlandske mønter, som en og anden af uforsvarlig egennytte landet til skade foretager, fremmes ved den af banken skete usædvanlig store udveksling". Alt dette tyder på, at man stod på randen af en krisis, og da det næste år, 1763, desuden bragte en stor almindelig handelskrisis og misvækst og kvægsyge, så det næsten ud, som om de største finansielle ulykker stod for døren, og som om Danmark, uagtet krigen var undgået, dyrt skulde have betalt for at have vist det mod at trodse Rusland.

Det var en stor lykke, at den danske regering under disse omstændigheder fandt en mand, der vidste at finde udveje til at bekæmpe faren, og som nød en personlig kredit, der var større end hele den dansk-norske stats, og var villig til at bruge den i statens tjeneste. Siden

---

[1]) Geheimeark. „Die von Traventhal unterm 11. und 21. Junii enthotene Geldanleihe aus den Grafschaften O. und D." Renterne 1762—63, da hele lånet endnu ikke var indkommet, udgjorde 49,530 rd.

Peder Oxes dage har næppe nogen Mand indlagt sig så store fortjenester af de danske finanser som H. C. Schimmelmann. Han var født i Demin i Pommern 1724, lærte handelen i Stettin og nedsatte sig som købmand i Hamborg, hvor han gik fallit. Han drog da til Dresden og skal have været så reduceret, at han fulgte med en vandrende glarmester og levede på hans pung. I Dresden føjede lykken ham, han forpagtede accisen, drev handel og blev en velstående mand. Her blev han ogsaa gift med en baronesse Gersdorf. Sin store rigdom tjente han dog især som leverandeur for den preussiske hær i året 1756. Frygten for, at Preusserne skulde tage selv, bevirkede, at korn og furage blev ham tilbudt for det halve af, hvad han havde beregnet. Da han således havde tjent en formue, var han tilfreds, og han afslog at overtage leverancen for det næste år, da nederlaget ved Collin og tilbagetoget fra Bøhmen efter al sandsynlighed vilde have ødelagt ham. — Han vandt det saksiske hofs taknemlighed ved for 160,000 rd. at købe porcellænsfabriken i Meissen, da Fredrik II solgte den og dens uskatterlige oplag. — Heller ikke glemte han at betale sine kreditorer i Hamborg og at belønne den glarmester, der havde delt med ham på rejsen til Dresden. — I året 1761 tog han bolig i Hamborg, hvor han købte et hus for at drive handel; han havde alt tidligere stået i forbindelse med den danske regering[1]), og nu ønskede han at blive tilforordnet den danske envoyé, den gamle konferensråd John, som eventuel efterfølger. Der siges, at grunden til dette ønske var, at han

[1]) I året 1763 betaltes der ham 27,909 rd. i rente af 600,250 rd. „fra adskillige dater til 18. Januar 1763 efter resolution af 17. April 1759“. Rentekamrets hovedbog 1763.

vilde stå udenfor magistratens jurisdiktion; men dertil kom sikkert, at den plads, han søgte, egnede sig særligt for en købmand. Den danske envoyé i Hamborg skulde lede alle de pengeomsætninger, regeringen lod foretage i denne by, og under ham sorterede den såkaldte Hamborger kasse, hvorigennem der gik betydelige summer. Bernstorff vilde gjerne knytte Schimmelmann til Danmark; men der var den vanskelighed, at en broder til A. G. Moltke havde løfte på det embede, han ønskede. Sagen ordnedes da således, at Moltke beholdt lønnen, men Schimmelmann fik stillingen. Samme år købte han den gård, Berkentin havde ejet i Bredgade i København, og det næste år Lindenborg af Moltke; han blev baron og ridder af Danebrog 1762. — Schimmelmann havde også i dette år ydet god tjeneste, især ved afslutningen af det hamborgske lån og ved at hjælpe at tilvejebringe de øvrige midler til rustningerne. Kejseren af Rusland skal have været særlig forbitret på ham og Bernstorff og have givet sine fremrykkende tropper ordre til i bund og grund at ødelægge deres ejendomme [1]).

Schimmelmann fik i Fredrik V's tid intet med den egentlige finansstyrelse at gøre; men han kom til at lede de operationer, der skulde skaffe afdrag betalt på statsgælden og da især redde banken fra undergang. Det besluttedes nemlig at oprette en egen skattedirektion med to kontorer, i Hamborg og København. Der skulde tillægges den bestemte indtægter, og den skulde da overtage forrentningen af og afdragene på gælden.

[1]) Ny kgl. saml. 115 c, Wasserschleben. Optegnelserne om Schimmelmann have det motto: „Deine Kaufleute sind Fürsten, wenigstens Grafen und Barone". J. K. Høst, Clio I, 2det hefte, fortæller hans ungdomshistorie noget anderledes.

A. G. Moltke, D. Reventlow, J. Scheel, C. F. Moltke, og Schimmelmann bleve medlemmer af direktionen, men efter alt, hvad man kan se, har det næsten udelukkende været den sidste, der har ledet forretningerne. Disse vare både betydelige og vanskelige; gælden udgjorde over 19 millioner rd.[1]), og i det mindste adskillige millioner af bankens gæld måtte hurtigt betales, hvis ikke det værste skulde befrygtes. De ordinære indtægter vare vel i en stadig stigning, der endda ikke var så ubetydelig; medens de endnu 1757 kun udgjorde 4 millioner rd., vare de i disse år mellem 5 og 6. Men hvad der, selv under aldeles rolige forhold, kunde blive tilovers heraf, vilde kun lidt forslå, der måtte søges extraordinære midler, og disse kunde kun tilvejebringes ved en ny skat; men denne måtte dels indbringe et større beløb end de tidligere extraskatter, dels måtte den betales ikke blot for et enkelt år, men i en række af år. Det gjaldt derfor om at finde et nyt princip for ligningen; men det, der blev valgt, er rigtignok så afvigende som muligt

---

[1]) Schimmelmann har selv ved udgangen af 1762 opgjort den således:

I Danmark, Norge, samt Genua og Genf	13,177,480	rd.
I hertugdømmerne og grevskaberne	3,852,283	-
Etatsr. Wewer for leverancer	76,367	-
Den spanske regering for et i Vestindien strandet og solgt skib	24,717	-
Det afrikanske kompagni for fournerede presenter til kejseren	70,525	-
Den ploenske gæld	705,780	-
Lån fra de slesvigske og holstenske købstæder. .	133,000	-
Do. fra de oldenborgske	619,344	-
Do. fra de adelige godser	166,334	-
Kolonisternes etablering på hederne	310,000	-
Søetatens tilgodehavende	2,106,197	-
	19,307,529	rd.

fra, hvad vi anse for billigt, idet skatten var en fuldstændig kopskat. Anordningen af 23. September 1762 befalede, at hver mand og kvinde uden forskel, der var over 12 år, skulde betale 8 β om måneden; husbonden skulde svare for kone, børn og tyende. De velhavende skulde svare for dem, der intet ejede. Magistraterne i købstæderne og proprietærerne samt brugerne af beneficeret gods på landet skulde svare for, at skatten indkom, præsterne skulde forfatte mandtalslister til dens opkrævning. Skatten skulde erlægges i sølv, og oppebørselsbetjentene indbetale den i samme møntsort, som de havde modtaget; dog fik de ordre til, at de vel skulde gøre vanskeligheder ved at modtage sedler, men dog finde sig deri, når klingende mønt ikke uden tvangsmidler kunde erholdes. — Det er let nok fra vort standpunkt at kritisere denne anordning; men når man erindrer, at der måtte gøres udvej til en indtægt af henimod en million rd. årligt, en femtedel af hele den hidtilværende statsindtægt, vil det måske være vanskeligt nok at angive nogen anden måde, hvorpå denne kunde tilvejebringes. Man savnede midler til at sætte det indviklede apparat i gang, som kræves til at ligne en virkelig formue- eller indtægtsskat; på landet fandtes jo ikke engang kommuner.

Det beløb, der skulde indkomme ved extraskatten, udgjorde for Danmark c. 600,000 rd., for Norge 240,000, hertugdømmerne 260,000 og Oldenborg og Delmenhorst 44,000. Opkrævningen begyndte allerede i efteråret 1762, og der løftede sig strax et véråb over hele landet, som ikke kunde andet end gøre regeringen betænkelig. Der var så mange, der ikke kunde betale, at byrden blev meget betydelig for dem, der ejede noget, og især var

det galt på landet, hvor det blev gårdmændene, der måtte betale for husmænd og inderster, medens det jo nu igennem en menneskealder havde stået som en urokkelig grundsætning, at man ikke uden at ødelægge landvæsnet kunde kræve større afgifter af bønderne. — Forhandlingerne, der vare gåede forud for skattens indførelse, ere desværre ubekendte; men der er ingen tvivl om, at Schimmelmann har været hovedmanden for den, og det var også nu ham, der i begyndelsen af året 1763 udsendte et cirkulære til amtmændene og til adskillige ansete landmænd for at spørge dem, om skatten fremdeles kunde opkræves som hidtil, eller om de ikke vidste udveje til på andre måder at skaffe kongen den samme indtægt, som den ydede. — De indkomne besvarelser vare ikke meget trøstelige; de vare alle enige i, at det var landboerne umuligt at udrede skatten. Grev F. Ahlefeldt på Langeland skrev, at han nu havde været landmand i 41 år, og i den tid havde han ikke oplevet så vanskeligt et år som 1763; køer og heste vare døde af sult, og han antog, at det samme havde været tilfældet med mennesker. — Amtmand C. Juel i Fyn talte om den utilfredshed, det vakte, at fattige og rige skulde betale lige meget, og om den ubarmhjertighed, hvormed skatten mange steder inddreves. Købstæderne så vel som proprietærerne forsøgte at fordrive de fattige, der intet kunde betale, så de joges fra sted til sted, og mange nødtes til at rømme landet. Restancerne voksede desuden hver måned. — F. Danneskjold, der i sin egenskab af overhofmester for Sorø akademi tillige forestod Sorø amt, påstod, at skatten i kort tid vilde ruinere både bønderne og proprietærerne, og han vilde, at den skulde gøres om til en formueskat, der efter hans noget

kuriøse principer tillige skulde være en art straf for al slags forfængelighed og luxus. Foruden at der skulde lægges en skat på al luxus, skulde de svare en særegen afgift, der enten ikke havde tjent deres fædreland, eller som tidligt havde søgt deres afsked, samt de, der havde rang uden at have embede, og købmænd, „der uden at lade sig nøje med den solide ærbødighed, enhver fornuftig mand haver for rette købmænd som støtte af landet, søge den falske ære af titler“. De andre forslag, der gjordes, gik i lignende retning; men de vare alle lige ubrugelige, fordi en skat, der var indrettet efter dem, ikke tilnærmelsesvis vilde have indbragt det beløb, statskassen behøvede[1]). — Der tilstodes også kun nogle mindre lettelser; således fritoges f. eks. skoleholdere, skovfogder og — tugthusfanger helt; men som regel blev der ikke givet fritagelse, uden at byrden lagdes over på andre. Da anordningen af 17. Jan. 1764 således bestemte, at fæstebønders, husmænds og indersters børn først skulde være skattepligtige, når de havde fyldt 16 år, pålagdes der en rangskat; 1ste klasse skulde svare 80 rd., 9de 6 rd., de øvrige derimellem. Også på præster, degne, betjente m. m. skulde der lignes et beløb for at dække de fattiges skat.

Skattens inddrivelse fremkaldte flere Steder urolig-heder. De betydeligste vare i Bergen, hvor bønderne, der allerede vare forbitrede over nogle forandringer i de gamle arvelove for gårdene, i året 1765 rottede sig sammen, nægtede at betale, beskyldte embedsmændene for at forholde dem kongens breve og tog formelig amt-

---

[1]) Geheimeark. „Betænkninger og forslag extraskatten vedkommende“. Danneskjolds skrivelse ligger i pakken „Indkomne breve extraskatten vedkommende 1763“.

mand Cicignon til fange, hvorefter de plyndrede de offentlige kasser. Byens garnison fik vel oprettet ordenen; men der blev dog sendt krigsskibe til Bergen og udstedt en forordning mod sammenrottelse af almuen. Denne blev iøvrigt, som altid, når der var uroligheder i Norge, behandlet med stor eftergivenhed og forsigtighed[1]). Også på Bornholm nægtede almuen at betale skatten, da den påstod, at den stred mod øens privilegier. Bornholmerne vare endnu mere end Nordmændene vante til, at der toges særegne hensyn til dem, og de nåede virkelig at få den nedsat til det halve[2]). Derimod blev der taget temmelig strengt på det, da husmændene et par steder på Fyn og Falster rottede sig sammen og bortjog oppebørselsbetjentene[3]). — At skatten kunde være byrdefuld nok, kan ses af, at den for København beløb sig til 44,000 rd., medens hele kommuneskatten kun udgjorde 81,800 rd. For Sorø akademis gods udgjorde den 3,789 rd. på en tid, da grev Danneskjold anslog hele dets indtægt til 4,575 rd. Men fremtiden skulde dog vise, at skatten kunde bæres; den måtte efter hele det grundlag, hvorpaa den hvilede, altid blive en ilde set afgift: men den ruinerede ikke landbruget. De opadgående priser på dettes produkter og på ejendommene bevirkede, at den skattebyrde, som blot 10—20 år tidligere ansås for det yderste, der kunde bæres, nu dog kunde tåle en forøgelse.

Skattedirektionen begyndte med at få en oversigt over gælden, der, som alt omtalt, den gang antoges at beløbe sig til 19,300,000 rd. Så snart extraskatten bragte

[1]) Gebhardi, 164. G. L. Baden, Fredrik V's årbog 309.
[2]) Rentekamrets resolutionsprot. 1763 nr. 164. Sæll. tegn. 1765 nr. 32.
[3]) Resolutionsprot. 1764 nr. 123 og 1765 nr. 174.

penge i kassen, foretog den adskillige operationer, både for at bringe orden tilveje og for at formindske renteudgiften. Da den ikke i det første år rådede over mere end c. 838,000 rd.[1]), hvoraf også renterne skulde udredes, kunde der ikke være tale om at røre ved nogen af de større gældsposter. Derimod opsagdes alle små lån under 500 rd., i alt 68,000 rd., da de voldte megen ulejlighed i regnskaberne. Fremdeles opsagdes alle lån i kongeriget, af hvilke der svaredes 5 %, hvis kreditorerne ikke vilde lade dem stå til 4. Det var c. 1½ million rd., dette gjaldt, og statskassen udbetalte 411,000, medens resten blev stående. Denne konvertering ramte især den gamle gæld, der, som alt sagt, for en stor del bestod af offentlige midler, og fra mange sider, f. eks. fra krigshospitalet og fra biskop Harboe på den sællandske gejstlige enkekasses vegne, førtes der de ynkeligste klager over, at stiftelserne umuligt kunde undvære den indtægt, de hidtil havde havt[2]).

Men Schimmelmann fik større ting at udrette i året 1763 end at begynde paa gældens afbetaling med de små midler, extraskatten stillede til hans rådighed. Det viste sig nemlig mere og mere, at banken ikke var istand til ved sine egne midler at komme igennem de vanskeligheder, som den indtrådte almindelige handelskrise beredte den. — Under 27. Januar udstedte kongen en bekendtgørelse om, at han i betragtning af de tjenester, banken havde gjort staten, for fremtiden vilde lade den forsyne af statskassen med de penge, den havde behov, og at staten skulde bære omkostningerne ved

[1]) Schimmelmanns summariske extrakter. Der må antages at have været ikke ubetydelige restancer.
[2]) Den københavnske skattedirektions forhandlinger. 1763.

deres erhvervelse. Dette var altså en erklæring om, at staten betragtede sig som solidarisk med banken; men den vilde unægtelig have været mere betryggende, hvis staten ikke havde havt så overordentlig vanskeligt ved at klare sine egne forpligtelser. Den havde nød nok med at forhindre, at de hamborgske huse, til hvilke den stod i gæld for fornødenheder, der vare skaffede til hæren, gik fallit. Således forlangte den ovenfor nævnte agent Hiss, at der skulde skaffes ham veksler på 100,000 rd.; dette var imidlertid umuligt at opdrive, og der blev da sendt ham 100,000 rd. i rede penge, som han, da det var umuligt at sælge dem, pantsatte i banken[1]. — Men ogsaa til den københavnske bank stilledes der store fordringer, og statskassen, som skulde have støttet den, lånte ikke mindre end 900,000 rd. af den, hvoraf 500,000 rd. „på afslag af, hvis som af de kgl. ordinære revenuer til gældens afbetaling er anvist“. Dertil kom, at udenlandske kreditorer trængte på, og der syntes at være alle udsigter til en standsning af betaling. — Da viste Schimmelmann, at han under de aller vanskeligste forhold formåede, hvad der under langt lettere omstændigheder ikke havde villet lykkes hidtil. Han, der allerede 1762 havde skaffet banken en vekselkredit i Hamborg på 1½ million, tilvejebragte nu to nye lån, et på 1 million i Holland og et på 700,000 i Hamborg; betingelsen for det første var, at der skulde tilintetgøres 1 million rd. i sedler, så hele seddelgælden bragtes ned til c. 430,000 rd.[2]. Hermed var faren afvendt; men banken havde fået en gæld på c. 3 millioner rd., som i den nærmeste fremtid skulde dækkes.

---

[1]) Skattedir.'s tyske deliberationsprot. 1765 f. 8.

[2]) Nathanson 50 f.

Inden vi gå over til at omtale, hvorledes denne opgave løstes, skulle vi omtale den forandring i finansbestyrelsen, der fandt sted 1764. — Bernstorff siger, at han efter 1762 lod finansernes tilstand undersøge, og at gældens forbavsende forøgelse i så få år overbeviste ham om, at de ikke vare blevne godt bestyrede, og at de trængte til en anden leder[1]). Ahlefeldt gik da af og erstattedes af D. Reventlow. Bernstorff henviser til de protokoller, der bleve affattede om disse forhandlinger; men de have desværre ikke kunnet findes. Det kan derfor ikke afgøres, om der viste sig egentlig at være ødslet med statens midler, men derimod er det tydeligt, at hele rentekamrets regnskab har været i en grænseløs forvirring. Opgørelsens resultat foreligger uden tvivl i en skrivelse af 16. Februar 1765 til Schimmelmann, hvori det pålægges skattedirektionen at overtage betalingen af over 3 millioner rd., „som først kunde kræves af direktionen, efter at fortegnelse over gælden var overgivet rentekamret" [2]). Det loves så, at der herefter ikke mere skal blive pålagt kassen nogen ny udgift, og som en erstatning bevilges den, hvad der står tilbage af de franske subsidier, dog at deraf betales prinsessen af Hessens brudeskat 100,000 rd.; fremdeles kongens tilgodehavende i Ost- og Vestindien, samt, hvad der indkom ved salg af domæner. Betyd-

[1]) Apologie du comte de Bernstorff 56.

[2]) De enkelte poster ere:

Et beløb forskudt af de deputerede for finanserne til civil- og begge militæretater	1.351,736	rd.
Søetatens tilgodehavende	509,707	-
Den militære pensionskasse	276,000	-
Det afrikanske kompagni	174,860	-
Landetatens restancer	696,585	-

ningen heraf er altså, at der har været 3 millioner rds. gæld, som rentekamret 1762 ikke har vidst besked med og ikke kunnet oplyse skattedirektionen om. — Der haves ingen direkte oplysninger om, hvorfra denne betydelige forøgelse af gælden, over det halve af et års indtægt, pludselig er dukket op; men der kan næppe være tvivl om, at den for en stor del har været skjult i en regnskabspost, der i rentekamrets hovedbøger benævnes „uapproberede udgifter“. Det kunde ikke undgås, at der af de underordnede kasser, amtstuer, toldsteder osv., stundom måtte afholdes uforudsete udgifter, som altså bevirkede, at der kom til at mangle noget i det beløb, de skulde indsende til rentekamret. Indtil der kom en bevilling på disse udgifter, måtte de da i bøgerne opføres som en forventet indtægt ved siden af restancer, kongens debitorer m. m. Heri kunde der ingen fare være, sålænge disse uapproberede udgifter kun beløb sig til småsummer; i de første år, Thott bestyrede rentekamret, udgjorde de kun 2–300,000 rd., og 1758 vare de løbne op til 430,000. Men under Ahlefeldts styrelse svulmede denne post utroligt op, indtil den 1762 kulminerede med 8½ million, og 1764 var den endnu 5,600,000. Herunder kunde der skjule sig alt muligt lige fra uredelighed til uorden, og i ethvert tilfælde var betydningen af denne post, at der var et helt års indtægt, hvorom man i rentekamret ikke vidste, hvorledes den var udgivet. Såsnart D. Reventlov havde overtaget finansernes styrelse, bragtes de uapproberede udgifter også ned, de udgjorde 1765 kun 2,700,000 rd. — Også de egentlige restancer vare 1764 løbne op til 1,800,000 rd.; de havde aldrig været synderligt mindre end 1 million, og dertil nedbragtes de

ligeledes 1765. Dette kan være sket ved, at resterende skatter og deslige ere blevne indbetalte; men formindskelsen af den nominelle indtægtspost, de uapproberede udgifter, er sikkert bevirket ved, at det har vist sig, at 3 millioner måtte flyttes over på udgiftskontoen, og det var jo netop dette beløb, der krævedes af skattedirektionen.

Vi vende tilbage til banken, der nu skulde betale de lån, hvormed den havde reddet sig 1763, ikke mindre end 3,100,000 rd., dels i Hamborg, dels i Holland. Dette kunde kun ske ved, at regeringen betalte et stort afdrag på sin gæld, og det var uden tvivl allerede, da Schimmelman kontraherede lånene, bestemt, at disse skulde dækkes ved at sælge krongodserne, med undtagelse af dem i København, Frederiksborg og Kronborg amter, samt paa Møen og i Odsherred. D. 30. Januar 1764 afgav konseillet efter kongens forlangende erklæring over planen[1]). Det nærede, siger det, store betænkeligheder ved salget, og disse vare kun blevne overvundne af den hårde nødvendighed. Indtægten af godserne i kongeriget havde vel kun udgjort 78,000 rd., og når de efter den lagte plan solgtes for 2,891,160 rd., vilde renten af denne kapital blive betydeligt mere; men dels kunde det ventes, at indtægten kunde blive større nu, da godserne ikke længer skulde benyttes til ryttergodser, dels vilde bønderne, der sikkert vilde betragte det som en ulykke at blive solgte til private, nok ligesom 1757 i Odsherred være villige at svare hoveripenge, og derved vilde kongen kunne vinde betydeligt. Desuden forudså ministrene, at der let kunde blive fældet en hård dom over den hele

[1]) Danske kongers hist. nr. 453.

handel, når i fremtiden jordrenten var steget, og det var glemt, hvor stor den nød havde været, der havde tvunget til salget. Men desuagtet vovede de ikke at fraråde salget; ti banken var statens sjæl og støtte; den havde pådraget sig gælden i statens interesse, og kongens ære krævede, at han ikke lod den i stikken[1]). Men der vidstes intet andet middel til at skaffe de fornødne penge end at sælge godserne. For at gøre ulemperne så små som muligt, foresloges det, at kun godserne i de provinser, hvor kongen kun en kort tid havde besiddet dem, skulde sælges absolut til de højstbydende; dette skulde da være tilfældet i hertugdømmerne, grevskaberne og på Fyn[2]). I Sælland, Jylland og på Falster derimod skulde kun bønderne have ret til at købe deres egne gårde, hovedgårdene skulde sælges som skattepligtig jord og kun skovene forbeholdes kongen. Det halve af købesummen kunde her blive stående som prioritet i ejendommene til 4 %. — Hele denne forestilling gør indtrykket af, at konseillet halvt imod sin villie er blevet drevet til at gribe et så radikalt middel, og om det end ikke kan påvises bestemt, tør der næppe næres nogen tvivl om, at det hele er Schimmelmanns plan. Selv om man antager, at det mere skyldes hans personlige kredit end kongens, at det lykkedes ham 1763

[1]) „Sowohl Ew. Maj. Interesse und das mit der Aufrechthaltung der Banque unzertrennlich verknüpfte Wohl Dero Landes, als auch Dero Gerechtigkeit und der Credit Dero Wortes und Nahmens von allerhöchst Dero selben unumgänglich begähren und erwarten, dasz Sie besagte Banque in ihrem gegenwärtigen nur aus pflichtmäsigen Eifer für Ew. königlichen Maj. sich zugezogenen Crisi, nicht unterliegen noch ohne die zugesagte Hülfe lassen wollen.“

[2]) Jeg kan ikke oplyse, hvilke særlige forhold der bevirkede, at de fynske godser her bleve medtagne.

at skaffe de nødvendige lån, bliver dette dog uforståeligt, når der ikke gås ud fra, at han har kunnet byde en virkelig sikkerhed for, at der i en nær fremtid vilde blive skaffet penge til veje. — Der blev iøvrigt senere foretaget en del forandringer i salgsplanen efter rentekamrets forslag. Det havde indhentet erklæringer fra en del proprietærer i Sælland, og disse havde ytret tvivl om, både at de sællandske bønder selv kunde købe deres jord, og at nogen vilde købe hovedgårdsjordene til bebyggelse. Derfor bestemtes det, at disse skulde opråbes under ét med det dertil hørende gods; men hvor der ingen hovedgård var, skulde godset sælges sogne-, by- eller gårdvis. Det samme skulde finde sted med det gods, der ikke behøvedes til hovedgårdenes drift. Kirker med kaldsret, kongetiender og møller skulde sælges hver for sig, men iøvrigt skulde skove og alle herligheder følge godserne[1]). — Det var altså de bestræbelser, der fra begyndelsen af havde været knyttede til godssalget, for ikke blot at skaffe en indtægt, men også at fremme selvejendom og hoverifrihed, som her led en indskrænkning.

Salget tog sin begyndelse i Fyn, hvor der endnu året 1764 solgtes 5798 tdr. hartkorn, alt kronens gods med undtagelse af, hvad der lå i Svendborg amt, for 1,107,884 rd. eller 191 pr. td. htk. Uagtet dette gods havde hørt til det mere indbringende, udgjorde renten af den del af købesummen, som blev stående, 22000 rd. eller 4000 mere end hele godsets tidligere indtægt[2]). Et lignende resultat gav salgene af de jydske godser. Dronningborg gods, 2336 tdr. hartkorn, indbragte

---

[1]) Rentekamrets resolutionsprot. 1764 nr. 193, d. 1. Oktober.
[2]) Smstds. nr. 243.

287,383 rd. eller 123 rd. pr. td.[1]). På Kolding gods solgtes 6706 tdr. htk. for 981,887 rd. eller 146 pr. td.; men heraf tabtes c. 60,000 rd., da 700 tdr. htk., som vare købte af bønderne, på ny måtte sættes til auktion, fordi købesummen ikke var bleven betalt[2]). Det skanderborgske gods solgtes for 774,083 rd., hvilket, når fraregnes c. 15,700 for slottets bygninger, udgjorde for hver tønde htk. 111 rd.[3]). Derimod udbragtes godset på Falster kun til 72½ rd. pr. td., og til samme pris overlodes de antvorskovske og vordingborgske godser i året 1768 til skattedirektionen[4]). Det var de egne, hvori vornedskabet havde hersket, hvor jorden endnu stod i lavest pris, og hvor købelysten var mindst.

I det hele havde godssalget fået et uventet heldigt udfald, idet næsten hele den sum, man havde ventet at få ind, var indkommet alene fra Fyn og Jylland. Uagtet den store mængde jordegods, der i løbet af få år bragtes på markedet, havde det vist sig, at prisen var steget langt over, hvad jord havde været værd endnu blot for 7—8 år siden. Her er ikke stedet til at gå nærmere ind på grundene hertil; men der begyndte omtrent ved 1763 en opadgående bevægelse, der ikke var uden betydning for bestræbelserne for at forbedre finanserne, og som gjorde det muligt at foretage de reformer i landbovæsnet, hvis tid nu nærmede sig.

En domæne, hvis salg vi særlig må nævne, er plantagerne på de vestindiske øer og sukkerrafinaderiet i København. Begge dele solgtes 1764 for 400,000

[1]) Rentekamrets resolutionsprot. 1765 nr. 194.
[2]) Smstds. 1765 nr. 194, 1767 nr. 124 og 158.
[3]) Smstds. 1768 nr. 70.
[4]) Smstds. nr. 27.

rd. til Schimmelmann, der har måttet høre meget ondt for denne handel, og det kan her, hvor vi så ofte have måttet omtale hans fortjenester, ikke være upassende at vise, at der ingen grund er til at beskylde ham for at have gjort sig fordel på statskassens bekostning. — Da kongen overtog det vestindiske kompagnies aktiver, var deri indbefattet dets plantager. Det ejede flere sådanne på St. Thomas og især på St. Jan, men de vare ikke opdyrkede. Dette var derimod tilfældet med 2 plantager på St. Croix, la Grange og la Princesse. Samtlige plantager ansloges den gang til 118,000 rd. Ligeledes overtoges raffinaderiet i København for 572,169 rd., men deri var dets tilgodehavende indbefattet, således at dets „virkelige effekter og visse tilgodehavende" udgjorde omtrent halvparten, medens det havde den anden halvpart tilgode hos kompagniet for udlånte rede penge[1]). Det forsøgtes 1755 at sælge raffinaderiet; men der opnåedes kun bud på næppe 200,000 rd., og da det antoges at stå kongen i 400,000, blev budet ikke approberet[2]). — Imidlertid faldt etablissementets værdi, da dets eneret var ophørt; i året 1758 var der ikke mindre end 9 raffinaderier i København. Medens det 1753 havde givet en indtægt af over 50,000 rd., var denne nu kun c. 8000, og hele den vestindiske indtægt af domæner beløb sig kun til 11,000 rd. Plantagerne og raffinaderiet vare 1762 tilbudte en anden handlende, Jost v. Hemmert, for den samme sum, for hvilken Schimmelmann nu købte dem[3]). Han optog Fabricius, Hemmert, Moltke o. fl.

[1]) D. kgl. bibl., Ny kgl. saml. 115 c. (Wasserschleben). Geheimeark., Mallingiana, Økonomi og kommercekoll. 3die bd. samt Handel, vestindisk.

[2]) Rentekamrets resolutionsprot. 1755 nr. 54.

[3]) Wasserschleben, anf. st.

som interessenter, hver for 20,000 rd., men uden andel i administrationen. — Det vil heraf ses, at Schimmelmann ikke har fået billigere vilkår, end der var budt andre, og at statskassen intet tab har lidt. Den fordel, han havde af handelen, må tilskrives hans administration og den kapital, han havde at sætte i forretningen.

Det var altså en meget betydelig sum, regeringen ved godssalget blev herre over og kunde anvende til gældens betaling; men denne indkom ikke så hurtigt, som det var fornødent, når banken skulde dækkes itide, og Schimmelmann måtte atter gøre udveje. Han skaffede da ved hjælp af huset Clifford & sønner i Amsterdam et lån på ikke mindre end 7,200,000 gylden (c. 3,400,000 rd.). Tegningen gik vel noget langsomt, og man fulgte i København med ængstelse dens fremgang; men denne gang blev virkelig hele den store sum tegnet; den indbetaltes i forskellige rater fra 1. Januar til 22. September 1765. Kongen overtog nu tillige resten af bankens hollandske lån, og dermed var sejren vundet i den kamp, der var stridt for dens tilværelse. I året 1767 var der betalt halvdelen af statens gæld til banken, 3,779,010 rd., der stod endnu 3,800,000 tilbage[1]). — Selve statsgælden var dermed ikke meget formindsket; det er muligt, at der er betalt mindre summer af gælden i hertugdømmerne og grevskaberne; den danske og udenlandske gæld derimod, der 1762 havde udgjort 13,177,480 rd., var endnu lige så stor, nemlig 13,223,799 rd., forskellen var, at medens 1762 så godt som hele beløbet var indenlandsk gæld, var nu en stor del bleven

[1]) Skattedirektionens designation over kongens gæld 1767.

udenlandsk[1]). Hvad der var betalt, var altså de 3 millioner, som vare komne til ved finansopgørelsen 1764, og mere har extraskatten heller ikke kunnet strække til, når den tillige skulde betale renter. Men gælden var ikke længer trykkende på den måde som tidligere, da store beløb skulde betales, uden at der vidstes udvej dertil; der var anvist bestemte indtægter, som kun anvendtes til dens forrentning og afbetaling, og der var al udsigt til, at den i fremtiden vilde blive formindsket, hvis ikke uforudselige begivenheder indtrådte.

Tegnet på, at man for bankens vedkommende følte sig rolig, var at dens aktiekapital 1767 indskrænkedes omtrent til den oprindelige størrelse, i det der udbetaltes 400 rd. på hver aktie, så disse fremtidig kun kom til at bestå af 100. Da det nemlig var blevet bestemt, at der ikke måtte udstedes sedler for mere end 3 millioner rd., mente man, at banken ikke længer vilde kunne svare 6 % af aktiekapitalen, hvortil det vilde have været nødvendigt at have en cirkulation af 7 millioner. — Staten udbetalte aktionærerne de 2,400,000 rd., som skulde udredes til dem, og dens gæld var da bragt ned til c. 1,400,000, hvorved den blev stående, indtil Christian VII atter lånte ½ million til sin udenlandsrejse. Det viste sig dog, at indtægten blev betydelig større, end

[1]) Den københavnske skattedirektion opgør den 1767 således:

Danmark	8,031,145
Norge	152,712
Geneve	241,017
Genua	180,678
Holland	4,678,185
	13,223,799.

beregnet var; ti banken gav fra nu af aktionærerne et udbytte af 16 % og havde dog et anseligt overskud[1]).

Et andet tegn på, at pengemanglen ikke trykkede, var det, at man atter blev betænkt på at benytte godssalget til at fremme landvæsnet og skaffe bønderne bedre vilkår. Det er alt omtalt, hvorledes dette fra begyndelsen af var tilsigtet, men i det mindste til dels opgivet for at fremme salget og skaffe så mange penge som muligt ind i statskassen. Der er ingen tvivl om, at det var Schimmelmanns tanke, at der ved denne lejlighed kunde gøres noget for landvæsnet, og så vidt vi kende ham, har det næppe været filantropi, der har tilskyndet ham; han var handels- og finansmand, og fra dette synspunkt har han betragtet også alle andre anliggender. Det er i så henseende en ret betegnende anekdote, at da O. F. Müller efter Fr. Moltkes råd gik til Schimmelmann for at søge hjælp til udgivelsen af sin naturhistorie, spurgte denne, om han deraf kunde uddrage „eine Croniche der Commercie“, og da dette ikke lod sig gøre, svarede han: „Så ser jeg ikke, hvad nytte det er til, og jeg kan ikke have dermed at gøre“ [2]). Men

[1]) Wasserchleben, anf. sted opgør dens årlige regnskab således:

Indtægt:

4 % af 3 mill. rd. sedler . . .	120,000 rd.
Kongens gæld, 1,800,000 . . .	72,000 -
Vekseldiskonto	10,000 -
	202,000 rd.

Udgift:

Administration	20,000 rd.
Til skattekassen for rede penge	20,000 -
6000 aktier à 16 %	96,000 -
	136,000 rd.

[2]) Mallingiana. personalia privata. Anekdoten er fortalt Malling af Fr. Moltke.

Schimmelmann havde også øje for landejendommenes virkelige værdi, og han indså, at jorden kunde benyttes ganske anderledes, end det skete i Danmark, og at statens indtægter derved kunde forøges i en betydelig grad. Det var især i hertugdømmerne, det blev gennemført at sælge domænerne på en sådan måde, at derved kunde fremkaldes bedre vilkår for jordbrugerne. Der var samtidig med de første godssalg i kongeriget bleven solgt en del gods i det nuværende Nørre Tyrstrup herred og i Åbenrå amt. Men allerede 1765 holdt man op uden videre at sælge til de højstbydende, men søgte ved udparcellering og lignende forholdsregler at fremkalde en tilvækst af befolkningen. I året 1768 oprettedes der en landvæsenskommission på Gottorp, og nu blev der taget yderligere forholdsregler i denne retning. Køberne fik løfte om, at afgifterne aldrig skulde forhøjes, og at der ikke i fredstid skulde blive pålagt dem nye skatter; de fritoges for sig selv og børn for værnepligt, for ægt, tiender og adskillige andre afgifter. Jorden solgtes ikke som i kongeriget for en købesum, hvoraf halvdelen skulde blive stående som prioritet, men der lagdes en fast kanon på den; når det kunde lade sig gøre, skulde endvidere enhver køber forpligtes til at bebygge den jord, han købte. På denne måde nedlagdes domænegodserne i årene 1764—87, hvorved som bekendt tillige livegenskabet afskaffedes, hvor dette havde fundet sted[1]). Noget lignende blev, efter at det danske landvæsenskollegium 1768 var bleven oprettet, forsøgt med de sællandske godser på Antvorskov og Vordingborg amter. Men mærkelig nok var det ikke landvæsens-

[1]) H. Kamphøvener, Die Niederlegung der Domainengüter in Schl.- und Holst. Kopenhagen 1787. 21—24.

kollegiet, men skattedirektionen, der kom til at lede sagen. Under 8. Marts 1768 overlod kongen de nævnte godser til den for en købesum af 773,575 rd., nemlig 72½ rd. pr. td. hartkorn, hvad der var indkommet ved salget af de falsterske ryttergodser[1]). Schimmelmann har selv angivet, hvad der skulde udføres på disse godser; forbilledet var det holstenske landvæsen, som det dreves på gesten. Gårdene skulde udflyttes af byerne; afgifterne skulde ydes i korn eller, hvis godsejerne foretrak det, betales efter kapitelstakst. De skulde fordeles på en billigere måde; der skulde indføres arvefæste; fællesskabet skulde ophæves, markerne indhegnes og afgraves, og endelig skulde korntienderne forandres til en pengeafgift. — Denne plan blev approberet d. 9. Marts 1770, og direktionen gjorde regning på, at den ved ved en udgift af 100,000 rd. skulde bringe indtægten af disse godser op til 30,000 rd. årlig, hvortil kom, at meget hidtil ubenyttet land vilde blive dyrket; der vilde blive givet hele landet et godt eksempel, tilvejebragt overskud af levnedsmidler, så udførselen vilde blive større, samtidig med, at der blev sørget for bøndernes sande velfærd. Men karakteristisk for Schimmelmann er det, når der tilføjes: „Disse indretninger skulle bønderne anvises til at underkaste sig uden al modsigelse. De skulle udføre det dem anviste arbejde ved indhegningen til den fastsatte tid og med tilsidesættelse af alt andet arbejde, hvis de ikke ville pådrage sig svære straffe“ [2]). — Der er imidlertid næppe bleven udført meget af dette; ti da landvæsenskollegiet ophævedes 1773, bleve de her nævnte godser solgte på samme måde som de tidligere.

---

[1]) Rentekamrets resolutionsprot. nr. 27.
[2]) D. kgl. bibl., Kalls saml. fol. nr. 27.

Endelig må endnu en tredie forholdsregel nævnes som tegn på, at finansernes tilstand var bleven bedre, nemlig oprettelsen af det såkaldte skatkammer d. 13. April 1769. — Det er alt oftere berørt, at statskassen aldeles intet reservefond havde. Fra hvert års regnskab overførtes der c. 1 million rd. til det nye år; men dette var ikke mere, end hvad der var nødvendigt for at afholde udgifterne, indtil årets indtægter begyndte at indkomme. Motiverne til det ovennævnte reskript udtale også, både at mangelen af et sådant fond var grunden til, at der i overordentlige tilfælde opstod så stor forlegenhed, og at man nu troede, at tiden var kommet til at bøde derpå, da afdraget på statsgælden havde gjort en sådan fremgang, „at udsigten til, at den kan blive helt betalt, ikke længer er så fjærn". Kongen skænkede derfor en del penge, partikulærkassen havde lånt skattedirektionen, til skatkamret, ligesom der også blev anvist det bestemte indtægter[1]). Denne foranstaltning sigtede sikkert rigtigt til at afhjælpe en af de største mangler ved den tids finansvæsen.

Det er i det foregående påvist, at statskassen, allerede inden rustningerne begyndte 1758, ved de mange forskellige foretagender, man havde begyndt på, var så optaget, at det var tvivlsomt, om den kunde bestride de udgifter, der hvilede på den; men hovedmassen af gælden pådroges dog ved rustningerne, og at det var uundgåeligt, at der måtte stiftes gæld til dem, er ofte omtalt.

---

[1]) J. Grundtvig, Meddelelser fra rentekammerarkivet 1873—76 s. 70.

Men det kan ikke nægtes, at det er påfaldende store summer, der lånes[1]). I årene 1743—44 rustedes ligeledes både hær og flåde mod Sverrig; men gælden forøgedes da kun med c. 800,000 rd., og et lignende beløb tilvejebragtes ved en extraskat; sammenlignet hermed bliver udgiften 1762 så stor, at det ikke er tilstrækkelig forklaring, at der, som ovenfor påvist, var uorden i den øverste finansstyrelse; der må nødvendig være bleven ødslet med pengene; men hvorledes disse ere blevne anvendte på urigtige måder, eller hvem der var skyld deri, vil blive vanskeligt at oplyse. Det vides ikke, at nogen anden embedsmand end Ahlefeldt er bleven afskediget i den anledning, og for hans vedkommende kunde regnskabsuordenen være grund nok.

Hvad bankens og statens gensidige forhold til hinanden angår, da er der ofte og ikke mindst i Nathansons ovenfor oftere citerede skrift rettet hårde bebrejdelser mod begge, både for den måde, hvorpå banken lod sig benytte af staten, og for at dens fuldkomne uafhængighed af denne ikke genoprettedes, da krisen var overstået. Vi have set, at dette ikke var den måde, hvorpå samtiden betragtede sagen. Konseillet taler om bankens pligtmæssige iver for kongen, der har pådraget den dens forlegenheder, og der kan næppe være spørgsmål om, at bankens bestyrelse har havt

---

[1]) Ifølge rentekamrets hovedbøger:

1757	512,200	rd.
1758	841,014	-
1759	1,841,461	-
1760	2,242,509	-
1761	2,421,188	-
1762	5,361,031	-
1763	2,160,009.	- .

ganske den samme betragtning og ikke med god samvittighed kunde have undladt at anstrenge dens kræfter til det yderste for at opfylde de fordringer, finanserne stillede til den. Der existerede den gang ingen aktieselskaber, der vare på den måde uafhængige som i vore dage; men både fordrede de beskyttelse af kongen og underkastede sig i mange måder regeringens ledelse, som det bedst ses med handelskompagnierne. Men det må også erindres, at det var en overordentlig stor lykke for landet, at det holdtes neutralt under Syvårskrigen, hvad det umuligt kunde være blevet uden at opstille en hær i Holsten, og Bernstorff kunde med rette kalde det „la gloire du regne de Frederic V“, at Danmark havde vovet at gøre modstand med Rusland. Han holdt meget af at tale om kongens ære og værdighed, men han havde også vist, at han var rede til at vove det yderste for at hævde dem. Det synes imidlertid aldeles umuligt, at der kunde være skaffet midler hertil uden i høj grad at bebyrde folket med skatter, hvis man ikke havde havt banken. Vi forsvare ikke den måde, hvorpå den blev benyttet, men det måtte være en næsten uimodståelig fristelse at ty til den, hvor man uden anstrengelse fik penge til 4 %, medens man alle andre steder forgæves søgte dem til 5 %. Det synes ganske vist ikke at have været Schimmelmanns hensigt at forsøge at gøre banken uafhængig af statskassen; snarere tyder alt på, at han fra begyndelsen af har tænkt på at lade staten overtage den, som det endelig skete 1773. Det lader sig næppe afgøre, om han har fulgt denne fremgangsmåde, fordi han anså den for den rigtigste, eller fordi der ingen anden var mulig. I de år, vi her have omhandlet, var dette sidste afgjort tilfældet; det var

staten, der var kommet i besiddelse af alle bankens midler, og når denne skulde reddes og redningen komme i rette tid, var der intet andet at gøre end på alle måder lægge for dagen, at banken og statskassen vare solidariske, og at enhver af bankens kreditorer tillige kunde betragte statskassen som sin debitor. Hvorledes man end vil dømme derom, bør man ikke tale, som om man 1763 skulde have forudset katastrofen 1813, der ikke blot skyldtes det, at staten var ejer af banken, men lige så meget, at denne benyttedes på en langt hensynsløsere måde, end tilfældet havde været 1758—62.

I Molbechs bidrag til Christian VII's historie findes den bemærkning om Schimmelmann, at han „havde skaffet sig en betydelig vægt i staten ved sin store i landet indførte formue, hvoraf han her også tilsatte en stor del" [1]). Dette er ikke rigtigt; men det er ret mærkeligt at finde en sådan ytring, da det vist nok er den almindelige mening, at Schimmelmann ingenlunde glemte sin egen fordel. Der er vel aldrig rejst nogen anden bestemt beskyldning mod ham end for købet af de vestindiske plantager, og hvorledes det hængte sammen dermed, er alt påvist. En af de mænd, der havde med hans bo at gøre, har 1782 tilskrevet Guldberg et brev, hvori han opgør hele hans formue til 3 millioner. Det må regnes, at han, da han kom ind i landet, ejede 1½—2 millioner. Men renten af 1½ million i 22 år udgør 1,320,000, lagt til kapitalen 2,820,000 foruden

[1]) Nyt hist. tidsskr. IV, 586. Der anføres ingen kilde; bemærkningen skyldes formodentlig enten Suhms utrykte optegnelser eller Wasserschleben, hvis ovenfor oftere citerede optegnelser ere hovedkilden til Molbechs afhandling, uagtet denne ikke nævner ham.

rentes renter. Regner man nu, siger brevskriveren, „at han i disse år ved negotie og aktier har vundet 500,000 rd., så ser man tydeligt, at han årlig måtte have fortæret en god del af sine egne revenuer, og følgelig i kongens tjeneste ingen penge fortjent, men snarere tilsat. Dette er hans bedste forsvar, om og når han har forsvar behov“ [1]).

---

[1]) En afskrift i geheimeark., Mallingiana, personalia privata, taget af Mallings broder efter originalen. Brevskriveren hedder Bang.

Søren Kanne.

Et lille Bidrag til Sagndannelsens Historie.

Af

C. F. Bricka.

Naar Henrik Ibsen i sit „Ballonbrev“ udtaler, at

„kun det kan fremad leve,
som en Digters Sang kan hæve,“

synes denne Sætning, hvis Almengyldighed dog næppe vil blive indrømmet af alle, at stadfæstes ved Søren Kannes Navn, som er blevet lovprist af en af vore Digtere og derved bevaret. Fortællingen om denne brave jydske Bonde, der satte sit Liv i Vove for at redde en skibbrudden Mand, har i Tidernes Løb uden Tvivl haft mange Sidestykker blandt en Kystbefolkning, som fra Vuggen til Graven er henvist til at føre en haard Kamp med Havet; men Navnene paa disse Hverdagslivets Helte ere, hvad enten de sejrede eller bukkede under i deres Forsøg paa at frelse Medmennesker, skrevne i Glemmebogen, for saa vidt ikke Digternes Penne — Ewalds, Oehlenschlägers, Drachmanns — have foreviget dem og deres Færd.

Den, der har bevaret Søren Kannes Navn for Eftertiden, er, som de fleste vide, St. St. Blicher. I sine „Bavtastene“ hvor han

„har de store dødes lyse Færd
ud fra Død og Glemsels Mørke vristet,“

har han ogsaa rejst Søren Kanne et Minde i et Digt, der begynder med de kjendte Linier:

„Det blæste en Storm udi Kattegat,
de Bølger ginge saa høje,
saa mangen stolt Sømand den samme Nat
for sidste Gang lukked sit Øje“ [1]).

Men for den, hvem dette Digt netop giver Lyst til at erfare noget nærmere om den besungne Begivenhed, vil det snart vise sig, at man, bortset fra den samtidige Bladlitteraturs Beretninger, ikke kan faa andet at vide om den, end hvad Digtet selv fortæller [2]). Med andre Ord: Digterens Magt bestaar i dette Tilfælde ikke alene i, at han har frelst Navnet fra Forglemmelse, men saaledes som han har fremstillet Begivenheden, kun saaledes er den forplantet.

Det var Søndag Aften den 15. Febr. 1835, at et Skib fra Hornbæk strandede en Fjerdingvej syd for Grenaa, og den følgende Morgen udførte Søren Kanne sin Bedrift, Skipperens Redning. Det er betegnende for den danske Presses daværende Tilstand, at Tildragelsen i Begyndelsen ganske synes at være undgaaet dens Opmærksomhed, hvilket ikke alene gjælder om Hovedstadens Blade, men selv om de i Aarhus og Randers da udkommende Aviser. Først „Ugeblad for den danske Bonde“, der udgaves i Randers, indeholder i sit Nummer

---

[1]) Digtet findes — selvfølgelig — ikke i den oprindelige Udgave af „Bavtastene“ fra 1823, men er optaget blandt disse i de samlede Udgaver af Blichers Digte.

[2]) En lille Undtagelse danner Artiklen om Søren Kanne i Nord. Conversationslexikon, 3. Udg. (IV. 270), som er skreven af nærværende Forfatter og er bygget paa den nedenfor meddelte Kancelliforestilling.

for 24. Marts, altsaa 5 Uger efter Begivenheden, en Beretning om den[1]), og et Uddrag af denne Beretning gjorde derpaa sin Runde omkring i Landets Blade[2]). Idet derved ogsaa Frederik VI blev opmærksom paa den jydske Bondes Daad, opstod hos ham et naturligt Ønske om at faa nærmere Oplysninger om den, og det danske Kancelli fik derfor Befaling til at indhente saadanne. Det viste sig da, at den i Ugebladet meddelte Beretning i alt væsentligt var korrekt, og der findes altsaa i Litteraturen en paalidelig Skildring af Søren Kannes Bedrift; men da dette Blad nu hører til de sjældnere og derfor vil være utilgængeligt for mange, og da Kancelliets Fremstilling desuden er mere detailleret og i Følge sin Natur i høj Grad fortjener Tiltro, er der formentlig Grund til her at meddele selve Forestillingen[3]).

I Anledning af en i Bladet „Dagen“ for Onsdagen den 1ste dennes af „Ugeblad for den danske Bonde“ optagen Beretning om en af Bolsmand Søren Mikkelsen Kanne af Fuglsang ved Grenaa udvist ædel Daad ved at redde Skipperen paa et 1/4 Mil sønden for Grenaa Havn forlist Fartøj fra at omkomme i Bølgerne m. v. har det behaget Deres Majestæt ved allerhøjeste Reskript af 2den dennes at paalægge Kancelliet at indhente nærmere Oplysning om Sagens Omstændigheder samt derefter at nedlægge allerunderdanigst Beretning desangaaende.

Paa samme Tid, som Kollegiet modtog forbemeldte allerhøjeste Reskript, indløb der hertil en Skrivelse fra Amtmanden

---

[1]) Ugeblad for den danske Bonde, udg. af N. B. Krarup og C. Olsen. 1. Aarg., Nr. 39, S. 213—14.

[2]) Saaledes i Randers Amtsavis 26. Marts, Aalborg Stiftstidende og Adresse-Avis 28. Marts, Skanderborg Amtsavis 30. Marts, Aarhuus Stifts-Tidende 31. Marts og Dagen 1. April.

[3]) Findes blandt 3. Departements Forestillinger. Jeg skylder Hr. Kontorchef Kringelbach Kjendskabet til den.

over Randers Amt, hvori han indberettede den af Søren Mikkelsen Kanne udviste Daad og til Oplysning om de med samme forbundne Omstændigheder indsendte Udskrift af et inden Nørre Herreds Politiret under 24de f. M. i den Anledning optaget Forhør.

Af dette Forhør, hvorunder den forulykkede Skipper saa vel som fornævnte Søren Mikkelsen Kanne og hans Fader Mikkel Sørensen Kanne have afgivet Forklaring, erfares Omstændighederne ved det omhandlede Redningstilfælde at have været følgende. Den 15de Februar sidstleden sejlede Ole Jensen Jyde af Hornbæk fra Helsingør med sin ejende Jagtbaad Bente Marie, 6 Kommercelægter drægtig, indehavende en Ladning Salt, bestemt til Grenaa og bemandet med 2 Matroser, navnlig Jens Larsen og Rasmus Svendsen. Samme Dags Aften omtrent Klokken 8 kom der en svær Bræksø over Skibet, som borttog Kompasset og slukkede Lyset, og omtrent ½ Time derefter kom Skibet paa Grund under Hovedgaarden Hessels Forstrand. Strax efter at Fartøjet var stødt, gik dets ene Side itu, saa at Forenden strax stod under Vand, og Skibsdækket løsnedes og gik til Søs. Skipperen og hans 2de Matroser forsøgte at gaa i Land med Skibsbaaden, men denne blev ved den stærke Søgang strax fyldt af Vand, saa at de maatte begive sig tilbage paa Skibet, hvorpaa Baaden drev i Land. Skipperen holdt sig derpaa fast ved Agterspejlet, staaende i Vand til op paa Livet, og forblev i denne Stilling, indtil han næste Dags Morgen blev reddet. Den ene af Matroserne, Rasmus Svendsen, holdt sig fast ved Masten, men blev endnu samme Aften omtrent Klokken 10 kastet i Søen af en Bølge og har ikke siden været at finde; den anden Matros, Jens Larsen, gik op i Vanten og forblev der, indtil det begyndte at dages, da han svømmede i Land. Han bad Skipperen at følge sig, men denne var for udmattet og svag dertil og maatte derpaa blive paa Vraget, i hvilken Stilling han til sidst kom i en næsten bevidstløs Tilstand. Omtrent et Par Timer efter, at Jens Larsen havde forladt Vraget,

kom Søren Mikkelsen Kanne i Følge med sin gamle Fader Mikkel Sørensen Kanne med Heste og Vogn til Strandbredden. I det Haab at kunne frelse Skipperen steg førstnævnte i den i Land drevne Baad og førte den 4 forskjellige Gange ud i Søen, men maatte hver Gang formedelst Storm og Søgang med Paalandsvind vende tilbage uden at kunne naa Skibet, og ved den stærke Søgang var Baaden flere Gange nær ved at kæntre, og kun ved at holde fast til Rælingen af Baaden undgik han at blive kastet i Søen; da det imidlertid var hans faste Forsæt at redde Skipperen, hvilken Fare han end udsatte sig for, hvortil han saa meget mere bestemte sig, da man idelig hørte den ulykkeliges Jammerskrig, spændte han Hestene fra Vognen og gik ud i Søen med dem, uagtet hans Fader bad og besværgede ham ikke at gjøre det, forestillende ham, at det ikke kunde ske uden Livsfare, og at, naar det ikke var muligt at gaa ud til Vraget med Baaden, maatte det være endnu mindre muligt at opnaa denne Hensigt med Hestene. Ikke desto mindre begav han sig, som bemærket, siddende paa den ene Hest og ledende den anden ved Haanden, ud i Søen og førte dem med stor Livsfare svømmende under en stærk Storm og svær Søgang med Paalandsvind, saa at Bølgerne flere Gange sloge over dem, til en Sandbanke i Nærheden af Vraget, hvor der vel var Fodfæste, men hvor dog Vandet gik ham op til Armene, ligesom ogsaa Bølgerne her sloge over hans Hoved og Hestene, saa at Faderen ofte ikke kunde øjne nogen af dem. Fra det Sted kastede han Enden af Hestenes Tømme ud til Skipperen, der efter flere forgjæves Forsøg omsider fik den bunden om Livet, hvorpaa Søren Mikkelsen Kanne halede ham til sig paa omtrent 3 Alens Afstand. Han søgte nu først at bringe ham til at stige op paa Hesten, men da Skipperen var saa svag og afkræftet, at han ikke formaaede det, maatte han selv stige af i Vandet og løfte ham op paa Hesten, og da han heller ikke var i Stand til at holde sig oprejst paa denne, maatte Kanne med den ene Haand holde ham derpaa, medens han med den

anden Haand styrede begge Hestene og saaledes førte sig selv og Skipperen med største Livsfare gjennem det oprørte Havs Bølger til Lands. Han kjørte derpaa Skipperen til sit Hus, plejede ham der omhyggeligen og sendte strax Bud til Grenaa, hvortil han endnu samme Dag blev afhentet.

Paa Grund af de saaledes oplyste Omstændigheder, der yderligere bestyrkes derved, at den tilbageblevne Matros Jens Larsen, som var bortrejst, forinden det forommeldte Forhør blev optaget, men før sin Afrejse blev fremstillet for Retten for at beedige sin for Notarius publicus afgivne Søforklaring, ved denne Lejlighed bevidnede, at Søren Mikkelsen Kanne var den, der med særdeles Anstrængelse og Livsfare reddede Ole Jyde, har Amtmanden over Randers Amt anset førstnævnte, som desuden i Følge vedkommende Underøvrigheds Erklæring er en god, sædelig og arbejdsom Mand, for kvalificeret til at forundes Medaillen for ædel Daad og derhos holdt det for ønskeligt, om han, der sandsynligvis er fattig, kunde tilstaas en passende Pengebelønning.

Kancelliet formener, at Søren Mikkelsen Kanne, har gjort sig fuldkommen fortjent til at forundes Medaillen for druknedes Redning med Tilladelse at bære den i det for Medaillen i Anledning af Søslaget den 2den April 1801 bestemte Baand, hvorhos Kollegiet tror endvidere at burde henstille til Deres Majestæts Naade, hvorvidt De maatte finde Anledning til at tilstaa ham nogen Pengebelønning for hans højst rosværdige Forhold.

. . . .

Det kongelige danske Kancelli, den 8de April 1835.

Allerunderdanigst

Stemann.

Ørsted. Larsen. M. Lange. Hansen. Bentzen.

Jacobsen.

Paa denne Forestilling resolverede Kongen 11. April, at Søren Kanne skulde have Medaillen for druknedes

Redning og desuden 40 Rdl. Sedler [1]). Ogsaa paa anden Maade hædredes Manden, idet han fra en Del Aarhusianere fik et stort Sølvbæger, paa hvis ene Side hans Daad var fremstillet, medens den anden bar følgende Indskrift: „Fra Borgere og Borgerinder i Aarhus til Bolsmand Søren Kanne, den højmodige Frelser af et Menneskeliv“ [2]).

Søren Kannes heltemodige Færd hin Vintermorgen tilhører Historien og har efterladt sig et uudsletteligt Spor i vor Skjønlitteratur, men hans øvrige Liv vedkommer os ikke. Det skal derfor blot berøres, at han, der var født 10. Febr. 1801 i Hessel Strandhus ved Grenaa [3]), henved 60 Aar gammel mistede Livet 10. Novbr. 1860 ved — Drukning. Han var om Aftenen gaaet ud for at lede om en Ko, men faldt i Aaen ved Grenaa og omkom saaledes, overlevet af den Mand, hvis Liv han havde reddet 25 Aar tidligere, og som nu boede i Grenaa. I hans Hjem — han var Gaardmand paa Hessel Hede — opbevaredes endnu det Sølvbæger, erkjendtlige Medborgere havde skjænket ham. Han efterlod sig Enke, men ikke Børn [4]). —

Har det nu i og for sig nogen Interesse at lære en paalidelig Beretning om Tildragelsen paa Hessel Strand at kjende, knytter der sig næppe ringere Interesse til Spørgsmaalet om Forholdet mellem denne Beretning og Overleveringen. Overleveringen — det vil i dette Tilfælde, som allerede antydet, sige det samme som Blichers

[1]) Resolutionen meddeltes 28. April i Ugeblad for den danske Bonde I. 245.
[2]) Aarhuus Stifts-Tidende 11. Juni 1835.
[3]) Lolland-Falsters Stifts-Tidende 6. Marts 1861 (af Fr. Barfod).
[4]) Grenaa Avis 13. Novbr. 1860.

Fremstilling. Da det imidlertid ikke tør antages, at Enkelthederne i denne staa klart for alle Læsere, skulle de i Korthed anføres her.

En Skipper fra Hornbæk, alene med en lille Dreng om Bord, overfaldes af Storm, og henad Dagningen støder Skibet paa et Rev. Søren Kanne, der er ude med sin Fader, opdager Skibets farlige Stilling, og trods Faderens Advarsel styrer han sine to Heste, som just staa tøjrede paa Brinken, ud i Havet, idet han til Farvel tilraaber Faderen:

„I Fald jeg derude skal faa min Rest,
lad se, at I sørger for Karen!“

Huggende den ene Hest med Træskohælen og baskende den anden med Tøjrepælen, tvinger han dem ud i Vandet, og da han er naaet ud til Skibet, raaber han til Skipperen:

„Hej, Landsmand, sid op nu, hvis du vil med,
og hold saa din Dreng ved hans Trøje!“

Opfordringen følges; i en Fart gaar det nu tilbage gjennem Bølgerne, „og frelste de springe paa Stranden“. Der kaste alle tre sig i Bøn til Herren paa Knæ, medens Skibet splintres. Drengen er forkommen, og den fattige Søren Kanne faar begge hjem, hvor han plejer dem uden Betaling.

En Konfrontation af de to Beretninger, Kancelliets og Digterens, vil hurtig lægge for Dagen, at der er adskillige Uoverensstemmelser mellem dem, og det maa betragtes som hævet over al Tvivl, at dette i alt væsentlig er det samme som, at den sidste afviger fra Sandheden. At Digteren har tilføjet et og andet for at skabe et vist dramatisk Liv og for saa vidt med velberaad Hu har brugt Vold mod den historiske Sandhed, kan man sige

sig selv; de forskjellige Samtaler f. Ex. vil ingen falde paa at anse for at skulle være korrekte Gjengivelser af de virkelig faldne Ord. Men medens Digteren maa staa temmelig frit overfor de underordnede Detailler, og hans Fremgangsmaade i det foreliggende Tilfælde er fuldt forsvarlig i saa Henseende, kan der ingen Tvivl være om, at det er hans Pligt, som det ogsaa har været hans Hensigt, i Hovedsagen at holde sig til det faktiske. Dette er dog ikke lykkedes ham. Han gjør Skibets oprindelige Besætning for ringe, lader Strandingen foregaa henad Morgenen i Stedet for om Aftenen, fortæller, at Hestene staa tøjrede ved Stranden (i Februar Maaned!), medens Søren Kanne i Virkeligheden kommer kjørende med dem, osv. osv. Man kan, om man vil, betragte flere af disse Træk som Biting, men man vil næppe kunne forklare de foretagne Forandringer som skete af rent digteriske Grunde. Af større Betydning er det imidlertid, at Blicher lader Søren Kanne redde to Mennesker i Stedet for et, thi her staa vi foran en Forandring, som er aldeles uforsvarlig, og man kan da ogsaa trygt gaa ud fra, naar man tager Hensyn til Digtets Karakter, at her ikke foreligger nogen bevidst Forvanskning. Medens Blicher saaledes mod sin Vilje overdriver Resultatet af den jydske Bondes Daad, forringer han paa den anden Side selve denne betydelig, thi først den officielle Beretning lader, idet den fremstiller Skipperens hele Hjælpeløshed, hans Redningsmands opofrende Energi ske Retfærdighed. Man tør derfor dristig paastaa, at Blicher vilde have holdt sig langt strængere til Sandheden, om han havde kjendt denne, og man tør tro, at hans Digtning derved tillige var bleven rigere paa kraftige Træk; men Spørgsmaalet om, hvorfra de historiske Fejl

hos ham skrive sig, om fra en unøjagtig Overlevering eller fra egen utro Hukommelse, kan ikke besvares med Sikkerhed. Nærmest ligger det dog unægtelig at skrive Fejlene paa andres Regning, thi man har lidt ondt ved at tænke sig, at en Mand med Blichers Evner skulde efter først at være bleven greben af den korrekt fortalte Historie senere have glemt saa væsentlige Sider af den [1]).

Gjentagende er det i det foregaaende blevet ytret, at Blichers Fremstilling af Søren Kannes Bedrift er den eneste, der kjendes. Et Bevis herpaa er fra Kunstens Side leveret paa Udstillingen 1877, hvor der fandtes et Maleri af C. Blache, forestillende „Søren Kanne, som med sine Heste redder to skibbrudne“ [2]). Emnet angaves vel udtrykkelig at være hentet fra Blichers Digt, men havde Kunstneren vidst, at dette er upaalideligt, havde han vel ikke benyttet denne Kilde. Endnu mere talende turde det være, at da Grenaa Avis 13. Novbr. 1860 meldte Søren Kannes Død, fortalte den, at det var

---

[1]) Naar „Søren Kanne“ er digtet, lader sig vel næppe afgjøre. Saa vidt vides, fremkom Digtet første Gang 1839 i Brage og Idun, udg. af F. Barfod, I. 590 ff. Det efterfølges her af Digtet „Peder Lykke“, der handler om en Tildragelse ved Vesterhavet „sidst 8. Januar“ (ɔ: 1839, som det fremgaar af samtidige Aviser), og hvori Blicher siger, at han „ret nylig“ slog Harpen i Østerled, „da om Kanne jeg lagde en Vise“; men et bestemt Vink om det ældre Digts Tilblivelsestid indeholde disse Ord ikke. At Blicher lader S. Kannes Heste staa tøjrede nede ved Stranden, synes at tyde paa, at han ikke lige efter Begivenheden kan have besunget den, da man skulde tro, at han i saa Tilfælde umulig kunde have gjort sig skyldig i en saadan Anakronisme.

[2]) C. Reitzel, Fortegn. over danske Kunstneres Arbejder paa de i A. 1807—82 afholdte Charlottenborg-Udstillinger S. 43. I Tolstrups nedenfor nævnte Skrift „Fra Sømandslivet“ er S. 14 gjengivet en Tegning af O. Bache fra 1885, der ogsaa fremstiller Søren Kanne reddende to Mennesker.

ham, der 1835 havde frelst to Menneskeliv, og det uagtet Bladet ikke alene kunde angive Navnet paa det forulykkede Skib, men ogsaa vidste, at den reddede Skipper endnu boede i Grenaa, og at Bægeret med Indskriften bevaredes i den afdøde Hædersmands Hjem. Saa haardnakket har Traditionen holdt sig i det af Blicher betraadte Spor, selv i den Egn, hvor Begivenheden passerede og de i den optrædende Personer færdedes. Og det er lærerigt at blive Vidne hertil, thi naar vor Tid kan opleve dette, hvad kunne Sagnene da ikke have udviklet sig til i Tider, hvor Midlerne til at kontrollere og rette dem vare langt færre?

For et Par Aar siden er der i Litteraturen fremkommet et lille Bidrag til Søren Kannes Historie, som paa Forhaand maatte vække Formodning om at bringe nye og selvstændige Efterretninger. Denne Formodning er nu ganske vist bleven skuffet, men til Gjengjæld gives os her et nyttigt Vink til Advarsel mod ubetinget at tro et Sagn, fordi det tilsyneladende stadfæstes, og vi bør derfor dvæle lidt ved dette Bidrag, der findes i Pastor C. Tolstrups 1885 udgivne Opbyggelsesskrift: „Fra Sømandslivet“. Den 1886 som Præst ved Domkirken i Roskilde afdøde Forfatter, der var født 1819 i Grenaa og 20 Aar gammel dimitteredes privat til Universitetet [1]), har sat sig den Opgave i en af de religiøse Betragtninger, der danne Bogens Indhold, at minde om Søren Kannes Daad [2]). Skjønt det er en gammel, kjendt Historie, vil han dog opfriske den, siger han, dels fordi der end ikke behøves et halvt Aarhundrede „for at afblege Trækkene

[1]) S. Elvius, Danmarks Præstehist. i A. 1869—84 S. 408.
[2]) Tolstrup, Fra Sømandslivet S. 15 ff.

af en ædel Daad", dels fordi han særlig har en vis Ret til at gjenfortælle den, „eftersom den tildrog sig saa at sige lige for mine Øjne paa det Sted, hvor jeg legede min Barndomsleg, og hvor jeg opsamler mine Barndomsminder". Naar Forfatteren mener, og det med Rette, at han derfor kan give sin Fortælling større Anskuelighed, maa dog bemærkes, at det ikke skjønnes, at han har benyttet sit Lokalkjendskab til nærmere at skildre Fortællingens Baggrund; kun nævner han, at Søren Kannes Hjem laa et Stenkast fra et Rettersted. Selve hans Beretning gaar ud paa, at en af Grenaas Sømænd ved Navn Ole Jyde var ude med sit Fartøj, hvis Besætning kun bestod af ham og en Smaadreng. Forgjæves søgte Skipperen under Stormen at naa ind i Havnen, inden Mørket faldt paa; Vind og Bølger toge Magten over Skibet og dreve det afsted, indtil det stødte mod en Revle. Der saa Søren Kanne det den følgende Morgenstund, da han med sin Fader gik ned til Stranden, og han reddede nu begge de skibbrudne. Hele Scenen fortælles ganske som hos Blicher, til Dels med dennes egne Ord.

Vi staa her overfor en Forfatter, hvis Personlighed synes at indgyde Tillid, og som har særegne Betingelser for at vide god Besked, og dog bliver hans Vidnesbyrd betydningsløst. Det nye hos ham, at Ole Jyde var fra Grenaa, er faktisk urigtigt, rimeligvis opstaaet ved en Forvexling med senere Tider, da Skipperen havde nedsat sig i den lille jydske By, og alt det øvrige er kun et Opkog af Blicher. Saa langt er han fra at være en ny, uafhængig Kilde, saaledes som man maatte tro efter hans egne Udtryk, at den Begivenhed, der „saa at sige" er foregaaet lige for hans Øjne, kjender han i Grunden

kun gjennem Digterens Beskrivelse. Hermed skal nu ikke være rejst en Anke mod Forfatteren, hvis Øjemed slet ikke har været at give en historisk Beretning, men som blot har villet tage nogle Træk af Virkeligheden som Ramme om en opbyggelig Betragtning; men idet han, sikkerlig ubevidst, sammenblander Virkeligheden med Traditionen i den af Digteren formede Skikkelse, fremkommer der et mærkeligt Exempel paa, hvorledes Traditionen fra Litteraturen kan brede sig ud blandt Folk og saa blive ført til Bogs igjen, tilsyneladende skrivende sig fra mundtlige Beretninger alene eller endogsaa fra egne Oplevelser og saaledes med Krav paa Evne til at stadfæste det tidligere kjendte, men i Virkeligheden kun bevægende sig i en Kreds, saa at den, idet den vender tilbage til sit Udspring, ikke tilfører det oprindelig meddelte et eneste nyt Holdepunkt. —

Medens Kritikken saa ofte, idet den trænger ind paa Sagnet for at prøve dets Sandhed, ender med at forkaste det, har det foregaaende vist, at her er et Tilfælde, hvor Sagnet vel ikke gaar ganske sejrrig ud af Prøven, men hvor Gjenstanden for det, selve Søren Kanne, vinder ved at stilles i Historiens fremfor i Sagnets Belysning.

Kjøbenhavns Tøihus.

En Udsigt over dets Bygningshistorie.

Af

Otto Blom.

---

1. Tøihusets Oprindelse.

Den Institution, Kjøbenhavns Tøihus, der i umindelig Tid har udgjort et Centrum for det danske Artilleris Virksomhed, har en Historie, der nogenlunde i Sammenhæng kan følges tilbage til Midten af det 16de Aarhundrede. Dens Oprindelse maa imidlertid ligge længere tilbage i Tiden. Man kunde fristes til at søge den mere end dobbelt saa langt borte, dengang Biskop Absalon for over 700 Aar siden byggede Kjøbenhavns Hus. For efter dette Slots Betydning ligger det nær at antage, at det, lige fra det var færdigbygget, maa have rummet ikke blot et Rustkammer med Vaaben for Besætningen, men tillige et Forraad af Blider og andre Krigsmaskiner til Forsvar af Slottets egne Mure og til Beherskelse af den Havn, som det var anlagt til at beskytte.

Det ældste bevarede Inventarium for Kjøbenhavns Hus, det eneste, som haves fra al den Tid, Slottet var i Roskildebispernes Besiddelse, giver dog ingen Støtte for den Formodning, at Slottet allerede dengang har

rummet et større Forraad af Vaaben og Krigsmaskiner. Dengang Ingvar Hjort den 8de Septbr. 1328 overtog Slottet som sin Broder, Biskop Johannes's Lensmand, medfulgte der af Krigsfornødenheder kun tre Armbryster, der tilmed ikke have hørt til den største Slags[1]); dog kan jo denne Armod have været en forbigaaende Tilfældighed. At der omtrent 1375 boede en vis Hans Blidemester paa den nuværende Kjøbmagergade, tyder hen paa, at der dengang har hørt Blider til Stadens eller snarere til Slottets Befæstning.

Fra det sidste Aarhundrede af Middelalderen, da Kjøbenhavns Hus fra Erik af Pommerns Tid for bestandigt var gaaet over i Kronens faktiske Besiddelse, kjender man mellem 1433 og 1548 en Række af syv eller otte Ballistarii eller Værkmestere som Indbyggere i Kjøbenhavn, af hvilke de to første mellem 1433 og 1466 udtrykkeligt betegnes som ansatte ved Slottet, hvis Forraad af Armbryster det maa have været deres Hverv at røgte og forny[2]). De gamle Armbryster og Buer hævdede nemlig deres Plads i Krigsvæsenet overfor de nye Haandskydevaaaben, Lodbøsser og Hagebøsser, en rum Tid efter at Bliderne havde maattet vige for Stenbøsserne. Kjøbenhavn forsvaredes 1428 mod Hansestædernes Flaade med Bøsser, ɔ: svært Skyts. Og man har en Optegnelse om, hvorledes Slottet var udrustet med saadant, dengang Eggert Frille 1454 overleverede det til den nye Lensmand, Johan Oxe[3]); der fandtes dengang paa Kjøbenhavns Hus af sværere Skyts: 8 Skjærmbrækkere med 11 Kammerser, 2 svære Bøsser, som det synes, uden

---

[1]) O. Nielsen: Kjøbenhavns Diplomatarium I, 69.
[2]) Hist. Tidsskr. 5te R., V, 64 o. flg.
[3]) Kjbh. Dipl. IV, 51.

Kammerser, men indrettede til at lade fra Mundingen, 5 Bøsser med 15 Kammerser og endnu 3 Bøsser med deres Kammerser, ialt saaledes 18 Stykker Skyts foruden 6 Lodbøsser. Efter Tidens Leilighed og efter Slottets Størrelse maa dette Artilleriforraad regnes for ganske anseligt; Flensborg Slot eiede 1473 kun 5 Bøsser[1]), og Akershus 1487 kun 3 foruden 2 Lodbøsser[2]). Men Forraadet paa Kjøbenhavns Hus er dog ikke saa uforholdsmæssigt stort, at man tør slutte, at det ved Begyndelsen af Kristian den 1stes Regering har været beregnet paa mere end Bestykningen af Slottets egne Mure og Taarne.

Allerede længe før Midten af det 15de Aarhundrede brugtes imidlertid udentvivl her i Norden ligesom allevegne ellers i Europa Artilleri ikke blot til Forsvaret af Fæstninger, men ogsaa til Angrebet paa saadanne saavelsom i aaben Mark og tilsøs. Uagtet Overenskomsten om Overgivelsen af Slite faste Hus paa Gulland 1404 til Ulrich von Jungingen og hans tydske Riddere[3]) vistnok er det ældste bevarede Aktstykke, der udtrykkeligt viser den kongelige Krigsmagt i Besiddelse af Bøsser ved Siden af Blider og Armbryster, maa det dog, efter hvad man ved fra de nordtydske Stæder, antages, at man ogsaa her i Danmark har kjendt Brugen af Bøsser i den sidste Halvdel af det 14de Aarhundrede, eller ialtfald i dets sidste Fjerdedel; et af Hans Gram fremdraget Brev af Erland Kalf viser jo, at man helt godt kjendte Bøssekrudtet i Ribe 1372[4]). Men hvor toge de danske Konger deres Skyts fra til Brug i Felten, ved Beleiringer og til-

---

[1]) Seidelin: Diplomatarium Flensborgense, II. 910.
[2]) Danske Magasin, 3die R., II, 14.
[3]) Kotzebue: Preussens ältere Geschichte, III. 320.
[4]) Vidensk. Selsk. Skrifter, ældste Række, I, 254.

skibs, saalænge der som endnu 1454 hverken ved Kjøbenhavns Hus eller vist endnu mindre ved noget af de andre kongelige Slotte fandtes Artilleriforraad til mere end Slottets egen Behov? Og hvorledes sørgedes der for Rytteriets og Fodfolkets Bevæbning? Dette sidste Spørgsmaal er maaske lettest at besvare. Adelens „gerust Heste“ og den Almue, som opbødes af Kjøbstæderne og Landet, maatte ifølge ældgamle Lovbestemmelser møde til Kongens Tjeneste „med Harnisk og gode Værger“, og for Leietroppernes Vedkommende maatte den, der paatog sig at hverve og stille dem, sørge for deres Udrustning, forsaavidt ikke hver Rytter og Knægt selv bragte sine Vaaben med, saaledes som det endnu var Regelen paa Trediveaarskrigens Tid. Først langt henne i det 16de Aarhundrede synes man at have fundet det nødvendigt at have kongelige Vaabenforraad til at udfylde Mangler i Krigsfolkets Bevæbning; og først Oprettelsen af en staaende, dels hvervet, dels udskreven Landkrigsmagt i det 17de Aarhundrede gjorde det nødvendigt at indrette Kronens Vaabenforraad paa at kunne udruste denne Del af Hæren med Musketter og Rør, Harnisker, Spidser og Sidevaaben. Artilleriet til Beleirings- og Feltbrug tog man vel i ældre Tid for en Del fra de kongelige Slotte, som ikke ventedes angrebne. Men desuden maa der, ialtfald i Tiden nærmest før Reformationen, have paahvilet de større af Rigets Prælater samt af Kronens Lensmænd saavelsom Kjøbstæderne en Pligt til at stille Skyts til Kongens Tjeneste. Ifølge en Optegnelse „om Rustning udi Sjælland og Smaalandene“ fra omtrent 1529[1]) stillede saaledes Bispen af Roskilde, Abbederne i

---

[1]) Geheimeark. Danske Saml., Fasc. 392.

Sorø og Esrom, Prioren i Andvorskov, Lensmændene paa Krogen, Kjøbenhavn, Vordingborg og Nykjøbing samt Kjøbstæderne Kjøbenhavn, Roskilde, Kjøge, Næstved, Slagelse, Skjelskør og Stege tilsammen et Feltartilleri af 7 eller 8 Halvslanger og 12 eller 14 Falkonetter, foruden at alle Kjøbstæderne tilsammen udredede 76 Halvhager. Og ifølge en lidt ældre Optegnelse[1]) stillede alene de fem skaanske Stæder Malmø, Landskrone, Væ, Aahus og Ystad tilsammen 1 Halvslange, 5 Falkonetter og 1 Dobbelt Skerpentin foruden 34 Hager. Dertil kom endeligt den Forpligtelse, som paalaa Prælater, Lensmænd og Kjøbstæder, de sidste indtil under Syvaarsfeiden, til at udrede Skibe til Orlogsbrug med Mandskab, Fetallie og Skyts. En Artillerist fra vor Tid har noget ondt ved at faa i sit Hoved, hvorledes et saaledes mangestedsfra sammenstykket og derfor yderligt heterogent Artillerimateriel overhovedet har været til at bruge i Marken uden strax at komme i den mest haabløse Forvirring. Det hjalp vel noget, at det i Regelen ikke var talrige Artilleriparker og ikke store Udrustninger for hver Kanon, man førte i Marken; en 10 eller 20 Kugler til hver Kanon kunde man vel nok holde Rede paa; og indløb der endda Konfusion, saa var det vel ikke stort andet, end hvad man var taaleligt vant til ogsaa paa andre Omraader af den Tids Krigsførelse.

En Bestræbelse efter at komme bort fra den middelalderlige Krigsforfatning maa dog have givet sig tilkjende tidligt i det 16de Aarhundrede eller lidt før, derved at Tilveiebringelsen af det kostbareste Krigsmateriel begyndte at glide over i Kronens Hænder. Fra først af

[1]) Smstds.

gjælder dette navnlig Flaaden. Allerede Kong Erik af Pommern synes at have eiet Krigsskibe med Station ved Kjøbenhavn. Men ialtfald fra Kong Hans's Tid har der existeret en kongelig Flaade med Bremerholmen til Hovedværft, der længe var underlagt Lensmanden paa Kjøbenhavns Hus. Og Flaadens Tilværelse maa have givet Anledning til, at der ved dette Slot samledes et større Oplag af Vaaben og Krigsfornødenheder og især af Skyts og andet Artillerigods end nogensteds ellers i Riget, at med andre Ord Tøihuset eller „Arkeliet for Kjøbenhavns Slot“ efterhaanden er blevet til Hoved-arsenal, fra første Færd vel især for Flaaden, men tillige og i bestandigt stigende Maal ogsaa for Landforsvaret. Saa langt som Tøihusets Historie kan følges tilbage, det vil sige fra det Øieblik ved 1550, det kan følges ved Hjælp af Rentemestrenes Regnskaber, træffes det indtil 1670 som en for Hær og Flaade fælles Institution, med et fælles Krigsforraad og med et dertil knyttet Korps af Bøsseskytter eller Artillerister, hvervede til at tjene Kongen baade tillands og tilvands, hvor han vilde bruge dem. Ligesom i Rigets øvrige Fæstninger var Tøihuset i Kjøbenhavn underlagt en Arkeli- eller Tøimester under Befaling af Lensmanden paa Slottet. Saaledes var det endnu i Kristian den 3dies Tid, medens Peder Godske til Lidemark, Hjortholms kjække Forsvarer under Greve-feiden, var Lensmand i Kjøbenhavn[1]). Reminiscenser af denne oprindelige Ordning træffer man maaske endnu i Slutningen af det 16de Aarhundrede; Ordrer om at indkræve allehaande udlaant Artillerigods til Aflevering

---

[1]) Jvfr. f. Ex. et Kongebrev fra 1546 i Danske Mag., 4de R., IV, 376.

paa Kjøbenhavns Tøihus, ere saaledes den 12te Decbr. 1595 og den 10de Febr. 1596 udfærdigede til Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot, Karl Bryske; men Aarsagen var her maaske den, at det var kjøbenhavnske Borgere samt to af Slottets egne „Skytter i Porten", der skulde kræves; tre Adelsmænd, der vare i samme Tilfælde, fik selv kongelige Skrivelser derom[1]). Ellers var det alt fra Frederik den 2dens Tid vistnok som en Følge af, at Kjøbenhavns Tøihus efterhaanden var groet op til faktisk at være Rigets Hovedarsenal, blevet Regelen, at Tøihuset med Tilsidesættelse af Lensmanden paa Slottet var umiddelbart underlagt foruden Kongen den høieste Administration i Riget, navnlig Finansbestyrelsen, repræsenteret ved Rigens Hofmester eller, naar denne Post stod ledig, den Embedsmand, Statholderen i Kjøbenhavn, der havde hans Pligter om end ikke fuldt ud hans Myndighed, eller naar heller ikke nogen Statholder var udnævnt, da Rentemestrene. Tøihuset var saaledes stillet paa samme Maade som Værftet paa Bremerholmen uden at være knyttet til eller underlagt dette. Rigens Marsk og senere Rigens Admiral havde som saadanne intet at gjøre, hverken med Holmen eller med Tøihuset.

Saa ydmygende fattige som Kilderne til vort Fædrelands indre Historie selv i Slutningen af Middelalderen ere, lader det sig vel ikke dokumentere, at det netop var i Kong Hans's Tid, at Artilleriet i Danmark begyndte at tage Skikkelse af en særegen Administrationsgren med Kjøbenhavns Tøihus som faktisk Centrum. Det er udentvivl sket lidt efter lidt i Kraft af en Udvikling, sikkert nok ikke ifølge nogen positiv Regeringsbeslutning. Men

[1]) Kjbh. Dipl. IV, 729, 731 og 732.

der er flere end et Tegn til, at Kongemagten i Kong Hans's Tid har taget sig af Artilleriet paa en Maade og i et Omfang, hvortil der ialtfald ikke kjendes noget Tilsvarende fra de foregaaende danske Kongers Regering. Det er muligt eller vel endog rimeligt, at der er støbt Metalskyts her i Danmark tidligere i det 15de Aarhundrede; Staden Stockholm havde en Bøssestøber i sin Tjeneste 1431[1]), og i Hamborg støbtes der Bøsser idetmindste fra 1466[2]); der er ingen Grund til at tro, at Danmark i dette Stykke har ladet sig synderligt løbe forbi af sine nærmeste Naboer mod Syd og mod Nord; men hvorom alting er, saa omtales Støbningen af Metalskyts hertillands første Gang 1493 paa en Maade, som gjør det ret rimeligt, at vi her have det ældste Spor af det kongelige Stykkestøberi i Kjøbenhavn, hvis Historie rigtignok ellers i Sammenhæng ei kan følges længere tilbage end til 1523[3]). Den kongelige Jernhytte i Skaane, i Starby Sogn, Sønder Asbo Herred, leverede 1504—1519 Smede- og Støbegods, deriblandt ogsaa Skyts til Kronen[4]), om det end først er fra 1539, at man i Sammenhæng kan følge den Række Mestre paa Jernhytten, som for en væsenlig Del forsynede Kjøbenhavns Tøihus med Jernfang, indtil Hytten omsider maatte opgives af Mangel paa Brændeved, og Kronborg Hammermølle 1598 traadte i dens Sted. Anlæget af en Krudtmølle ved Rønnebæksholm omtales 1513[5]); man har imidlertid Historie-

¹) F. Spak: Öfversigt öfver Artilleriets Uppkomst i Europa I, 12.
²) Koppmann: Kämmereirechnungen der Stadt Hamburg II, 307.
³) Hist. Tidsskr. 5te R., IV, 375 og 376.
⁴) Langebek: Om de norske Bjergværker i Vidensk. Selsk. Skr., ældste Række, VII, 408.
⁵) Suhm: Saml. t. d. danske Hist., II, 1ste H., 107.

skriveren Allens Ord for, at der er tilvirket Krudt i Danmark længe før, endog tidligere end 1464, som er det første Aar, hvor det er paavist at være sket i Sverrig[1]); en fabrikmæssig Tilvirkning af Krudt i Danmark kan dog næppe paavises før Kong Hans's Tid. Alt 1487 nævnes en Hans Pulvermester og hans Svend som staaende i Kongens Brød[2]); maaske er det den samme Mester Hans, som i den første Halvdel af Aaret 1509 leverede Kronen henved 7000 Pd. Krudt, samtidigt med at en Mester Oluf i Væ ligeledes leverede forholdsvis betydelige Kvantiteter. Dette fremgaar af et endnu bevaret, rigtignok af Tidens Tand stærkt medtaget „Register paa Krudt“ [3]), rimeligvis et Bilag til et forlængst tabt Regnskab for Kjøbenhavns Slot, og omfattende Indtægt og Udgift af Krudt især til Kongens Krigsskibe i Aarene 1509—10. De forholdsvis betydelige Leverancer fra enkelte „Pulvermestere“ tyde paa en Tilvirkning i det Store efter Tidens Leilighed; og i samme Retning af en fabrikmæssig Forarbeidning af Krudtet tyder det, at Registeret ligesom allerede Kong Hans's Regnskabsbog 1493 skjelner mellem forskjellige Krudtsorter, Stenbøsse-, Skerpentin-, Lodbøsse- og Kjørnekrudt. Muligt har Krudtforraadet været gjemt paa selve Slottet. Endnu 1542 lod Kristian den 3die indrette to Hvælvinger eller Krudtkamre øverst i Slottets saakaldte Bagtaarn[4]). Men det omtalte Register paa Krudt med sine Udleveringer og Indleveringer af Krudt fra Krigsskibene viser dog hen

[1]) Allen: De tre Nord. Rigers Hist. IV, 1, 237; Murberg: Om Brännvinets ålder i Vitt. Hist. o. Ant. Akad. Hand. IV, 308 o. flg.
[2]) Danske Mag., 4de R., I, 71 og 72.
[3]) Geheimeark. Danske Saml., Fasc. 392.
[4]) Kjbh. Dipl., IV, 514.

til Tilværelsen af et centralt Forraad for Flaaden, som da formodenligt ogsaa har omfattet andre Krigsfornødenheder end netop Krudt, fornemmelig Skyts med Tilbehør. Med andre Ord: hint Register paa Krudt fra 1509—10 kan opfattes som det ældste Spor af Tilværelsen af et Tøihus for Kjøbenhavns Slot.

2. Det gamle Tøihus ved Stranden og Arkeligaarden ved Amagertorv.

Det ældste Tøihus har efter al Rimelighed, selv om Krudtforraadet har været paa selve Slottet, ikke havt Plads indenfor dettes trange Mure og ikke engang paa Slotsholmen, som jo dengang var meget mindre end nu. Det ligger nær at tænke sig Tøihuset liggende paa Bremerholmen, hvor Flaaden havde sit Værft, eller for den bedre Beskyttelses Skyld indenfor Stadens Mure, men dog umiddelbart ved den daværende Havn, som nu er skrumpet ind til den snævre Kanal om Slotsholmen, med andre Ord paa den Kronen tilhørende, for Størstedelen dengang ubebyggede Strækning søndenfor St. Nikolai Kirke, som muligvis engang i Fortiden, adskilt fra Staden ved et smalt Dyb, har udgjort den oprindelige Bremerholm. Og virkeligt stod der paa denne Strækning, omtrent der, hvor nu Boldhusgaden støder til Admiralgaden, en Bygning, som 1557, 1565 og 1579 findes benævnt „det gamle Tøihus“ [1]) i Modsætning til et kort efter 1550 af nyt opført. Men den samme Bygning kaldes ogsaa 1568 og 1577 den „gamle Smedie“ [2]).

---

[1]) Kjbh. Dipl., I, 472, II, 307 og 327.
[2]) Kjbh. Dipl., I, 354 og 355.

og er rimeligvis identisk med den „Husesmedie“ — ɔ: Slottets Smedie — tværsoverfor Slottet ved Færgebrostrædet, der omtales 1476 og 1477 [1]). Det er da at formode, at man engang efter 1477, da Pladsen paa selve Slottet blev for trang til de voksende Artilleriforraad, har flyttet disse over til en rummelig Bygning hinsides Havnen, der hidtil havde tjent Slottet som Smedie. Det maa være sket en Tid før 1550, men dog ikke tidligere, end at det endnu 1568 og 1577 huskedes, at Huset oprindeligt havde været en Smedie. En Antagelse om, at det er i Kong Hans's Tid, at dette første Tøihus for Kjøbenhavns Slot er blevet indrettet, synes at have mest for sig. Mere vides der ikke om det. Dr. O. Nielsen, som har sammenstillet Efterretningerne om det, har paavist, at det sandsynligvis var den samme Bygning, der, efter at den var rømmet som Tøihus, senere brugtes som Boldhus, indtil den 1627 eller Aarene nærmest derefter blev revet ned, og Boldhusgade anlagt tværs over dens Grund [2]).

Det gamle Tøihus ved Stranden er imidlertid ikke det eneste i Kjøbenhavn, der findes nævnt strax efter Midten af det 16de Aarhundrede. I en Fortegnelse fra 1558 over Kronens skattefrie Gaarde i Staden nævnes „Arkeligaarden, som var det tydske Kompagni“ [3]). Det maa være den Gaard mellem Fiskertorvet eller Amagertorv og Læderstrædet, ikke langt østen for Hyskenstrædet, som det tydske Kompagni leiede engang mellem 1490 og 1499 af Vor Frue Kirkes Kapitel og udentvivl havde i Besiddelse indtil 1526, da Kompagniet fik sit

[1]) Kjbh. Dipl., I, 210 og II, 137.
[2]) O. Nielsen: Kjøbenhavns Hist. og Beskr., IV, 91 o. flg.
[3]) Kjbh. Dipl., IV, 562.

Banesaar ved en Rigsretsdom, som formente de i Staden bosatte og gifte tydske Kjøbmænd at udgjøre et eget Gilde eller Kompagni[1]). Men hvorledes er dette Kapitlet tilhørende Kompagnihus blevet til en Arkeligaard, hvor der altsaa har været gjemt et Arkeli, det vil sige et Forraad af Skyts med Lavetter og Tilbehør, ikke blot et Forraad af Rustninger og Haandvaaben? Det er ikke rimeligt, at Kronen, som jo desuden havde et andet Tøihus, mellem 1526 og 1558 har indrettet et Arkelihus. der jo skulde tjene Flaadens Tarv, saa langt fra Havnen. Det maa være en anden Institution end Kronen, der efter 1526 har havt Arkeligaard paa Fiskertorvet; det maa have været Staden Kjøbenhavn.

Saalænge Rigets Kjøbstæder maatte udrede Skibe til Orlogsbrug, maatte de jo ogsaa eie Skyts til disses Udrustning, ei at tale om det, de større iblandt dem skulde stille til Kongens Tjeneste i Marken. Man træffer da ogsaa paa Efterretninger om, at selv Byer, som aldrig havde været befæstede, saasom Helsingør og Ribe, endnu efter Midten af det 16de Aarhundrede have ladet støbe Metalkanoner[2]), ligesom man endnu senere i Inventarier for kongelige Slotte enkeltvis kan finde nævnt Skyts. der var mærket med saadanne aabne Smaakjøbstæders Vaaben som Svendborgs og Veiles[3]), der altsaa en Gang maa have afstaaet dem til Kronen, maaske som Afdrag paa den Kjøbstæderne 1566 paalagte Kobberskat. Paa

---

[1]) Kjbhvn. Dipl., IV, 215 og 290 samt I. 364.

[2]) Nyt Hist. Tidsskr. I, 145 og 157; Kinch: Ribe Bys Historie fra Reform. til Enevoldsmagtens Indf., 99.

[3]) Kancelliets Fortegnelse af 1597 over Vaabenforraadene paa Kronens Slotte, under Nyborg; i Geheimeark. Afleveringer fra Kancelliark., Skab 14, Fasc. 333.

Laaland besad idetmindste nogle af Landsognene ved Kysten Kirkeskyts i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede, og endnu 100 Aar senere var det samme Tilfældet med de gamle Kirkesogne paa Bornholm [1]). Et kommunalt Artilleri af noget større Betydning vides hertillands dog kun at have existeret i enkelte Kjøbstæder, der fra gammel Tid vare befæstede. Det var Tilfældet med de skaanske Byer Landskrone og Malmø, der begge ved deres Overgivelse til Kristian d. 3die under Grevefeiden sikkrede sig Eiendomsretten til deres Fæstningsværker og det tilhørende Skyts [2]) og bevarede den lige til Roskildefreden. Malmø har faaet støbt Metalkanoner 1518, 1583 og endnu 1654; Staden havde 1524 sin egen Bøsseskytte og sin egen Krudtmølle, medens det 1547 paalaa dens Bryggerlag at holde Krudt og Lod til Stadens Bedste [3]); 1527 fik den sig et „Bøssehus“ indrettet i et dertil af Frederik d. 1ste overladt ødestaaende Kapel [4]). Under Syvaarskrigen var Staden rig nok paa Skyts til at komme Kongen til Undsætning med saadant til Brug ved Hæren [5]). Staden Kjøbenhavn har engang været i

---

[1]) Allen: De tre Nord. Rigers Hist., IV, 2, 76 og III, 2, 324. Geheimeark. Aflv. f. Kancelliark., Skab 14, Fasc. 333, Skytsfortegnelse fra Hammershus 1623. At Sognene paa Bornholm eiede Kirkeskyts, er naturligvis ingen Støtte for den almindelige, men vist noget hasarderede Antagelse, at deres gamle Kirker fra første Færd ere byggede med et fortifikatorisk Biøiemed.

[2]) Erslev o. Mollerup: Danske Kancelliregistranter 1535—1550, 9 o. 13.

[3]) Friberg: Malmø Bys Historia, 67 o. 68. Bryggerne have formodenlig havt Eneret til Handel med den Slags Varer.

[4]) Cronholm: Skånes politiska Historia I, 318; Ny Kirkehist. Saml. II, 136 o. 141.

[5]) Geheimeark. Danske Saml. Nr. 17 og Danske Kongers Hist. Nr 51. Over Landskrones meget mindre talrige Skytsforraad haves en Fortegnelse ved Lensregnskabet f. 1647—48 i Geheimeark.

Besiddelse af den samme Raadighed over sine Fæstningsværker og sit Skyts som hine to skaanske Stæder. 1511, 1523 og 1532 er der indkjøbt og støbt Kanoner for Stadens Regning [1]), 1526 var den istand til at laane Kong Frederik d. 1ste ½ Læst eller omtrent 1350 Pd. Krudt [2]), og 1532 nævnes en vis Peder Bøsseskytte, der maa have staaet i Stadens Tjeneste, eftersom den har ladet det Hus teglhænge, han boede i [3]). Paa Bagsiden af et kjøbenhavnsk Dokument fra 1530 findes der en Skytsfortegnelse uden nærmere Forklaring, men omfattende:

2 Jernslanger, hver 20 Fødder.	100 bøhmiske Rør.
2 støbte Feltslanger.	1000 Spidser.
10 Hovedstykker.	500 Hellebarder.
20 Halvslanger.	3½ Læst Bøssekrudt.
15 Falkonetter.	Mange Bøsseklоder.
100 Hager.	

Heraf bjerget en Halvslange og ikke mere [4]).

[1]) Kjbh. Dipl. I, 262, 335 o. 345.

[2]) Kjbh. Dipl. I. 363.

[3]) Kjbh. Dipl. I. 345.

[4]) O. Nielsen: Kjobenh. Hist. o. Beskr., II, 149. Et Par af Fortegnelsens tekniske Termini kunne behøve en Forklaring. „Hovedstykker“ synes efter Inventarier for Visborg Slot af 1509, 1530 og 1538 at være den samme eller en lignende Slags Stenbøsser med løse Kammerser, som ellers i Regelen mellem 1450 og 1650 kaldes Skjærnnbrækkere. Ved „bøhmiske Rør“ maa der være ment en Slags Haandskydevaaben, som vare noget kostbarere og altsaa enten noget større eller noget fuldkomnere indrettede end den Tids sædvanlige Hagebøsser. 1538 betalte Staden Hamborg 3 ℔ 12 β „pro uno tormento dicto vulgariter eyn bemesch ror“, 1539 99 ℔ 3 β for 42 Halvhager, og 1540 130 ℔ for 65 Jernhager med Jernstjerter. 2 Jernfalkonetter betaltes 1523 med 13 ℔ 10 β. Se Koppmann: Kämmereirechnungen der Stadt Hamburg, V, 698 o. fl. St. Fortegnelsen omfatter ingen Armbryster; Staden Hamborg anskaffede sidste Gang 1524

Saafremt denne Fortegnelse, som det med megen Rimelighed er blevet formodet, gjælder Kjøbenhavns kommunale Vaabenforraad kort før eller under Grevefeiden, saa er det ganske forklarligt, at Staden, ligesom Malmø 1527, har trængt til et Bøssehus eller Arkelihus, og det ser da rimeligt ud, at den til denne Brug under en eller anden Form har erhvervet den Gaard paa Fiskertorvet, der var blevet ledig ved det tydske Kompagnis Opløsning 1526. Men mer end en halv Snes Aar kan den ikke være forblevet i Stadens Besiddelse. Ved Kjøbenhavns Kapitulation 1536 [1]) paalagde Kristian d. 3die Staden et Vilkaar, som baade Landskrone og Malmø vare blevne skaanede for, at Kongen for Fremtiden vilde raade for dens Fæstningsværker og Skyts; og med det sidste er da naturligt Arkelihuset fulgt med i Kjøbet, saa at Gaarden af den Grund ikke som Vor Frue Kapitels øvrige faste Eiendomme efter Reformationen er gaaet over i Universitetets Besiddelse. Selv om Kronen ikke har benyttet Gaarden paa Fiskertorvet som Arkeligaard, kan den let i tyve Aar og længere have beholdt dette Navn; i vore Dage har jo f. Ex. Proviantgaarden beholdt sit gamle Navn og vil forhaabenlig beholde det i mange Gange tyve Aar, uagtet den i lang Tid ikke er brugt i sit oprindelige Øiemed, og uagtet man nuomstunder er mere forhippet, end man var for halvfjerde Hundrede Aar siden, paa at give Stadens Lokaliteter nye og ferske Navne istedenfor de gamle historiske.

---

to nye saadanne, og 1528 ophørte den, da dens sidste Ballistarius døde, at betale Lønning til en saadan Bestillingsmand, ligesom den aarligt tilbagevendende Udgiftskonto „ad Ballistas,“ til Armbryster, faldt bort fra samme Tidspunkt.

[1]) Kjbh. Dipl. IV, 499.

Med fuld Sikkerhed lader det sig ikke sige, om det var noget betydeligt Forraad af Skyts, der ved Kjøbenhavns Kapitulation 1536 gik fra Stadens over i Kronens Eie; enkelte Stykker af det skjænkede Kristian d. 3die bort til Private til Erstatning for, hvad de havde mistet under de foregaaende Uroligheder [1]; ellers findes det ingensteds særskilt omtalt i de nu bevarede Kilder, og hverken af Omtale, af Tegninger eller i endnu existerende Exemplarer kjender man nogen Kanon med Kjøbenhavns tre Taarne, saaledes som man dog kjender dem med Malmøs Grifhoved og med Landskrones Mærke, L. K. Men hvorom Alting er, maa den Omstændighed, at det for Fremtiden blev Kronen selv, der skulde sørge for Bestykningen af en saa betydelig Fæstning, som Kjøbenhavns allerede var og endnu mere blev i Tidens Løb, have ført til en forøget Betydning for det Tøihus eller Arkeli for Kjøbenhavns Slot, der hidtil kun havde havt Slottet selv og derhos den kongelige Flaade at udruste. Det er meget muligt, at det ikke saameget har været Mistillid til Kjøbenhavnernes Troskab som Tvivl om deres Evne og Villighed til at holde Stadens Fæstningsværker og Bestykning tilbørligt vedlige, der har dikteret Kristian d. 3die det ovenomtalte Vilkaar ved Overgivelsen. Han gav ikke slip paa Borgernes Pligt til at arbeide paa Voldene. Har Kongen næret Mistillid til deres Troskab, maa den i hvert Fald snart have fortaget sig. Fra 1539 lod han arbeide paa Byens Volde, og kun faa Aar efter lod han begynde paa at demantelere og sløife Fæstningsværkerne om Slottet, som man endnu under Frederik d. 1ste havde havt travlt med at sætte i bedre Forsvarsstand. Heller

[1] Kjbh. Dipl. II. 254.

ikke tyder det paa Mistillid, at Kongen 1545 gav sit Samtykke til, at der maatte udlaanes Kanoner til Kjøbenhavns Borgere til at føre paa Voldene, mod at de leveredes tilbage til Tøihuset, naar der ikke længere var Brug for dem.

3. Kristian d. 3dies Tøihus paa Slotsholmen.

Lørdag efter Søndagen Lætare, d. 21de Marts 1550 skrev Kong Kristian d. 3die fra Flensborg til sin Lensmand paa Kjøbenhavns Slot Peder Godske, at han skulde lade Volden mellem Slotsgraven ved Stegerset og Stranden sløife og dernæst udse Grunden til et nyt Tøihus enten paa den indvundne Plads eller, om denne ikke duede dertil, der, hvor Kongens Stald stod, om fornødent henimod Dronningens Stald. Dog skulde Mester Morten, naar Grunden var udset, sendes over til Kongen for at gjøre ham Rede for Valget og medtage en Skabelon af Huset [1]). Allerede en Maaned efter, Onsdag efter Misericordia, d. 22de April skrev Kongen fra Segeberg til Rigens Hofmester, Hr. Esge Bilde, at da Mester Morten Bøser har forestillet ham, at det vilde være formeget til Unytte at rive Kongens Stald ned, saa skal Tøihuset sættes paa den Grund, hvor Dronningens Stald staar. Huset skal gjøres 40 Bindinger, vistnok 80 Alen, langt og det bredeste og høieste, det kan blive, tre Lofter høit under Spæret, ɔ: tre Stokværk høit, og siden saa mange Lofter i Spæret, ɔ: under Taget, som der blive kan. Spærene skulle være saa vel forbundne, at Lofterne kunne taale at lægges Korn paa eller andet, naar Behov gjøres.

[1]) Kjbh. Dipl. IV, 524.

Huset skal have tre Porte paa hver Side og en i hver Gavl til at føre Stykkerne ud og ind ad [1]). Den Mester Morten, der har gjort Udkastet til Kristian d. 3dies Tøihus, er Kongens Bygmester Morten Bussert, den bekjendte Hans Mikkelsens Svigersøn. Han antages imidlertid at være død samme Aar 1550 [2]), og Huset er isaafald formodenlig blevet opført eller bygget færdigt af den Jakob Bygmester, som idetmindste i Aarene 1553—55 forestod Kronens Byggeforetagender ved Slottet. Der maa strax være blevet taget fat paa Tøihusets Opførelse; for d. 23de Marts 1551 blev der udfærdiget Ordre til Peder Bilde, Lensmand paa Aarhusgaard, om at engagere den Karl, som kan male med det røde Ler, der tages ved Ring Kloster, til at male det Tøihus, som Kongen har ladet bygge for Kjøbenhavns Slot [3]). Man skulde derefter tro, at Huset var færdigt; men seks Aar efter, i Febr. 1557 er der udgaaet Kongebrev om at hugge Tømmer i Norge til det nye Tøihus for Kjøbenhavns Slot, Kongen „agter at lade bygge“ til Foraaret; det skal være 70 Alen langt og 20 Alen bredt, den øverste Hvælving muret af hollandske Klinker i Cement eller Tras, som holde for Vand uden andet Tag [4]). Fra Slutningen af det 16de Aarhundrede har man i Braunii Theatrum Urbium et Prospekt af Kjøbenhavn set fra

---

[1]) Dette Kongebrev, som ikke er indført i Kancelliets Registranter, findes i Geheimeark. i meget medtagen Tilstand i en Pakke med „Diverse Sager Militairvæsenet betræffende fra Kristian d. 3dies til Kristian d. 5tes Tid“ A. 1. 10.

[2]) Nye Danske Magasin, I, 333.

[3]) Bricka: Kancelliets Brevbøger 1551—55, 24.

[4]) Norske Rigsregistranter, I, 217; Bricka: Kanc. Brevb. 1556—60, 71, jvfr. 108.

Amager [1]), paa hvilket der foran Slottet er vist en Række Bindingsværks Bygninger langs med Stranden, af hvilke den midterste og høieste maa antages at være det 1550—51 byggede Tøihus, der indtog en Del af den Grund, det Store Kongelige Bibliotheks Hus nu staar paa; de mindre Huse, som paa Billedet ligge i Flugt med det, maa være det senere nævnte, „vesterste" og „østerste" Proviant-hus samt maaske Slottets Bryghus. Mellem Tøihuset og Graven om Slottet, altsaa hvor nu Kavalergaarden er, fandtes der dengang en aaben Plads, hvor ifølge en Reisebeskrivelse fra 1590 Forraadet af Kanoner var henlagt [2]). Mærkeligt nok gjengiver det ovennævnte Prospekt ingen Bygning, der lader sig indentificere med det Tøihus, som agtedes bygget 1557, og som idetmindste fra først af skulde have en aaben eller flad Platform uden Tag, maaske bestemt til at bære Kanoner til Beherskelse af Havnen eller af Løbet mellem Slotsholmen og Nordenden af Amager. Heller ikke vides andre Kilder at give Oplysninger om dette Kristian d. 3dies andet Tøihus [3]). En isoleret Bygning, som Prospektet i Theatrum Urbium viser paa Slotsholmens fremspringende

[1]) Gjengivet i C. Bruun: Kjøbenhavn. I, 421.

[2]) Danske Mag., 5te R., I, 267.

[3]) C. Bruun: Kjøbenhavn, I, 422 gjengiver som den ældste Grundtegning af Kjøbenhavn et Kort, som haves i det Store Kongelige Bibliothek, og som formodes at hidrøre fra Frederik d. 2dens sidste Regeringsaar. Paa dette Kort er der, foruden Kristian d. 3dies Tøihus fra 1550 paa det nuværende Bibliothekshus's Plads, vist et andet Hus der, hvor den nordre Ende af det nuværende Tøihus staar. Man kunde formode, at herved er ment det 1557 paatænkte Tøihus. Jeg er imidlertid mest tilbøielig til at tro, at det er det endnu staaende Tøihus, og at Kortet skriver sig fra et af Aarene 1599—1601, da dette stod under Bygning, medens der endnu ikke var begyndt paa Provianthuset.

Sydvesthjørne ud mod Kalvebodstrand, maa være det Svovlhus, som omtales 1563 i et af Rentemesternes Regnskaber og endnu i de første Aar af det 17de Aarhundrede. Det vides at have ligget der, hvor nu det gamle Bryghus ligger paa Hjørnet af Tøihusets Grund mod Kristiansgade og Frederiksholms Kanal. Det maa være bygget som Raffinaderi for det Svovl, Frederik d. 2den 1561 og nærmest følgende Aar lod bryde og hjemsende fra de islandske „Svovlbjerge for Norden og for Sønden“, ɔ: ved Husavik og Krisuvik [1]).

4. De kongelige Rustkamre og Harniskkamre.

Af de bevarede Regnskaber for Kjøbenhavns Tøihus for Aaret 1592 samt Tiden 18de Aug. 1602 — 1ste Mai 1604 og af en Fortegnelse fra 1597 over Beholdningen sammesteds fremgaar det, at denne i den Tid indtil omtrent 1604, da Kristian d. 4des Tøihusbygning blev taget i Brug, har omfattet foruden Artilleri og Artillerigods et Forraad af Haandskydevaaben samt Piker og lignende „lange Værger“ for Fodfolket og til Skibsbrug, hvorimod der endnu 1597 saagodtsom ingen Sidevaaben og ingen af de dengang endnu brugelige Rustninger for Rytteri og Fodfolk fandtes i Tøihusets Regnskaber. Først mellem 1597 og 1602 ere Harnisker begyndte at indgaa i større Antal i Tøihusbeholdningen; muligvis har det været for midlertidigt at skaffe Plads til Harniskerne, allerede i Aug. 1602 et Antal af 24 Kyrritser og 2104 Knægteharnisker, at man har laant Husrum i „den

[1]) Ved Husavik er der brudt Svovl allerede 1532, men for nogle hamborger Kjøbmænds Regning. Se Erslev o. Mollerup: Frederik d. 1stes Danske Registranter. 396.

gamle Sal her paa Kjøbenhavns Slot, som høibemeldte Kgl. Maj.s og Rigens Krigsrustning nu er forvaret og hedenlagt paa", hvilken Lokalitet i Foraaret 1602 leiligshedsvis findes nævnt som henhørende under Arkelimesterens Ressort [1]). Kristian d. 3dies Tøihus har ikke havt noget Harnisk- eller Rustkammer; hvad Kronen og Kongen har eiet af Rustninger her i Kjøbenhavn, har i det 16de Aarhundrede været fordelt i andre Bygninger udenfor Tøihuset.

En kongelig Ordre af 17de Nov. 1560 til Statholholderen i Kjøbenhavn, Herr Mogens Gyldenstjerne, paalægger denne at tilveiebringe et Sted paa Slottet eller i Byen, hvor man kan hænge de Harnisker henhørende til en større Bestilling af saadanne, som alt vare ankomne, eller endnu vare ivente, eftersom der intet Sted fandtes til at hænge dem paa [2]). Rimeligvis har Statholderen efter denne Befaling taget det ødestaaende Klara Kloster ved Møntergaden og da formodenlig dets gamle Kirke til Harniskkammer; for alt i et Rentemesterregnskab 1560–61 og dernæst under Syvaarsfeiden findes Rustkammeret i Klara Kloster nævnt som Opbevaringssted for Vaaben, der indkjøbtes for Kronens Regning. Dette Rustkammer maa være blevet forladt senest 1576, da Klara Kirke blev indrømmet den tydske Menighed til Sognekirke. Ti Aar efter flyttedes denne imidlertid til den gamle St. Peders Kirke; men det kongelige Stykkestøberi, som hidtil i vel henved 50 Aar havde været etableret i denne, fik i dens Sted Klara Kirke til Støbehus, indtil der i

[1]) Rentemesterregnskab. 1601–02. Det er Arkelimesteren Matthias Kirkmand, der har attesteret, at Taget over den gamle Sal paa Slottet er blevet skjelnet.

[2]) Bricka: Kanc. Brevbøger 1556–60, 466.

Aarene 1610—12 blev bygget det et nyt ved Pilestrædet, hvorpaa Klara Kirke blev nedbrudt om Vinteren 1615—16.

Muligt har det været det Rustkammer, der i Syvaarskrigens Tid fandtes i Klara Kloster, som senere opbevaredes paa Kjøbenhavns Slot, men dog udentvivl var adskilt fra det Forraad af Rustninger, der ved Aar 1600 ligeledes bevaredes paa Slottet, men førtes i Tøihusets Regnskab. 1593 udnævntes en vis Diderik von Hildesheim til Rustmester over Rustkammeret paa Kjøbenhavns Slot, og at dette væsenligt har omfattet Rytterharnisker og derhos Sidevaaben, fremgaar af Fortegnelserne over, hvad det 1603 og 1604 har afleveret til Tøihuset[1]).

Foruden de ovenfor omtalte Rustkamre i Klara Kloster og paa Slottet, der efter Alt at dømme rummede Kronens Forraad af Krigsrustninger, existerede der i Kjøbenhavn, men mærkeligt nok udenfor Slottet, i den sidste Halvdel af det 16de Aarhundrede to Rustkamre, der rettest maa betragtes som Kongens private Harniskkamre, der vel bestyredes af en egen Rustmester, men iøvrigt vare underlagte Kongens Staldmester[2]). Endnu 1545 synes Kongens egne Harnisker eller „Drabtøi“ at have været forvaret paa selve Slottet[3]). Men 1548 har Kongens „Rendetøi“ og „Stikketøi“, ɔ: hans Tournerrustninger, havt Plads i „Rustkammeret i Kjøbenhavn“, altsaa udenfor Slottet[4]), uagtet det 1553 er Slotsherren Peder Godske, der faar en Ordre angaaende dets Opbe-

[1]) Kjøbenh. Tøihusregnsk. f. 1602—04 i Geheimeark., Aflev. fra Marineminist., Fasc. 654; jfr. O. Blom: Kristian d. 4des Artilleri, 308.
[2]) Kjbh. Diplom. IV, 666.
[3]) Kjbh. Diplom. IV, 517.
[4]) Kjbh. Diplom. IV, 521.

varing[1]). Rustkammergaarden nævnes 1558 blandt Kronens skattefrie Gaarde i Kjøbenhavn[2]), og dens Beliggenhed paa den nordre Side af Amagertorv fremgaar af det Kongebrev af 6te Sept. 1565, hvorved Frederik d. 2den overdrog den til en Borger, Anders Lorich, dog med det Vilkaar, at han skulde „tilfly og forordinere for Os og Vore Efterkommere, Konger udi Danmark, et godt bekvemt Rustkammer, som vi kunne faa Plads og Rum til Vort Rende- og Stikketøi med andet des Tilbehør, som i samme Rustkammer bør, at det der kan ophænges og vel uden Skade forvares“. Foruden dette Rustkammer. der altsaa forblev i Gaarden til Stadighed, og som uden tvivl er det, som i godt og vel 30 Aar herefter vedblev at kaldes Rustkammeret paa Amagertorv, skulde Anders Lorich holde en stor Sal ud imod Torvet tilrede, som han vel selv maatte benytte til daglig Brug, men som Kongen forbeholdt sig at bruge til Aftrædelse og Ophold, naar der holdtes Ridderspil paa Torvet[3]). En lignende Servitut paalagdes en anden Gaard paa samme nordre Side af Amagertorv, som Kongen den 16de Sept. 1570 tilskjødede Maurits Podebusk, dog med den Forskjel, at her skulde Harniskkammeret ligesom Stuen ud imod Torvet kun være til Kongens Raadighed, saalænge Tourneringen eller Ridderspillet stod paa[4]); i denne Gaard var der altsaa intet permanent Rustkammer. Et saadant indrettedes derimod i et af Kristoffer Rosenkrans bygget Stenhus paa den søndre Side af Amagertorv eller Fiskertorvet, som dets vestlige Ende dengang endnu af og til

---

[1]) Bricka: Kancell. Brevbøger 1551—55, 275.
[2]) Kjbh. Diplom. IV, 562.
[3]) Kjbh. Diplom. II, 328.
[4]) Kjbh. Diplom. I, 448.

kaldtes, paa Hjørnet af Hyskenstræde, altsaa hvor Løveapotheket nu staar. Dette Stenhus, som Kongen kjøbte 1572, og i hvilket der allerede 1574 var indrettet et Harniskkammer[1]), blev til Adskillelse fra den gamle Rustkammergaard oftest benævnt Rustkammeret paa Fiskertorvet. Det blev fra første Færd benyttet som Gjemmested ikke blot for Harnisker, men ogsaa for Skydevaaben; saaledes blev der 1575 afleveret to Sendinger af ialt 398 „Fyrrør“, ɔ: Hjullaasbøsser, til Harniskkammeret paa Fiskertorvet ifølge Rentemestrenes Regnskaber. Det var imidlertid udentvivl dette Stenhus, som 1594 blev anvist den udvalgte Konges Hofmester Henrik Rammel til Bolig, i hvilken Anledning det befaledes, at hvad der fandtes sammesteds af Rustninger, skulde flyttes over og forvares med de øvrige paa Rustkammeret[2]), ɔ: i den gamle Rustkammergaard. Allerede to Aar efter er den saaledes sammenbragte Samling af Harnisker m. m. blevet flyttet fra Amagertorv. Kristian d. 4de gav nemlig Rigens Marsk Peder Munk Ordre d. 3die Oktbr. 1596 til at fraflytte den Gaard paa Bremerholm, han hidtil havde beboet, maaske i sin Egenskab af Rigens Admiral, da den skulde bruges til Harniskkammer[3]). Den samme Rustmester, Mikkel Platner, i hvis Lod det var faldet 1594 at flytte den ene Samling Harnisker fra Fiskertorvet til den gamle Rustkammergaard, og 1596 at flytte den forenede Samling til Admiralgaarden paa Bremerholmen, maatte d. 3die April 1604 atter flytte den til det den-

---

1) Kjbh. Diplom. I, 450 og II, 343.
2) Kjbh. Diplom. IV, 718.
3) Sjællandske Tegnelser.

gang nybyggede Tøihus [1]). Ved Afleveringen til dette er der ikke skjelnet mellem, hvad der for ti Aar siden var blevet opbevaret i de to Harniskkamre paa Amagertorv og paa Fiskertorvet; men denne Sondring er endnu opretholdt i Kancelliets Fortegnelse af 1597 over Rigets Vaabenforraad [2]). Og uagtet dette vigtige Aktstykkes første Blade ere meget ødelagte, godtgjøre de dog, at før 1594 har Samlingen i den gamle Rustkammergaard fornemmelig bestaaet af gammeldags Tournerrustninger i strængere Forstand, Stikketøier og Rendetøier, ti af hver, medens der paa Fiskertorvet især har været gjemt Krigsrustninger, „Feltkyrritser“, tildels dog idetmindste af Former, som henimod 1600 vare ude af Brug, foruden en Mængde Saddel- og Ridetøi med Tilbehør samt endel Sidevaaben og Dele af saadanne. Med disse gamle Inventariegjenstande fra de tidligere Rustkamre paa Amagertorv og Fiskertorvet har Mikkel Platner til Tøihuset 1604 afleveret endel Vaaben, som han 1597 endnu ikke har havt i Varetægt, men som dengang endnu formodenlig have været i Kongens umiddelbare Privateie; det var fornemmelig Rustninger, der personligt tilhørte Kristian d. 4de eller havde tilhørt hans Fader og nærmeste Slægtninge, og af hvilke nogle efter de meget kortfattede Beskrivelser at dømme have været Pragtstykker.

En Institution, som i den sidste Halvdel af det 16de Aarhundrede stod i et vist Forhold til de kongelige Rustkamre, var den kongelige Poleremølle i eller ved Vesterport, hvis Vandhjul blev drevet ved Strømmen i det Af-

---

[1]) Kjbhvns. Tøihusregnskab 1602—04; jvfr. Blom: Kristian d. 4des Artilleri, 338 o. flg.

[2]) Geheimeark. Aflev. f. Kancelliark., Skab 14, Fasc. 333.

løb fra det ved Bjørne opstemmede Vand i Stadsgraven, der var ført i en hvælvet Ledning ind under Vestervold og dernæst langs og bagved denne i en aaben Rende indtil omtrent det nuværende Vartovs Plads og derfra ned til Stranden ved Vandkunsten. Poleremøllen, paa hvilken Rustninger og blanke Vaaben bleve slebne og rengjorte for Rust, nævnes jævnligt mellem 1562 og 1603, og Polermesteren, der altid af Haandtering var Plattenslager, synes stundom foruden Møllen at have forestaaet et eller flere af Rustkamrene[1]). Formodenlig er Poleremøllen 1607 blevet ombygget til en Melmølle og bestod som saadan indtil 1668[2]).

5. Bygningen af Kristian d. 4des Tøihus.

I Aaret 1596 overtog Kristian d. 4de personligt Regeringen og valgte samtidig Kristoffer Valkendorf til Glorup til Rigens Hofmester, det af de høie Rigsembeder, under hvilket baade Flaadens og Artilleriets høiere Administration henhørte. Embedet havde staaet ledigt lige siden Peder Oxes Død 1575; men Kristoffer Valkendorf havde derefter som Rentemester og Rigsraad overtaget idetmindste de væsenligste af dets Anliggender som faktisk Statholder i Kjøbenhavn, indtil han 1590 traadte ud af den umyndige Konges Regeringsraad. Dengang han 1596 blev stillet paa den fornemste Plads i Regeringen, var han derfor helt vel kjendt med de Bestyrelsesgrene, der vare ham særligt underlagte.

I de nærmeste Aar efter 1596 blev der indledet og udrettet forholdsvis betydeligt for at bringe Artilleriet og

---

[1]) Kjbh. Diplom. IV, 723.
[2]) O. Nielsen: Kjbhvns. Hist. og Beskr., IV, 155.

i det Hele Kronens Krigsforraad paa Fode, uden at det nu bestemt lader sig afgjøre, om Initiativet dertil er udgaaet fra den unge Konge eller fra den gamle, af Riget og af Staden Kjøbenhavn høitfortjente Rigshofmester. De faa vel at dele Æren. Vistnok det betydeligste Foretagende i de første af Kristian d. 4des Regeringsaar var Opførelsen af et Komplex af Forraadshuse til Artilleriets og Flaadens Behov, fornemmelig et Tøihus og et Provianthus til Erstatning for det Tøihus og de to Provianthuse, der, som ovenfor omtalt, fra Kristian d. 3dies Tid laa langs Stranden paa den søndre Side af Slotsholmen. De nye Huse bestemte man sig til at bygge ud i den temmelig fladvandede Strand paa opfyldt Grund, saaledes at de omgave et i Stranden uddybet, firkantet Bassin, der kunde tjene til Ekviperingsplads for Orlogsskibene.

Til at forestaa dette meget betydelige Byggeforetagende, valgtes Bernt Petersen, hidtil Borger og Indvaaner i Kolding, hvor han netop var blevet færdig med Opførelsen af Koldinghuses Kæmpetaarn, hvis Ruin, efterat det engang er sprunget i Luften ved Krudt og senere endnu engang er lagt øde ved Ildsvaade, endnu efter 300 Aar kan fortælle om, at dets Bygmester forstod at bygge trofast. Af Kristoffer Valkendorf blev han „efter Kongl. Maj.s egen Anfordring“ kaldet til Kjøbenhavn om Sommeren eller Efteraaret 1598 og fik d. 29de Sept. Bestalling som kongelig Bygmester [1]).

---

[1]) Oplysningerne om Tøihusets Bygningshistorie indtil 1620 ere helt og holdent hentede fra de i Geheimearkivet opbevarede Rentemesterregnskaber for de paagjældende Aar samt et Bygningsregnskab, der gjemmes sammesteds, men kun har nogen Interesse for Aarene 1598—1601.

D. 30te Oktbr. 1598 begyndte Byggearbeidet under Bernt Petersens Ledelse med i Stranden at afmærke den udsete Byggeplads for det hele Komplex af Huse; og d. 11te Jan. 1599 begyndtes der paa at bukke Pæle ned formentlig for det Bolværk, der skulde afgrænse Byggepladsen fra Kalvebodstrand, hvornæst Pladsen opfyldtes med tilkjørt „Jord, Grus og Møg". Imidlertid havde man begyndt at samle Bygningsmateriale. Allerede d. 10de Oktb. 1598 er der betalt Stenhuggerløn for Kampesten, som opgroves paa Amager og i Kjøbenhavns Len. Fra den følgende Vinter er der de nærmest følgende Aar ankommet en Mængde Skibsladninger af Mursten, i Begyndelsen især fra Harlingen og Amsterdam, senere i overveiende Antal fra Kgl. Maj.'s Teglgaarde ved Hesselager, Ovre og Ovreskov i Fyn samt fra Lavindshov, ɔ: Hov paa Langeland, og fra Næstved; den Tradition, at Tøihuset skulde være bygget af Sten fra nedbrudte Kirker i Roskilde, finder ingen Støtte i Bygningsregnskabet, der ikke indeholder Fragtudgifter for saadanne. De store Gjennembrud, der i Sommeren 1888 ere gjorte i Tøihusets Mure i Anledning af Opførelsen af to nye Trappehuse, viste Murene opførte massive, helt igjennem af store, røde Teglsten, saakaldte Munkesten af Dimensionerne 10" × 5" × 3", imellem hvilke der dog i den søndre Ende af Huset i Murens Indre fandtes benyttet enkelte Kridtstens Blokke; Brydningen af saadanne ved Stevns Klint findes omtalt i Regnskabet 1601—02. Stenkalk hidførtes ifølge Regnskaberne i Skibsladninger fra Kalkværkerne ved Mariagerfjord, Skjelkalk fra Ystad. Kampestens Kvadere leveredes af Hans Meusen, Stenhugger i Odense, der i Anledning af Byggearbeidet var hidkaldt og etableret i Lyngby, rimeligvis i den saakaldte Sten-

huggergaard, der findes nævnt endnu 1635 i Forbindelse med Fuglevad Mølle [1]), hvorimod Bernt Nyborg, Borger i Helsingør, var sendt til Gulland for at hugge Bloksten i de daværende Sandstensbrud. Tømmer huggedes i Kronens Skove i Jylland, Skaane, Norge og paa Gulland. Jernfang leveredes fra den nyligt anlagte Hammermølle ved Hellebæk.

Uagtet Vinteren ikke havde været frostfri — i Januar havde der maattet holdes Isvagt ved de nedrammede Pæle om Natten og om Søndagene —, begyndte man d. 23de Marts 1599 paa Murerarbeidet paa „det vesterste Hus" [2]), ɔ: Tøihuset, med en Arbeidsstyrke, der f. Ex. en Tid af Sommeren udgjorde 68 Murere, 50 Kalkslagere og 257 Pligtskarle foruden 9 Fanger fra Bremerholmen, der vel ligesom Pligtskarlene have gjort Tjeneste som Arbeidsmænd og Haandlangere. Haandværkerne synes denne og den følgende Sommer at have været udskrevne af de danske Kjøbstæder, men fik foruden Reisegodtgjørelse naturligvis Dagløn, i Regelen 14—20 ß, men enkelte af dem den samme Dagløn som Bernt Petersen, der foruden sin Aarsløn af 100 Daler som kongelig Bygmester oppebar 1½ Rigsort om Dagen paa sin egen Kost, saalænge Murerarbeidet stod paa, men kun 1 Ort, saalænge dette om Vinteren var ophørt, og som foruden Overledelsen kun havde Pælebukningen og Opfyldningsarbeidet at forestaa. Bygningen paa Tøihuset maa have

---

1) Kjbh. Dipl. V, 175.

2) Uagtet Tøihusets og Provianthusets Længderetning i Virkeligheden ingenlunde er nøiagtig fra Nord til Syd, snarest næsten fra Nordvest til Sydost, er her og i det følgende dog fulgt denne mindre nøiagtige Orientering, der stadigt findes benyttet i Rentemester- og Bygningsregnskaberne.

begyndt ved den nordre Ende nærmest Slotsholmen. Den kongelige Bygmester Villum von Paaschen nedbrød med sine Tømmermænd sidst i April og først i Mai 1599 den østre Ende af det vesterste Provianthus og den vestre Ende af Kristian d. 3dies Tøihus for at rydde Pladsen for den nordre Gavl af det nye Tøihus, hvilket skulde bygges ud i Stranden, vinkelret mod hine ældre Bygninger. Stenhuggeren i Lyngby leverede Kvaderne til den høie Graastenssokkel under Tøihusets vestre Langside og begge dets Gavle samt de Graastens Fodstykker og Underdele til den Række af firkantede fritstaaende Piller langs Midten af Tøihusets underste Stokværk, der skulde bære dettes Hvælvinger. Overdelene af samme Piller samt Kragstenene i Ydermuren for disse Hvælvinger tildannedes af de fra Gulland hidbragte Bloksten af Stenhuggeren Lambrecht Meyer i Kjøbenhavn med syv fra Helsingør udskrevne Svende. Murerarbeidet foregik fra d. 23de Marts til midt i Oktober 1599 og fortsattes det følgende Aar 1600 fra Slutningen af Juni til midt i Oktober og med formindsket Arbeidsstyrke til først i December. I Aaret 1600 arbeidede derhos Bygmesteren Villum von Paaschen med en fra Kjøbstæderne udskreven Styrke af Tømmermænd paa Tilhugningen af Tømmeret samt Afbindingen af Tagværket fra 15de August til 30te November. De kjøbenhavnske Smedes Oldermand Jakob Mekelborg leverede det Jerntralværk, der indmuredes i Vinduesaabningerne.

Med hvormegen Energi end Kristoffer Valkendorf har drevet Byggearbeiderne i Aarene 1599 og 1600, skulde han dog ikke have den Tilfredsstillelse at se Tøihuset færdigbygget. Dengang han lukkede sine Øine d. 17de Jan. 1601, maa imidlertid dets vældige Ydermure allerede have

været reiste i deres hele Længde og saagodtsom den hele Høide. Breide Ranzau, der d. 28de Jan. med Titel af Statholder i Kjøbenhavn fulgte Valkendorf i Bestyrelsen af Finanserne samt af Flaaden og Artilleriet, fremmede imidlertid Arbeidet med ikke mindre Iver, skjønt efter et andet System, idet han gav de vigtigere Dele af det i Entreprise til Bygmestrene. Tidligt paa Foraaret 1601 kontraherede han med Bernt Petersen om, at denne inden den kommende Vinter skulde færdigbygge Tøihusets Mure, indtil hvor Sparreværket skulde sættes op, slutte Hvælvingerne, opmure en Vindeltrappe, mure en Gavl paa hver af Enderne og en Gavl, ɔ: en Kvist, eller to paa Siderne, som det bliver forordnet, item „staffere et Limbaand“ udenpaa Muren, „dønnike“, ɔ: kalke, Muren indentil og tilmure „de to store Huller, som der andre tvende Huse skal sættes til“, en Passus, som nedenfor vil blive omtalt noget nærmere. Arbeidet skulde udføres med Kongens Materiale, men ellers paa Bernt Petersens Bekostning mod en Betaling af 2500 Daler samt 2 Læster Rug og 2 Læster Byg; dog skulde Kongen skaffe Tømmer og Tømmermænd til Stillingerne under Hvælvingerne. Efter den uhindrede Gang, de øvrige Arbeider paa Bygningen tog i Aarene 1601 og 1602, maa Bernt Petersen virkeligt have faaet det væsenlige af Murerarbeidet tilendebragt i den stipulerede Tid, ihvorvel den sidste Udbetaling paa den kontraherede Løn først skete paa Rentekammeret et helt Aar senere end forudsat, nemlig d. 10de Novbr. 1602. Breide Ranzau kontraherede ligeledes i Foraaret 1601 med Villum von Paaschen om, at han skulde hugge Bjælker og Sparreværk til det nye Tøihus og lægge det med Deler to Lofter høit, hugge Spiret over Vindeltrappen og lade Taget beklæde der, hvor Kobber

skulde lægges paa, Alt for en Betaling af 1800 Daler og med 12 Mand af Kongens Folk til Hjælp ved Opsætning af Bjælkelag, Gulve, Tage og Spær. Da Villum von Paaschen i August s. A. døde fra Arbeidet, fortsattes dette Aaret efter af den d. 2den Mai 1602 til kongelig Bygmester udnævnte Antonius de Valiant; og da ogsaa denne døde inden et Aars Forløb, tilendebragtes Tømmerarbeidet, som det synes, i Foraaret 1603 af Mester Hans von Ende, dog næppe i Henhold til Entreprisekontrakten, men i Dagløn, maaske fordi der blev lagt flere Lofter istedenfor kun to, som Aftalen lød paa. D. 23de Febr. 1602 sluttede Breide Ranzau Kontrakt med Nikolaus Maasz, Orgemager i Kjøbenhavn — han kaldes iøvrigt ogsaa Borger i Stralsund —, om at tække Tøihuset med Kongens eget Bly. Arbeidet var tilende d. 30te April 1603, da der paa Taget var oplagt 227 Skpd. 3 Lispd. Rullebly, som efter Kristian d. 4des egen Befaling var udstøbt halvt saa tykt, som man ellers pleiede at støbe det den naturlige Følge af denne Økonomi var, at inden Aaret var omme, viste Blytaget sig for tyndt og maatte lægges om af en Blytækker, Baltser Brenner, der tillige tækkede Spiret over Trappetaarnet. Maaske har det været i Anledning af denne Omlægning og Fornyelse af Tøihusets Tag, at Baltser Brenner 1605 blev sendt over til Skaane med sine Svende for at tage Blytaget af Herresvad Kloster. Tøihustaget havde dengang ikke det karakterløse Udseende, som det nuværende har efter den seneste Reparation, eftersom den ensformige Flade dog har været afbrudt ved en Kvist midt paa hver Langside samt saakaldte „vælske Gavle“ paa Husets Hjørner opførte af Gullandssten og med hvælvede Rum under, hvorhos der 1611 anbragtes seks Kviste paa Husets vestre Langside.

Allerede inden, men især efter at Tøihuset var bragt under Tag, arbeidedes der paa dets indre Udstyrelse. Huset blev forsynet med Porte og Døre i Karme af gullandsk Sandsten, hvilket Materiale tillige brugtes til de to Vindeltrapper. Disse vare begge anbragte paa den østre Side af Huset. Den store Vindeltrappe var anbragt ligesom nu i det ottekantede Taarn, der rager 15¾ Fod op over Husets Murhøide, og i hvilket der øverst oppe var indrettet et Karnap eller Værelse for Kongen. Den lille Vindeltrappe, som først iaar, 1888, er nedtaget for at give Plads for et af de Trappehuse med Trætrapper, hvormed Bygningen senest er blevet udstyret, var indlagt i den tykke Mur ikke langt fra Husets søndre Ende og førte ikke høiere op end til Rustkammersalen, uagtet der synes ogsaa der at have været bygget et „Karnap“ med et lille Spir over Siden af Taget. Husets Vinduesaabninger lukkedes ikke blot med Jærntralværk, men tillige med Vinduer af jydsk Glas indfattede i Bly, med Karme og Korsholter af Egetræ beklædt med Bly. Det underste hvælvede Rum blev brolagt, formodenlig med den samme Stenbro af store utilhugne Kampesten, som først iaar er blevet ombyttet med en ny af hugne Sten. Den store Sal i Etagen ovenover og Lofterne under Taget bleve indrettede, idet Skillerum opsattes, Lofterne bleve panelede under Taget og alt Træværket malet. Tømmermænd satte „Regelværk“ op til at hænge Harnisker og Rustninger paa, og Snedkere leverede lange Skiver eller Borde, hvorpaa Musketter og Rør skulde lægges. En særegen Omhu anvendtes paa „Kgl. Maj.s det lidet Gemak over Vindeltrappen ved den norderste Ende af det nye Tøihus“. Dette Taarnkammer eller „Karnap“ øverst i Trappetaarnet maa have været bestemt til Aftrædelses-

værelse for Kongen ved hans hyppige personlige Besøg paa Tøihuset; dets Gulv blev lagt med glasserede hollandske Astrag. og dets Vægge dekorerede af Hofmaleren Diderik Moll. Men den dekorative Udsmykning indskrænkede sig ikke til dette lille Rum; thi fra Mai 1603 indtil 1610, altsaa endnu længe efter at Huset var taget i Brug, forekommer der en Række Pengeudbetalinger til Diderik Moll og hans Drenge for „de Historier og Tavler. Kgl. Maj. naadigst lader gjøre og forfærdige, som komme at staa paa de Piller udi forskrevne nye Tøihus".

Det maa have været engang i Løbet af Vinteren 1603—04 at det „vesterste Hus" eller det nye Tøihus er blevet saa vidt færdigt, at det kunde tages i Brug efter sin Bestemmelse. Medens en Bygningsskriver Frands Kristensen hidtil havde forestaaet Bygningsregnskabet og attesteret de udførte Arbeider, sidste Gang d. 6te Novbr. 1603, paaberaaber Rentemesterregnskabet sig første Gang d. 12te April 1604 en Bygningen vedkommende Arbeidsattest af Arkelimesteren Hans Kost. Og af dennes tilfældigt bevarede første Regnskab for Kjøbenhavns Tøihus fra hans Embedstiltrædelse i Aug. 1602 til d. 1ste Mai 1604 fremgaar det ligeledes, at det nye Tøihus maa være taget i Brug idetmindste en Maanedstid før sidstnævnte Dato, eftersom han under 3die April fører til Indtægt de Harnisker m. m., som Mikkel Platner afleverede „paa denne nye Røstkammers" fra det gamle Rustkammer her i Kjøbenhavn, ɔ: de forenede Rustkamre fra Amagertorv og Fiskertorvet, som siden 1596 havde været husede i Admiralgaarden ved Bremerholm (jvfr. ovenfr.); og d. 14de April har hans Regnskab en anden Indtægtspost paa 100 Favne 18 Garns Trosse, „at bruge til Kgl. Maj.s Behov udi denne nye Tøihus". Overflytningen af samtlige Vaabenforraad

har naturligvis ikke foregaaet paa en Dag og næppe i en Maaned. Men fra Foraaret 1604 var det nye Tøihus Gjemmested for Kronens i Kjøbenhavn samlede Forraad af Artilleri og Vaaben med Tilbehør af alle Slags, ene med Undtagelse af Krudtet, som opbevaredes i Taarnene af Stadens gamle Murbefæstning, navnlig Vandkunstens Taarn, der var Hovedkrudtmagasin, samt Vester-, Nørre- og Østerports Taarne, som Kongen netop nylig havde ladet istandsætte paa Tag og Fag samt indvendigt udstyre med „Regelværk“.

Paa 5½ Aar, fra Slutningen af Oktober 1598 til Begyndelsen af April 1604, var saaledes det mægtige nye Tøihus grundlagt og færdigbygget i Stranden paa Sydsiden af Slottet. Det stod færdigt i Hovedsagen saaledes, som det staar endnu efter snart 300 Aars Forløb, som en enkelt Længe, udvendigt 520 Fod lang og 77½ Fod bred, med Mure, som ere 11 Fod tykke forneden og 39 Fod høje til Tagskjægget, med det underste Rum dækket af to jævnsides løbende Rækker af 17 Korshvælvinger, 20½ Fod høie, en Sten eller 10 Tommer tykke i Kapperne; disse Hvælvinger som have en noget trykket Form, idet de ved en Spændvidde af 25¾ Fod kun have en Høide under Slutstenen af 10 Fod over Kæmferlinien, hvile dels paa Sandstens Konsoller, indmurede i de svære Side- og Gavlmure, dels paa en Række af 16 fritstaaende, 10½ Fod høie, firkantede Piller langs ned ad Bygningens Midte, med en indbyrdes Afstand fra Midte til Midte af 29½ Fod, opmurede ovenpaa svære Teglstens Fundamenter, forneden af Graastens, foroven af Sandstens Kvadere. Udvendigt havde den vestre Langside og de to Gavle en høi Sokkel af raat tilhugne Graasten, den østre Langside derimod ingen, hvorfor

ogsaa Muren paa denne Side i Løbet af omtrent 250 Aar havde lidt saa meget ved Tagdryppet i Jordlinien, at den for en 30 Aar siden maatte udhugges i en Dybde af en 1½ Fod og undermures med nye Mursten, smaa gule Flensborgersten, som, hvor Muren blottes, kontrastere underligt med de store røde Sten ovenover og i den stærkt udadskraanende Murfod under Jordsmonnet. Denne massive Murfod naar en halv Snes Fod i Dybden og hviler med en Grundvold af raa Kampesten paa den oprindelige faste Havbund, over hvilken Jordsmonnet er dannet af løs Fyld af den sletteste Beskaffenhed. Ligesom til Gjengjæld for den manglende Graastens Sokkel er Husets østre Langside smykket med et Baand af Gullandssten under den øvre Etages Række af Vinduer. Foroven var Huset smykket med nogle nu forlængst forsvundne Gavle af Sandsten og paa den østre Side, som det synes, med to Tømmerspir; af disse stod det ene ligesom nu over det udvendigt tilbyggede, ottekantede Trappetaarn udfor den tredie Hvælving fra den nordre Ende af Huset; det andet, forlængst forsvundne Spir maa have staaet over den nu (1888) nedbrudte Vindeltrappe, som, skjult i Skjoldmuren udfor den anden Hvælving, førte fra den søndre Ende op til Husets øvre Stokværk. Foruden de lave Døre, der paa den østre Side førte ind til de to Vindeltrapper og videre ind i det hvælvede Underrum, havde Huset en stor Port midt paa hver af Langsiderne og to Porte paa hver Gavl, alle indfattede med Gullandssten. I Trappetaarnet var der foroven et Værelse med Vinduer til to Sider for Kongen. Vinduesaabningerne, en foroven og en forneden for de fleste af Hvælvingsfagene, vare vistnok langt fra saa store som nu, men forsynede med Glasvinduer og Træ-

lemme, det underste Stokværks tillige med smedet Jerntralværk, hvis ganske smukke Form endnu ses i et af Taarnvinduerne. Under det blytækkede Tag, vare tre Lofter indrettede til Opbevaringsrum for Vaaben og Artillerigods.

Af Breide Ranzaus Kontrakt med Bernt Petersen vides det, at det allerede 1601 har været Bestemmelsen, at Tøihuset med Tiden skulde bygges sammen med to andre Huse eller Længer. Der er imidlertid i selve Bygningen kun tydelige Spor af, at det fra første Færd har været Hensigten at bygge den sammen med en anden Længe eller Sidefløi. I den nordre Ende af Tøihuset er det baade i det nedre hvælvede Rum og af Trappetaarnets ydre Form tydeligt, at det oprindeligt har været Meningen, at Taarnet ikke skulde springe frit frem paa den østre Langside, men staa i Krogen mellem selve Tøihuslængen og en anden dermed under en ret Vinkel sammenbygget Længe, der skulde strække sig mod Øst henover den Grund, hvor fordum Kristian d. 3dies Tøihus stod, og nu det store Kongelige Bibliothek staar, men med samme Brede af to Hvælvingsfag som Tøihuslængen tillige optage en Del af den nuværende nordre Tøihusgaard foran Artilleriets Kontorbygninger. Muligvis er et eller endog to Hvælvingsfag af denne nordre Tværbygning virkeligt blevet opført. Tøihusets Bygningsregnskab viser nemlig, at der er betalt Stenhuggerne for 18 Piller af Graasten og Gullandssten; de 16 af dem ere dem, som langs ned ad Bygningens Midte bære dens 17 Fag Hvælvinger; den 17de staar indmuret i den østre Langvæg og tjener her til istedenfor som ellers en Kragsten eller Konsol i Muren at bære de to nordligste af

Hvælvingerne i den østre Række [1]). Paa begge Sider af denne Pille ere Skjoldmurene derfor heller ikke massive med 11 Fods Tykkelse, men der er udfor disse to Hvælvinger kun opmuret to tynde Blindingsmure med et tomt Rum imellem, hvor der endnu i Mands Minde var indrettet et Par Kachotter. Det har altsaa været Meningen, at der mellem Trappetaarnet og Husets nordre Gavl i udvendig Flugt med denne skulde opføres en Tværfløi mod Øst med to Rækker Hvælvinger, Mage til og i middelbar Forbindelse med dem i Hovedlængen. Er der, hvad der er meget muligt, samtidigt med denne blevet opført to Hvælvingsfag af denne nordre Tværfløi, som da senere efter Branden 1647 maa være nedbrudte, saa har man deri Løsningen paa den Gaade, hvor den 18de Graastens- og Sandstens Pille er bleven af, som sikkert vides at være blevet baade hugget og betalt, men som nu ingensteds er at finde.

Tøihuset har vel ikke oprindeligt havt et fuldt saa stilfattigt Ydre, som det ved Tidernes Ugunst efterhaanden har faaet. Det ene Spir og alle Kvistene ere borte og de sparsomme ydre Prydelser af huggen Sten ere forlængst fjernede eller skjulte, idet de brunrøde Teglstensmure ere dækkede med en skiden Særk af graa Cementpuds; Blytaget er ombyttet med et usædvanligt stygt Skifertag, Gavlene prydede med nogle paaklistrede, meningsløse Forsiringer af mere end tvivlsom Skjønhed, og endeligt begge Langsider senest vanheldede ved to

[1]) At disse to Hvælvinger mod Øst kun bæres af en Pille istedenfor af en 11 Fod tyk Mur, har da ogsaa medført, at de have givet sig og ere revnede; for at bøde paa denne Skade er denne Pille bunden til den tilsvarende i Husets Midtelinie og denne igjen til den vestre Mur ligeoverfor ved en lang og svær Jernstang, der ligger frit under Hvælvingerne.

fuldstændigt stilløse Trappehuse, et paa Østsiden nær ved den søndre Ende og et paa Vestsiden i Nærheden af Bygningens Midte. Men selv i sin oprindelige Skikkelse har Huset vist aldrig kunnet gjøre Fordring paa egenlig arkitektonisk Skjønhed. Det maa altid have havt et noget tungt, alvorligt Præg; men derved og ved sin prunkfrie Soliditet og ved sin Størrelse har Tøihusbygningen maattet frembringe og frembringer endnu den Dag idag trods al pietetløs Vanrøgt og Forhutling et eiendommeligt Indtryk, der harmonerer ret vel med det Øiemed, hvori den er opført og bestandigt er blevet brugt i henved 300 Aar og forhaabenligt vil blive brugt i mange kommende. Man tør nok sige, at Tøihuset med Proviantbuset og den samtidige søndre Længe indtager en egen karakteristisk Plads, og det ingenlunde den ringeste, ved Siden af Kristian d. 4des senere, af en barok Stil mærkede Bygninger. Over hele det Komplex af vældige Bygninger, hvoraf Tøihuset udgjør den ene Længe, hviler der et Præg fra vort Fædrelands Velmagtsdage, et historisk Præg, som man ikke finder nogensteds ellers i Kjøbenhavn. Eftertiden og Nutiden har gjort sit Bedste for at udviske det ved hensynsløst at opføre en Vrimmel af lurvede, tildels faldefærdige Barakker og Skur til Kontor- og Værkstedsbrug planløst midt inde mellem de gamle Huse, der trods al Vanrøgt se fornemt alvorligt hen over alle hine kummerlige Frembringelser af senere Tiders Bygningskunst.

I Tøihusets Indre staar den underste, 498 Fod lange og 55 Fod brede, hvælvede Hal næsten ganske uforandret, som Mester Bernt Petersen byggede den. Derimod er det tvivlsomt, om ikke det øvre Stokværk oprindeligt har været afdelt ved Træ- eller Lægteskillerum

i flere Rum ligesom Lofterne, istedenfor som nu at udgjøre en eneste uhyre Rustkammersal, der endnu imponerer ved sit lange Perspektiv, uagtet den seneste Restauration 1871—73 i saa Henseende ikke var ubetinget heldig, idet den gjorde Hovedgangene smallere ved en forandret Opstilling af Geværrækkerne, samtidigt med at det gamle Bjælkeloft ombyttedes med et lavere hængende fladt Gibsloft, hvis Fattigdom heldigvis skjules noget ved de derunder ophængte lange Rækker af erobrede Faner.

6. Opførelsen af Provianthuset og de øvrige Bygninger ved »den nye Skibshavn«.

Endnu inden den tidligst begyndte vestre Længe af det af Kristian d. 4de udkastede store Bygningskomplex, med andre Ord Tøihuset, var helt færdig, toges der i Foraaret 1602 fat under Bernt Petersens Tilsyn paa at lægge Fundamenterne for baade den søndre og den østre Længe. Den sidste, der byggedes til Provianthus, overtog Bernt Petersen sig, saasnart han var færdig med Tøihuset, ved Kontrakt af 19de Jan. 1603 med Statholderen Breide Ranzau at færdigbygge paa det lagte Fundament efter en ham given „Abridsning“, ligesaa lang og høi, men ikke fuldt saa bred[1]) som Tøihuset; Bygmesteren skulde i dette „østerste“ Hus indrette et Bagers; han skulde opsætte Vindeltrapper, lægge Gulve med Sten og Astrag, indsætte Bjælkeværket, opsætte Taget og tække det med Tagpander, altsammen af Kongens egne Materialer, det Hele for en Sum af 10000 Daler. Huset maa

[1]) Provianthuset er kun 55 Fod, Tøihuset derimod 77½ Fod bredt udvendigt.

have været næsten færdigt, dengang Bernt Petersen d. 2den Sept. 1606 havde optaget de 9930 Daler af den stipulerede Sum; i Løbet af den følgende Vinter døde han[1]), men Enken paatog sig at gjøre Arbeidet færdigt. Endnu i Sommeren 1607 blev der sat vælske Gavle paa Provianthuset, Vindeltrappen sat op, og Trappetaarnet tækket og forsynet med et Spir. Dette Provianthusets Trappetaarn danner vel en Pendant til Tøihusets; ligesom dette har det staaet eller skullet staa i et Hjørne mellem Hovedlængen og en nordlig Tværfløi; men det staar betydeligt nærmere ved den oprindelige Gavl af Provianthuset, der nu kun for en ringe Del er synlig ud mod Slotspladsen, men foriøvrigt indbygget i Geheimearkivet og skjult ved Forbindelsesbygningen til Kristiansborg Slot. Tøihusets Taarn staar 72 Fod, Provianthusets Taarn kun 56 Fod fra den nordre Gavl, og det sidste Maal maa altsaa være Dybden af den oprindelige nordre Tværfløi til Provianthuset, som forlængst er helt forsvunden, men som strakte sig et Stykke mod Vest henover Geheimearkivets og lidt af det Kongelige Bibliotheks nuværende Grund, men med en noget større Dybde.

Denne Provianthusets nordre Tværfløi indrettedes til

---

[1]) I den Tid af 8 Aar eller lidt længere, hvor Bernt Petersen har virket som kongelig Bygmester i Kjøbenhavn, har han ikke alene bygget Tøihuset og Provianthuset. I Sommeren 1601 har han paa Slottet bygget en Vindeltrappe, der fra „Dreierkammeret" førte ned til den Bro, han samtidig byggede over Slotsgraven paa den søndre Side, og som skaffede Kongen en kortere Vei over til Tøihuset. 1602 har B. P. bygget paa „Kgl. Maj.s Gjæstegaard ved Stranden", vistnok den, som fik Navnet „Fortunen", og som laa paa det senere Hotel Royals Grund; derhos havde han Arbeide for paa Bispegaarden; da han desuden har foretaget gjentagne Reiser i Kongens Tjeneste, har han vist ogsaa havt udenbys Byggearbeider for denne.

Bryghus. I ældre Tid laa Kongens Bryghus ved den daværende Østerport. Det synes kun at have været bygget af Træ, ødelagdes ved Ildsvaade 1540, men gjenopførtes strax igjen[1]. Senere, men uvist naar, maa det være blevet flyttet hen i Nærheden af Kristian d. 3dies Tøihus, men ødelagdes atter ved Ildsvaade d. 8de Jan. 1603[2]), altsaa netop som der skulde tages fat for Alvor paa Bygningen af Provianthuset. Det nye Bryggers, som derved blev nødvendigt, blev dog ikke opført som en Del af Provianthuset, men ved Siden af det og noget senere end dette, nemlig ifølge en Kontrakt af 6te Mai 1606 mellem Statholderen Breide Ranzau og Mester Job Henriksen, der paatog sig at opmure det af Grunden 64 Fod langt og 20 Fod høit, altsaa som en forholdsvis lav Bygning, dog med Kjælder under. Mikkelsdag fik Job Henriksen Afregning for Opførelsen af Bryghuset, i hvilket der 1607 blev lagt Vandrender ind fra Kristian d. 3dies nærliggende, maaske umiddelbart tilgrændsende Tøihus. Allerede 1606 var en vis Jakob Hansen indkaldt fra Amsterdam for at anrette det nye Bryggers, og 1607 maa det have været temmelig nær færdigt, eftersom der fra Tøihuset udleveredes gamle Panserærmer til at skure Bryggekjedlerne rene med[3]).

Byggegrunden for Tøihuset og Provianthuset var jo indvundet fra Stranden, og Kongen lod Opfyldningen paa denne søndre Side af Slotsholmen føre et Stykke længere ud i Stranden, end det for disse Bygningers Skyld netop var nødvendigt, nemlig ud til Randen af det 14—17

[1]) Kjbh. Dipl. IV, 513.

[2]) Denne Dato saavelsom Bryghusets Beliggenhed i Nærheden af Tøihuset fremgaar af Tøihusets Regnskab 1602—04.

[3]) Kjøbenhavns Tøihusregnsk. 1607—08.

Fod dybe Løb, der indtil de store Reguleringsarbeider i den søndre Del af Kjøbenhavns Havn for en Snes Aar siden adskilte Slotsholmen fra den nu bortgravede „Havfruegrund“ med ikkun 4 Fod Vand, som indtil da opfyldte omtrent Halvdelen af Farvandet mellem Knippels- og Langebro, og som oprindeligt var en Del af Amagers Landgrund, først i forrige Aarhundrede skilt fra Kristianshavn ved et nyt udgravet Løb langs Jakob Holms Plads. Ogsaa vest for det nye Tøihus lod Kongen den fladvandede Strand inddæmme ved et Bolværk, som 1604 førtes over til det sydvestlige, noget fremspringende Hjørne af Slotsholmen, hvor det gamle Svovlhus dengang endnu stod, og hvor det saakaldte Bryghusmagasin staar nu. Her „bagved“ Tøihuset opstod saaledes en ubebygget Plads; en saadan kunde jo ogsaa have været dannet ved Opfyldning mellem Tøihuset og Proviantgaarden. Men paa dette Sted har det vist nok fra første Færd været Kristian d. 4des Plan istedenfor at opfylde Vandrealet, tværtimod at uddybe det til et Bassin, hvor Krigsskibene kunde lægge ind for at udrustes fra Tøihuset og Provianthuset. Udgravningen af „denne nye Skibshavn“ eller Tøihusgraven, som den senere benævntes, begyndte alt i Foraaret 1603 under Ledelse af Graveren eller, som man nu omstunder vilde sige, Entrepreneuren Melkior Spangenberg, som ved Kontrakt af 24de Aug. s. A. tog den i Entreprise, medens Reinold von Bemmel ved Kontrakt af 27de Sept. paatog sig under Arbeidet at pumpe Vandet ud af Bassinet. Den nye Skibshavn existerede lige til 1868 som et noget nær kvadratisk Bassin med Sider af omtrent 250 Fod, altsaa med noget over en Tønde Lands Fladerum; den stod i Forbindelse med Strømmen udenfor ved en fra dens sydvestlige Hjørne

udgaaende, 57 Fod, oprindeligt maaske 80 Fod bred og c. 300 Fod lang Kanal. Efter Kontrakten med Melkior Spangenberg skulde han udgrave Skibshavnen til en Vanddybde af 14 Fod, hvad der svarede til Dybden i Løbet udenfor og formodenligt var nok for temmelig svære Krigsskibe paa den Tid. Fra Foraaret 1603 arbeidede to Murmestere, Morten Sørensen og Hans Jensen, paa at omsætte Havnen med Kampesten, og d. 31te Aug. 1605 fik de Akkord paa at opmure ovenpaa Stensætningen en Mur saa høi som i Flugt med Tøihusets underste Række Vinduer og med en Vandport paa hver Side. Denne fritstaaende Mur, der formentligt kun er blevet reist paa den vestre, nordre og østre Side af Skibshavnen, blev færdig i August 1606 og staar — rigtignok delvis fornyet i Kristian d. 5tes Tid — endnu den Dag idag, dels frit paa Havnens vestre Side langs den lange Tøihusgaard, dels indbygget i Artilleriets Kontorbygninger paa den nordre og i de til Geværfabrikken indrettede Huse langs den østre Side. Uagtet Skibshavnen nu i et Par Decennier ved Tilkastning har været forvandlet fra et stille Vandspeil til en lidet tiltalende Baggaard, er dens Omfang ved denne Mur endnu tydeligt betegnet undtagen paa den søndre Side, hvor den vist aldrig har havt andet end en Stensætning eller et Bolværk. — Mellem Havnemuren og Tøihuset og ligeledes mellem Muren og Provianthuset var der ca. 32 Alen brede Mellemrum. Disse bestemtes til Gaardsrum for Bygningerne, hvad de ere endnu, Tøihusets i væsenligt uforandret Form, Provianthusets fra ældre Tid indsnævret ved de lange smalle Huse, hvori Hærens Geværfabrik har været indrettet siden 1867. Begge disse Gaardsrum bleve 1607 og 08 indhegnede med Mure. Ved Proviant-

huset blev der sat en Mur fra dets søndre Ende over til Havnemuren og en lignende fra den vestre Gavl af det nyopførte Bryghus til den østre Havnemur, som løb i Flugt med den, og derved byggedes et Vagthus formodenligt omtrent der, hvor Tøihusets gamle, nu forladte Vagthus staar. Ved Tøihuset blev Hegnsmuren sat mellem dets nordre Ende, maaske fra Gavlen af den rigtignok kun hypothetiske korte Tværfløi, til Havnemuren, og der blev ligeledes anbragt et Vagthus. Saavel til Tøihusets som til Provianthusets Gaard har Indkjørselen ligesom nu været nordfra. Over Tøihusets Port skal Kristian d. 4de ifølge Pontoppidans Origines Hafniensis have anbragt den Indskrift: „Tempore Pacis de Bello cogitasse neminem poenituit, Coacti Belli justa Causa“.

Arbeidet paa den nye Skibshavn mellem Tøihuset og Provianthuset var langtfra tilende, dengang Havnemurene vare færdige; det varede endnu idetmindste 1610 og 1611, hvilket sidste Aar der tales om Midler til at pumpe Vandet ud af Havnen med, medens den udgravedes. Afslutningen af Arbeidet betegnes formodenligt ved en Udgiftspost fra Februar 1614 for en stor Port til at lukke Indløbet til den nye Havn. Som et Arbeide, der har staaet i Forbindelse med denne, maa endnu nævnes Bygningen af et Brokar af Tømmer og Sten ude i Strømmen udfor Indløbet til Havnen, paa den anden Side af det før omtalte Seilløb. Dette Brokar, der vel skulde tjene til at kunne fastgjøre Varpegods ved for de Skibe, der skulde forhales ud og ind af Skibshavnens trange Indløb, blev anlagt 1608, og der blev endnu samme Aar paa Brokarret opstillet en Stenpille, ovenpaa hvilken der stod en Figur af en Havfrue;

formodenligt har denne Pille, det saakaldte „Kjøbenhavns Vartegn“, skullet tjene som Sømærke for den søndre Side af Løbet mellem Slotsholmen og Amagers daværende Landgrund. Pillen stod paa sin Plads endnu i Slutningen af det 18de Aarhundrede. Den kjøbenhavnske Tradition, at Vartegnet skulde være et Krigsbytte fra Kalmar, er vistnok lige saa ugrundet som de Sagn, der tillægge det prægtige Spir paa Børsen og den gamle Façade paa Vesterport en lignende Oprindelse.

Aaret efter at der var begyndt paa Udgravningen af Skibshavnen, omtrent samtidigt med at Tøihuset var taget i Brug, og medens Provianthuset endnu stod under Bygning, toges der fat paa den tredie Længe af det store Bygningskomplex, den som mod Sønder skulde vende ud mod Strømmen. Paa denne Side var jo imidlertid den fra Strømmen indvundne Byggegrund delt ved Indløbet til Skibshavnen, saa at der for at lukke denne Side behøvedes to Huse i Flugt med hinanden og med Ydermurene i Flugt med Tøihusets og Proviant-husets søndre Gavle, det ene kun saa langt, som Tøihus-gaarden var bred, det andet meget længere mellem Skibs-havnen og Strømmen paa den nydannede Byggegrund, som var landfast med Provianthusets, og som formodenligt for en Del tilveiebragtes ved den Fyld, som udgroves af Skibshavnen.

Der begyndtes først paa Opførelsen af det sidstnævnte større Hus, som Rentemesterregnskaberne benævne „det sønderste Hus“ i Modsætning til det vesterste og østerste, ɔ: Tøihuset og Provianthuset. Ligesom disse to Bygninger staar dette sønderste Hus endnu. Det er det 197 Fod lange, 77 Fod brede Hus, hvis med Kristiansgade parallele, søndre Langside vender ud til Artilleri-

chefens Have og den kongelige Vedhave, og som siden 1861 har været overladt Artilleriet, der bruger dets øvre Etage til Seletøismagasin, dets underste Etage dels til Magasins-, dels til Værkstedslokaler; tidligere havde det i umindelig Tid været brugt i Forening med Proviant-huset og benævnedes Bageriet. Men fra første Færd maa det dog have hørt til Tøihuset, uagtet det var skilt fra dette ved Havneindløbet; idetmindste omtales det i en Reisebeskrivelse fra 1623 som „det andet Tøihus", i hvis fem Hvælvinger Beholdningen af Jernskyts opbevaredes[1]). Allerede tidligt maa der imidlertid være givet disse Hvælvinger en anden Anvendelse; en Tradition ved Tøihuset vil vide, at de have været brugte i Kristian d. 4des Tid til Opbevaringen af Galeier, som bleve satte i Land fra Skibshavnen under Hvælvingerne; og i Modsætning til saamange andre lokale Traditioner synes denne virkeligt at være nogenlunde rigtig. I et egenhændigt Brev af 2den Febr. 1644 befaler nemlig Kristian d. 4de „de Slupper, som staar i Hvælvingen ved Provianthuset", sendte til Middelfart ved første aabne Vande[2]); ved Slupper kan her vel ikke være ment egenlige Galeier, men formodenlig saadanne Storbaade eller „Espinger", som udrustede med en eller to Falkonetter nok kunde bruges til Kystbevogtning o. desl. i vore indre Farvande. — Det omtalte „sønderste Hus" mellem Skibshavnen og Strømmen blev opført efter Kontrakt af en Bygmester Josef Watzien; han skulde bygge det sønderste Hus ved Stranden, slaa Hvælvinger i samme Hus og

[1]) Tagebuch Christian des Jüngeren, Fürst zu Anhalt, udgivet 1858 af Krause, p. 93 o. 94.
[2]) Bricka og Fridericia: Kristian d. 4des egenh. Breve 1641—44, p. 444.

mure ovenpaa disse med Cement og forsyne det med to Skorstene. Huset var nemlig bestemt til at staa med en aaben Platform ovenpaa Hvælvingerne uden Tag over, og i denne Skikkelse synes det at være blevet færdigt 1607. Først sent paa Aaret 1614 bestemte man sig til at reise Tag over det og som en Følge deraf opmure Gavlene, hvilket dernæst skete 1615—16. Huset er ikke sammenbygget med Provianthuset, men skilt fra dettes søndre Endeparti ved et 36 Fod bredt Mellemrum. Uagtet det er det eneste af alle Kristian d. 4des til Tøihuskomplexet hørende Bygninger, der aldrig vides at have undergaaet nogen Ildsvaade, saa at Tagstolen maaske endog er den samme, som Mester Vit Kragen satte op 1615, er det dog det, som i sit Ydre stærkest bærer Mærker af Tidens Tand, af slet udførte Reparationer og Smaaforandringer, f. Ex. Opførelsen af raa Støttepiller paa begge Langsider af smaa gule Mursten, der ogsaa ere brugte til en ydre Beklædning af den vestre Gavl, medens Huset oprindeligt er bygget af store røde Tegl ligesom Proviant- og Tøihuset. I Hovedsagen er Huset dog uforandret; dets underste Etage bestaar af fem 31½ Fod brede Hvælvinger, stillede jævnsides hverandre og alle gaaende igjennem hele Husets Dybde. Oprindeligt synes disse Hvælvinger at have været helt aabne ud imod Skibshavnen; de ere kun lukkede med forholdsvis tynde Blindingsmure, der ere senere opførte. Ud imod Stranden have Hvælvingerne derimod vistnok altid været lukkede med en Frontmur, som 1608 fik et Parement af Stevns Kridtsten; nu har den et Vindue for hver Hvælving, men det er først senere brudt igjennem den kun 3 Fod tykke Mur. At denne Frontmur ikke er sværere, medens Gavlmurene og de fire med

disse parallele Tværmure, der adskille de fem hvælvede Rum og tjene disse som Hvælvingspiller, ere 6½ Fod tykke, synes at modsige den Formodning, at Huset fra første Færd har været bestemt som en Slags kasematteret Batteri mod Stranden, hvad man ellers nok kunde fristes til at slutte af dets oprindelige aabne Platform, der kunde tjene til Opstillingen af Kanoner.

Paa den vestre Side af Havneindløbet, tværs over Gaardsrummet mellem dette og Tøihuset, opførtes der umiddelbart op ad dette sidste, i Flugt med dets søndre Gavl og med det ovenfor omtalte „sønderste Hus“, en forholdsvis kort Tværbygning med en eller maaske to Hvælvinger, dækkede med en aaben Platform uden Tagværk, til hvilken en Vindeltrappe synes at have ført op. Huset synes at være opført 1608 af Mester Job Henriksen, og det er formodenligt det, der endnu samme Aar betegnes som det nye Svovlhus, i hvilket der lægges et Murstensgulv, hvoraf formentligt et lille Stykke, omhyggeligt lagt i Cement, blev fundet under Tøihusgaardens nuværende Brolægning, dengang der 1888 blev gravet ud for det nye Trappehus ved den østre Side af Tøihuset. Det er ikke usandsynligt, at Bygningen er blevet brugt til de faa Laboratoriearbeider, som i hine Tider forefaldt ved et Tøihus; den har ialtfald tjent ikke blot til Opbevaring af Svovl og Salpeter, men ogsaa til Luttrehus, og det er af Hensyn hertil, at der 1615 blev opsat to Skorstene i Huset, samtidigt med at der reistes et skifertækket Tag over det. Det er sandsynligvis det samme Hus, der 1623 omtales som en Hvælving ved Siden af Tøihuset, i hvilken der forefandtes store Forberedelser til et Fyrværkeri. Huset har uden Tvivl været bygget af røde Mursten; men for at det ikke skulde stikke af mod den

kridtstensbeklædte Mur paa det andet ovenfor omtalte Hus ud mod Strømmen paa den anden Side af Havneindløbet, blev dets Langside mod Søen saavelsom Tøihusets søndre Gavl 1615 „dønniket og udstrøget i Tavler ligesom huggen Sten“, en tvivlsom Forskjønnelse, som Aaret efter udstraktes til Proviantlıusets Gavl og ene Side, udentvivl den østre; denne er endnu den Dag idag i Modsætning til den vestre overtrukket med Cement; og dengang vendte den jo ligesaavel som den søndre Gavl ud imod Søen, som endnu fløđ der, hvor senere Grunden blev opfyldt for Husene langs den nuværende Børsgade, Børsen og Nybørs.

Der haves i det antikvarisk-topografiske Arkiv ved det Oldnordiske Musæum et Prospekt af Kjøbenhavn set fra den daværende Nordende af Amager, hvilket maa være tegnet af Johannes van Wick et af de allersidste Aar før Dronning Anna Katarinas Død 1612, eftersom Kobberstikket er prydet med hendes og Kristian d. 4des forenede Navnetræk [1]). Dette Billede giver i Forgrunden et tydeligt og, bortset fra nogle faa Enkeltheder, temmelig nøiagtigt Billede af det store Bygningskomplex omkring Tøihushavnen, saaledes som det har set ud omtrent 1611. Man ser Havnen med dens Mure og Vandporte, dens smalle Indløb fra Strømmen og Brokarret med Stenpillen derudenfor; man ser Tøihuset og Proviantgaarden med deres Trappetaarne, Spir og Kviste; paa den nordre Side mod Slottet ser man en tredie Længe af høie Bygninger, der maa være de ældre Tøi- og Proviantlıuse, til hvis Fod Søen fordum gik op; det nye

---

[1]) En god Gjengivelse af Kobberstikket findes i Carl Bruuns Kjøbenhavn I, ved p. 454.

Bryggers er dog ikke særskilt antydet i Hjørnet mod Provianthuset; paa den fjerde Side ud mod Søen ser man de to Huse vest og øst for Havneindløbet, begge ganske rigtigt endnu uden Tag, med aaben Platform, men det sidste feilagtigen vist sammenbygget med Provianthuset. Udenom dette og Tøihuset er til de tre Sider mod Stranden en aaben Plads eller ialtfald en Kai med et Batteri af Form som en Fleche udfor Provianthusets Hjørne, og et lignende paa Slotsholmens sydvestre Hjørne, hvor fordum Svovlhuset stod. Kaien søndenfor Tøihuset og den meget bredere Plads bagved, ɔ: vest for, dette ere optagne af Kanoner, af hvilke nogle ses ifærd med at skyde tværs over Kalvebodstrand til Kysten af Amager, saaledes som det i Tøihusets endnu bevarede Regnskaber 1607—10 saa tidt omtales, at der er skudt dels til Prøve, dels til Øvelse „her ved Møllen", nemlig en Veirmølle, der ganske rigtigt paa Tegningen er vist ved Stranden bag Tøihuset, hvor den blev staaende, indtil den 1658 flyttedes ud paa Kristianshavns Vold[1]).

Yderst tilvenstre paa Johannes van Wicks Prospekt, vest for den søndre Ende af Tøihuset, er vist en muret, som det synes noget uregelmæssig Bygning med aaben Platform, liggende indeni Jordværket paa Slotsholmens sydvestre Hjørne; den gjør Indtrykket af at være bygget i fortifikatorisk Øiemed som Reduit for dette Jordværk. Og dette er ikke ganske urigtigt, ihvorvel det er meget tvivlsomt, om dette Jordværk saavelsom det ved Proviantgaarden nogensinde er bygget. Det er nemlig „den murede Runddel bagved Tøihuset, som det gamle Svovl-

---

[1]) Kjbh. Dipl. III. 473. Hvorvidt Ordren om Møllens Flytning straks er blevet taget tilfølge, synes tvivlsomt: Møllehuset omtales endnu under Beleiringen 1658—59.

hus tilforn stod". Dette maa være nedbrudt omtrent 1609. Det følgende Aar byggede en Murmester Morten Sørensen paa den Runddel, der kom i dets Sted. Denne murede Runddel eller Bastion, blev 1614 forbundet med Tøihusets Gavl ved en 82 Alen lang Brandmur, der i Forening med Tøihusgavlen, de to Huse ved Indløbet til Skibshavnen og Proviantluisets Gavl dannede en Slags retliniet Kurtine, som flankeredes fra Runddelens venstre med en lille Oreillon forsynede Flanke. Et lignende Sideforsvar ydede Runddelens høire Flanke en lang Brandmur, som ligeledes 1614 opførtes henimod en 1609 bygget anden Runddel eller Bastion „bag de gamle Stalde", hvor Kongen samtidigt lod bygge en Jernmølle eller Jernskjæremølle et Sted i Nærheden af den nuværende Marmorbro. Det varede imidlertid ikke længe, før der blev taget en forandret Bestemmelse med Runddelen ved Svovlhuset. 1616 kontraheredes der med Tømmermester Vit Kragen om at ophugge et Sparreværk over den; 1618 tækkedes den med Skifersten, efterat der forud var opmuret nogle Gavle paa den; 1619 „forordineredes" denne Runddel eller Skanse til et Bryggers. Det er den samme besynderligt uregelmæssige Bygning med det kolossale Tag paa Hjørnet af Kristiansgade mod Frederiksholms Kanal, som efter oprindeligt at være opført som Bastion, derefter i 150 Aar at have tjent som Bryghus, med Bibeholdelse af dette Navn i de sidste 60 Aar har tjent Tøihuset som Magasin. Dets underste hvælvede Etage med de mange sælsomme Hvælvinger og Krinkelkroge staar formodenligt saaledes, som den fra første Færd er bygget, med den flade murede Platform ovenpaa Hvælvingerne. Det kan neppe oplyses, hvad der har været den egenlige Aarsag

til, at det 1606—08 nybyggede Bryggers ved Provianthuset, ɔ: paa det nuværende Geheimearkivs Grund, efter saa faa Aars Forløb er blevet opgivet; endnu 1616 synes der at være opsat to Maltkjøller og en Skorsten i det, altsaa omtrent samtidigt med, at der reistes Tag over den murede Runddel, som 1619 gjordes til Bryghus.

Johannes van Wicks Prospekt af Kjøbenhavn fra et af Aarene nærmest før 1612 viser Bygningskomplexet omkring Tøihushavnen afsluttet mod Nordsiden med en Længe mellem Tøihuset og Provianthuset, altsaa strækkende sig over det Kongelige Bibliotheks og Geheimearkivets nuværende Grund; og denne nordlige Længe er vist som en enkelt sammenhængende Bygning, overalt af samme Høide og, saavidt det kan ses af Billedet, opført i samme Stil som Tøihuset og Provianthuset. Det kan med Sikkerhed siges, at i dette Stykke har den gamle Kunstner ladet Fantasien løbe af med sig. Ved Aar 1611 har, som foran berørt, af den 389 Fod lange Strækning mellem de nordre Ender af Tøihusets og Provianthusets Hovedlænger et kort Stykke muligvis været optaget af en to Hvælvingsfag eller høist c. 60 Fod lang Tværfløi til Tøihuset, medens et 64 Fod langt Stykke nærmest Provianthuset sikkert var optaget af Bryggerset, der dog kun var halvt saa høit til Tagskjægget som hint, og som desuden efter de to Trappetaarnes Stilling indenfor Tøihusets og Provianthusets nordre Gavle maa have været en Del smallere end den hypothetiske Tværfløi paa Tøihuset. De to Trappetaarnes usymmetriske Stilling overfor hinanden synes ligefrem at modbevise, at det kan have været Planen at afslutte Komplexet med en enkelt sammenhængende nordre Længe, saaledes som Johannes van Wick antyder det. Dengang han tegnede

sit Billede, maa Pladsen mellem det nye Tøihus og Provianthus for Størstedelen endnu have været optaget af Kristian d. 3dies gamle Tøihus, en mindre Del af den maaske af en anden gammel Bindingsværks Bygning, det gamle „østerste Provianthus“.

Disse ældre Bygninger, der ved Opførelsen af de nye og meget større vare blevne tilovers, fjernedes først efter Kalmarkrigen. Det gamle Provianthus blev nedbrudt tidligt paa Aaret 1617. Af det gamle Tøihus bleve Tagstenene tagne ned allerede i Dec. 1613, og i de første Maaneder af 1614 nedtog Tømmermesteren Vit Kragen dets Tømmerværk for, uvist i hvilket Øiemed, at reise Huset igjen bagved, ɔ: vest for, det nye Tøihus[1]). Dernæst er der i Marts og April 1614 ved Bygmesteren Bertel Lange nedbrudt et Stykke Mur af den ene Side paa Tøihuset „ud til det nye Hus, Kgl. Maj. lader bygge mellem Tøihuset og Provianthuset“: det er uden Tvivl de to Huller paa Tøihusets Mur, der som foran omtalt ifølge Byggekontrakten af 1601 vare blevne foreløbigt tilmurede, og som nu efter 13 Aars Forløb aabnedes igjen, for at Tøihuset kunde blive færdigbygget efter den oprindelige Byggeplan med en „norderste“ Fløi eller Længe henover det nuværende Kongelige Bibliotheks Plads. Sandsynligvis er det det Stykke af Tøihusets østre Sidemur, mellem Trappetaarnet og den nordre Gavl, udfor de to nordligste Hvælvings-

[1]) I mit 1876 trykte Skrift om Kristian d. 4des Artilleri har jeg i Overensstemmelse med Forfattere (C. Bruun og A. D. Jørgensen), som baade før og senere have skrevet om det Store Kongelige Bibliotheks Historie, antaget, at Kristian d. 3dies Tøihus blev staaende, indtil Grunden 1664 blev lagt til Bibliotheket. Rentemesterregnskabet 1613—14 viser imidlertid bestemt, at det er brudt ned 50 Aar tidligere.

fag, der er blevet nedbrudt, saafremt det ikke har været Endemuren af den hypothetiske korte nordre Tværfløi, der muligvis allerede fra første Færd er blevet bygget hen over den Grund, som nu optages af den Harsdorfske Tilbygning fra 1781 til det Kongelige Bibliothek. Men hvilket er „det nye Hus mellem Tøihuset og Proviant-huset“, til hvis Bygning der er gjort Forberedelser i For-aaret 1614? Den Plads, der var bestemt for det, er let nok at udfinde. Men i hvilket Øiemed er det projekteret, og er det virkeligt nogensinde blevet opført? For mig staar det overmaade tvivlsomt. Man skulde tro, at Spørgsmaalet var meget let at afgjøre ved Hjælp af Rentemestrenes Regnskaber for de nærmest følgende Finansaar. Men forgjæves har jeg gjennemsøgt disse, der indeholde saa mangfoldige Oplysninger om Kristian d. 4des øvrige Byggeforetagender i og ved Kjøbenhavn i disse Aar, om „det store Hus i Kgl. Maj.s Lysthave“, ɔ: Rosenborg, om Huset paa Ibstrup, ɔ: Jægersborg, om Jernmøllen bag Staldene ved Kjøbenhavns Slot, om Hvælvingerne mellem Provianthuset og Indløbet til den nye Skibshavn og mellem dette og Tøihuset, om Runddelene ved Svovlhuset og bag Tøihuset, om Brand-murene, ɔ: Kurtinerne, mellem disse Runddele og hen til de nærmest tilstødende Bygninger, og overhovedet om Befæstningsarbeiderne, ikke blot paa Slotsholmen, men næsten hele Kjøbenhavn rundt. Om „det nye Hus mellem Tøihuset og Provianthuset“ har jeg i Rente-mesterregnskaberne ikke fundet nævnt et Ord efter d. 1ste Mai 1614. Er det overhovedet blevet opført, saa har det været et stort Hus, mindst vel omtrent 265 Fod Fod langt, og har altsaa krævet meget Mur- og Tømmer-arbeide, altfor meget til at det kan formodes maskeret

ved de Poster af saadant, der i Regnskaberne ere førte som medgaaede dels til Tøihuset dels til Slottet, og som formodenlig kun hidrøre fra Reparationer og Vedligeholdelsesarbeider. Der tales vel i Regnskaberne 1615—16 og 1616—17 om Byggearbeider ved „de store“ eller „de nye Kornlofter her for Kjøbenhavns Slot“; men det er lidet rimeligt, at en hel ny Bygning har været benævnt saaledes; det er meget sandsynligere, at der ved de nye Kornlofter kun menes den nyligt opførte øvre Etage paa Huset mellem Proviantliuset og Havneindløbet, samt Lofterne i det derover opsatte Tag. Naar Alt kommer til Alt, maa jeg, efter hvad der foreligger, anse det for det sandsynligste, at et allerede før 1601 og atter 1614 projekteret Hus mellem Nordenden af Tøihuset og Proviantliuset ikke er blevet bygget, uagtet Grunden, det skulde staa paa, er blevet gjort ryddelig. Først mange Aar senere, 1665, blev Byggepladsen taget i Brug for Bibliothekshuset. Efterretningerne om dettes Opførelse tale da heller ikke om, at der først maatte nedbrydes et ældre Hus for at give det nye Plads; de omtale kun, at der i Byggegrunden var store Kampestene at bryde op [1]), høist rimeligt den Grundvold, som Kristian d. 3dies Tøihus havde staaet paa, før det 1614 blev brudt ned, den, som Dronningens Stald havde staaet paa før 1550, og som muligvis endnu tidligere havde baaret den Side af Slottets Fæstningsmure, hvis Fod Kalvebodstrand havde skyllet imod. Erik Dalbergs Kort over Kjøbenhavn 1658 hos Puffendorf viser et aldeles aabent Rum nordenfor Tøihusgraven, mellem Tøihuset og Proviantlhuset; og paa en Plan af Kjøbenhavn, tegnet 1648 af

[1]) Chr. Bruun: Det Store Kongelige Bibliotheks Stiftelse, 6.

Artillerikapitain Otto Heyder, hvilken findes i Ingenieurkorpsets historiske Tegnearkiv, er der ligeledes vist et aabent Rum mellem Tøihuset og Provianthuset; men der er mellem disse to Bygninger antydet et Forbindelses-Galleri, „Kongens Gang“, efter al Rimelighed en lignende tømmerbygget „Løngang“, opført paa høie Stolper, som den, der allerede dengang førte fra Slottet over til Provianthusets nordre Gavl.

7. Tøihuset i Kristian d. 4des Tid.

Kjøbenhavn var i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede ikke saa rig paa mærkelige Bygninger eller i det Hele paa Mærkværdigheder, at det jo var helt naturligt, at man valgte det store nye Tøihus med dets efter den Tids Leilighed mægtige Forraad af Skyts og Vaaben til at vise frem for fremmede, fyrstelige og fornemme Gjæster ved Hove. Tøihusets Regnskab 1608—09 viser, at det 1608 havde tre fyrstelige Besøg af Hertugen af Meklenborg, Erkebispen af Bremen og Greven af Nassau. Mere mærkelige ere to senere fornemme Besøg, fordi der om dem er bevaret Optegnelser, som indeholde enkelte Oplysninger om visse Forhold paa Tøihuset, man ikke kjender andenstedsfra. Den 3die Marts 1623 blev Fyrst Kristian den Yngre af Anhalt vist om paa Tøihuset[1]) af den daværende „Øverste Arkelimester“, Adolf Frederik Grabow til Watike. I sin endnu bevarede Reisedagbog fortæller han foruden meget, som ogsaa vides andenstedsfra, at Rustkammeret var fordelt paa fire Lofter, hvoriblandt Tøihusets øverste Stokværk maa

[1]) Krause: Tagebuch Christian des Jüngeren, 93 o. 94.

være regnet med. Kongens egne Rustninger vare opstillede paa det 3die Loft, altsaa mærkeligt nok oppe i en af Tagetagerne, selv om den nuværende Rustkammersal, hvad der ikke er meget rimeligt, dengang har været delt ved et Bjælkelag i to Stokværk. Han fortæller, at Tøihusets Blytag, som det synes langs hele Længden af Mønningen, havde en aaben Gang, hvorfra der var en fortræffelig Udsigt over Amager og Søen. Han omtaler en stor Vinde midt i Tøihuset, indrettet saaledes at en Mand med den kunde baade løfte og veie selv det største Stykke; det har formodenligt været det „Hævetøi", som Mester Vit Kragen 1614 har forfærdiget til Tøihuset, udentvivl den samme store Brovægt, som nu, rigtignok i stærkt restaureret Tilstand, staar i en af Tøihusets Hvælvinger nærmest Strømmen. Fyrst Kristian omtaler en Hvælving ved Siden af Tøihuset, hvor han forefandt store Forberedelser til et Fyrværkeri; det har været det hvælvede Hus mellem Tøihuset og Havneindløbet, hvis forskjellige Rum brugtes til Svovl- og Salpeterhus samt Fyrværkerkammer. Endeligt blev han i en Baad roet tværs over Skibshavnen til, hvad han kalder det andet Tøihus, hvis fem Hvælvinger han fandt opfyldte med Jernkanoner; det har været Huset mellem Provianthuset og Havneindløbet, som staar der endnu med sine fem Hvælvinger. — Om Sommeren 1629 i August Maaned havde Tøihuset atter fornemt Besøg af et fransk Gesandtskab under Baron de Courmesvin. Ogsaa i Beretningen om dette Besøg[1]) tales der om den store Vægt midt i Tøihuset. Beretningen dvæler derhos ved det store Forraad af

---

[1]) Voyages de Mr. des Hayes, baron de Courmesvin, en Dannemarc, 222—226.

Kanoner samt ved den lille Skibshavn, der kunde optage Skibe af indtil 1000 Tonneaux Drægtighed, og i hvilken Kongen af Danmark kunde ruste en hel Skibsflaade, uden at nogen kunde bemærke det, saaledes som Havnen paa alle fire Sider var omgivet af høie Huse. Denne Yttring fortjener at lægges Mærke til, fordi den kan bruges, rigtignok, det jeg ved, som eneste Støtte for den Formodning, at der engang mellem 1614 og 1629 dog maa være blevet gjort Alvor af istedenfor det 1614 nedrevne Tøihus fra Kristian d. 3dies Tid at bygge en Længe mellem de nordre Ender af det nye Tøihus og Provianthus, saaledes som det sikkert vides at have været paatænkt. Men det er ogsaa meget muligt, at den franske Reisende har regnet Slottets høie Bygninger for tilstrækkeligt Lukke mod Nord til at hindre Folk i fra Byen at se, hvad der foregik i Tøihushavnen.

Det er saagodtsom udenfor al Tvivl, at de, der viste Fyrsten af Anhalt og Baron de Courmesvin om paa Tøihuset, ikke have generet sig for at binde deres Gjæster noget paa Ærmet ved at fortælle dem om, hvor store Vaabenforraad det rummede, saasom Udrustning for 50—60,000 Mand samt 2800 og 3500 Stykker Skyts, af hvilke Franskmanden med egne Øjne vil have talt 800 Stkr. 20—24pds. Metalkanoner oplagte i et eneste Rum, ɔ: i Tøihusets underste Etage, medens det virkelige Antal af saadanne Kanoner neppe 1629 kan have oversteget 100 Stkr. Ikke desto mindre er det tydeligt, at Kristian d. 4de strax fra Begyndelsen af sin Regering har lagt Vind paa at udvide ikke blot sine Forraadsrum, men ogsaa sine Forraad af Vaaben. Af Haandskydevaaben forefandtes der f. Ex. paa Kjøbenhavns Tøihus følgende Antal:

	for Fodfolk:	for Ryttere:	ialt:
Jan. 1592	2880	99	2979
Mai 1609	17063	238	17301
Aug. 1646	8117	669	8786

Ved den nederste Række af Tal er det derhos at bemærke, at den gjælder et Tidspunkt, hvor Beholdningerne maa have været meget udtømte efter den ulykkelige Torstensonsfeide. Af svært Skyts fandtes der paa Tøihuset, alt medregnet:

	af Metal:	af Støbejern:	af Smedejern:	ialt:
Jan. 1592	176	442	400	1018
Mai 1609	426	778	166	1370
Aug. 1646	675	454	38	1167

Det totale Antal af Skyts er altsaa vel ikke i Kristian d. 4des Tid vokset i nogen meget betydelig Grad, selv om man tager Hensyn til, at Flaadens Kanonantal før Pros Munds Nederlag 1644 har været kjendeligt større end to Aar senere. Men Udviklingen har i Kristian d. 4des Tid ført med sig, at det aldeles forældede Smedejerns Skyts efterhaanden er blevet næsten helt udrangeret, og at Metalskytsets Antal er blevet stærkt forøget. Dertil kommer, at de større Skytskalibre fra 12pds. Kanoner opefter efterhaanden ere komne til at spille en vigtigere Rolle i Flaadens Udrustning, hvad der selvfølgelig har avlet forøgede Krav til Plads i dens Forraadshuse. Det var i rette Tid, at Kristian d. 4de byggede det store Tøihus for Kjøbenhavns Slot.

8. Tøihusets Brand 1647.

Det er for mange Aar siden blevet fremhævet som en Mærkelighed, at de Bygninger, som Kristian d. 4de

har opført, i det Hele taget have været næsten ganske forskaanede for Ildsvaade. Denne Immunitet har dog ikke strakt sig til det Komplex af mægtige Bygninger, han lod opføre omkring Tøihusgraven. Det store Brygghus, der oprindeligt er bygget som Hjørnebastion for Slotsholmen, hvor fordum Svovlhuset stod, er blevet hærget af Ildsvaade i Novbr. 1632 og atter d. 8de Mai 1767. Det store Provianthus brændte d. 11te Mai 1626 og igjen d. 29de Novbr. 1719. Tøihuset ramtes af den samme Skjæbne d. 12te Febr. 1647. Altsaa var, allerede dengang Kristian d. 4de gik i sin Grav, „det andet Tøihus“ eller „det sønderste Hus“ mellem Havneindløbet og Provianthuset det eneste af det hele Bygningskomplex, der ikke var, ligesaalidt som det vides nogensinde senere at være lagt øde ved Vaadeild.

Det var Kl. 3½ efter Middag, Fredagen d. 12te Febr. 1647 — efter Hans Rostgaard og Arent Berntsen dog d. 19de Febr.[1]) —, at der brød Ild ud i Fyrværkerkammeret ved Uforsigtighed af en Skibskapitain Jan Jansens Søn, som uvist i hvilken Egenskab var sysselsat med at fylde Granater i et Rum, der var opvarmet med en Kakkelovn. I selve den store Tøihuslænge har der neppe nogensinde været noget Ildsted. Derimod vides det, at der var Skorsten i det tilbyggede Hus eller Tværfløi mellem Tøihusets søndre Ende og Havneindløbet; og da dette Hus, oftere kaldet „Hvælvingen ved Tøihuset“, idetmindste 1623 brugtes som Fyrværkerkammer, er det saagodtsom sikkert, at det er i dette Hus eller Hvælving, at Ilden er

[1]) Nyere Historikere som Huitfeldt-Kaas samt Bricka og Fridericia antage d. 12te Febr. som den rigtige Dato i Henhold til et Brudstykke af en samtidig Dagbog, der nu er trykt i Kjbh. Dipl. V, 790 og 791.

brudt ud. Ophavsmanden til Ulykken og nogle andre Tilstedeværende slap derfra med Livet, Andre omkom ved Explosionen. I et Rum, hvor der, som det synes, forefandtes baade skarpladte Granater og Petarder, har det naturligvis været vanskeligt at faa dæmpet den opstaaede Brand. Denne maa fra Fyrværkerkammeret i „Hvælvingen“ have bredet sig til den egenlige Tøihuslænge, hvis Tag og øvre Stokværk med Rustkammeret formodenligt hurtigt er kommet i Brand i sin hele Længde, da ingen Brandmur standsede Ilden; derimod modstode Bernt Petersens Hvælvinger over Tøihusets underste Etage trofast Branden og Faldet af det svære brændende Tagværk; dengang Hvælvingskapperne 1871 blottedes ved en Reparation af Huset, fandtes de endnu dækkede med Aske og Brandgrus blandet med forbrændte Smaastykker af Jern af Rustkammerets Vaaben. Hvad der under Branden kunde overkommes af Krudt, Granater o. desl. — og store Sager har det vel neppe været, hvad der af slige Ting fandtes i Fyrværkerkammeret og Hvælvingen — blev ifølge Traditionen styrtet i Tøihusgraven, hvorfra der for et Halvhundrede Aar siden skal være blevet opmudret Granater, som antoges at være komne der ved hin Katastrofe. Dengang Kristian d. 4de fra Rosenborg, hvor Vibeke Kruse med en for en Kvinde ganske naturlig Ængstelse søgte at holde den gamle Mand tilbage, kom tilstede ved Branden, var Befalingsmanden paa Tøihuset, Felttøimesteren Kristian Diderik von Zernikow i travl Virksomhed med at faa Kanoner slæbt ud af Huset og „med Krudt at lægge tilside i Hvælvingen“. Den ilsindede Konge sendte to Gange Bud efter ham og hindredes kun ved et Par Rigsraader i at lægge Haand paa ham, da han omsider

kom tilstede[1]). Kongen kan vistnok i det Øieblik ikke have havt nogen synderlig begrundet Dom om Zernikows Skyld i Ulykken; men ogsaa senere vedblev han at være meget opbragt paa ham, som det synes uden i det Stykke at finde Medhold hos Andre. Felttøimesteren blev fængslet d. 14de Febr. og stillet for en Krigsret, som Kongens Søofficerer, efter hvad det lader til, have trykket sig ved at være Bisiddere i, vel sagtens af Frygt for en Kollision mellem Kongens Opfattelse af Sagen og deres egen, hvilken sidste de dog redeligen gjorde gjældende i deres Dom. Kongen vilde have „den Bernhiiter“ Zernikow dømt for at have ladet Granater fylde i Værkstedet, ɔ: Fyrværkerkammeret, hvad der ikke var nogen Nødvendighed for, og hvad der ikke burde være sket i Hus, mindst paa det Sted. „Dertilmed da er det ingen Vinterarbeid ved en Kakkelovn.“ Ikkedestomindre kjendte Krigsretten, i hvilken Viceadmiralen Niels Trolle maa have beklædt Forsædet, Zernikow fri, og den 16de Marts blev han løsladt og tiltraadte atter sit Embede, som han dog et halvt eller helt Aar efter forlod for ligesom saamange andre Misfornøiede at søge Tjeneste i Sverrig. Kristian d. 4des sælsomme Trusel om at søge den i hans eget Navn afsagte Krigsretsdom underkjendt ved en keiserlig eller en spansk Krigsret er naturligvis ikke blevet til noget[2]).

---

[1]) Naar Hans Rostgaard i sin Tegnebog omtaler, at han blev kvæstet ved, at Gavlen faldt, saa maa derved være ment en af de store murede Kviste paa Taget; Husets egenlige Gavlmure ere sikkerligen ikke faldne.

[2]) Om Tøihusets Brand findes Efterretninger i Danske Mag. 3 Række, I, 258 og 259; Kjbh. Dipl. V, 790; Bricka og Fridericia, Kristian d. 4des egenh. Breve 1645—48, 255—258. Om Zernikow se Pers. Tidsskr., III, 198 o. flg.

Branden havde ødelagt hele Tøihusets Tag og øvre Stokværk, men skaanet den nederste hvælvede Etage. Hvorvidt Huset eller Hvælvingen mellem Tøihuset og Havneindløbet, hvor Fyrværkerkammeret eller Arkeliet fandtes, er blevet helt ødelagt, vides ikke, men synes rimeligt. Ødelæggelsen af Tøihusets Forraad har naturligvis været meget stor. Dengang jeg skrev min Bog om Kristian d. 4des Artilleri, havde jeg ikke andet at bedømme Skaden efter end et Inventarium optaget i Foraaret 1649 i Anledning af, at Herr Kristian Fris til Vaar d. 6te Jan. s. A. var udnævnt til Felttøimester. Men siden er der i Geheimearkivet fundet to Inventarier for Tøihuset[1]), det ene optaget mellem d. 18de Aug. og 20de Okt. 1646 i Anledning af, at Kristian Diderik Zernikow d. 15de Juni s. A. var udnævnt til Felttøimester, det andet optaget mellem d. 29de Marts og 23de April 1647 for at konstatere, hvad den store Brand havde levnet, efterat der forud var foretaget en nogenlunde omhyggelig Ordning og Sortering af det uskadte, det beskadigede og det ødelagte Gods. En Sammenligning mellem de to Optællinger giver en temmelig nøiagtig Forestilling om Brandskadens Omfang; dog maa det bemærkes, at der i de nærmeste to Maaneder efter Branden kan være og er indkommet til Tøihuset mindre Poster af Vaaben, som have været udleverede og saaledes have undgaaet Ødelæggelsen, eller som først ere modtagne fra Leverandeurer efter Ildsvaaden.

Senere Forfattere have fortalt, at der paa Tøihuset gjemtes nogle Tusinde Centner Krudt, som dog ved Hvælvingernes Styrke frelstes, hvorfor der den følgende

---

[1]) Aflev. fra Kanc. Arkiv, Skab 9, Fasc. 279.

Søndag blev holdt Takkebøn i Kirkerne for den store Fare, der var afvendt fra Slottet og Staden. Der maa her være nogen Misforstaaelse. Vistnok førte Tøihuset baade før og efter Branden henved to Tusind Centner Krudt i sit Regnskab; men paa selve Tøihuset har der vist aldrig været gjemt mere Krudt, end hvad der brugtes til Arbeiderne i Fyrværkerkammeret; og dette maa for en Tid, hvor man saagodtsom ikke kjendte til i Fredstid at fylde Karduser til Kanonerne eller Patroner til Geværerne, ikke sættes i Sammenligning med et moderne Laboratorium[1]). Hovedforraadet af Krudt fandtes dengang ligesaalidt som senere paa Tøihuset eller overhovedet paa Slotsholmen, men fortrinsvis i det først 1669 opgivne og nedbrudte „Vandkunstens Taarn", der laa ved Vandkunsten ved Enden af den murede Løngang, som fra Slotsholmen førte over til Byen ved den daværende Havns Udløb i Kalvebodstrand[2]). Muligvis

[1]) Rædselen for de formentlig store Krudtbeholdninger paa Tøihuset kommer snurrigt nok atter frem i en Beretning om Kristiansborgs Brand 1794 i Personalhist. Tidsskr., 2den R., III, 136.

[2]) Beliggenheden af Vandkunstens Taarn fremgaar med Sikkerhed af Wolfs Encomion Regni Daniæ, og Carl Bruun har uden Tvivl Ret i at gjenkjende det paa J. v. Wieks Prospekt som det store kamgavlede Taarn ved Enden af Løngangen. Det maa være det samme Taarn, der 1529 benævnes Vandmølleskandsen og 1543 Vandmølletaarnet i Vor Frue Sogn i Nærheden af Søndergaden (Kjbh. Dipl. I, 344 og 403). Som Tøihusets Hovedkrudttaarn findes det gjentagne Gange omtalt mellem 1603 og 1669. Uagtet dette Taarn ikke er gjengivet paa den før omtalte „ældste Grundtegning af Kjøbenhavn" fra c. 1600, og G. F. Lassen heller ikke viser det paa Pl. V til Dok. o. Aktst. t. Kjøbenh.s Bef. Hist., kan der ikke være megen Tvivl om, at det har hørt til Stadens middelalderlige Befæstning og udgjort dens Afslutning ved Havnens Udløb til Kalvebodstrand. Naar den Afskrift af Kjøbenhavns Stadsret af

har en Del af Krudtforraadet ogsaa været oplagt i andre af de til Stadens Murbefæstning hørende Taarne. Derimod har Beholdningen af Fyrkugler, Slagkugler, Fyrkrandse, fyldte Granater og Petarder været gjemt paa Tøihuset i Arkeliet, og Brandens Hærgen i disse Forraad har efterladt tydelige Spor i Optællingerne; der forefandtes saaledes:

	1646:	1647:
Krudtpotter, fyldte	81	16
Granatpotter, fyldte	292	16
Granater med Fodangler, fyldte	116	18
Granater, slette, fyldte	863	23.

Kugleforraadet har intet lidt; det har formodenligt ligget i Kuglestabler i Tøihusgaarden. Dels sammesteds, dels i Tøihusets underste hvælvede Etage har man vistnok havt Skytsforraadet liggende, som heller intet har lidt; 1647 optælles der endog 12 Metalkanoner flere end 1646. Under de brandfrie Hvælvinger have udentvivl ogsaa de fleste Affutager og Artillerikjøretøier været magasinerede; det er ialtfald kun et mindre Antal af

---

1294, som er optaget i Roskildebispernes Jordebog fra c. 1380, i Overskriften til en af Artiklerne nævner „Taarnet" og Endebod som Grændserne for Byens Havn (Kjbh. Dipl. I, 53), saa turde der være al Grund til at formode, at dette Taarn er det senere Vandkunstens Taarn. Nyere Forfattere have villet identificere det Byen tilhørende Taarn eller murede Skanse, som 1559 og 1589 nævnes ved Farveriet (Kjbh. Dipl. IV, 568 og 684), med Vandmølletaarnet; det beror vist kun derpaa, at de fra den ældste Grundtegning ikke have kjendt nogen Fortsættelse af den gamle Befæstning ned mod Stranden udover det Taarn, hvis Grundvold er fundet i Vartovs Gaardsrum. Man kan gjætte paa, at det sidste Taarn er den „Kjøge Barfred", som tilligemed andre Taarne eller Skanser paa Byens Vestfront blev istandsat af Hans van Ryen 1523 eller et af de næstfølgende Aar (Kjbh. Dipl. I, 334—337 og 344).

dem, der er gaaet tabt tiligemed en stor Mængde Ladetøi, Haandspiger, Tallier og deslige Tilbehør til Skytset. Det største Tab har ramt Rustkammeret, der jo, som det vides, opbevaredes dels i Tøihusets øverste Stokværk, dels paa Lofterne under Taget. Beholdningen af Fodfolkets Musketter og Rør er fra 1646 til 1647 reduceret fra omtrent 8000 til omtrent 450, af hvilke 100 udtrykkeligt angives ikke at have været i Branden og 87 at være nye, ɔ: anskaffede efter Branden. Endnu værre er det gaaet ud over de blanke Vaaben, saavel Sidevaaben som Slagsværd samt lange og korte Stagevaaben; af Hele og Halve Slagsværd var der før Branden 81, deraf 5 „geflammede“, og 196, efter Branden 3 og 10. Beholdningen af Harnisker har forholdsvis taget mindst Skade, ikke fordi den er blevet bjerget ud af det brændende Hus, men fordi ikke alle de svære Bryst- og Rygplader ere blevne helt tilintetgjorte; efter Ulykken optælles der af Harnisker, som have været i Branden, 743 Brystplader og 503 Rygplader for Ryttere samt 1446 Korselet-Brystplader for Pikenerer foruden et Par Rytterharnisker og Korseletter, som man allerede har faaet istandsatte og forsynede med Remme for at prøve, hvad man kunde faa ud af det brandskadede Gods. Ødelæggelsens Omfang faar man maaske det bedste Begreb om ved en Post i Optællingen af 1647 over det i Brandgruset opsamlede Jern af hjælpeløst ødelagte Vaaben, nemlig:

	Skpd.	Lspd.
Gamle forbrændte fordums Tournerharnisker	4	5
Adskillige forbrændte Harnisker, Huer, Armskinner, Handsker og Tartsker, eragtes ubrugelige	121	9
Iligemaade forbrændte Tournerharnisker . .	2	7

	Skpd.	Lspd.
Adskillige forbrændte Klinger for Slagsværd og Sidegevær	15	14
Adskillige forbrændte Gefäszer, ɔ: Sværdfæster	5	2
Adskilligt forbrændt smaat Jernfang	45	14
Adskillig smeltet og sammenløben Jernmaterie	3	„

„Hvad Elskere af Antikviteter mest beklagede, var mange rare Stykker af Alderdommens overblevne Levninger, særdeles de gamle Danskes Gevær.“ Rigtigheden af denne Pontoppidans Yttring om Tøihusets Brand i hans Origines Hafnienses er ikke helt let at kontrollere; dertil er Tøihusinventariet af 1646 ikke affattet i tilstrækkeligt specialiserede Udtryk. Forsaavidt Pontoppidan ved „Alderdommen“ forstaar, hvad man nuomstunder kalder Oldtiden, har han vistnok Uret. Virkelige Oldsager har Tøihuset sikkerlig ikke gjemt, om det end er rimeligt, at der bag Inventariernes korte og nu ikke altid forstaaelige Benævnelser kan skjule sig Gjenstande fra det 16de og maaske endog fra det 15de Aarhundrede, som nuomstunder paa Grund af deres Sjældenhed eller deres prægtige Udstyrelse vilde blive regnede for Prydelser i en Vaabensamling. I Optællingen fra 1646 kan man uden Vanskelighed gjenkjende en Del, men langtfra alle de Gjenstande, der i Foraaret 1604 vare afleverede paa Tøihuset fra det gamle Rustkammer i Kjøbenhavn[1]) og for Størstedelen havde hørt til Harniskkamrene paa Amagertorv og Fiskertorvet. Af de 10 Stikketøier og 10 Rendetøier, „gammelt fordums Værk“, synes 1646 kun de første at have

[1]) Jfr. mit Skrift om Kristian d. 4des Artilleri, 339—345.

været i Behold som 10 gamle fordums Stikkekyrasser med Harnisker over Hesten. Den „tredobbelte Kniv“ og den store Blikflaske med Tallerkener, Skeer o. s. v. gjenfindes i Optællingen 1646. Dennes „Kong Valdemars Fløilssko“ ere udentvivl de samme, som 1604 mere ædrueligt benævnes et Par gamle foldede Fløilssko og i Kancelliets Fortegnelse 1597 et Par „Vattelstøvler“; det har formodenligt været et Par af de stærkt udstoppede Sko, der ved Tournering hørte med til Rendeharnisken. Det er den eneste Gjenstand, som Inventariet 1646 forsøger at henføre til en ældre historisk Personlighed. Det nævner ikke engang udtrykkeligt den Drengeharnisk, Kong Frederik d. 2den var hyldet i, eller den Rustning, han bar paa Ditmarskertoget, eller Hertug Magnus's russiske Panserharnisk, der alle vare komne til Tøihuset 1604, om man end kan søge den første 1646 blandt 4 smaa Harnisker, som ere brugte til unge Herrer, og den sidste blandt 2 polske Harnisker. Som tilhørende Kristian d. 4de selv nævnes 1646 hans Liv-Tournerharnisk, hans fulde Kyras, hans Tournerharnisk tilfods og to Harnisker med halve Laartasker uden Armskinner; maaske de to første ere de samme Pragtstykker, som han 1596 havde faaet til Gave fra Wolfenbüttel. Kristian den Yngre af Anhalt saa 1623 paa Tøihuset tre forgyldte Rustninger, som Kongen havde faaet fra Kursachsen, og to Harnisker fra Prins Morits (af Oranien?); de tre forgyldte Harnisker gaa igjen paa Tøihuset 1646, men uden Angivelse af, hvem de tilhøre, eller hvor de ere komne fra. To Tournerharnisker anføres som tilhørende hans fyrstelige Naade Prindsen og Hertug Frederik, ɔ: den udvalgte Kristian „den Femte“ og den senere Frederik d. 3die. Andre Vaaben eller Harnisker findes ikke navngivne

1646; man maa tage tiltakke med saadanne Oplysninger som, at der foruden de ovenomtalte forefandtes 27 Tournerharnisker og 73 blanke, spidsbugede, fordums Tournerharnisker til Hest og Fods med syv Skjolde til. Selv med Forbigaaelse af, hvad der før Branden iøvrigt fandtes paa Tøihuset af Feltrustninger, prægtige og ganske simple, til Ryttere og Fodfolk, ville disse Angivelser være ret vel skikkede til at faa Tænderne til at løbe i Vand paa en af Nutidens Samlere; men noget nøiagtigt Begreb om det antikvariske Tab, Branden har voldet, give de ikke.

Af alle de erobrede Faner og Standarter, der nuomstunder fra ældre Tid hænge paa Tøihuset, er der neppe nogen eneste, som er ældre end Midten af det 17de Aarhundrede. Man har været tilbøielig til at formode, at de ældre Trofæer maatte være brændte med Tøihuset hin Vinteraften 1647. Optællingen fra Efteraaret forud giver dog ikke denne Formodning noget bestemt Medhold. Der fandtes før Branden paa Tøihuset af „adskillige Faner“:

Kornetter, ɔ: Rytterstandarter, nye	4.
Kornetter, gamle	5.
Dragonerfaner af adskillige Farver	15.
Nye Silkefaner tilfods, røde og gule	3.
Nye Silkefaner tilfods, hvide og blaa	1.
Gammel Silkefane, rød, hvid og gul	1.
Landskrones Fane	1.
Gamle Fodfaner af adskillige Farver	41.
Hollandsk Fane, rød	1.

Den sidste, som uvist hvorledes er kommet til Tøihuset, er den eneste Fane, der betegnes som fremmed; ingen eneste nævnes som erobret. Alle de øvrige maa

med størst Rimelighed, om end ikke med Sikkerhed, antages at have været danske Faner, anskaffede af ny eller afleverede fra aftakkede Regimenter for maaske ved Leilighed at udleveres paany. Endnu under den nyligt tilendebragte Krig havde Kristian d. 4de skrevet fra Skaane efter Faner til et nyoprettet Regiment, hvis Tøihuset havde tilstrækkeligt mange i Behold af samme Slags [1]). Hvad Kronen eiede af erobrede Faner fra tidligere lykkeligere Krige, saasom fra Syvaarsfeiden og Kalmarkrigen, hang vistnok paa et helt andet Sted end paa Tøihuset, nemlig under Vor Frue Kirkes Hvælvinger. Efter Kalmarkrigen maa der være foretaget en Omordning eller ny Ophængning af erobrede Faner; for den 3die Juni 1614 er der betalt Haandværkere Arbeidsløn for at hugge Huller paa Hvælvingen i Frue Kirke for de svenske Faner, som tilforn hang i Koret [2]). Det har næppe været 1647, men først 1728 med Vor Frue Kirke, at de gamle erobrede Faner ere brændte.

9. Tøihusets Restauration efter Branden.

Efter Branden har man naturligvis foreløbigt hjulpet sig, som man kunde bedst. Det lange hvælvede Underrum i den egenlige Tøihusbygning var jo idetmindste forholdsvis uskadt og kunde fremdeles bruges til Opbevaring af Kanoner, Affutager og Kjøretøier. Af et Smederegnskab, som er bevaret ved Tøihusregnskaberne

---

[1]) Bricka o. Fridericia: Kristian d. 4des egenh. Breve 1641—1644, 506. I hin Tid førte hvert Kompagni sin egen Fane, saa at et Infanteriregiment paa 2000 Md. rimeligvis har behøvet 10 eller 12 Faner.

[2]) Rentemesterregnskabet 1614—15.

1649—51, ses det, at man har laant Plads til Rustkammeret, som rigtignok ikke har krævet ret meget Rum, paa Provianthuset og i Løngangen, formodenligt den „Kongens Gang“, som Otto Heyders Plan fra 1648 antyder som Forbindelse mellem Proviant- og Tøihuset; Fyrværkerkammeret eller Arkeliet skaffedes der Plads til i Bryghuset; til Smeden og Hjulmageren reistes der midlertidige Brædeskur. Trods den ynkelige Pengenød, hvori Torstensonsfeiden havde bragt Kronen, maatte der dog tænkes paa at istandsætte Tøihuset. Uagtet Kronen paa Grund af Skovenes Forhugning ikke længer havde den samme Raadighed over Tømmer fra Lenene, som den havde havt fordum, paalagde Kristian d. 4de dog allerede d. 16de Juni og atter d. 8de Okt. 1647 Statholderen i Norge Hannibal Sehested at træffe foreløbige Foranstaltninger til at skaffe Tømmer til Tøihuset, indtil der kunde blive forhandlet med Rigsraadet [1]); og endnu kort før sin Død paalagde Kongen d. 8de Jan. 1648 Rigshofmesteren Korfits Ulfeldt at skaffe Overslag over, hvad Tøihusets Istandsættelse vilde koste [2]). Men længere end til slige indledende Skridt naaede den gamle Konge ikke. Først i Frederik d. 3dies tidligere Regeringsaar blev Istandsættelsen iværksat; Rentemesternes Regnskaber fra Frederik d. 3dies Tid detaillere ikke Udgiftsposterne saaledes, at man ved Hjælp deraf kan følge Istandsættelsen; men af en svensk Beretning vides det, at i August 1655 reistes Taget over Tøihuset [3]). Puffendorff meddeler et Prospekt af Kjøbenhavn under Beleiringen 1658—59, paa hvilket baade Tøihuset og Bryghuset vise sig i saagodtsom nøi-

[1]) Norske Rigsregistranter, VIII, 544 o. 579.
[2]) Kjbh. Dipl. V, 319.
[3]) Becker: Saml. t. Danm. Hist. u. Frederik d. 3die, I, 66.

agtigt samme Skikkelse som nu; Svenskernes Stormangreb Natten til d. 11te Febr. 1659 var som bekjendt for en Del rettet over den tilfrosne Kalvebodstrand mod den Front af Slotsholmen, paa hvis venstre, fremspringende Hjørne Bryghuset laa. En Plan af Kjøbenhavn hos Puffendorff, vistnok optaget af Erik Dalberg umiddelbart før Beleiringen, viser Tøihuset liggende ganske isoleret som en enkelt Længe uden Sidefløie, adskilt fra Provianthuset ved et tomt Mellemrum. Ved Tøihusets Istandsættelse havde man nemlig givet Afkald paa at gjenopføre Tilbygningen eller Hvælvingen mellem Tøihusets søndre Ende og Indløbet til den lille Skibshavn, formodenlig belært ved Erfaringen fra Branden 1647 om, at det ikke var nogen heldig Plads for Arkeliet eller Fyrværkerkammeret. Saafremt Tøihuset, hvad der som tidligere fremhævet er tvivlsomt, virkeligt nogensinde ved den nordre Ende mellem Gavlen og Trappetaarnet har havt en kort Tværfløi mod Øst over mod Provianthuset, saaledes som det utvivlsomt har været projekteret ved det oprindelige Anlæg, saa er denne Tværfløi ialtfald blevet opgivet ved Reparationen efter Branden, saa at Trappetaarnet kom til at staa frit ved Husets østre Langside ligesom nu, istedenfor i en Krog som oprindeligt ment. Den udtømte Tilstand, hvori Kronens Finanser fandtes i Frederik d. 3dies første Regeringsaar, har givet sig Vidnesbyrd i den Simpelhed og Tarvelighed, hvormed Restaurationen udførtes. Det forstaar sig: der kan ikke klages over Beskaffenheden af de benyttede Tømmermaterialier: da Bygningen 1870—73 blev underkastet en omfattende Istandsættelse paa Træværket, fandtes de svære Tømmere i Bjælkelagene og i Tagstolen endnu for Størstedelen i saa god Tilstand, at de kun i mindre

Omfang behøvede at ombyttes med nyt Tømmer. Men paa Bygningens ydre Skjønhed blev der i Frederik d. 3dies Tid anvendt lidet eller intet. Taget blev hængt med blaa glasserede Teglsten; men de store Gavle eller Kviste, der tidligere havde afbrudt dets ensformige Flader, og som formodenlig ved Branden tildels vare styrtede, bleve ikke fornyede, saalidt som Spirene over de to Vindeltrapper; over den nu (1888) nedbrudte lille Vindeltrappe i den østre Mur blev Spiret aldrig reist paany; over Trappetaarnet blev det endnu staaende kobbertakte Spir, hvis Spids løfter sig c. 105 Fod over Jorden, først sat op i Sommeren 1680 under Kristian d. 5te, hvis Ciffer derfor ses i den forgyldte Fløi. Det kolossale Tag, hvis Mønning hæver sig 86 Fod over Jorden, 47 Fod over Murens Overkant, har fra første Færd vistnok været afsluttet med simple Valmgavle; først 1666 skulle de Træaltaner være anbragte, der endnu findes paa Taget over begge Husets Endepartier. Formodenlig er det allerede ved Restaurationen efter Branden, at Tøihusets Mure overalt ere blevne kalkede udvendigt. Imellem Husets søndre Ende og Indløbet til Skibshavnen, hvor hidtil „Hvælvingen" eller Arkeliet stod, byggedes en Mur med en Port, som førte fra den lange Tøihusgaard ud til Pladsen ved Bolværket mod Byens nuværende, men dengang meget bredere Havn, den Plads som endnu i Mands Minde og maaske af dem, som ere gamle i Gaarde dernede, endnu den Dag idag kaldes Søbatteriet. Saaledes som Tøihuset var restaureret i Frederik d. 3dies og Begyndelsen af Kristian d. 5tes Tid, stod det væsenligt uforandret indtil efter 1860. Sølieutenantselskabet eier et Prospekt af Tøihuset taget ovre fra Kristianshavnssiden udentvivl midt i forrige Aarhundrede; selve Tøi-

huset viser sig der ganske saaledes, som vi, der ere lidt gamle i Tjenesten, godt kunne huske det, kun med rødmalede istedenfor mørke Porte og Vinduer i Gavlen og med en stor rødmalet Dreiekran opstillet ved Bolværket paa Søbatteriet, foruden at nogle Smaahuse i dets Omgivelser ere tagne bort og andre komne til siden den Tid.

10. Artilleriets og Tøihusets Stilling før og efter 1660.

Regeringsforandringen 1660 medførte en stor Forandring i det Forhold, hvori Artilleriet og Kjøbenhavns Tøihus var stillet til Statens øvrige Institutioner. Artilleriet var hidtil ikke organiseret som nogen Helhed. Kjøbenhavns Tøihus og det dertil knyttede Korps af Bøsseskytter var fælles for Land- og Søforsvaret [1]). Det bestyredes af en Arkelimester eller Tøimester, en efter Tidens Forhold ganske vellønnet Embedsmand, men altid en Roturier og oftere en Udlænding, som i fremmede eller i vore egne Krige havde tjent sig op fra neden. Denne Arkelimester var stillet direkte under Kronens Finansbestyrelse, enten denne varetoges af en Rigshofmester, en Statholder i Kjøbenhavn eller kun af Rentemesterne. Medens Medlemmer af den høie Adel gjentagne Gange under det 16de Aarhundredes Krige

---

[1]) At Bøsseskytterne vare hvervede til at tjene tilsøs ligesaavel som tillands, fremgaar udtrykkeligt af Kristian d. 4des paa Tydsk affattede Krigsartikler af 25de Febr. 1600 for de kongelige Bøsseskytter (Geh. Ark. Danske Saml. Fasc. 396) saavelsom af et Bestallingsudkast af 11te Marts 1624 for „Hopmanden“ paa Tøihuset, Thomas Nold til Magløʹ (Geh. Ark. Aflv. fra Kancelliarkivet, Skab 9, Fasc. 237 b).

gjorde Tjeneste som Høistbefalende over Artilleriet eller Arkelimestre ved den Hær, som stod i Marken, kjendes der næppe mere end et Exempel fra samme Aarhundrede paa, at en dansk Adelsmand indtog en overordnet Stilling ved Artilleriet ogsaa i Fredstid, nemlig Peder Bilde, der forekommer som Arkelimester allerede fra Slutningen af Aaret 1559 indtil efter Udbruddet af Syvaarskrigen [1]. Først efter Kalmarkrigen blev det Regelen, at der mellem Finansbestyrelsen og den uadelige Arkelimester i Kjøbenhavn interkaleredes et Mellemled, hvis Omraade dog fra første Færd ikke strakte sig udenfor Tøihuset selv, og som Kristian d. 4de ikke selv har tillagt større Betydning, end at han lod det staa vakant i 12 Aar, fra 1634 til 1646, i hvilken Tid Arkelimesteren igjen paa gammel Vis sorterede umiddelbart under de høieste Regeringsmyndigheder. Denne Melleminstans benævnedes i Tidens Løb paa forskjellig Maade, „Øverste Arkelimester“, „Øverste Forvalter“, Hopmand, Oberstlieutenant eller Oberst paa Tøihuset eller Felttøimester, og den besattes altid med en Adelsmand, i Reglen dog en Udlænding, der kun ved Giftermaal var knyttet til Rigets indfødte Adel, saaledes Adolf Frederik Grabow til Watike, Thomas Nold til Magløø, Kristian Diderik Zernikow, Kristian Fris til Vaar og Lyngbygaard, af Skaktal-Frisernes Slægt, og Bertrand de la Coste. Først lige mod Slutningen af Perioden betegnes Artilleriets Befalingsmænd med de traditionelle Officerstitler, og nogle faa danske Adelsmænd begynde idetmindste i Krigstid at tage Tjeneste som Artilleriofficerer.

---

[1] Hist. Tidsskr. 5te R., V, 298; jvfr. Bricka: Kancelliets Brevbøger 1556—60, 333.

Efter 1660 ordnedes den staaende Hær, i hvilken Artilleriet indlemmedes som en integrerende Bestanddel, oprindeligt som det synes uden nogen fælles Organisation, i Fredstid paa gammel Vis knyttet til Landets Fæstninger, men efterhaanden fast ordnet i tre indbyrdes uafhængige Artillerikorpser, det Danske vistnok fra 1679 med Hovedtøihus i Kjøbenhavn, det Holstenske fra 1684 med Hovedtøihus i Glükstadt og derefter i Rendsborg, og det Norske egenligt først noget senere med Hovedstation paa Akershus. Denne Ordning stod ved Magt indtil 1764. Posten som Chef eller Oberst for det Danske Artilleri — i Regelen avancerede han før sin Afgang nominelt til Brigader, Generalmajor og Generallieutenant — beklædtes endnu i hele Kristian d. 5tes Tid af Mænd af den gamle Adel, som Markvor Rodsten til Lerbæk og Laurits Nielsen Munk til Breininge, sidste Mand af Slægten med Vinranken i Vaabenet; senere fulgte Enevoldskongerne troligt den Regel, at saa vigtig en Post ikke maatte betros slige farlige Personer.

Principielt medførte Regeringsforandringen 1660, at den øverste Administration af Krigsmagtens Materiel gik over fra Rigshofmesteren til særegne Autoriteter for Hæren og Flaaden. Denne Deling berørte stærkt Kjøbenhavns Tøihus, hvis Beholdninger hidtil havde været fælles for de to Værn. Mellem disse maatte Tøihusets Forraad skiftes og deles, en Foranstaltning, der regnskabsmæssigt var tilendebragt til Nytaar 1671, fra hvilket Tidspunkt indtil Udgangen af 1763 Kjøbenhavns Tøihuses Regnskaber for Landartilleriets Vedkommende endnu ere bevarede i Geheimearkivet, medens Søtøihusets tilsvarende destoværre ere tabte med Undtagelse af et eneste for Aaret 1750. I Virkeligheden blev Delingen

af den øverste Krigsbestyrelse dog ikke gjennemført med større Konsekvens, end at Overkrigssekretairen i lange Tider var Organet for Kongens Befalinger baade til Hæren og til Flaaden, og at „de Deputerede ved Søetaten“ i rum Tid tillige vare Kommissariat for Armeen. Saameget lettere kunde det vedblive at gaa, at Kjøbenhavns Tøihus trods den regnskabsmæssige Deling af Forraadene, ogsaa efter 1660 ligesom visse tekniske Etablissementer, Stykkestøberiet i Kjøbenhavn, Krudtmøllerne paa Raavaddam og Kristianshavn, i over 100 Aar vedblev at være Hærens og Flaadens Fælleseiendom. I Tidsrummet 1661—1739 stod derhos Obersten for det danske Artilleri i Spidsen for Administrationen af saavel Hærens som Flaadens Artillerimateriel. Under ham sorterede Tøihusets Bestyrelsespersonale, bestaaende af en eller stundom to Tøimestere, nemlig en Felt- og en Søtøimester, en eller to Undertøimestere eller Tøivartere samt en Fyrværker-Kapitain eller Lieutenant, de fleste af dem vistnok udgaaede fra Artillerikorpset, men stillede udenfor dettes Detail, uagtet de i det 18de Aarhundrede forsynedes med militaire Titler lige op til Oberst og Oberstlieutenant, naar de bleve gamle nok i Tjenesten dertil.

11. Felttøihuset og Søtøihuset 1661—1738.

Adskillelsen mellem Sø- og Landartilleriets Materiel, tillige vel ogsaa Flaadens voksende Størrelse, medførte, at Kristian d. 4des Tøihusbygning ikke længere afgav tilstrækkelig Plads. Den store Rustkammersal i Tøihusets øvre Etage var rummelig nok til begge Værns Beholdning af Haandvaaben og benyttedes af begge i Fællesskab; behøvede end Armeen et større Forraad af Geværer

end fordum, saa vare til Gjengjæld Rustninger for Rytteri og Fodfolk blevne overflødige. De store Lofter under Tøihusets Tag vare delte mellem Land- og Søartilleriet; endnu i Mands Minde fandt man det underste Loft afdelt med Tralværk af Lægter i Rum, som vare betegnede med Navnene paa Flaadens Skibe fra Tordenskjolds Tid, hvoraf ethvert havde havt sit Artillerigods særskilt oplagt og ordnet i et saadant Rum. Tøihusets underste hvælvede Etage var helt overladt Flaaden til Gjemmested ikke blot for dens Rapperter, men ogsaa for dens Kanoner, af hvilke man fornemmelig synes at have været omhyggelig for at have Metalkanonerne under Tag, uagtet de dog sikkerlig ikke vilde have taget Skade af Regn og Sne. Efter denne Anvendelse af den underste Etage benævnedes Kristian d. 4des lange Tøihusbygning i hin Periode oftest Søtøihuset, uagtet Landforsvaret stadigt vedblev at have sin store Andel i den. Men for Landartilleriets Materiel var der ikke længere Plads i den. Herpaa raadede Frederik d. 3die Bod, inden Adskillelsen mellem Land- og Søartilleriets Materiel var helt tilendebragt, ved i Aarene 1665—70 at lade opføre ved Bygmesteren Albert Mathisen det rummelige treetages Hus, der nu helt er optaget af det Store Kongelige Bibliothek. Det byggedes mellem Proviantlhuset og Tøihuset i Flugt med disses nordre Gavle, men adskilt fra disse ved aabne, kun med Mure aflukkede Mellemrum paa henholdsvis 40 og 67 Fod. Det byggedes altsaa paa den Tomt, hvor fordum indtil 1614 Kristian d. 3dies Tøihus havde staaet, og hvor, efter at dette var taget ned, Kristian d. 4de havde havt isinde, men neppe nogensinde faaet iværksat, at bygge en fjerde, „norderste“ Længe af det store Bygningskomplex omkring den lille

Skibshavn. Det nye, udvendigt 282 Fod lange, 44 Fod brede og indtil Foden af det oprindeligt kobberdækkede Tag 50 Fod høie Hus bestemte Frederik d. 3die til at rumme i den øverste Etage hans „Kunstkammer“ og i den mellemste hans Bibliothek, medens den underste overlodes Landartilleriet til et „Felttøihus“. Dette underste, med et Bjælkeloft dækkede Lokale optog dog ikke hele den nederste Etage, idet dennes to Endepartier optoges af Trapperum, saa at kun 9 af de 11 Porte paa Husets nordre Façade mod Slottet have ført ind i Felttøihuset, der paa den søndre Langside kun havde en enkelt større Port paa Midten overfor Vandporten i den ligeoverfor staaende Mur om Skibshavnen. Lokalet havde foruden Portene smaa Vinduer ud til begge Sider. Indenfor Murene havde det en Længde af 224 Fod, en Brede af 35 Fod og en Høide under Loftsbjælkerne af c. 12 Fod. Det var det Rum, som blev indrømmet det i Kjøbenhavn stationerede „Felt- og Reserveartilleri“, ɔ: en Park, der foruden Regimentskanonerne omfattede det sværere Skyts, der var bestemt til Brug i Marken og ved Beleiringer.

Ligesom Slottet var sat i Forbindelse med den nordre Gavl af Provianthuset ved en Løngang, bleve lignende Løngange, d. v. s. lukkede Trægallerier hvilende paa Tømmerstolper, førte fra Provianthusets øverste Etage over til Bibliothekshusets Hovedetage og fra denne over til Rustkammersalen i den store Tøihusbygning, saa at Kongen kunde naa denne tørskoet fra Slottet. Kristian d. 6te, der jo var svagelig af Helbred, kunde derfor benytte den lange Rustkammersal til at promenere. Allerede før hans Tid, nemlig 1715, var dog Løngangen mellem Provianthuset og Bibliotheket blevet

overflødig, idet Geheimearkivets Hus var blevet bygget paa den ledige Plads imellem dem. Ved Opførelsen af Kristiansborgs Slot 1732—40 tilveiebragtes der mere direkte Forbindelser med dette ved de to endnu staaende murede Forbindelsesbygninger, som gamle Kjøbenhavnere endnu kalde Løngangene, den ene mellem Slottet og den nordre Gavl af Provianthuset, i hvilken Geheimearkivet er indbygget, den anden fra Slottet til den vestre Ende af Bibliothekshuset. Den tømrede Løngang mellem den vestre Gavl af dette og den nordre Ende af Tøihuset blev staaende, indtil dette Mellemrum 1781—85 blev indtaget til den saakaldte harsdorffske Tilbygning til Bibliotheket. En Tegning, som haves i Artilleriets Tegnearkiv, viser, at dette aabne Mellemrum var spærret ved en Mur, hvorigjennem der var en Port fra den nuværende Tøihusgade ind til Tøihusgaarden, omtrent der hvor dennes Port gjennem det harsdorffske Hus nu findes. Paa den ene Side af denne Port var der opad Tøihusets Mur klinet et 24 Fod bredt Bindingsværks Halvtagshus med to Etager, der strakte sig hen til Trappetaarnet og tjente til Bly- og Jernkammer samt Skurekammer; opad Bibliothekshusets vestre Gavl stod et lille Vagthus. Men over disse lave Bygninger og i større Høide end Indkjørselen gjennem Muren ud til Gaden var Løngangen ført paa høie Tømmerstolper mellem Bibliotheket og Tøihuset. Endnu en sidste Løngang af Tømmer forenede indtil 1861 Provianthusets søndre Ende med den østre Gavl af det „sønderste Hus“ ud mod Søen, det nuværende Seletøismagasin, idet den spændte over det 36 Fod brede, aabne Mellemrum mellem disse Huse fra det enes til det andets øvre Etage.

Derved at den nederste Etage i Bibliothekshuset

indrettedes til Felttøihus, blev den henved 80 Fod brede Plads mellem dette og den nordre Mur om Skibshavnen ganske naturligt til en Del af Tøihusets Gaardsrum, den nuværende nordre Tøihusgaard. Det gamle Vagthus fra Kristian d. 4des Tid, der maa have ligget omtrent hvor nu den nordre og den lange Tøihusgaard støde sammen under en ret Vinkel, blev formentlig i Begyndelsen af Kristian d. 5tes Tid flyttet hen opad Bibliotheksliusets Gavl ved Indkjørselen til Tøihuset. Rummet mellem Felttøihuset og Havnemuren blev dog ikke i hele sin Brede taget til Gaardsplads; de to, henholdsvis 76 og 142 Fod lange men ikkun 19½ Fod brede, Huse, hvoraf det første altid har tjent Artillerichefen til Kontorbygning, medens det andet fra første Færd var Materialhus og Salpetermagasin, men nu rummer Artilleriets Arkiv, Bibliothek, Modelkammer m. m., bleve satte op i Kristian d. 5tes Tid, dog kun med en Etages eller 8 Fods Høide til Tagskjægget, langs den nordre Havnemur eller rettere med Benyttelse af denne som Langvæg ud mod Havnen. Først i Aarene 1829 og 1826 bleve disse to Huse forhøiede med en lav Etage og indrettede saaledes, som de bruges endnu. Artillerichefen havde lige til 1849 sit Kontor i den vestre Ende af Kontorbygningen; Arsenalsretten holdtes, indtil den ophævedes af Struensee, i det østre Gavlværelse. Etsteds udenfor paa Gaarden stod „Justitspælen“ og „Justitsstykket“, ɔ: den lange oldenborgske 10pds. Metalslange „Samson“, der efter at den 1686 var kommet til Tøihuset, blev brugt til at exekvere den Straf, som kaldtes „at ride Kanonen“, altsaa istedenfor Træhesten[1]). Vandporten ud til Havnen blev paa

[1]) Ogsaa Kadetkompagniet havde til samme Brug et Justitsstykke, en gammel svensk 6pds. Slange, erobret i Kalmar 1611.

denne Side holdt aaben mellem de to lave Huse, der indskrænkede Breden af den nordre Tøihusgaard til 60 Fod.

Tøihusets oprindelige Gaardsrum, „den lange Tøihusgaard“, beholdt sin Brede til Havnemuren, som, da den delvis var styrtet ud i Havnen, blev bygget op igjen. Mod Syd, hvor „Hvælvingen“ eller „Arkeliet“ tidligere havde skilt Tøihusgaarden fra den udenfor liggende Plads, „Søbatteriet“, var der i Flugt med Tøihusets Gavl opført en Mur med Gjennemkjørsel, opad hvilken Mur der, muligvis dog først senere, i Kristian d. 7des Tid, klinedes et Par Smaabygninger, der trods deres over al Maade tarvelige Beskaffenhed indtil 1866 gjorde Tjeneste som Lokaler for Tøihusets Administration og Kontorer. En egen lille lav Bygning paa Søbatteriet indrettedes derhos som Arrest og Lokale for „den nedre Tøihusvagt“. Efter Beskrivelsen i Tøihusinventariet af 1ste Jan. 1764 var Vit Kragens store Brovægt dengang opstillet midt i den lange Tøihusgaard under et blytækket Tømmerskur. Den har formodenligt staaet der, indtil den helt forfaldt af Ælde; først 1832 blev den restaureret med Benyttelse af, hvad der var levnet af det gamle Billedskjærerarbeide i Egetræ, og stillet op i Tøihusets hvælvede Underrum indenfor en af Portene i den søndre Gavl, hvor den staar endnu. Tøihusets Værksteder for Lavet- og Hjulmagere, Smede og „Korporalsmede“, ɔ: Bøssemagere, ere formodenlig alt i det 17de Aarhundrede efterhaanden blevne indrettede i en halvveis af Grundmur, halvveis af Bindingsværk opført, 143 Fod lang og 30 Fod bred, enetages Bygning langs Havnemuren ved Indløbet til Tøihusgraven, paa det samme Sted, hvor den nuværende Værkstedbygning 1769 opførtes

i den lange Tøihusgaard. Paa Slotsholmens sydvestre Hjørne stod og staar jo endnu Kristian d. 4des store Bryghus, der fremdeles brugtes efter sin Bestemmelse. Veirmøllen, der havde staaet i dets Nærhed, var flyttet bort. Kristian d. 3dies gamle Tøihus, som uvist i hvilket Øiemed var flyttet hen bag Tøihuset 1614, synes allerede forsvundet før 1658; det var jo en Bindingsværks-Bygning, hvis Tømmerværk dengang allerede vilde have været over 100 Aar gammelt. I Aaret 1668 blev Staldmestergaarden opført vesten for Tøihuset [1]), og Størstedelen af Grunden mellem Staldmestergaarden og Bryghuset optoges derefter af den kongelige Ridebane. Det maa vel ogsaa have været paa denne vestre Side, at Frederik d. 3die 1666 lod indrette et Kammer ved Tøihuset til en Tiger, som han ventede tilsendt [2]). Har nogen Del af Territoriet paa denne Side af Tøihuset udover en smal Passage langs dets vestre Langside været tildelt Artilleriet, saa har det udentvivl været paa Strækningen mellem dets søndre Ende og Bryghuset; paa dette Sted, hvor Strækmuren hen til Bryghuset fordum stod, og hvor nu Tøihusets Kontorbygning findes, laa der indtil 1861 et gammelt enetages Hus, grundmuret af store røde Teglsten, 153 Fod langt og 34 Fod bredt, som allerede 1684 benævntes „Blikhuset“, uvist hvorfor; af Tegninger og Beskrivelser fra det 18de Aarhundrede ses det dengang at have havt en 228 Fod lang og 36 Fod bred Sidefløi, der parallelt med det store Tøihus strakte sig næsten langs dettes halve Længde. Denne Bygning omtales 1737 i Artilleriets Korrespondance som

---

[1]) Kjbh. Dipl. V, 770.
[2]) Kjbh. Dipl. VI, 416.

et Landartilleriet tilhørende Magasin; men naar og i hvilket Øiemed dette „Blikhus“ oprindeligt er opført, eller naar det er blevet overladt Artilleriet, kan ikke oplyses. Det maa have været ud for Blikhuset, ved Bolværket ud mod Strømmen, at der fandtes en Bradbænk, hvilken Lokalitet omtales af og til i Tøihusregnskaberne fra Kristian d. 5tes Tid.

12. Det gamle Laboratorium, de indenvolds Krudttaarne og Krudtmøllen paa Kristianshavn.

Det vides ikke, hvor det fra først af har været Hensigten at henlægge Laboratorievirksomheden, dengang man efter Branden 1647 bestemte sig til ikke at gjenopbygge Huset eller Hvælvingen mellem Tøihuset og Indløbet til Skibshavnen, hvor Ildsvaaden var opstaaet. Først 1676 indkjøbtes for Land- og Søetaten i Forening af Grev Schack en tværsoverfor Tøihuset, hinsides Strømmen, paa Kristianshavn beliggende Plads, som han havde ladet indpæle og opfylde [1]). Pladsen, som med en noget uregelmæssig Form var c. 550 Fod lang og over 210 Fod bred, strakte sig langs hele den daværende Længde af det søndre Indløb til Kristianshavns Kanal [2]) lige op til dennes Hovedløb gjennem Overgaden. Denne meget betydelige Grund, som Artilleriet derefter havde i Besiddelse i henved 200 Aar, blev foreløbigt kun sparsomt bebygget. For Flaadens Bøsseskytter blev der 1681 opført to Længer af Barakker [3]), omtrent Mage til dem,

[1]) Kjbh. Dipl. VI, 664.
[2]) Den nuværende „Holms Plads“ er først midt i det 18de Aarh. inddæmmet fra Strømmen.
[3]) Kjøbenhavns Tøihusregnskab 1681.

der tidligere vare byggede i Kastellet for dettes Garnison. Sin fornemste Anvendelse fik Pladsen derved, at der paa dens nordvestligste Halvdel langs Kanalen opførtes nogle lave Smaabygninger som Værkhuse for Fyrværkerne. Til at begynde med var der ikke Held ved dette nye Anlæg; allerede d. 6te Aug. 1679 sprang det i Luften „formedelst Guds Veir og Tordenslag", og atter d. 16de Juni 1683 ved Vaadeild[1]). Ikkedestomindre vedblev dette „gamle Laboratorium" efter at være gjenopbygget at være i Brug som saadant indtil 1848. Iøvrigt har den yderligt knebne Plads, som paa Tøihuset var indrømmet Landartilleriet, tvunget dette til at benytte Laboratoriets ledige Grund til der at bygge midlertidige Skur til at gjemme Materiel i; i Juli 1747 blæste et gammelt Rapperthus ved Laboratoriet overende med stor Ødelæggelse paa de der magasinerede Patronkarrer. Det blev gjenopført 1748[2]); ved denne Tid, mellem 1741 og 1753, synes Artilleriet i det Hele taget at have faaet de fleste af Husene paa det gamle Laboratorium ombyggede af Bindingsværk.

De større og mindre Taarne af Kjøbenhavns gamle Murbefæstning, som endnu stode under Beleiringen 1658—59 og tildels benyttedes som Krudttaarne[3]), bleve omsider mod Slutningen af Frederik d. 3dies Regering og under Kristian d. 5te opgivne som saadanne og nedrevne. Østerports Taarn var vist allerede forladt før Beleiringen 1658—59. Vesterports Taarn forsvandt, da Porten

[1]) Kjøbenhavns Tøihusregnskab 1679 og 1683.
[2]) Artilleriets Kopibøger og Kjøbenhavns Tøihusinventarium af 1ste Jan. 1764 i Artilleriets Arkiv.
[3]) Om de Krudtmagasiner, som Kristian d. 4de havde ladet indrette i Stadens Porttaarne, har G. F. Larsen givet nogle Efterretninger i sine Dok. t. Kjøbenhavns Befæstnings Hist., 22.

blev flyttet 1668. Dernæst var det det gamle Vandkunstens Taarn, denne Skæbne overgik, vel sagtens fordi det ved sin Beliggenhed og sit store Krudtforraad var det farligste for Byen og Slottet; i Oktober 1669 blev det beordret rømmet for Krudt, og dette flyttet ud til et Magasin i Kastellet, hvorhos Taarnet blev overladt Guldmageren Burrhi til Nedbrydning[1]). Jermers Taarn og Hanetaarnet ere formodenlig ved samme Tid blevne nedbrudte saa langt, som de ragede op af Volden. Den samme Skæbne havde Taarnene over den gamle Nørreport for Enden af Nørregade før 1670; men af denne Port benyttede man dog en Tidlang et af de gamle Portrum til Krudtmagasin, efterat dets Hvælving var blevet forstærket for at kunne bære Jordtrykket af den Forhøielse af Ahlefeldts Bastion, som blev ført henover den[2]), og dette Krudtmagasin nævnes endnu i Aaret 1700 og maaske senere. Længe efter blev Hvælvingen brugt som Iskjælder, indtil den 1854 blev inddraget i Anlæget af Lagerkjældere for et Bryggeri. Imidlertid var der skaffet forøget Magasinrum ved Opførelsen af nye Krudttaarne i de hule Bastioner af Kristianshavns i Aaret 1668 ombyggede Fæstningsfronter mod Kalvebodstrand og Amagerfælled[3]); og dertil kom de Taarne, som opførtes i Bastionerne af det mellem 1680 og 90 byggede „nye Værk“, d. v. s. de 7 Fæstningsfronter, som opførtes paa Grunde, der vare opfyldte paa Rævshalen fra Løvens Bastion af Kristianshavns ældre

---

[1]) Kjbh. Dipl. VI, 519.
[2]) Kjbh. Dipl. VI, 416, 417 og 532.
[3]) Efter Kjøbenhavns Tøihusregnsk. 1675 ere endel Murmaterialer fra det gamle Vandkunstens Taarn blevne brugte til Grundværk under de nye Krudttaarne i Kalveboderne.

Befæstning nordost og nordefter til Kristiani Quinti Bastion, altsaa udenom det nuværende Orlogsværft. Selvfølgelig fik Søetaten til sine store Beholdninger det største Antal af Krudttaarne, nemlig alle dem i det nye Værk: 1743 besad Landartilleriet kun et, fra 1747 dog to Krudttaarne ved Østervold paa „Grønland“, endvidere Kalvebods, Enhjørningens og Panterens Taarne samt et Taarn „bag Frelserens Kirke“, hvilket sidste dog nok sjældent var belagt med Krudt og desuden jævnlig var udlaant til Flaaden[1]). Desuden var der et eller fra 1747 to Krudttaarne i Kastellet; men dette betragtedes dengang som en selvstændig Fæstning med sit eget Tøihus og Tøihusregnskab, sondret fra Kjøbenhavns.

I det nye Værk, i Ulriks Bastion anlagdes der i Aarene 1683—84 et Etablissement, man ellers ikke venter at træffe i en stor Stad, nemlig en Krudtmølle[2]). En hollandsk Krudtmester Klaus Thurenout indkaldtes for at „anrette“ denne Krudtmølle „paa Amager“ eller, som den fra 1688 benævnes, „paa Kristianshavn“ som en Valse- eller Stenmølle drevet ved Hestekraft. 1685 leverede den første Gang Krudt; 1689 sprang den i Luften, men blev gjenopbygget. Dog synes den aldrig at være kommen i nogen stadig eller vedholdende Drift; endnu 1701 har den leveret nyt Krudt og 1705 omarbeidet gammelt Krudt for Felttøihuset; men derefter

[1]) Artilleriets Kopibøger under 31te Okt. 1743; kun det ene Taarn paa „Grønland“ samt de i Enhjørningens og Panterens Bastion vare hvælvede, de sidste to dog ikke bombefaste.

[2]) Naar det Bolværk, nemlig Sofie Hedvigs, hvor der 1687 anvistes Plads til at bygge en Veirmølle, der skulde bruges som Oliemølle, i to kongelige Skrivelser (Kjbh. Dipl. VI, 174 og 213) betegnes som liggende nordvest for det, hvori Krudtmøllen ligger, saa maa det naturligvis være ved en Skrivfeil for nordost.

synes den kun at være blevet benyttet til at tørre Krudt, der havde været ude med Krigsskibene eller paa anden Maade var blevet fugtigt. Endnu 1764 henstode dens Bygninger dog med hele Inventariet saaledes, at den kunde have været taget i Brug igjen efter sin oprindelige Bestemmelse som Krudtmølle[1]).

13. Adskillelsen af Land- og Søartilleriet 1738—1768.

Ved Anlægget af den nye Befæstning fra Kristianshavn til Kvintus var jo et meget betydeligt Vandareal blevet indvundet fra den aabne Strand for Stadens Havn; men en stor Del af Arealet var og er jo tildels endnu saa fladvandet, at det egnede sig bedst til at opfyldes; paa den Maade er jo ikke blot det nuværende Orlogsværft, men ogsaa en Mængde private Pladser opstaaede i Løbet af de sidste 200 Aar. Nyholm er saa tidligt opfyldt, at Orlogsskibet „Dannebrog“ allerede 1692 kunde løbe af Bankestokken der, og at den snart skulde blive Hovedstedet for Flaadens Skibsbyggeri, ligesom Flaaden fik sit Leie indenfor den nye Befæstning. Den betydelige Plads ved Sydenden af Flaadens Leie omtrent tværsover for Kvæsthusgaden, som senere og endnu kaldes Kristiansholm, eiedes allerede 1697 af en Kapitain Motzmann; 1713 benyttedes den som Karantaineplads[2]). I Aaret 1723 blev Motzmanns Plads indkjøbt af Staten, i hvis Eie den forblev indtil 1864, stadigt benyttet som

---

[1]) Se Tøihusets Inventarium af 1ste Jan. 1764 i Artilleriets Arkiv; Tegning af Krudtmøllen i Ulriks Bastion haves i Ingeniørkorpsets historiske Tegnearkiv.

[2]) Kjbh. Dipl. VII, 519 og VIII, 303.

Oplagsplads for Flaadens Kanoner. 1730 blev der desuden paa Pladsen bygget et Skur til at bringe Flaadens Rapperter under Tag. Kristian d. 4des Tøihus paa Slotsholmen var blevet Flaaden for trangt; hans „nye Skibshavn“ med dens 14 Fod Vand havde tabt sin Betydning som Ekviperingsbassin; allerede Bygningen af Knippelsbro 1620 maa have gjort det ubekvemt at forhale Skibene til Tøihuset for at faa dem rustede og afrustede. Det var helt naturligt, at Flaaden maatte ønske sine Etablissementer flyttede til den nye, rummelige Havn, som i Kristian d. 5tes Tid var indvundet fra Søen mellem den nye Del af Staden og den nye Befæstning mod Amager og Sundet.

Og hvad Hensynet til det Hensigtsmæssige maaske neppe dengang alene havde formaaet at bevirke, lykkedes det at sætte igjennem for den mærkelige Mand, der i Kristian d. 6tes Tid stod i Spidsen for Flaadens Administration, og hvis Personlighed har paatrykket vor Marine et Præg, som ikke er helt udvisket endnu efter 150 Aars Forløb. Frederik Danneskjold-Samsø lykkedes det helt at bryde de Baand, der endnu bandt Land- og Søartilleriet sammen. Fra 1722 havde der bestaaet en Ordning, ifølge hvilken Flaadens tre Kompagnier Bøsseskytter ikke alene som tidligere vare underlagte Obersten for det Danske Artilleri, men tillige havde Kapitainer og Lieutenanter, der vare udgaaede fra Landartilleriet. Denne Ordning blev hævet ved en Resolution af 3die Jan. 1738, som bestemte, at Bøsseskytterne for Fremtiden skulde kommanderes af Søofficerer, der skulde afløse de hidtilværende Officerer, efterhaanden som der ved Vakancer blev Plads for disse i Landartilleriet. Det tog naturligvis en rum Tid; først 1752 blev den sidste

Kompagnichef forsat fra Bøsseskytterne til det Danske Artilleri. D. 31te Jan. 1738 nedsattes en Kommission til at overveie Forholdene ved Flaadens Artilleri og Søartillerikompagnierne. Ved Resolution af 13de Aug. 1738 befaledes det, at alle Flaadens Kanoner og Rapperter skulde flyttes til Motzmanns Plads, men dens Haandvaaben foreløbigt blive paa det gamle Tøihus. Endeligt ophævedes al Forbindelse mellem Land- og Søartilleriet ved kongelige Ordrer af 30te Jan. og 16de Febr. 1739. Chefen for Artilleriet afgav Kommandoen over Søartillerikompagnierne og Søtøihuset. Med det sidste fulgte Tøimesteren og den ene Undertøimester; først 1765 blev en Søofficer Søitøimester. Ved Landtøihuset forblev den anden Undertøimester, som først 1752 fik Navn af Tøimester, hvad han i 13 Aar havde været af Gavn. Det viste sig at være en ikke helt let Opgave at skifte og dele Tøihusets Bygninger og Dependentier mellem Land- og Søartilleriet. Der medgik dertil omtrent 30 Aar. Uagtet der i Aarene 1742—46 paa en opfyldt Plads bag Motzmanns Plads, der senere efterhaanden er vokset op til den nuværende Arsenalsø, blev bygget et særdeles velindrettet Søtøihus, som endnu i det væsenlige bruges efter sin oprindelige Bestemmelse, lykkedes det dog ikke trods Artillerichefens idelige og velmotiverede Reklamationer at faa Marinen til efter Aftalen fra 1738 at rømme Kristian d. 4des Tøihus fuldstændigt før i Juni Maaned 1768. Ved den endelige Opgjørelse, som var godkjendt af Kongen d. 26de Okt. 1767, fik Marinen foruden det nye Søtøihus og sine egne Krudttaarne endvidere den gamle Krudtmølle paa Kristianshavn, hvor den indrettede sig et eget Laboratorium. Landartilleriet fik foruden det gamle Felttøihus, ɔ: den underste Etage af Bibliothekshuset, og

Blikhuset, hvilke det længe havde havt i Enebesiddelse, endvidere hele Kristian d. 4des Tøihus og Laboratoriet, de gamle Bøsseskyttebarakker medindbefattede, samt sine egne Krudttaarne. Endvidere fik Landartilleriet det 1671—73 byggede Giethus paa Kongens Nytorv, som faktisk var nedlagt som Kanonstøberi fra 1757 ligesom den kongelige Krudtmølle paa Raavaddam fra 1758, begge til Fordel for det nysanlagte private Etablissement paa Frederiksværk. Giethuset blev allerede 1773 indrettet til Lokale for det samtidigt oprettede Artillerikadetinstitut [1]).

14. Tøihuset i Landartilleriets Enebesiddelse efter 1768.

Allerede inden det endelige Skifte mellem Sø- og Landartilleriet var fuldbyrdet, havde Grev Saint Germain fra Begyndelsen af 1764 gjennemført en ny Organisation af Artilleriet, der ikke blev uden Betydning for Kjøbenhavns Tøihus. De tre hidtil selvstændige Korpser, det Danske, Norske og Holstenske Artilleri, bleve slaaede sammen til et fælles Kongeligt Artillerikorps, hvis Chef residerede i Kjøbenhavn, og hvem alle Rigets Tøihuse vare underlagte. Under ham var Artilleriets tekniske Tjeneste underlagt tre Stabsofficerer, der med en underlig, fra det franske Artilleri hentet Titel benævntes Provinsial-

---

[1]) Paa Giethuset havde endvidere Artilleriets og Ingenieurkorpsets Chef, General og Statsminister Huth Bolig til sin Død 1806. Derefter var der indrømmet Artillerichefen Embedsbolig i Staldmestergaarden lige ved Siden af Tøihuset, indtil General Meza, kun lidet i Tjenestens Tarv, gav Afkald paa denne Bolig ved sin Embedstiltrædelse 1849, fordi dens Værelser ikke havde Solskin nok for ham.

kommissærer for Danmark, Norge og Holsten. Disses Myndighed var dog stærkt begrændset. Det hændtes ikke efter 1764 som forhen, at der blev støbt Kanoner og Morterer efter særegne Tegninger snart til Norge snart til Holsten; endnu mindre fik de kommanderende Artilleriofficerer i de forskjellige Fæstninger Lov til at bygge Lavetter og andet Materiel, hver efter sit eget Hoved; endnu 1746 var det hændet, at en Officer i Fredericia, som havde bedet Chefen for det Danske Artilleri om en Tegning til en 24pds Lavet, han skulde lade bygge, var blevet barsk afvist med den Besked, at som gammel Artillerist maatte han selv kunne gjøre Tegning til Lavetten. Idetmindste fra den Tid, 1771, da General Huth overtog Chefsposten for Artilleriet, gjennemførte han, ligesom samtidigt Gribeauval i Frankrig, at alt Artillerimateriel lige fra Vardøhus til Glückstadt forarbeidedes efter approberede Tegninger. Af nyt Materiel forfærdigedes det meste, navnlig alt Metalskyts, Affutager og Kjøretøier, ligesom Krudtet paa Frederiksværk og Haandskydevaabnene paa Hammermøllen, og disse to private Etablissementers Produktion naaede de øvrige Arsenaler over Kjøbenhavn, hvilket idetmindste for en stor Del ogsaa var Tilfældet med, hvad de norske Jernværker leverede af Jernskyts og Projektiler; senere hen, da Jernskytset fortrinsvis hentedes fra svenske Stykkebrug, sendte disse naturligvis ogsaa deres Leverancer til Kjøbenhavns Tøihus. Saaledes blev dette efter 1764 i endnu strængere Forstand end nogensinde tilforn Centret for Landartilleriets tekniske Virksomhed og Hovedoplagsstedet for Armeens Krigsforraad.

Uagtet der ligesom tidligere kun forarbeidedes meget lidt nyt Materiel paa selve Kjøbenhavns Tøihus, maatte

dette dog blot for Vedligeholdelsen af det stadigt voksende Materiel have Værksteder af mange Slags, saasom Grov- og Kleinsmedie, Tømmer-, Hjulmager- og Malerværksted, foruden Bøssemagerværksted og Skurekammer. Efter hvad en Skrivelse af 16de Mai 1767 fra Krigsdirektoriet og endnu existerende Tegninger i Ingenieurkorpsets Arkiv vise, har det været paatænkt at opføre en Værksteds-bygning som en høi treetages Sidefløi til det store Tøi-hus, fra hvis søndre Ende den skulde strække sig over mod Bryghuset, altsaa hvor dengang Blikhuset laa og nu Tøihusets Kontorbygning ligger. Heldigvis blev der intet af. Man bestemte sig til at bygge paa den samme Grund, hvor Tøihuset allerede en rum Tid havde havt sine Værksteder. Omtrent samtidigt med, at Land-artilleriet omsider fik Eneraadighed over Tøihuset, fik det i den lange Tøihusgaard opført den endnu staaende Værkstedsbygning, et 156 Fod langt og 41 Fod bredt, toetages Hus, der byggedes næsten, men ikke ganske parallelt med den store Tøihuslænge, med sin søndre Gavl i Flugt med dennes og Provianthusets og med sin østre Langside vendende umiddelbart ud til den lille Havn eller Tøihusgraven samt dennes Indløb. Denne Værkstedsbygning, som vel dengang har tilfredsstillet rimelige Fordringer, hvor lidet den end gjør det nu-omstunder, bærer paa Frontispicen mod Tøihusgaarden Kristian d. 7des Navneciffer og Aarstallet 1769.

Ved Erhvervelsen af det lange Tøihus og det til-hørende Gaardsrum opnaaedes der en høist nødvendig Forøgelse af Pladsen for Artillerimateriellet. Kanonerne bleve lagte paa Strøer, for en Del i to eller tre Lag ovenpaa hinanden, langs med Gaarden. Sammesteds samt i det smalle Rum vest for Tøihuset mellem dette

og Blikhuset var Kuglebeholdningen stablet. Affutager og Kjøretøier bleve magasinerede dels i Tøihusets hvælvede Underrum, dels paa dets Loft. Det gamle Felttøihus under Bibliotheket brugtes til at magasinere Pontonekvipagen, indtil denne efter 1842 flyttedes til Rendsborg, da Lokalet indrettedes til Seletøismagasin.

Tøihusets Trang især til Underrum for Kjøretøier og lignende svært Gods voksede imidlertid bestandigt ved den store Udvikling, som Artilleriets Materiel fik under General Huths Bestyrelse og senere, saavelsom derved at Kjøbenhavns Tøihus i stedse stigende Forhold blev Rigets Hovedarsenal. De øvrige Arsenaler i Kongeriget, paa Kronborg og Frederiksværk, paa Bornholm, i Korsør, Nyborg, Fredericia, Hals og Fladstrand vedbleve vel at bestaa af Navn; Kronprinds Frederiks Bestræbelser for et udvidet Kystforsvar med en Utallighed af Strandbatterier medførte endog Bygningen af et nyt Provinsialtøihus i Randers. Men om ikke andre Grunde, saa maatte de meget begrændsede personelle Kræfter, som Artilleriets tekniske Tjeneste raadede over, føre til, at denne koncentrerede sig, og at derfor Materiellet ophobede sig ved Hovedarsenalerne, efter 1814 Tøihusene i Rendsborg og især i Kjøbenhavn. Her i Kjøbenhavn maatte Tøihuset søge Plads udenfor sit Territorium, hvor det kunde finde den, om den saa laa aldrig saa fjernt og ubekvemt, fortrinsvis naturligvis paa de Fæstningen tilhørende ubebyggede Grunde. Allerede 1766 bestemte Krigsbestyrelsen sig til paa den endnu ubebyggede Del af Laboratoriepladsen paa Kristianshavn at opføre et Lavet- og Vognhus, 514 Fod langt, 46½ Fod bredt, i to Etager, som endnu existerer, skjøndt ikke længere i Artilleriets Besiddelse, og som allerede mange Aar, før det

blev afhændet til Burmeister og Wains Fabrik, havde faaet en anden Anvendelse end oprindeligt bestemt. Underrummene som Exercer- og Gymnastiklokaler for Artilleriet, Etagen ovenover som Magasin for Laboratorie- og Fyrværkersager. Men ogsaa paa Grønland ved Østervold, i Reberbanen paa Kastellets Esplanade, ei at tale om i Kastellet selv, i Kristiani Qvinti og i Kalvebod Bastion af Kristianshavns Vold og i det fordums Saltkompagnis Hus ved Laboratoriet har Tøihuset senere Tid efter anden havt Magasiner, som der her dog saa meget mindre skal standses ved, som fast intet af dem længere er i Tøihusets Besiddelse.

15. De udenvolds Krudttaarne og det nye Laboratorium.

D. 31te Jan. 1779 sprang et af Krudttaarnene ved Østervold i Luften, som, uagtet det laa i en afsides Del af Byen, vistnok omtrent der, hvor det existerende, men til Fraflytning bestemte „Grønlands Træmagasin“ nu staar, dog afstedkom megen Ødelæggelse paa Omgivelserne. Dette gav Anledning til, at der 1781—84 blev bygget en Række nye Krudttaarne i Kristianshavns Enveloppe og langs den saagodtsom ubebyggede Øst- og Sydkyst af Amager, samt at det blev bestemt, at der for Fremtiden ikke i Fredstid maatte haves Krudt i noget af Hærens eller Flaadens indenvolds Taarne. Hærens og Flaadens Laboratorier bleve dog, hvor de vare. De gamle Værkhuse paa Laboratoriepladsen brugtes fremdeles til Krudtarbeider i Mangel af bedre Lokaler, hvad der medførte, at der stadigt maatte haves et mindre Kvantum Krudt i et lille Krudthus bag Frederiks. Kirke. En voldsom

Ildsvaade paa den nærliggende „Holms Plads“ aabnede omsider Øinene for, at dette ikke var uden Fare, og gav Stødet til, at baade Flaadens og Hærens Laboratorier flyttedes. For Flaaden blev der 1846 bygget et nyt lille Laboratorium paa det sydvestlige Hjørne af Arsenalsøen, og for Hæren blev det „Ny Laboratorium“ opført 1847 efter en kongelig Resolution af 24de Sept. 1846 i den Søetaten afkjøbte Sofie Hedvigs og i Ulriks Bastion, hvor Flaaden hidtil havde havt sit Laboratorium, vistnok oprindeligt tildels i den fordums Krudtmølles Bygninger[1]). Kjøbenhavns Laboratorium var imidlertid ved en ny Hærorganisation 1828 blevet stillet som en særegen Institution sideordnet med Kjøbenhavns Arsenal; Laboratoriechefen og Tøimesteren sorterede begge under Chefen for Artilleriet. Kun i Tidsrummet 1842—1864 vare Tøihuse og Laboratorier i hele Riget underlagte en fælles Chef for Artilleriets tekniske Tjeneste, Overtøimesteren, der naturligvis sorterede under Artilleriets Chef; efter den sidste Krig vendte man tilbage til den tidligere Ordning, at Artillerichefen stilledes umiddelbart over den mellem en „Tøihusafdeling“ og en „Laboratorieafdeling“ delte tekniske Tjeneste. Efter 1867 er Laboratoriets Etablissement ved Kristianshavns Vold blevet betydeligt udvidet ved nye Bygninger for at fyldestgjøre de overordenligt forøgede og skærpede Fordringer, som Indførelsen af de riflede Vaaben har medført i alle Retninger. Det „Gamle Laboratorium“ med alle dets Bygninger og betydelige Areal blev ifølge en særegen Lov afhændet 1869 og dets sidste Del afleveret 1871 til

[1]) En Krudtmølle, som 1808 anlagdes for Flaaden paa Amager paa Sundbyøster Mark, blev igjen nedlagt 1814, da Krigen var forbi.

Firmaet Burmeister & Wain under den besynderlige Mani for at skille Staten ved dens Grundeiendomme i Kjøbenhavn, som greb Regering og Rigsdag i de nærmeste Aar efter 1864, og hvis Resultater vi nu allerede paa saa mange Punkter bittert maa angre. Et af Burmeister og Wain som Erstatning for endel af „Gamle Laboratorium“ allerede 1863 opført Magasinhus paa Borgervæbningens fordums Exercerplads paa Kristianshavn kom hverken i Tøihusets eller Laboratoriets Besiddelse. Efter 1867 blev det fastslaaet, at Artilleriets kombattante eller rettere sagt dets marcherende Afdelinger ogsaa i Fredstid skulde have sit hele Materiel udleveret og i Varetægt. For at kunne magasinere det, fik derfor 1ste Artilleriregiment anvist Magasinet paa Borgernes Exercerplads langs Prinsessegade, 2det Artilleriregiment det murede Magasin i Kalvebod Bastion, til Erstatning for hvilket Tøihuset fik et Par Tømmerskur i Redanerne i Kristianshavns Enveloppe; endeligt fik Trainafdelingen 1884 et nybygget Magasin ved Veien til Rævshaleøen. 1ste Artilleribataillon har selvfølgelig sit Materiel paa Kjøbenhavns Søbefæstning, og den 2den Artilleribataillon er den eneste af Artilleriets kombattante Afdelinger, som ikke har det Materiel udleveret, som den i alvorligt Tilfælde skal bruge. Ingenieurregimentet administrerer siden 1867 selv sit Materiel og har derfor faaet Størstedelen af Tøihusets tidligere Magasiner ved Østervold overleveret, hvilke iøvrigt ifølge den sælsomme Kontrakt om Kjøbenhavns ældre Fæstningsværkers Overdragelse til Kommunen om faa Aar ville gaa over i dennes Besiddelse, saa at der maa gjøres Udveie til nye Bygninger og en ny Byggegrund for disse.

16. Forandringer af Tøihusets Territorium efter 1828.

Paa selve Slotsholmen havde Tøihusets Territorium, efterat alle dets Bygninger fra 1768 vare komne i Landartilleriets Besiddelse, endnu i den første Fjerdedel af det 19de Aarhundrede i det Væsenlige samme Omfang, som det havde faaet for over 150 Aar siden i de sidste af Frederik d. 3dies Regeringsaar. Først fra 1828 har Territoriet undergaaet større Forandringer.

Det gamle kongelige Bryghus i den fordums Runddel paa Slotsholmens sydvestre Hjørne var i nogle Aar blevet drevet for et privat Selskabs Regning, da der Natten mellem d. 7de og 8de Mai 1767 overgik det en voldsom og for Omgivelserne faretruende Ildsvaade. Aaret efter blev „Kongens Bryghus“ flyttet over paa den anden Side af Frederiksholms Kanal. Men den gamle Bygning blev bragt under Tag igjen i sin forrige Skikkelse for at bruges som Magasin for Søetatens Proviantgaard. Dog havde den vistnok alt i en Aarrække været leiet ud til private Kjøbmænd for at bruges som Kornlofter, dens Gaardsrum som Stenkulsoplag, da en kongelig Resolution af 26de Nov. 1827 bestemte, at den skulde kjøbes fra Søetaten for Tøihuset for fra d. 1ste Okt. 1828 at bruges istedenfor det faldefærdige „Blikhus“ som Artillerimagasin; som saadant har altsaa Kristian d. 4des Bryghus nu tjent i 60 Aar. En Materialplads inde mellem Tøihusets, Bryghusets og Staldmestergaardens Territorier, øiensynligt en Del af den fordums Ridebane, blev 1841 af Ingenieurkorpset overladt til Arsenalet, som der fik opført tre Rækker Vognskure af Tømmer, som savnedes haardt.

Som det laa i Sagens Natur, maatte det Kongelige Bibliothek i Tidens Længde vise sig som en noget fordringsfuld Participant i Eiendomsretten til det Hus, Frederik d. 3die havde bygget 1665—70, og i hvilket han havde tildelt det en af de tre Etager. Bogsamlingens i en stærk Progression tiltagende Omfang har krævet forøget Plads, et Krav, som Husets oprindelige Medbesiddere have maattet vige for.

Den første Udvidelse af Bibliothekets Rum opnaaedes ved, at det 67 Fod brede, aabne Rum, der hidtil kun havde været udfyldt med en Mur med Indkjørsel til Tøihuset og nogle vedliggende Smaahuse samt en Løngang af Tømmer mellem Bibliothekshuset og Tøihuset, i Aarene 1781—85 blev bebygget med den saakaldte Harsdorffske Tilbygning. Tøihusets Hovedlænge gik derved tabt af den Fordel, den havde havt siden Restaurationen *efter* Branden 1647, at ligge isoleret til alle Sider uden Sammenbygning med noget Hus, hvori der var Ildsted. For Fremtiden var den sammenbygget med Bibliotheket og derigjennem med Slottet, Geheimearkivet, Proviantgaarden og alle Regeringsbygningerne, og det var kun en maadelig Erstatning for den forøgede Brandfare, ei at tale om den nedrevne Jernkammer- og Skurekammerbygning, at Tøihuset i den underste Etage af den Harsdorffske Tilbygning fik indrømmet foruden sin gamle og eneste praktikable Indkjørsel, et Sprøitehus paa den ene Side af denne og et Lokale paa den anden, der kunde bruges som en Slags Pulterkammer. Istedenfor den opgivne lille Vagtbygning ved Bibliothekshusets vestre Gavl maa det endnu staaende Vagthus ved Enden af den nordre Tøihusgaard opad Hegnsmuren ved Proviantgaarden være blevet opført ved samme Tid. Den

første Slotsbrand 1794 og den anden 1884 godtgjorde, at Faren for Ildsvaade ikke var helt imaginair, uagtet Branden begge Gange begrændsedes til Slottet selv. Efter 1794 blev en lang Sal over den vestlige murede Løngang indrømmet Bibliotheket til dets Udvidelse, og den indre Forbindelse med Slottet herigjennem blev aflukket, dog ikke paalideligere, end at d. 3die Okt. 1884 kun et Bindingsværks Skillerum skilte Bibliotheket fra Branden. Mellem Slottet og Geheimearkivet blev der ikke foretaget nogensomhelst Aflukning af Forbindelsen gjennem Kancelligangen.

I Aarene 1824—26 foretoges en Istandsættelse af Bibliothekshusets Tagværk, hvorved bl. a. Kobbertaget ombyttedes med det nuværende af blaa Tegl. Kunstkammeret maatte i den Anledning flytte ud og vendte ikke mere tilbage. Bibliotheket tog hele den Etage, det havde havt, i Besiddelse 1827. 20 Aar derefter var det igjen galt fat med Pladsen. Under Kristian d. 8de var det stærkt paatænkt at udvide Bibliothekets Lokale ved at sætte en ny Etage paa Kristian d. 4des Tøihus ovenover Rustkammersalen; men denne Plan gik heldigvis i sin Moder igjen. Omsider 1862 blev der skaffet Bibliotheket den nødvendigste Udvidelse, derved at det fik Raadighed over den underste Etage i dets eget Hus, den, som lige fra dettes Opførelse for henved 200 Aar siden havde tilhørt Artilleriet og i de første 100 Aar været Felttøihus. Dengang den skulde rømmes, tjente den til Opbevaring af Armeens Krigsbeholdning af Seletøi.

Selvfølgelig maatte Tøihuset have en Erstatning for dette vigtige Magasin. Den Erstatning, det fik, var i Øieblikket ikke meget tiltalende. Flaaden havde ikke længere Brug for den øverste Etage og Lofterne i Kristian

d. 4des „sønderste Hus“ eller „Hvælvingen ved Provianthuset“. Denne Bygning, som, dengang Fyrst Kristian af Anhalt var her 1623, havde udgjort en Slags Filial af Tøihuset og formodenlig fra første Færd var opført med denne Bestemmelse, men allerede 1644 havde faaet en anden, vendte nu 1861 tilbage i Tøihusets Besiddelse, ikke just i nogen vel vedligeholdt Tilstand. Meget generende var det, at Bygningen var adskilt fra Tøihusets øvrige Grund ved Indløbet til Tøihusgraven. Denne Gene, som der kun ufuldkomment vilde være raadet Bod paa ved Opførelsen af en Gangbro over Indløbet, hvortil Pengene allerede vare bevilgede, blev dog fuldstændigt afhjulpet derved, at Kristian d. 4des *lille* Skibshavn eller Tøihusgraven med Indløb blev kastet til. Praktisk Betydning havde denne lille Havn ikke længere; i mange Aar havde det været en Sjældenhed at se noget Fartøi i den, en af Marinens Nordbaade eller Travailler ved Provianthusets Bolværk eller en Slup eller Jagt ved en af Tøihusgaardens Vandporte. Kjøbenhavns Havnebestyrelse var netop i Aarene efter 1860 ifærd med betydelige Uddybnings- og Reguleringsarbeider ved det hidtil kun lidet benyttede Vandareal mellem Knippels- og Langebro, og det var den om at gjøre at erhverve Ret til ved Opfyldning at danne et Gade- og Kaianlæg, den nuværende Kristiansgade, udenom Tøihusets Grund, bl. a. af Hensyn til Anlægget af en Havnebane; Krigsbestyrelsen vilde saa meget mindre modsætte sig dette Foretagende, som Havnevæsenet tilbød som Erstatning for den Bolværksplads ud til Frederiksholms Kanal og til Strømmen, Tøihuset opgav, at regulere Pladsen ud for Tøihusets søndre Gavl og indhegne den med et Jerngitter, saaledes at den blev noget større end forhen,

samt at fylde Tøihusgraven og dens Indløb, saaledes at det indvundne Areal blev Tøihusets Eiendom. Tilbudet blev modtaget og indfriet i Løbet af Aarene 1867—68. Samtidigt med at Kristian d. 4des „sønderste Hus“ 1862 blev indrettet til Seletøismagasin, blev det gamle faldefærdige „Blikhus“ mellem Bryghuset og Tøihuset fjernet og en ny Kontor- og Magasinbygning opført paa dets Plads 1862—63, hvorved man tillige blev istand til at forlade de brøstfældige Barakker mellem den lange Tøihusgaard og „Søbatteriet“, i hvilke Overtøimesteren, Konstruktionskommissionen og Haandværkerkompagniet hidtil havde havt deres ubeskriveligt lurvede Lokaler. Tillige blev ved samme Leilighed baade Værkstedsbygningens og Tøihusets søndre Gavl mod Søbatteriet pyntet med nogle ufattelige Prydelser af det samme noble Materiale, Cement, hvormed hele Husets Murværk udvendigt blev overtrukket, ligesom de to Porte i Tøihusets nordre Gavl fra den underste Etage ud til Gaden bleve forandrede til store Vinduer, der dog kun umærkeligt forbedrede Lysforholdene i det skumle „Edskapel“. Først nogle Aar senere, 1870 og følgende Aar, blev der foretaget en høist nødvendig Istandsættelse af Taget — Taarnspiret dog undtaget — og af hele Rustkammersalen; Husets gamle Trævinduer bleve overalt ombyttede med meget større Jernvinduer, og det gamle blaa Teglstenstag med et Skifertag. Først 1888 opførtes der to udvendige Trappehuse med Trætrapper, det ene paa den vestre Langside ved Siden af Porten paa Midten af Bygningen, det andet paa den østre Langside udfor det andet Hvælvingsfag fra den søndre Gavl, hvor der fra Husets Opførelse i Muren havde været en Vindeltrappe af Gullandssten, som nu blev nedbrudt.

Ved Anlægget af Kristiansgade fik Tøihusets Grund en ny Indkjørsel sønderfra gjennem det Gitter, som skiller Gaden fra det fordums „Søbatteri"; paa den sidstnævnte Plads opførtes en ny, frit beliggende Vagtbygning.

Af det „sønderste Hus", som 1861 omsider paany var kommet i Tøihusets Besiddelse, blev den øvre Etage selvfølgelig indrettet til Seletøismagasin til Erstatning for det, der havde været i det gamle „Felttøihus" under Bibliotheket. Efterat Huset ved Opfyldningen af Tøihusgraven var blevet landfast med Tøihuset og dets Værkstedsbygning, bleve de to nærmeste af dets fem store Hvælvinger tagne til Brug som Værkstedslokaler for grovere Arbeider og de tre øvrige Hvælvinger benyttede til Magasinsrum. Den sydligste Del af den tilkastede Tøihusgrav og et Stykke af dens fordums Indløb blev taget til Værkstedsgaard. Det største Stykke af Tøihusgraven er derimod blevet liggende som en stor ubrolagt Plads, som fortrinsvis benyttes til Oplag af alt det gamle Skrammel af kassable Affutager, Vogne og andet Gods, som altid samler sig ved et stort Arsenal, uagtet der af og til ryddes ud iblandt det ved Bortsalg. Efter den Anvendelse, denne store Grund saaledes foreløbigt har fundet, er det idetmindste fra et æsthetisk Synspunkt et Held, at den er blevet holdt adskilt fra Tøihusets gamle Gaardsrum; fra den lange Tøihusgaard adskilles den mod Vest endnu af den gamle Havnemur, saa forfalden denne end er; fra den nordre Tøihusgaard er den skilt ved Artilleriets to lange og lave Kontorbygninger; og to lignende og vistnok samtidige Smaahuse langs Proviant-husets Gaardsrum skille dette fra Tøihusgraven, før og efterat den er tilkastet. Allerede forinden vare disse daarlige Bygninger inddragne under Tøihusets Omraade.

17. Tøihusets Geværfabrik.

I omtrent 200 Aar havde Armeen modtaget sin regelmæssige Forsyning med Geværer fra den allerede 1598 af Kristian d. 4de anlagte Hammermølle ved Hellebæk, der fra 1671 var omdannet til en Geværfabrik og kaldtes Kronborg Geværfabrik. Fra 1768 havde den Schimmelmannske Familie eiet Fabriken, og mellem denne og Krigsbestyrelsen bestod der en uklar og i alle Maader høist uheldig Forbindelse, der tvang Staten til aarligt at lade arbeide for en vis Sum paa Fabriken, som derfor i sig forenede alle de Ulemper, Nationaløkonomien bebreider enhver af Staten dreven Industri, uden at frembyde de Fordele, en Statsfabrik kan frembyde til Gjengjæld, og som især have stor Vægt, hvor Talen er om en Tilvirkning, for hvilken Staten er den eneste Kunde. I mange Aar havde man fra begge Sider været led og kjed af dette urimelige Forhold, som især viste sig uholdbart ved de bestandigt og stærkt stigende Fordringer, som Skydevaabnenes nyere Udvikling fra 1846 førte med sig i Henseende til Arbeidets Nøiagtighed. Overgangen til Bagladevaaben gjorde omsider Forholdet helt uholdbart. Da man bestemte sig til at ændre ældre Rifler til Bagladning, blev deres Forandring vel for en Del foretaget paa Hammermøllen; men for at fremme Arbeidet blev dette delvis overdraget Tøihuset, hvis daværende Rustmester i dette Øiemed for de dertil bevilgede Midler fik indrettet en lille Geværfabrik ved Tøihuset. Det havde ikke kunnet lade sig gjøre, hvis ikke dette 1866 havde kunnet erhverve nogle gamle lave Bygninger vistnok fra Kristian d. 5tes Tid, som paa Proviantgaardens Grund strakte sig langs

den østre Havnemur ved Tøihusgraven. Disse gamle Huse bleve endnu 1866 omdannede til tarvelige Værkstedslokaler, og d. 23de Dec. s. A. blev der første Gang fyret under den nye Geværfabriks Dampkjedel. Indførelsen af Remingtonriflen bragte Sagen paa Spidsen overfor Kronborg Geværfabrik. Den første Levering af denne Riffel toges fra Amerika. Men den stadige aarlige Levering kunde Fabriken ikke paatage sig uden at gaa over til helt nye Arbeidsmethoder eller uden et Apparat af helt nye Maskiner og Værktøier. Under disse Omstændigheder gik Besidderen af det Schimmelmannske Fideikommis ind paa at nedlægge sin Geværfabrik mod en Erstatning, som Krigsministeriet kunde byde ham i Henhold til den samme Bevillingslov af 6te Marts 1869, der gav Ministeriet Midler til at udvide Geværfabriken ved Tøihuset, for at dette for Fremtiden kunde overtage Hærens hele Vaabenforsyning. En ny Værkstedsbygning til at bruge i Forening med de gamle, 1866 indrettede opførtes 1869 i en Retning lodret paa disses, parallelt med det gamle „sønderste Hus“, der for nogle Aar siden var blevet Tøihuset overladt, tildels paa den store Grund, som var indvundet ved Opfyldning af Tøihusgraven. Samtidigt med at Tøihusets Geværfabrik begyndte Tilvirkningen af Remingtonrifler, blev Hammermøllen nedlagt som Geværfabrik d. 1ste Apr. 1870. Efter i mere end 270 Aar at have arbeidet for Hærens Forsyning, skjøndt paa forskjellig Maade og deraf den længste Tid i privat Eie, blev den faa Aar senere omdannet til en Klædefabrik.

Hvor stort et Fremskridt for vort Krigsvæsen det end var, ved Omstændighedernes Gunst at være kommet i Besiddelse af sin egen Vaabenfabrik, medførte de Lo-

kaliteter, der vare indrømmede denne, dog alvorlige Ulemper. Baade de gamle og den nye Bygning, den havde faaet til Brug, vare lidet hensigtsmæssige og meget for svage for denne Anvendelse. Men endnu betænkeligere var deres Beliggenhed i saa stor Nærhed af de Huse, der gjemme Nationens vigtigste litteraire og historiske Skatte i det Store Kongelige Bibliothek, Geheimearkivet og Provianthuset, af hvilket sidste den nørre Halvdel siden 1832 efterhaanden er blevet Gjemmested for en betydelig Del af Statens Arkiver, uagtet Bygningen især i sin nuværende, yderligt forsømte Tilstand ikke just ganske egner sig til denne Brug. En Fabrik, der drives og maa drives ved Dampkraft, indrettet i tildels gamle, skrøbelige og altfor lidet rummelige Huse, medfører altid en vis Brandfare for Omgivelserne, ligesom den ikke kan undgaa at forulempe dem baade med Stenkulsrøg og med Larm. Der, hvor Vaabenfabriken 1866—69 var indrettet, kunde den umuligt blive i Længden. Da nu desuden Tøihusets øvrige Værksteder i den høieste Grad trænge til andre Lokaler end de altfor trange og for Nutidens Arbeidsdrift i sig selv saagodtsom ubrugelige i Værkstedsbygningen fra 1769, saa blev der nedsat en Kommission under Artilleriet til at overveie Tøihusets fremtidige Værkstedsforhold. Og denne Kommissions 1882 afgivne Betænkning kom ikke blot, som enhver, der kjendte Forholdene, let nok kunde forudse, til det Resultat, at de hidtilværende Værksteder maatte regnes for ubrugelige, men foreslog tillige at flytte dem alle helt bort fra Tøihusets gamle Grund og bygge et nyt Komplex af Huse til dem paa en fra Kalvebodstrand indvunden Grund mellem Enveloppen udenfor Kristianshavns Vold og det „Faste Batteri“ paa Amagerfælled.

Helt gjennemført er dette Kommissionens Forslag vel ikke endnu; hertillands pleie vi jo ikke at ride den Dag, vi sadle. Saavidt ere vi dog komne, at der i Henhold til Lov af 1ste Apr. 1887 paa det betegnede Sted er opført nye Bygninger for Geværfabriken, som i Sommeren 1888 ere blevne færdige til at tages i Brug. Det er at haabe, at Tøihusets øvrige Værksteder om ikke for mange Aar maa følge efter, saa at kun Artilleriets Forraadshuse blive tilbage paa den søndre Side af Slotsholmen, hvor de nu have havt deres Plads i mere end Trediedelen af et Aartusinde. Den Plan, som har været fremme, om at nedbryde Kristian d. 4des Tøihus og hans „sønderste Hus" for at skaffe Plads til et storartet Rigsdagshus, kan vel nu betragtes som bortfalden. Kjøbenhavn er saa fattig paa Mindesmærker fra Rigets Velmagtsdage og overhovedet paa historiske Mindesmærker, at Byen *kun* daarligt vilde kunne undvære et saa karakteristisk Parti af Bygninger som det omkring Kristian d. 4des nu tilkastede „nye Skibshavn" paa Slotsholmen.

18. Tøihusets historiske Samlinger.

Ihvorvel det ganske vist ikke i egenlig Forstand hører med til Tøihusets Bygningshistorie, hvorledes de historiske Samlinger, der findes paa Tøihuset, ere opstaaede, ville nogle Bemærkninger derom dog maaske kunne finde en Plads som Slutning paa denne Oversigt.

Den store Ildsvaade i Februar 1647 havde, som vi have set, tilintetgjort Alt, hvad der dengang fandtes paa Tøihuset af Gjenstande, som kunde have historisk Interesse, ene med Undtagelse af Skytsbeholdningen, som dog vistnok allerede dengang kun indeholdt meget faa

Stykker, der vare ældre end Kristian d. 4des egen Regeringstid, takket være denne Konges ivrige og uafbrudte Bestræbelse for at skaffe Land- og Søforsvaret et nyt og tidssvarende Materiel ved Omstøbning af gammelt Skyts, en Bestræbelse, som naturligt gik i Arv til hans Efterfølgere. Især under Kristian d. 5te og Kristian d. 7de blev der omstøbt saa store Mængder af gammelt Metalskyts, at der ved Begyndelsen af det 19de Aarhundrede kun fandtes faa Kanoner i Behold i Rigets Tøihuse fra Kristian d. 4des egen Tid og saagodtsom ingen ældre. De betydelige Mængder af Kanoner, som erobredes baade tillands og tilsøs under den skaanske og den store nordiske Krig, bleve ikke lagte tilside som Trofæer, men enten omstøbte til nyt Skyts, enkelte Gange med Indskrift om deres Oprindelse fra Seirsbytte, eller uden videre indlemmede i Hærens og Flaadens tjenstdygtige Skytsbeholdninger, hvor de da delte Skjæbne med de gamle Kanoner af dansk Oprindelse. Det er kun høist undtagelsesvis, at det spores at man har havt nogen historisk eller antikvarisk Interesse for, hvad der var i Behold af gammelt Skyts, dansk eller fremmed. For at skaffe Metal til nye 36pds Kanoner til Flaaden indstillede Artillerichefen General Mushart d. 31te Dec. 1731, at 11 48pds „hele Kartover“ samt den oldenborgske 10pds „hele Feltslange“ „Samson“, der tjente Tøihuset som Justitsstykke, skulde nedsmeltes. Hans Eftermand som Chef for det Danske Artilleri, Oberst C. G. Reitzenstein, udvirkede imidlertid, at Kristian d. 6te d. 17de Septbr. 1734 resolverede, at „Samson“ skulde skaanes „als ein Meisterstück“ tilligemed tre af de hele Kartover, nemlig to med Frederik d. 3dies Ciffer og en, som i sin Tid var skjænket af Grev Kristian Ranzau. Det skyldes saa-

ledes Reitzenstein, at „Samson“ er i Behold endnu, hvorimod de hele Kartover vandrede i Smelteovnen i General Huths Tid. — Over de Faner og Standarter, som erobredes under Kristian d. 5tes og Frederik d. 4des Krige, blev der holdt Hævd, og i Modsætning til tidligere, hvor slige Trofæer ophængtes i Vor Frue Kirke, bleve de bragte til Kjøbenhavns Tøihus, stundom med stor Høitidelighed. Desuagtet bleve de destoværre i lang Tid ikke paa Tøihuset opbevarede med den Omhu, som slige Mindesmærker vel kunde have fortjent; der førtes ikke engang ordenlige Inventariefortegnelser over Trofæfanerne. og kun ved ganske enkelte af dem har der holdt sig en Tradition om deres Historie.

Fra Kristian d. 5tes Tid blev det staaende Sædvane, at der ved Afslutningen af Leverancekontrakter med inden- eller udenlandske Vaabenfabriker og Leverandeurer blev udtaget et Prøveexemplar af vedkommende Vaaben, som forsynet med Generalkommissariatets Segl blev sendt Tøihuset til Brug ved Modtagelsen og til Opbevaring. Saaledes opstod der en Samling omfattende den danske Armees Haandvaaben i de sidste 200 Aar. Men ogsaa enkelte Exemplarer af ældre Soldatervaaben samlede der sig efterhaanden ved Aflevering fra Hærens Afdelinger og fra de øvrige Tøihuse. Dertil kom der fremmede Soldatervaaben, som erhvervedes dels ved Erobring, dels ved Indkjøb, det sidste dog især efter Begyndelsen af det 19de Aarhundrede, da man i bestandigt stigende Maal havde Opmærksomheden henvendt paa Vaabenteknikens Udvikling i Udlandet. Paa denne Maade samledes der ved Kjøbenhavns Tøihus Materialet til en ganske righoldig Repræsentation af Soldatervaabnenes historiske Udvikling fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede,

uden at det er foregaaet med noget bevidst antikvarisk Formaal for Øie. Først ifølge en kongelig Resolution af 14de Decbr. 1823 dannedes der af saadanne Tøihuset selv tilhørende, ældre og nyere Militairvaaben en egen Samling, der i de faa Aar, den bestod særkilt, benævnedes „Prøvekammeret“.

Det har heller ikke været nogen egenlig antikvarisk Interesse, der har bragt de ældre danske Konger ligesom andre Fyrster til at danne sig private eller partikulaire Vaabensamlinger. Dels har det vel været den æsthetiske Sands for skjønt og kunstfærdigt udført Haandværkerarbeide, dels den vulgaire Interesse for sjældne og kostbare Gjenstande, især naar de ere saa sindrigt udspekulerede og lavede, at de hverken ere eller nogensinde have været til at bruge til nogen Verdsens Ting. Til hvad disse Kunstkammerinteresser have tilført de kongelige og fyrstelige Rustkamre, er der saa kommet de Luxusvaaben, som de hinanden følgende Generationer af høitstillede Personer have brugt til Jagt eller til deres Dragt ved daglige og ved høitidelige Leiligheder eller faaet til Gave af Venner og Klienter uden nogensinde at faa Brug for dem. Den Slags Sager gaa ikke let tilgrunde ved Slid og have derfor havt let ved i Tidernes Løb at hobe sig op ved Slotte og Residenser til forholdsvis betydelige Samlinger.

Med Overtagelsen af Grevskabet Oldenborg kom Kristian d. 5te i Besiddelse af et saadant fyrsteligt Rustkammer af ikke ringe Størrelse, omfattende fornemmelig Sidevaaben og Bøsser, af hvilke nogle vare saa gamle som fra den Tid ved Midten af det 16de Aarhundrede, da man for Alvor begyndte at gjøre Brug af Ildvaaben til Jagt. Personligt har Kristian d. 5te neppe havt stor

Interesse for denne Samling, eftersom han ved dens Ankomst til Kjøbenhavn fra Glückstadt omtrent 1680 lod den aflevere til Tøihuset. Dog blev Samlingen ikke indlemmet i dettes øvrige Beholdninger, men blev stadigt ført i Tøihusets Inventarier særskilt som „det oldenborgske Rustkammer“ [1]). Uagtet hvert enkelt af dets Stykker troligt er anført for sig i Inventarierne, ere disse dog ikke affattede saa omstændeligt, at man kan gjøre sig Haab om efter den givne Beskrivelse at gjenkjende de enkelte Gjenstande. Ved Tøihuset forblev det oldenborgske Rustkammer, indtil det d. 7de Jan. 1766, altsaa umiddelbart før Frederik d. 5tes Død, befaledes afleveret til det kongelige Rustkammer paa Kristiansborg Slot.

Over dette kongelige Rustkammer haves der i Artilleriets Arkiv et vel udarbeidet og udførligt Inventarium fra Aaret 1775. I Modsætning til det ældre kongelige Rustkammer, det, som 1604 var afleveret til Tøihuset og 1647 brændt med dette, indeholdt dette nyere slet ingen Rustninger, men kun Sidevaaben og Jagtbøsser samt Pistoler, saagodtsom altsammen Luxusvaaben, nogle faa fra Kristian d. 3dies, flere fra Frederik d. 2dens Tid, men den største Mængde fra det 17de og første Halvdel af det 18de Aarhundrede, deriblandt ikke faa, som have tilhørt danske Konger og fremragende Adelsmænd samt

---

[1]) Se f. Ex. Tøihusets Inventarium af 1ste Jan. 1764 i Artilleriets Arkiv. Fortegnelsen viser, at en stor Del af Gjenstandene dengang vare i brøstfældig, nogle endog i aldeles ødelagt Tilstand; men at dømme efter de enkeltvis anførte Aarstal paa Piberne af Bøsserne og Pistolerne have disse da ogsaa for Størstedelen skrevet sig fra den anden Halvdel af det 16de Aarhundrede.

enkelte fremmede Fyrster, der have staaet i nærmere eller fjernere Slægtskab til vort Kongehus. Om Størstedelen er det naturligvis ikke til at oplyse, hvem de oprindeligt have tilhørt; men om Samlingen i dens Helhed kan man trygt antage, at den er opstaaet i det væsenlige derved, at de Kongerne og Kongehusets Medlemmer personligt tilhørende Luxusvaaben, oprindeligt maaske fordelte omkring paa de forskjellige Slotte, efterhaanden ere blevne sankede sammen paa Residensslottet for at gives i Varetægt til Kongens „Livkarl". Paa Kjøbenhavns Slot havde Rustkammeret havt sin Plads i et Hus i Nærheden af de kongelige Stalde. Efter Opførelsen af Kristiansborg synes det 1739 at være blevet flyttet til et Lokale i selve Slottet eller i en af Sidebygningerne, og her maa det fra Tøihuset 1766 afleverede oldenborgske Rustkammer mere eller mindre fuldstændigt være blevet indlemmet i det. Det fik imidlertid ikke nogen blivende Plads paa Slottet. Den 22de Juni 1790 henvendte Hofmarskalk Numsen en Begjæring til Artillerichefen om, at det kongelige Rustkammer af Mangel paa Plads paa Slottet maatte modtages paa Tøihuset, og efter at Flytningen var iværksat, fik Artilleriet d. 11te Decbr. s. A. Indtægtsordre paa den hele Samling. Den opbevaredes paa Tøihusets Rustkammersal, men førtes særskilt i Inventarierne som „det kongelige partikulaire Rustkammer". Og dette fik 1804 en Forøgelse i en værdifuld Samling Sidevaaben, som tildels havde tilhørt henfarne Konger indtil Frederik d. 2den, hvilken Samling afleveredes til Tøihuset fra Rosenborg Slot, formodenlig ligeledes af Mangel paa Plads. Den Tid maa have været forbi, da man ved Hove interesserede sig for disse gamle Vaabensamlinger.

Det partikulaire Rustkammer henstod i mange Aar paa Tøihuset, vistnok temmelig uændset og forsømt. Først 1830, da Kristiansborg omsider var nogenlunde færdigbygget efter Branden 1794, optog Hofmarskalk Hauch Tanken om at faa Samlingen ført tilbage. Den 18de Aug. blev der nedsat en kongelig Kommission til at revidere det partikulaire Rustkammer, og d. 22de Sept. befaledes dette flyttet tilbage til Slottet; hvad enten denne Befaling er blevet iværksat eller ikke, saa kom man snart paa det Rene med, at Slottets Lokaliteter ikke egnede sig til Opstillingen af Rustkammeret, hvorfor det d. 31te Okt. 1833 resolveredes, at dette skulde blive paa Tøihuset. I dettes store Rustkammersal blev der i den nordligste Ende ved et Gitterværk afsondret et ganske vist lidet heldigt, navnlig altfor slet belyst, men tilstrækkeligt rummeligt Lokale, som indrettedes overmaade tarveligt med perlemalede spanske Vægge og kalkede Mure til at hænge Vaabnene paa; og i dette Lokale blev Samlingen ordnet og opstillet i de følgende Aar. Det er ikke usandsynligt, at det har været den af alle vore Musæer saa høitfortjente, daværende Kancelliraad C. J. Thomsen, der har sat den hele Sag igang, uagtet han aldrig senere tillagde sig Æren derfor, hvad enhver let vil forstaa, der personligt har kjendt ham og kjender de Forhold, han arbeidede under. Vist er det, at han var det i Virkeligheden ledende og arbeidende Medlem af den Kommission, der ordnede Samlingen. Meget tidligt, allerede ved Begyndelsen af Arbeidet, synes man at have foresat sig at gjøre det partikulaire Rustkammer til en omfattende historisk Vaabensamling, bestemt til at oplyse Vaabnenes historiske Udvikling saavidt muligt lige fra Krudtets Indførelse. I dette Øiemed

bestemte man sig til at supplere det partikulaire Rustkammer med, hvad der havdes af Soldatervaaben i Tøihusets Prøvekammer og øvrige Beholdning; paa den anden Side udskilte man af Rustkammeret en Mængde Gjenstande, der fandtes nærmere at høre hjemme andensteds, f. Ex. i de danske Kongers Musæum paa Rosenborg og i det daværende Kunstmusæums antikvariske og etnografiske Suiter. Den ypperlige Samling, som saaledes dannedes paa Tøihuset, ordnedes systematisk efter de danske Kongers Regeringstid fra Kristian d. 3dies til Frederik d. 6tes Tid med Sondring mellem danske og fremmede Luxus- og Soldatervaaben, og over den hele Samling udarbeidedes en fortrinlig, udførlig Fortegnelse, som blev færdig 1838. Det giver Samlingen et noget uensartet Præg, at den for den ældre Tids Vedkommende er overveiende rigest paa Luxus- og Jagtvaaben, for den yngre Tids paa Soldatervaaben. Der lader sig derhos uden Vanskelighed i Ordningen og i Beskrivelsen paavise Feiltagelser i Enkeltheder. Men den, som forstaar at vurdere det præsterede Arbeide, vil mindst af Alle tage Feil af den overlegne Dygtighed og Omhu, hvormed det partikulaire Rustkammer er ordnet og beskrevet i Fortegnelsen af 1838.

Artilleriet besad dengang to Officerer, mangeaarige og intime Venner, som forenede fremragende teknisk Indsigt med levende historisk Interesse. Den ene af dem, Leopold Keyper, blev fra 1842 Deputeret i Generalitetskollegiet og derefter Departementschef i Krigsministeriet til sin Død 1854; den anden, Jakob Scavenius Fibiger, blev Stabschef ved Artilleriet 1844, Overtøimester 1852 og Chef for Artilleriet 1856 til sin Død 1861. Disse to Mænd have Fortjenesten af at have ført Tanken om

en historisk Vaabensamling ved Kjøbenhavns Tøihus videre. De udvirkede en kongelig Resolution af 15de Juli 1845 om Nedsættelsen af en Kommission til at forberede Dannelsen af en saadan Vaabensamling, omfattende foruden den allerede dannede Samling af Haandvaaben tillige alle Arter af Skyts, Affutager, Ammunition og andet Krigsmateriel. Planen var udentvivl for stort anlagt, især i Forhold til det Lokale, som det var muligt at stille til Raadighed for et sligt Artillerimusæum. Den er derfor heller aldrig blevet helt realiseret. Men en stor Del blev der dog udrettet: navnlig blev der ved Fibigers ihærdige Bestræbelser dannet en særdeles righoldig Samling af svært Skyts, fortrinsvis den danske Hærs og Flaades. Havde Fibiger kunnet begynde Arbeidet en 15 Aar tidligere, samtidigt med at der begyndtes paa Ordningen af det partikulaire Rustkammer, saa var det blevet langt mere frugtbringende. Ved 1830 fandtes der endnu omkring i Rigets Tøihuse en sand Overflod af Metal- og Jernskyts fra det 17de og 18de Aarhundrede; men deraf var der i de følgende Aar solgt bort for Fode for at skaffe Midler til det unægteligt høist nødvendige nye Artillerimateriel, det, hvormed Krigen 1848—50 og endnu tildels den 1864 blev ført. Man havde vel ogsaa nok naaet Maalet, om man var gaaet lidt mere skaansomt tilværks ved Bortsalget. Men hvorom Alting er, af hvad der endnu stod til at redde efter 1845, lod Fibiger intet gaa tabt, men sankede det troligen sammen til Kjøbenhavns Tøihus. Og det bør ikke lades unævnt, at han fik ærlig Bistand af den daværende Søtøimester, Kommandeurkapitain O. W. Michelsen, som beredvilligt gav hid, hvad Søtøihuset havde at yde til et Artillerimusæum, i rigtig Erkjendelse af, at Land- og Søartilleriets Historie

her i Danmark hænger saa nøie sammen, at det vilde være høist urimeligt ikke at repræsentere begge i en fælles Samling. Det var et stort Held for denne, at ogsaa Michelsen var en Mand med megen og virksom Interesse for sit Vaabens Historie.

Om Tiden for Forberedelsen af en omfattende historisk Vaabensamling ikke kunde være heldigere med Hensyn til de vigtigste af de Personligheder, som i Embeds Medfør fik med Sagen at gjøre, saa var den ugunstig derved, at Krigen 1848—50 for en Tid gav alle Kræfter en helt anden Retning. Paa en vis Maade vare Forberedelserne ingenlunde helt tilende, da Krigsbestyrelsen forsaavidt brød Sagen overtvært, som den ved en Resolution af 30te Nov. 1853 bestemte, at den historiske Vaabensamling skulde bestyres af en Kommission under Artilleriet, uden at der blev truffet nogen endelig Bestemmelse om dens Omfang, og uden at dens Bestanddele bleve særskilt inventerede eller virkeligt udskilte af Tøihusets Regnskaber. Denne provisoriske Forfatning har ikke været til Gavn for Samlingen og kan ogsaa i Fremtiden blive den skadelig, hvis den ikke afløses af en mere definitiv.

1856 bestemtes det, at Tøihuset og dermed den historiske Vaabensamlings Kollektioner af Skyts og Haandvaaben skulde være tilgængelige for det Offenlige en Gang om Ugen. Artilleriets nys udnævnte Chef, Fibiger, lod Samlingen af Skyts ordne nogenlunde kronologisk, fornemmelig i den nordre Tøihusgaard, dog saaledes at visse Piecer, navnlig saadanne, til hvilke der havdes gamle Lavetter, eller som paa Grund af deres Materiale (Smedejern) eller skrøbelige Bagladемekanismer ikke godt kunde opbevares under aaben Himmel, bleve

opstillede i Tøihusets hvælvede Etage, især i det saakaldte „Edskapel". Derved forstaas trods det høitidelige Navn ikke andet end de to nordligste Hvælvingsfag i Tøihuset, som en tidligere Artillerichef, General Wenzel Haffner, i Aaret 1829 havde ladet skille ved et Gitter fra den øvrige hvælvede Hal, for at Artilleristernes Edsaflæggelse til Kanonen der kunde foregaa paa en sømmelig Maade, i hvilket Øiemed Lokalet stod ryddeligt, kun indeholdende to fordum lueforgyldte 36pds Kanoner og en 150pds Morter, sande Pragtstykker af Stykkestøberkunst, som Republiken Venedig har ladet støbe 1708 i Anledning af Frederik d. 4des Nærværelse og sendt ham til Gave 1714. I Edskapellet var endvidere foran Pillen mellem de to Gavlporte ud til Tøihusgaden opstillet en gammel Sandstens Buste af Kristian d. 4de, som havde staaet over Portalen af den gamle, 1616 opførte Vesterport, og som ifølge en samtidig Beretning havde undgaaet Svenskernes Skud under Beleiringen 1658—59, saa at den uskadt kunde opstilles paany over Façaden af den 1668 opbyggede nye Vesterport [1]); senere maa den være blevet nedtaget og ført til Kunstkammeret over det kongelige Bibliothek, paa hvis Loft den tilfældigvis fandtes i Aaret 1828 og derefter erhvervedes til Tøihuset. I dettes Edskapel beholdt den gamle Buste sin Plads indtil 1862, da den af formente Skjønhedshensyn blev puttet afveien; dog gjemmes den endnu ved Tøihuset [2]). —

[1]) Kjbh. Dipl. V. 761. Busten er afbildet i C. Bruuns Kjøbenhavn I. 567.

[2]) Dengang Vesterport blev revet ned 1859, tog daværende Arkitekt F. Meldahl meget indtrængende Ordet for, at dens hoist karakteristiske Facade, der for en stor Del skrev sig fra den

Samlingen af Haandvaaben stod i Tøihusets øvre Etage, saaledes som den var ordnet 1838; men foruden enkelte mindre Forøgelser ved Gave og ved Kjøb, havde den 1852 faaet en betydelig, men endnu aldeles uordnet Tilvæxt i det „gottorpske Rustkammer". Dette var en Samling, der i sin Tid var tilveiebragt af de gamle gottorpske Hertuger, fornemmelig som det synes Hertug Kristian Albrecht (1659—94). Ved Slesvigs Erobring under Frederik d. 4de var den kommet i den danske Krones Besiddelse og blevet bragt til Rendsborgs Tøihus, hvor den henstod indtil efter Oprøret 1848—50, da den bragtes til Kjøbenhavns Tøihus, ikke just i den bedste Forfatning. Den indeholdt endel Luxusgeværer og et mindre Antal Sidevaaben, som paa General Fibigers Foranstaltning 1857—58 bleve indlemmede i Haandvaabensamlingen, saa vidt de fandtes at egne sig dertil og kunde indordnes i denne. Uden al Sammenligning vigtigst for vor historiske Samling var den Berigelse med Harnisker fra det 16de og 17de Aarhundrede, som den tillige modtog. Fra det partikulaire Rustkammer havde Samlingen ingen arvet, og den eiede kun en eneste Harnisk fra Trediveaarskrigens Tid, som tilforn havde staaet paa Tøihuset; nu fik den ikke faa fra det gottorpske Rustkammer, deriblandt flere meget smukke, der have tilhørt Hertug Adolf. Selvfølgelig kostede det nogen Umag at skaffe Rede paa

gamle Portbygning fra 1616, burde frelses fra Tilintetgjørelse ved at opsættes ved Tøihuset. Destoværre blev dette Forslag ikke realiseret, uagtet Gen. Fibiger interesserede sig levende for det. Fra den 1856 nedrevne Nørreport lykkedes det derimod at redde Kristian d. 5tes Marmorbuste for Tøihuset. Over Kastellets Sjællandsport staar endnu en lignende Buste af Frederik d. 3die, den eneste existerende af denne Konge.

disse Rustninger; deres enkelte Dele vare indbyrdes forbyttede paa den latterligste Maade, og kun de færreste af dem vare i en saadan Stand, at de sammenhørende Stykker umiddelbart lode sig gjenkjende. For at spare Renholdelsen og for at skjule den Rust, hvormed selv udmærkede Stykker vare bedækkede, vare de fleste oversmurte med mange og tykke Lag af Oliefarve, og det var kun møisommeligt, at det lykkedes at sanke sammen og rengjøre, hvad der endnu stod til at redde, i mange Tilfælde kun Brudstykker af fordum prægtige Harnisker.

Efter General Fibigers Død 1861 foranledigede dels forandrede Anskuelser om, hvad der er smukt og hensigtsmæssigt, dels den betydelige Istandsættelse, Tøihuset undergik i Aarere 1870—71, ikke en forbedret Ordning, men en forandret Opstilling, dog i de gamle Lokaler, saavel af Samlingens Haandvaaben som af dens svære Skyts, en Opstilling og Fordeling af Gjenstandene, hvorved der blev taget fuldt saa meget Hensyn til, hvad der kunde tage sig ud i Publikums lidet kritiske Øine, som til Overskueligheden og den systematiske Ordning. Det maa ligeledes opfattes som et Offer til en mindre god Smag, at man ved samme Leilighed tillod sig at „restaurere“ ikke faa af de gamle Vaaben, samt at man i Haandvaabensamlingen optog en hel Række Gjenstande af tvivlsom Værd fra Frederik d. 7des, af hans Enke skjænkede private Vaabensamling; dem kommer man ved Leilighed til kritisk at revidere. Bortset fra den sidstnævnte Forøgelse er det ellers meget lidt af gamle Sager, hvad der fra privat Side er kommet til Haandvaabensamlingen i de senere Aar; det er overmaade lidt, hvad der findes paa private Hænder af

ældre Gjenstande, som Samlingen kunde være tjent med. Af nyere Militairvaaben har den selvfølgelig faaet et stort Antal. Ogsaa af svært Skyts har Samlingen siden sin Oprettelse faaet væsenlige Forøgelser; fra de underligste Steder, fra Rullekjældere og fra Gadehjørner, fra Byggegrunde og fra Kirkelofter, men især fra Havets Skjød i vore Farvande, deriblandt ogsaa fra Kjøbenhavns Red og Havn har Tøihuset modtaget en lang Række af interessante Fund, som ere blevne det skjænkede eller overladte med en Beredvillighed og Uegennyttighed, som vidner stærkt for Nationens historiske Sands; denne har ogsaa fundet et Udtryk i den Redebonhed, hvormed Rigsdagen mere end en Gang har medvirket til for Samlingen at erhverve Fund af Metalskyts af betydeligere Pengeværdi.

Tøihuset besidder endnu en historisk Samling i den Række af vel omtrent 150 Faner og 50 Standarter, det bevarer som Trofæer fra Frederik d. 3dies, Kristian d. 5tes og Frederik d. 4des Krige. Ogsaa af disse Mindesmærker har General Fibiger indlagt sig stor Fortjeneste. Ved Opbevaring — og ikke altid den hensynsfuldeste Opbevaring — paa Tøihuset i 150—200 Aar vare selvfølgelig mange af dem blevne i høieste Grad medtagne og brøstfældige. Fibiger skaffede da Pengemidler til i Aarene 1858—60 at lade de fleste af dem kunstnerisk gjengive i Akvarel ved Maler Aagaard og til at lade de meget brøstfældige af Fanerne opklæbe paa stærkt hollandsk Lærred ved den duelige Malerikonservator Rasmussen. Derved kunne de gamle erobrede Faner og Standarter fra saamange Slag og Beleiringer, den gamle staaende Armees hæderlige Trofæer, haabes nogenlunde

trygt bevarede for en lang Fremtid, saaledes som de nu hænge i Rækker under Loftet paa Tøihusets Rustkammersal. Men endnu staar der for den, der har Interesse og Kundskab og kan faa Tid dertil, et ikke ringe Arbeide at gjøre med nøiere at bestemme disse Mindesmærkers Alder og Herkomst i det enkelte og derefter give dem en tilfredsstillende Ordning.

Hannibal Sehested i Unaade (1651—1660).

Af

J. A. Fridericia.

De Begivenheder, hvorved i Juni 1651 Hannibal Sehested styrtedes fra sin hidtidige Magtstilling, bleve i deres Følger maaske mere skæbnesvangre for Danmarks nærmest følgende Historie end Korfits Ulfeldts samtidige endnu mere opsigtvækkende Fald. Landets Regering mistede i ham for et højst kritisk Tidsrum et betydeligt organisatorisk Talent og en klogt beregnende Statsmand, og Frederik III unddrog sig i 9 Aar Benyttelsen af en Raadgiver, der muligvis vilde have kunnet medvirke til en langt roligere Omdannelse af den dødsdømte Forfatning, end Tilfældet kom til at blive. Hans Fald var ikke uforskyldt. Han havde i sin Stræben efter Rigdom ikke set nøje paa Midlerne, hans Hovmod og Magtsyge havde naturlig forøget Tallet paa dem af hans

Denne Afhandling er for en stor Del støttet paa Oplysninger fra udenlandske Arkiver, som ikke have været tilgængelige for Hannibal Sehesteds nyeste Biograf (Thyra Sehested, Hannibal Sehested I—II, Kbh. 1886; cit. i det følgende som Seh. I—II); dette gjælder især om hans Ophold hos Carl Gustav og i den svenske Lejr i Tiden 1658—60. Det skal bemærkes, at det ikke har været Opgaven at gaa nærmere ind paa hans norske Styrelse og dermed paa Aarsagerne til hans Fald 1651.

Modstandere, der allerede længe havde øjnet Overgreb i hans Planer om en selvstændigere Styrelse af Norge, og Kjærlighedshistorier havde skabt ham personlige Fjender ved Hoffet. I Aarevis havde indflydelsesrige Rigsraader, særlig Anders Bille, søgt at modarbejde hans Forslag med Hensyn til Ordningen af de norske Anliggender. Det havde været velkomment, da der viste sig at være Urede i hans Regnskaber. Men i alt Fald Flertallet af Rigsraaderne ønskede ikke hans Straf saa haard, som den blev, og Kongen nærede næppe selv noget dybt personligt Had til ham. I sidste Øjeblik gjorde der sig dog mærkelig nok Indflydelser gjældende, som bragte ham socialt og økonomisk til Afgrundens Rand.

Kongen havde ladet de norske Krigsregnskaber gjennemgaa af nogle Rigsraader[1]), og han havde til Indhentning af yderligere Oplysninger i Febr. 1651 sendt Kommissarier til Norge[2]). Endnu før denne Undersøgelse var sluttet, lod han 4. April 1651 en Stævning oplæse for Hannibal Sehested i hans Bolig i Kjøbenhavn, hvorefter han skulde møde for Herredagen den 26. Maj paa Grund af de Misligheder, der fandtes i Krigsregnskaberne og i det hele ved hans Administration som Statholder og General[3]). Imidlertid vaklede Frederik III dog stadig

---

[1]) Jvfr. Becker, Saml. t. Frederik III's Hist. I, 33. S. Birket Smith, Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Hist. I, 192. Seh. I, 159 ff.

[2]) 28. Febr. 1651 udstedtes Brev til Undersaatterne i Norge om, at Kongen vilde sende nogle Kommissarier og gode Mænd til Norge „til at forfare et og andet vor og Rigens Tjeneste saa vel som Eders egen Velstand angaaende" (Geh. Ark., Diplomat., Norge. Brevet er paraferet af Niels Krabbe, men findes ikke i Norske Rigsregistranter). Kommissarierne vare Sten Bille og Niels Krabbe, til hvilke senere føjedes Jørgen Bjelke (Norske Rigsreg. X, 162, jvfr. Seh. II, 353).

[3]) Geh. Ark., Reg. 89 b, Fasc. 25. Seh. I, 164

mellem Strenghed og Mildhed; der findes en egenhændig Skrivelse fra ham til Rigsraadet, dateret 24. April, hvori det opfordredes til at gjøre Forslag om, hvorledes de norske Regnskabers Misligheder, saa vidt de angik Statholderens Person, bedst i Mindelighed kunde afhjælpes og bringes til Ende[1]). Men Skrivelsen er ikke underskreven, og det vides ikke, om den er udfærdiget eller ikke; umiddelbare Følger synes den i alt Fald ikke at have haft. En Maaned efter fortalte den svenske Resident i Helsingør, Magnus Dureel, at Hannibal Sehested ved at overlevere Kongen en ydmyg Suplik havde bragt sig i nogen Gunst igjen, men at denne Vending kun havde været kortvarig, idet den Beretning, som de fra Norge tilbagevendte Kommissarier havde afgivet, atter havde vakt Kongens Uvilje mod Statholderen[2]). Da Herredagen aabnedes, havde Øverstesekretær Otte Krag efter kongelig Fuldmagt sit Indlæg færdigt imod ham. Det gik ud paa, at da Kongen mente det klarlig bevist, at han i mange Maader havde forset sig imod den Ed og Pligt, som han havde svoret Kongen og Riget, og tilføjet Kronen den største Skade, saa begjærede han, at det maatte paakjendes, om han ikke ved Lov og Ret burde dømmes til at erstatte denne Skade og desuden lide og undgjælde som Kongens og Kronens utro Mand[3]). Det bliver dog tvivlsomt, om dette Indlæg med de Aktstykker, hvortil det henviste, virkelig er blevet forelagt for Retten; i hvert Tilfælde gjorde der sig umiddelbart

[1]) Orig. i Adelsbreve, Familien Sehested (tidl. i Kgl. Bibl., nu i Geh. Ark.). Jvfr. Seh. I, 165.

[2]) Brev fra Dureel af 23. Maj 1651 (Kgl. Bibl., Allenske Sager, Fasc. 18).

[3]) Reg. 89 b, Fasc. 25.

efter atter en fredeligere Stemning gjældende hos Kongen. 6. Juni forlangte han Rigsraadets Betænkning om, hvorledes denne Sag efter Beskaffenheden af de Mangler, som de udmeldte Raader tidligere havde fundet i de norske Regnskaber, kunde afhjælpes og bringes til Ende „billigen og lideligen paa alle Sider“ [1]). Kongens Skrivelse synes først at være kommen til Behandling i Rigsraadet 13. Juni. Der rejste sig Stemmer imod at raade Kongen til Forsoning, førend Statholderen selv havde tilstaaet sin Brøde; man frygtede for, at det ellers i Fremtiden skulde hedde, at man havde gjort ham Uret. Rigsraadets Holdning synes at have bragt Hannibal Sehested ud af Fatning. Om Formiddagen den 18. Juni oplæstes i Raadet en Skrivelse fra ham til Kansleren, hvori han protesterede mod nogensinde at have tænkt paa at indlade sig i Trætte med Kongen og lovede, at han ikke vilde besvære sig over de Rigsraader, som havde haft hans Regnskaber under Hænder. Dette blev hurtig efterfulgt af et langt videre gaaende Skridt. Endnu samme Eftermiddag indløb en ny Skrivelse fra ham til Rigsraadet, hvori han tilstod at have begaaet Misligheder og Forseelser i sin Administration og bad om, at det maatte efterlades ham, hvad enten det skyldtes „Misforstand eller Uforfarenhed“; samtidig tilbød han at opgive sin Charge og sit Len i Norge og at give Afkald paa det til ham udlagte Krongods og paa sin Fordring for de to Orlogsskibe, han havde ladet bygge; for øvrigt indstillede han Sagen til Rigsraadets Mægling. Og Raadet greb hans Tilbud; et Forslag blev affattet, som foruden hans eget Tilbud indeholdt en Forpligtelse for ham til

---

[1]) Dan. Mag. 3. R. IV, 116.

ikke at forlade Landet samt en Anmodning til Kongen om at maatte faa et nyt Len[1]). Forslaget blev overbragt ham i hans Bolig af Kansleren og underskrevet af ham[2]).

Saaledes syntes Sagen afgjort; Kongen havde ønsket Rigsraadets Mægling, og Hannibal Sehested var gaaet ind paa Raadets Forslag. Da brød en anden Indflydelse igjennem, kasserede det halvt sluttede Forlig og afnødte Sehested en langt haardere Afbigt. Man kan ikke med Sikkerhed paapege Ophavsmændene[3]); men Rygtet vilde vide, at Hertug Ernst Günther af Sønderborg havde spillet en Hovedrolle; han havde lige ægtet Hertuginde Augusta af Glücksborg, og der havde vistnok bestaaet et Kjærligheds-forhold af en eller anden Art mellem hende og Hannibal Sehested[4]). Rimeligvis have dog ogsaa andre af dennes Fjender skubbet til den hældende Vogn. Der blev i de nærmest følgende Dage forelagt ham et Udkast til en Forpligtelse, som indeholdt endnu flere Punkter end Rigsraadets Forslag. 23. Juni forsøgte han ved en bønfaldende Skrivelse til Kongen at faa Fordringerne nedsatte; i stærke Udtryk fremhævede han, at han ikke alene selv med Hustru og Børn vilde nedstyrte i den yderste Fattigdom, men ogsaa ødelægge dem, som han skyldte Penge[5]); samtidig gav han en vidtløftig Rede-

---

[1]) Dan. Mag. 3. R. IV, 109—17. Christen Skeels originale Dagbog (Geh. Ark., Hist.-geneal. Ark.'s Saml., Nr. 52) har: Erkiender hans Forseelse, hvor Aftrykket (S. 117 L. 8 f. o.) har: Erkiende.

[2]) Sehesteds Indlæg af 19. Aug. 1658 (Seh. II, 385); jvfr. hans Brev til Rigsraadet af 14. Aug. 1652 (Adelsbreve).

[3]) Det skal her i Almindelighed bemærkes, at det ikke heller for den følgende Tid er muligt nøjere at paavise, hvem Hannibal Sehesteds egentlige Fjender vare.

[4]) Gigas, Grev Bernardino de Rebolledo S. 89 f. Seh. I, 173.

[5]) Seh. II, 354.

gjørelse for sine Formuesforhold med en Paavisning af, hvor umuligt det vilde være for ham at gaa ind paa de forlangte Vilkaar[1]). Han opnaaede vel ogsaa nogle mindre Ændringer, men den Revers, som han maatte undertegne den 24. Juni, var dog baade af ydmygende og økonomisk ødelæggende Natur. Det nye Hovedpunkt var, at han forpligtede sig til under Straf af Fortabelse af Ære og Liv at afstaa ikke alene hvad han havde faaet udlagt af Krongods i Norge, men ogsaa hvad han havde erhvervet af privat Gods i dette Rige; kun sit Løsøre skulde han beholde; endvidere forpligtede han sig til at betale Officererne og Garnisonerne, hvad der tilkom dem til 1. Maj 1651 af de dertil deputerede Skatter[2]).

Paa disse Vilkaar tilkjøbte Hannibal Sehested sig i Ordets bogstavelige Forstand Tilgivelse. Det var store Beløb, der var Tale om. Værdien af det Krongods, som var udlagt til ham for hans Fordringer paa Kronen, beløb

---

[1]) Den udaterede Redegjørelse (Seh. II, 356–68) maa uden Tvivl være fra disse Dage. Han omtaler (S. 367) Umuligheden af at gaa ind paa de foreslaaede Vilkaar.

[2]) Reversens Original findes i Adelsbreve. Den er trykt flere Steder, bl. a. hos Seh. II, 354. I Reg. 89 b, Fasc. 25 findes et Udkast, hvori Rettelser ere foretagne med Otte Krags Haand. Rettelserne angaa Betalingen til Officererne og Garnisonerne. Der har først staaet, at han skal betale „hvis dem til Ph. Jacobi Anno 1651 kan restere, eftersom jeg derimod har ladet oppebære Skatterne, som dertil vare deputerede“ osv. Dette er rettet til: „kan restere, saa vidt bevises med mine Kvitteringer eller efter min Ordre at være udgivet“; men Rettelsen er atter udstreget med den Bemærkning: „dette skal blive som tilforn“. Den endelige Redaktion i Originalen er dog noget forskjellig. Afsnittet i Slutningen: „den Post undtagendes om Officerernes og Garnisonernes Contentering, hvilket dog redelig og oprigtig af mig skal blive betalt“, stod ikke i det oprindelige Udkast, men er tilføjet i Randen.

sig efter hans Opgivelse til over 95,000 Rdl. og Værdien af hans private Gods til over 131,000 Rdl. Kronen kunde altsaa indkassere Gods for Beløb af omtr. 226,000 Rdl. Har Hannibal Sehested besveget Kronen, har der næppe været Tale om saa store Beløb. Frederik III havde solgt sin Tilgivelse; den bekræftedes ved et af ham den 25. Juni udstedt Gjenbrev, hvori Sehesteds Forseelser erklæredes for at være ham efterladte[1]).

Hvad der forværrede Sehesteds Stilling, var hans store Gjæld; han opgav den selv til over 152,000 Rdl., foruden hvad han skyldte, vistnok især til Marseliserne, for de to af ham til Kongen byggede Skibe. Som Midler til at bære denne Gjæld og skaffe sig og sine Ophold havde han væsentligst sit Løsøre, hvis Værdi han angav til omtr. 60,000 Rdl., og sine udestaaende Fordringer. Af disses Beløb, omtr. 114,500 Rdl., skyldte Kronen ham 76,482 Rdl. Man havde ikke tvunget ham til ogsaa at slette denne Fordring; men Spørgsmaalet var, hvorledes det vilde stille sig med Rentebetalingen.

Det viste sig imidlertid hurtig, at de mod ham mest fjendtlige Indflydelser ved Hoffet ikke længe beholdt Overhaand. Allerede 11. August fik han „til at betale Militsen og de to nybyggede Skibe“ overdraget Afgiften af Aggershus Len i Tiden fra 1. Maj 1651 til 1. Maj 1652, og han fik endvidere Ret til at oppebære Forpagtningsafgiften af det af ham afstaaede Gods for samme Tidsrum[2]). I Novbr. bleve Indrømmelserne til ham endnu større. Først udstedtes der paa hans An-

[1]) Seh. II, 356.

[2]) Norske Rigsreg. X, 246 f.; jvfr. 273 f. 333 f. Allerede 10. Juli gik der Rygter om, at han skulde have Roskilde Len (Dureels Brev i Allenske Sager, Fasc. 18).

modning en Tilladelse for ham til at rejse til Udlandet: denne Tilladelse var dog begrænset til de Lande, han selv paa Forlangende af Kongens Sekretær Theodor Lente havde opgivet, men den var ledsaget af et Pas, hvori hans tidligere Fortjenester nævnedes, og den fulgtes strax efter af et Kongebrev, hvori der i Anledning af hans Udenlandsrejse tildeltes ham en aarlig Pension paa 4000 Rdl.[1]). Hannibal Sehested havde nogenlunde opnaaet det Ønske, hvormed han havde sluttet sin Revers af 24. Juni, nemlig at der maatte forundes ham Midler til at underholde sig og sine. Der blev ogsaa truffet Forholdsregler for at sikre ham Renterne af Kongens Gjæld til ham[2]). Til Gjengjæld lovede Sehested ikke at tage fremmed Tjeneste uden Kongens Samtykke og at indfinde sig, naar det forlangtes, og 6. Oktbr. havde hans Hustru Christiane efter at være kommen fra Norge ned til Kjøbenhavn for sit Vedkommende bekræftet Reversen af 24. Juni[3]).

Hannibal Sehesteds Unaade var langt fra hævet; hans Bevægelser vare bundne, hans økonomiske Stilling afhængig af Kongen. Men Forskjellen paa de Følger,

[1]) Erklæringer af Hannibal Sehested af 3. og 12. Novbr., samt Kongens Brev af 17. Novbr. og to udat. Breve (Geh. Ark., Ulfeldtske Sager, Fasc. 33). Jvfr. Seh. I, 174. Pensionen anvistes ved Breve af 26. Novbr. 1651 paa Ribe og Kolding Toldafgifter (Jydske Tegn.).

[2]) Hans Krav paa Kronen faldt i to Dele, den ene paa 46,482 Rdl., af hvilke Renterne efter Brev af 23. Decbr. 1651 skulde betales ham af Aggershus Len, den anden paa 30,000 Rdl., af hvilke der betaltes ham Renter paa Kieler Omslag 1652 (Norske Rigsreg. X, 350; jvfr. 436. Kieler Omslags Regnskab). Jvfr. for øvrigt hans Brev til Joakim Gersdorf af 30. Septbr. 1651 (Breve til Joak. Gersdorf, Fasc. 1; jvfr. Seh. I, 172).

[3]) Adelsbreve. Jordebogen over det afstaaede Gods er dat. 29. Oktbr. 1651 (Norske Samlinger I, 106 ff.).

denne Unaade fik for Sehested, og dem, Korfits Ulfeldts samtidige Fald fik for ham, og Forskjellen paa den Maade, paa hvilken de bar deres Skæbne, blev, som ofte nok fremhævet, overordentlig stor. Aarsagen laa ikke i, at Hannibal Sehested mindre end hans Svoger ønskede at gjenerhverve sin tabte Magt; der kom ogsaa det Tidspunkt, hvor han ikke var særlig nænsom med Midlerne. Men der var ikke den dybe politiske Modsætning mellem ham og Frederik III, som der var mellem Ulfeldt og denne; Korfits Ulfeldts Tankegang var i Bund og Grund aristokratisk, Hannibal Sehesteds nærmest monarkisk. Der var heller ikke den bitre Skinsyge mellem Dronning Sophie Amalie og Sehesteds Hustru, Christian IV's Datter Christiane, som der var mellem Dronningen og Leonora Christina. Mest betød dog Forskjellen paa de to Mænds Karakter. Der var ganske vist kraftig Lidenskab og brændende Ærgjerrighed hos dem begge; begge betragtede sig som forurettede, naar Skæbnen ikke stillede dem paa de højeste Pladser, eller naar Modstandere hindrede dem i Udførelsen af deres Planer, og for dem begge kunde en enkelt, af øjeblikkelig Heftighed bestemt Handling blive skæbnesvanger for et langt Tidsspand af deres Liv. Men medens Sehested paa den ene Side ikke var i Besiddelse af Ulfeldts Ævner til at vinde og behage og tvertimod oftere end Svogeren stødte an ved overmodig eller mistænksom Optræden, var han paa den anden Side gjennemgaaende og som Regel mere klar over Situationen, finere beregnende, smidigere og mindre udsat for Blottelser. Hovedsagen var dog, at han aldrig for længere Tid gav sig den stærke Trods i Vold, som saa ofte og saa længe prægede Ulfeldts Handlemaade; muligvis har det ogsaa hertil bidraget, at han ikke ved

sin Side havde en Hustru med den Selvsikkerhed som Leonora Christina; thi selv om Christiane ikke heller nogensinde glemte, at hun var Kongedatteren, saa var hun hverken en saa betydelig Kvinde eller i Besiddelse af den Indflydelse over sin Mand som Søsteren over sin. Saaledes gik det til, at medens Korfits Ulfeldt umiddelbart efter sit Fald kastede Handsken til Magthaverne ved sit Æresforsvar og hurtig kom ind paa en ren landsforræderisk Virksomhed, søgte Hannibal Sehested atter og atter om Naade.

Omtrent ved Nytaar 1652 rejste han til Norge, hvor han forblev til ud paa Foraaret, sysselsat med Ordningen af sine Anliggender og særlig med Salget af sit Løsøre for at skaffe sig Penge[1]). Efter Tilbagekomsten begyndte der for ham et uroligt, omflakkende Liv. I Maj 1652 var han i Hamborg, rejste kort efter til Jylland, derfra til Kjøbenhavn og atter tilbage til Hamborg. Imidlertid havde hans Familie taget Ophold i Lybek[2]), og paa et Besøg her rettede han under 14. August en indtrængende skriftlig Anmodning til Rigsraadet om ved Forbøn for ham hos Kongen at udvirke, at han maatte aflægges med et arveligt Gods i Danmark til Gjengjæld for sine tidligere Afstaaelser i Norge, saaledes at han uden Spot og Armod kunde blive i Landet og tjene Kongen og Riget[3]). Hans Mening var altsaa,

---

[1]) 23. Decbr. 1651 fik Statholderen Gregers Krabbe Ordre til at være ham behjælpelig (Norske Rigsreg. X, 350). Brev fra Hannibal Sehested til Joak. Gersdorf, (Christiania) 3. April 1652 (Geh. Ark., Danske Selsk. Papirer). Jvfr. Seh. I, 174 f.

[2]) Breve fra Martin Rasch i Hamborg til Peder Charisius af 12. og 26. Maj, 9. og 29. Juni, 13. og 17. Juli (Geh. Ark., Holland Nr. 104 a).

[3]) Adelsbreve.

at han vilde søge at undgaa at behøve at rejse til Udlandet for at faa den tilstaaede Pengehjælp. Rigsraadet stillede sig imødekommende til hans Ønske; det tilraadede i sit Indlæg til Kongen af 24. Septbr. ganske vist kun at give ham et Len og ikke noget Arvegods, men det knyttede dertil en Anmodning om, at han i selskabelig Henseende maatte nyde Rang efter den Plads, han havde haft i Rigsraadet, førend han blev Statholder i Norge[1]).

Rigsraadets Forbøn førte vel ikke til noget Resultat[2]); men det var dog en Tilfredsstillelse for ham, at han netop i de Dage havde faaet Kvittans for sin Regnskabsaflæggelse af Aggershus og tilliggende Len[3]). Da han efter nogen Tids Ophold i Sjælland paany kom til Hamborg, lod han sig forlyde med at være tilfreds med sine Udsigter; det fortaltes, at han havde Kansleren Christian Thomesen Sehested til sin Beskytter, og at Kongen ved to Rigsraader havde forsikret ham om sin Naade[4]). Det varede heller ikke længe, inden han paany henvendte sig til Rigsraadet, og dette stillede sig atter ret gunstig, idet det 26. Juni 1653 anmodede Rigshofmesteren, Rigsmarsken og Rigskansleren om paa dets Vegne hos Kongen „at ville befordre Hannibal Sehesteds Sag til det bedste“, saaledes at han dels maatte faa et Len i Steden for Pensionen, dels for sine Krav paa Kronen maatte faa anvist visse Indtægter, hvormed han kunde aflægge sine Kreditorer, og modtage Jordegods i

[1]) Adelsbreve. Jvfr. Seh. I, 175.
[2]) Jvfr. Becker I, 51. Gigas S. 124.
[3]) Under 21. Septbr. 1652 (Norske Rigsreg. X, 478).
[4]) Martin Raschs Breve til Charisius af 26. Febr. og 16. Marts 1653 (Holland Nr. 127).

Pant for Resten. Paa Hannibal Sehesteds Foranledning udtryktes desuden Ønsket om, at hvis Kongen ikke vilde bruge ham i sin Tjeneste i eller udenfor Riget, han da maatte søge Tjeneste i Udlandet paa de Steder, hvor det ikke kunde være Kongen og Riget præjudicerligt[1]). Meningen var altsaa, at han skulde stilles økonomisk sikrere og tillige friere i sine Bevægelser, end Tilfældet var efter det Pas, der var givet ham i November 1651. De tre nævnte Rigsembedsmænd, Joakim Gersdorf, Anders Bille og Christoffer Urne, erklærede sig ogsaa villige til at forebringe Sagen for Kongen, men endnu har denne øjensynlig ikke villet gaa videre i Indrømmelser, end han var gaaet[2]).

Som Grund til denne Uvillighed fra Kongens Side anførte Hannibal Sehested selv kort efter, at hans Modstandere ved Hoffet havde beskyldt ham for at staa i Forbindelse med Kongens Fjender, og det er klart nok, at der med disse især sigtes til hans Svoger Valdemar Christian, hvis Forstaaelse med Hertug Carl af Lothringen man lige siden Korfits Ulfeldts Fald havde frygtet i Kjøbenhavn[3]). Hannibal Sehested havde nu ganske vist ogsaa i Begyndelsen af 1653 skrevet til Svogeren, som opholdt sig i Køln, at han vilde komme til ham[4]), men Sandsynligheden taler dog for, at man har gjort ham Uret ved at antage, at denne Forbindelse havde nogen mod Danmark eller Kongen ondartet Karakter.

[1]) Reg. 89 b, Fasc. 25. Jvfr. Dan. Mag. 3. R. IV, 232 f.
[2]) Jvfr. Gigas S. 185.
[3]) Jvfr. Birket Smith, Leonora Christinas Hist. I. 235 f. Gigas S. 124 ff.
[4]) Valdemar Christian til Leonora Christina. Køln 4. Marts 1653 (Ulfeldtske Sager, Fasc. 47).

Allerede i Foraaret 1652 havde Hannibal Sehested i Hamborg udtalt sig bestemt misbilligende om Korfits Ulfeldt[1]), og, som bekjendt, udviklede der sig hurtig hos den ulfeldtske Kreds og særlig hos Kirstine Munk et overordentlig stærkt Had til Hannibal Sehested, hvilken Stemning netop væsentlig skyldtes hans Forhold til Valdemar Christian og hans Bestræbelser for at forsone denne med den danske Regering[2]). Disse Bestræbelser bleve især levende i 1654, og Hannibal Sehested forbandt hermed Virksomheden for ad nye Veje at paavirke Kongen til Gunst for sig selv.

Det var Dronning Sophie Amalies Slægt, den ved det danske Hof indflydelsesrige brunsvig-lyneborgske Hertugfamilie, som han havde kastet sit Blik paa. Han forsøgte først at opnaa en gunstigere Holdning fra Kongens Side gjennem Dronningens Moder Hertuginde Anna Eleonore; da denne personlig i Hamborg paa sin Tilbagerejse fra Danmark bragte ham et afvisende Svar, henvendte han sig skriftlig til den ældste af Dronningens Brødre, Hertug Christian Ludvig af Celle. Han støttede dels Valdemar Christians Anmodninger om Forbøn for sig, dels optraadte han for sin egen Sag. I sit Brev af 30. Maj ønskede han Tilladelse til at forsvare sig overfor Kongen mod Beskyldningerne for at staa i Forbindelse med hans Fjender og henviste til Hertugens Kjendskab til hans Brevvexling med og angaaende Valdemar Christian, hvem han kun havde søgt at bringe paa den rette Vej. „Det forholder sig rigtig“, skrev han, „at jeg forhen har fejlet, saaledes som jeg har tilstaaet det ved at

---

[1]) Martin Rasch til Charisius. 12. Maj 1651 (Holland Nr. 104 a).
[2]) Jvfr. Birket Smith I. 266 ff.

miste alle mine Godser, min Rang, mit Embede og Kongens Naade, noget alle kun altfor godt kjende, men efter at jeg har pint mig selv med de ydmygste Underkastelsestilbud og de ivrigste Ansøgninger om Tilgivelse, efter at jeg har bevaret en urokket Trofasthed og Taalmod overfor min Konge og Herre i den Grad, at jeg har vist andre deres Fejl for at føre dem tilbage til den skyldige Ærbødighed, og efter at jeg har spildt min bedste Alder, næst Tabet af mit Gods og min Anseelse, uden at tage Tjeneste andensteds, hvor jeg havde kunnet leve med større Ære og bedre Kaar end paa den Maade, hvorpaa jeg her fører et borgerligt Liv, foragtet af dem, som ikke kjende mine Forpligtelser, efter alt dette gjør man mig stor Uret ved at ville gjøre mig uværdig til Eders høje Naade og mægtige Gunst hos Kongen.“ Han endte med at bede Christian Ludvig selv dømme om Sagen og befri ham for den omtalte Bagvadskelse, for at den gode Grund, som Hertugen allerede havde lagt hos Kongen til hans Lykke, ikke skulde blive rystet ved slige Paafund [1]).

Det var ikke synderlig meget, Hannibal Schested opnaaede af Hertugen ved denne Henvendelse. Christian Ludvig indskrænkede sig til d. 3. Juni fra Celle at sende Frederik III en Afskrift af Brevet og at henstille til Kongen, hvad han vilde gjøre; han tilføjede, at han var bestemt paa ikke at ville blande sig i Sagen [2]). Det har dog rimeligvis været det skete, der var Skyld i, at Kongen under 23. Juli 1654 stadfæstede Hannibal Schesteds Pen-

[1]) Brev af Hamborg. 30. Maj 1654 i Statsark. i Hannover. 2. Maj havde han aubetalet Valdemar Christian til Hertugen (smstds).
[2]) Smstds.

sion paa 4000 Rdl., denne Gang med Ret til at tage fremmed Tjeneste [1]); derimod afsloges der Valdemar Christian enhver Naadesbevisning [2]).

Sehested afbrød ikke strax Forbindelsen med den brunsvigske Slægt. Han vidste at gjøre sig gode Venner med den yngre Hertug Johan Frederik. Ved hans Medvirkning opnaaede han Penge til Laans af Christian Ludvig, om end ikke saa mange, som Johan Frederik havde anbefalet ham til [3]); i August 1654 fulgte han med ham til Brüssel [4]) og rejste derfra over Antwerpen til England. Rimeligvis har han villet søge Tjeneste hos Cromwell; han havde skaffet sig Anbefalinger fra den engelske Gesandt Bulstrode Whitelocke, hvem han havde omgaaedes venskabelig i Hamborg, og ved hvis Hjælp han havde faaet Pas [5]). Rejsens Resultat tilfredsstillede ham næppe; han skal imidlertid have levet meget dyrt og være optraadt med meget Overmod i England [6]). Men da han i Marts det næste Aar rejste fra London til Kysten for at vende tilbage til Fastlandet, blev han paa Vejen overfalden og plyndret, han maatte vende til-

---

[1]) Birket Smith I, 271.

[2]) Jvfr. Valdemar Christian til Christian Ludvig, Hamborg 19. Jan. 1655 (Statsark. i Hannover).

[3]) Hannibal Sehested til Christian Ludvig, Hamborg 5/15 Aug. og 12/22 Novbr.; Johan Frederik til Christian Ludvig, 20. og 21. Aug., og Christian Ludvig til Johan Frederik, 20. Aug. 1655 (smstds).

[4]) Kirstine Munk til Leonora Christina, 2. Septbr. 1654 (Ulfeldtske Sager. Fasc. 42).

[5]) Seh. I, 176 ff. Passet for ham til at gaa til et Badested i England er af 28. Aug. 1654 (Calendar of State papers, Domest. ser., 1654. S. 440).

[6]) Petkum til Frederik III, London 10. Novbr. og 1. Decbr. 1654 (England Nr. 55).

bage til London for at skaffe sig Rejsepenge, før han naaede over til Flandern [1]).

Det var, medens denne Rejse stod paa, nær kommet til et Brud mellem ham og hans Hustru. Noget hjærteligt Forhold havde der sandsynligvis allerede i lang Tid ikke været imellem dem; nu havde han efterladt hende i slet forsynet Tilstand i Hamborg. Gjældsbreve og Gjældsfordringer var det meste, der var blevet tilbage; naar han skrev til hende, var det kun for at forlange Penge, og Tonen var ikke blid [2]). Under disse Omstændigheder tænkte hun paa at forlade sin Mand og rejse til Søsteren Leonora Christina, der paa den Tid boede paa Slottet Barth i Pommern i Nærheden af Stralsund. Mærkelig nok havde Valdemar Christian raadet hende dertil; den gode Forstaaelse mellem de to Svogre maa altsaa paa dette Tidspunkt være bristet. Hun skrev til sin Moder og bad hende give sig det samme Raad, som Valdemar Christian havde givet; men trods det dybe Had, som Kirstine Munk nærede til Svigersønnen, dristede hun sig ikke til at føje hende og bad hende betænke sig vel paa hvad hun gjorde. Christiane opgav ogsaa sin Hensigt, men hun solgte sin Mands Gaard i Hamborg med en Del af Møblerne og flyttede Resten hen til flere forskjellige Steder der i Byen [3]).

---

[1]) Udat. Brev fra P. J. Coyet til Dronning Christina (Geh. Ark., Sverig, Coyetske Sager 1655). Jvfr. Kirstine Munk til Leonora Christina, 17. April 1655 (Ulfeldtske Sager, Fasc. 42).

[2]) Christiane til Kirstine Munk, Hamborg 28. April 1655 (Ulfeldtske Sager, Fasc. 43).

[3]) Kirstine Munk til Leonora Christina, 1. Juli 1655 (Ulfeldtske Sager, Fasc. 42; jvfr. Dan. Saml. 2. R. II, 306 f.). Sophie Sehested til Mogens Sehested, Kbhvn. 29. Juni, med Efterskrift af Erik Juel, 1. Juli (Geh. Ark., Sager fra Barritskov). Jvfr. Seh. I, 185. 188.

Et egentligt Brud blev dog undgaaet, og da Hannibal Sehested i Sommeren 1655 var vendt tilbage til Hamborg, fulgtes de ad derfra til Kjøbenhavn. Rimeligvis har Sehested her fortsat sine tidligere Bestræbelser for Udsoning med Kongen; hvad han opnaaede var, at der blev givet ham Anvisning paa 4935 Rdl. af Skatterne i Thronhjems Len[1]). Han var paa den Tid i alt andet end rolig Sindsstemning; under et Besøg hos Svogeren Hans Lindenov, der var Lensmand paa Kalundborg Slot, brød hans slette Lune ud i heftige og brutale Skjældsord mod sin Hustru og hendes Slægt; da han blev syg, beskyldte han Svigerinden Elisabeth Augusta for at have givet ham Gift, men fik til Svar, at det var ikke Umagen værdt, der kom vel nok en, som fik Penge for at gjøre sig Ulejlighed med ham[2]). Lavere ned kunde Hannibal Sehested vel næppe synke. Skuffet i sine Forhaabninger om Gjenindsættelse i sine Værdigheder, ønsket Døden lige i Øjnene af sin nærmeste Slægt, mistænksom, naar han spiste og drak, paa spændt Fod med sin Hustru, uden Venner, forgjældet op over Ørene, saa vidt var den forrige Statholder i Norge, Christian IV's Svigersøn, kommen. Og dog holdt han sig oven Vande.

I Novbr. 1655 var han tilbage i Hamborg og rejste derfra med sin Familie til Køln[3]), hvor han traf den fordrevne engelske Konge Karl II. Her begyndte vel Forbindelsen mellem de to Mænd, som lignede hinanden deri, at de begge havde en Fortid bag sig, rig paa Skuffelser, men ogsaa en Fremtid til Gode, som skulde

---

[1]) Brev af 24. Septbr. 1655 (Sjæll. Tegn.). Jvfr. Becker I, 79.

[2]) Danske Saml. 2. R. II. 324 f. Birket Smith I, 273 f.

[3]) Breve fra ham til Peder Charisius, Hamborg 14. Novbr. og Køln 14/24 Decbr. (Ulfeldtske Sager, Fasc. 49).

bringe Magt og Indflydelse. Den forgjældede Adelsmand, som kort i Forvejen havde søgt Cromwells Gunst, gav en prægtig Fest for den landflygtige Fyrste[1]); saa fulgtes de ad til Flandern, og i de første Maaneder af 1656 opholdt Hannibal Sehested, med Undtagelse af et kort Besøg i Haag, sig i Antwerpen og Mecheln i fortrolig Omgang eller Brevvexling med Karl II. Hovedgjenstanden for deres Forhandlinger var naturligvis Karl II's Haab om at komme tilbage til England; under Cromwells venskabelige Forhold til Sverig var der ingen Kollision mulig mellem Stuartens politiske Planer og Hannibal Sehesteds Troskab mod Danmark. Ved Siden heraf gik Karl II's Underhandlinger med Spanien; de passede godt til det Ønske, som paa denne Tid kom frem hos Hannibal Sehested om at søge spansk Tjeneste. Rygtet fortalte, at han skulde gaa som Karl II's Gesandt til *Madrid*, men han afviste selv denne Tanke, dog med Tilbud om at benyttes paa mere underordnet Maade. Imidlertid behagede Sehesteds Optræden langtfra alle Karl II's engelske Raadgivere; og ved Sommertid 1656 synes der ogsaa at være indtraadt en stærk Kølighed i Forholdet mellem ham og den landflygtige Fyrste, om end Forbindelsen mellem dem ikke afbrødes[2]).

Imidlertid gjorde Hannibal Sehested Alvor af sin Plan om at søge spansk Tjeneste; støttet til sine Bekjendtskaber i Flandern, maaske ogsaa til Erindringen om hans Ambassade til Spanien for omtr. 15 Aar siden.

---

[1]) Thurloe, State Papers V, 739.
[2]) Brevene i Thurloe, State Papers I, 698 ff. (optrykte Seh. II, 368 ff.). Calendar of Clarendon State Papers III, 143. Jvfr. Seh. I, 191 ff.

rejste han til Madrid[1]), og her opnaaede han at blive udnævnt til Artillerigeneral i spansk Tjeneste. Der var til denne Udnævnelse knyttet en aarlig Pension, som skulde udbetales ham i de spanske Nederlande, og forskjellige Privilegier; men bestemte Pligter eller en bestemt anvist Virksomhed synes der ikke at have været Tale om: han selv fremstillede det i alt Fald, som om han kun skulde følge Hæren i Flandern som en „Voluntør", der havde Ret til at forlade den, naar han vilde[2]).

Det var ogsaa langtfra hans Hensigt endelig at bosætte sig i Nederlandene. Nærmest var det vel en Slags Rehabilitation, han havde villet skaffe sig, og forsynet med den forlod han i Foraaret 1657 Spanien[3]). Efter et kort Besøg i Flandern og i Haag[4]) rejste han ved Sommertid til Danmark. Sandsynligvis ansaa han Øjeblikket gunstigt for sig. Krigen med Sverig var netop udbrudt, han kunde rose sig af, hvorledes han i Modsætning til Korfits Ulfeldt aldrig havde indladt sig paa forræderske Forbindelser med Sverig; han havde endog i Haag talt om, at Danmark og Nederlandene hellere maatte gaa under end finde sig i Sverigs voxende Overgreb[5]), han medbragte maaske et Anbefalingsbrev fra Karl II, og han kunde henvise til Frederik III's Opfordring til alle Danske i Udlandet om at vende tilbage for at stille sig til Tjeneste.

---

[1]) Jvfr. Kirstine Munk til Leonora Christina, 21. Juni og 27. Septbr. 1656 (Ulfeldtske Sager. Fasc. 42).

[2]) Seh. II, 390. Gigas S. 316.

[3]) Jvfr. Brev fra Madrid af $^{16}/_{26}$ Febr. 1657 (Calendar of Clarendon State Papers III. 250).

[4]) Jvfr. Breve fra Charisius til Frederik III, Haag $^{8}/_{18}$ April og 5. Juni 1657 (Holland Nr. 152 b).

[5]) Pufendorf, Res a Carolo Gustavo gestæ S. 336.

Resultatet af hans Rejse blev dog kun en Skuffelse. Hoffets Stemning mod Kirstine Munk og hendes Børn uden Forskjel havde kort i Forvejen tydelig vist sig ved, at det var blevet dem forbudt at bære Titel af Grevinder af Slesvig og Holsten, og Lensmanden paa Aggershus havde faaet Ordre til at nedtage Christianes Vaaben, hvor det fandtes paa Slottet [1]). Nu blev det ham forment at faa Audiens hos Kongen, der var ikke Tale om nogen Ansættelse, og alt hvad han opnaaede — foruden en Tilladelse til at udføre 12 Heste toldfrit — var et kongeligt Anbefalingsbrev af 29. Juli til den spanske Statholder i Nederlandene, Don Juan d'Austria [2]).

Sehested forlod hurtig Kjøbenhavn. Han lagde ikke Skjul paa, at han vilde søge Carl Gustav, og han traf ogsaa denne i Holsten paa Marschen nord paa med sin Hær. Den svenske Konge talte med Venlighed til ham om hans Gjenindsættelse i sin tidligere Anseelse, men Sehested vilde, som han senere sagde, ikke tage nogen overilet Beslutning og fulgte heller ikke nu Ulfeldts Exempel [3]). Han fortsatte sin Rejse til de spanske Nederlande, hvor han havde skaffet sig Hus og Bolig i Antwerpen.

Det var vistnok Svigermoderen Kirstine Munks Sygdom og paafølgende Død i April 1658, der paany kaldte Hannibal Sehested tilbage til Danmark. Han var i Maj paa Lundegaard i Fyn, hvorfra han skrev et venskabeligt Brev til Leonora Christina og takkede hende for

---

[1]) Birket Smith I. 297 f. Norske Samlinger I. 648.

[2]) Hannibal Sehesteds Indlæg af 2. Septbr. 1659 (Svenske Rigsark., cit. i det følgende som S. R. A.). Gigas S. 316. Dan. Mag. 3. R. I. 312. Sjæll. Reg. XXIV, 82.

[3]) Indlæget af 2. Septbr. 1659.

hendes Omsorg for Kirstine Munks Ligbegængelse, men tillige klagede over Svaghed [1]). 23. Juli var han til Stede ved Begravelsen i Odense [2]).

Med sin sædvanlige Utrættelighed havde han imidlertid benyttet sit Ophold i Danmark til Virkeliggjørelsen af sin stadige Tanke, Benaadningen med deraf følgende bedre Vilkaar. Det var, som det synes, denne Gang den kejserlige Gesandt Baron Goës, hvis Velvilje det var lykkedes ham at vinde, og ved hvis Medvirkning han, rimeligvis i Slutningen af Juli, opnaaede, hvad han forgjæves havde søgt i 7 Aar, Foretræde hos Kongen og dennes Forsikring om sin Naade og Gunst [3]). Fra Kjøbenhavn rejste han tilbage til Fyn og tog atter i den første Uge af August til Hovedstaden for at udvirke yderligere Tilsagn, maaske ogsaa for at træffe Aftaler i Anledning af Skiftet efter Svigermoderen. Han havde en ny Audiens hos Kongen, som han ikke synes at have været ganske fornøjet med [4]); da var det, at man i Kjøbenhavn den 8. August rystedes af Efterretningen om

---

[1]) Seh. I. 186.

[2]) Birket Smith I. 307.

[3]) Goës til Kejseren, 12. Jan. 1659 (Statsark. i Wien, cit. i det følgende som W. A.; alle Goës' Breve ere dat. efter ny Stil). Seh. II. 386. 392.

[4]) Han sagde selv senere om den: „so war mein bei der letzten Aufwartung unterthänigster Acces nicht so frei" osv. Udtrykkene findes i hans store Indlæg til Frederik III af 6. Febr. 1660 og ere anf. efter den originale Koncept i Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml., Fol., 642. Det maa beklages, at Frk. Sehested ikke har trykt Aktstykket efter selve denne Koncept, men optrykt et tidligere Uddrag i dansk Oversætt. (Seh. II. 408 ff., jvfr. I. 214); thi de Varianter, der ere givne i Noterne, ere ikke tilstrækkelige og berigtige ikke de adskillige Udeladelser og ikke faa Fejl, der findes i det danske Uddrag. I det følgende er kun Uddraget benyttet, hvor det ikke afviger væsentlig fra Originalen.

Carl Gustavs Landgang i Korsør. Han besluttede øjeblikkelig at forlade Staden, efter sin egen Opgivelse, som ikke kan benægtes, for at føre sin Hustru tilbage til den. Paa Vejen blev han i Roskilde[1]) anholdt af Generallieutenant Grev Carl Schlippenbach og under Dækning ført som Krigsfange til Carl Gustav, der havde taget Hovedkvarter i Ringsted.

Der er ingen Grund til at antage den Beskyldning af hans Fjender for begrundet, som bestod i, at hele Rejsen til og fra Kjøbenhavn var en med de Svenske aftalt Plan for at udspejde Forholdene i Hovedstaden[2]). Der kan ikke være Tale om, at Carl Gustav skulde have røbet sine saa godt skjulte Hensigter om et Fredsbrud for Hannibal Sehested. Dagen efter at denne var bleven fangen, henvendte han sig ogsaa gjennem Rigsadmiralen Wrangel med en skriftlig Beklagelse over sin Anholdelse til den svenske Konge[3]). Han hævdede, at han som en Tjener af den spanske Krone ikke var i nogen virkelig Tjeneste hos Kongen af Danmark og ikke havde noget særligt Hverv, som i ringeste Maade kunde vedkomme denne Krig; han begjærede derfor Carl Gustavs Samtykke til at rejse til Kjøbenhavn for at bringe sine derværende Sager i Orden eller for derfra at rejse over Lybek til Brabant; tillige anmodede han om, at der maatte udstedes et Salvagardebrev for hans afdøde Svigermoders Godser. Endnu inden Carl Gustav havde givet sit Svar, kom de danske Gesandter, Rigsraaderne Mogens Høg og Christen Skeel den følgende Dags Morgen til Ringsted

[1]) Sch. II. 413.
[2]) Sch. II. 409.
[3]) Skrivelse af Ringsted 9. Aug. 1658 i Afskr. i Reg. 89 b. Fasc. 25. Jvfr. Indlæget af 6. Febr. 1660.

under deres tunge og frugtesløse Sendelse for at standse Fjendens Marsch. Hannibal Sehested satte sig i Forbindelse med Christen Skeel; de mødtes, om end af forskjellige Grunde, i Ønsket om Opnaaelsen af Fred; Skeel saa vel i Sehesteds Mellemstilling en Mulighed for, at han var den til Fredsmægler skikkede Person; han føjede sit Æresord til Sehesteds eget paa, at han hurtig skulde vende tilbage fra det tilsigtede Besøg i København, og herved bevægedes Carl Gustav til samme Dag at give ham Tilladelse til med en Tjener at begive sig til Kjøbenhavn for at melde Kongen sin Anholdelse; dog skulde han strax derpaa atter indfinde sig i det svenske Hovedkvarter, holde sig stille som en neutral Person og spansk Minister indtil Urolighedernes Slutning og ikke rejse ud af Landet uden særlig Tilladelse, alt efter den med Christen Skeel trufne Aftale. Til Gjengjæld lovede Carl Gustav ikke at forlange noget af ham, som kunde være til Skade for hans Konge og Fædreland, og at udstede Sikkerhedsbreve for Kirstine Munks Godser[1]).

Samme Aften rejste Hannibal Sehested med Christen Skeel fra det svenske Kvarter i Roskilde tilbage til Kjøbenhavn[2]). Den følgende Dag, medens man rundt om i Staden rustede sig til Forsvar, havde han en lang hemmelig Samtale med Frederik III[3]). Det er sandsynligt, at han af yderste Evne har anstrengt sig for at faa Kongen til Fredsforslag[4]); hans politiske Anskuelser

[1]) Carl Gustavs Resolution af 10. Aug. i Afskr. Reg. 89 b, Fasc. 25.
[2]) Handl. rör. Skand. hist. XXXIX, 366.
[3]) Se Brev fra Coyet til Carl Gustav af 1. Maj 1659, der støtter sig til en Beretning fra en Spion, der havde været til Stede (S. R. A.). Hammerich, Christiern II i Sverige og Carl X Gustav i Danmark S. 265.
[4]) Se hans Ytringer Seh. II, 387.

gik vel allerede dengang som langt senere i Retning af det hensigtsmæssige i et venskabeligt Forhold mellem de nordiske Riger, ingen Lejlighed kunde være bedre for ham selv til at gjenerhverve Magt og Indflydelse end Stillingen som Fredsmægler, og han kunde støtte sig til, at den i Carl Gustavs Lejr værende franske Gesandt Terlon havde givet Mogens Høg og Christen Skeel det Raad at gjøre Fredsforslag[1]). Men han fandt ingen Gjenklang hos Frederik III for sine Ønsker. Dog skiltes han fra Kongen uden Brud og med Forsikring om sin Troskab[2]), og da han endnu samme Dag, forsynet med kongeligt Pas[3]), forlod Kjøbenhavn, havde han sikkert med sig den Skrivelse, som Christen Skeel efter Aftale med de øvrige Rigsraader havde opsat til Terlon[4]). Skrivelsen gik ud paa at anmode ham om i Hannibal Sehesteds Nærværelse at spørge den svenske Konge, om han vilde gjøre noget Forslag for at undgaa Blodsudgydelse; den endte med de Ord: „vi ville Fred, hvis den kan faas, men nægtes den os, ville vi anbefale det til Gud, som skal være vor Dommer". Ad denne Vej blev der imidlertid ikke Tale om Sehesteds Mægling: Carl Gustav svarede Terlon, at det var i Kjøbenhavn, han vilde angive sine Fredsbetingelser[5]). Skjønt det allerede nu var klart, at der kun kunde være Tale om at tage Hovedstaden efter en Belejring, var han endnu

---

[1]) Terlon til Gersdorf, 23. Aug. (Udenrigsmin. Ark. i Paris, cit. i det følgende som P. A.; alle Terlons Breve ere dat. efter ny Stil).

[2]) Det ovfr. cit. Brev fra Coyet af 1. Maj 1659.

[3]) Af 11. Aug. (Reg. 89 b, Fasc. 25).

[4]) Af 21. Aug. (ny Stil: P. A.). Hannibal Sehested kom 11. Aug. tilbage til den svenske Lejr (Diarium i Upsala Universitetsbibl., E, 429).

[5]) Terlon til Mazarin, 24. Aug. (P. A.).

paa sit Overmods Højdepunkt; det var i disse Dage, at han truede dem af sine Raader, der anbefalede Maadehold, med, at han vilde anse dem for Forrædere, hvis de ikke tav, og at han til Terlon udviklede, hvorledes han vilde give Regeringen i Norge til Grev Brahe og dele Danmark i 4 Gouvernementer; Rigsadmiralen Wrangel skulde have Sjælland, men Kjøbenhavn skulde raseres og dets Privilegier overføres til Malmø af Frygt for, at Sjællands Gouvernør ellers skulde blive for mægtig; hvad Kongehuset angik, da var det nødvendigt at sikre sig Kongens og Kronprinsens Person, medens Dronningen og hele den øvrige Familie kunde forblive i Frihed [1]).

Hannibal Sehested havde set sine Forhaabninger om at spille en Rolle som Fredsmægler skuffede; ligesom Terlon ansaa han Kjøbenbavns Forsvar for en Umulighed; paa Grund af Krigen modtog han ikke længere sin Pension fra Danmark og saa Arven efter sin Svigermoder under Carl Gustavs Magtomraade. Under denne Situation opgav han den Loyalitet mod Frederik III og sit Fædreland, som han saa længe havde rost sig af. Han stillede sig under Protektion af den Fyrste, der laa som Fjende udenfor Voldene af hans Fædrelands Hovedstad, og han rettede umiddelbart efter fra Hovedkvarteret den 14. August en Skrivelse til ham [2]), hvori han begyndte med at takke for Protektionen og derpaa fortsatte saaledes: „Efterdi, allernaadigste Herre, det nu mere lader sig anse udaf alle Konkurrentier, at den allermægtigste Gud saaledes vil velsigne, avancere og stabilere Ed. kgl. Majestæts Vaaben at vorde inden kort Tid den

---

[1]) Terlon til Mazarin, 24. og 30. Aug. (P. A.).
[2]) S. R. A.

største og mægtigste Monark udi Europa, da beder jeg allerunderdanigst, at dersom den allerhøjeste Gud det saaledes haver skikket at forandre den Konge og Øvrighed, som jeg har været født og baaren under, Ed. kgl. Maj. vil af medfødte Klements og store Generositet paa en eller anden Maner og Maade enten udi Danmark eller Norge befordre mig og min Hustru og Barn til det, hvorved vi uden Foragt og Armod kunne føre vor Stand og nyde igjen, hvad vi saa ulykkelig have mistet ved idel Misgunst af onde Mennesker, thi ellers skulle vi være elendige og ruineres endnu videre ved denne synlig forestaaende Ulykke, om ingen naadig Hjælp skulde findes hos Ed. kgl. Maj. til vor Retablissement, som jeg dog visselig forseer mig til efter Ed. kgl. Maj. eget kongeligt Ord og Løfte. Jeg belover og forsikrer Ed. kgl. Maj. derimod paa al underdanigst og oprigtig Flittighed og Troskab udi alt, hvad Ed. kgl. Maj. efter sin egen kongelige Vilje og naadigste Disposition mig eragter at være tjenlig til, endog jeg lettelig kan dømme, at Ed. kgl. Maj., som haver saa mange fornemme og erfarne Ministre baade ved Staten og Militsen, min ringe Person lidet behøver. Dersom det ogsaa skulde komme til nogen Slags Traktater og Akkord, da indflyer jeg ligervis udi største Underdanighed til Ed. kgl. Maj., at jeg med min Kjæreste og Barn ogsaa maatte derudi saaledes indesluttes, at alt hvad mellem Kongen og Danmark og mig tilforn har været passeret, maatte være aldeles dødt og magtesløst og aldrig mere komme mig eller mine til nogen Nachdel, Hinder eller Skade udi ringeste Maade, men enten mit eget Gods eller saa meget andet i dets Sted eller en vis Summa Penge efter samme Godses Værd og Indkomst tilligemed min aarlige Pension og

hvad Kronen mig skyldig er efter kongelige Gjældsbreve, mig maatte igjen restitueres og betales, og det ved saadan vis Forsikring, at det maatte efterkommes til en vis og bestemt Tid.“

Hannibal Sehested havde ved denne Skrivelse anmodet den, som muligvis blev Danmarks fuldstændige Erobrer, om at forsørge sig efter Erobringen, og den, som muligvis kom til at diktere Frederik III en Fred, om ved denne at sikre sig Amnesti og Tilbagegivelse af sine Godser eller deres Værdi; han havde tillige utvetydig og uden Forbehold tilbudt Carl Gustav sin Tjeneste. Fem Dage efter, den 19. August, udviklede han i en længere Skrivelse nærmere sit Standpunkt[1]). Han gav en Udsigt over den Uret, der var vederfaret ham i Danmark, tilbød for Kongens Befuldmægtigede at forelægge Beviser paa sine Paastande, gjentog sit Tilbud om at ville rette sig efter Carl Gustavs Befaling, hvor og naar denne maatte anse ham for skikket til at udføre noget, og fornyede sin Opfordring om Udvirkelsen af sit „Retablissement“ ved Erobringen eller Fredsslutningen. Han betonede desuden, at han stod fuldstændig fri som en „neutral“ Person, han var ikke i Kongen af Danmarks Tjeneste og havde ikke engang søgt at komme i den, han var ikke heller i virkelig Tjeneste hos Kongen af Spanien, og de Pensioner, han havde fra de to nævnte Fyrster, var han rede til at ofre for at leve af Carl Gustavs Naade. Han gik saa vidt, at han tilbød at blive under den svenske Konges Protektion, naar han efter en Fredsslutning var gjenindsat i sine Besiddelser af Kongen af Danmark, og

[1]) Seh. II, 383—92. Jvfr. Birket Smith I, 423 ff.

han angav som Begrundelse af hele sin Holdning med hensynsløs Aabenhjærtighed, at Øjeblikket var kommet, hvor enhver i Tide havde billig Aarsag til at se sig for.

Som Svar paa disse Andragender udfærdigede Carl Gustav d. 20. August fra sit Hovedkvarter i Utterslev en Resolution[1]), hvori han lovede, at han ved Udgangen af den nuværende Krig med Danmark, hvad enten den afsluttedes ved Vaabenmagt eller ved mindeligt Forlig, vilde tage sig af Hannibal Sehesteds, hans Hustrus og Barns Interesser, sørge for deres Retablissement og befordre dem saaledes, at de til enhver Tid skulde i Gjerningen mærke hans Protektion, Beskyttelse og kongelige Naade. I Resolutionen var der derimod ikke Tale om at benytte hans Tilbud om at anvendes i Kongens Tjeneste. Carl Gustav knyttede ham ikke til sig, saaledes som han havde gjort det med Korfits Ulfeldt. Sandsynligheden taler ogsaa for, at Hannibal Sehested trods de omtalte Udtalelser ikke har været ivrig derfor; Svogerens Fodspor fristede ikke heller til Efterfølgelse.

Saa meget maa ogsaa efter den Dom, som de forhaandenværende Kilder berettige til, siges, at hvor megen Mangel paa Loyalitet og paa Fædrelandssind han end viste under sit Ophold i den svenske Lejr, hvor dikteret hans Handlemaade end var af den klareste Egennytte, hvor umuligt det var for ham at vedkjende sig overfor Kongen af Danmark alt hvad han foretog sig, nogen egentlig forrædersk Handling, det vil sige en Handling, hvorved han under Krigen har skadet sit Land, kan han ikke beskyldes for[2]).

---

[1]) Rigsregistratur (S. R. A.).
[2]) Jvfr. Terlons bekjendte Ytringer i hans Mémoires I, 240 ff.

Men Mistanken for Forræderi laa overordentlig nær. Det tvetydige ved hans Stilling, maaske ogsaa Skinsyge og Frygt for hans Indflydelse skabte ham Uvenner i den svenske Konges Omgivelser. Man hviskede Beskyldninger imod ham som dansk Spion, man talte om hans skadelige Raad[1]), og herfra skrev sig uden Tvivl det rimeligvis ganske ugrundede Rygte om, at han havde staaet bag ved Carl Gustavs Beslutning om at angribe Kronborg ved Krigens Begyndelse i Steden for at samle hele Styrken mod Kjøbenhavn, dette Rygte, som fandt Vej til den svenske Historieskriver Pufendorf[2]) og senere har fundet Tiltro hos Hannibal Sehesteds ubetingede Forsvarere. Beskyldningerne mod ham bleve ikke skjulte for Carl Gustav; der var i alt Fald Øjeblikke, hvor han lyttede til dem, thi det kan vel ikke have været andre end Hannibal Sehested, han sigtede til, da han i Oktober Maaned, idet han betroede Terlon en Plan om et Angreb paa Amager, bad ham tie dermed, fordi der var danske Adelsmænd, ja Raader ved hans Hof, om hvem han vidste, at de havde Forbindelser med Kjøbenhavn, skjønt de lode, som de vare velfornøjede med hans Erobringer[3]). Og i Foraaret 1659 er der Spor til, at man har benyttet svenske Spioner i Kjøbenhavn til at skaffe sig Oplysninger om Hannibal Sehested[4]). Dog var han Carl Gustavs daglige Gjæst ved hans Taffel, han fulgte ham vel ogsaa paa adskillige af hans Foretagender, Forholdet var som Regel uden Tvivl godt, og hans Hustru skrev i Januar fra Helsingør

[1]) Terlon, Mémoires I. 241. Seh. II. 419.
[2]) Pufendorf S. 477.
[3]) Terlon til Mazarin, Helsingør 26. Oktober 1658 (P. A.).
[4]) Det ovfr. cit. Brev fra Coyet af 1. Maj 1659.

til Leonora Christina, at hun hver Dag var sammen med Dronningen og legede Skak med hende[1]).

Men var Hannibal Sehested ikke fri for at blive mistænkt i den svenske Lejr, var han selvfølgelig i endnu højere Grad Gjenstand for Mistillid i Kjøbenhavn. Hvad han havde af Fjender havde let Spil, og Modsætningen mellem ham, der var Carl Gustavs Gjæst, og de Adelsmænd og Borgere, der vovede deres Liv paa Hovedstadens Volde, var for stor til ikke at kaste en endnu mørkere Skygge over ham og hans Navn, end der maaske var Grund til. Det var, som ovenfor bemærket, efter al Sandsynlighed uden Hjemmel, naar Rygtet fortalte, hvorledes han havde raadet til at storme Byen, til at forsænke Havnen og bemægtige sig Prammene[2]). Derimod var det trods hans Benægtelser mindre urimeligt, naar han beskyldtes for Overmod mod danske Fanger[3]) og for at have udtalt sig haanlig om Frederik III, noget som hans Hustru i endnu højere Grad skulde have været med til, endog i den svenske Dronnings Nærværelse[4]). Under alt dette voxede Bitterheden og Misstemningen mod ham højere end vel nogensinde før; han selv mente, at der blev sendt Partier ud for at opsnappe ham og hans Hustru og føre dem som Fanger

---

[1]) Brev af 4. Jan. 1659 (Ulfeldtske Sager, Fasc. 43).

[2]) Seh. II, 411.

[3]) Seh. II, 411. 423. Den der omtalte Præst betegnes i den originale Koncept til Indlæget af 6. Febr. 1660 som en, der var bleven anholdt paa Kronborg.

[4]) I den nævnte originale Koncept hedder det, at Christiane havde udladt sig med Spot „angehend etzliche Becher von einem Pferdezeug, welches im Sparepenge wäre gewesen um mir solche Gesundheit daraus zu trinken, welche zu schreiben ich mich entsehe“. Meningen er ikke klar.

til Staden[1]). Vist er det, at adskillige Breve, som han sendte til Rigsraadet og til Rigshofmesteren, og i hvilke han dels bad om sin Pension, dels antydede Muligheden af Fredsunderhandlinger, bleve ladte ubesvarede, skjønt han søgte at faa den spanske Gesandt Rebolledo til at interessere sig for sig[2]). Og den Maade, paa hvilken han betegnede sig selv som en neutral Person, vakte en saadan Vrede, at Frederik III befalede, at det Skib, som han i sin Tid havde ladet bygge til Christian IV, og som derfor havde faaet Navnet Hannibal, skulde skifte Navn, og hans derpaa værende Buste tages ned, som Kongen spottende sagde, for at Skibet ikke ogsaa skulde blive neutralt[3]).

Situationen havde imidlertid i Løbet af Efteraaret og Vinteren 1658—59 for saa vidt forandret sig, som Udsigten til en hurtig Ende paa Krigen formindskedes mere og mere. Hannibal Sehested ønskede under disse Omstændigheder at foretage en Rejse til Hoffet i Bryssel for at varetage sine Sager, vistnok særlig fordi den derværende Regering havde nægtet længere at udbetale ham hans Pension. Han søgte Carl Gustav om Tilladelse dertil, men opnaaede dog ikke strax det fulde Samtykke. Derimod udstedte Kongen 2. Januar 1659 et Brev[4]), hvori han lovede med det første at ville give ham den søgte Tilladelse; Sehested skulde dog snarest atter vende tilbage til den svenske Lejr, og det udtaltes udtrykkelig,

[1]) Seh. II, 409.
[2]) Seh. II, 393 ff. Goës til Kejseren. 12. Jan. 1659 (W. A.). Marwitz til Kurfyrst Frederik Vilhelm af Brandenborg. 24. Marts 1659 (Statsark. i Berlin).
[3]) Indlægene af 2. Septbr. 1659 og 6. Febr. 1660.
[4]) Rigsregistratur (S. R. A.).

at ligesom Carl Gustav stolede paa, at han ikke vilde foretage noget, der var til hans Præjudice, saaledes vilde han heller ikke fordre noget af ham, der kunde være til Skade for hans Konge eller Fædreland. Men paa den anden Side forpligtede Carl Gustav sig ikke alene til i hans Fraværelse at overholde Sikkerhedsbrevene for hans og hans Families Godser[1]), men ogsaa til, hvis Krigen skulde blive endt inden hans Tilbagekomst, da at beflitte sig paa, at han og hans Hustru og Barn opnaaede Amnesti og Tilbagegivelse af de afstaaede Godser, Bjergværker og Savmøller. Saaledes havde Carl Gustav givet et fyldigt Løfte om at virke for Opnaaelsen af de Ønsker, Sehested havde udtalt i sine første Andragender til ham. Og hans Løfter vare ikke indskrænkede hertil; Slutningen af Kongebrevet indeholdt et Tilsagn om, at han efter Krigens Slutning og, naar Sehested var løst fra sin Pligt imod Danmark, vilde antage ham og anvende ham i en til hans Kvaliteter svarende Charge med dertil passende Gage. Paa dette Tidspunkt tænkte Sehested sig altsaa som fremtidig svensk Embedsmand, idet han sandsynligvis ikke mente nogensinde at ville kunne faa virkelig fast Grund under Fødderne i Danmark. Men det maa dog fastholdes, at der kun var Tale om hans Ansættelse i svensk Tjeneste efter Krigens Slutning.

Først 19. Marts udstedte Carl Gustav det ønskede Pas for hans Rejse til de spanske Nederlande[2]). I 3 Afskrifter sendte Sehested dette Pas til Kjøbenhavn med Anmodning om at faa udstedt et lignende af Frederik III;

---

[1]) Jvfr. Medd. fra Rentekammerarch. 1871 S. 130.
[2]) Danske Mag. 3. R. I, 313.

men han opnaaede kun, at Joakim Gersdorf 26. Marts meddelte ham Kongens Afslag paa hans Begjæring[1], et Afslag, som synlig er gaaet ham stærkt til Hjerte.

Foraaret og den største Del af Sommeren 1659 gik hen uden Forandring i Hannibal Sehesteds Stilling. Men da i Slutningen af August Underhandlinger aabnedes i et Telt mellem Kjøbenhavn og den svenske Lejr af svenske og danske Kommissarier under Mægling af Terlon, engelske og nederlandske Gesandter, da ansaa han det Øjeblik for nær, hvor det gjaldt at sikre sig og sin Fremtid. 2. Septbr. rettede han en Skrivelse enten til alle de mæglende Parter eller til nogle af dem[2], hvori han efter at have mindet om sin langvarige Troskab mod Kongen af Danmark trods al den ham vederfarne Uret udtalte, at han nu følte sig tvungen til at gaa anderledes frem, hvad enten det blev til Fred eller til fortsat Krig; han vilde ikke længere gjøre sig til Slave af dem, som udøvede Tyranni mod ham og hans Hus under Dækning af Kongens Myndighed, og han haabede ad den ene eller anden Vej at opnaa en saadan Satisfaktion, at han kunde leve med Hæder og Anseelse i Ro uden længere at behøve at finde sig i sine Fjenders Forfølgelse. Han bad dem derfor ved Freden virke for, at Kongen af Danmark skulde udtale sig skriftlig om sin Grund til Klage over ham siden hans Ophold i den svenske Lejr, og at han, hvis han ikke kunde beskylde ham for noget, skulde erklære alt hvad der var sket imod ham og hans Familie for dødt og magtesløst, paany give hans Hustru den hende fra Christian IV's Dage tilkommende Titel og

---

[1] Reg. 89 b, Fasc. 25.
[2] S. R. A.

tilbagekalde den mod ham tilføjede Fornærmelse ved det nye Navn, der var givet Skibet Hannibal; han skulde endvidere give ham Ret til at opholde sig i alle hans Riger, hvor han vilde, betale ham Resten af hans Fordring og af hans tilgodehavende Pension og give ham Godserne i Norge tilbage eller erstatte deres Værdi. Hvis Kongen imod Forventning nægtede den sidste Anmodning, forlangte han en bestemt Sum eller arvelige Godser med fuld Raadighedsret og desuden, at Kongen skulde løse ham fuldstændig fra sin Tjeneste og give ham Tilladelse til at aflægge Ed til en anden Herre.

Hvad der var nyt i dette Indlæg var væsentligst den stærkere Betoning end hidtil af Æresspørgsmaalet, særlig med Hensyn til hans Hustrus Titel. Det var den samme Betragtning, som atter og atter findes indenfor Kredsen af Christian IV's Børn og Svigersønner, den samme Hævdelse af deres særlige Rang. Det hermed stemmende Krav var heller ikke glemt i det Udkast til en Erklæring af Frederik III, som han havde opsat og vedlagt sit Andragende til de mæglende Gesandter, og som indeholdt de Løfter, Kongen skulde give ham[1]).

Henvendelsen til de mæglende Gesandter fulgtes snart efter af en Skrivelse fra ham til Frederik III, dat. 20. Oktober[2]). Den indeholdt et Forsvar for hans Optræden under Krigen, en Opfordring til at meddele, hvem der var hans Anklagere, og Bønner om Anvisning paa hans resterende Pengefordring, om Anbefaling til det spanske Hof, om Besiddelsen af de efter Svigermoderen arvede Godser og om nogen Erstatning for

---

[1]) S. R. A.
[2]) Sch. II. 392—405.

hans Afstaaelser. Særlig de sidste Punkter vare holdte i langt svagere og almindeligere Udtryk end i Indlæget til Gesandterne. Skrivelsen blev overleveret disse til Forebringelse hos Kongen, og Sehested har sikkert ikke gjort nogen Hemmelighed af den overfor Carl Gustav.

Frederik III's mundtlige Svar synes ikke at have været absolut ugunstigt, men var dog sikkert ganske almindelig holdt og efterfulgtes ikke af nogen skriftlig Resolution. Bedre Resultat skaffede heller ikke en ny Skrivelse fra Sehested til Kongen af 4. Decbr., hvori han særlig indtrængende bad om Pas til sin Rejse[1]).

Mærkelig nok spillede Spørgsmaalet om denne Rejse stadig en stærkere og stærkere Rolle hos Hannibal Sehested. Forlangendet om Kongen af Danmarks Pas fandtes bestemt betonet i den Skrivelse, som han 15. Novbr. rettede til Carl Gustav[2]); det var et Hovedpunkt, som han anmodede denne om at faa de deputerede Raader og de fremmede Gesandter til at udvirke i Kjøbenhavn jævnsides med Opfyldelsen af hans Krav paa at faa Aarsagerne til Kongens Vrede at vide og paa at faa udslettet den Spot, der var tilføjet ham ved Skibets Omdøbning. Opnaaedes der intet gunstigt Svar ved den allerførste Konference, bad han om, at de fremmede Gesandter selv vilde udstede Pas for ham, og at Carl Gustav vilde meddele ham sit Lejdebrev og Anbefaling baade til Kongen af Spanien og til Myndighederne i Bryssel med Undskyldning for hans lange Fraværelse.

Dog glemte han naturligvis ikke over Rejsen Fredsunderhandlingerne. Under Henvisning til Carl Gustavs

---

[1]) Seh. II, 405—407.
[2]) S. R. A.

Resolution af 2. Jan. 1659 anmodede han ham om, hvis der blev sluttet Fred inden hans Tilbagekomst, da at sørge for Restitution af hans Godser eller deres Værdi, for Gjenerhvervelsen af hans Hustrus Titel, for Fastsættelsen af en Termin til Skiftet efter hans Svigermoder og for Opnaaelsen af en ærlig Afsked fra Kongen af Danmark, hvori skulde være indesluttet en Attest om hans gode Forhold og en Tilladelse til at tage fremmed Tjeneste. Skrivelsen endte med, at han overlod til Carl Gustav, hvorledes han derefter ønskede at raade over hans Person og Tjeneste til at „stabilere“ hans Familie og holde hans Stand vedlige under hans allernaadigste Protektion. Han havde paany holdt sig Udsigten aaben til at træde i svensk Tjeneste efter Krigen.

Det var et heldigt Øjeblik for Hannibal Sehested til at anmode Carl Gustav om at tage sig af sine Sager. Dagen i Forvejen, den 14. Novbr., havde Slaget ved Nyborg skabt et Vendepunkt i Forholdenes Udvikling. „Det er en stor og meget beklagelig Perte, og den vil forandre Kompasset i Traktaten og Krigen“, havde Carl Gustav skrevet til Schering Rosenhane og Sten Bielke, hans til Fredsforhandlingerne deputerede Raader[1]). Det blev Hannibal Sehested, han i denne Situation satte sin Lid til, ikke i den Forstand, at han ventede nogen egentlig forrædersk Handling af ham, men saaledes at han stolede paa den Iver for Freden, som hans Interesse dikterede ham, paa sin Magt over ham og paa hans Kjendskab til de danske Forhold. Hannibal Sehesteds Skjæbne laa i hans Haand, han havde lovet Carl Gustav ikke at skjule noget af sine Forhandlinger for

[1]) S. R. A.

ham; til Gjengjæld gav Kongen ham Løfte om at tage sig af hans Sag og tillige den længe søgte Tilladelse til at forhandle personlig med de danske Raader eller om fornødent med selve Frederik III. Den 18. Novbr. skrev han til Rosenhane og Bielke[1]): „I huske vel, hvorledes vi ved Eders Nærværelse have anbefalet Eder Hannibal Sehesteds Nødvendighed og Satisfaktion ved denne Traktat. Det samme ville vi nu herved have gjentaget, saaledes at da vi judicere det at være tjenligt for vor Interesse og hans eget Bedste, at han begiver sig selv til Traktaten for saa meget bedre at iagttage Mesurerne og Circumstantierne, saa er det vor Vilje, at I skulle antage Eder hans Sag (som befindes i det indesluttede, hvorom han selv videre vil forklare Eder), saaledes at han kan se, at vi antage os hans Person med Alvor.“ De skulde derfor ikke fatte nogen Mistanke, naar han forhandlede med de Danske eller Mediatorerne, thi han havde lovet at meddele dem alle sine Forhandlinger, og det var ogsaa blevet ham tilladt at søge Pas til at rejse til Frederik III. I en egenhændig Efterskrift tilføjede Carl Gustav: „I skulle med al Konfiance omgaas ham saa og udi Maintiement af Affaires i de Sager, som kunne være anstødige, give ham først saadan Materie til Kjende at kunne inkaminere Værket med mindre Suspicion, end som om det direkte kom fra Eder til Mediatorerne, især hvad der kunde være tjenligt at disponere og præparere deres Sind til skjellig at æstimere vore Propositioner. Jeg er sikker paa, at han vil deri agere sincerement, og jeg repousserer mig ganske paa hans gode

---

[1]) S. R. A. Afskr. i Allenske Sager, Nr. 22 har urigtig 15. Novbr. (jvfr. Birket Smith I, 427).

Konduite og Affektion, og paa at I heller ikke ville undlade og i nogen Maade forsømme hvad der kan være tjenligt til hans Interesses og partikulære Prætensioners Befordring, at ham maa ske Fornøjelse og nyde fremdeles Sikkerhed i sine Affaires."

Det er rimeligt nok, at Carl Gustav netop under disse Forhold ikke uden Tilfredsstillelse har set Hannibal Sehesteds direkte Forsøg paa at skaffe sig Forbindelse med Frederik III, men, som vist i det foregaaende, førte Forsøget ikke til noget Resultat. De igjennem Mediatorerne ledede Underhandlinger slæbte sig langsomt frem uden at bringe Freden nærmere, og Carl Gustav stod i Midten af Decbr. i Begreb med at rejse til Rigsdagen i Gøteborg. Underrettet herom henvendte Sehested sig den 14. Decbr. til ham med en ny Skrivelse, med hvilken fulgte et vidtløftigt Udkast til en Akt, omhandlende de Vilkaar, Frederik III skulde gaa ind paa med Hensyn til hans Forsoning[1]). Udtrykkene vare bestemtere end tidligere. Kongen skulde antage ham i sin forrige Gunst, uden at hans tidligere Unaade og den med Skibet Hannibal skete Forandring skulde præjudicere hans Navn og Rygte, hans Hustru og tilmed alle hendes Sødskende skulde have samme Titel, Vaaben og Rang som i Christian IV's Tid samt fuld Ret over deres Arv og Eje; endvidere skulde han selv have sin aarlige Pension paa 4000 Rdlr. med Ret til at tage Tjeneste hos fremmede Fyrster, dog uden Præjudice for Danmarks Krone; inden 1. Maj 1660 skulde der betales ham, hvad der skyldtes ham af Pensionen og af hans Fordring paa Kronen, og desuden skulde Kongen „af egen kongelig

[1]) S. R. A.

Generositet“ og i Betragtning af hans udholdende Troskab give ham Erstatning i Gods til Arv og Eje for hans Afstaaelser 1651, hvis Værdi han, støttende sig til en vedføjet Specifikation, opgav til omtr. 3½ Td. Guld.

Saa vel af Udkastet som af den medfølgende Skrivelse fremgik, at denne Akt ønskedes forelagt af Mediatorerne eller de svenske Raader for Frederik III; men vilde denne ikke give noget fyldestgjørende Svar derpaa, saa anmodede Sehested Carl Gustav om efter sit Løfte at udtale som sin Vilje til Mediatorerne, at Udkastet maatte optages Ord for Ord i en særlig Akt af Fredstraktaten. Saaledes ønskede han sine Interesser sikrede, Freden skulde ikke sluttes, uden at han med det gode eller onde havde opnaaet sit Formaal.

Det var som Svar paa denne Skrivelse, at Carl Gustav 20. Decbr. paa Kronborg umiddelbart før sin Afrejse til Gøteborg udstedte en Resolution[1]), i hvilken han lovede at anbefale hans Sag til Mediatorerne og gjentage sin Ordre af 18. Novbr. til sine Kommissarier og endvidere tillod ham uden Mistanke at opnaa Forsoning med Frederik III, hvad enten Fredsforhandlingerne førte til Resultat eller ikke, og til det Øjemed at forhandle med Joakim Gersdorf og de øvrige danske Rigsraader, ja selv at rejse til Kjøbenhavn for at tale med Kongen, alt paa hans givne Ord om at handle som en ærlig Kavaler, uden nogen Præjudice for de to stridende Parter, saalænge den nuværende Ufred stod paa. Men skulde Frederik III ikke ville tage Hensyn til hans Andragende og ikke gaa ind paa en billig Restitution for hans lidte Spot og Skade efter hans første Unaade, saa

---

[1]) S. R. A.

vilde Carl Gustav staa ved sit tidligere Løfte, give ham et Lejdebrev og en Anbefaling til Hoffet i Bryssel og ligeledes paa det bedste lade hans og hans Hus' Interesse tage i Agt ved Fredsunderhandlingen i Overensstemmelse med den af Sehested under 14. Decbr. indgivne Koncept, saaledes at ogsaa under hans Fraværelse hans Restitution skulde indbefattes i en særlig Akt og faststilles ved den følgende Ratifikation. Den næste Dag sendte Kongen denne Resolution til Rosenhane og Bielke.

Til Gjengjæld for Carl Gustavs gunstige Erklæring satte Hannibal Sehested sig i livlig Forbindelse med de svenske Kommissarier. „Han har hidtil været hos os og beflittet sig paa at gjøre alle gode Officia i Værket", skrev de 31. Decbr. fra Helsingør til deres Konge[1]). Men Udsigterne til Fred vare kun smaa, og Sehesteds Stilling var derfor stadig lige svævende. 6. Febr. 1660 affattede han et nyt langt Forsvarsskrift til Frederik III, som Mediatorerne skulde overbringe[2]). Han gjennemgik heri vidtløftig og udtværet de mod ham rejste Beskyldninger og forsikrede om sin Troskab. Man kan næppe sige om hans Paastande, at de indeholdt nogen direkte, haandgribelig Usandhed, men selvfølgelig fortiedes ganske hvad der talte mod hans Loyalitet, alle hans Bestræbelser for at opnaa Carl Gustavs Indskriden til hans Fordel ved Fredstraktaten, alle hans Tilbud om at træde i svensk Tjeneste[3]). De Anmodninger, Indlæget endte

---

[1]) S. R. A.

[2]) Se ovfr. S. 691.

[3]) Det kan ogsaa bemærkes, at i den Afskrift af Carl Gustavs Resolution af 20. Decbr. 1659, som findes i Geh. Ark., Reg. 89 b, Fasc. 25 og efter al Rimelighed skyldes Hannibal Sehested, er hele Afsnittet om, hvad der skulde ske, hvis Frederik III ikke strax vilde gaa ind paa hans Restitution, udeladt.

med, vare ogsaa langt spagere end de Betingelser, han havde fremsat i sine Udkast til Carl Gustav. Han udbad sig en mundtlig Samtale med Kongen samt at maatte leve i Ære og Ro under hans Regering og blive benyttet i eller udenfor Landet; skulde Kongen ikke ville dette, bad han om i det mindste at maatte renses for Anklage, erholde nogen Erstatning for sine afstaaede Godser og faa Anvisning paa sin Pension og Fordring.

Netop i disse Dage, men sandsynligvis dog før Forsvarsskriftets Affattelse, var den engelske Gesandt Sidney sammen med Terlon i en Audiens hos Frederik III gaaet i Forbøn for Hannibal Sehested. Sidney var optraadt temmelig heftig og havde ytret, at det var Kongens Pligt ikke at gjøre Uret mod nogen; Terlon havde roligere forestillet, at han vilde kunne gjøre store Tjenester ved Fredsværket, men ogsaa stor Skade, naar man bragte ham til Desperation. Men ingen af Delene havde gjort noget godt Indtryk; Kongen havde vendt sig fra Gesandterne og var gaaet til Vinduet med Tegn paa Misfornøjelse[1]). Under 13. Febr. skrev Sehested ogsaa selv til Carl Gustav, at hans Sager endnu vare i samme Tilstand, som da Kongen rejste bort, „uden ringeste Svar paa alt det, jeg ved de fremmede Gesandter lader begjære“ [2]).

Da Hannibal Sehested skrev dette Brev, var Carl Gustav allerede død, tidlig paa Morgenen samme Dag. I nogen væsentlig Grad kom dette Dødsfald dog ikke til at berøre Sehesteds Stilling. Snarest kom det til at gavne ham, for saa vidt som Fredstilbøjelighederne voxede

---

[1]) Goës til Kejseren, 16. Febr. 1660 (W. A.). Jvfr. Hist. Tidsskr. 5. R. III, 221.

[2]) S. R. A.

hos den svenske Regering. Han havde ogsaa vidst at sætte sig fast i de svenske Kommissarier Rosenhanes og Bielkes Tillid, saa meget mere som disse øjensynlig selv ønskede Freden, og som Sehested ogsaa virkelig holdt dem bekjendte med de forskjellige Trin i Mediatorernes Forhandlinger[1]). 25. Febr. udbad de sig af den nye Formynderregering Fornyelsen af den afdøde Konges Ordrer med Hensyn til Sehested. „Vi tro uforgribeligen“, skrev de, „at hvis Ed. Maj. finder for godt at holde denne Mand i godt Humør og sig til Hænde, han da formedelst sine mærkelige Kvaliteter ikke alene ved Fredsværket, men ogsaa fremdeles vil kunne gjøre Officia til atter at opvække og styrke mellem begge de nordiske Riger en sincer og oprigtig Fortrolighed.“ Under 12. Marts anbefalede Formynderregeringen dem ogsaa Sehesteds „Desideria“; men denne Anbefaling tilfredsstillede dog hverken denne eller Gesandterne helt. Vistnok for at kunne vise Mediatorerne, at den svenske Regerings Stemning var uforandret, opsatte han et Udkast til en Anbefalingsskrivelse, som han ønskede udfærdiget, og hvori Regeringen skulde stadfæste alle Carl Gustavs Løfter. 20. Marts sendte Rosenhane og Bielke dette Udkast, ledsaget af en varm Ros over Sehested, til Regeringen, og da det ikke frugtede, fornyede de 26. Marts deres Anbefaling, idet de tilføjede, at der var periculum in mora for Sehested, nu da Sagen gik mod Enden og der syntes Udsigt til Fred[2]). Det vides dog ikke, at Formynderregeringen paa dette Punkt har fulgt sine Gesandters Raad.

[1]) Jvfr. Brev fra ham til dem af 7. Marts 1660 (S. R. A.).
[2]) S. R. A.

Hvad disse havde sigtet til ved den snarlige Udsigt til Fred, var at Frederik III, underrettet om Underhandlingerne mellem Sverig og Polen, presset af Frankrig og England, og uden Tillid til Nederlandene, som havde ladet deres Flaade under Ruiter opgive Indespærringen af den svenske Flaade i Landskrone Havn, havde givet sit Samtykke til direkte Forhandlinger med de svenske Kommissarier under de tre Magters Mægling. Til danske Kommissarier udnævntes Oluf Parsberg, Axel Urup og Peder Reedtz, og 27. Marts fandt den første Sammenkomst Sted i Telte, der vare oprejste mellem Kjøbenhavn og den svenske Lejr.

Situationen tilspidsedes saaledes ogsaa for Hannibal Sehesteds Vedkommende, men den havde dog for saa vidt forbedret sig, som Frederik III paa Mæglernes utrættelige Anmodninger var gaaet ind paa, at hans Sag maatte forebringes for Fredskommissarierne og af disse refereres ham. I det andet Møde den 29. Marts mødte ogsaa Hannibal Sehested og forestillede sig for de danske Gesandter med Anmodning om at maatte høre, hvori Anklagerne imod ham bestode, for at han enten, naar han var skyldig, kunde lide sin Straf eller, naar han var uskyldig, kunde drage sine Anklagere til Ansvar. De danske Gesandter hørte høflig paa ham og lovede at forebringe Kongen det[1]).

Sehested lod sig imidlertid ikke nøje hermed. Ad forskjellige Veje, som vi ikke nærmere kjende, lod han Frederik III og Gersdorf vide, at hvis de vilde høre ham, vilde han kunne gjøre dem stor Nytte. Dette synes endelig at have bevæget Kongen til at sætte sig i direkte

[1]) Koncept til de svenske Kommissariers Protokol (S. R. A.).

Forbindelse med ham. I den første Halvdel af April sendtes Jens Juel, den senere saa berømte Statsmand og allerede dengang benyttet i diplomatiske Ærinder, paa Kongens Vegne i Følge med Terlon ud til Sehested. Denne gav bl. a. Jens Juel Bud med til den kejserlige Resident Baron Goës med Anmodning om at interessere sig for ham hos Kongen, og skjønt Goës var en Modstander af den af Sehested ønskede Fred, fulgte han dog hans Opfordring, om end til Dels i Følge en Betragtning, der laa Sehested selv meget fjern. Han forestillede Kongen, at det i hvert Fald vilde være bedre, hvis Sehested blev tagen til Naade i Følge hans eget Initiativ, end om han blev det som Resultat af Mæglernes Paatrængenhed: ganske vist vilde Sverig ikke paa hans Opfordring give en Landsby, endsige en Provins mere tilbage, end det ellers vilde, men han havde været saa meget om Carl Gustav og hans Raader og Generaler, at han havde haft Lejlighed til at gjennemskue deres Hensigter i et og andet, som kunde være af Vigtighed: desuden var det klart, at de Svenske stadig ønskede hellere at slutte Fred direkte med Danmark end ved Mediatorerne: lod man nu, som man var tilbøjelig dertil og villig til at anvende Sehested, saa kunde man saa meget snarere faa Sverig til at afvise de i Haag af de mæglende Magter opsatte Artikler og derved nøde Hollænderne til at fortsætte Operationerne. Dog ansaa Goës det for uhensigtsmæssigt, hvis Sehested strax fik Lov til at komme til Kjøbenhavn[1]).

Hvad enten Goës' Betragtninger have spillet nogen Rolle hos Kongen eller den voxende Fredslyst hos denne

[1]) Goës til Kejseren, 27. April 1660 (W. A.).

og hos hans Raadgivere har gjort Udslaget, vist er det, at Øjeblikket var indtraadt, hvor Omslaget i Hannibal Sehesteds Stilling kom til at finde Sted. Efter at Jens Juel først havde givet ham Udsigt til, at Kongen vilde glemme det skete, hvis han viste sig værdig dertil, erholdt han endelig 25. April den saa længe attraaede Tilladelse til at komme til Kjøbenhavn [1]).

Netop samme Dag var der indtruffet en Begivenhed, som vel strax maatte synes at svække Fredsudsigterne, men dog i sine Følger kom til at støtte Hannibal Sehested.

Admiral Ruiters før omtalte Opgivelse af Blokaden af Landskrone Havn havde vakt Misfornøjelse i Nederlandene, og Generalstaterne havde betydet deres Gesandter, at det ikke var Meningen under alle Omstændigheder at afholde sig fra en militær Aktion mod Sverig. Da den svenske Flaade benyttede sin Frihed til i Sundet at optage danske Skibe, havde Ruiter paany taget Forholdsregler for at hindre dens Bevægelser. 25. April løb imidlertid 10 svenske Skibe ud fra Landskrone Havn og toge Vejen mod Drogden; da var det, at Ruiter efter Aftale med sin Stats Gesandter satte efter dem med sin Flaade og tvang dem til at ankre op [2]).

Denne Begivenhed vakte almindelig Bestyrtelse. Fra svensk Side beklagede man sig naturligvis bittert over det skete Overgreb, men endnu heftigere gav Terlon og de engelske Gesandter deres Harme til Kjende overfor deres nederlandske Fæller. Forholdet mellem dem havde længe ikke været godt; det antog nu Karakteren af en

---

[1]) Goës til Kejseren, 7. Maj 1660 (W. A.).
[2]) Brandt, Het leven van Michiel de Ruiter S. 204 ff.

Spænding af den alvorligste Art. Da Hannibal Sehested Dagen efter Begivenheden, den 26. April, var indbudt til Middag i Kjøbenhavn hos Terlon sammen med en af de engelske og tre af de hollandske Gesandter og nogle danske Kavalerer, havde han Lejlighed til at overvære et skarpt Sammenstød mellem de uenige Parter[1]).

Med sit skarpe Blik indsaa han imidlertid strax, at hvad der var sket, kun kunde tjene hans egen Opgave og hans egne Interesser. Det var ham klart, at den danske Regering ikke vilde lade sig drive bort fra sin begyndte Fredspolitik ved en Tildragelse, der var mere tilfældig end et paalideligt Udtryk for Nederlandenes Stemning. Paa den anden Side var det lige saa klart, at de hidtidige Fredsmægleres allerede i Forvejen slette Samvirken havde faaet et Grundskud. Tilbage stod da den umiddelbare Fredsforhandling mellem de to fjendtlige Parter med ham selv som Mellemmand. Han var i Færd med at blive Situationens Mand.

Den 26. om Aftenen skrev han til Rosenhane og Bielke, at han antog det passerede for egnet til at tjene til de to Kroners Fordel med Hensyn til Tilvejebringelsen af en god Fred[2]), og de følgende Dage var han i ivrig Bevægelse mellem Kjøbenhavn og den svenske Lejr. Han vidste tilmed at holde sig gode Venner med de mæglende Gesandter[3]), skjønt han gjorde sit til at skyde dem til Side, og skjønt han ikke undsaa sig for at mistænkeliggjøre dem, idet han bl. a. gjorde gjældende,

---

[1]) Goës til Kejseren, 7. Maj.
[2]) S. R. A.
[3]) Jvfr. Brieven tusschen Johan de Witt etc. VI, 442. 463.

at Vanskelighederne for Fredsforhandlingerne mere kom fra Frankrig og England end fra Sverig[1]).

Under disse Omstændigheder var det, at der i Løbet af faa Dage foregik den mærkelige Svingning, at Hannibal Sehested, der hidtil havde været mest knyttet til den svenske Side, blev Kongen af Danmarks Underhandler. „Han er nu mest i Kjøbenhavn og agerer paa Danmarks Side", skrev Rosenhane 2. Maj[2]). Og han vidste at spille denne nye Rolle uden at miste Tilliden hos dem, han hidtil havde staaet nærmest. Idet Sehested benyttede sig af de svenske Kommissariers Fredstilbøjelighed og af sin Kundskab om de Punkter, hvor de vilde give efter[3]), blev det dem, der kom til at gjøre de største Indrømmelser.

De hidtidige Underhandlinger havde jævnet en Del af Stridspunkterne. Hvad der stod tilbage, var væsentligst Spørgsmaalene om Begrænsningen af den svenske Toldfrihed i Sundet, om Besiddelsen af Bornholm, om Hveen, om de adelige Godser i Skaane og om den af Sverig krævede Erstatning paa 400,000 Rdl. for den guineiske Strid. Mæglerne havde ikke magtet at løse disse Spørgsmaal. Men da Hannibal Sehested i de sidste Dage af April eller de første Dage af Maj saa sig i Stand til at overbringe de svenske Kommissarier en umiddelbar Opfordring fra Frederik III til at afgive en skriftlig Erklæring, saaledes at Freden kunde sluttes i Løbet af en Uge, da kom man hurtig ud over det døde Punkt. Rosenhane og Bielke gav for det første et ret

---

[1]) Goës til Kejseren, 9. Maj (W. A.).
[2]) Handl. rör. Skand. hist. IX, 233.
[3]) Jvfr. Rosenhanes og Bielkes Brev af 2. Maj med Hensyn til Sundtoldstridsspørgsmaalet.

tilfredsstillende Svar paa den Fredskoncept, som de nederlandske Gesandter havde opsat i Midten af April[1]). De gik saaledes 3. Maj ind paa, at der skulde svares Sundtold af svensk Gods, som var indladet i fremmede Skibe, naar det ikke var forsynet med Certifikatser[2]). Derimod havde de endnu ikke opgivet Kravet paa Bornholm, og med Hensyn til de 400,000 Rdl. var der kun Tale om at henvise Spørgsmaalet til en Voldgiftskjendelse[3]). Men Dagen efter, den 4. Maj, afgav Rosenhane og Bielke „paa Hannibal Sehesteds indstændige Begjæring", som de udtrykte sig, en langt videregaaende Erklæring[4]). Ikke alene tilbød de paa deres Regerings Vegne at give Afkald paa de adelige Godser i Skaane, hvis Besiddere havde nægtet Ed efter Roskildefreden, ikke alene lovede de at ville anvende al deres Flid for at bevirke, at Dronning Sophie Amalie i sin Levetid maatte beholde det omstridte Hveen, men de afstod ogsaa fra Fordringen paa de 400,000 Rdl., og „da Hannibal Sehested meget haardt urgerer og paatrænger, at Bornholm herefter maa følge og forblive hos Kongen af Danmark", saa gik de ind paa, at Øen skulde forblive hos ham indtil 24. Juni 1661, saaledes at man i Mellemtiden skulde se at enes om et Vederlag til Sverig for dens fremtidige Besiddelse; hvis ingen saadan Enighed opnaaedes, skulde Øen afstaas til Sverig.

Det var betydelige Indrømmelser, Sehested havde

[1]) De nederlandske Gesandters Skrivelse af 25. April (ny Stil; Ark. i Haag).
[2]) Jvfr. de nævnte Gesandters Relation af 5/15 Maj (smstds.).
[3]) Jvfr. Brieven tusschen Johan de Witt etc. VI, 458 f.
[4]) Geh. Ark., Sverig A. Jvfr. Seh. I, 209 ff.

opnaaet. Det var vistnok lykkedes ham, fordi han kunde byde en vis Garanti for, at den danske Regering virkelig ønskede Freden og ikke stolede paa Nederlandene. Men fæster man Blikket paa Indrømmelserne, er der dog ogsaa Grund til at bemærke, at det for en Del var saadanne, som netop det danske Kongehus særlig satte Pris paa, saaledes Udsigten for Sophie Amalie til at beholde Hveen og for Frederik III til at beholde Bornholm, denne Ø, som efter sin Rejsning mod de Svenskes Erobring havde givet sig ind under Kongen som Arveherre og ikke som det øvrige Riges Besidder. Man øjner maaske heri nogle af de Midler, hvorved Sehested havde søgt at sætte sig fast i Frederik III's og hans Dronnings Gunst.

Men trods de gode Udsigter, der saaledes vare i Færd med at aabne sig for ham ved det danske Hof, vilde Sehested ikke undlade at benytte sig af de svenske Gesandters Vidnesbyrd om sin Holdning. Det var selvfølgelig paa hans egen Foranledning, at Rosenhanes og Bielkes Erklæring af 4. Maj endte med en varm Ros over hans mod sit Fædreland loyale Handlemaade under hans Ophold i den svenske Lejr.

Den 5. Maj overbragte Sehested Frederik III den svenske Erklæring og havde en lang Samtale med ham paa Rosenborg. Kongen saa naturligvis gjerne de svenske Indrømmelser, men ønskede det bornholmske Spørgsmaal endelig afgjort. Sehested underrettede derfor om Aftenen de svenske Kommissarier om, at han ikke den Dag kunde naa ud til dem, og modtog ogsaa strax derpaa deres Forsikring om, at de ikke nærede nogen Mistillid til ham, fordi han var bleven i Kjøbenhavn, men tvert-

imod stolede paa hans fortsatte Arbejde paa Oprettelsen af et nøje Venskab mellem Sverig og Danmark[1]).

To Dage efter fik Hannibal Sehested for første Gang en officiel Bekræftelse paa sin ejendommelige Stilling som dansk Fredsforhandler, idet Frederik III 7. Maj udfærdigede en Instrux for ham, „hvorefter han ved denne Fredsforhandling skal rette og forholde sig, især om Bornholms Afstaaelse“ [2]). Instruxen gik ud paa, at Øens Navn skulde udelades af den Artikel, der handlede om de afstaaede Provinser, eller at der skulde henvises angaaende den til en særlig Akt. Ved denne Akt skulde Bornholm afstaas for evig Tid til Kongen og hans Arvinger mod fuldkomment Vederlag i skaanske Godser, som Kongen skulde kjøbe og afstaa til den svenske Krone; Vederlagets Størrelse overlodes til Sehesteds egen Konduite efter Aftale med Gersdorf. Kongen befalede desuden, at Udkastet til Traktaten skulde opsættes paa Dansk, da det ikke var nødvendigt, at Mediatorerne fik alt at vide.

Idet Hannibal Sehested saaledes atter kunde føle sig som Kongen af Danmarks Befuldmægtigede, havde han tillige opnaaet den første skriftlige Naadestilkjendegivelse fra Kongens Side. Instruxen endte med følgende Ord: „Saasom vi nu ingenlunde tvivle paa hans oprigtige Gemyt samt gode Konduite, Flittighed og Troskab dette altsammen saaledes at negotiere og afhandle, som det til vor og vore Rigers Tjeneste sig bedst bekvemmer, saa maa og han forsikre sig paa vor kongelige Gunst og Naade med tilbørlig Belønning for hans underdanig beviste Tjeneste.“

---

[1]) S. R. A.

[2]) Geh. Ark., Bornholm. Fasc. 7.

Sehested begav sig den 8. Maj, forsynet med denne Instrux og tilhørende Fuldmagt, til den svenske Lejr[1]), og fra den Dag fortsattes Forhandlingerne i 2—3 Uger, uden at vi nøjere kunne paavise deres Gang. Situationen var imidlertid ikke fareløs, hverken for Freden eller for Sehested selv. De svenske Kommissarier kunde eller vilde ikke gaa ind paa den øjeblikkelige Afgjørelse af den bornholmske Sag, og Sehesteds Modstandere ved det danske Hof rejste paany Hovedet. Man mistænkeliggjorde den Tillid, som de Svenske stadig viste ham, og selv Kongen vaklede[2]). Hertil kom, at de nederlandske Gesandter i sidste Øjeblik gjorde alt for at kuldkaste Fredsforhandlingerne, idet de tilbød at ville angribe de svenske Skibe[3]). Joakim Gersdorf, der synes at have spillet en dobbelt Rolle, overfor Sehested som en ivrig Fredsven og overfor den brandenburgske og den kejserlige Gesandt som i Hjertet tilbøjelig til Krigens Fortsættelse, forespurgte i den Anledning de to sidstnævnte Gesandter, v. Marwitz og Goës, om man kunde regne paa Kurfyrstens og Kejserens Hjælp, hvis man benyttede sig af Nederlandenes Tilbud. Medens Marwitz svarede resolut bekræftende, holdt Goës sig tilbage i Følge Ordre fra sin Herre[4]).

Hvor liden eller megen Betydning man end bør tillægge Gersdorfs Forespørgsel som Udtryk for den danske Regerings virkelige Stemning, saa kunde dog efter Goës' Tilbageholdenhed ingen for Alvor vove en Afbrydelse af Underhandlingerne. For saa vidt var

---

[1]) Hans Brev til de svenske Kommissarier af 8. Maj (S. R. A.).
[2]) Goës til Kejseren, 21. Maj (W. A.).
[3]) De nederlandske Gesandters Relation af $^{13}/_{23}$ Maj (Ark. i Haag).
[4]) Goës til Kejseren, 28. Maj (W. A.).

Sagen i Orden, og Frederik III fastholdt heller ikke længere den øjeblikkelige Afgjørelse af det bornholmske Spørgsmaal. Men en ny Fare truede derved, at de svenske Kommissarier forlangte, at Nederlænderne skulde ophæve Indespærringen af de 10 Skibe, inden Freden undertegnedes, medens de nederlandske Gesandter fordrede, at Svenskerne forinden skulde begynde Rømningen af Landet. Først 26. Maj lykkedes det Hannibal Sehested at bringe Nederlænderne til Eftergivenhed[1]), og den næste Dag undertegnedes Freden.

Med Rette kunde Hannibal Sehested tilegne sig en stor Del af Æren for det skete. Var Freden en Nødvendighed for Danmark og tilmed forholdsvis taalelig, saa kunde det ikke nægtes, at han havde fremskyndet dens Afslutning og gjort sit til at forbedre dens Vilkaar, og gik hans politiske Anskuelser i Retning af et venskabeligt Forhold mellem de nordiske Magter, saa var der skabt en Mulighed for Tilvejebringelsen af et saadant. Men han havde uden Tvivl hovedsagentlig virket i Haabet om at forbedre sin egen Stilling. Hvad han i den Henseende havde opnaaet, var endnu langtfra det, han havde tænkt sig. Freden indeholdt ingen af de Bestemmelser, han havde faaet Carl Gustav til at love sig; hvad han havde skriftlig fra Frederik III, var kun et Løfte om en Belønning for sin Tjeneste ved Fredsunderhandlingerne. Mundtlig fik han dog noget mere. I de nærmeste Dage efter Fredsslutningen erklærede Kongen i Mediatorernes og de svenske Kommissariers Nærværelse, at han var tilfreds med ham, og lovede at ville ramme ham og hans Hus' Bedste[2]).

---

[1]) Hans Brev til Rosenhane og Bielke af 26. Maj (S. R. A.).

[2]) Se hans Indlæg til den svenske Regering af 22. Juni 1660 (Bornholm, Fasc. 7).

Det var ogsaa et Tegn paa Kongens Tillid og Naade, at han 2. Juni fik Fuldmagt og Instrux til at afgaa til Stokholm som Gesandt for endelig at ordne den bornholmske Sag[1]).

Og dog følte han sig endnu uden fast Grund under Fødderne. Han havde intet skriftligt Tilsagn fra Kongen om fremtidig Tjeneste, intet Løfte om sin aarlige Pension, ingen Udsigt til Erstatning for sine tidligere Afstaaelser. Han vidste tilmed, hvor ivrig hans Modstandere endnu arbejdede imod ham. Derfor undlod han ikke i Stokholm at skaffe sig en fornyet Attest fra den svenske Regering for sin loyale Optræden.

Først da han vendte tilbage med denne Attest, dat. 28. Juni[2]), og med den d. 3. Juli om Vederlaget for Bornholm sluttede Traktat, og da han kom hjem i et Øjeblik, hvor Kongen end yderligere trængte til hans Hjælp ved den forestaaende Statsforandring[3]), begyndte hans Ønsker for Alvor at opfyldes. D. 21. August 1660 fik han „af synderlig Gunst og Naade, saa og for tro og flittig Tjeneste“ Løfte om en Pension paa 6000 Rdl.[4]), og i Septbr. fik han de saa ivrig eftertragtede Anbefalingsbreve til en Rejse til de spanske Nederlande[5]). Da i Oktober den politiske Situation var totalt forandret, udnævntes han til Rigsskatmester. Men først Aaret 1662 virkeliggjorde nogenlunde fuldstændig, hvad han havde eftertragtet under sin Unaade. I Marts dette Aar fik han overdraget St. Knuds Kloster i Fyn med tilliggende

---

1) Seh. I, 218.
2) Seh. II, 428 ff.
3) Jvfr. Hist. Tidsskr. 5. R. VI, 739 f.
4) Dan. Mag. 3. R. I, 312.
5) Hist. Tidsskr. 5. R. VI, 741.

Gods som Gave af Kongen[1]), og i Maj samme Aar fik han og hans Hustru et nyt Adelsvaaben[2]). Dets rige Udstyrelse og vel især dets kronede Hjerteskjold gav ham en Slags højere Rang og hende en Erstatning for det Vaaben, der 1657 var blevet hende berøvet. Fra det Øieblik skrev Christiane sig atter Grevinde[3]). Fortiden syntes udslettet.

---

[1]) Seh. I, 267 f. I Reg. 89 b, Fasc. 25 findes en udat. Skrivelse fra Hans Svane, Peter Bülche og Christoffer Gabel til Frederik III, som har Paategning om tidligere at have ligget ved Indlægene fra 1662, hvori de gjøre Forslag i Anledning af, at Han. Sehested har forestillet Kongen sin store Gjæld, og denne paa Dronningens Intercession har resolveret at ville forære ham et Stykke Jordegods i Fyn eller Jylland; de foreslaa St. Knuds Kloster med underliggende Gods.

[2]) Seh. II, 439.

[3]) Becker I, 276. 290.

Litteratur og Kritik.

Henry Petersen: Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen. Tegnede og lithograf. af Th. Bergh. Udgivet med Understøttelse af Carlsberg-Fonden. Kjøbenhavn (C. A. Reitzel) 1886. XIV + 114 S. + 60 Tavler.

J. B. Løffler: Gravstenene i Roskilde Kjøbstad. Med 33 lith. Tavler. Udgivet med Understøttelse af Kirkeministeriet ved Hjælp af Roskilde Domkirkes Midler. Kjøbenhavn (C. A. Reitzel) 1885. XVII + 114 S.

Det er en meget betydelig Berigelse, som Kildeliteraturen til dansk Historie ved de ovennævnte to Billedværker har faaet, ikke mindre fremragende ved sit Indholds Betydning for Historie i Almindelighed og Personalhistorie, Heraldik og Kunsthistorie i Særdeleshed end ved den anseelige ydre Skikkelse, hvori disse to Pragtværker fremtræde; i den sidste Henseende gjøre de nemlig deres vel kjendte Forlægger den største Ære. De bleve da ogsaa strax efter deres Fremkomst hilste med udeelt Anerkjendelse af Dagspressen; men skjøndt nu et Par Aar er hengaaet, siden det førstnævnte Værk blev afsluttet, og det sidste alt er udkommet for en 3 Aars Tid siden, ere de dog besynderlig nok hidtil ikke blevne gjort til Gjenstand for den indgaaende Anmeldelse i den historiske Fagliteratur, som ofte bliver langt ubetydeligere Arbeider til Deel. Heri maa Grunden søges til, at nærværende Anmelder har forgrebet sig paa dem, skjøndt han kun er istand til at underkaste dem en mere eensidig Bedømmelse end ønskelig er.

Begge de to Værker have som sagt nærmest Betydning for Studiet af Middelalderens Personalhistorie, Kunst og Heraldik;

de have altsaa tilstrækkelig indbyrdes Sammenhæng til, at der kunde have været Føie til at betragte dem under eet; men paa den anden Side ere de Vilkaar, hvorunder deres Forfattere have arbeidet, saa høist forskjellige, om end snart i den enes, snart i den andens Faveur, at en directe Sammenligning imellem dem let vilde blive uretfærdig. Det vil derfor være at foretrække at betragte dem hvert for sig.

Dr. Petersens Værk er utvivlsomt det af de to, som har den videst rækkende historiske Værdi. Ingen, der har sysselsat sig noget med Middelalderens Historie, vil underkjende den Betydning, som de under de gamle Pergaments og Papirs Documenter anbragte Voxsegl have haft for Samtiden af reent practiske Grunde og endnu stedse som historiske Monumenter have i Efterverdenens Øine. Det er derfor paafaldende, at man først langt ned i det 16. Aarhundredes Tid, da Seglenes Betydning for Samtiden paa Grund af den mere almindelig udbredte Skrivekyndighed havde tabt sig, begyndte at beskytte Voxklumperne, hvori Seglene vare trykte, ved at omgive dem med en Træ- eller Metalkapsel med Laag [1]). Efterverdenen tog ikke blidere paa Voxseglene. Uagtet Studiet af dem alt begyndte i forrige Aarhundrede, ere dog endnu de fleste af vore Archiv- og Bibliothek-Samlinger af Pergamentsbreve ikkun indpakkede i Papirsomslag, skjøndt den Mængde Voxsmuld, som falder ud af en saadan Pakke, hver Gang den aabnes, tilstrækkelig viser, hvor meget Seglene lide i en saadan Indpakning [2]). Aar ud og Aar ind gaae

---

[1]) Som en Overgang brugte man en Tidlang at indpakke Seglene i Papir eller Blaar og omgive dette med en som en Pose sammensyet Lærreds- eller Skindklud, hvorved der selvfølgelig kun ydedes en tarvelig Beskyttelse; de fleste af disse Poser indeholde nu kun knuste Levninger af Vox.

[2]) I Geheimearchivet er der nu ved Geheimearchivar A. D. Jørgensens Omsorg paabegyndt en Forbedring i dette Forhold, idet Pergamentsbrevene fremtidig skulle opbevares i solide, dertil anskaffede Trækapsler.

altsaa Segl til Grunde, og man maa derfor være de to Historikere, Klevenfeldt og Langebek, taknemlig for, at de i forrige Aarhundrede lode aftegne en meget betydelig Deel af de gamle Segl, skjøndt disse Tegninger kun daarlig tilfredsstille vor Tids Krav. De ville dog altid bevare stor Betydning, da de indeholde en Mængde nu tabte Segl og gjengive mange af de bevarede i en langt fuldkomnere og tydeligere Skikkelse end den, hvori disse nu haves. De benyttes derfor ogsaa den Dag i Dag særdeles meget; men det næste Skridt, en Udgivelse af alle eller en større Deel af disse Tegninger, er desuagtet aldrig bleven gjort, vistnok nærmest af Hensyn til de store Pengesummer, som dertil vilde udkræves. Det er da ogsaa kun ved et betydeligt Pengetilskud fra Carlsberg-Fonden, at det er lykkedes Dr. Henry Petersen at udsende sit smukke Værk, der dog selvfølgelig er grundet paa nye Tegninger efter de originale Segl.

Bogens Titel: „Danske gejstlige Sigiller“ er egentlig ikke heldig valgt. Den er ubehjælpsom i sproglig Henseende, da dens tre Ord hvert høre hjemme i sit forskjellige Sprog, og hvad værre er, den er mere vildledende end veiledende. I daglig Tale forstaaes nemlig ved et „geistligt“ Segl et Segl, hvori geistlige Symboler ere de fremtrædende, — i Modsætning til det adelige Segl, hvor Skjold og Hjelm, eller Borger- og Bondesegl, hvor Bogstaver eller Bomærker spille Hovedrollen, — ganske uden Hensyn til, af hvilken Stand det paagjældende Segls Eiermand selv var. Efter denne Udlægning kan en meget stor Deel af de i Bogen optagne Segl, som Nr. 34, 46, 49, 71 o. s. v., paa ingen Maade kaldes geistlige; men Bogens franske Titel: „Sceaux de l'église danoise“ viser da ogsaa, at Forfatteren ved „geistlige Segl“ forstaaer noget andet, nemlig alle Segl, førte af Personer, henhørende til den danske Kirke, uden Hensyn til Seglene selv. Den sidste Titel kunde dog ogsaa have trængt til en udførligere Forklaring, thi den almindelige Læser har vist ikke ret Rede paa, hvor Forfatteren har sat Grændsen imellem geistlige og verdslige Personer. Hvorledes kommer han f. Ex. til at henregne Klostrenes reent verdslige Forstandere (see Side 35, 36, Nr. 81 o. fl.) til Geistligheden? De

vare jo kun Bestyrere af Klostrenes jordiske Anliggender: Jordegods, Bygninger etc., kun antagne for et kortere eller længere Tidsrum, og stode ikke i noget nøiere Forhold til Kirken end f. Ex. Lehnsmændene paa de bispelige Lehn eller Kirkeværgerne ved den første den bedste Landsbykirke. End ikke en Mand som Bent Krabbe (Nr. 421) kan med Rette kaldes geistlig, skjøndt han i det citerede Brev af 1458 kaldes „Prior og Forstander i Vor Frue Kloster i Roskilde“ [1]). Denne i Roskilde hjemmehørende Adelsmand kaldes endnu i Jan. 1445 kun Væbner, i Mai s. A. derimod Forstander til Vor Frue Kloster i Roskilde; men ved Siden heraf beklædte han en saa lidet geistlig Stilling som en Hofsindes, som saadan nævnes han s. A. i September, 1448 og 1452 forekommer han atter som Klosterforstander, men nævnes samtidig i andre Breve kun Væbner. 15. Mai 1458 kaldes han som sagt Ridder, Prior og Forstander, men 12 Dage senere kun Ridder og Forstander. Kun den ene Gang kaldes han „Prior“, og hvor lidet hans Priorværdighed havde paa sig, sees bedst deraf, at han var gift. Hans Hustru, Fru Mette Hansdatter Mindel eller Myndel, blev efter hans Død gift med hans Collega, Provisoren i St. Agnete Kloster, Ridderen Hr. Didrik Friis (Nr. 439). Hvis den i Rettelserne omtalte Tage Henriksen virkelig i Brevet kaldes Prior, maa det samme bemærkes om ham som om Bent Krabbe; thi ogsaa han, der hørte til Slægten Hollunger og eiede Dybæk i Skaane, var gift og efterlod sig adskillige Børn. Det havde i flere Retninger været heldigere, om Forfatteren ved Planlæggelsen af sit Værk havde lagt selve Seglene og ikke Personerne til Grund. Det overordentlig betydelige Antal Segl af et reent verdsligt Udseende, som nu findes i hans Arbeide, vil sikkert i høi Grad savnes i det Værk over adelige Segl, som forhaabentlig snart vil blive paabegyndt, og omvendt vilde det have været mere oplysende, om de fra Middelalderen opbevarede Kvindesegl, i hvilke Madonna- eller Helgenfigurer spille

[1]) Der staaer nu for Resten „Ridder, Prior og Forstander“ etc. (jvfr. Brevet i Bjerge H. 4).

Hovedrollen, vare blevne stillede sammen med de geistlige Segl.

Selve Bogen falder i fire Afsnit: En Indledning, Segltegningerne, den til disse hørende Text og endelig et eller rettere sagt flere udførlige Registre. Forinden jeg gaaer over til at omtale, hvad Forfatterens interessante og lærerige Indledning giver, maa det være mig tilladt at berøre et Par Punkter, der savnes i den, nærmest fordi disse Savn saa hyppig gjøre sig gjældende, naar man gjennemgaaer Bogen.

Forfatteren gjør sikkerlig sig selv stor Uret ved hverken i Fortalen eller andetsteds at give Oversigt over de Archiver, Bibliotheker og andre Samlinger, som han har gjennemsøgt. Kun under Indholdsfortegnelsen berøres aldeles forbigaaende, at Materialet er indsamlet baade i Danmark, Sverig og Tydskland; men nøiere Oplysninger findes ikke. Nu har Læseren kun en ubestemt Forestilling om, at der maa ligge et overmaade stort Materiale, møisommelig samlet sammen ved vidtløftige og dybtgaaende Undersøgelser, til Grund for hele dette store Værk; men vil han danne sig en Mening om, hvor der er søgt og hvor ikke, er han alene henviist til at gjennemgaae selve Kildehenviisningerne. Alene for Indlandets Vedkommende kunde det have været ønskeligt at vide, hvor mange Herregaardsarchiver der have været benyttede[1]). Hvor reducerede disse end efter Haanden ere blevne, vise dog saavel de Erfaringer, der gjøres i Geheimearchivet, som de spredte Meddelelser, der af og til fremkomme, f. Ex. i „Samlinger til Jydsk Historie og Topografi", at der endnu hist og her findes et Segl-Materiale, hvori værdifulde Fund kunne gjøres.

Lige saa lidt gjøres der Rede for, i hvor stor en Udstrækning Forfatteren har benyttet Klevenfeldts og Langebeks Samlinger af Segltegninger. Kun sjeldent ere disse Tegninger, selv hvor Talen er om nu forsvundne Segl, gjengivne i Dr. Petersens Afbildninger (Exempler derpaa ere Nr. 967—70); men derimod er en stor Deel af dem omtalt i Texten, dog ingenlunde alle. Alene af de iblandt de Klevenfeldtske Teg-

[1]) S. 66 citeres Ravnholts Archiv.

ninger værende „geistlige Segl“ savner Anmelderen bl. A.: Simon Lauridsen, Kannik i Vor Frue Kirke 1504 (Skjold med tre Regnbuer), Jep Lauridsen, Præst i „Hollumby“ 1534 (Skjold med en Lillie), Knud Henriksen, Provst i Viborg 1524 (Gyldenstjerne-Skjold og Hjelm, forskjelligt fra de i „Danske gejstlige Sigiller“ omtalte og afbildede Segl), Jørgen Gyldenstjerne, Erkedegn i Ribe 1533, Peder Nielsen, Kannik i Lund 1380 (Galen-Skjold og Hjelm)[1], Hans, Kirkeherre i Vordingborg 1387 (Skjold med en oprakt Haand), Gerike Trugelsen, Sognepræst til St. Peders Kirke i Næstved 1488 (Skjold med en Ibskal), Hans Albertsen, Kannik i Vor Frue Kirke i Kbhvn. 1504 (Skjold med en halv Løve opspringende af en omvendt Muurtinde), Mester Gerlof Pedersen 1510 (Slægten Væbners Skjold og Hjelm), Jep Vind, Cantor i Ribe 1505 (Skjold med Vind'ernes Hestehoved), Hans Kjeldsen 1492 (samme Vaaben som Nr. 430, men forskjelligt Signet), Erik Valkendorf, Provst i Borglum 1500 (Ringsignet med Valkendorf-Skjold, forskjelligt fra Nr. 323), Peder Lykke, Erkedegn i Roskilde 1407 (Billernes Skjold i Udstyrelse som Nr. 239, men uden Ordet „Magistri“) og Jacob Norby, Official til Lundegaard 1508 (Norby-Skjold og Hjelm). Af hvilken Aarsag Forf. har udeladt disse Segl, vides nu ikke. Ikke saa sjeldent supplerer Forf. i Texten manglende Indskrifter efter de Klevenfeldtske og Langebekske Tegninger, ja en enkelt Gang (Nr. 204—5) udfyldes endog selve Afbildningen efter de tilsvarende Langebekske Tegninger, men en saadan supplerende Jævnførelse er langt fra gjennemført. En stor Deel mangelfulde Indskrifter som Nr. 324, 1021—22, Johan Jepsen Ravensberg S. 24, Jep Reberg S. 25, Provst Peder i Hardsyssel S. 76[2])

[1]) Af dette Segl findes adskillige Originaler i Geheimearchivet (Gjældsbreve 5, Holbo Herred 27, Strø Herred 34); men under Breve, hvori han ikke nævnes som geistlig.

[2]) Ifølge Klevenfeldts Afbildning af dette Segl var Indskriften „S. PETRI NICHOLAI PPTI IN HARTHSYSYLL“. Dr. Petersen har kun læst „SYSEL“. Under Mariafiguren sees Provstens Vaabenskjold, der synes at være samme Mærke, som den senere Erkebisp Peder (Kruse) førte (see Nr. 25).

findes nemlig fuldstændig i de tilsvarende Afbildninger hos Klevenfeldt og Langebek, paa hvis Tid de altsaa formodentlig endnu have været læselige. Naar ved Nr. 203 Klevenfeldt læser „OAL“ (Officialis), hvor Dr. Petersen læser „CAN“ (Canonici), ved Nr. 199 hos Klevenfeldt findes Ordet PPOSITVS, medens Afbildningen hos Dr. Petersen, om end kun svagt antydet, staver det fuldt ud „PREPOSITUS“, ved Nr. 246 i Klevenfeldts Afbildning staves „BILLE“, medens Dr. Petersen i al Fald i Texten har den mindre sandsynlige Form „BILDE“, ved Nr. 227 Afbildningen hos Klevenfeldt har den fuldstændige Indskrift med et Skjold forneden visende to nedvendte Drikkehorn, medens Dr. Petersen tyder det nu stærkt medtagne Skjoldemærke kun at være et deelt Skjold, ved Nr. 206 Klevenfeldt har en høire Skraabjælke i det høire Skjold og en Uldsax i det venstre, medens Dr. Petersen formener begge Skjolde at indeholde en Uldsax, — ja saa gad Læseren dog nok vide, om Dr. Petersen med sine afvigende Tydninger af de nu i en høiere Grad end i Klevenfeldts Dage utydelige Segl vil have dennes Tegninger stemplede som feilagtige, eller han kun er kommen til et afvigende Resultat, fordi han i disse Tilfælde slet ikke har benyttet Klevenfeldts og Langebeks Tegninger.

Naar jeg senere hen kommer til Omtalen af selve Texten, vil jeg berøre endnu et Spørgsmaal, for hvilket en Redegjørelse i Indledningen havde været ønskelig, men det er paa Tide, at jeg forlader den nu ørkesløse Drøftelse af, hvad der savnes, for at vende mig til den ulige fornøieligere Omtale af, hvad der findes i Indledningen. Her bringer Forfatteren da hovedsagelig et høist interessant Resumé af det forskjelligartede Udbytte, hans „geistlige“ Seglsamling har bragt. Han oplyser, at det ældste bevarede geistlige Segl, Abbedens i Øm Kloster, er fra Aar 1217, men at det kan paavises, at Kirkens Ypperste, saavel Embedsmænd som Institutioner, her hjemme alt i Midten af det foregaaende Aarhundrede brugte Segl. Der er bevaret ikke faa af selve disse Signeter, navnlig Kirkers og Klostres, idet disse ikke, saaledes som de til en enkelt Person knyttede Signeter, vare udsatte for Tilintetgjørelse ved Eiermandens Død. For øvrigt synes ogsaa Geistligheden langt

mindre end verdslige Personer at have lagt Vægt paa, at deres personlige Signeter tilintetgjordes ved deres Død. Forfatteren meddeler meget interessante Exempler paa, at afdøde geistlige Embedsmænds Signeter ere blevne benyttede af deres Eftermænd, kun med Forandring af Navnet i Indskriften[1]). Fleertallet af saadanne Signeter ere af Kobber og Bronce, kun et enkelt af Sølv. Man skulde dog fristes til at troe, at dette sidste Metal er bleven benyttet temmelig jævnlig, thi i Oldn. Musæum findes et i Thy fundet Sølvsignet, der har tilhørt en alt andet end fremragende Adelsmand, Jes Kalle, som boede i Thy, hvor han blev dræbt paa Thinge af Maurids Nielsen Gyldenstjernes Svende. Forfatteren gjør gjældende, at det langt overveiende Antal af disse Signeter er indenlandsk Arbeide[2]), og Anmelderen kan ganske slutte sig til denne Opfattelse, ja, han er ved sit Studium af danske Adelssegl kommen til den Anskuelse, at de navnlig fra det 15de Aarh. endog som oftest bleve udførte i selve den Provinds, hvor Eiermanden boede. Seglene fra dette Aarh. lade sig for en Deel ordne i forskjellige Grupper, hvoraf hver enkelt aabenbart skriver sig fra samme Signetstikker, og en Undersøgelse af de vedkommende Eiermænds Hjemstavn viser da, at de til en enkelt Gruppe Signeter svarende Eiermænd fortrinsviis ere bosatte i een og samme Landsdeel, hvor man altsaa med temmelig Vished tør forudsætte, at vedkommende Signetstikker har boet. Her er dog ikke Stedet til nærmere at komme ind paa dette Forhold, om hvilket man jo vilde kunne udtale sig med langt større Sikkerhed, ifald vi havde haft selve Signeterne for os istedetfor de nu Aarhundreder gamle, ofte stærkt udvidskede Voxaftryk. Mindre enig er jeg med Forf., naar han troer at kunne hævde, at Brugen af rødt og til-

[1]) I et enkelt Tilfælde skal det endog være bleven brugt uforandret efter Forf. Angivelse, men jeg har ikke kunnet finde den af ham i den Anledning gjorte Henviisning til Nr. 972. S. 74*.

[2]) Forfatteren nævner Exempler paa Undtagelser (S. VI), flere lode sig sikkert opstille. Anmelderen skulde f. Ex. være meget tilbøielig til at ansee Signetet til Nr. 185 for at være udenlandsk Arbeide.

deels grønt Vox var en Kongehuset og Geistligheden forbeholdt Forrettighed. Ligesom han indrømmer, at selv de høieste Geistlige jævnlig benyttede ufarvet Vox, saaledes ere Exempler paa, at almindelige Adelsmænd, ja Borgere i Byerne i det 14de Aarh. benyttede baade rødt og grønt Vox af allerfineste og bedste Kvalitet, ingenlunde sjeldne, og Anmelderen har det bestemte Indtryk, at hvis der af Voxets Farve og Beskaffenhed lader sig drage nogen Slutning, bliver det ikke i Retning af Forseglerens Stand, men kun angaaende hans Formuesforhold eller den Vægt, der lagdes paa, at Seglet bevaredes; thi det farvede Vox var ikke blot smukkere, men ogsaa, hvad enten Farven var rød, grøn eller brun, bedre og altsaa mere holdbart end det ufarvede.

Men det vilde være for vidtløftigt her at følge Forf. i hans udførlige Redegjørelse for selve Fremstillingerne i Seglene, den gradvise Ændring af deres Form og Indhold, Udviklingen af de enkelte Stiftsmærker, Overgangen fra Majuskler til Minuskler i Indskriften, hvilket alt danner faste Holdepunkter for Bestemmelsen af den Tid, fra hvilken de ikke personlige Segl skrive sig, navnlig de talrige Klostersegl, for hvilke Forfatteren gjør udførlig Rede. Inden jeg dog gaaer over til selve Seglværket, maa jeg beklage, at Indledningen ikke giver Oplysning om, hvorvidt der er gaaet frem efter bestemte Regler og da hvilke ved Bestemmelsen af de Segl, der blot skulde omtales i Texten, og de, der tillige skulde afbildes. Hvorfor ere saa tarvelige og indholdsløse Brudstykker som Nr. 646, 709, 719 beærede med en Afbildning, medens andre langt bedre bevarede Segl (som Johannes Gerechini S. 22. Michael Winneres S. 28) kun ere omtalte i Texten, eller, for at tage et andet Exempel, hvorfor er af Klosterforstanderen i St. Clara Kloster Jep Jensens fire[1]) Segl kun det ene og da netop dette (Nr. 429) afbildet? Det Signet, som findes under Bjerge H. Nr. 4, turde være nok saa interessant, ialtfald i heraldisk Henseende.

---

[1]) Der er for Resten kun tre; thi det Segl, som findes under „Sjælland, Møen" 138 er Aftryk af samme Signet, som Nr. 429 hvis fulde Indskrift ikke begynder med „s'" men med „si".

Vende vi os nu til Værkets Hovedafdeling, de 1039 Segltegninger, fordelte paa 60 Tavler, foruden 36 i Texten trykte Afbildninger, saa kan jeg ikke nægte, at samtidig med at jeg yder Lithograph Th. Bergh den fuldeste Anerkjendelse for den smukke Skikkelse, i hvilken disse Segltavler fremtræde, og samtidig med at jeg indrømmer, at de enkelte Seglafbildninger, der jo for største Delen ere tegnede af Hr. Bergh, i Henseende til paalidelig Gjengivelse staae langt over, hvad der hidtil er præsteret af den Art her hjemme — man sammenligne f. Ex. Afbildningen af Børglum-Bispen Niels Stygge Rosenkrantz' forskjellige Sigiller med de i Barners Familien Rosenkrantz' Historie I. meddelte Afbildninger —, ligesom de ogsaa staae paa Høide med eller over flere udenlandske Seglværker, har jeg dog en Følelse af, at her ligger Værkets svageste Side. Afbildningerne ere smukke nok, men ved Sammenligning med Originalerne forekomme de mig gjennemgaaende ikke at være saa nøiagtige, som det i vore Dage kan forlanges.

Den første Fordring, der stilles til en Seglafbildning, er den, at den skal være en saa slavisk tro Gjengivelse af Originalen som mulig, paa den ene Side ikke givende mere end denne, men paa den anden Side ogsaa medtagende alt, hvad der paa nogen Maade lader sig skjelne i Seglet. Den meest tro Gjengivelse faaes naturligviis ad photographisk Vei, og de Seglafbildninger, som af og til ledsage det tydske Maanedsskrift „Der deutsche Herold", vise, hvor overordentlig smukke Resultater der lade sig opnaae ad denne Vei — vel at mærke, naar man kan benytte Gibsaftryk af udmærket skarpe og tydelige Voxsegl eller, endnu bedre, tagne af selve Signeterne. Saadanne Aftryk har man imidlertid jo kun i de allerfærreste Tilfælde, og da desuden ethvert photographisk Billede kun giver Seglet, seet under Belysning fra en enkelt Side, saa at de i Skygge liggende Detailler heelt eller for en Deel gaae tabte, vil derfor som oftest en photographisk Gjengivelse af et Segl ikke kunne erstatte en øvet og omhyggelig Tegners. Medens det altsaa efter min Formening kun kan paaskjønnes, at Dr. Petersen har valgt at lægge Haandtegninger til Grund

for sit Værk, maa det dog beklages, at disse Tegninger ere reproducerede ved Lithographi og ikke ved Lystryk eller en anden lignende photographisk Methode, og jeg kunde ønske — dog selvfølgelig kun forudsat, at dette ikke opfattes som en Bebreidelse mod Forf. —, at Dr. Petersen selv havde været i Stand til at udføre sine Tegninger. Enhver nogenlunde dygtig Tegner kan udføre en smuk og nøiagtig Copie af et skarpt og tydeligt Seglaftryk; men, efter et timelangt Arbeide, under den omhyggeligste Granskning af hver lille Enkelthed, under Lysvirkning snart fra Høire, snart fra Venstre, snart tæt til, snart langt fra Øiet, at give en fyldestgjørende Afbildning af et gammelt Voxsegl, hvis Figurer og Indskrift enten halvveis ere borte eller ved Aarhundreders Slid forvandlede til meer eller mindre utydelige Forhøininger og Fordybninger, — ja, det er ikke hver Mands Sag. Dertil kræves ikke blot et særlig øvet Øie, men fremfor alt en Taalmodighed, en Kjærlighed til Opgaven, som kun kan forudsættes hos den, der arbeider af Interesse for Sagen, uden mindste Hensyn til Arbeidets oeconomiske Side. Under alle Omstændigheder troer jeg altsaa, at det vilde have været til stort Held for Værket, om Dr. Petersen ved Afbildningerne som ved det øvrige Værk havde været i Stand til selv at lægge Øie og Haand til, derved vilde have været vundet meget mere end blot en Undgaaelse af de hyppige Uovereensstemmelser mellem Text og Afbildninger, til hvilke jeg senere skal komme tilbage. Dette har nu ikke kunnet lade sig gjøre; Forf. har maattet tye til andre Hænder og tildeels andre Øine end sine egne. Har da den Medhjælp, han har søgt, ikke været tilstrækkelig øvet eller samvittighedsfuld nok? De Hrr. Berghs [1]) anerkjendte Dygtighed som Tegnere kunde nu vel ikke tage Skade, om det oplystes, at de ikke havde haft Øvelse i Segltegning, da de paabegyndte Arbeidet, men jeg vil saa meget mindre forekaste dem en Mangel paa Øvelse, som en Sammenligning mellem de første og de sidste Tegninger i Værket

[1]) Saa vidt mig bekjendt have Fader og Søn deelt Arbeidet, i alt Fald for Tegningernes Vedkommende.

slet ikke lader formode, at det fra Begyndelsen har skortet i den Retning, og lige saa lidt vil jeg anke over, at Tegningerne ikke have været udførte med al ønskelig Omhu, thi — jeg kjender slet ikke disse Tegninger. Hvad der foreligger i Værket er jo nemlig kun en lithographisk Gjengivelse af dem, altsaa en Tegning efter Tegning, uden at Originalen længere har ligget Tegneren for Øie. Et sligt Udenomsarbeide, man gjøre det saa omhyggelig, man vil, bliver nu engang ikke til Gavn for Liigheden med Originalen. Har f. Ex. Tegneren en ubevidst Tilbøielighed til at see Bogstaverne i Seglet større, end de ere, saa vil denne Egenskab gjøre sig i en forstærket Grad gjældende for hver Omtegning, der finder Sted; hvad der i Seglet utydelig kan skimtes, vil enten ganske forsvinde eller staae som ganske tydeligt, især da Kunstneren naturligviis har en stærk Trang til at lade sin Tegning træde saa smukt frem som mulig, hvorved skjæve Bogstaver umærkelig rettes, Foldekast forskjønnes, Slyngninger og Perlerande afrundes, heldende Skjolde og Hjelme forrykkes o. s. v. Forfatterens omhyggelige Revision[1]) af de lithographiske Gjengivelser, foretagen efter selve Seglene, har vel kunnet raade Bod paa de ligefremme Feil, som foraarsagedes ved de lithographiske Omtegninger; men denne Revision har ikke kunnet rette det mere eller mindre forfeilede i det hele Præg, som næsten for hvert eneste Segl har listet sig ind ved denne Omtegning. Det er i saa Henseende characteristisk, at der i Seglværket er afbildet et og samme Segl to Steder: Nr. 263 og 388. Disse to Afbildninger ere ogsaa indbyrdes afvigende nok til, at man skulde tro, at de maatte hidrøre fra forskjellige Signeter, en Tro, som dog ganske forsvinder ved en Betragtning af de originale Segl[2]). Den anvendte

---

[1]) Hidrører den afstikkende sorte Tegning, som dukker op i saa mange af Abildningerne, navnlig i Værkets sidste Halvdeel (f. Ex. „o" i „prioris" i Nr. 660, „iwar" i 824, Forkortelsestegnet i „FR'IS" i 960 o. s. v.) fra, at denne Revision er foretaget med et lovlig grovt Materiale (almindelig Pen og Blæk)?

[2]) Det sidste Navn i Indskriften om dette Segl er i Texten til Nr. 388 uden Vaklen læst „michaelson", skjøndt Tegningen viser,

Udførelsesmethode er heller ikke heldig til Gjengivelse af Overgange fra Lys til Skygge, og dette har især gjort sig gjældende, hvor Talen var om at gjengive de omtrent udslidte Partier af et Segl, f. Ex. i Indskriften, de ville enten heelt blive borte eller ogsaa staae skarpere i Afbildningen end i Originalen[1]). Anmelderen kan anføre Exempler nok paa Segl, hvor han ikke har kunnet læse saa meget, som Dr. Petersens Afbildning giver[2]), og omvendt[3]). Der ligger overhovedet en stor

---

at dette Ord er utydeligt i Seglet; det begynder imidlertid i de originale Segl utvivlsomt med et „b" og ender med „haellan". Der kunde staae „Bachaellan"; Eiermanden kaldes i Brevet 1421 „Bagheeld" (jvfr. Texten til Nr. 263).

[1]) F. Ex. Indskriften i Nr. 983 er sikkert altfor tydelig gjengivet i Afbildningen, jvfr. Texten.

[2]) F. Ex. Nr. 558 og Jens Nielsen Kannik (S. 57), af hvilke navnlig det sidste Segl synes mig aldeles udvidsket.

[3]) I Nr. 48 kan læses Gerardi (Klev. læste Grubbe). Figuren i Skjold og Hjelm i Nr. 141 er en Hummerklo; Manden var en verdslig Adelsmand, som 1501 skrives „i Tommerup, Væbner", eiede Gods i Ods Herred, hvorom han holdt Skifte med sin Broder, Vinter Nielsen i Skjelskør (Ods H. 3, hvor det hos Dr. Petersen afbildede Segl ogsaa hænger), og allerede 1492 skrives til Gumløse samt fører et andet Segl med samme Skjoldemærke (Langebek). Kronen i Skjoldet i Nr. 283 staaer ikke, som i Texten formenes, over et Bogstav; det er en bred, med Ædelstene besat Ring, hørende til Kronen, som er bleven misforstaaet. I Nr. 343 kan i Seglets øverste Deel læses „s' . . . bi". Dr. Petersen tyder i Nr. 349 de to Bogstaver, som han har skimtet i den sidste Halvdeel af Indskriften i Jasper Henriksens Segl som „canonici"; jeg tvivler ikke om, at han ved et fornyet Eftersyn vil finde, at der maa læses „decani haffn". I Nr. 649 kan læses „s. andree cristiern". Bjelken i Nr. 666 er viinranket, Omskriften kan læses „s' swening anderson" (jvf. Adels Mag. 243). I Nr. 864 troer jeg at kunne læse „s' andree falster canonici". Nr. 885: De to firbenede Dyr ovenpaa Skjoldet, som Texten omtaler, men som Tegneren saa godt som slet ikke har antydet, beroe paa en Misforstaaelse af de Skjoldet bærende Engles ene Arm og Haand, hvormed de holde fast i Skjoldets øverste Rand. Nr. 887: Indskriften kan læses fuldt ud: „s' mari wille hadi andree". S. 7: Peder Povelson Diacon, læser jeg „. . . . i pauli decani lund".

Fare i den Omstændighed, at man i saa mange Tilfælde omtrent kan gjætte sig til, hvorledes Indskriften kunde lyde, og da er tilbøielig til at ville see just dette, selv om det ikke staaer der. Et mærkeligt Exempel paa, hvor farlig denne Tilbøielighed er, viser Børglum-Provsten Anthonius' Segl (Nr. 632). Dr. Petersen har læst Omskriften paa dette Segl saaledes: „s' antho[nii] prepositi burlanensis". Under Indflydelse heraf har Tegneren afbildet „s: anthor.. pposi blanes" og mellem de to sidste Ord en ubestemmelig Krølle, nærmest liig et „e". Han har aabenbart haft Møie med at faae de enkelte Bogstaver til at passe til Dr. Petersens Læsning, og kun ved at tye til en saa høist enestaaende Forkortelse som „blanes" for „burglanensis" eller „burlanensis" have Forfatter og Tegner kunnet enes om Indskriften; men der staaer ikke „pposi blanes"; der staaer aldeles skarpt og tydelig i det vel bevarede Segl „s: antho[nii] vurstenberch", og det er andetsteds fra bekjendt, at Provsten virkelig hørte til den ansete tydske adelige Slægt Fürstenberg, hvad til Overflod hans Vaaben i Seglet, to Bjelker, stadfæster.

I det Hele taget er Forfatteren, forekommer det mig, ved sin Behandling af Forkortelser kommen ind paa et temmelig misligt Spor. Han har nemlig i sin Text til Afbildningerne gjengivet Seglindskrifterne i en reconstrueret Skikkelse, som oftest uden Angivelse af, hvad der i Seglet staaer som Forkortelse, eller hvad der er udeladt; naar hensees til de høist paafaldende Forkortelser, som Tegningerne af og til indeholde — som f. Ex. Nr. 28, hvor „archiepiscopi" er forkortet til „arcip̄" —, kunde man vel have ønsket i Texten at kunne overbevise sig om, hvorvidt Forf. og Tegner ogsaa overalt have læst det samme. Der anvendes et System af skarpe og runde Klammer og af mindre Skrift, til hvis, i altfald for Anmelderen noget gaadefulde, Anvendelse en Forklaring nok kunde have været nyttig; men Indledningen giver ingen Oplysning om, hvilke Principper her ere fulgte. De indklamrede Stykker af en Indskrift betegne, saa vidt jeg forstaaer det, som oftest, at vedkommende Stykke er bortstødt af Seglet, hvorimod de i Seglet anvendte Forkortelser i

Texten ere opløste enten med mindre Skrift (som f. Ex. Nr. 753) eller, som sagt, oftest uden nogen Angivelse af hvad der er Forkortelse og hvad ikke, saaledes at et „Ripensis“ i Texten lige saa godt i Seglet kan være gjengivet ved et „Ripens“, „Ripen“, „Rip“ eller blot et „R.“ som ved „Ripensis“. Der er imidlertid saa mange Afvigelser fra Systemet, at Anmelderen selv tvivler om sin Opfattelses Rigtighed. I Claus Andersen Ulfelds to Segl Nr. 539 og 601 er Forkortelsen sat i skarpe Klammer ved det første, men ikke ved det andet[1]; Nr. 546 har skarpe Klammer om Bogstaverne „ves“ i Fornavnet, skjøndt Tegningen viser, at her ikke mangler noget af Seglet, kun har Tegneren overseet et „ſ“ efter „cla“; der staaer i Seglet „claſ“; Nr. 147 har baade Forkortelse og Afstødning mellem skarpe Klammer; ved Nr. 685 er Afbildningens „sigi“ i Texten yderligere forkortet til „s'“; Nr. 704 har en Deel af det indklamrede og altsaa bortstødte Stykke af Indskriften trykt med smaa Bogstaver, som om her var en opløst Forkortelse, hvad Forf. dog ikke ret vel kan vide[2]). Nr. 742 har til en Afvexling Forkortelsen i runde Klammer o. s. v. Forf. tager end ikke Hensyn til, om der i Seglet er antydet en Forkortelse eller ikke; „Johannis“ i Seglet bliver lige saa vel som „Johis“, „Johanis“ til „Johannis“ i Texten, skjøndt der maaskee slet ikke foreligger en Forkortelse, men en af de ikke sjeldne Stavefeil eller Gra-

---

[1]) Uagtet det ved Nr. 601 oplyses, at Mester Claus Andersen endnu 1492 var Prior i Dalum Kloster, har Forfatteren dog lige efter ham en vis Mester Erlan som Prior sammesteds 1487. Da denne Mester Erlan nu ovenikjøbet fører Ulfeld-Vaabnet, er det lidt paafaldende, at Forf. ikke har fattet Mistanke til ham. Havde han efterseet sin Kilde, Hyldingen 1487, endnu engang, vilde Mester Erlan sikkert hurtig være bleven strøget som ene beroende paa en Læsefeil af „Erlan“, hvor der stod „Claus“.

[2]) Mon overhovedet denne Indskrift er rigtig læst? Forkortelsen af „Johannis“ i Klevenfeldts Tegning til „Johini“ seer meget mistænkelig ud, skjøndt den stemmer med Afbildningen i „Geistlige Sigiller“.

veringsfeil fra Graveurens Side. Text og Afbildninger lade sig altsaa i saadanne Tilfælde ikke bruge til en indbyrdes Control, og ingen vil opdage en Tegnefeil som f. Ex. i Nr. 749, hvor netop „Johannis“ kun er stavet „IOHANIS“ i Afbildningerne, skjøndt der i Seglet staaer „IOHANNIS“; thi rigtignok staaer der ogsaa „IOHANNIS“ i Texten, men man vil antage dette for at være en opløst Forkortelse. Dette er nu ingen Ulykke, forkastelig bliver Methoden først, hvor Forf. anvender den paa Slægtnavne, f. Ex. i Biskop Henrik Stangebergs Segl Nr. 867, hvor han i Texten skriver „stanghenberg“, skjøndt der i Seglet staaer „staghebcrg“ uden mindste Forkortelsestegn hverken over, i eller under Linien; Navnet skrives nemlig i samtidige Breve lige saa hyppig „Stangberg“ og „Stangeberg“ som „Stangenberg“. Jeg gad dog vidst, om Forf., naar han kommer til de verdslige Segl, ved Henrik Stangebergs Frænde Niels Stangebergs Segl paa lignende Maade vil supplere Indskriften i dennes Segl, hvor der tydelig staaer „Sanberg“, til „Stangenberg“ og derved udvidske et Faktum, der kan blive af mærkelig Betydning for en Undersøgelse af Slægtskabsforholdet mellem de to Slægter Stangeberg og Sandberg[1]). Der er i Forveien Uovereensstemmelser nok mellem de i Texten angivne Indskrifter og de, der ere tegnede paa Billederne, Uovereensstemmelser, som maaskee nærmest finde deres Forklaring ved, at Texten er udarbeidet paa Grundlag af de forudgaaende Undersøgelser, forinden Seglene bleve aftegnede, og ikke senere er bleven tilstrækkelig sammenholdt med Tegningerne[2]).

---

[1]) Den almindelige Antagelse, at denne sidste Slægt, der fører samme Vaaben som Stangebergerne, skulde have Navnet Sandberg fra den holsteenske Slægt Sandberg, som førte en Løve i Vaabnet, turde vise sig urigtig.

[2]) Exempler er der nok af. Nr. 61, 64, 652 og 842 have et „s'“ i Texten, som mangler paa Tegningen; i Nr. 64 læser Texten desuden „ysac“, hvor Billedet har „esac“. Ved Nr. 97 har Texten „s' andree .... ben“, men i Afbildningen synes at staae „s' andree alberti“; uheldigviis for denne sidste Læsning hed Manden Andreas Svendsen (jfr. Svensk Diplomatarium 1401—7

Endnu kunde vist flere end Anmelderen have ønsket en Forklaring angaaende den særlige Vægt, Forf. synes at lægge paa, at der i Seglindskriften er anvendt et „E“ af Formen „Ɛ“. Overalt, hvor dette nemlig er Tilfældet, gjengives det

S. 105, 496—7, hvor det sees, at Indskriften er „s' andree swenson“). Billedet af Nr. 228 har flere læselige Bogstaver end Texten, i Seglet kan læses IACOB . . . I CAN, idet det sidste „I“ i „IACOBI“ feilagtig er tegnet under den høire Ramme om Skjoldet istedetfor ovenover og adskilt fra „IACOB“. I Nr. 279 har Billedet urigtig „tchoni“, Texten rigtig „tchonis“, baade Klevenfeldt og Langebek læse Slægtnavnet „rosegard“ og ikke, som her afbildet, „rosengar“. Ved Nr. 288 har Texten „andree“, Afbildningen „andrei“, hvorhos det er overseet, at det Segl, som føres 1501 under Brevet „Roskilde 149“, hidrører fra et andet Signet end det, som er afbildet, idet den temmelig udslidte Indskrift kun kan læses som „s' dni petri“ paa venstre og „anderſſon“ paa høire Side af Vaabnet; dette sidste ligner vel i sin Udstyrelse i høi Grad det afbildede, men en opmærksom Iagttager vil ogsaa her finde Forskjelligheder, der yderligere godtgjøre, at der foreligger et andet Signet. Ved Nr. 297 har Texten „laurencii“. Billedet „laurenci“, men Seglet har „laurncii“. Ved Nr. 333 har Texten „henricſen“, Billedet „ericſen“; Nr. 435 henholdsviis „MIKELSSEN“ og „MIKELSSON“. Ved Nr. 629 læses i Texten „S.' IOHANNIS . . . OTI“, hvilket sidste i Registret temmelig dristig suppleres til „Thrugoti“ (hvorfor ikke lige saa godt „Stigoti“?); Tegningen viser imidlertid tydelig, at der i dette Ord har været et „A“, og tyder i det hele nærmest paa, at Langebeks Læsning „BAGGGI“ (eller maaskee „BAGGHI“) er rigtig; Vaabnet er da ogsaa Baggernes. Læsningen i Texten af Indskriften i Nr. 635 synes hverken tilstrækkelig begrundet ved Afbildningen eller den ældre Tegning, som Klevenfeldt har; thi i den læses kun Bogstaverne „OIS“. Ved Nr. 646 bekræfter Tegningen just ikke Textens Angivelse, at de 3 Figurer i Skjoldet ere Lillier. I Nr. 822 har Afbildningen „hartwici iul“, Texten „hartuici iwl“, Klevenfeldt har „hartuici iul“. Nr. 862: Texten har kun „s' cristierni presbiteri“, Tegningen derimod „s' nicolai cristierni presbi“. I Nr. 891 har Afbildningen „wilhellm“ ligesom Klevenfeldt, Texten derimod „willelmi“. I en anden Tegning af samme Segl hos Klevenfeldt læses imidlertid „willhadi“, og dette er det rigtige. Efter Texten til Nr. 1030 skulde man nærmest troe, at en „Johannes Johannis

omhyggelig i Texten[1]), hvorimod der ikke tages mindste Hensyn til, om Indskriften ellers har „E“ eller „𝔈“, „C“ eller „𝔠“, „H“ eller „h“, „M“, „𝔪“ eller „𝔐“, „N“, „𝔫“ eller endog ganske som et „H“[2]), „T“ eller „𝔗“.

Texten indeholder foruden Gjengivelsen af Seglindskriften og et kort Referat af Seglets øvrige Indhold tillige en Angivelse af de Steder, hvor Exemplarer af det paagjældende Segl findes; der savnes imidlertid, hvor flere Exemplarer findes, her en Angivelse af, hvilket af disse der nærmest har tjent Tegneren til Forbillede.

Endnu maa med Hensyn til Tegningerne bemærkes, at medens Tegneren som oftest har holdt sig til selve Signetaftrykket og ikke medtaget de udenfor Signetranden liggende Dele af Voxklumpen og dens Pergamentsstrimler, er der dog heller ikke her gaaet frem efter et bestemt Princip. Medens enkelte Segl som f. Ex. Nr. 947 ere aftegnede med manglende Rand, saa at man faaer det Indtryk, at intet mere er tilbage af Voxet, end hvad her er afbildet, skjøndt Seglet i Virkeligheden sidder i en stor, solid Voxklump, saa er f. Ex. Nr. 909

Lamke“ nævnes i det paagjældende Brev (Horns H. 20); men det er ingenlunde Tilfældet; paa den til Seglet svarende Plads i Brevet nævnes en „Hans Kortzssen“, Sognepræst i „Fersleffue“: heelt umuligt er det dog ikke, trods det afvigende Navn, at Seglet er hans; thi den dalevende langelandske Adelsslægt Kortsen førte netop et lignende Vaaben, og den kunde jo have brugt Navnene Kortsen og Lamke paa lignende Maade, som Navnene Hvide-Stisen, Viffert-Maltesen etc. brugtes af de paagjældende Slægter. Tegningen af Nr. 1038 viser, at Indskriften har været længere end antydet i Texten. Særlig uheldig er en Afvigelse imellem Text og Billede ved Nr. 983, hvor Texten har et heelt Ord (ECCLESIE), som slet ikke findes i Afbildningen; thi netop ved dette Segl retter Forf. heelt igjennem en ældre feilagtig Læsning af den samme Indskrift. (Ovenstaaende Liste er ingenlunde fuldstændig; thi Anm. har her som overalt hovedsagelig kun gjennemgaaet de Segl, der indeholde et eller andet Vaabenskjold.)

[1]) Nr. 742 viser, hvor nøie Forfatteren i saa Henseende passer paa.

[2]) See Nr. 320.

tegnet med en omgivende Voxklump som heelt og holdent skyldes Tegnerens Phantasie, thi den hverken er eller har nogensinde været paa Originalen. I og for sig er dette naturligviis af ringe Betydning, men det vil ganske vist uvilkaarlig svække Tilliden til hele Tegningens Nøiagtighed hos den, der sammenligner den med Originalen.

Værket ledsages af et udførligt Register i tre Afsnit: Personnavne, Religieuse Fremstillinger og Helgenfigurer samt Skjoldemærker og Symboler. Disse Registre ere udarbeidede med særlig Omhu og Omtanke og ere af stor Betydning for den, som hyppig skal slaae efter i Værket [1]).

Jeg har maaskee opholdt mig vel længe ved de Indvendinger, som jeg har haft at fremsætte mod Værket, men Grunden dertil er væsentlig den, at et og andet, af hvad jeg her har fremsat, mulig kunde komme til Nytte, naar Værket forhaabentlig snart fortsættes med Adelsseglene. Thi at denne Fortsættelse ikke kan være i bedre Hænder end i Dr. Petersens, derom er jeg overbeviist trods alle mine Anker, af hvilke jo ogsaa de væsentligste munde ud i et Forhold, over hvilket han ikke er Herre, nemlig det, at han kun repræsenterer Hovedet, medens Hænderne maatte hentes andetsteds. I denne Opfattelse bestyrkes jeg først og fremmest derved, at selve Indsamlingen af Materialet, hvorfor han alene har Æren, er foretaget med en saa enestaaende Grundighed, at jeg, der har gjennemgaaet de fleste af Geheimearchivets Hovedsamlinger af danske Pergamentsbreve fra Middelalderen, ganske vist kun havende Øie for de Segl, der havde Betydning for Adelshistorien, har fundet yderst faa originale Segl, der burde have været i Dr. Petersens Værk, uden at de findes der.

Da en Liste over disse kunde have sin Betydning, vil jeg slutte min Anmeldelse med en saadan:

---

[1]) Et Par Smaafeil har Anm. tilfældig fundet: „Thrugillus Sacerdos et Commendator" (Nr. 709) mangler. Thorbern Bille henvises til Suppl. S. 86, men findes ikke her, hvorimod Peder Lykke er omtalt paa denne Side, men mangler Henviisning i Registret. Ved Niels Stigsøn (Thott) mangler Henviisningen til S. 8*.

Hr. Jesper, Degn i Kjøbenhavn, fører 1461 et andet Segl end det afbildede (Nr. 349), Skjoldet viser to Lillier paa korslagte lange Stilke, af Indskriften er kun tilbage „ꝺ': iasp.....n" (Merløse H. Nr. 150). Det af ham førte Vaaben kan altsaa ikke betegnes som et „Frille-Vaaben", da denne Slægt førte en Plante med Rødder og med to Søblade.

Hr. Jep Falster, Præst, 1430, Falster-Slægtens Skjold, udslidt Omskrift (Merløse H. 31).

Evert Jepsen, et løst Segl i Geheimearchivets Seglsamling. Skjold som Nr. 238, Omskrift: „ꝺ' effrardi ieipſen". Textens „Daa-Vaaben" ved Nr. 238, som i Rettelserne er forandret til „Brymle-Vaabnet", burde strængt taget endnu en Gang rettes til „Krage-Vaabnet"; thi i adskillige Breve i Arne-Magn. Samling kalder han sig Evert Jepsen Krage, ligesom hans Fader kalder sig Jep Krage. Et Vaaben af lignende Udseende omtales ogsaa i Adels-Lexiconnet under Navnet Krag.

Dnus. Johannes Krabbe 1437; samme Vaaben som Nr. 421, Omskrift „s. iohais. michael.(?) dicti. krabbe" (Arne-Magn. Samling Fasc. 37 Nr. 28); afbildet hos Klevenfeldt.

Hr. Christiern Nielsen, Kannik i Aarhus 1476; Viinranke-Munkernes Skjold og Hjelm, Omskrift „ꝺ kiſtern. nilſſ. pſbi." (Aarhus 32).

Doctor Johan, Degn i Roskilde 1474, Qvitzov-Vaaben (omtrent udslidt), Omskrift „..iohannis ioha..." (Stevns H. 120).

Hr. Lauritz Jepsen, Sognepræst i „Marwydhe" 1485; Skjold med en Piil, Omskrift: „ꝺ laurenci.... ı.pſbti." (Vester Flakkebjerg H. 81).

Johannes Bondesen „de wæyby, presbiter" 1376; Uldsax mellem to Stjerner, afbildet hos Klevenfeldt, Omskrift „S'IO......Æ SACERDOT"; forskjelligt fra det afbildede (Nr. 384) (Holbo H. 26).

Pæther af Hoddy, Præst i Tiistorp 1406; deelt Skjold, 2det Felt 3 Gange deelt; Omskrift „S'PETRI.GØTONIS.SØ." (Nørholm 1).

Thomas Beintssen, Official i Lund 1451; en skraat-

staaende Piil, Omskrift „s.' thome . be .... cti“ (Arne-Magn. Fasc. 3 Nr. 143).

Ved Nr. 375 kunde have været tilføiet, at Seglet findes under et Document af 1368 (Voldborg H. 125). Eieren kaldes da „Dnus. Andreas Marswin, rector ecclesie alwærsløf“.

Thomas Jensen, Kannik i Ribe, 1429, benyttede et Skjold, hvori tre Spillebrikker med Omskrift „S'HINRICI BARDEWIIK“ (Ribe Stiftskiste 190). Seglet er altsaa maaskee med Forsæt udeladt, da det ikke er Kannikens eget Signet.

Skulde nu denne Fortegnelse endda stilles i sit rette Lys, burde der som Modstykke opstilles en Fortegnelse over de for ham hidtil ukjendte Segl, Anmelderen har fundet i Dr. Petersens Arbeide; men dertil vilde vel kræves omtrent saa mange Sider, som der til den anden er brugt Linier, og den vilde jo kun tjene til at bevise en Sætning, om hvis Rigtighed Ingen tvivler, nemlig, at det er ulige lettere at kriticere andres Arbeide end selv at yde noget bedre.

J. B. Løfflers Billedværk over Gravstenene i Roskilde er udgivet med Understøttelse fra Cultusministeriet af Roskilde Domkirkes Midler, idet det, som Forfatteren i Forordet oplyser, oprindelig kun var Planen at udgive et Antal Afbildninger af de mærkeligste Gravstene i denne Domkirke, om end som Led af et større Værk om Landets Gravstene i Almindelighed, et Æmne, hvormed Forf. i en Række af Aar har sysselsat sig, og hvori han som ingen Anden er hjemme. Denne Plan blev dog betydelig ændret og udvidet. Værket fremtræder nu som et Hele for sig, det bringer adskillig flere Afbildninger end oprindelig paatænkt, ikke blot af Stene fra Domkirken, men ogsaa fra Byens andre Kirker, og det bringer den fuldstændige Indskrift paa samtlige fra Roskilde By, i og udenfor Kirkerne, kjendte, baade endnu bevarede og forsvundne Gravstene. At denne Udvidelse i høi Grad har forøget Værkets Betydning, er en Selvfølge. Løffler har i for-

skjellige Retninger været langt heldigere stillet end Henry Petersen. Han er selv Kunstner, han har selv tegnet de afbildede Gravstene efter Originalerne, og han har selvfølgelig derved ganske anderledes end Dr. Petersen kunnet have Haand i Hanke med sin Lithograph; hans Bogs Text og Billeder gjøre da ogsaa et mere heelstøbt Indtryk end Seglværket. Derhos har han saa godt som kunnet spare hele det møisommelige Samlerarbeide, der har maattet gaae forud for Seglværket, idet hans Materiale, for saa vidt det endnu er bevaret, er samlet hovedsagelig paa eet Sted, og selv Indskrifterne paa de kjendte, men nu forsvundne Gravstene have været forholdsviis let tilgængelige. Hvis En og Anden derimod skulde mene, at Løffler ogsaa har været heldigere stillet, da han for sig har haft et saa uforgængeligt Materiale som Steen istedetfor det bløde Vox, saa at han ikke blot har haft sit Stof bevaret i et langt rigere Omfang, men ogsaa i en bedre Skikkelse, saa tages der heri mærkelig feil; thi Gravstenene hele Landet over have været endnu værre Kaar undergivne end Voxseglene, netop fordi de til alle Tider ved selve deres Materiale repræsenterede en Capital, som man ønskede at benytte. Snart bleve de solgte for i forandret Skikkelse paa ny at bruges som Gravstene[1]), eller Kirkerne selv gjorde sig dem nyttige ved at anbringe dem som Trappesteen eller som Rendestene uden om Bygningerne til Opsamling af Tagdryp, eller de solgtes til Private til samme Brug eller simpelthen til Itu-

[1]) Selv Træ-Epitaphier synes at have haft denne Skjæbne; thi det af Løffler under „Rettelser og Tilføielser“ omtalte Epitaphium over Christian Gyldenstjerne og Dorthe Rud bærer ikke blot paa Over- og Understykket dette Ægtepars Ahnevaaben, men paa hver af Sidefløiene findes 8 andre Vaaben (nemlig Tidemand, Hvide, Ulf, Skinkel, Bølle, Krag (med een Krage), Krummedige, Rantzow og Urne, — Valkendorf, Krumstrup, Passow, Serlin, Ulfeld, Skinkel og Grubbe), der ikke høre herhen, men vise, at Epitaphiet oprindelig har hørt til Otte Brockenhuus' og Fru Karen Venstermands Grav, idet de paagjældende Vaaben ere de otte Ahner, henholdsviis for hans Moder Fru Gedske Tidemand og for hendes Moder Fru Alhed Urne, jvfr. Tavle 26.

slagning til Skjærver. Og den ene Tid har i det Capitel ikke noget at lade den anden høre. Roskilde Domkirke og By er i saa Henseende ingen Undtagelse fra Reglen. Forf. kan meddele de endnu bevarede Indskrifter paa ikke mindre end 90 tabte Gravstene, og hvor mange ere ikke gaaede aldeles sporløst til Grunde! Ogsaa af de sjeldne, høist interessante, store Metal-Gravplader fra det 14de Aarh., hvoraf nu kun en eneste er bevaret, har Domkirken besiddet mindst eet Exemplar. Det var den ualmindelig pragtfulde Plade over den 1397 afdøde Biskop Niels Jepsen (Ulfeld), hvoraf Forfatteren meddeler Copie efter en gammel Tegning. Originalen blev nemlig 1806 solgt efter Vægt som gammelt Metal til en Kobbersmed for 45 Rdl. 4 ℔ $5^{1}/_{2}$ ß (!) [1]).

Og nu de Stene, som ere i Behold, hvor mange af dem ligge endnu ikke i Gulvene, udsatte for Tilintetgjørelse ved dagligt Slid! Det er jo Tilfældet den Dag i Dag med samtlige Stene i Roskilde Domkirke, men kun de færreste Steder har man som her søgt saa meget som muligt at beskytte dem ved et Dække af Tæpper og Maatter. Løfflers Bog viser, hvor paatrængende nødvendigt et saadant Dække har været, thi de fleste af de 32 Stene, som han har afbildet, ere meget medtagne af Slid, og ikke mindre end 12 ere i større eller mindre Grad itubrudte.

I Indledningen, der strax paa første Side er prydet med en smuk Afbildning af den bekjendte Mindesteen over Kong Niels' Raad [2]) Helge, død 1128, den ældste sikkert daterede

[1]) En eiendommelig Modsætning til denne Vandalisme viser den hos Løffler paa Tavle 23 afbildede Gravsteen over Henrik Friis' Søn. Da man nemlig i 1567 gravede en Grav i Domkirken til dette Barn, fandt man i Jorden en Blyplade over en i 1233 afdød Borger i Roskilde ved Navn Vilhelm, og hele Indskriften paa denne Plade lod Henrik Friis da optage paa den paa Sønnens Grav lagte Steens Indskrift; et af de mange Exempler paa den store Veneration for Fædrelandets historiske Fortidsminder, som næredes af den lærde Cantsler Johan Friis og hans hele Slægt.

[2]) Forf. kalder ham ved en Uagtsomhed „Cantsler".

Gravsteen i Danmark, oplyser Forfatteren, at der i Roskilde Kjøbstad endnu er bevaret 225 Gravstene eller tre Gange saa mange som i nogen anden af Landets Kjøbstæder, af hvilke Stene to ere huggede i Kamp og henføres til Tiden før Aar 1200, men uden al Indskrift; fra det 13de Aarh. findes 4, fra 1300—1350 9 for største Delen med Indskrift i Majuskler. Fra de følgende Tidsrum er Gravstenenes Antal naturligviis i Stigen. Der gives derefter en Udsigt over den vexlende Stiil i Bogstaverne (Majuskler, Minuskler, Versaler, Cursiv-Versaler, Skriveskrift og Nutids-Bogstaver), Gravskriftens Indhold, Stenenes billedlige, ornamentale, symbolske og heraldiske Udsmykning og dennes efter Tiderne skiftede Characteer.

I den paafølgende Text gives derefter en kort Beskrivelse af og Gjengivelse af den fulde Indskrift paa de 206 endnu existerende Gravstene, lige fra den gamle Steen, som Traditionen knytter til Saxo Grammaticus' Grav, og til Gravstene fra dette Aarh., samt af de 90 nu forsvundne Gravstene. For de først nævntes Vedkommende ligger Forfatterens egen Undersøgelse og Læsning af Stenene til Grund, dog er denne suppleret ved Jævnførelse med ældre Beskrivelser, og disse Supplementer ere da betegnede ved en Indklamring. Indskrifterne ere overalt gjengivne saa nær som mulig med de selvsamme Bogstavformer, som ere benyttede paa Stenene. Hvor megen Omhu Forf. har anvendt paa dette besværlige Arbeide, viser den nedenstaaende Anmærkning[1]), der indeholder alt, hvad Anmelderen ved sin Gjennemlæsning af Texten har fundet at

[1]) Ved en lille Unøiagtighed gjøres i Overskriften til Nr. 14 begge Brødrene Mogens og Niels Lagesen til Kanniker, skjøndt det allerede af selve Gravskriften fremgaaer, at kun den sidste var Kannik, den første derimod Ridder. Komisk nok læses i Marmora Danica Gravskrifterne saa bagvendt, at begge Brødrene der blive til Riddere. Mon det ikke er mindre correct, naar Vaabnet paa denne Gravsteen beskrives at være to Skraabjelker? Slægten Galt, til hvilken de hørte, førte ellers et tredeelt Skjold, og det samme vise baade Hr. Mogens Lagesens og Niels Lagesens Segl (jvfr. Danske geistlige Sigiller Nr. 255). Mon der ikke i Nr. 26 urigtig er læst „Inge“ for „Impe“? — der

erindre. Hele dette store Materiale indeholder en saadan Rigdom af personalhistoriske Oplysninger, at det ikke noksom kan paaskjønnes, at det nu er gjort let tilgængeligt i en paalidelig og fyldestgjørende Skikkelse. Mærkelig nok synes Forfatteren ikke ret at have Øie for de paa de adelige Gravstene anbragte Ahneskjoldes genealogiske og heraldiske Betydning; thi ikke saa sjeldent udelades enhver Betegnelse af deres Indhold. Dette vil sikkert beklages saa meget mere af Adelshistorikerne, som flere af Gravstenene sandsynligviis vilde kunne give Oplysninger om nu ukjendte Familieforhold, f. Ex. om den bekjendte Rigscantsler Niels Henriksen Arenfeldts Herkomst (af Ahnevaabnene paa Jens og Christoffer Rosengaards Gravstene), om den meget ubekjendte Slægt Baad (af Frederik Godskes og Birgitte Baads Gravsteen) o. s. v.

Til Texten slutter sig et Navneregister over alle de i denne forekommende Person- og Slægtnavne.

Paa 32 Tavler er der derefter gjengivet Afbildninger af et tilsvarende Antal Gravstene, alle, paa en enkelt Undtagelse nær, efter Forfatterens egne Tegninger efter Originalerne. For tilfulde at vurdere det kunstneriske Arbeide, som er ydet i disse Tegninger, der alle selvfølgelig gjengive Originalen i formindsket Maalestok, maa man erindre de ganske særegne Vanskeligheder, som have været forbundne med deres Udførelse. Ligesom Voxseglene ere Gravstenene, som alt bemærket, stærkt medtagne af Aarhundreders Slid, tiltrods for deres solide Materiale, selv hvor de forøvrigt ere hele; Figurernes Detailler saa vel som Indskrifterne ere tildeels udvidskede, og Læsningen af de sidste allerede vanskeliggjort ved de hyppige Forkortelser og Sammentrækninger af Bogstaver; men medens Seglene med Hensyn til Stilling, Belysning o. s. v. lade sig anbringe efter Tegnerens Ønske, saa maatte denne her ved Gravstenene ganske tage Forholdene, som

levede ialtfald 1378 paa Sjælland en Adelsmand af Navnet Tyge Impe (Baarse H. 75). Ved Nr. 39 er utvivlsomt i Slægtnavnet enten forglemt eller overseet en Forkortelsesstreg; thi Manden heed Niels Stemp (jvfr. Kbhvns. Diplom. I—IV).

de vare; i det høieste kunde han ved en tarvelig kunstig Belysning søge at raade Bod paa det ofte mangelfulde Dagslys, hvorimod han selvfølgelig har maattet arbeide i de ugunstigste Stillinger, liggende paa det haarde Gulv og lidende under alle de Ulemper, som det lange Ophold i det store kolde Kirkerum nødvendigviis fører med sig. Ikke blot kunstnerisk Foruddannelse, men ogsaa en Taalmodighed, som overvinder alle Vanskeligheder, og som kun den uegennyttigste Kjærlighed til Opgaven kan give, samt endelig et stærkt Helbred have altsaa været nødvendige Betingelser for at naae et saa udmærket smukt Resultat som det foreliggende. Om en photographisk Gjengivelse af selve Stenene kunde der aldrig blive Tale; thi vel neppe en eneste af dem er anbragt i en saadan Stilling og under saadanne Lysforhold, at der vilde kunne tages et blot nogenlunde tydeligt photographisk Billede af den. Derimod kunde naturligviis ogsaa her Tegningerne have været gjengivne ved Lystryk; men Anmelderen har dog ikke kunnet opdage, at der er opstaaet væsentlige Ulemper ved, at en lithographisk Gjengivelse er foretrukket; som denne foreligger, gjør den det bedste Indtryk. Men det maa ganske vist tilføies, at Anmelderen jo ved de oven omtalte Vanskeligheder har været forhindret fra at anstille en omhyggelig Sammenligning imellem Original og Afbildning. Største Delen af Gravstenene ligger skjult under Kirkestole og sammensyede Gulvtæpper, og selv for de faa fritliggende Stenes Vedkommende er Sammenligningens Resultat mindre paalideligt paa Grund af den formindskede Maalestok, hvori Gravstenene i Afbildningen fremtræde. Der skal et mere øvet Øie til, end Anm. tør rose sig af, for paa staaende Fod at kunne afgjøre, om altid denne Formindskelse er gjennemført ligelig i alle Enkeltheder, og naar jeg drister mig til at anføre, at det forekommer mig, at Bogstaverne gjennemgaaende ere noget længere og smallere paa Tegningerne end paa Gravstenene, saa maa jeg strax tilføie, at denne Opfattelse muligviis skyldes en feil Bedømmelse i mit Øie.

At den lithographiske Gjengivelse skulde have været heelt fri for Ulemper, var for meget forlangt. Hvor om-

hyggelig der end synes at være tilstræbt at gjengive nøiagtig saa meget, som nu kan sees paa Stenene selv, men heller ikke mere, have dog Afbildningerne gjennemgaaende et skarpere Præg end selve Stenene, f. Ex. Tavle I, hvis Original er adskilligt mere medtaget, end Billedet lader formode.

Det har ikke været Hensigten at levere Afbildninger af de mærkeligste Gravstene, som findes i Roskilde, i saa Fald vilde adskillige af Tavlerne ikke have kunnet hævde deres Plads. Opgaven har derimod været at give Exempler paa de Former, som til forskjellige Tider have været de meest fremtrædende, ligefra den ærværdige Steen uden al Indskrift, men alene smykket med en Korsstav i ophøiet Arbeide, hvis Alder sættes til ca. 1250, og til den ved sin enestaaende billedlige Fremstilling mærkelige Gravsteen over den bekjendte Niels Hemmingsen, fra den gamle Gravsteen over Roskilde-Borgeren Nicolaus Ketilli [1]), hvis eneste Udstyrelse er en Randindskrift, til de vel kjendte stadselige Adels-Gravstene fra det 16de Aarh., der vise den Afdødes Billede i fuld Rustning, omgivet af talrige Ahneskjolde. Til Afbildningerne slutter sig en smuk Plan over Kirken med Angivelse af hver enkelt Gravsteens nuværende Plads; thi de færreste af dem dække nu den Grav, for hvilken de oprindelig vare bestemte. Ved denne Plan gives der ikke blot en smuk Forestilling om Domkirkens Rigdom paa Gravstene, men den bringer tillige en nyttig Veiledning for den, som under Domkirkens tæppebelagte Gulv vil opsøge en bestemt Steen.

Begge de to her anmeldte Bøger ere, som alt anført, baade i Henseende til deres indre Værd og ydre Skikkelse af en ualmindelig Betydning og Anseelse og have i lang Tid

---

[1]) Forf. sætter denne Steens Alder til ca. 1350, men oplyser Side 2, at en Nicolaus Nicolai kaldet Kæthelsson, Borger i Roskilde, 1386 pantsætter et Bryggerkar til Herrerne i Domcapitlet. Denne Oplysning er faldet i god Jord; thi ved mit Besøg i Kirken blev Stenen af Opsynet udpeget for mig med den Tilføielse, at den var lagt over en Brygger, der aarlig havde givet et Fad Øl til Munkene for at blive begravet der.

stillet store Krav til deres Forfatteres Arbeidskraft og Arbeidstid. Og dog have disse begge en Fortsættelse deraf for Øie, ja, have vel allerede paabegyndt en saadan. Det maa da meget haabes; at de ikke komme til at mangle den materielle offentlige Understøttelse, uden hvilken slige Pragtværker nu engang ikke kunne see Dagens Lys her tillands.

Thiset.

Jón þorkelsson: Om digtningen på Island i det 15. og 16. århundrede. København (Høst) 1888. 516 S.

Som bekendt blev Island bebygget i slutningen af det 9. og begyndelsen af det 10. århundrede for en stor del af et udvalg af det norske aristokrati[1]). Den gang var skjaldepoesien allerede begyndt i Norge, hvor den så godt som fuldstændig holder op hen imod slutningen af det 10. århundrede[2]); på Island blev den fortsat, og her nåede den snart sin höjeste fuldkommenhed. Den rigt begavede slægt, som på Island oprettede et samfund med udmærket gennemtænkte love, udvikles dér og blomstrer i henved 300 år. En rig og enestaende literatur udfoldes. Men allerede under literaturens guldalder opstår der indre fejder, og samtidig begynde biskopperne at kæmpe for at få den kanoniske ret gjort gældende.

Norges konge, Hákon Hákonarson, forstod at benytte sig af denne indre opløsning, og det endte med det bekendte faktum, at Island kom under den norske krone (1262—1264).

Islands gamle literatur består væsentlig dels af en poetisk, dels af en historisk literatur. Skjaldepoesien havde nået en

---

[1]) J. E. Sars: Udsigt etc. I, s. 214 og flere steder.

[2]) Kong Haraldr harðráði er den eneste betydelige digter i det 11. årh. i Norge. „Es ist eine seltene ausnahme, wenn sich zwischen hinein etwa auch noch einmal ein einheimischer verskünstler in Norwegen vernehmen lässt, und bezeichnend genug sind es zuletzt fast nur noch einzelne fürsten“ (K. Maurer i Zeitschr. f. deutsche Philologie I, s. 50).

vis höjde, da Nordmændene droge fra Norge til Island. Sagaliteraturen er for störste delen fra det 12. og 13. århundrede, men indholdet af slægtsagaerne, der for det meste omhandle sagaperioden (930—1030), af Landnáma og de ældre kongesagaer, opbevaredes flere slægtled igennem i folkemunde[1]). Andre sagaer, f. Ex. Sturlungasaga, bleve for en stor del affattede omtrent samtidig med, at de i dem fortalte begivenheder forefaldt. Man fortalte hverandre både ved private og offentlige lejligheder, både på althinget og i hjemmet, de begivenheder, som skete indenlands, og de Islændere, som toge til andre lande, fortalte de nyheder, som de bragte hjem fra disse. Det vakte stor opmærksomhed på althinget, når en medbragte vigtige nyheder eller fortalte smukt en eller anden „saga". Denne skik, sagafortællingen, må have floreret allerede i sagaperioden.

I slutningen af det 13. århundrede kan man allerede på literaturens område spore følgerne af den indre opløsning og af fristatens undergang. I det 14. århundrede har man tydelig tilbagegang på alle områder, og til sidst hører historieskrivningen så at sige fuldstændig op. Fra det 15. og 16. århundrede har man kun nogle få annaler[2]). Ikke meget bedre går det med digtningen, skönt den ikke ophører; således har man yderst få virkelige digtere i tiden mellem Eysteinn Ásgrímsson († 1361), forfatteren af Lilja, og Hallgrímur Pjetursson (1614—1674), Islands störste salmedigter og ubetinget en af de mest udmærkede salmedigtere i hele Norden. Den digtning, man har fra det 15. og 16. århundrede, er for störste delen enten åndløs religiøs digtning eller „rímur", hvilke man til dels kan betragte som en slags erstatning for de egentlige folkeviser, hvoraf der kun findes få originale i den islandske literatur.

Det er således alt andet end tiltrækkende at studere digt-

[1]) Jfr. V. Finsen: Om den oprindelige Ordning af nogle af den islandske Fristats Institutioner. Kbh. 1888. s. 32 og 100.

[2]) Det var ikke för end lige i slutningen af det 16. årh., at den höjt fortjente Arngrímur Jónsson „lærði" (1568—1648) fremdrog oldtidens literatur for sin samtid.

ningen i denne periode, og vi Islændere have også haft følelsen heraf; det er sikkert snarest af den grund, at ingen har gjort den til genstand for et mere indgående studium. Endnu mindre have naturligvis fremmede gjort den til genstand for deres studier, ti den har egentlig kun betydning som et led i den islandske literaturs udvikling og kan derfor ikke være af væsentlig interesse for andre end Islændere. Der er ikke tale om nogen påvirkning på de andre nordiske folks literatur, og man kan heller ikke vente at finde nogen synderlig oplysning i den islandske literatur i det 15. og 16. århundrede angående forhold udenfor selve Island. Det vigtigste, man kan se, er, at et eller andet fremmed skrift eller digt er blevet oversat på islandsk.

Det er derfor klart, at det har krævet en vis energi hos forfatteren af den her omhandlede bog at løse den opgave, han har stillet sig, at skrive udførlig om digtningen på Island i det 15. og 16. århundrede. Men at bogen er svulmet op til over 500 sider har dog ikke sin grund i nogen udførlig skildring eller vurdering af digtningen som sådan eller dens indre udvikling i disse 2 århundreder, men kun deri, at forfatteren har ladet trykke et eller flere vers af omtrent alle de digte og rímur, som han nævner, ja undertiden aftrykkes hele digte og det endog i to recensioner. Tillige anføres de manuskripter, hvori vedkommende digte findes, og det ikke blot originalerne, men, som det synes, alle de afskrifter, som forfatteren har kendt, lige meget om originalen er til stede eller ikke, og ligegyldigt om afskrifterne have nogen videnskabelig betydning eller ikke. Alt dette optager den forholdsvis störste del af bogen. Desuden meddeler forfatteren under sin behandling af den religiöse digtning fortegnelse over f. ex. 52 kirker på Island, som vare helligede Olaf den hellige, 147 kirker helligede vor frue, 58 kirker helligede St. Petrus o. s. v. Endvidere meddeler forfatteren fortegnelse over, hvor „sagaer“ eller legender om vedkommende helgener findes nævnte. Hvad forfatteren i det hele taget mener med sådanne lidet sigende fortegnelser på dette sted, er ikke godt at vide; men da han ikke giver nogen skildring af digtene om disse hel-

gener, har han måske tænkt, at de kunde bidrage til at erstatte en sådan. Fremdeles optrykker forfatteren en del af forskellige fortaler af ældre islandske bøger, en del af forordninger og adskillige udtalelser af forskellige Islændere om et eller andet digt, som nævnes, o. s. v. Endelig meddeler forfatteren enkelte ting, som han selv har følelse af kun ere curiosa og slet ikke vedkomme det æmne, han behandler (jfr. f. ex. side 326).

Bogen består af en almindelig indledning på 19 sider, dernæst af I. den religiøse digtning inden reformationen, II. rímur og folkedigtning, III. navngivne digtere fra c. 1400 til c. 1600.

I det hele taget vidner bogen om samlerflid; man får i den flere digte og vers, som ikke för ere blevne udgivne, og den kan tjene som register over digtningen i disse århundreder. Den indeholder et betydeligt materiale for den, som vil skildre den islandske literatur i det 15. og 16. århundrede, men det må også være dens hovedfortjeneste. Man savner en tilbørlig videnskabelig kritik og æstetisk omdömme tilligemed den almindeligste historiske forståelse, men alt dette har da også givet forfatteren den nødvendige energi til at præstere dette arbejde. Des værre kan man ikke i en forholdsvis kort anmældelse gå meget ind på forfatterens opfattelse og behandling af hans æmne, men noget må dog fremdrages for at begrunde min dom over bogen overfor dem, som ikke kunne have lejlighed til selv at overbevise sig om dens rigtighed.

Forfatteren anvender overhovedet ikke historisk kildekritik og synes heller ikke at være synderlig fortrolig med den. Hvis forfatteren var bekendt med kildekritik, vilde det være ham klart, at til en historisk vished kan man ikke godt komme, hvor han mener at nå en sådan. Som exempel skal det fremhæves, at forfatteren regner det, som en ukritisk autodidakt, Einar Bjarnason, c. 1838 har skrevet om et literært spørgsmål fra c. 1400, for en kilde, og dog er det klart, at vedkommende har fået det fra beretninger fra det 17. eller 18. århundrede (jfr. s. 212). Forfatteren regner det for 8 kilder, som hos en historiker vilde reduceres til en senere beretning eller en nedskreven tradition, og hvor af fire endogså

ere ordret enslydende. For at overbevise sig om forfatterens historiske kildekritik behøver man f. ex. blot at slå op på side 211 og følgende, 244 og 254. Når en senere beretning blot er en afskrift af en anden, der også er en senere beretning, sa er alt i orden, så tror forfatteren, det er en historisk vished, men nar de ikke stemme overens, helst når de spalte sig i to lige store grupper, så er forfatteren strax i forlegenhed med resultatet.

Det vigtigste forsøg på en literær skildring i bogen er indledningen. Denne giver en oversigt over oldliteraturen, særlig poesien, indtil 1400, skolevæsenet, hvorom der haves en udmærket afhandling af Jón Sigurðsson, indtil reformationen, máldagar og brevbøger i 15. og 16. århundrede o. s. v., men den står i næsten ingen forbindelse med selve bogen, og oldliteraturens indflydelse på de følgende århundreders digtning beröres ikke. Desuden indeholder den alt for mange fejl og iöjnefaldende modsigelser.

Når forfatteren i de første linier mener, at der i Norden har „existeret poesi (folkepoesi)“ „i en længere tid“ för Islands opdagelse, så er dette tilvisse sandt, men når han vil göre denne poesi identisk med Eddakvadene, er dette næppe rigtigt. Som bekendt har man indtil de sidste tider almindelig antaget, at Eddakvadene vare digtede i det 5., 6., 7., 8. århundrede (Keyser, Grundtvig o. fl.), men denne antagelse er man nu kommet bort fra ved de sidste forskninger og undersøgelser af sprogets udvikling i Norden. Prof. Wimmer har som bekendt påvist, at den sprogforandring, som betingede det ældre runealfabets reduktion, var afsluttet c. 800. Ældre end 800 kan således intet Eddakvad på grund af sprogformen være[1]). En sammenligning med den såkaldte skjaldepoesi, hvis begyndelse falder för midten af det 9. århundrede, både med hensyn til sprog og omskrivningernes art, viser på det tydeligste, at Eddakvadene ere samtidige med skjaldekvadene

[1]) Jfr. Die runenschrift s. 341 under texten; Bugge: Studier, s. 3; Hoffory i Gött. gel. Anz. 1885 særl. s. 31—32, og J. E. Sars: Udsigt I, s. 199—204.

fra det 9. og det 10. århundrede [1]). Og det er et stort spørgsmål, om man kan sætte noget Eddakvad til det 9. århundrede. I det mindste har prof. Hoffory villet bevise, at f. ex. Völuspá ikke er ældre end fra midten af det 10. århundrede. Når det forholder sig således, kan der da også blive spørgsmål, om man har ret til at betegne Eddakvadene som „folkepoesi“. — Man får strax her, som også flere andre steder, at mærke, hvor overordentlig lidt hensyn forfatteren tager til de forskellige undersøgelser, som adskillige lærde have gjort i den senere tid angående det oldnordiske sprog og digtning. — Fremdeles oplyser forfatteren om, at Bragi hinn gamli Boddason er kunstdigtningens „egentlige fader“, skönt man har 10 andre digtere [2]) samtidig med ham, hvoraf en, Erpr lútandi, var Bragis svigerfader. Man er aldeles ikke berettiget til at antage, at Bragi, fordi han er den ældste digter, af hvem der haves vers, derfor er skjaldepoesiens fader. Bragi Boddason har efter al sandsynlighed fået tilnavnet „gamli“ til adskillelse fra en senere digter af samme navn under kong Sverrir, men ikke af hensyn til en höj alderdom, eller fordi han har være, den ældste digter [3]). Her kan det med det samme bemærkes, at det heller ikke er rigtigt, når forfatteren mener (s. 2), at Sturla Þórðarson († 1284) var den sidste hirdskjald, ti under kong Eiríkr Magnússon († 1299) nævnes i Skáldatal 5 hirdskjalde [4]).

På side 2 opkaster forfatteren det interessante spörgsmål, hvorfra Island har fået sin kultur. Dette besvarer forfatteren på side 3 med, at „det er først, da landets egne børn begynder at rejse til fremmede lande for at studere, at den mere oplyste verdens kultur slår sine rødder i folket“. Ísleifr Giss-

[1]) „Begge Arter høre paa det nøjeste sammen og kunne ikke skilles fra hinanden; de ere Systre, eller den ene er den andens umiddelbare Affødning. Tidsafstanden, om der er nogen, kan ikke have været nogen stor, og der, hvor den ene har blomstret, der maa ogsaa den anden have havt sit Hjem“ (Sars I, s. 202).

[2]) Jfr. Skáldatal Sn. E. III, s. 270 og følgende; jfr. også G. Þorláksson: Udsigt over de norsk-islandske skjalde. Kbh. 1882. s. 9—13.

[3]) Jfr. Sn. E. III, s. 308.

[4]) Jfr. G. Þorláksson: Udsigt, s. 165.

urarson studerede henved 1030 i Tyskland; derved får Island altså direkte sin kultur fra Tyskland. Island får også en svensk og en fransk kultur, ved at forfatteren træffer et par lærere fra Sverig og Frankrig oppe på Island; gården Oddi får en skole efter „fransk mønster", fordi Sæmundr „fróði" studerede i Paris. Et par Islændere studerede i England og bringe derved en engelsk kultur ind i landet. Men forfatteren lader sig ikke nöje med denne tysk-svensk-fransk-engelske kultur. Han henter også lidt fra Italien, og derfor lader han Jón Ögmundarson, der rejste derhen, studere ved universitetet i Bologna — at universitetet den gang ikke var stiftet, det gör ikke noget —, så bringer Jón direkte den italienske kultur med sig til Island[1]). Man kunde ved besvarelsen af et så stort og vigtigt spørgsmål vente, at forfatteren søgte at fremdrage spor af denne formentlige tysk-svensk-fransk-engelsk-italienske påvirkning i den islandske kultur, men det gör forfatteren ikke, og han kommer aldrig senere tilbage til spørgsmålet. Sagen er også den, at en sådan indflydelse, hvis der i virkeligheden har været nogen, har været af en aldeles forsvindende betydning. Selvfølgelig har Islændernes livlige forbindelse med omverdenen under fristatstiden sin store betydning, men deres kultur bliver hverken tysk, fransk eller engelsk derved. Deres literatur taber ikke noget i originalitet derved; den er ægte islandsk.

Side 17 skriver forfatteren: „Man har ofte nok fået at høre om tilbagegangen i den islandske literatur i det 15. og 16. århundrede, ofte nok hört det fremhæve med knusende foragt og sagkyndig mine, hvor langt denne tids literatur stod tilbage for den glimrende oldtidsliteratur. Og det kan jo hel-

[1]) Til gengæld kanoniserer forf. ham uden videre tillige med en anden biskop på s. 26 og 27; men det er et historisk faktum, at ingen af de tre islandske biskoppelige helgener, Jón, Þorlákr og Guðmundr, rigtig bleve kanoniserede. Det er det ejendommelige ved de islandske helgener, at Islænderne selv gjorde dem til helgener. (Jfr. Munch: Det n. F. Hist. 3. del s. 803; Ludvig Daae: Norges Helgener. Kristiania 1879. s. 227 ff.)

ler ikke aldeles [1]) nægtes.“ Det er ikke let at forstå, hvorledes forfatteren, der på side 11 har sagt: „Men strax med det 15. århundredes begyndelse ophører næsten al literær virksomhed [1]), og fra år 1400 til c. år 1600 bliver der i fædrelandets historie ikke skrevet et eneste ord, når man undtager, at nogle af de ældre annaler går til år 1430, samt at præsten Gottskálk Jónsson i Glaumbær forfattede en forholdsvis ubetydelig annal“, kan fremkomme med en sådan påstand. På side 21 siger forfatteren igen, at „Island i alle henseender henved år 1400 kommer i tilbagegang“ [1]). Det ene modsiger det andet. Side 16 omtaler forfatteren „det bratte forfald, som landet i alle måder kommer i ved begyndelsen af det 15. århundrede“ [1]), og anfører den sorte død, som forfatteren sætter til årene 1400—1402 eller 2 år tidligere end almindelig antages, uden at anføre nogen grund for det, som en af de vigtigste årsager dertil.

Forfatteren synes at opfatte den historiske udvikling som et lokomotiv, der det ene öjeblik kan bruse frem og det andet gå lige så hurtig tilbage. Men således går det ikke til. Anmælderen véd meget godt, at det er en almindelig opfattelse på Island, at med den sorte pest begynder på en gang en frygtelig tilbagegang. Dette forekommer ofte så vel i skrift som i tale. Denne opfattelse repræsenteres af forfatteren. Det er også naturligt, at folk tro det, når de den ene gang efter den anden uden kritik se det fremhævet, at för pesten var der 144,000 indbyggere på Island, og at to tredjedele — altså 96,000 — af hele befolkningen döde eller over en fjerdedel flere end Islands hele nuværende befolkning. Men dette er fuldstændig fejlagtigt. For det første har man ingen folketælling på Island hverken fra de foregående eller nærmest følgende århundreder, for det andet er det en absolut umulighed, at Islands daværende befolkning har været blot tilnærmelsesvis så stor. Samtidige kilder berette ikke noget om landets daværende folkemængde, eller hvor mange der døde i pestårene

[1]) Udhævet af anmælderen.

hele landet over. Dette er blot en senere formodning[1]). Tilbagegangen på Island begynder ikke med den sorte pest; den går længere, betydelig længere tilbage, hvad jeg foran har fremhævet. Den sorte pest var naturligvis en forfærdelig ulykke og bortrev overordentlig mange mennesker; den skaber imidlertid ikke tilbagegang i udviklingen, men gör den allerede begyndte tilbagegang på en gang raskere og stærkere. Grunden til tilbagegangen ligger i den historiske udvikling fra tiden

[1]) Jón Espólin skriver (ved året 1820) i sine arbøger (I d., s. 125): „ætla ec þat ekki fiærri fara, er sumir mæla, at fyrir þá plágu hafi verit hundrat þúsundir manna tólfrædt í landi hèr oc ei dáit minna enn tveir hlutir.“ Fra Espólins arbøger er dette gået over i den nyeste literatur. Den ældste fuldstændige folketælling på Island er fra 15. august 1769; da var folkemængden 46,201. I 1735 (30. dec.) fik biskopperne på Island ordre til at indgive til kommercekollegiet beretninger over fødte og døde; ved hjælp af disse beretninger kan man med temmelig stor sikkerhed finde folkemængdens störrelse indtil 1735, hvilket også Arnljótur Ólafsson har gjort (Skýrslur um landshagi á Íslandi I, s. 388 ff.). Ifølge Árni Magnússon, som berejste Island i årene 1702—1712, skal landets folkemængde i året 1703 have været 50,444 (Lærdóms Lista Fèlagsrit IV, s. 176). Ifølge sysselmand Jón Jakobsson skal lovmand þorleifur Kortsson have ladet foretage en folketælling i årene mellem 1670 og 1680. Den gang skal folkemængden have vist sig at være lidt over 50,000 (L. L. Fèlagsrit XIV, s. 213 under texten). För den tid har man fra 1096 antallet af de bønder, som betalte thingsrejselön, fra 1311 af de bønder, som betalte skat (L. L. Fèlagsrit IV, s. 178; M. Stephensen: Isl. i det att. Aarh., s. 268), og fra 1366 en skatteberetning, hvoraf man kan udfinde de skatteydendes antal (Ný Fél. X, s. 27 ff.). Ved at sammenligne disse tal med de skatteydende og ikke skatteydende bønders antal i året 1753 tillige med den hele daværende folkemængde har man søgt at finde folkemængdens størrelse i det 11. og 14. århundrede, men de resultater, man derved er kommen til, forekomme mig i höjeste grad usandsynlige (jfr. V. Finsen: Aarbøger f. n. oldk. og hist. 1873, s. 138—139 under texten). Til et sikrere resultat vilde man vistnok komme ved at anstille undersøgelse ved hjælp af jordebøger og andre kilder angaende, hvilke garde der i tidens løb ere blevne ødelagte, og hvilke nye gårde, købstæder og handelspladser der ere blevne byggede.

hen ved 1200, og om Island var blevet fri for den sorte pest, så vilde man dog have haft tilbagegang i det 15. århundrede, blot ikke så stærk [1]).

Side 17 fortsætter forfatteren: „Men vi har derimod sjælden hørt nogen fremhæve, hvor beundringsværdigt det er, at Islænderne endnu taler det samme sprog, som lød för år 1400, medens de øvrige nordiske folks sprog så at sige bukker under for den overvældende tyskhed“ o. s. v. Det gör anmælderen ondt, at forfatteren er så ubekendt med det, som skrives om Island, ti det synes ikke at være retfærdigt at klage over dette; man har i det hele taget i dette århundrede ikke vist megen uvillighed imod at anerkende dette; det er atter og atter blevet gentaget.

For at göre sig bekendt med forfatterens æstetiske omdömme og literaturhistoriske blik vil det for sagkyndige være nok at fremhæve, at han betragter det 15. og 16. århundredes literatur som mulig stående kun et trin lavere end den glimrende oldtidsliteratur på Island. Da man ikke kan forudsætte noget nærmere kendskab hos de fleste læsere til et så specielt æmne som den islandske digtning i den ovennævnte periode, ville vi i al korthed karakterisere denne, der, som allerede fremhævet, hovedsagelig består af religiøs digtning og rímur.

Den religiøse digtning består af forskellige sange til jomfru Marias, forskellige apostles, Johannes den døbers og helgeners pris. Men i alle disse sange er der næppe en original tanke, næppe et energisk udtryk for en særlig digterindividualitet; de ere egentlig kun en i höj grad mislykket efterligning af ældre digte i samme retning; men medens disse vare skrevne i et smukt, klassisk sprog og indeholdt stemningsfulde, åndrige vendinger, som vidnede om en sund religiøs følelse, så ere hine i det hele taget åndelige misfostre.

[1]) Efter at denne anmældelse var skreven, har anmælderen læst en i sommer i tidsskriftet „Búnaðarrit“ udkommen afhandling om landboforholdene i Island af den lærde bonde, fhv. althingsmand Einar Ásmundsson, hvori han fremsætter en lignende opfattelse af den sorte pest i økonomisk henseende.

Hele otteliniede vers indeholde ofte ikke andet end den helgens navn, til hvis ære sangen er digtet, samt de epiteter, som tillægges ham, under form af kedelige og smagløse omskrivninger; vor frue får således følgende epiteter: „guddommens prægtige hal“, „himlenes gaders moder“, „guldbillede“, „himmeriges blomst“, „Guds industria“, „vas morum“, „hortus aromatum dulcis charismatum“, „medicina melle plena“ [1]) o. s. v. Formen er i reglen kunstlet og lidet tiltalende.

Rimerne ere ikke andet end sagaer omsatte på vers, hvortil man særlig har valgt de uhistoriske og fabelagtige sagaer og æventyrromaner; ti i det 15. og 16. århundrede tiltrak nemlig disse sig stor opmærksomhed, et vidnesbyrd om den efterklassiske tids slette smag. Versene ere i reglen fireliniede, og alle mulige kunstlerier med hensyn til den metriske form fik efterhånden indpas, hvorved indholdet selvfølgelig måtte komme til at lide.

Indretningen af rimerne er følgende: en cyklus består i reglen af flere rimer (afdelinger) i forskellige versemål. Enhver rime indledes sædvanlig med en mansöngr = elskovssang [2]), hvori digteren giver sine egne følelser og erfaringer på det erotiske område frit spil. Disse indledninger ere undertiden særdeles könne og læseværdige, af og til i tonen humoristiske, men til gengæld ere de særdeles ofte platte, ja undertiden ligefrem obscøne. Selve rimerne ere som oftest kun rimerier; der er intet spor af nogen original behandling af sagaen eller stoffet. „Digter“-virksomheden består her væsentlig kun i at give prosaen versform. Omskrivningerne (kenningar) fra den gamle poesi beholdes selvfølgelig, men i stedet for at man i

---

[1]) Nogle af disse digte indeholde nemlig en del latinske vendinger og sætninger.

[2]) Ordet mansöngr har aldrig haft anden betydning end sang om kvinder og kærlighed, forfattede af mænd; når forf. vil, at det oprindelig skulde have haft den modsatte betydning (s. 122), sang af kvinder til mænd, er dette fuldstændig forfejlet; den betydning har aldrig existeret. Jfr. S. Egilsson: Lexicon poeticum; G. Vigfússon: An Icel.-Engl. Dict. og særlig Th. Möbius: Málsháttakvæði. Halle 1873. s. 42 ff.

denne som oftest brugte dem til at udtrykke en poetisk sammenligning (f. ex. når skibet kaldes for „bølgernes bevingede hest“, „årernes svane“ o. s. v.), så anvendes de i rimerne hyppigst som meningsløs fyldekalk, for at lette digteren versifikationen. Tillige lavede man stadig nye omskrivninger, som tit og ofte ere gyselig smagløse, og anvendte dem i hver anden linie uden at give dem nogen tilknytning til indholdet. Man synes undertiden, især i den senere tid, ligefrem at have stillet sig det som opgave at bruge omskrivninger så meget som muligt. Til trods herfor skal det dog ikke nægtes, at nogle, særlig de ældste, rimer undertiden ere ret interessante for dem, der i det hele taget forstå dem.

Det er denne „poesi“, som de fleste ville finde åndsforladt og åndsfortærende, forfatteren sætter så höjt. Forfatteren kan ikke erkende nogen væsentlig forskel mellem den og den foregående; han kalder flere af disse rimeriers skabere for ypperlige digtere (side 344, 398, jfr. s. 237, 242, 280, 374). Forfatteren synes heller ikke at kunne indse de store fortrin, som den nyere islandske poesi har fremfor denne. Forfatteren kan ikke forstå, at man trængte til noget sundere og kraftigere, fornuftigere og åndrigere i poesien. Derfor er forfatteren forbitret på dem, som opponerede imod rimerne, og kalder deres kritik for „spark“, og han optrykker forskellige stykker af deres kritik lige ned til det nuværende århundrede (s. 125—133, jfr. s. 290 om prof. Eugen Kölbing). Men både konferentsråd Magnús Stephensen og digteren Jónas Hallgrímsson o. fl. have ubetinget set ret deri, at folket trængte til en ny og sundere åndelig føde end disse smaglöse rimer. Intet var naturligere, end at en så udmærket digter og en mand med en så fin æstetisk sans som Jónas Hallgrímsson (de Tyskere, som have skrevet om den nyere islandske poesi, have sammenlignet ham som lyriker med Schiller) blev en af de ivrigste kritikere af rimerne, og at hans kritik fik den störste betydning. Man følte allerede den gang, at der trængtes til noget nyt, og enhver, som havde nogen sund æstetisk sans, kunde med lethed føle, hvor langt den nyere islandske digtning, især Bjarni Thorarensens og Jónas Hallgríms-

sons, overstrålede rimerne så vel i indhold som i form. Jo finere æstetisk følelse man havde, des lettere og hurtigere kunde man fatte forskellen; det er derfor fuldstændig ubeföjet af forfatteren, når han betegner modstandere af rimerne som „den halvdannede klasse“. Skönt en sådan betegnelse snarere vilde passe på rimernes beundrere, som for resten nutildags ere så sjældne, at det er et rent tilfælde, hvis man træffer nogen sådan, vilde den dog næppe som regel være retfærdig.

Under landets tilbagegang og i mangel af andet og bedre opnår rimedigtningen först en vis popularitet, og når den vedbliver så længe at udgöre den ene hoveddel af den islandske poesi, så skyldes det især landets i alle retninger uheldige stilling under den langvarige og trykkende monopolhandel. Så snart en ny og kraftig åndelig strömning begyndte at gå over landet, måtte den skylles bort. Kun i de fjærneste afkroge kunde levningerne af rimedigtningen få lov til at blive siddende; disses eneste noget produktive, men over al måde uheldige og udannede repræsentant er nu Símon Bjarnason Dalaskáld, som nu endelig synes at have fundet én beundrer.

Mindre væsentlige fejl, som f. ex. fejl i årstal (f. ex. Hannes Bjarnason (s. 285) er ifølge hans „vita“ i biskopsarkivet i Reykjavík født „die 19° Cal. Februarii Anno 1777“, men ikke 1775; Ársrit prestaskólans (s. 421) er trykt 1850, ikke 1847), og at forfatteren undertiden undlader at nævne nyere udgaver, hvor det dog sikkert vilde være passende, skal anmælderen ikke gå ind på. Endnu mindre de mange trykfejl, der findes såvel i bogen som i rettelserne. Heller ikke forfatterens enkelte misforståelser af sit modersmål, skönt man må blive forbavset over at se en Islænder misforstå en så almindelig omskrivning for poesi som „Odins drik“ og deri se en hentydning til en digters drikfældighed (s. 344). Men foruden de allerede fremhævede hovedfejl ved bogen må det tilföjes, at forfatteren i det hele taget ikke formår at skelne imellem det væsentlige og det uvæsentlige. I så henseende står forfatteren nemlig i höjde med de almindelige samlere af historisk materiale på Island fra de senere århundreder. Kun har forfatteren haft adgang til bedre og

righoldigere kilder end disse. Man kan derfor ikke lade være med at trække på smilebåndet, når man ser, at forfatteren vil give det udseende af, at han overfor en af disse autodidakter anvender en vis kritik, medens han med hensyn til en anden erklærer, at han er „lidet glad“ over at gribe „den gamle hædersmand“ i fejl, og at han kun gör det, fordi det er „uundgåeligt“ (s. 219, jfr. s. 420 og 422). Er da vedkommende ikke den samme hædersmand alligevel, om han bliver kritiseret eller ej? Og har man ikke ret til at göre alle til genstand for kritik? Nu er det ofte så, at jo ældre disse autodidakter ere, desto mindre kritik udfolde de selv, og desto varsommere må man være overfor dem og deres udsagn. Dette gælder i en særegen grad om „hædersmanden“ Björn Jónsson på Skarðsá (1574—1655); ti med al beundring for denne mærkelige bondemands begavelse og forfattervirksomhed må det siges, at hans skrifter ere fulde af fejl, misforståelser og de forunderligste kombinationer, beroende på dårlige kilder, som han naturligvis ikke kunde underkaste nogen indgående kritik.

Bogi Th. Melsteð.

Fortegnelse over fremmed historisk Litteratur fra Året 1887

vedrørende Danmarks Historie.

Ved **W. Christensen.**

I. Samlinger og Tidsskrifter.

Chronicles and memorials of Great Britain and Ireland during the middle ages. 86, Vol. I. The metrical chronicle of Robert of Gloucester. Ed. by *W. A. Wright.* Part I. XLVIII + 494 S. — 88, Vol. I. Icelandic sagas and other historical documents relating to the settlements and descents of the Northmen on the British isles. Ed. by *G. Vigfusson.* Vol. I. Orkneyinga saga, and Magnus saga, with appendices. LIII + 426 S. Vol. II. Hakonar saga, and a fragment of Magnus saga, with appendices. XLV + 473 S. — 90, Vol. I. Willelmi Malmesbiriensis monachi de gestis regum Anglorum libri quinque; historiæ novellæ libri tres. Ed. from manuscripts by *W. Stubbs.* Vol I. CXLVII + 282 S. London.

Regesta pontificum Romanorum ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII. Ed. *Ph. Jaffé.* Editionem 2. correctam et auctam auspiciis G. Wattenbach curaverunt S. Loewenfeld, F. Kaltenbrunner, P. Ewald. Fasc. XIII. Lipsiae. (Tomus II S. 481—600.) 4°.

Fra Pave Lucius III til 1193.

H. Hildebrand. Livonica, vornähmlich aus dem 13. Jahrhundert, im Vaticanischen Archiv. Riga. 71 S.

Anmeldt af Dr. Mollerup ovenfor S. 211 ff.

Les registres d'Innocent IV. Publ. par *E. Berger.* 8. fasc. Paris. 4°.

Hermed er 2. Bd. (1248—1251) sluttet.

O. Lorenz. Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter seit der Mitte des 13. Jahrhunderts. 2. Bd. 3. in Verbind. mit A. Goldmann umgearb. Aufl. Berlin. XII + 444 S.

R. Hoeniger. Urkunden und Akten aus dem Amtleute-Archiv des Kolumba-Kirchspiels zu Köln. (Annalen des histor. Vereins f. den Niederrhein, insbesondere die alte Erzdiöcese Köln. 46. Heft. Köln. S. 72—122.)

S. 89—92 3 Breve af År 1280 fra Byen Næstved til Köln og sankt Columbas Sogn i Köln.

Les registres de Nicolas IV. Publ. par *E. Langlois.* 2.—3. fasc. Paris. S. 137—400. 4⁰.

1289—1290.

Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden. Im Auftrage der Gesellsch. f. Schleswig-Holstein-Lauenburg. Gesch. bearb. u. hrsg. von *P. Hasse.* 2. Bd. (1250—1300). 5. Lief. (S. 321—392). Hamburg u. Leipzig. 4⁰.

19. Jan. 1291—3. Marts 1300.

Svenska riksarchivets pappershandlingar 1351—1400. Förtecknade med angifvande af innehållet. (Meddelanden från svenska riksarchivet, utg. af C. G. Malmström. XI. Stockholm. S. 87—124.)

Anmeldt af K. G. Grandinson i (svensk) Hist. tidskr. 1887 S. 95—96.

W. Stieda. Revaler Zollbücher und -Quittungen des 14. Jahrhunderts. Halle a. S. XII + CXXXVIII + 107 S. (Hansische Geschichtsquellen. Hrsg. vom Verein f. hansische Gesch. Bd. V.)

Indledningens første Afsnit omhandler „Der hansische Pfundzoll im 14. Jahrhundert“, bl. a. i Bergen og Skåne.

Svenskt diplomatarium från och med år 1401, utgifvet af riksarchivet genom *C. Silfverstolpe.* 2. delen., 6. häftet (register). Stockholm. S. 869—1002. 4⁰.

Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund. 3. Abtheil. 1427—1431. Hrsg. von *D. Kerler.* Gotha. IV + 708 S. 4⁰. (Deutsche Reichstagsakten. 9. Bd.)

Historical manuscripts commission. 11. report, appendix, part I. The manuscripts of Henry Duncan Skrine, esq. 197 S. — Part III. The manuscripts of the corporations of Southampton and King's Lynn. 291 S. — Part IV.

The manuscripts of the marquess Townshend. X + 467 S. London.

Part III S. 203 findes to Breve vedrørende Englændernes Handel i Norden i det 15. Årh. Part I indeholder Depecher fra Storhertugen af Toscanas Repræsentant ved det engelske Hof 1625—1628 og omhandler også Danmark. Part IV vedrører til Dels Danmarks Historie i det 18. Årh., især under den store nordiske Krig.

Urkunden-Buch der Stadt Lübeck. Hrsg. von dem Vereine f. Lübeck. Gesch. u. Altherthumskunde. 8. Theil. 3.—8. Lief. Lübeck. S. 161—640. 4°.

5. Maj 1443—19. Marts 1449.

D. Schäfer. Das Buch des lübeckischen Vogts auf Schonen nebst 5 Beilagen. Mit 3 Tafeln u. 2 Karten. Halle a. S. XIV + CLIII + 155 S. (Hansische Geschichtsquellen. Hrsg. vom Verein f. hansische Gesch. Bd. IV.)

Anmeldt af Prof. Joh. Steenstrup ovenfor S. 470 ff., af H. Hildebrand i (svensk) Hist. tidskr. 1887 S. 96 ff.

Zur Geschichte der Belagerung von Neuss 1474—1475. Regesten. (Mittheil. aus dem Stadtarchiv von Köln, hrsg. von K. Höhlbaum. 3. Bd. 8. Heft. Köln 1885. S. 1—36.)

Angår også Christiern I.

Latinska sångor från Sveriges medeltid. Holmiæ. 124 S.

Udgivne af G. E. Klemming. — S. 116: De dampnis passis Scaris 1511. S. 122: Cantio flebilis de rege Christierno II anno CIↃIↃXX.

Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede (1514—1521). Udg. for det norske historiske Kildeskriftfond ved *H. J. Huitfeldt-Kaas.* 1. Bd. 2. Hefte. Christiania.

Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar som höra till statsförfattningens historia under tidehvarfvet 1521—1718. 1. delen, med understöd af statsmedel utg. af *E. Hildebrand* och *O. Alin.* I. 1521—1544. Stockholm. XIV + 412 S.

Anmeldt af C. T. O. i (svensk) Hist. tidskr. 1887 S. 25—29.

Documents relatifs à l'histoire de Russie. LIII. LVIII. 1887.

LIII angår hist og her Christiern II. LVIII (Aktstykker fra År 1725) angår hyppig Danmark og det gottorpske Spørgsmål.

Politische Correspondenz der Stadt Strassburg im Zeitalter der Reformation. 2. Bd. 1531—1539. Bearb. von *O. Winckelmann.* Strassburg i. E. (O. m. T.: Urkunden und Acten der Stadt Strassburg. 2. Abtheil.)

Omhandler bl. a. Forsøg på at få sluttet Forbund mellem Danmark og de tyske Protestanter.

Sverges traktater med främmande magter jämte andra dit hörande handlingar, utg. af *O. S. Rydberg.* 4. delen. II. 1534—1560. Stockholm. S. 161—328.

Konung Gustaf den förstes registratur. Utg. af kongl. riks-archivet genom *V. Granlund.* X. 1535. Stockholm. 388 + 51 S. (Handlingar rörande Sveriges historia. Utg. af kongl. riks-archivet. 1. serien.)

Letters and papers, foreign and domestic, of the reign of Henry VIII preserved in the public record office, the British museum, and elsewhere in England. Arranged and catalogued by *J. Gairdner.* Vol. X. London. XLVIII + 645 S.

Omhandler en Del af År 1536.

Briefwechsel Landgraf Philipp's des Groszmüthigen von Hessen mit Bucer. Hrsg. u. erläutert von *M. Lenz.* 2. Theil. Leipzig. X + 506 S. (Publicationen aus den K. Preuszischen Staatsarchiven. 28. Bd.)

Årene 1541—1547. Omtaler et Par Steder (S. 268, 368, 374) Danmark.

Th. Wierzbowski. Vincent Laureo, évêque de Mondovi, nonce apostolique en Pologne 1574—1578, et ses dépêches inédites au cardinal de Côme, ministre secretaire d'état du pape Grégoire XIII. Varsovie.

Omhandler bl. a. Planer om et Forbund mellem Polen og Sverige mod Danmark således, at Sverige skulde have Norge og Polen Resten af det danske Rige; se (svensk) Hist. tidskr. 1888 S. 174.

Calendar of state papers, domestic series, of the reign of Charles I, 1641—43, preserved in her majesty's public record office. Ed. by *W. D. Hamilton.* London. L + 658 S.

Norske Rigs-Registranter, tildeels i Uddrag. Udg. for det norske historiske Kildeskriftfond. 9. Bd. 2. Hefte, 1649, ved *O. G. Lundh* og *O. A. Øverland.* — 10. Bd. 2. Hefte, 1651—1653, ved *E. A. Thomle.* Christiania.

Die Berichte des kaiserlichen Gesandten Franz von Lisola aus den Jahren 1655—1660. Mit einer Einleitung u. Anmerkungen versehen hrsg. von *A. F. Pribram.* Wien. 571 S. (Archiv f. österreich. Gesch. 70. Bd.)

Calendar of state papers, domestic series, 1659—60, preserved in the state paper department of her majesty's public record office. Ed. by *M. A. E. Green.* London 1886. XXVIII + 689 S.

Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. 11. Bd. Politische Verhandlungen. 7. Bd. Hrsg. von *F. Hirsch*. Berlin. X + 789 S.

Omhandler Årene 1660–1666 og berører på nogle enkelte Steder Danmark.

Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll från och med år 1719. 8. delen. 1734. 2. häftet. Bilagor. S. 553–632. — 9. delen. 1738–1739. I. 566 + 32 S. Stockholm.

VIII. 587 ff. Brev fra Carl Frederik af Holsten-Gottorp til Sveriges Stænder; IX. berører nogle Steder Carl Frederiks Forhold til Sverige.

Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen. 15. Bd. Berlin. 495 + X S.

Maj—Oktober 1757. Redigeret af A. Naudé.

Preuszen und Frankreich von 1795 bis 1807. Diplomatische Correspondenzen, hrsg. von *P. Bailleu*. 2. Theil (1800—1807). Leipzig. LXXXVII + 647 S. (Publicationen aus den K. Preuszischen Staatsarchiven. 29. Bd.)

S. 45 en Udtalelse af Bonaparte 22/5 1801 til den danske Gesandt i Paris Dreyer.

Historisk Tidsskrift, udg. af den norske historiske Forening. 2. Række. 6. Bd. 1.—2. Hefte. Kristiania.

Af Indholdet bemærkes: L. Daae. Niels Griis, dansk-norsk Envoyé i Haag. S. 1–84. — L. Daae. Italieneren Francesco Negris Reise i Norge 1664—1665. S. 85—158 (heri S. 85—94: Kantsler Ove Bjelkes Levnet). — G. Storm. Om nordiske Stedsnavne i Normandie. S. 236—252. — L. J. Vogt. Norges Udførsel af Trælast i ældre Tider. (Efterskrift til Afhandlingen i Bind V.) S. 260—262. — N. Nicolaysen. Om Hov og Stavkirker. S. 265–305. – A. E. Eriksen. Noget om Biskop Mag. Jens Nilssøn og hans Skrifter. (Bemærkninger til Dr. Yngvar Nielsens Udgave af hans Visitatsbøger og Reiseoptegnelser.) S. 306—330. — L. Daae. En Bemærkning om Jacob Ziegler. S. 331—336.

Theologisk Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge. Udg. af *C. P. Caspari, G. Johnson* og *A. C. Bang*. 3. Række. 1. Bd. Christiania.

Af Indholdet bemærkes: A. C. Bang. Udsigt over den katholske Kirke i Norge umiddelbart før Reformationen. S. 1—23. — J. N. Skaar. Salmehistoriske Bidrag. S. 24—95, 141—179. — Peder Palladius. Katechismusudlæggelse for de norske Præster. Paanyt udgivet af A. C. Bang. S. 217—281. — Et utrykt Aktstykke om Hans Reff. Meddelt af A. C. Bang. S. 332—344. — A. C. Bang. Yderligere Oplysninger om Hans Reff. S. 509—512.

Nyt tidsskrift, redig. af *J. E. Sars* og *O. Skavlan.* 5.—6. aargang, 1886—1887. Kristiania.

Af Indholdet bemærkes i 5. aarg.: H. M. Schirmer. Udsigt over studiekredsen for opklaring af vor middelalderlige bygningskultur. S. 176—197, 387—409. — F. Bætzmann. Karl Johan og foreningsværket af 4de novbr. S. 689—703; — i 6. aarg.: I. Undset. Nordisk og mellemeuropæisk arkæologi. S. 363—383. — I. Hansen. Norsk nationaltheater. S. 785—817.

Vidar. Tidsskrift for Videnskab, Literatur og Politik. Redig. af *L. Daae* og *Y. Nielsen.* 1887. Christiania.

Af Indholdet bemærkes: L. Daae. Stemninger i Danmark og Norge i Anledning af og nærmest efter Adskillelsen. S. 32—82. — M. P. Friis. Konservative Strømninger. S. 204—216 (i Anledning af Folketingsvalgene 28. Januar 1887). — Y. Nielsen. Rjukanfossens Opdagelse. S. 389—392 (Fossen blev først almindelig bekjendt efter en Rejse af Prof. Esmark 1810). — L. Daae. Anton Martin Schweigaards Dom om Andreas Høyer. Et Brudstykke af en latinsk Universitetstale. S. 433—435. — Et utrykt Brev fra Henrik Wergeland. S. 436-437 (om Arne Magnussons uretmæssige Erhvervelse af norske Diplomer). — A. Taranger. En Hexeproces fra Østerdalen i det 17de Aarhundrede. S. 553—560. — Y. Nielsen. To Episoder fra 1814. S. 638—644. — L. Daae. Om Johan Nicolai Madvig. S. 645—684. — Y. Nielsen. Gamle Reiseoptegnelser fra Nordland. S. 716—720 (af Biskop Eiler Hagerup c. 1733). — Den dansk-amerikanske St. Thomas-Traktat. S. 763—793 (Oversættelse af O. R. Seward's „A diplomatic episode“ i Scribners magazine for Novbr. 1887, jfr. nedenfor S. 780).

Historisk tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand.* 7. årgången. 1887. Stockholm.

Af Indholdet bemærkes: M. Weibull. Om „Mémoires de Chanut“. S. 49—80, 151—192 (S. 184 ff. omhandles også Dronning Christines Forhold til Ulfeldt og til Danmark). — Nagra handlingar till Gustaf I.s historia. 1. S. 193. — N. Höjer. Norsk nationel historieskrifning II. S. 209-274 (omhandler Yngvar Nielsens Skrifter om Norges Historie i Begyndelsen af dette Århundrede).

Kongl. vitterhets historie och antiqvitets akademiens månadsblad. 15. årgången. 1886. Stockholm 1886—87.

Af Indholdet bemærkes: O. M:s. Menniskobild från bronsåldern. S. 42—43 (Fund fra Skane). — Hängprydnad af sten. S. 47—48 (Fund fra Skane). — H. Hildebrand. Treperiodssystemets uppkomst. S. 128—139 (om Vedel Simonsens og C. J. Thomsens Betydning). — H. Hildebrand, C. D. Reventlow. Fynden vid Ringsjön. S. 140—144, 184—193.

Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen. 1887. 10. årgången. Stockholm.

Af Indholdet bemærkes: E. Gigas. Nordiske anekdoter. Et par sammenstillinger. S. 139—157. — H. Hildebrand. Viktor Rydberg och den nordiska mytologien. S. 241—257. — V. Thomsen. Rasmus Kristian Rask. S. 593—606.

Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte. 17. Bd. Kiel.

Indhold: Dahlmann's politische Erstlingsschrift über die letzten Schicksale der deutschen Unterthanen Dänemarks und ihre Hoffnungen für die Zukunft. Im März 1814. Hrsg. von C. Varrentrapp. S. 1—57. — Mackeprang. Das Gebiet des dänischen Rechtes in Schleswig-Holstein. S. 59—77. — Matthias Friedrich Glasemeyer's Bericht über seine 1712 und 1713 während des Schwedischen Krieges der Stadt Flensburg geleisteten Dienste. Mitgetheilt von A. Wolff. S. 79—104. — Aufzeichnungen des Flensburger Bürgers Franz Böckmann, hauptsächlich über seine Unternehmungen im Januar 1713. Mitgetheilt von H. Hansen. S. 105—157. — W. Möller. Schleswig-Holsteins Antheil am Deutschen evangelischen Kirchenliede. Ein mit einigen Erweiterungen versehener Vortrag. S. 159—187. — Antiquarische Miscellen. I. Von H. Handelmann. S. 191—202. II. Von J. Mestorf. S. 203—220. — F. Bertheau. Zur Kritik der Quellen der Unterwerfung Ditmarschens. S. 221—279. — C. E. Carstens. Die geistlichen Liederdichter Schleswig-Holsteins. Nachtrag und Fortsetzung. S. 281—301. — Mackeprang. Ueber den Ursprung der vormals Dänischen Landestheile Schleswigs und ihre Wiedervereinigung mit dem Herzogthum. S. 303—314. — F. Bertheau. Zu meinem Aufsatze: Herzog Johann der Ältere. S. 315—322. — Th. Hach. Das sogenannte Ansveruskreuz bei Ratzeburg. S. 323—363. — C. E. Carstens. Geheimrath Professor Dr. G. Waitz. Nekrolog. S. 365—374.

Aus Flensburgs Vorzeit. Beiträge zur Geschichte der Stadt. Hrsg. in zwanglosen Heften. Heft 1. Flensburg. VII + 129 S.

Indhold: C. H. Metger. Zur Geschichte des Flensburger Theaters im 18. Jahrhundert. S. 1—16. — A. Wolff. Flensburger Hexenprocesse. S. 17—37. — K. Flebbe. Die erste Reorganisation des Flensburger Gymnasiums. Zur Erinnerung an die dreihundertjährige Wiederkehr des Rektoratsantritts von Paul Sperling. S. 38—64. — Statut eines Flensburger Begräbnis-Vereins vom Anfang des 18. Jahrhunderts. Mitgeteilt von A. C. C. Holdt. S. 65—79. — C. H. Metger. Eine Aktiengesellschaft aus dem vorigen Jahrhundert. S. 80—85. — A. Wolff. Miscellen. (I. Zur Geschichte von Kielseng und dessen Beziehungen zu Flensburg. II. Flensburgs Nordseehafen zufolge Königlicher Konzession vom 7. Oktober 1579. III. Der Scharfrichter ein Gildebruder? IV. Das „Haus der Königin". V. Franz Böckmann in der Volkssage. VI. Die St. Johannis-Schützengilde keine St. Knutsgilde. VII. Zwei bisher ungedruckte Bischofsurkunden von 1455 und 1495. VIII. Das „Flensburgische Gesangbuch" von 17¹⁹/₄₂. IX. Zur Geschichte von König Christian des Dritten Fundation des Heiligengeist-Hospitals.) S. 86—129.

Mittheilungen des Vereins für Hamburgische Geschichte. 9. Jahrg. 1886. Hamburg 1887.

Af Indholdet bemærkes: C. Walther. Runenstein bei Hamburg? S. 9—10. — I. Lieboldt. Zu den Beziehungen zwischen dem Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg und der Stadt Hamburg in den Jahren 1674 bis 1683. S. 85—88. — F. Voigt. Ueber den ehemaligen Ochsenmarkt zu Wedel nnd die dort von Nieder-

rheinischen Händlern gekauften Ochsenheerden. S. 109—120, 171—173. — C. F. Gaedechens. Ueber die Hamburgischen Burgen und Schlösser. S. 121—127.

Jahrbücher des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. 52. Jahrg., hrsg. von *Schildt*. Schwerin.

Af Indholdet bemærkes: K. Koppmann. Rostocks Stellung in der Hanse. S. 183—208. — C. Beyer. Geschichte der Stadt Lage. I. Theil. S. 209—293 (S. 220—221 Erik Menveds Kampe i Mecklenburg). — v. Sell. Meklenburgische Truppen im dänischen Dienste. S. 294—317 (omhandler det 17. og de første År af det 18. Århundrede).

Neues Archiv für sächsische Geschichte und Alterthumskunde. Hrsg. von *H. Ermisch*. 8. Bd. Dresden.

Af Indholdet bemærkes: S. Issleib. Von Passau bis Sievershausen 1552—1553. S. 41—103 (S. 76 Sachsens Forhold til Christian III). — K. Berling. Der kursächsische Hofmaler und Kupferstecher Heinrich Göding. S. 290—346 (S. 330 nævnes et Maleri af ham, forestillende Christian III).

Beiträge zur geschichte der deutschen sprache u. literatur, hrsg. von *H. Paul* u. *W. Braune*. XII. Bd. Halle a. S.

Af Indholdet bemærkes: S. Bugge. Studien über das Beowulfepos. S. 1—112, 360—375. — E. Sievers. Altnordisches im Beowulf? S. 168—200. — A. Schullerus. Zur kritik des altnordischen Valhǫllglaubens. S. 221—282 (er også udkommet som Inauguraldissertation fra Leipzig). — E. Mogk. Bragi als gott und dichter. S. 383—392. — J. H. Gallée. Haf, gamel, bano. S. 561—563.

Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung. Jahrg. 1886. XII. Norden u. Leipzig 1887.

Af Indholdet bemærkes: W. Seelmann. Die Ortsnamenendung -leben. S. 7—27. — W. Seelmann. Die Bewohner Dänemarks und Schonens vor dem Eindringen der Dänen. S. 28—39. — W. Seelmann. Ptolemaeus und die Sitze der Semnonen. S. 39—52. — W. Seelmann. Das norddeutsche Herulerreich. S. 53—57 (jfr. Jahresbericht üb. die erscheinungen auf dem gebiete der germanischen philologie. 9. jahrg. S. 42).

II. Afhandlinger.

J. J. A. Worsaae. The pre-history of the North, based on contemporary memorials. Translated, with a brief memoir of the author, by H. F. M. Simpson. London 1886.

K. Müllenhoff. Deutsche alterthumskunde. 2. bd. Mit 4 karten von H. Kiepert. Berlin. XVI + 407 S.

Indhold: 3. buch. Die nord- und ostnachbaren der Germanen. 4. buch. Die Gallier und Germanen.

L. F. A. Wimmer. Die Runenschrift. Vom Verfasser umgearb. u. verm. Ausg. Mit 3 Tafeln u. Abbildungen im Texte. Aus dem Dänischen übers. von F. Holthausen. Berlin. XXIV + 392 S.

Anmeldt af E. Brate i Svenska fornminnesföreningens tidskrift. 7. bd. Stockholm 1888. S. 50—61.

R. B. Anderson. Nordisk Mythologi. Oversættelse efter Originalens 4. Oplag ved F. W. Horn. Kristiania. XXIII + 480 S.

En Biografi af Forfatteren, de forenede Staters Ministerresident i Kjøbenhavn, findes i Indledningen.

Germanische Göttersagen. Mythologische Gedichte, gesammelt u. zusammengestellt von *G. v. Schulze.* Mit Einleitung von F. Dahn. Leipzig.

A. Lange. Deutsche Götter- und Heldensagen. Für Schule und Haus nach den besten Quellen dargestellt. Leipzig. IV + 448 S.

W. Hahn. Odin und sein Reich. Die Götterwelt der Germanen. Berlin. XVI + 347 S.

H. Gering. Glossar zu den Liedern der Edda (Sæmundar Edda). Paderborn u. Münster. VIII + 200 S.

Vǫlo spǫ́, die Weissagung der Seherin. Aus dem Altnordischen übersetzt und erläutert von *A. Heusler.* Berlin. 59 S.

W. Berger. Die altnordische Attilasage. Mit besonderer Berücksichtigung der beiden Atlilieder der Edda Sæmundina. Fragment einer Dissertation. Nach dem Tode des Verf. hrsg. von seinem Lehrer. Klausenburg 1886.

F. Niedner. Das Hárbarðsljóð. (Zeitschrift f. deutsches alterthum u. deutsche litteratur. 31. bd. Der neuen folge 19. bd. Berlin. S. 217—282.)

H. v. Wlislocki. Die Ragnar Lodbrokssage in Siebenbürgen. (Germania. Vierteljahrsschrift f. deutsche Alterthumskunde. Hrsg. v. K. Bartsch. N. R. 20. Jahrg.)

H. Schück. Vår älsta folksaga. (Samlaren. Tidskrift utg. af svenska literatursällskapets arbetsutskott. 8. årgången 1887. Upsala. S. 176—179.)

Kommer ind på Sagnet om en svensk Konge, der satte sin Hund til Konge over de danske eller Nordmændene.

E. Dümmler. Geschichte des Ostfränkischen Reiches. 2. Aufl. 1. Bd. Ludwig der Deutsche bis zum Frieden von Koblenz 860. XI + 463 S. 2. Bd. Ludwig der Deutsche vom Koblenzer Frieden bis zu seinem Tode (860—876). VI + 445 S. Leipzig. (Jahrbücher der Deutschen Geschichte.)

A catalogue of English coins in the British museum. Anglo-saxon series. Vol. I. By *C. F. Keary.* Edited by *R. S. Poole.* With 30 plates. London. XCIV + 282 S.

Er også af Vigtighed for de normanniske Riger i England.

G. F. B. de Gruchy. The people of the Channel islands. (The english historical review, ed. by M. Creighton. Vol. II. 1887. London. S. 736—737.)

Imodegår en i samme Bind fremsat Anskuelse om, at den nuværende Befolkning på Kanaløerne skulde stamme fra Bretagne og ikke fra Normandie.

W. S. Dahl. Haakon Ladejarl. En historisk skildring. Bergen. 280 S.

W. Michael. Die Formen des unmittelbaren Verkehrs zwischen den Deutschen Kaisern und souverainen Fürsten (vornehmlich im X., XI. und XII. Jahrhundert). Hamburg (1887). 58 S.

Inauguraldissertation fra Berlin. — S. 7—12. Persönlicher Verkehr mit dem Könige von Dänemark.

K. Koppmann. Geschichte der Stadt Rostock. 1. Theil. Von der Gründung der Stadt bis zum Tode Joachim Slüters (1532). Rostock. 151 S.

P. Hasse. Das Angers'sche Fragment des Saxo Grammaticus. (Neues Archiv der Gesellsch. f. ältere deutsche Geschichtskunde. 12. Bd. Hannover. S. 315—332.)

Bekæmper Bibliothekar Bruuns Antagelse, at Angers-Fragmentet er Saxos egen Kladde.

J. E. Sars. Udsigt over den norske Historie. 3. Deel. Christiania. IV + 350 S.

Omhandler Tiden fra det 14. til det 16. Årh.

L. M. Maccoll. The story of Iceland. London. VIII + 201 S.

S. 154—167: From Norse to Danish rule; S. 169—189: Iceland nowadays.

O. S. Rydberg. Om det från unionsmötet i Kalmar år 1397 bevarade dokumentet rörande de nordiska rikenas förening. Inträdestal i kongl. vitterhets historie och antiqvitetsakademien den 15. maj 1883. Stockholm 1886. 102 S.

Særtryk af Vitterhets historie och antiqvitets akademiens handlingar, ny följd XI.

O. Kehlert. Die Insel Gotland im Besitz des deutschen Ordens 1398—1408. Königsberg in Pr. 58 S.

Inauguraldissertation fra Königsberg. — En Artikel af samme Forfatter med samme Titel findes i Altpreuszische Monatsschrift. Neue Folge. Hrsg. von R. Reicke u. E. Wichert. 24. Bd. 5. u. 6. Heft.

M. G. Schybergson. Finlands historia. I. Häft. Helsingfors. 224 S.

Nar lidt ind i Gustav Vasas Regering.

A. Lewicki. Ein Blick in die Politik König Sigmunds in Bezug auf die Hussitenkriege (seit dem Käsmarker Frieden). (Archiv f. österreichische Gesch. 68. Bd. Wien 1886. S. 327—410.)

S. 348—349 Erik af Pommerns Deltagelse i et patænkt Tog af Sigismund mod Hussiterne 1423.

J. Caro. Geschichte Polens. 5. Teil. 1. Hälfte: 1455—1480. Gotha 1886. XIII + 500 S. (Geschichte der europäischen Staaten. Hrsg. von A. H. L. Heeren, F. A. Ukert u. W. v. Giesebrecht.)

S. 71—72 Christiern I.s Forhold 1455—1457 til Krigen mellem Polen og den tyske Orden.

V. vander Haeghen. Exhumation des cendres d'Isabelle d'Autriche. (Messager des sciences historiques. Année 1886. Gand 1886. S. 18—32.)

Om Christiern II.s Dronnings Grav i Gent og om Overflyttelsen af hendes Lig til Odense i 1883.

W. Brehmer. Niederstadtbuchaufzeichnung über die Annahme des Bernhard Knop als Vogt zu Bornholm 1527. (Zeitschr. des Vereins f. Lübeck. Gesch. u. Alterthumskunde. Bd. 5. Heft 2. Lübeck. S. 287—289.)

G. Goudie. The Danish claims upon Orkney and Shetland. (Proceedings of the society of antiquaries of Scotland. Session 1886—87. Vol. XXI. Edinburgh 1887. S. 236—251.)

Brieven van Leicester aan den koning van Denemarken, medegedeeld door *R. Fruin.* (Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde. 3. reeks. 3. deel. 'sGravenhage 1886. S. 149—160.)

Aftryk af 3 Breve fra Leicester til Frederik II; de har været trykt i den 45. report of the deputy keeper of the public records (jfr. Hist. Tidsskr. 5. R. VI. 466).

H. Hallwich. Gindely's „Waldstein". Eine kritische Studie. Aus den „Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen". (2. Heft. XXV. Jahrg.) Prag. 41 S.

A. Gindely. Zur Beurtheilung des kaiserlichen Generals im 30-jährigen Kriege Albrechts von Waldstein. Eine Antwort an Dr. Hallwich. Prag, Leipzig. 38 S.

J. Krebs. Schlesien in den Jahren 1626 und 1627. (Zeitschr. des Vereins f. Gesch. u. Alterthum Schlesiens. 21. Bd. Breslau. S. 116—148.)

Th. Reishaus. Wallenstein und die Belagerung Stralsunds im Jahre 1628. Mit einem Plan von Stralsund. Stralsund. 38 S.

Ein Projekt von 1658 den groszen Kurfürsten zum deutschen Reichsadmiral zu erheben. Mitgeteilt u. eingeleitet von *G. Schmoller.* (Märkische Forschungen. XX. Bd. Berlin. S. 131—148.)

Et Forslag, dateret 10/9 1658, til den store Kurfyrste om, at han skulde bemægtige sig Glückstadt (hvad man mente, at Hollænderne havde i Sinde), herfra modarbejde Hamburgs og Hollands Handel og skabe en tysk Sømagt, som han selv skulde stå i Spidsen for.

F. Ottolini. Il principe Federico di Danimarca in Lucca nel MDCXCII: relazione inedita al consoglio generale della repubblica. Lucca. 20 S.

F. F. Carlson. Geschichte Schwedens. 6. Bd. Geschichte Karls XII. bis zum Altranstädter Frieden 1706. Gotha. XII + 400 S. (Geschichte der europäischen Staaten. Hrsg. von A. H. L. Heeren, F. A. Ukert u. W. v. Giesebrecht.)

R. Doebner. Spanheim's account of the english court. (The english historical review, ed. by M. Creighton. Vol. II. 1887. London. S. 757—773.)

En Beretning af År 1704, der S. 760—765 også omhandler Dronning Anna af Englands Ægteskab med Prins Jørgen af Danmark.

O. Klopp. Der Fall des Hauses Stuart und die Succession des Hauses Hannover in Grosz-Britannien und Irland im

Zusammenhange der europäischen Angelegenheiten von 1660 —1714. 13. Bd. Die Kriegsjahre 1708, 1709 und 1710. Wien. XXIII + 577 S.

S. 318 ff. de nordiske Forhold efter Slaget ved Pultava.

O. Mannerfelt. Anteckningar om kongl. Elfsborgs regemente 1680—1815. Ulricehamn. 239 S.

Omhandler ogsä Regimentets Deltagelse i Krigene mod Danmark.

W. Berg. Samlingar till Göteborgs historia. II. 2. upplagan. 1. häftet. Göteborg. 112 S.

Er et Optryk af det meste af Forfatterens Afhandling: Göteborg vid början af 1700-talet (jfr. ovenfor S. 228).

K. J. Hartman. Tsar Peters underhandlingar 1716 om landgång i Skåne. Akad. afhandl. Helsingfors.

Anmeldt af Prof. Holm ovenfor S. 448 ff. og af H. Hjärne i det Letterstedtske Tidsskrift for 1888 S. 171 ff.

J. A. Lagermark. Striderna vid vestkusten 1717 och 1718. Upsala. 47 S.

E. de Barthélemy. Histoire des relations de la France et du Danemarck sous le ministère du comte de Bernstorff 1751 —1770. Complément de la „Correspondence ministerielle du comte J. H. E. Bernstorff“, publiée par P. Vedel. Copenhague. 342 S.

Anmeldt ovenfor S. 435 ff. af Provst Koch.

G. B. de Lagrèze. La reine Caroline-Mathilde et le comte Struensée. Paris. XII + 353 S.

E. de Barthélemy. Struensée d'après les dépêches du ministre de France à Copenhague. (Revue d'histoire diplomatique. 1. année. Paris. S. 90—105.)

A. J. Hjelt. Sveriges ställning till utlandet närmast efter 1772 års statshvälfning. Akad. afhandl. Helsingfors. 222 + 34 S.

Anmeldt af P. Sondén i det Letterstedtske Tidsskrift for 1887 S. 572 ff. og af S. J. B. i (svensk) Hist. tidskr. 1888 S. 55 ff.

E. Tegnér. Gustaf Mauritz Armfelt. Studier ur Armfelts efterlemnade papper samt andra handskrifna och tryckta källor. III. Under omstörtningarna 1803—1814. Stockholm. VI + 459 S.

Anmeldt af Th. Westrin i (svensk) Hist. tidskr. 1888 S. 36—48.

Y. Nielsen. Grev Herman Wedel Jarlsberg og hans samtid 1779—1840. 3. hefte. Kristiania. S. 321—480.

Årene 1809—1811.

Två krönta rivaler. Bernadottesminnen af *J. P. van Suchtelen, grefve Romanzow, furst Czernicheff* m. fl. Efter de hittills otryckta originalhandskrifterna i kejserl. utrikesdepartementet i S:t Petersburg utgifna och tillökade med andra tryckta och otryckta källor af *A. Ahnfelt.* I. 374 S. II. 446 S. Stockholm.

J. Mankell. Fälttåget i Norge år 1814. Kritisk belysning. Stockholm. 162 S.

Anmeldt af J. E. S. i Nyt tidsskrift. redig. af Sars og Skavlan. 6. Årg. S. 341—343; anmeldt af N. Höjer i (svensk) Hist. tidskr. 1887 S. 47—80.

J. Mankell. Genmäle på herr Nils Höjers anmälan af Fälttåget i Norge år 1814. Medföljer (svensk) hist. tidskr. 1887. S. 1—6.

N. Höjer. Gensvar. (Medföljer (svensk) hist. tidskr. 1887. S. 7—8.)

G. Swederus. Om fälttåget i Norge 1814. (Vederläggning af kapten J. Mankells lika betitlade skrift.) Stockholm. 122 S.

(*C. E. L.*) Bidrag till historien om kriget i Norge 1814. jemte granskning af herr J. Mankells skrift i samma ämne. Aftryck ur Svenska dagbladet, med tillägg. Stockholm. 18 S. 4°.

W. Frölich. Das Treffen bei Bau am 9. April 1848. Mit besonderer Berücksichtigung des Anteils, den das Kieler Studenten-Corps an diesem Kampfe genommen hat. Flensburg. 45 S.

Ernst II. Herzog von Sachsen-Coburg-Gotha. Aus meinem Leben und aus meiner Zeit. 1. Bd. Berlin. X + 616 S.

S. 339—469: Erinnerungen aus Schleswig-Holstein 1848—1851.

F. F. Graf von Beust. Aus drei Viertel-Jahrhunderten. Erinnerungen und Aufzeichnungen in zwei Bänden. I. Bd. 1809—1866. XII + 462 S. II. Bd. 1866—1885. VIII + 579 S. Stuttgart.

1. Bd. indeholder et længere Afsnit om det slesvig-holstenske Spørgsmaal i 1863 og 1864; jfr. 2. Bd. 24. Kapitel.

Der Deutsch-Dänische Krieg 1864. Hrsg. vom *Groszen Generalstabe*, Abtheilung für Kriegsgeschichte. 2. Bd. Mit 8 Plänen, 4 Skizzen in Steindruck u. 5 Textskizzen. Berlin. VI S. + S. 385—774 + S. 107—295.

Gaar til Freden i Wien. — Anmeldt i Militært Tidsskrift 16. Årg. S. 496—514 og af C. Th. Sørensen i Tilskueren 4. Årg. S. 732—757;

jfr. H. Delbrück i Preuszische Jahrbücher, hrsg. von H. von Treitschke u. H. Delbrück, 59. Bd. S. 68—78 og 60. Bd. S. 373—387.

Schlachten-Atlas des neunzehnten Jahrhunderts. Zeitraum: 1820 bis zur Gegenwart. 9.—13. Lief. Leipzig, Iglau, Wien (uden År).

Indeholdar bl. a. das Gefecht bei Missunde am 2. Februar 1864, die Gefechte bei Ober-Selk und Jagel am 3. Februar 1864 og das Gefecht bei Oeversee am 6. Februar 1864.

O. Freiherr von Loë. Fürst Bismarck. Urkundliche Beiträge zum Ruhme eines grossen Mannes. Basel (uden År). 271 S.

Jfr. Nationaltidende for 5. Oktober 1887, Aften.

G. Rothan. La France et sa politique extérieure en 1867. I. Paris. IV + 416 S.

Omhandler bl. a. Forhandlinger angående Prager-Fredens Artikel 5.

O. R. Seward. A diplomatic episode. (Scribner's magazine. Vol. II. No. 11. November 1887. New York, London. S. 585—602.)

Omhandler det påtænkte Salg af de dansk-vestindiske Øer til de nordamerikanske Fristater; oversat i det norske Tidsskrift Vidar, jfr. ovenfor S. 771.

H. Martens. Die neueste politische Wendung in Dänemark. (Unsere Zeit. Hrsg. von R. v. Gottschall. Jahrg. 1887. 2. Bd. Leipzig. S. 51—71.)

H. Martens. Die bestehenden Zollverhältnisse und der geplante Zollverein der skandinavischen Länder. (Jahrb. f. Gesetzgeb., Verwalt. u. Volkswirthsch. im Deutschen Reich. 11. Jahrg. Leipzig. S. 335—355.)

Allgemeine Deutsche Biographie. 24.—25. Bd. van Noort-Philipp. Leipzig.

Af Biografierne bemærkes i 24. Bd.: H. M. E. v. Obentraut, Ryttergeneral i Trediveårskrigen, faldt 1625 på dansk Side; Botanikeren G. C. Oeder, f. 1728, † 1791; Maleren P. W. Oeding, f. 1697, en Tid i Altona, † 1781; C. G. A. Oldendorp, f. 1721, Forfatter af en Geschichte der Mission der evangelischen Brüder auf St. Thomas, St. Croix und St. Jean, † 1787; A. Olearius, f. rimeligvis 1603 (se 25. Bd. S. 797), i gottorpsk Tjeneste, rejste i Orienten, Sproglærd, † 1671; B. Oelreich, f. 1626, Professor i Sorø, 1651 Præst i Skane, senere i svensk Tjeneste, † 1686; D. J. W. Olshausen, f. 1766, gejstlig, levede en Tidlang i Kjøbenhavn og Holsten, † 1823; dennes 4

Sønner H. Olshausen (f. 1796, Theolog, levede senere i Preussen og Bayern, † 1839), J. Olshausen (f. 1800, Orientalist, Professor i Kiel, senere ansat i Königsberg og Berlin, † 1882), Th. Olshausen (f. 1802, slesvig-holstensk Politiker, † 1869) og W. Olshausen (f. 1798, Filolog, † 1835); C. F. v. Ompteda, f. 1765, Officer, Deltager i det engelske Tog mod Danmark 1807, † 1815; H. Opitz, f. 1642, Theolog, Professor i Kiel, † 1712; hans Søn P. F. Opitz, f. 1684, Professor i Kiel i Filologi og Theologi, † 1745; Digteren M. Opitz, f. 1597, var 1621 i Danmark, † 1639; J. Oporin, f. 1695 i Holsten, Theolog, Professor i Kiel, senere i Göttingen, † 1753; E. Osenbrüggen, f. 1809 i Holsten, Jurist, † 1879; C. O. Oesler, f. 1602, Læge hos Frederik III af Gottorp, † 1657; D. v. d. Osten, i Erik af Pommerns Tjeneste, † 1477; Kejserne Otto I, Otto II og Otto IV; Otto, Biskop af Bamberg, † 1139; Otto III, Markgreve af Brandenburg, † 1267; Otto, Markgreve af Brandenburg, † 1379; Otto Barn, Hertug af Brunsvig, † 1252; Otto den strenge, Hertug af Brunsvig, † 1330; Otto I, Hertug af Pommern-Stettin, † 1344; Otto Ludvig, „Wild- und Rheingraf", f. 1597, i dansk og svensk Tjeneste i Trediveårskrigen, † 1634; N. Outzen, f. 1752 i Slesvig, Historie- og Sprogforsker, † 1826; E. Ovelacker, Lejetroppefører, Deltager i Grevens Fejde; — i 25. Bd.: J. Ovens, f. c. 1620 i Tønning, Maler hos Hertugerne af Holsten-Gottorp, † 1678; H. Pape i 17. Århundrede, Organist i Altona; K. F. Pape, f. 1834, astronomisk Observator i Altona, † 1862; G. H. Graf zu Pappenheim, f. 1594, Feltherre i Trediveårskrigen, † 1632; G. Pasch, f. 1661, Professor i Kiel, † 1707; J. R. v. Patkul, f. 1660(?), livlandsk Adelsmand, † 1707; B. Pauli, f. 1598 i Husum, Borgmester i Hamburg, forfægtede Hamburgs Uafhængighed mod Danmark, † 1679; S. Pauli den yngre, f. 1603, Anatom og Botaniker, Professor i Kjøbenhavn, † 1680; W. A. Paulli, f. 1719 i Holsten, Digter, † 1772; P. D. C. Paulsen, f. 1798 i Flensborg, Professor i Kiel, † 1854; F. C. F. Baron v. Pechlin, f. 1789 på Als, Diplomat, † 1865; N. Pechlin, f. 1644, Professor i Medicin i Kiel, † 1706 i Stockholm; J. Frhr. v. Pechlin, Edler v. Löwenbach, f. 1677, gottorpsk Statsmand, † 1757; M. Pechlin, født på Femern, Sørøver i Christiern II.s Tjeneste, falden 1526; G. Pechmann von der Schönau, kejserlig Oberst i Trediveårskrigen, † 1627; A. F. L. Pelt, f. 1799, Professor i Theologi i Kiel, Slesvigholstener, † 1861; C. Penniuk, Lejetroppefører i Christiern II.s og Christian III.s Tjeneste, † 1555; Peter Frederik Ludvig, Hertug af Oldenburg, † 1829; Peter Frederik Vilhelm, Hertug af Oldenburg, † 1823; Peter III, Kejser af Rusland; C. F. A. Peters, f. 1806, Astronom i Altona, † 1880; W. K. H. Peters, f. 1815 i Slesvig, Zoolog og rejsende, † 1883; A. C. Petersen, f. 1804 i Slesvig, Astronom i Altona, † 1854; B. Petersen, f. 1703 i Tønder, Præst og Pædagog, † 1787; C. Petersen, f. 1802 i Kiel, Filolog, Bibliothekar i Hamburg, † 1872; F. Petersen, f. 1807 i Højer, Præst, afsattes 1848 og 1850 af den danske Regering, † 1859; G. P. Petersen, f. 1771 i Slesvig, Præst, † 1846; H. Petersen, f. 1806 i Altona, Kobberstikker, † 1874; J. Petersen, Krønikeforfatter i Holsten, † 1552; N. M. Petersen, f. i Slesvig 1798, Filolog m. m., † 1881; N. Petråus, f. 1569 i Husum, Superintendent i Ratzeburg, † 1641; C. H. Pfaff, f. 1773, Læge og Fysiker, Professor i Kiel, † 1852; G. W. Pfingsten, f. 1746, Døvstummelærer i Holsten og Slesvig, † 1827; Philip, romersk Konge, † 1208.

Dictionary of national biography, ed. by *L. Stephen.* Vol. IX—XII. Canute—Craigie. London.

Af Biografierne bemærkes (foruden adskillige Deltagere i Expeditionen mod Danmark 1807) i IX: Canute or Cnut (Knud den store); W. Canynges, Kjøbmand i Bristol, handlede på Norge, † 1474; A. Capel Earl of Essex, 1670 Gesandt i Danmark, † 1683; W. Carey, Missionær og Orientalist, opholdt sig en Tid i dansk Ostindien, † 1834; Caroline Mathilde, Christian VII.s Dronning; J. Carteret Earl Granville, Gesandt i Sverige og Danmark 1719—1720, † 1763; Sir W. S. Cathcart, kommanderede den Hær, der sendtes til Danmark 1807, † 1843; Ceallachan, † 954 og Cearbhall, † 888, irske Fyrster; — i X: C. G. Cibber eller Cibert, f. 1630 i Flensborg, Billedhugger i England, † 1700; — i XI: F. Clein eller Cleyn, f. i Rostock, Tegner og Maler, en Tid i Christian IV.s, senere i engelsk Tjeneste, † 1658; — i XII: Constantine I og II, Konger af Skotland, kæmpede mod Normannerne, † henholdsvis 879 og 952; T. Cottesford, protestantisk gejstlig, opholdt sig en kortere Tid i Kjøbenhavn, † 1555; H. Coventry, under Carl II.s Landflygtighed royalistisk Agent bl. a. i Danmark, † 1686; M. Coverdale, Bibeloversætter, hvem Christian III under Maria den blodiges Regering skaffede Tilladelse til at drage til Danmark, hvor han var en kort Tid, † 1568.

Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker. Hrsg. von *A. Hirsch.* 5. Bd. Révolat—Trefurt. Wien u. Leipzig.

Acta nationis Germanicae universitatis Bononiensis ex archetypis tabularii Malvezziani jussu instituti Germanici Savignyani edd. *E. Friedlaender* et *C. Malagola.* Cum quinque tabulis. Berolini. XXXIX + 503 S. Folio.

Indeholder bl. a. en Matrikel for Årene 1289—1562 over Studenterne i Bologna af den germanske Nation, til hvilken også Norden hørte.

Aeltere Universitäts-Matrikeln. I. Universität Frankfurt a. O. Aus der Originalhandschrift unter Mitwirkung von *G. Liebe* u. *E. Theuner* hrsg. von *E. Friedlaender.* 1. Bd. (1506—1648.) Leipzig. XVI + 793 S. (Publicationen aus den K. Preuszischen Staatsarchiven. 32. Bd.)

Catalogus studiosorum scholae Marpurgensis, ed. *J. Caesar.* Pars quarta ab ineunte anno MDCV usque ad extremum annum MDCXXVIII pertinens. Marburgi. IV + 204 S. 4°.

Er også udkommet særskilt i Marburg Universitets Programmer 1882—1886.

F. Volbehr. Professoren und Docenten der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel 1665 bis 1887. Beilage zur Chronik der Universität Kiel 1886/87. Kiel. 102 S.

I. M. Michler. Kirchliche Statistik der evangelisch-lutherischen Kirche der Provinz Schleswig-Holstein. 2. Bd. Kiel. S. 577—1247.

F. Wüstenfeld. Die Mitarbeiter an den Göttingischen gelehrten Anzeigen in den Jahren 1801 bis 1830. Beilage zu den Nachrichten von der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften. Göttingen.

Af Medarbejdere, fødte i det egentlige Danmark og Hertugdømmerne, findes: Lægen og Naturforskeren J. G. C. Lehmann, † 1860, A. L. J. Michelsen, † 1881, Filologen K. O. Müller, † 1840, J. W. Neergaard, † 1860, og T. C. Tychsen, † 1834.

J. B. Halvorsen. Norsk Forfatter-Lexikon 1814—1880. 16.—18. Hefte. Gjertsen—Hauge. 2. Bind. S. 385—576. Kristiania.

C. J. Anker. Norske frivillige i de danske forsvarskrige fra 1848—50 og i 64. Med 2 portræter. Kristiania. 271 S.

F. Burckhardt. Aus Tycho Brahe's Briefwechsel. Basel. 28 S. 4⁰.

Indeholder 8 Breve fra og 2 Breve til Tyge Brahe fra Årene 1597 til 1600.

Doris Schnittger. Jürgen Ovens. Ein Schleswig-Holsteinischer Rembrandt-Schüler. (Repertorium f. Kunstwissensch. Redig. von H. Janitschek. X. Bd. Berlin u. Stuttgart. S. 139—152.)

P. Schütze. Johann Lauremberg, ein plattdeutscher Satiriker des 17. Jahrhunderts. (Zeitschr. f. allgem. Gesch., Cultur-, Literatur- u. Kunstgesch. Hrsg. von H. v. Zwiedineck-Südenhorst. 1887. Nr. 1—2.)

H. K. Eggers. Geschichte des Geschlechtes von Eggers nebst Stammbäumen, Wappentafeln und Familienporträts zusammengestellt aus den Familienpapieren, Urkunden, Archiv- und Kirchennachrichten. 2. Bd. Harburg a. d. Elbe. 143 S. 4⁰.

S. 72—98: Die Schleswig-Holstein-Dänische Linie.

W. Söderhjelm. Zu den Plautinischen Einflüssen bei Holberg. Eine vergleichende Studie. (Öfversigt af finska vetenskapssocietetens förhandlingar. XXVII. 1884—1885. Helsingfors 1885. S. 43—60.)

Garlieb Merkel über Deutschland zur Schiller-Goethe-Zeit (1797 bis 1806). Nach des Verfassers gedruckten u. handschriftlichen Aufzeichnungen zusammengestellt u. mit einer bio-

graphischen Einleitung versehen von *J. Eckardt.* Berlin. 208 S.

Omhandler bl. a. Merkels Ophold i Danmark, hvorhen Schimmelmann havde kaldt ham som Sekretær.

Fra Biskop Bugges Haand. Breve og Taler udg. af *D. Thrap.* Kristiania 1886. 121 S.

L. v. Urlichs. Thorwaldsen in Rom. Aus Wagner's Papieren. Zwanzigstes Programm zur Stiftungsfeier des von Wagner'schen Kunstinstituts für 1887. Würzburg. 36 S.

Briefe Oehlenschlägers an Goethe. (Goethe-Jahrbuch. Hrsg. von L. Geiger. 8. Bd. Frankfurt a/M. S. 11—20.)

(To Breve fra 1807 og 1808, hvortil der S. 106—108 findes oplysende Anmærkninger; Brevene ere oversatte af R. Schmidt i Fra Liv og Litteratur, jfr. ovenfor S. 495.)

M. C. Gertz. Johan Nicolai Madvig. (Berliner philologische Wochenschrift. Hrsg. von C. Belger u. O. Seyffert. 7. Jahrg. 1887. Berlin 1888. Spalte 189—192, 221—224.)

J. S. Madvig. (Revue historique. 12. année. Tome 33. Janvier—avril 1887. Paris. S. 464—467.)

C. Johan Nicolai Madvig. (Ny svensk tidskrift för kultur- och samhällsfrågor, populär vetenskap, kritik och skönlitteratur, utg. af R. Geijer. 1887. Stockholm. S. 1—14.)

v. Prantl. Nekrolog auf Johann Nikolai Madvig. (Sitzungsberichte der philos.-philol. u. histor. Classe der. k. b. Akademie der Wissensch. zu München. Jahrg. 1887. 1. Bd. München. S. 263—271.)

H. C. Andersens Briefwechsel mit Sr. Königlichen Hoheit dem Groszherzog Carl Alexander von Sachsen-Weimar-Eisenach und anderen Zeitgenossen. Hrsg. von *E. Jonas.* Leipzig (uden År). XVI + 284 S.

Ditlev Gothard Monrad. (Allgem. evang.-luth. Kirchenzeitung. 1887. Nr. 17.)

C. Schrempf. Søren Kierkegaard und sein neuester Beurteiler in der Theologischen Litteraturzeitung (Herr Wetzel in Dornreichenbach). Ein Pamphlet. Leipzig. 32 S.

E. Gosse. Meïr Aaron Goldschmidt. (The Athenæum. July to December 1887. London. S. 278—279.)

Maurer. Die Eingangsformel der altnordischen Rechts- und Gesetzbücher. (Sitzungsberichte der philos.-philol. u. histor. Classe der k. b. Akademie der Wissensch. zu München. Jahrg. 1886. München 1887. S. 317—358.)

Berører Danmark S. 352—353.

K. Hegel. Über den Erbkauf in den dänischen Stadtrechten des Mittelalters. (Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Wissensch. zu Berlin. Jahrg. 1887. 1. Halbband. Berlin. S. 237—256.)

Th. Wolff. Zur Geschichte der Stellvertretung vor Gericht nach nordischem Rechte. (Zeitschr. f. vergleichende Rechtswissensch. Hrsg. von F. Bernhöft, G. Cohn u. J. Kohler. 6. Bd. Stuttgart 1886. S. 1—87.)

J. Ask. Om formaliteter vid kontrakt enligt romersk och svensk förmögenhetsrätt. II. 133 S. 4°. (Acta universitatis Lundensis. Lunds universitets års-skrift. Tom. XXIII. 1886—87. Lund 1887—88.)

Indeholder Sammenligninger med dansk Ret.

Forarbejderne til Kong Christian den Femtes norske Lov af 15 April 1687, udg. for det norske historiske Kildeskriftfond af *N. Prebensen* og *Hj. Smith.* Christiania. LXXIX + 722 S.

K. Lehmann. Verzeichniss der Litteratur der nordgermanischen Rechtsgeschichte (Zeitschr. der Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch. 7. Bd. Germanist. Abtheil. Weimar. S. 205—234.)

Jfr. samme Forfatters „Nachtrag“ i samme Tidsskrifts 8. Bd., germanist. Abtheil.

A. C. Bang. Udsigt over den norske kirkes historie under katholicismen. Kristiania. 362 S.

Omhandler også Kirken i Unionsperioden.

B. C. Roosen. Geschichte der Mennoniten-Gemeinde zu Hamburg und Altona. 1. Hälfte. Die ersten anderthalb Jahrhundert. Hamburg 1886. 78 S.

Ph. Schweitzer. Geschichte der skandinavischen Litteratur von der Reformation bis auf die skandinavische Renaissance im 18. Jahrhundert. Leipzig (1887). (O. m. T.: Geschichte der Weltlitteratur in Einzeldarstellungen. Bd. VIII. Geschichte der skandinavischen Litteratur. II.) X + 272 S.

W. Golther. Die sage von Tristan und Isolde. Studie über ihre entstehung und entwickelung im mittelalter. München. VIII + 124 S.

S. 116—124: Der Tristanstoff in Norwegen, Island, auf den Færöern und in Dänemark.

G. Sarrazin. Germanische Sagenmotive im Tristan-Roman. (Zeitschr. f. Vergleichende Litteraturgesch. Hrsg. von M. Koch. 1. Bd. Berlin. S. 263—272.)

Erklærer Tristan-Romanen for beslægtet med nordiske Sagn som Ørvarodds Saga og Sigurdsagnet og med Mytherne om Frej og Balder.

W. Elsner. Untersuchungen zu dem mittelenglischen Fabliau „Dame Siriz“. (Zeitschr. f. Vergleichende Litteraturgesch. Hrsg. von M. Koch. 1. Bd. Berlin. S. 221—261.)

Behandler den fra Christiern Hansens Komedie „Den utro Hustru“ kjendte Fabel (om den gamle Kone med Hunden) i dens forskjellige Former i de forskjellige Litteraturer.

B. Litzmann. Die Entstehungszeit des ersten deutschen Hamlet. (Zeitschr. f. Vergleichende Litteraturgesch. u. Renaissance-Litteratur. Hrsg. von M. Koch u. L. Geiger. Neue Folge. 1. Bd. Berlin 1887/88. S. 6—13.)

Antager den første tyske Hamletbearbejdelse for redigeret i 2. Halvdel af 17. Årh. i en Carl Andreas Pauls (eller Carl Paulsons) Skuespillertrup, der også havde givet Forestillinger i Danmark.

K. Warburg. Anna Maria Lenngren. Ett bidrag till Sverges litteraturhistoria. Stockholm. 336 S.

Omhandler bl. a. den dansk-norske Digtnings Indflydelse på den svenske i Slutningen af 18. Århundrede.

G. Jacob. Der Nordisch-baltische Handel der Araber im Mittelalter. Leipzig. 152 S.

O. Blümcke. Stettins hansische Stellung und Heringshandel in Schonen. Stettin. 192 S.

G. v. Buchwald. Zur Deutschen Wirthschaftsgeschichte im endenden Mittelalter. Fünfzehn Vorträge. Kiel. (O. m. T.: Deutsches Gesellschaftsleben im endenden Mittelalter. 2. Bd.) XIII + 302 S.

Omhandler tidt Forholdene i Hertugdømmerne, især Holsten; berører nu og da det egentlige Danmark.

K. Jansen. Poleographie der cimbrischen Halbinsel. Ein Versuch die Ansiedlungen Nordalbingiens in ihrer Bedingtheit durch Natur und Geschichte nachzuweisen. Stuttgart 1886.

79 S. (Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde, hrsg. von R. Lehmann. 1. Bd. S. 477—555.)

Ved Poleografi forstår Forfatteren „die Darstellung der Städte eines geographischen Gebiets nach ihren örtlichen und staatlichen Verhältnissen".

R. Haupt. Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein mit Ausnahme des Kreises Herzogtum Lauenburg. Im Auftrage der provinzialständischen Verwaltung bearbeitet. 5.—11. Lief. Kiel. S. 213—575.

Hermed er 1. Bd. sluttet.

R. Schmidt. Marmor-Grabmal König Friedrich I im oberen Chor des Domes zu Schleswig. Aufgenommen u. beschrieben. Leipzig (uden År). Folio.

R. Schmidt. Schloss Gottorp, ein nordischer Fürstensitz. Ein Beitrag zur Kunstgeschichte Schleswig-Holsteins. Mit vielen Lithographien und Lichtdrucken. Leipzig. VII + 84 S. Folio.

Nachrichten von dem Kirchspiel Schönkirchen, insbesondere von dem Kirchdorf selbst. Mit Bildern und Karten. Gesammelt u. hrsg. von *H. F. Wiese.* Schönkirchen (bei Kiel) 1886. VIII + 368 S.

G. H. Schmidt. Zur Agrargeschichte Lübecks und Ostholsteins. Studien nach archivalischen Quellen. Mit einer Flurkarte u. einer Tafel. Zürich. X + 171 S.

Hamburg im vorigen Jahrhundert. (F. Eyssenhardt. Mittheil. aus der Stadtbibliothek zu Hamburg. IIII. S. 3—38.)

Berører også Altona.

Mandtallet i Norge 1701 samt Oplysninger om Folkemængdens Bevægelse i Norge i det 16de og 17de Aarhundrede, bearbejdet og udg. af *T. Lindstøl.* Christiania. 48 S. + 3 Bl.

Uddrag af Historiske Efterretninger om Røros Kobberværk, forfattede af Værkets i 1789 afdøde Direktør *P. Hiort.* („Fjeldposten"s Føljeton.) Røros 1886. 170 S.

A. Krefting. Undersøgelser i Stenviksholms Ruiner 1886. (Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Aarsberetning for 1886. Kristiania 1887. S. 48—59.)

C. Desimoni. I viaggi e la carta dei fratelli Zeno veneziani (1390—1403). (Archivio storico italiano. 4. serie. Tomo XVI. Anno 1885. Firenze. S. 184—214.)

Nordenskiölds Reise in Grönland 1883. 1—4. (Globus. Hrsg. von R. Kiepert. 51. Bd. Nr. 13—16.)

Est- und Livländische Brieflade. 4. Theil. Siegel und Münzen der weltlichen und geistlichen Gebietiger über Liv-, Est- und Curland bis zum Jahre 1561 nebst Siegeln einheimischer Geschlechter. Aus dem Nachlasse von Baron *R. v. Toll* mit Hinzufügung eines Textes für die Siegel hrsg. von *J. Sachssendahl.* Mit 87 Tafeln. Reval. XXIX + 284 S. 4°.

H. Hildebrand. Heraldiska studier II. Landskapens vapen. (Antiqvarisk tidskrift för Sverige. 9. delen 1. och 2. häftet. Stockholm. 82 S.)

Indeholder også Oplysninger om de tidligere danske og norske Provinser.

O. Skæbne. Catalogue des manuscrits danois, islandais, norvégiens et suédois de la bibliothèque nationale de Paris. Skalholt. VII + 21 S.

Forfatterens virkelige Navn er H. Omont, og det virkelige Trykkested Angers.

Smaastykker.

1.

Granskninger over nogle Personer i B. S. Ingemanns „Valdemar Sejr".

Af Johannes C. H. R. Steenstrup.

Forskjellige Forfattere have især i senere Tider med en egen Forkjærlighed søgt at fremhæve, hvor lidet stemmende med den historiske Virkelighed Ingemanns Skildringer af Livet og Begivenhederne i Middelalderens forskjellige Tidsrum formentlig ere. Ved denne Art Kritik har man sikkert altfor ofte opfattet urigtig, hvad Forfatteren af en historisk Roman, der jo dog fremfor Alt maa være Digter, kan tilsigte og har at iagttage, og man har endvidere i høj Grad overset det Standpunkt, paa hvilket Kundskaben om Middelalderen stod den Gang, da Ingemanns historiske Romaner bleve skrevne. Jeg skal ikke her komme nærmere ind derpaa, men jeg vil som en Modsætning søge at vise, hvorledes en Granskning med Udgangspunkt fra hvad Romanforfatteren fortæller, kan give et virkelig historisk Udbytte.

Vi læse saaledes i „Valdemar Sejr", at da den unge Carl af Rise kommer til Roeskilde, viser Kjøresvenden ham et stort Hus, hvori den rige Borgemester Yvald boede. To smykkede Borgermænd gik netop op ad Trappen i deres side, blaa Kjortler og med de lange Stokke i Hænderne; det var to af de anseteste Borgere i Byen, Gildernes Skraaherrer Niels Gvadersøn og Styrmer Jensøn. Til Borgemesteren var

nemlig Grev Albert af Orlamünde kommen i Kongens Ærinde for at drive paa Udrustning til et Ledingstog; ved Forhandling med disse mægtige Borgere fik han da ogsaa let aftalt alt Fornødent. I øvrigt havde Grev Albert ogsaa det Ærinde at hente over til Ribe sin lille Datter Rigmor, der i nogen Tid havde været sat i Kost hos hans Faders gamle Ven „Borgemester eller, som han heller kaldte sig, Prokonsul Yvald“. Da Grev Albert med Carl og Rigmor og hele det store Rejsefølge vare komne over Beltet, modtoges de i Nyborg venligt af den hæderfulde, gamle, enarmede Hr. Ludolph, der var Slotsbefalingsmand i Nyborg. Han ledsagede dem paa den halte Skimmel, som han af Erkjendtlighed mod dens Ungdomsbedrifter altid red paa, lige til Odense, hvor han skaffede dem Herberg i Gildehuset; som Medlem af Gildet kunde han endog paa dettes Vegne give Grev Albert et Pergamentsbrev med Tilsagn om Gildets Bistand, hvilket senere skulde virke mægtigt i Odense som ogsaa blandt hine ansete Borgere i Roeskilde, dengang da Landet var bragt i Nød ved Kong Valdemars Fangenskab.

Naar man véd, i hvilken Grad Ingemann har anvendt i sin Roman de Personer eller dog de Navne, som han fandt i Kilderne fra Kong Valdemars Tid, kan man, tilmed da Navnene ere saa ejendommelige, temmelig sikkert forlade sig paa, at her maa ligge et historisk Stof til Grund. Den Historiker, som læser om Borgemester Yvald, der satte en særlig Pris paa at kaldes Prokonsul, maa imidlertid studse, og han føler vistnok pligtskyldigst Kritikens Ris varmt i Haanden over at Ingemann kan lade en Borgemester, en Prokonsul optræde paa Valdemar Sejrs Tid! Dette er i den Grad en Anakronisme, at vi, ialfald efter hvad der nu maa anses for bevist, først høre om en saadan i Ribe i Midten af det 14de Aarhundrede og i Kjøbenhavn i Aaret 1368 (jfr. Historisk Tidsskrift 5. R. VI. 481).

Vi kunne nu let finde Ingemanns Kilde. Det er et Aktstykke i Ebbelholt Klosters Brevbog, trykt i Scriptores (VI. 146) og omtalt af Suhm (IX. 158). Væbneren Torbernus Ysiksson skjænker ved dette Brev, der er dateret Pave Gregors Dag

1209, alle sine Ejendomme i Halland, nemlig Bootorp, Wreninghe og Æsperød til Klostret; Overdragelsen finder Sted: præsentibus viris strenuis et illustribus domino Jacobo Olavi milite de Helsingburgh, domino Ludolpho capitaneo castri Nyburgh, Yvaldo proconsule Roskildensi, Nicolao Gwndersson et Styrmero Jensson civibus ibidem. Her have vi flere af de foran nævnte Personer; N. Gwndersson er aabenbart ved en Tryk- eller Skrivefejl bleven til N. Gvadersøn, saaledes som han kaldes allerede i den første Udgave af „Valdemar Sejr". Men Ingemann har altsaa den fuldkomneste Ret til at lade Yvald være Prokonsul.

Saaledes giver Romanen Historikeren et Paalæg om at overveje den Paastand endnu en Gang, at der ikke skulde findes Borgemestre paa Valdemar Sejrs Tid, — eller han faar en Opfordring til at undersøge, om virkelig dette Brev, der hidtil uanfægtet har været henført til 1209 (se Regesta Diplomatica, første og anden Række), og som uden Mistanke er bleven optrykt hos P. v. Möller, Forn-Handlingar rörande Halland S. 12—13, ikke er urigtigt dateret. Ved nøjere Eftersyn forvolder Dokumentet nu ogsaa de mørkeste Tvivl. Saaledes nævnes som Vidne Jacobus Olavi *miles* de Helsingburgh. Det kan vist anses som sikkert, at man ikke saa tidligt som paa Valdemar II's Tid kjendte Riddertitlen. De latinske Kilder betegne en enkelt Gang den Mand som miles, der er bleven værgagtig (Valdemarus miles factus est)[1]), men hverken *Ridder* eller *miles* findes som Standsbetegnelse eller Titel tidligere end anden Halvdel af 13de Aarhundrede. Ingen af Provinslovene kjender Betegnelsen; i Kjøbenhavns Stadsret 1254 art. 13 nævnes derimod: miles vel homo dominorum, qui vulgariter dicitur Herræman, i Flensborg Stadsret 1284 art. 17 hedder det: of ryddær boor i by. I et Brev, udstedt af Biskop Esger i Ribe 1263, nævnes efter de gejstlige Vidner: laici milites domini Johannes papæ, Esgerus bondæ[2]). Adskillelsen mellem Riddere og Væbnere omtales maaske første

---

[1]) Jfr. Kinch i Aarbøger f. N. Oldk. 1875, 313 f.
[2]) Oldemoder 38.

Gang bestemt i Kong Erik Præstehaders Beskyttelsesbrev for Kongemorderne 1287, hvor der nævnes 6 milites, 2 armigeri (Aage Kake, Rane Jonsøn)[1]. Bestemmelsen *dominus*, som jo maaske skjuler Riddertitlen og senere var saa nøje knyttet til den, findes ganske vist brugt noget tidligere, saaledes i Aktstykker af 1241 og 1246 og flere andre fra den nærmest følgende Tid[2]; men dette vedrører os ikke her, eftersom Talen netop er om Riddertitlen[3]. Dernæst kaldes Udstederen af hint Brev *armiger*, hvilken Betegnelse findes i det nys nævnte Beskyttelsesbrev af 1287 og ligesaa i et Gjældsbrev, udstedt af Erik Menved til Rostocks Borgere 1302: milites et armigeri, vasalli nostri[4]).

Endnu anden Mistanke lod sig vække. Langebek har allerede paa sin Afskrift af Dokumentet til Diplomatariet i Geheimearchivet tilskrevet en Tvivl om Aarstallet, efterdi *castrum Nyburgh* nævnes, hvorfor Suhm bemærker, at det maaske er et andet Nyborg, da Nyborg paa Fyn er bygget senere. Denne Indvending har dog næppe nogen Betydning, eftersom man intet Sikkert véd om Tiden for Borgens Anlæg, medens der dog er al Sandsynlighed for, at der har været en Borg paa Valdemar Sejrs Tid. Derimod maatte man i hvert Fald — det er en Bemærkning, jeg skylder Hr. Bibliothekar C. Weeke — antage, at der ved Indførelsen af Dokumentet i Gavebogen var foretaget en lille Forandring i det, thi Gaven siges gjort „ob beneficia a Sancto Villelmo mihi sanitatis præstita“, men Helgen eller Sanctus var Abbed Vilhelm ikke 1209, men blev først den 21 Januar 1224 (jfr. Studier over K. Valdemars Jordebog 280).

Saaledes kan det af mange Grunde (og der er endnu

[1]) Diplomatarium Arna-Magnæanum II. 110. Jfr. Kinch l. c. 314.
[2]) Dipl. Arna-Magn. I. 130, 133, 168, 175, 176, jfr. S. 11.
[3]) I Sverrig findes Betegnelsen dominus allerede i Begyndelsen af 13de Aarh., miles og armiger først i den senere Halvdel af Aarhundredet. Hildebrand (Sveriges Medeltid II. 183) antager, at Riddervæsenet er indkommet i Sverige allerede i Slutningen af 12te Aarh.
[4]) Suhm XI. 885.

flere mistænkelige Udtryk i Brevet) vel anses for bevist, at Dokumentet umuligt kan skrive sig fra 1209, at Ridderes og Væbneres Nævnelse jager det frem over Midten af det 13de Aarhundrede og Titlen Prokonsul endog til Midten af det 14de Aarhundrede. Heldigt var det nu, om man ved Bistand af de i Dokumentet forekommende Navne kunde føres nærmere til en Tidsbestemmelse. Dette er i alt Fald lykkedes mig med en af Personerne, i det nemlig *Ludolphus capitaneus castri Nyburgh* maa være *Ludeke Schinckel, hovetman to Nyborch*, der nævnes i et Aktstykke, udstedt af Valdemar Atterdag den 10 November 1362, og i et andet af 21 Juni 1364; den 30 Nov. 1369 er derimod Henneke Molteke hovetman to Nuburgh[1]). Det var den samme Ludeke Schinkel, der senere optraadte som Sørøver; der sluttes den 28 September 1386 af Dronning Margrete og Hansestæderne en Slags Stilstand med flere adelige Sørøvere, blandt Forloverne for Ludeke Schinkel var Hr. Vicko Molteke van Nuborch[2]). Ridder Jacob Olavsøn kan dernæst sikkert ikke være nogen anden end den i Valdemar Atterdags Breve saa overordentlig ofte forekommende Jacob Olavsøn Lunge. Hr. Assistent A. Thiset har velvillig meddelt mig, at der foruden Hr. Jacob Olufsøn af Annæs, † c. 1306, Søn af Oluf Glug, næppe i det 14de Aarhundrede har været nogen anden dansk Adelsmand af dette Navn end Jacob Olufsøn Lunge, der nævnes første Gang 1343 som Væbner, 1353 som Ridder, og som endnu levede 1384, men 1387 nævnes som død. Saaledes hører dette Aktstykke hjemme paa Valdemar Atterdags Tid.

Resultatet af det Paaviste er fremdeles, at Ingemann har været i sin gode Ret ved at benytte dette Brev, som mange lærde Historikere have benyttet uden Anfægtelse længe efter ham, og at han af Omtalen af Riddere og Væbnere maatte være fuldt berettiget til at lade Ridderslag og Riddervæsen spille en saa betydelig Rolle i sin Roman allerede paa Valdemar Sejrs Tid.

---

[1]) Hanserecesse I. 208, 293, 474, jfr. 322. Suhm XIII. 472, 560, 561.
[2]) Hanserecesse II. 390.

2.

Efterslæt til „Regeringsskiftet 1784".

Af A. D. Jørgensen.

I. A. B. Rothes mindeskrift.

Af senere fremkomne oplysninger fremgår det, at den i skriftet „Regeringsskiftet 1784" meddelte „historiske efterretning" (s. 3—37) er forfattet eller i alle tilfælde bragt i sin derværende form af konferensråd Andreas Bjørn Rothe, medens derimod opgivelsen i det aftrykte håndskrift, hvorefter originalen skulde være forfattet i året 1821, i alle tilfælde i denne form må ansés for urigtig. Sammenhængen hermed er følgende.

Efterat „Regeringsskiftet 1784" var trykt, modtog jeg fra konferensråd Rothes dattersøn, hr. overrets-assessor Linde en del koncepter fra hans morfaders hånd til gennemsyn; de havde hidtil været i hans nylig afdøde broder, departementschef, kammerherre A. Lindes besiddelse. Blandt disse koncepter fandtes tre fuldstændige håndskrifter til den historiske efterretning om 1784. Deres indbyrdes forhold er følgende.

Det ældste bevarede håndskrift er en egenhændig koncept af Rothe og har oprindelig havt følgende titel:

„Notitser ang. kronprins Frederiks, den nu regerende konge til Dannemark Frederik VI's tiltrædelse til statsbestyrelsen, i år 1784, uddragne af breve, koncepter, kopier og løse optegninger, som ere forefundne blandt afg. gehejme-konferensråd Bülows efterladte papirer."

I denne titel er der foretaget forskellige forandringer: „Notitser" er ombyttet med „historiske efterretninger", „uddragne" med „sammendragne", „løse" med „fragmentariske", — og ordene „kopier" (først forandret til „koncepter") og „som ere forefundne" er udslettede.

Det ses dog let, at dette håndskrift, som efter omtalen af Bülow som „afgangen" tidligst kan være fra året 1828, ikke er det ældste; side 28 siges nemlig: „her indføres af den renskrevne afskrift fra pag. 106—114", og strax efter: „her

indføres brevet, den renskrevne afskrift p. 120—21". Der har altså existeret både en ældre koncept og en renskreven afskrift af denne. Der bliver da den mulighed tilbage, at det er denne, som er affattet i året 1821, og at dette årstal i den senere bevarede renskrift kun mindre korrekt er bleven overført på en gentagen omarbejdet form.

Der haves dernæst en renskrift af denne ældste bevarede koncept, tagen med en skriverhånd og med optagelse af alle konceptens rettelser, ligesom de ovennævnte henvisninger til den ældre renskrift her er tagne til følge ved indførelse af de udeladte aktstykker.

Det næste håndskrift i rækken er en egenhændig koncept med titel: „Historisk beretning ang." o. s. v., „uddraget af breve, koncepter og fragmentariske optegninger blandt afdøde gh. k. B.'s efterladte papirer". Grundlaget hertil er den foregående renskrift med en del smårettelser, indførte med Rothes hånd. Derefter er denne koncept helt igennem rettet; i overskriften er der i „tiltrædelse til stats-bestyrelsen" indskudt ordene „deltagelse i", og „koncepter" forandret til „udkast". Den således rettede koncept er forlæg for den trykte text (i „Regeringsskiftet 1784"). Den bevarede renskrift heraf er dog, som alt ved udgaven bemærket, tagen efter kongens død 1839, måske fordi Rothe ikke dengang var i besiddelse af nogen senere koncept.

Der er ej heller nu bevaret yderligere materiale til den senere omarbejdelse end et par tillægsblade, som er optagne i den officielle fremstilling, som d. 8 Juli 1831 indsendtes under kongeligt segl til opbevaring i gehejmearkivet („Regeringsskiftet 1784", s. XI). Hvorledes denne er bleven til, savner vi da nærmere oplysning om; men af den påfaldende modsætning i stil kan vi vistnok slutte, at det først nu er bleven pålagt Rothe at udarbejde et egenligt stats-skrift, hvorefter han da har søgt at bringe sin afhandling ind i den rette snirklede og skruede stil, som han synes at have dannet efter sin faders. Som bilag har han ladet originale aktstykker af Bülow følge med; men disse må han uden al tvivl have fået af Werlauff og ikke fra Sorø.

II. En tradition fra kong Fredrik VI.

Optegnelse af hs. excellence overhofmarskal Løvenskiold.

Paa en af Frederik den Sjettes Jagter i Jægersborg Dyrehave — fortalte mig min Fader, der havde deeltaget i denne Jagt — spiste Kongen med det øvrige Jagtselskab Frokost paa Eremitagen. Kongen var den Dag usædvanlig oprømt og munter og deeltog mere i Conversationen, end han i Regelen pleiede. Blandt Andet faldt Samtalen paa hans Overtagelse af Regjeringen 1784, hvilket foranledigede Kongen til at sige: „Der er maaskee Ingen af Dhrr., der kjender den rette Anledning til denne Begivenhed, og hvad der gav Impulsen til, at jeg fattede Beslutning om at udføre det, som skete den 14de April 1784"; — og da Alle istemmede heri og udtalte, hvor interessant det vilde være at høre dette af Kongens egen Mund, fortsatte Frederik den Sjette: „Det er Dem sikkert bekjendt, mine Herrer, at jeg i min Barndom fik en streng Opdragelse, hvilket gjorde mig indesluttet og tilbageholden mod Andre. Ved Sammenkomster med de øvrige Herskaber og med Hoffet talte jeg meget lidt, ligesom eiheller Andre talte til mig, og dette bidrog endnu mere til at fremkalde en vis Bitterhed hos mig mod Andre og en vis Ligegyldighed hos mig selv for min Person og min Paaklædning. En Dag efter Taffelet stod jeg som sædvanlig ene i et Sidegemak, i mine egne Tanker. Jeg stod i Nærheden af en Speilconsol og lænede min Haand til denne, da Enkedronningen i det samme gik igjennem Gemakket, og da hun fik Øie paa mig, saae hun med halv Foragt ned paa mig og min Haand, der var bruun og haardhudet, og udbrød ligesom ved sig selv: „das ist auch eine echte Bauernfaust". Ved dette bittre Udtryk foer Blodet mig uvilkaarlig til Hovedet, og uden at jeg egentlig var mig selv bevidst, hvad jeg foretog, gjorde jeg et Par Skridt hen imod hende, knyttede Haanden og sagde i en hidsig Tone: „aber wo sie angreift, da hält sie fest". Jeg havde neppe udtalt disse Ord, før jeg blev angst for, hvad jeg havde gjort, idet jeg frygtede en streng Revselse; men istedet derfor bemærkede jeg, at Enkedronningen studsede og uden at yttre et

Ord fortsatte sin Gang. Det faldt mig da ind, at der muligvis i mit Øie og i min Stemme kunde være Noget, som havde imponeret hende, og fra det Øieblik tænkte jeg nærmere herover, betroede mig til de faa Venner, jeg havde, og lagde Planen til den Forandring, som iværksattes den 14de April 1784."

III. E. Schimmelmann til A. P. Bernstorff, 15de April 1784.

. . . .

Il est impossible de laisser partir cette lettre sans Vous dire ce que le jour de hier a été pour nous tous, parce qu'il nous raproche de Vous, la Providence achevera son ouvrage, elle voudra qu'il fonde le bonheur du Dannemarc. Un malheureux mesentendu a occassioné pendant un heure et demi un desordre au chateau quand le tout etoit deja pour ainsi dire achevé.

Pendant que le P. R. etoit pres de la Reine, le Prince Frederic descendit ches le Roi, et c'est ce qui occassiona des nouveaux troubles. Mais enfin on a été convaincu des Intentions du P. R. et les esprits sont plus tranquilisés; mais le tout a cependant pris la tinture d'une Revolution et c'est ce qu'on vouloit eviter. Nous ne laisserons pas de prendre toutes les mesures pour la sureté; Dieu veuille que nous goutions bientot le bonheur de Vous revoir, alors tout sera encore afermi davantage.

Le tems ne me permet pas d'ajouter davantage a cette lettre ecrite à la hate.

le 15 d'Avril.

Koncept blandt Schimmelmanns papirer (kun ovenstående er bevaret).

3.

En norsk Bondes Optegnelser om Struensee og Katastrofen 17. Januar 1772[1]).

Meddelt af Ludvig Daae.

Paa Gaarden Søndre Birkedal (Voldens Præstegjeld i Søndmøer) har i flere Generationer boet en meget vel anseet og efter Tidernes Leilighed vel oplyst Bonde-æt. En til denne hørende Mand Peder Jacobsen paabegyndte omkring Midten af forrige Aarhundrede en Række Optegnelser, der fortsattes til hans Død og senere af Sønnen Jacob Pedersen (Storthingsrepræsentant for Romsdals Amt 1815 og 1818). Optegnelserne danne nærmest et Slags Slægte- og Dagbog, væsentligst altsaa indeholdende Slægtsefterretninger og Notitser om lokale Forhold. Indblandet hist og her finder man imidlertid ogsaa Sager af mere almindelig Interesse. Saaledes en Beretning om Struensee og den til hans Navn knyttede Katastrofe. Denne tør vel antages at hvile paa trykte Beretninger fra Begyndelsen af, men Stiil og Feilskrift af Navne vise dog tydeligt, at den maa være gaaet gjennem adskillige Munde, før den i sin nuværende Form blev nedskrevet. Karakteristisk i saa Henseende er Beretningen om, at alle Mennesker raabte „ora", hvad der, da man paa Søndmøer gjerne sløifer h, selvfølgeligt betyder „Hurrah". Nedtegningen af denne Beretning om Struensee maa være skeet ikke ret lang Tid efter Katastrofen. Umiddelbart forud findes nemligt antegnet, at Nedskriverens Søn Jacob Pedersen blev født 12 Novbr. 1770, og umiddelbart bagefter, foruden nogle Notitser om Aarsvæksten 1771, at Nedskriverens Datter Birte blev født 27 Oktober 1771.

---

[1]) Efterfølgende lille Meddelelse er af Hr. Ludvig Daae, Solnør i Norge, bleven tilsendt Foreningens Formand til dennes private Underretning. Da imidlertid Foreningens Bestyrelse har ment, det kunde have sin Interesse at se, hvorledes Begivenheder, som de i dette lille Stykke omhandlede, bleve opfattede og fortalte i en afsides liggende norsk Fjeldegn, aftrykkes Meddelelsen med Hr. Daaes Samtykke. Noterne under Siden ere Randbemærkninger, tilføjede af Optegnelsens Forfatter.

Den herefter følgende Afskrift af, hvad der omhandler Struensee, er ordret — saavel Text, som Marginalia; Orthografi og Interpunktion derimod friere gjengivet.

„Anno 1771.

Det samme Aar kom der en kongelig Forordning[1]), at Alle og Enhver, som ellers lystede og vilde det, skulde dem være tilladt at faa sin nærmeste Slægt tilægte, som sin Broders Hustru og sin Hustrues Søster og saa videre.

En anden kom samme Aar, som lyde saa, at en Mand kunde have to Hustruer, om han vilde.

Og en anden kom, nemlig den tredie, at de, som fik uægte Børn, skulde faae 10 Rdl. til Opfostrelse og mange saadanne Usædvanligheder.

Samme Aar brændt en Deel af Bergen af paa Stranden.

1772, begyndte dette Aar ganske sørgeligt i vores Residentsstad Kjøbenhavn. Dronningen og Minister Struens, Greve Brandt og Greve Falkenskjold og mange andre Tilhængere, som vilde bestjæle Livet af vor allernaadigste, vise Konge, Christian den syvende[2]), som var den allerviseste i sin Regjering blandt alle det hele Europas Monarker, og bestræbede derpaa hele Januar Maaned til den 19de Dato, da havde de besluttet at holde et Gjestebud og høitidelig Glædskabs Fest med adskillige Spil, Skjenkas og saadant mere. Da havde de tillavet en Drik med Forgift i at forgive Kongen med. Da havde de givet Livvagten Ordre til at reise til sit Hjem, og endeel var indsluttet med andre Regimenter, saa der var ikke en eneste Mand tilbage paa Slottet. Da havde Gud opvakt en General, hedder Ranshaug, og en Oberst, hedder Krøler, som havde opdaget alt. De gik samme Aften hen til Enkedronning Juliane Marie, som var Stifmoder til Kongen, og gav hende tilkjende alle Ting, hvorledes det var behandlet i alle Maader. Straks gik hun til Kongen og forkyndte ham alt, som skeet var. Imedens bestilte Ranshaug og Krøler Vagt for alle Døre, maatte saa ind for Kongen og give ham

[1]) Alle disse udgav Minister Struens og Brant.

[2]) Dronningen aflede Børn med Struens, Kongen uafvidende.

rigtig Forklaring, hvorledes alle Ting var tilgaaet i alle Maader, hvorover Kongen blev ilde tilmode og forandret i alle sine Lemmer.

Da gik han i sit Kammer en Times Tid[1]), da han kom til Betænkning, og satte han sig ned at skrive en Arrest til sin egen Dronning. Maatte saa disse to for det Første arrestere Dronningen med saadanne Ord: Vor allernaadigste Konge, Christian den Syvende har befalet at arrestere Madammen, hvorpaa hun straks svarede: Tør I saaledes tale eller gaae ind til en souverain Dronning. Da svarede en Løitnant: Ikke mere en souverain Dronning, men alene en Arrestant, Madam[2]). Tog han hende saa med Vagt, og satte hende i en Vogn og kjørte hende 5 Miil om Natten[3]). Fra den Tid saa de hverandre ikke mere, og siden arresteredes Struens og Brandt og utallige mange andre, saa ikke en Eneste var tilovers. Kongen bar saadan Frygt for sig, at han skjulte sig[4]) fra Kl. 1 om Natten og hans Søn, Prins Fredrik, som var da et lidet Barn, med ham, til Kl. 6 om Aften, saa intet Menneske vidste i hele Staden, hvor han var, saa det var en saadan ynkelig Tilstand, at alle Mennesker mente, at han var død. Da lukte Kongen et Vindu op og viftede med et hvidt Flag og sagde: Kong Christian den Syvende lever endnu, sørger ikke. Hvorved der blev et saadant Frydeskrig i hele Staden, som aldrig nogen Tid havde været. Alle Mennesker raabte af al Magt ora, ora, ora, Kong Christian den syvende lever endnu."

4.

Schack-Rathlou og Suhm.

Meddelt af E. Holm.

Allerede paa Suhms egen Tid blev der flere Gange udtalt Forbavselse og Harme over, at han aldrig blev gjort til Danne-

[1]) Maaske Kongen faldt i Bøn til Gud.
[2]) Hun var ganske forhærdet.
[3]) Fra Staden til Helsingør.
[4]) I et Lønkammer under Slottet, som intet Menneske vidste af.

brogsridder (Storkors af Dannebroge). Da han 1774 fik Kammerherrenøglen, fandt hans Venner, at dette var for lidet, og at han i det Sted burde have havt Ordenen. Schøning skrev dengang til ham, at Budskabet om hans nye Titel mere havde „fortrudt end fornøjet ham". „Jeg saa", skriver han, „andre behængte med det hvide Baand, for hvilke højstærede Velynder burde i alle Henseender have Fortrinet. I den første Hede vilde jeg, at, naar Baandet ej kunde faas, burde Nøglen ej være modtagen" (Udsigt over P. F. Suhms Levnet og Skrifter (Kjbhvn. 1798) S. 77 og 445). Folk vidste at fortælle, at det var Enkedronningen, der havde forhindret, at Suhm fik Baandet, fordi han ikke havde noget godt Ord paa sig i sædelig Henseende (L. Daae: Gerhard Schøning (Kristiania 1880) S. 63 Note). Men det er dog et Spørgsmaal, om det ved denne Lejlighed er gaaet imod Suhms eget Ønske. I det mindste fortæller Bülow i sine Dagbogsoptegnelser (Gehejmearkivet), at da han engang (6 December 1792) havde udtalt til Bernstorff, at han vilde have ønsket, man havde givet Suhm det hvide Baand, havde Bernstorff svaret, at han havde kunnet faa det, dengang han blev Kammerherre, men at han havde foretrukket at blive dette sidste. Strax efter Regeringsforandringen 14 April 1784 havde Kronprinsen den Tanke at give Suhm Baandet; men da forhindrede Schack-Rathlou det. Allerede N. M. Petersen har omtalt dette (Bidrag til den danske Literaturs Historie (V, 2, S. 88 Note)), og han har anført et Par Træk af det Brev, som Schack-Rathlou ved denne Lejlighed skrev for at afværge Udnævnelsen. Imidlertid fortjener Brevet at meddeles fuldstændig. Naar Brevskriveren i det saa stærkt har fremhævet, at Suhms Levnet vakte Skandale i sædelig Henseende, saa har han utvivlsomt rørt ved en Side, hvor Suhm desto værre langt fra var skyldfri; men den hele Opfattelse af, at denne var uværdig til at opnaa det hvide Baand, staar dog paa det grelleste i Modsætning til den almindelige Højagtelse, som Suhm paa Grund af sine mange Fortjenester og sin Karakters Elskværdighed var Gjenstand for, og som fik et saa mærkeligt Udtryk ved hans Jordefærd 1798. Ikke mindre vækker det Forbav-

selse at se Schack-Rathlou her med Hensyn til Suhm anlægge en Sædelighedens Maalestok, overfor hvilken adskillige af det 18de Aarhundredes med Dannebrogskorset dekorerede Hofmænd vilde være komne sørgelig tilkort. Lægger man tillige Mærke til den latterlig strenge Dom, som Schack-Rathlou samtidig fælder over Suhm som Videnskabsmand, faar man Indtryk af en for Brevskriveren lidet klædelig Partiskhed imod Suhm, og man tager næppe fejl, naar man stiller det hele Brev i Forbindelse med Uvilje hos den stok konservative Schack-Rathlou imod den for sine frisindede Meninger vel kjendte Videnskabsmand. Brevet, der er skrevet paa Fransk og her meddeles efter en Koncept i Haandskriftsamlingen paa Ravnholt, følger herefter i dansk Oversættelse. Det er dateret 8 Maj 1784 og skrevet til Johan Bülow som Hofmarskal hos Kronprinsen.

„Jeg kan ikke andet end af mit ganske Hjærte bifalde den Beslutning, Kronprinsen har taget at tildele Lowzow og Dem selv, kjære Ven, det hvide Baand, og jeg er vis paa, at alle ville være enige deri. Men efter at jeg nøje har overvejet, hvad Hans kgl. Højhed gjorde mig den Ære at betro mig igaar om sin Plan at ville foreslaa Kongen at tilstaa Kammerherre Suhm den samme Gunst, beder jeg Dem, kjære Ven, indstændig, at meddele Hans kgl. Højhed i mit Navn, at jeg nu finder flere Betænkeligheder derved, som jeg ikke fra først af havde tænkt paa.

1) De, som tro at have Fordel af at kritisere, hvad der nu for Tiden sker eller skal ske, ville ikke undlade at gjøre gjældende, at denne Udnævnelse tyder paa, at Tallet paa Ridderne nu i Fremtiden ligesom tidligere stadig skal gjøres større.

2) Hele det øvrige Publikum vil maaske blive bange for, at det Haab, man havde havt om at se Dannebrogsordenen blive uddelt sparsommere og med mere Kritik, ikke vil gaa i Opfyldelse, og

3) Dette Exempel vil være nok til at bringe adskillige, der maaske ellers vilde holde sig tilbage, til, om jeg saa maa

sige, at plage Hs. kgl. Højhed for at opnaa den samme Udmærkelse.

Jeg bør desuden ikke skjule for Kronprinsen, at om man end ikke kan nægte Kammerherre Suhm en vis omfattende Læsning (*une certaine érudition*), saa har han dog ikke Ord for at være en virkelig lærd Mand, og at man med Hensyn til flere af hans Skrifter hverken i Udlandet eller her hjemme fælder nogen gunstigere Dom; men endelig har, hvad der er det værste, hans Vandel i en enkelt bestemt Retning været saa lidet sømmelig og saa lidet værdig for en Mand i hans Stilling og med hans Rang, at den endog i flere Aar efter hverandre har vakt en offentlig Skandale, som Intet vil kunne bringe i Forglemmelse. Dette er saa sikkert, at hans Hustru endog i den sidste Tid skal have gjort indledende Skridt for at blive skilt fra ham.

Alt dette maa De naturligvis, kjære Ven, sige til Prinsen, og hvis Hans kgl. Højhed endnu derefter har nogen Tvivl, saa tilføj, at jeg beder ham ikke bestemme sig, førend han har hørt, hvad Hans Excellence Bernstorff mener derom. Saadanne som Forholdene ere i Øjeblikket, finder jeg Sagen alvorligere, end jeg paa noget andet Tidspunkt vilde finde den.

Jeg omfavner Eder, kjære Ven, i Tankerne" o. s. v.

5.

Digt af Philippe Grouvelle til P. A. Heiberg.

Meddelt af E. Holm.

Grouvelle var fransk diplomatisk Agent her i Kjøbenhavn paa den franske Revolutions Tid. Han kom hertil i Slutningen af August 1793. Uagtet Regeringen her hjemme ikke anerkjendte den franske Republik i de første Aar efter dens Oprettelse 21 Septbr. 1792 og altsaa ej heller officielt anerkjendte nogen Repræsentant for den, gav den dog sit Samtykke til, at Grouvelle maatte opholde sig her i den Egenskab, og Bernstorff forhandlede tidt med ham. Men da Regeringen i Begyndelsen af 1796 anerkjendte Republiken, blev han dens

selse at se Schack-Rathlou her med Hensyn til Suhm anlægge en Sædelighedens Maalestok, overfor hvilken adskillige af det 18de Aarhundredes med Dannebrogskorset dekorerede Hofmænd vilde være komne sørgelig tilkort. Lægger man tillige Mærke til den latterlig strenge Dom, som Schack-Rathlou samtidig fælder over Suhm som Videnskabsmand, faar man Indtryk af en for Brevskriveren lidet klædelig Partiskhed imod Suhm, og man tager næppe fejl, naar man stiller det hele Brev i Forbindelse med Uvilje hos den stok konservative Schack-Rathlou imod den for sine frisindede Meninger vel kjendte Videnskabsmand. Brevet, der er skrevet paa Fransk og her meddeles efter en Koncept i Haandskriftsamlingen paa Ravnholt, følger herefter i dansk Oversættelse. Det er dateret 8 Maj 1784 og skrevet til Johan Bülow som Hofmarskal hos Kronprinsen.

„Jeg kan ikke andet end af mit ganske Hjærte bifalde den Beslutning, Kronprinsen har taget at tildele Lowzow og Dem selv, kjære Ven, det hvide Baand, og jeg er vis paa, at alle ville være enige deri. Men efter at jeg nøje har overvejet, hvad Hans kgl. Højhed gjorde mig den Ære at betro mig igaar om sin Plan at ville foreslaa Kongen at tilstaa Kammerherre Suhm den samme Gunst, beder jeg Dem, kjære Ven, indstændig, at meddele Hans kgl. Højhed i mit Navn, at jeg nu finder flere Betænkeligheder derved, som jeg ikke fra først af havde tænkt paa.

1) De, som tro at have Fordel af at kritisere, hvad der nu for Tiden sker eller skal ske, ville ikke undlade at gjøre gjældende, at denne Udnævnelse tyder paa, at Tallet paa Ridderne nu i Fremtiden ligesom tidligere stadig skal gjøres større.

2) Hele det øvrige Publikum vil maaske blive bange for, at det Haab, man havde havt om at se Dannebrogsordenen blive uddelt sparsommere og med mere Kritik, ikke vil gaa i Opfyldelse, og

3) Dette Exempel vil være nok til at bringe adskillige, der maaske ellers vilde holde sig tilbage, til, om jeg saa maa

sige, at plage Hs. kgl. Højhed for at opnaa den samme Udmærkelse.

Jeg bør desuden ikke skjule for Kronprinsen, at om man end ikke kan nægte Kammerherre Suhm en vis omfattende Læsning (*une certaine érudition*), saa har han dog ikke Ord for at være en virkelig lærd Mand, og at man med Hensyn til flere af hans Skrifter hverken i Udlandet eller her hjemme fælder nogen gunstigere Dom; men endelig har, hvad der er det værste, hans Vandel i en enkelt bestemt Retning været saa lidet sømmelig og saa lidet værdig for en Mand i hans Stilling og med hans Rang, at den endog i flere Aar efter hverandre har vakt en offentlig Skandale, som Intet vil kunne bringe i Forglemmelse. Dette er saa sikkert, at hans Hustru endog i den sidste Tid skal have gjort indledende Skridt for at blive skilt fra ham.

Alt dette maa De naturligvis, kjære Ven, sige til Prinsen, og hvis Hans kgl. Højhed endnu derefter har nogen Tvivl, saa tilføj, at jeg beder ham ikke bestemme sig, førend han har hørt, hvad Hans Excellence Bernstorff mener derom. Saadanne som Forholdene ere i Øjeblikket, finder jeg Sagen alvorligere, end jeg paa noget andet Tidspunkt vilde finde den. Jeg omfavner Eder, kjære Ven, i Tankerne" o. s. v.

5.

Digt af Philippe Grouvelle til P. A. Heiberg.

Meddelt af E. Holm.

Grouvelle var fransk diplomatisk Agent her i Kjøbenhavn paa den franske Revolutions Tid. Han kom hertil i Slutningen af August 1793. Uagtet Regeringen her hjemme ikke anerkjendte den franske Republik i de første Aar efter dens Oprettelse 21 Septbr. 1792 og altsaa ej heller officielt anerkjendte nogen Repræsentant for den, gav den dog sit Samtykke til, at Grouvelle maatte opholde sig her i den Egenskab, og Bernstorff forhandlede tidt med ham. Men da Regeringen i Begyndelsen af 1796 anerkjendte Republiken, blev han dens

„befuldmægtigede Minister“ her, og han havde som saadan sin første Audiens hos Kristian VII d. 4 Marts 1796. Det nøje Forhold, hvori Grouvelle stod til flere Oppositionsmænd her hjemme, særlig P. A. Heiberg, bragte ham senere paa Kant med den dansk-norske Regering, og da den derfor efter Konsulatets Indførelse i Frankrig lod udtale sit Ønske for Bonaparte om at faa ham afløst af en anden Diplomat, gik den nye franske Magthaver villig ind herpaa. Originalen til det her aftrykte Digt findes i P. A. Heibergs Stambog. Denne opbevares i den Collinske Manuskriptsamling, der nu ejes af Cand. mag. Jonas Collin. Digtet meddeles med dennes Samtykke. Som Underskriften viser, er det skrevet i de sidste Dage af December 1794.

Stances.

La guerre contre les tyrans
est le plus noble emploi du tems et du génie;
dans ce nombre, Heiberg, je comprens
tant de sots, par qui seuls fleurit la tyrannie.

Du poignard sacré de Brutus
ta main n'est point armée; et pour réduire en poudre
ces noirs ennemis des Vertus
ni le Ciel, ni Jourdan[1]) ne t'ont remis leur foudre.

Mais quoi! L'arc vainqueur d'Apollon
a-t-il moins de nerf que son luth n'a de grace?
tu tiens, pour venger la raison,
le fouet d'Aristophane et l'aiguillon d'Horace.

J'aime à te voir sur les felons
lancer un malin drame et des couplets caustiques:
l'eau bénite cause aux démons
des cris (?) moins aigus, de moins rudes coliques.

---

[1]) Jourdan, den bekjendte franske General, som netop i Aaret 1794 havde erobret Belgien og trængt den østerrigske Hær tilbage over Rhinen.

Des humains l'amour généreux
perce en tes moindres chants; c'était l'art de Voltaire,
d'un air bachique un trait heureux
sort, et confond des Noirs la Ligue sanguinaire

Honneur au libre chansonnier!
C'est le tribun d'un peuple encore esclave.
Du loup qu'il pince et fait crier
Brebis commence à rire; elle en devient plus brave.

Comme l'effronté Mazarin
les grands ont dit entre eux: *qu'il chante, mais qu'il paye!*
Erreur! Le bonsens du refrain
germe avec le bon-mot; en pensant on s'égaye.

Sûr de plaire, sûr de servir
Chante; et sans trouble vois la cabale homicide
de pamphlets, d'arrêts t'assaillir.
Minerve dès longtems te prit sous son Egide.

Tes moeurs pures comme tes vers
Sont aussi des méchans la satyre importune,
et pour défier l'univers
la Raison fit ton rang, le travail ta fortune.

Mais que dis je? Ah! plutot, je dois
en conseiller prudent, retenir ton courage;
au gré des tems baisse ta voix,
des despotes sans frein trompe la dent sauvage.

Un mot moins fort souvent dit mieux;
en tour(s) fins et discrets ton esprit est fertile;
des rimeurs fuis l'orgueil oiseux;
Ose être moins piquant pour être plus utile.

Ton arc est tendu, le trait part . . . .
regarde alors ton fils, ton épouse charmante.
Sourire ingenu, doux regard
émoussent à propos l'Epigrame sanglante

En mitigeant les Vérités
ne crains pas que les airs de ta Muse badine
soient moins sentis, soient moins cités.
Le peuple entend le Vrai, mît on triple sourdine!

Salut! Bon troubadour du Nord
penseur libre, ame franche; et les sots et les sage
pour t'honorer sont tous d'accord,
lui par son amitié, ces messieurs par leur rage.

Copenhague = le 4 nivose = L'an 3me de la République francaise — une et indivisible.

Ph. Grouvelle.

Rettelser.

S. 74 L. 3 f. o. nægstelig, læs: ængstelig.
- 166 - 2 — tll, læs: til.
- 167 - 6 f. n. tilbage, hertil efter, læs: tilbage hertil, efter.
- 168 - 13-12 f. n. pave Leos breve, læs: pavebreve.
- 199 - 17 f. n. dertor, læs: derfor.
- 222 - 3 f. o. Søn, læs: Broder.
- 444 - 13 — par, læs: pas.
- 639 - 13 — Søitøimester, læs: Søtøimester.

Navneregister.

(Ved L. Laursen.)

Udsigt over den danske historiske Forenings Regnskab for Aaret 1887 og Virksomhed i Aarene 1887 og 1888.

Regnskabet for 1887.

Indtægt:

1) Kassebeholdning 1. Jan. 1887	21 Kr.	27	Ø.
2) Medlemsbidrag	2543 —	„	-
3) Solgte Skrifter	123 —	16	-
4) Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200 —	„	-
5) Renter af Foreningens Kapital	350 —	„	-
6) Præmie ved Konverteringen af Foreningens Indskrivningsbevis	175 —	„	-
7) Renter fra Sparekassen	3 —	26	-
	3415 Kr.	69	Ø.

Udgift:

1) Forfatterhonorarer	1370 Kr.	„	Ø.
2) Bogtrykkerarbejde og Papir	1730 —	„	-
3) Bogbinderarbejde	167 —	60	-
4) Budets Løn og Procenter	85 —	18	-
5) Forskjelligt	51 —	44	-
	3404 Kr.	22	Ø.
Kassebeholdning 31. Dec. 1887	11 —	47	-

Foreningen har siden sidste offentlige Meddelelse udgivet:

For 2det Halvaar 1887: Historisk Tidsskrift, 6te Række, 1ste Binds 1ste Hefte (S. 1—238). December 1887.

For 1ste Halvaar 1888: Historisk Tidsskrift, 6te Række, 1ste Binds 2det Hefte (S. 239—496). Maj 1888.

For 2det Halvaar 1888: Historisk Tidsskrift, 6te Række, 1ste Binds 3dje Hefte (S. 497—870). December 1888.

Paa Aarsmødet d. 14de Maj 1888 udtraadte Kontorchef J. Grundtvig af Bestyrelsen, og i Stedet for ham valgtes Bibliotheksassistent. Dr. phil. J. A. Fridericia ind i den. Den bestaar nu i November 1888 af Professor, Dr. phil. E. Holm, Bibliotheksassistent S. M. Gjellerup,

Professor, Dr. jur. J. C. H. R. Steenstrup, Arkivsekretær C. F. Bricka og Bibliotheksassistent, Dr. phil. J. A. Fridericia. Af disse er Professor Holm Foreningens Formand, Arkivsekretær Bricka dens Sekretær.

Foreningen, som i Juni 1887 talte 738 (ikke 739) Medlemmer, har siden mistet ved Dødsfald 21 Medlemmer, og 31 have udmeldt sig, men til samme Tid er der indtraadt 189 nye Medlemmer, saa at den i November 1888 har et Medlemsantal af 875, af hvilke 191 betale halvt Kontingent, de 132 som Medlemmer af den norske og de 59 som Medlemmer af den svenske historiske Forening.

Fortegnelse

over

den danske historiske Forenings Medlemmer.

(November 1888.)

De med * betegnede erlægge som Medlemmer af den norske eller svenske historiske Forening kun halvt Kontingent til den danske Forening.

*Åkerhielm, L., Friherre, Kancelliraad, Stockholm.
*Aall, D. M., Cand. juris, Christiania.
*Aars, J., Skolebestyrer, Christiania.
*Aas, P. N., kgl. Fuldmægtig, Christiania.
*Aas, A. K., Skoleinspektør, Frederiksstad.
Adeler, C. S. T. Baron.
Adler, B. D., Grosserer.
Adolph, Grosserer.
Ahlefeldt-Laurwigen, C. J. F. Greve, Kammerherre, t. Brolykke.
*Alin, O., Professor, Upsala.
*Andersen, S. C., Generalkonsul, Christiania.
Andersen, A. H., Sognepræst t. Tømmerup (Kalundborg).
Andersen, A., Handelsagent.
Andersen, V., Kand., Aalborg.
Andersen, P. O. A., Cand. jur.
Andersen, H. K., Arkivassistent.
Andersen, A., Apotheker, Nysted.
*Andresson, A., Kand., Upsala.
Ankjær, R. A. E., Rektor, Aalborg.
*Annerstedt, C., Universitetsbibliothekar, Upsala.
v. Arenstorff, C. J., Kammerjunker, t. Dronninggaard (Aalborg).
Arlaud, A., fhv. Kontorchef.
*Arnesen, K. A., resid. Kapellan, V. Thoten, Norge.
*Arnet, R. R., Provst, Sognepræst t. Vedø, Norge.
Arup, P., Læge, Slangerup (Frederikssund).
Aumont, A., Cand. phil.

Baagøe, Cand. theol., Aarhus.
Bache, C. P. M., Departementsdirektør i Indenrigsministeriet.
Bache, N., Skoledirektør.
*Bachke, A. S., Overdirektør ved Røros Værk.
*Bachke, O. A., Dr. jur., Højesteretsassessor, Christiania.
Bagger, J. H., Højesteretssagfører.
Bang, F. S., Etatsraad, Kasserer i Privatbanken.
Bang, J. H., Professor.
Bang, P. C., Oberstlieutenant af Artilleriet.
Bang, H. V. T. F., Sognepræst t. Føvling (Kolding).
Bang, C., Kasserer.
*Bang, A. C., Dr. theol., Professor, Christiania.
*Bang, Th., Stud. mag., Christiania.
Barfod, F.
Barfod, H. P., Hospitalsforstander, Aalborg.
Barth, A., Fuldmægtig.
Bauer, V. L., Skibskapitajn.
Beauvois, E., Corberon, Frankrig.
Bech, P. F., Grosserer.
*Beer, M., Sorenskriver, Fron, Norge.
Begtrup, H., Cand. theol., Askov Folkehøjskole.
*Bendixen, B. E., Skolebestyrer, Bergen.
Benzon, V., prakt. Læge.
*Bergh, K., Overretssagfører, Bergen.
*Bergh, J., Højesteretsadvokat, Throndhjem.
*Berghman, G., Dr. med., Stockholm.
*Bergström, P. A., Landshøvding, Örebro.
Bertelsen, G., Grosserer.
Bertouch-Lehn, J. J. S. E. Baron, Kammerherre, t. Sønderkarle.
Besthorn, R., Cand. philol.
Bidstrup, J., Lærer.
Bielke, J., Stiftsdame.
Bjerge, P., Højskolelærer, Askov Folkehøjskole.
Bille, C. St. A., Kammerherre, Amtmand, Holbæk.
Bille, F. E., Kammerherre, Gesandt, Stockholm.
Bille-Brahe, J. C. Baron, Kammerherre, Stiftamtmand.
Bille-Brahe, C. S. Baronesse, Egeskov.
Bing, A., Proprietær, Mullerupgaard (Slagelse).
Bing, H., Fabrikant.
Bing, L., Vexellerer.
Bing, H. M., Bankkasserer.
Birch, P. C., Plantageejer.
*Birkeland, M., Rigsarkivar, Christiania.
Bischoff, P. J. J., Adjunkt, Randers.

*Blackstad, J., Sorenskriver, Eker.
Blangstrup, J. C., Premierlieutenant.
Bloch, V. A., Rektor.
Bloch, J., Arkivfuldmægtig.
Blom, O. E., Oberstlieutenant af Artilleriet.
*Blom, A., Cand. mag., Skien.
*Boeck, Th., kgl. Fuldmægtig, Christiania.
Boldt, H. V., Translatør.
Bondesen, J. M. G., Provst, Roskilde.
Bonnesen, E., Cand. phil.
Borch, G. F., Dr. med.
Bornemann, J. A., Lic. theol., Professor.
Borup, L. C., Borgmester.
Boserup, J. J., Læge, Borup.
Boye, P. H., fhv. Kontorchef.
Brandt, C. J., Præst.
*Brandt, F., Dr. jur., Professor, Christiania.
Branner, V. J., Kommunelæge.
Branner, C., Stud. mag.
Branner, C., Redaktør.
Brasch, C. H., Pastor emeritus.
Brasch, O. M., fhv. Kollaborator.
Bregendahl, K. A., Kammerassessor, Fuldmægtig i det stat. Bureau.
Breinholt, N. B., Proprietær.
Bricka, C. F., Arkivsekretær.
Bricka, G. S., Adjunkt i Frederiksborg.
Brinck-Seidelin, F., Overretsassessor.
Brix, C. C., Etatsraad, Skolebestyrer.
*Brock, A., Skolebestyrer, Throndhjem.
Brock, P., Dr. phil., Slotsforvalter og Inspektør ved Rosenborg.
Brockenhuus-Schack, S. Grevinde, Giesegaard.
Brockenhuus-Schack, L. Greve, Kammerherre, Amtmand, Svendborg.
Bruun, C. W., Dr. phil., Justitsraad, Bibliothekar ved d. st. kgl. Bibl.
Bruun, A., Adjunkt, Herlufsholm.
Bruun, L. J., Kammerassessor, Toldforvalter, Ærøskjøbing.
Bruus, J. C. S., Kapitajn.
Bræstrup, C. L. T., Assistent i Overretten.
Brønniche, H. F., Skibslæge.
Bugge, G. N., Sognepræst t. Torrild (Aarhus).
Budtz, T. E., Herredsfuldmægtig, Hjørring.
Buhl, C. E. M., Frederikshavn.
Busck, A., Cand. polyt.
Busk, Lærer, Odense.
Bøgh, N., Cand. phil.

Calundan, C. C. F., Arkivfuldmægtig.
*Caspari, J., Cand. mag., Christiania.
Cederfeld de Simonsen, C. C. S., Provst, Randers.
Cederfeld de Simonsen, H. C. J., Kammerherre, t. Erholm og Søndergaarde (Odense).
Christensen, C., Kammerraad, Hørsholm.
Christensen, Skræddermester.
Christensen, W., Stud. mag.
Christensen, J., Sagførerfuldmægtig.
Christensen, N. O., Grosserer.
Christensen, P., Premierlieutenant i Ingeniørkorpset.
Christiansen, M. A., Boghandler, Hjørring.
*Christie, H., Cand. mag., Christiania.
Cold, D. H. O., Dr. med., Justitsraad.
*Collett, A., Bureauchef, Christiania.
*Collett, J., Amtmand, Christiania.
*Collin, J., Postexpeditør, Molde.
Crone, M. A. C., Sognepræst t. Herrested (Odense).
Crone, F., Exam. juris, Nyborg.

*Daae, L., fhv. Statsraad, Ørskog, Norge.
*Daae, L., Dr. phil., Professor, Christiania.
Dahl, F. P. J., Sognepræst t. Kallehave.
Dahl, N. S., Grosserer.
Dahl, Kammerherreinde, Moesgaard (Aarhus).
Dahlenborg, J. C. L., Rektor, Aarhus.
Dahlerup, C. E., Amtmand, Herredsfoged, Odense.
Dahlerup, C. G., Pastor emeritus.
Dahlerup M. H. L., Stiftsprovst, Pastor emeritus.
Dahlerup, H. V., Pastor emeritus.
*Dahll, L. C., Oberst, Christiania.
Dall, J., Bogholder.
Dall, C. E., Stud. mag.
Damgaard, A. K., Stiftsprovst, Odense.
Danneskjold-Samsøe, O. S. Greve, Gehejmeraad, Nordfeld (Stege).
Delbanco, H. V., Premierlieutenant i Ingeniørkorpset.
Deuntzer, J. H., Professor ved Universitetet.
Dithmer, L. N. M., Auditør, Odense.
Dons, Kapitajn, Daurup.
Dorph, H. P. K., Pastor emeritus.
Dreyer, F., Kancelliraad, kgl. Hof-Bogtrykker.
Dreyer, H. P., Urtekræmmer.
*Drolsum, A. C., Universitetsbibliothekar, Christiania.

Duurloo, O.
Düring-Rosenkrantz, E. F. Baron, Hofjægermester, Fredensborg.

Eegholm, H. A., Isenkræmmer.
Ehlers, E. D., Konferensraad.
*Ekstrand, A., Oppebørselskommissær, Stockholm.
Elmquist, A. F., Adjunkt, Nykjøbing p. F.
Elmquist, P., Stud. mag.
Engell, C., Cand. phil.
*Engelschiøn, E. A., fhv. Sorenskriver, N. Aardal, Norge.
Engelstoft, C. T., Dr. theol., Biskop, Odense.
Engelstoft, F. D. T., Sognepræst t. Munkebo (Kjærteminde).
*Eriksen, A. E., Rektor, Tromsø.
Erslev, K., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Erslev, J., Forlagsboghandler.
Esmann, V. A., Sognepræst t. Karise (Kjøge).
Estrup, J. B. S., Konseilspræsident, Finansminister.

Falkenstjerne, F. F., Folkehøjskoleforstander.
*Falsen, C., Generalkonsul, Arkangel.
Fenger, H. M., Lic. theol., Præst.
Ferslev, H. C. L. V., Protokolfører i Kriminalretten.
Feveile, R. S., Kapitajn, Klokker.
Fibiger, J. H. F., Sognepræst t. Ønslev, Falster.
Finsen V. L., Dr. jur., fhv. Højesteretsassessor.
Fischer, C., Entreprenør.
*Fliflet, N., Overretssagfører, Hamar.
Fog, B. J., Dr. theol. & phil., Biskop.
Fogh, E., Bogholder.
Fonnesbech, C. A., Partikulier.
Forchhammer, J. N. G., Dr. phil., Rektor, Herlufsholm.
Fraas, J. P. C., Overlærer, Ribe.
Fredstrup, Stud. mag.
Fridericia, J. A., Dr. phil., Bibliotheksassistent.
Friederichsen, P., Jægermester, Kjærstrup (Maribo).
Friis, C. C. J., Cand. phil.
Friis, P., Cand. theol., Seminarielærer, Skaarup (Svendborg).
Friis, Elna, Frue.
Frijs, C. E. Krag-Juel-Vind-, Greve, Kammerherre, t. Frijsenborg.
Frijs, M. C. Krag-Juel-Vind-, Greve, Kammerherre.
Frisch, Stud. mag., Lyngby.
*Fritzner, J., Dr. phil., fhv. Provst, Christiania.
Funder, G., Brygmester, Aarhus.
*Fürst, V., Grosserer, Christiania.

Gaardboe, A. P., Sognefoged, Aalbæk (Frederikshavn).
Gad, G. E. C., Universitets-Boghandler.
Gad, F. V., Sognepræst til Aasted (Frederikshavn).
Gamèl, A., Etatsraad, Grosserer.
Garnes, E., Boghandler, Askov.
Geleff, N. K. D., Kommunelærer.
Giede, C. V., Overlærer.
Gjellerup, S. M., Bibliotheksassistent.
Gigas, V. T., Grosserer.
Gigas, E., Dr. phil., Bibliotheksassistent.
Gislason, K., Dr. phil., Professor.
Gloerfeldt, B. V. V., Havneoppebørselskontrollør.
Goos, A. H. F. C., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Gotschalck, E. G., Ritmester.
*Grandinson, K. G., Dr. phil., Bibliotheksamanuensis, Stockholm.
Gredsted, V., Justitsraad, Hospitalsinspektør.
Groothoff, A. V. H., Fuldmægtig i Indenrigsministeriet.
Grove, G. L., Arkivassistent.
Grove, C. F., Folkehøjskoleforstander.
Grundtvig, J. D. N. B., fhv. Kontorchef.
Grüner, A. P., Overretsassessor.
Grünfeld, F., Dr. med., Overlæge.
Grønbech, H., Stud. mag.
*Gude, H., Professor, Karlsruhe.
Gyth, P. A., Herredsfuldmægtig, Kalundborg.

Haagen, Frøken.
Hage, A., Hofjægermester, Oremandsgaard.
Hage, J., Godsejer, Nivaagaard.
*Hagemann, A., Forstassistent, Alten, Finmarken.
Hagerup, E., Boghandler.
Hagerup, Kand., Kolding.
Halling, H. J., Boghandlermedhjælper.
*Halvorsen, J. B., Bibliotheksamanuensis, Christiania.
Hamann, V., Student.
Hambro, Baron, London.
*Hammar, A. N., Lektor, Karlskrona.
Hammershaimb, V. U., Provst, Sognepræst t. Lyderslev.
Hannover, J., Underbibliothekar ved Universitetsbibliotheket.
*Hansen, J., fhv. Provst, Christiania.
Hansen, L. C., Provst, Sognepræst t. Ramløse.
Hansen, J. P., Etatsraad, Hjørring.
Hansen, J. S., Sognepræst t. Husby (Ringkjøbing).
*Hansen, N. S., Overretssagfører, Ibestad, Nordland.

Hansen, C. B. V., Amtsfuldmægtig, Thisted.
Hansen, H. H. E., Apotheker, Hobro.
Hansen, C. N., Cand. phil., Kolding (Skive).
Hansen, F., Stud. mag.
Hansen, R., Skoleforstander, Vældegaard (Gjentofte).
Hansen, J. T., Arkitekturmaler.
Hansen, Søminemester.
Harbou, F. H. W., Kapitajn.
Harder, F. C. C., Kammerraad, Kancellist i Civillisten.
Harrassowitz, O., Boghandler, Leipzig.
*Hartmann, H. K., Distriktslæge, Vadsø, Norge.
Hasselager, A. K., Overlærer, Herlufsholm.
*Hauan, J. A., Lensmand, Hammerfest.
Hauch, A. G. Ø., Skolebestyrer.
Heering, A., Grosserer.
*Heffermehl, A. V., Sognepræst t. Hisø (Arendal).
Hegel, J., Boghandler. *(Foreningens Kasserer.)*
Heiberg, G. T. S. R., Provst, Roskilde.
Heide, A., Cand. jur., Fuldmægtig.
Heiden, F., Præst, Fredericia.
Heise, C. A. L., Dr. phil., Overlærer, Roskilde.
Heise, C., Bryggeribestyrer, Helsingør.
*Helland, G., Kand., Bergen.
Helms, J., Skolebestyrer.
Helweg, M., Frue, Aarhus.
*Henrichsen, C., Rektor, Bergen.
Henriques, L., Vexelmægler.
Herbst, C. F., Justitsraad, Musæumsdirektør.
Heymann, F., Brygger.
*Hildebrand, H., Rigsantikvar, Stockholm.
*Hildebrand, E., Dr. phil., Stockholm.
Hindenburg, G. T., Overretsassessor.
Hjort, J. M. L., Provst, Sognepræst t. Elmelunde.
Hiort, H. J., Grosserer.
*Hiortdahl, T., Professor, Christiania.
Hirschsprung, H., Dr. med., Professor, Kommunelæge.
Holbeck, H. S., Stud. mag.
Holberg, L., Dr. jur., Overretssagfører.
*Holck, O. E., Skoledirektør, Hamar.
Holck-Winterfeldt, G. C. F. Greve, Hofjægermester, t. Stamhuset Fjellebro.
Holm, P. E., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Holm, J. J., Boghandler.
Holm, J. H. T., Læge.

Holm, F. C. J., Grosserer.
Holst, J., Boghandlerkommis.
Holstein, L. H. C. H. Greve. Kammerherre, t. Holsteinborg. (III)
v. Holstein, C. F. F., Cand. jur.
Holten, J. J., Kammerjunker, Birkedommer, Hørsholm.
Hoppe, J. C., Kammerherre, Amtmand, Randers.
*Horn, J. O., Toldkasserer, Moss.
Hornemann, G. M., Arkivassistent.
Hoskiær, Overretssagfører, Godsforvalter, Frederikslund (Odense).
Hude, A., Frk., Cand. mag.
*Huitfeldt-Kaas, H. J., Arkivfuldmægtig, Christiania.
Hvass, A. N., Overretssagfører.
Hoeg, J. C., Provst, Sognepræst t. Vaalse (Nykjøbing).
Hoiby, C., Assistent.
*Hølaas, A., Statsrevisor, Christiania.
Høst, A. F., Justitsraad, Universitets-Boghandler.
Høst, C., kgl. Hof-Boghandler.

Jacobsen, Godsforvalter ved Stamhuset Tjele (Viborg).
Jacobsen, C., Brygger.
Jacobsen, L. C. E., Fuldmægtig i Finansministeriet.
*Jacobson, L. T., Landmaaler, Eskilshem, Sverrig.
Jansen, C. J., Forpagter, Hverringe (Kjærteminde).
Jantzen, A. T., Sognepræst t. Gjentofte.
Ibsen, E., Overlærer, Sorø.
Jensen, C., Godsejer, Fredsholm (Nakskov).
Jensen, K., Boghandler.
Jensen, S. H., Distriktslæge, Fanø (Varde).
Jensen, C. C., Bogholder.
Jensen, V., Overretssagfører.
Jensen, A., Stud. med.
Jensen, H., Birkefuldmægtig, Rude (Skjelskør).
Jensen, N. F., Askov Folkehøjskole.
Jensen, H., Partikulier, Haraldslund (Aalborg).
Jensen, J. A., Sagførerfuldmægtig, Ærøskjøbing.
Jermiin, H. H., Kapitajn, Stamhusbesidder, Ausumgaard.
Jespersen, E. J. M., Boghandler, Nakskov.
Jetsmark, J., Konferensraad.
*Johansen, S., Stud., Christianssand.
de Jonquières, J. A. F., Justitsraad, Kontorchef.
Isberg, S. V., Grosserer.
Juel, C. J. H. B., Etatsraad, Overretsprokurator.
Juel, C. F. A. Baron, t. Mundelstrupgaard (Aarhus).
Juul, C. Sehestedt, Stamhusbesidder, t. Ravnholt (Odense).

Iversen, M., Cand. mag.
Jørgensen, T. A. B., Herredsfogod, Odense.
Jørgensen, A. D., Gehejmearkivar.
Jørgensen, B. S., Professor.
Jørgensen, C. P. J., Dr. phil., Adjunkt.
Jørgensen, S., Lærer, Kistrup (Faaborg).
Jørgensen, P., Vinhandler.
Jørgensen, F. C., Cand. phil.

Kaalund, P. E. K., Dr. phil., Bibliothekar ved den arnemagnæanske Samling.
Kalkar, K. O. H. T., Sognepræst t. Himmelev (Roskilde).
Kall, M. D. N., Postmester.
Kall, R., Premierlieutenant i Artilleriet.
Kalmer, P. E., Dr. med., Landfysikus, Christianssted.
Kampmann, H. C., Fuldmægtig i Indenrigsministeriet.
*Kardell, S. J., Lektor, Östersund.
*Karlson, K. H., Kand., Sverrig.
Kattrup, F., Kriminalretsassessor.
Kauffmann, H., Adjunkt, Randers.
*Kempe, J. A., Cand. phil., Lund.
Kiellerup, J., Etatsraad, Godsejer, Visborggaard (Aalborg).
Kielsen, S. T., Overlærer, Herlufsholm.
Kjer, C. L., Overretssagfører, Aarhus.
Kirk, C., Cand. jur., Skovlyst (Ringkjøbing).
Kirketerp, M. V., Cand. jur.
*Kjær, A., Underbibliothekar, Christiania.
Kiørboe, E., Frøken.
Klein, C. S., Dr. jur., Højesteretsassessor.
*Klemming, G. E., Overbliothekar, Stockholm.
Klubien, A. H. F., Højesteretsadvokat.
Knudsen, A., Gaardejer, Klovetofte.
Knudsen, C., Grosserer.
Knudsen, A. L. N., Bryggeriinspektør.
Knudtzon, N. H., Grosserer.
Koch, E. F., Dr. phil., Provst, Sognepræst t. Hovlbjerg (Aarhus).
Koch, J. G. C. F., Etatsraad, Borgmester, Odense.
Koch, P. F., Højesteretsassessor.
Koch, H. L. S. P., Provst, Sognepræst t. Brønshøj.
Koch, P. F., Etatsraad, Godsforvalter, Vemmetofte.
Koefoed, J. L. R., Stadsraadssekretær.
Kofoed, C., Cand. polit.
Koppel, V., Stud. mag.
*Koren, C. B., Stud. philol., Christiania.

Kornerup, L. F., Skibsbygmester.
Kranold, C. J. C. F., Oberstlieutenant.
Krarup, J. F., Registrator i Gehejmearkivet.
Krarup, T. F., Stud. jur.
Krieger, A. F., Dr. jur. & phil., Højesteretsassessor.
Krieger, W., Partikulier.
Kring, K. C., Sognepræst t. Kobberup.
Kringelbach, G., Kontorchef i Kongerigets Arkiv.
v. Krogh, C. C., Kammerjunker, Ritmester.
Kruse, M., Institutbestyrerinde.
Kühle, S. A. v. d. Aa, Kapitajn, Bryggeridirektør.
Købke, J. P., Oberst, Generalintendant.

*Langaard, C., Kontorchef, Christiania.
Langballe, J. E., Prokurator, Randers.
Langkilde, H. P., Godsejer, t. Juulskov (Odense)
Langkilde, C. V., Student.
Larsen, H. F., Overretssagfører.
Larsen, E. F., Overretsassessor.
Larsen, V. L., Sognepræst t. Seest (Kolding).
Larsen, A., Kapitajn, Fredericia.
Larsen, C. L., Grosserer.
*Lassen, W., fhv. Bureauchef, Christiania.
Lassen, J. M., Oberstlieutenant af Artilleriet.
Lassen, Lærer, Bredsten (Vejle).
Lassen, J. S. V., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Lasson, T. O., Grosserer.
Lauridsen, P., Lieutenant, Lærer.
Laursen, L. R., Stud. mag.
Lautrup, C. L. A., Overretsassessor, Viborg.
Leemejer, J., Inspektør.
Levin, S., Distriktslæge, Farsø.
Levinsen, N., Højesteretsadvokat.
Levy, M., Konferensraad, Bankdirektør.
Levy, M. A., Grosserer.
Licht, C., Murmester.
Liebe, C. C. V., Højesteretsadvokat.
Liebenberg, F. L., Litterat.
Liisberg, H. C., Assistent ved Samlingen paa Rosenborg.
Lillelund, Skolebestyrer, Holstebro.
Lillienskiold, P. A. M., Højesteretsassessor.
Lind, H. Ø., Adjunkt, Randers.
Lind, Th., Boghandler.
Lind, H. D., Sognepræst t. Rynkeby (Odense).

Lindberg, C. J., Justitsraad, Borgmester, Assens.
Linde, T., Overretsassessor.
*Linder, N., Lektor, Stockholm.
*Linnell, L., Stud., Lund.
Linnemann, S., Konferensraad, Bankdirektør.
*Ljunggren, G., Professor, Lund.
Lohse, O. C., Overlærer, Horsens.
Lollesgaard, Proprietær, Hannesborg (Odense).
Lorenzen, M., Cand. mag.
Lorenzen, H. R. Hiort-, Redaktør.
*Lous, K., Højesteretsadvokat, Christiania.
Lund, C. C., Postinspektør.
Lund, H. C. A., Cand. mag.
Lund, T. P., Borgmester, Svendborg.
Lund, T., Dr. phil., Professor.
Lund, T. A., Birkedommer, Silkeborg.
Lund, F. C., Proprietær, Aldersro (Kalundborg).
*Lund, A. D., Forstmester, Namsos, Norge.
*Lund, C., Cand. jur., Christiania.
Lund, W., Jernbaneexpedient, Frederikshavn.
*Lundgreen, H., Bankdirektør, Throndhjem.
*Lundh, O. G., Arkivfuldmægtig, Christiania.
Lunn, V., Ingeniør, Knabstrup (Kalundborg).
Lyngbye, C. A., Skolebestyrer.
Lynge, H. H. J., Boghandler.
Lütken, C. F., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Løffler, J. B., Professor.
Løvenskiold, C. L., Gehejmeraad, Kammerherre, Overhofmarska .
Løvgreen, Kontorchef, Næstved.
*Løvvig, C., Lensmand, Sveen, Norge.

*Månsson, L., fhv. Rigsdagsmand, Tranemåla, Sverrig.
Madsen, A. J. C. E., Oberst af Artilleriet.
Malling, V., Cand. jur.
*Malmström, C. G., fhv. Rigsarkivar, Stockholm.
Mansa, C., Godsejer.
Mantzius, Skolebestyrer, Birkerød.
Marstrand, J. N., Bagermester.
Matzen, H., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Mejborg, R.
Meidell, F., Kapitajn.
Meier, F. J., Dr. phil.
Meinert, A. V., Sognepræst t. Flødstrup (Nyborg).
Melbye, C. C., Cand. jur., Frederikshavn.

Melchior, Grosserer.
Melchior, M., Prokurist.
Meldahl, F., Etatsraad, Direktør for Kunstakademiet.
Melsteð, B. T., Stud. mag.
Meyer, A., Justitsraad, Amtsvejinspektør, Randers.
Meyer, F., Højesteretsassessor.
*Meyer, T., Grosserer, Christiania.
Meyer, M. A., Overretssagfører.
Meyer, L., Fuldmægtig ved Statsbanerne, Aarhus.
*Michelsen, J. A., Konsul, Bergen.
Mohr, H. C., Cand. phil.
Mollerup, W., Dr. phil.
Mollerup, H., Læge.
Moltke, E. G. Greve, Kammerherre, t. Nørager (Slagelse).
Moltke, F. Greve, Kammerherre, t. Bregentved.
Moltke, C. C. H. Greve, Kammerherre, t. Lystrup.
Moltke, F., Overauditør, Birkedommer, Fredensborg.
*Montan, E. V., Dr. phil., Professor, Stockholm.
Moresco, J. A., Kommerceraad, Grosserer.
*Morgenstierne, B., Bureauchef, Christiania.
Mossin, A., Stud. mag.
Mouritsen, S. N., Lærer, Mørup (Vejle).
*Munk, S., Stud. phil., Christiania.
Müffelmann, H., Proprietær, Lyngby.
Müller, C. L., Dr. phil. & Lic. theol., Etatsraad, Musæumsdirektør.
Müller, H. C. D., Sognepræst t. Herfølge (Kjøge).
Müller, V. C. T., Kontorchef i Overformynderiet.
Møller, O. L., Dr. med., Stiftsfysikus, Aalborg.
Møller, E., Forretningsfører.
Møller, Th., Cand. phil.
Møller, M. L., Lærer, Bælum (Mariager).
Møller, N., Cand. jur.
Møller, O., Lærer, Annisse (Hillerød).
Møller, H. L., Cand. mag., Skolebestyrer.
Møller, J., Herredsfoged, Førslev.
Mørch, B. H., Overlærer, Randers.

Neergaard, C. C. E., Frue, Svenstrup (Aalborg).
Neergaard, E., Oberstlieutenant, Helsingør.
Neergaard, G. V., Stud. jur.
Neergaard, C. P., Stud. mag.
Nellemann, S., Højesteretsadvokat.
Nellemann, J. M. V., Dr. jur., Justitsminister.
*Nicoll, J., Cand. jur., Christiania.

Nielsen, O., Dr. phil., Raadstue-Arkivar.
Nielsen, G., Fabrikant.
Nielsen, H., Cand. theol., Aarhus.
Nielsen, H. J., Cand. mag.
*Nielsen, Y., Dr. phil., Universitetsstipendiat, Christiania.
*Nielsen, K. K., Overlærer, Lillehammer.
Nielsen, P., Lærer, Ellerup (Svendborg).
Nielsen, F. K., Dr. theol., Professor ved Universitetet.
Nielsen, H. H., Cand. jur.
Nielsen, H., Overretssagfører.
Nielsen, J., Lærer.
Nielsen, F. R., Sognepræst t. Kollerup (Aalborg).
Nielsen, Lundsgaard-, Lærer, Østrup.
*Nilsson, A., Lieutenant, Malmö.
Nissen, A., Grosserer.
*Nisson, W., Redaktør, Christiania.
Nortvig, C. P., Fabrikant.
Nutzhorn, H., Cand. theol., Askov Folkehøjskole.
Nyholm, C. C. V., Højesteretsassessor.
Nyrop, C., Professor.
*Nyström, J. F., Docent, Upsala.
Nægler, M. B., Kammerherre, Generalmajor, Hofchef.
Nørregaard, J. P., Direktør.

*Odhner, C. T., Dr. phil., Rigsarkivar, Stockholm.
*Olbers, M., Kamerér, Göteborg.
Oldenburg, V., Birkedommer.
Olesen, A., Sagfører, Nørre-Sundby.
Olrik, A., Cand. mag.
Olrik, P. C. S., fhv. Konsul.
Olrik, H., Cand. theol.
*Olsen, J. K., resid. Kapellan, Ølve (Terøen).
*Olsen, F., Bibliotheksamanuensis, Christiania.
Olsen, C. C., Postmester, Kolding.
Olsen, F., Postkontrollør.
*Olsen, O., Kæmner, Frederikshald.
Oppermann, A., Lærer ved Landbohøjskolen.
Otto, V. F. T., Stempelpapirforvalter.
Oxholm, C. A. O'N., Hofjægermester, Rosenfeld.

Paludan, J., Dr. phil., Docent ved Universitetet.
Pappenheim, M., Dr. jur., Privatdocent, Breslau.
Paulsen, A. F. W., Bestyrer for meteorologisk Institut.
*Paus, C., Proprietær, Kjellestad (Brevig).

*Pedersen, S., Klokker, Bragernæs (Drammen).
Pedersen, R., Professor ved Universitetet.
*Pedroso, Z. C., Professor, Lissabon.
Petersdorff, C. A. Greve, Kammerherre, t. Røepstorff (Odense).
Petersen, H. G., Overpostmester.
Petersen, H. H., Sognepræst t. Tiset (Aarhus).
Petersen, A., Lærer, Kjøge.
Petersen, T. E., Overformynder.
Petersen, J., Apotheker.
Petersen, Lærer, Østermariæ (Nexø).
Petersen, R., Sognepræst t. Grevinge.
Petersen, K. N. H., Dr. phil., Insp. ved de antikvar. Mindesmærkers Bevaring.
Petersen, L. A., Oberst.
Petersen, H. D., Kapitajn.
Petersen, F. E., Afdelingschef ved Statsbanerne.
Philipsen, G., Boghandler.
Piper, V. C., Bagermester.
Plenkers, W., Præst.
Plesner, J. E., Stud. mag.
Ploug, C. P., Dr. phil.
Plum, P. A., Dr. med., Professor ved Universitetet.
*Posse, A. Greve, Stockholm.
Poulsen, R., Gaardejer, Skjelby (Nykjøbing p. F.).
Povlsen, A., Folkehøjskoleforstander, Ryslinge (Odense).
*Prebensen, N., Politimester, Vardø.
Prytz, F., Grosserer.

Quaade, G. J., Gehejmeraad, Kammerherre.

Raben-Levetzau, J. Greve, Gehejmeraad, Kammerherre, t. Christiansholm.
Randrup, F. E. M., Prokurator.
Rasmussen, R. C., Musikus.
Rasmussen, L. A. F., Provst, Sognepræst t. Stenstrup (Odense).
Rasmussen, O. F. C., Etatsraad, Godsforvalter, Gisselfeld (Næstved).
Rasmussen, S. J., Kapitajn.
Reedtz-Thott, K. T. T. O. Baron, Kammerherre, t. Gavnø (Næstved).
Regenburg, T. A. J., Dr. phil., Stiftamtmand, Skanderborg.
Reiersen, C. F. K., Pastor emeritus.
Reinau, C. A., Provst, Sognepræst t. Glumsø (Ringsted).
Reincke, H., Stud. mag.
Reinhard, J., Cand. phil.
Reitzel, C., Boghandler.

Reitzel, Th., Boghandler.
Ricard, C. F., Departementschef i Justitsministeriet.
Richter, J. C. L., Sognepræst t. Ringgive (Vejle).
*Rietz, A., Stud., Lund.
Rimestad, C., Højesteretsassessor.
Ring, H. H., Bankkasserer.
Rist, P. F., Kapitajn.
Ritzau, E. N., Direktør.
Rohmell, O. J., Læge, Roskilde.
Rosendal, Folkehøjskoleforstander, Vinding (Vejle).
*Rosenkrone, G. Hoff-, Stamhusbesidder t. Rosendal, Norge.
Rosenstand, F. V. F., Gehejmeetatsraad, Kabinetssekretær hos H. M. Kongen.
Rosenørn, E. E., Gehejmeraad, Kammerherre.
Rosenørn, M. H., Gehejmeraad, Kammerherre.
Rosenørn-Lehn, E. Baron, Kammerherre, t. Hvidkilde.
Rosenørn-Lehn, O. D. Baron, Udenrigsminister, t. Guldborgland og Lehn.
Rosenørn-Lehn, Baronesse.
Rosenørn-Teilmann, I. C., Frøken, t. Stamhuset Nørholm (Varde).
Rosing, H. P. M., Overlærer, Sorø.
Rothe, V., Konferensraad.
Rothe, P. C., Dr. theol., Stiftsprovst.
Roulund, Frøken.
Rubin, M., Kontorchef under Kjøbenhavns Magistrat.
Ræder, J. G. F., Justitsraad, Kontorchef under Kjøbenhavns Magistrat.
Rørdam, H. F., Dr. phil., Sognepræst t. Lyngby.
Rørdam, T. S., Dr. phil., Provst.
Rørdam, G., Fuldmægtig ved Landbohøjskolen.

*Sagen, L. C., Adjunkt, Christianssand.
Salomon, J., Assistent under Kjøbenhavns Magistrat.
*Sars, J. E., Dr. phil., Professor, Christiania.
Scavenius, C. S., Godsejer, t. Klintholm.
Scavenius, H. S. B. E., Hofjægermesterinde, Basnæs (Skjelskør).
Scavenius, L., Kammerherreinde, Gjorslev.
Schade, A. H., Kjøbmand, Nykjøbing p. M.
*Schartau, E. W. B., Sognepræst t. Strõ, Sverrig.
*Scheel, A. V., Højesteretsassessor, Christiania.
Scheel, L. V., Toldforvalter, Nakskov.
Scheel, F. C. R. Greve, Kammerherre, t. Stamhuset Rosenkrantz, Rygaard.
Scheuer, A. P. J., Stud. mag.

*Schjelderup, W. M., Overretssagfører, Bergen.
*Schirmer, H. M., Arkitekt, Christiania.
Schjørring, E., Kjøbmand, Nibe.
*Schjøth, H., Adjunkt, Christiania.
Schlegel, J. F., Gehejmeraad.
Schleisner, P. A., Dr. med., Etatsraad.
*Schmidt, L., Bogtrykker, Laurvig.
Schmidt, L. H., Sognepræst.
Schmidt, V., Dr. phil., Professor.
Schmidt, W. G., Mægler.
Schmidt, C. P. Christensen, fhv. Kollaborator.
Schmidt, L. F., Adjunkt, Horsens.
Schoning, Student.
Schousboe, V. C., Biskop, Aalborg.
Schrøder, L., Folkehøjskoleforstander, Askov.
Schurmann, J. C., Dr. theol., Professor, Seminarieforstander, Sognepræst, Skaarup (Svendborg).
Schwanenflügel, L. S. T., Fuldmægtig ved Statsbanerne.
Schwartzbrem, L. H. P., Provst, Sognepsæst t. Slagslunde.
Schwenn, P. R. H. T., Overretssagfører, Aarhus.
*Schybergson, M. G., Professor, Helsingfors.
Schäfer, D., Dr. phil., Professor, Tübingen.
Schøller, Kammerherreinde, t. Margaard (Odense).
Schønberg, K., Boghandler.
*Schøning, S. J., Telegrafstationsbestyrer, Namsos, Norge.
Secher, V. A., Dr. jur., Arkivassistent.
Seedorf, Fabrikant, Aalborg.
Sehested, H., Hofjægermester, Tangegaard (Svendborg).
Sehested, Th., Frøken.
*Silfverstolpe, C. G. U., Kammerherre, Stockholm.
*Simonsen, P., Kjøbmand, Christiania.
Skeel, S. F. E. O., Kammerherre, t. Birkelse (Aalborg).
*Skjoldborg, G., Amtmand, Lillehammer.
Skovboe, C. F., resid. Kapellan, Nyborg.
Skrike, A., Gehejmelegationsraad.
Slomann, E., Skolebestyrer.
*Smerling, C. F., Kancelliraad, Stockholm.
Smith, C. N., Provst.
Smith, F. L. E., Læge, Vejle.
Smith, S. B., Universitetsbibliothekar.
*Smith, J. J., Lensnotar, Jönköping.
Sommer, C., fhv. Distriktslæge.
Sommersted, A. W., Overkrigskommissær.
Sporsén, S., Cand. jur.

*Stabell, H., Redaktør, Frederiksstad.
Stadfeldt, S. A. N., Dr. med., Professor ved Universitetet.
Stage, C., Boghandler.
*Stang, E., Højesteretsadvokat, Christiania.
*Steen, F. M. B., Sorenskriver, Førde, Norge.
Steenstrup, J. C. H. R., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Steenstrup, M. G. G., Dr. phil.
Steffensen, H. C., Generalauditør.
*Steinnordh, J., Dr. theol. & phil., Lektor, Linköping.
Stemann, C. E., Hofjægermesterinde, Helsingør.
Stephens, G., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Stephensen, J. H., Departementschef i Ministeriet for Island.
Sthyr, H. V., Lic. theol., Biskop, Nykjøbing p. F.
Stoltenberg, R. v. Plade, Frøken.
*Storm, G., Dr. phil., Professor, Christiania.
*Strâle, Brugspatron, Sverrig.
Struer, H., Laboratorieforstander.
*Strøm, C. A., Lensmand, Throndenæs, Norge.
Strøm, Th., Overlærer, Jægerspris (Frederikssund).
*Strøm, H. M., Sorenskriver, Stavanger.
Strøm, Stud. jur.
Strøm, R., Bankdirektør.
Strøm, V., Stud. mag., Randers.
Stub, C. F., Sognepræst t. Glostrup.
*Svedelius, W. E., Professor, Upsala.
Svegaard, P., Lærer, Sorø.
Sylow, N. C. H., Dr. jur., Borgmester, Korsør.
*Søraas, Cand. mag., Christiania.
Sørensen, S. A., Kapitajn.
Sørensen, C. T., Kapitajn.
Sørensen, A., Cand. mag., Skolebestyrer, Hobro.
Sørensen, N., Lærer, Frederikshavn.
Sørensen, S. K., Lærer, Gjødvad (Silkeborg).
Sørensen, E., Frue, Lærerinde.
*Sørenssen, N. E., Sorenskriver, Tønsberg.

*Tamm, O., Godsejer, Tvetaberg (Södertelje).
*Taranger, A., Arkivassistent, Christiania.
*Taube, B. Friherre, Arkivar, Stockholm.
Teisen, A., Sagfører, Nykjøbing p. F.
*Thaulow, F., Læge, Ringerike, Norge.
Theilade, P. A. F., Provst.
Theisen, K., Skoledirektør.

Therkelsen, A., Kontorchef under Kjøbenhavns Magistrat.
Therkelsen, S., Frøken, Horsens.
Thiele, F. A., Borgmester, Skanderborg.
Thiele, J. R., Cand. jur., Assistent ved den kgl. Kobberstiksamling.
Thiset, A., Arkivassistent.
Thomassen, C. F., Lærer.
*Thomle, J. S., Dr. jur., Justitiarius i Højesteret, Christiania.
*Thomle, E. A., Arkivfuldmægtig, Christiania.
Thomsen, V., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Thorkelin, B. F. J., Oberst.
Thorson, E. M., fhv. Bibliothekar.
*Thrap, D., Sognepræst, Christiania.
Thrige, S. B., Professor, Skolebestyrer.
*Thuesen, J., Sorenskriver, Bergen.
Thygesen, J., Cand. jur., Lykkesgaard (Kolding).
Thyregod, C. A., Lærer.
Tietgen, C. F., Gehejmeetatsraad, Bankdirektør.
Tommerup, P., Sognepræst t. N. Tranders (Aalborg).
Topp, A. L., Grosserer.
Trier, E., Folkehøjskoleforstander, Vallekilde.
Trier, L., Cand. phil.
Trier, H., Cand. phil.
*Trägårdh, L. J., Sognepræst t. Kjerstorp, Sverrig.
Tuxen, N. E., fhv. Direktør.
Tuxen, A., Kapitajn, Helsingør.
Tuxen, S. L., Cand. philol.
Tvermoes, R., Grosserer.
Tüchsen, P. C., Sagfører.

*Unger, C. R., Dr. phil., Professor, Christiania.
*Urbye, C. A., Sorenskriver, Stenkjær, Throndhjem.
Urne, A., Fuldmægtig i Finansministeriet.
Ussing, J. L., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Ussing, T. Algreen-, Cand. jur.

Waage, O., Lic. theol., Provst, Sognepræst t. Herlufmagle (Næstved).
*Wachtmeister, H. G. Greve, Arup, Sverrig.
Wad, G. L., Cand. polit.
Wad, C. D., Assistent ved Statsbanerne, Fredericia.
Vahl, J., Underbibliothekar ved det st. kgl. Bibliothek.
Valeur, C. T., Enkefrue.
Wallick, C. W. J. N., Justitiarius i Kriminalretten.
Warburg, C. A., Fabrikejer.
*Warmuth, C., kgl. Hof-Musikhandler, Christiania.

Vaupell, O. F., Oberst.
Vaupell, F. L., Sognepræst t. Lunde (Varde).
*Wedberg, J. O., Justitsraad, Stockholm.
Wedege, S. J., Oberst.
Vedel, E., Kammerherre, Amtmand, Sorø.
Vedel, P. A. F. S., Dr. jur., Geh.-Legationsraad, Direktør i Udenrigsministeriet.
*Vedeler, G. F., Kapitajn, Horten.
Weeke, F. H. C., Underbibliothekar ved det st. kgl. Bibliothek.
Wegener, C. F., Dr. phil., Gehejmeraad.
*Weibull, M., Dr. phil., Professor, Lund.
Weis, A., Mølleejer, Aarhus.
Weitemeyer, H., Cand. mag.
Vestergaard, F. C. B. S., Borgmester, Aarhus.
Westergaard, C. J., Justitsraad, Fuldmægtig i Krigsministeriet.
Westesen, B. Q., Pastor emeritus.
*Westling, G. O. F., Docent, Stockholm.
*Westrin, T., Dr. phil., Stockholm.
*Westrum, A., Lærer, Stavanger.
Westrup, J. S., Kapitajn.
*Vibe, J., Overretssagfører, Christiania.
Wiese, G. C. C., Overretssagfører.
Wiese, K., Cand. philol.
*Wieselgren, H., Bibliothekar, Stockholm.
Willer, M., Varemægler.
*Willmann, A., Premieraktör, Stockholm.
Villumsen, H., Folkehøjskoleforstander, Bælum (Sorø).
Wimmer, L. F. A., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Vind, S. G. H., Hofjægermester, t. Sanderumgaard (Odense).
*Winge, A., Konsul, Christiania.
Winstrup, L. A., Justitsraad, Bygningsinspektør, Kolding.
Winther, C. M., Overretsprokurator.
Vinther, J. N., Lærer, Birkerød.
Winther, N., Prokurator, Hjørring.
*Winther, T., Overlærer, Drammen.
Winther-Hansen, R., Frue.
*Vogt, L. J., Toldinspektør, Frederikshald.
Wroblewski, O. B., Boghandler.
Wulff, E. L., Cand. jur.
van Wylich, P. F. N., Straffedommer.
*Væringsaasen, H., Gaardbruger.

Zahle, N., Institutbestyrerinde.
Zahle, P. C., Sognepræst t. Vallensved (Næstved).

Zeuthen. L., Overretssagfører.
Zytphen-Adeler, C. Baron, Assistent i Udenrigsministeriet.

Øllgaard. F. A. M., Borgmester, Slagelse.
Østerberg. F., Cand. phil.
*Østgaard, H. R., Lensmand, Lom, Norge.
*Øverland, O. A., Stipendiat, Christiania.

Kjøbenhavn. Adelig Klub.
Arbejderforeningen af 1860.
Athenæum.
Garnisonsbiblioteket.
Gehejmearkivet.
Genealogisk Institut.
Generalstaben.
Japetus, Læseforening.
H. M. Kongens Haandbibliothek.
Krigsministeriets Bibliothek.
Metropolitanskolen.
Musaion, Læseselskab.
Officersskolen.
Rigsdagens Bibliothek.
Statistisk Bureau.
Studenterforeningen.
Studentersamfundet.
Udenrigsministeriet.
Aalborg Garnisons Officers-Bibliothek.
Kathedralskole.
Stiftsbibliothek.
Aarhus Garnisonsbibliothek.
Kathedralskole.
Askov Folkehøjskole.
Bergen. Den gode Hensigt, Selskab*.
Kommunebibliothek*.
Musæum*.
Christiania. Athenæum*.
Det Deichmanske Bibliothek*.

Den kgl. norske Marinekommando*.
Det norske Rigsarkiv*.
Storthingets Bibliothek*.
Studentersamfundet*.
Det kgl norske Frederiks Universitet*.
Christianssands Stiftsseminarium*.
Christianssunds lærde og Realskole*.
Drammens lærde og Realskole*.
De Unges Samfund*.
Fredericia Garnisonsbibliothek.
Frederiksborg lærde Skole.
Frederikshalds Stadsbibliothek*.
Göteborgs Musæums Bibliothek*.
Herlufsholms Skole.
Horsens lærde Skole.
Jellinge Seminarium.
Karljohansværns Marinebibliothek*.
Kolding Klub.
Latin- og Realskole.
Kronborg Garnisonsbibliothek.
Lund. Den akademiske Forenings Bibliothek*.
Den historiske Forening*.
Smaalands Nations Bibliothek*.
Universitetsbibliotheket.
Nykjøbing Kathedralskole.
Lolland-Falsters Stiftstidende.
Odense Folkebibliothek.
Kathedralskole.
Fyns Stifts Læseforening.
Det militære Bibliothek.
Fyns Stiftsbibliothek.
Randers lærde Skole.
Reykjavik lærde Skole.
Ribe Kathedralskole.
Roskilde Kathedralskole.
Rønne højere Realskole.
Skiens Latinskole*.
Sorø Akademi.
Stavanger Kommunebibliothek*.
Stockholm. Högre Lärarinneseminariet*.
Jakobs lägre Elementarläroverk*.
Norra Latinläroverket*.
Det kgl. svenske Rigsarkiv*.
Kgl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien*

Strø og Holbo Herreders Læreres Læseforening (Frederiksværk).
Throndhjem. Det kgl. Videnskabernes Selskab*.
Upsala. Den historiske Forening*.
Studenterkorpsets Bibliothek*.
Vemmetofte Klosters Bibliothek.
Vexiö högre allmänna läroverk*.
Viborg Kathedralskole.
Læseselskab.
Vinding Læseforening (Vejle).

Den danske historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10de Maj 1876 paa Foreningens Aarsmode.)

---

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettes Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan deri optages historiske Anmeldelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Ordentligt Medlem af Foreningen er enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen. De ordentlige Medlemmer betale et aarligt Bidrag af 4 Kroner eller en Gang for alle 50 Kroner. De ere stemmeberettigede en Maaned efter Anmeldelsen.

Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent, kunne udvælges paa Foreningens Aarsmøder. Medlemmerne erholde de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmøder med Flertallet af de tilstedeværendes Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgjøre, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordele Forretningerne imellem sig og vælge en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

En af Bestyrelsen antagen Kasserer aflægger aarligt Regnskab, som, efter at være revideret af to dertil valgte Revisorer, fremlægges paa det næste Aarsmøde.

§ 6.

I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gjør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgjøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maaneds Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold, ligesom ogsaa en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde og, hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet bekjendtgjøres for Medlemmerne. Underændringer til foreslaaede Ændringer skulle anmeldes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og $^2/_3$ af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

Bøger indsendte til Redaktionen.

A. Eberlin, Frederiksberg. 1—4. Hefte. Kbh., Forlagsbureauet.

Danskeren. Månedsskrift for Land og By. Udg. af *Fr. Nygård* og *L. Schrøder*. Prøvehefte. Kolding.

Meddelelser om den udvidede Folkehøjskole i Askov, saml. af *Ludvig Schrøder*. Kolding.

J. B. Halvorsen, Norsk Forfatter-Lexikon 1814—1880. 19—21. H. Hauge—Høyer. Krist., den norske Forlagsforening.

Johan Fritzner, Ordbog over det gamle norske Sprog. Omarb. forøg. og forbedret Udg. 13. H. knáleikamunr—lamabarningr. Krist., den norske Forlagsforening.

Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll från och med år 1719. 10. D. 1738—1739. II. Stockh., P. A. Norstedt & söner.

Historisk Tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand*. 8. årg. 1888. 2.—3. H. Stockh.

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen, red. af *Oscar Montelius, C. M. Guldberg* o. *Julius Lange*. Ny följd. 1888. 4—6. H. Stockh., Z. Hæggströms förlagsexpedition.

Rikskansleren *Axel Oxenstiernas* skrifter och brefvexling, utg. af kongl. vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademien. Förra afdel. 1. bd. Historiska och politiska skrifter. — Senare afd. 1. bd. K. Gustaf II Adolfs bref och instruktioner. Stockh., P. A. Norstedt & söner.

Bremisches Jahrbuch. Herausg. von der historischen Gesellschaft des Künstlervereins. 14. Bd. Bremen.

Jahrbücher des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. 53. Jahrg., herausg. von *H. Grotefend*. Schwerin.

Paulus Cassel, Der Elephantenorden und seine Symbolik. (Besond. Abdr. aus dem Sunem Nr. 38.) Berlin. R. Schäffer.

